

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSKİLİPLİ ABDÜLKÂDİR BİN İSMÂİL'İN KASİDE-İ BÜRDE ŞERHİ
(İNCELEME-METİN-DİZİN)

Doktora Tezi

Mustafa Ramazan YÜKSEL

Çorum - 2024

**İSKİLİPLİ ABDÜLKÂDİR BİN İSMAIL'İN KASİDE-İ BÜRDE ŞERHİ
(İNCELEME-METİN-DİZİN)**

Mustafa Ramazan YÜKSEL

**Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı**

Doktora Tezi

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Seydi KİRAZ

Çorum 2024

Mustafa Ramazan YÜKSEL tarafından hazırlanan “İskilipli Abdülkâdir bin İsmail’in Kasîde-i Bürde Şerhi (İnceleme-Metin-Dizin)” adlı tez çalışması 20/12/2024 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvanı, Adı SOYADI

Prof. Dr. Özer Şenödeyici

Başkan

Unvanı, Adı SOYADI

Doç Dr. Seydi Kiraz

Danışman

Unvanı, Adı SOYADI

Prof. Dr. Hikmet Atik

Üye

Unvanı, Adı SOYADI

Doç Dr. Bünyamin Ayçiçeği

Üye

Unvanı, Adı SOYADI

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Coşgun

Üye

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../..... tarih ve sayılı kararı ile Mustafa Ramazan YÜKSEL'in Türk İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalında Doktora derecesi alması onanmıştır.

Prof. Dr. Osman ÇUBUK

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

(İmza)

Mustafa Ramazan YÜKSEL

İSKİLİPLİ ABDÜLKÂDİR BİN İSMÂİL'İN KASİDE-İ BÜRDE ŞERHİ

(İNCELEME-METİN-DİZİN)

Mustafa Ramazan YÜKSEL

ORCID: 0000-0002-1330-9838

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Doktora Tezi

Aralık 2024

ÖZET

Türk edebiyatında şerh geleneği XV. yüzyılda başlamış, özellikle Arapça ve Farsça eserler üzerine yapılan şerhlerle, XVI. yüzyıla gelindiğinde klasikleşmiştir. XVII-XIX. yüzyıllarda dilbilim, hadis, fıkıh, tıp, astroloji, edebiyat, hukuk gibi alanlarda çok sayıda şerh birikimi oluşmuştur. Arapçadan en fazla şerh edilen eserlerin başında döneminin önemli şairi Kâ'b b. Züheyr (24/645?) ile ondan yaklaşık yedi asır sonra yaşamış olan Bûsîrî'nin (695/1296?) kasideleri gelmektedir. Kâ'b'ın Hz. Peygamber'den canının bağışlanmasını; Bûsîrî'nin ise yakalandığı felçten kurtulmayı umarak yazdıkları bu kasideler, yazılış hikayelerindeki birtakım benzerlikler vesilesiyle *Kasîde-i Bürde* ortak ismiyle şöhret bulmuştur. Türk edebiyatında oldukça ilgi gören bu iki kaside için yüzyıllar boyunca şerhler, tercümeleler, tahmisler... kaleme alınmıştır. İskilipli Abdülkâdir b. İsmail de Bûsîrî'nin kasidesine mensur bir şerh yazmıştır. XIX. yüzyılda kaleme alınmış olan bu şerh, Berlin Devlet Kütüphanesi Hs. Or. 4572'de olup 117 varaktan ibarettir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde Kâ'b b. Züheyr'in hayatı ve kasidesi ile ilgili muhtasar, Bûsîrî'nin hayatı ve kasidesi hakkında detaylı bilgi verilmiş ayrıca Türk edebiyatında Bûsîrî'nin kasidesine yönelik literatür tespit edilmiştir. İkinci bölümde Abdülkâdir b. İsmail'in hayatı ve ilmî kişiliği üzerinde durulmuş ve şerhin incelemesi yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise eserin transkripsiyonlu metni verilmiştir.

Yapılan bu çalışmayla *Kasîde-i Bürde* şerh literatürüne hacimli bir eser kazandırılmış, ayrıca bu şerh sayesinde bir şarihin varlığından haberdar olunmuş ve eseri gün yüzüne çıkarılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Şerh, Kasîde-i Bürde, Kasîde-i Bür'e, Bûsîrî, İskilipli Abdülkâdir b. İsmail

Bilim Kodu: 60304

İSKİLİPLİ ABDÜLKÂDİR BİN İSMAİL'S COMMENTARY ON QASIDA-İ BÜRDE

(REVIEW-TEXT-INDEX)

Mustafa Ramazan YÜKSEL

ORCID: 0000-0002-1330-9838

HITIT UNIVERSITY

INSTITUTE OF GRADUATE EDUCATION

Doctoral Dissertation

December 2024

ABSTRACT

The tradition of commentary (serh) in Turkish literature began in the XVth century and became classical in the XVIth century, especially with commentaries on Arabic and Persian works. In the XVII-XIXth centuries, a large number of commentaries were accumulated in fields such as linguistics, hadith, fiqh, medicine, astrology, literature and law. Among the most commented works in Arabic are the odes of Kâ'b b. Zuhayr (24/645?), the most important poet of his time, and al-Būsîrî (695/1296?), who lived about seven centuries after him. These odes, which Kâ'b wrote hoping to be spared by the Prophet and Būsîrî hoping to recover from his paralysis, became famous under the common name of *Kasîda-i Bürde* due to some similarities in their stories. For these two odes, which attracted a great deal of attention in Turkish literature, commentaries, translations, tahmis... were written for centuries. Abdülkâdir b. İsmail of Iskilip also wrote a prose commentary on Būsîrî's qasida. This commentary, written in the nineteenth century, can be found in the Berlin State Library, Hs. Or. 4572 in the Berlin State Library and it consists of 117 pages.

In the first part of this study, a brief overview of Kâ'b b. Zuhayr's life and qasida is given, detailed information about Būsîrî's life and qasida is given, and the literature on Būsîrî's qasida in Turkish literature is identified. In the second chapter, the life and scholarly personality of 'Abd al-Qâdir b. Ismail is emphasized and the commentary is analyzed. In the third part, the transcribed text of the work is given.

With this work, a voluminous work has been added to the commentary literature of *Qasīda al-Burda*, and thanks to this commentary, the existence of a commentator has been known and his work has been brought to light.

Key Words: Commentary, Kasīde-i Bürde, Kasīde-i Bür'e, Bûsîrî, Iskilipli Abdülkâdir b. İsmail

Science Code: 60304

TEŞEKKÜR

Öncelikle *Kasîde-i Bürde* şairi Bûsîrî'yi ve onun kasidesini şerh ederek bu çalışmanın teşekkülüne vesile olan İskilipli Abdülkâdir b. İsmail'i rahmetle anıyorum. Yüksek lisans eğitimin de dahil olmak üzere bu meşakkatli süreçte her zaman ilgili, samimi, anlayışlı ve yapıcı bir rehber olan kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Seydi Kiraz'a şükranlarımı sunuyorum. Tez süreci boyunca kıymetli önerileriyle katkıda bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Özer Şenödeyici ve Doç. Dr. Nadir Karakuş'a; bana okumanın değerini öğreten, her zaman destekçim olan ve eserin Arapça kısımlarının tahkik ve tercümesinde yardımlarını esirgemeyen kıymetli ağabeyim Prof. Dr. Ahmet Yüksel'e; birlikte çalıştığım doktora dönemi arkadaşlarım Dr. Selim Ümütlü, Mustafa Demir, Keziban Bihter Eskin ve Fatma Zehra Kurt'a teşekkür ederim.

Mustafa Ramazan YÜKSEL

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
TEŞEKKÜR	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ.....	1

1.BÖLÜM

KÂ'B BİN ZÜHEYR, İMAM BÛSÎRÎ VE KASÎDE-İ BÜRDE'LERİ

1.1. Kâ'b b. Züheyr'in Hayatı, Eserleri ve Kasîde-i Bürde'si	5
1.2. Bûsîrî'nin Hayatı, Eserleri ve Kasîde-i Bürde'si.....	6
1.2.1. Hayatı	6
1.2.2. Eserleri	7
1.2.3. Kasîde-i Bürde.....	8

2.BÖLÜM

İSKİLİPLİ ABDÜLKÂDİR BİN İSMÂİL'İN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE KASÎDE-İ BÜRDE ŞERHİ'NİN İNCELENMESİ

2.1. Hayatı.....	21
2.2. İlmî Kişiliği.....	21
2.3. Kasîde-i Bürde Şerhi.....	21
2.3.1. Eserin adı.....	21
2.3.2. Yazılış sebebi.....	22
2.3.3. Telif tarihi	23
2.3.4. Dil ve üslubu.....	23
2.3.5. Şerh metodu	26
2.3.6. Tertip özellikleri	31
2.3.7. Muhtevası	32

3.BÖLÜM

NÜSHA TAVSİFİ, METNİN KURULMASINDA TAKİP EDİLEN YÖNTEM

3.1. Nüsha Tavsifi.....	108
3.2. Metnin Kurulmasında Takip Edilen Yöntem.....	108
3.3. Çeviri Yazı Alfabesi	109
3.4. Transkripsiyonlu Metin.....	111
SONUÇ.....	272

KAYNAKÇA	275
EKLER.....	287
Ek-1. Dizin	287
Ek-2. Yazma Nüshadan Örnekler.....	290

KISALTMALAR

b.y.	Basım yeri yok
Bk./bk.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	Editör
h.	Hicrî
Haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazret-i
m.	Miladi
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
ö.	Ölüm tarihi
ra	Radiyallâhu anh
s.	Sayfa
ss.	Sayfa sayısı
S.	Sayı
sav	Sallallâhu aleyhi ve sellem
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
t.y.	Tarih yok
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik
TYEK	Türkiye Yazma Eserler Kurumu
vd.	Ve diğerleri
Yay.	Yayınevi

GİRİŞ

Şerh kelimesi sözlüklerde kelime anlamı olarak “açma, yarma, açıklama” anlamlarında; edebî terim olarak ise “bir kitabın ibaresini yine o lisanda veya bir başka lisanda tafsil ve izah ederek müşkülâtını açma; bir metni lügat, sarf, nahiv ve belagat kurallarına göre kelime kelime açıklama ve mümkün olduğunca izah etme; açıklama yolunda yazılmış kitap; açık açık anlatma” anlamlarında kullanılır.¹

“Bir metnin, daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla o metni diğer kişilerden daha iyi anladığı iddiasında olan kişilerce açıklanması” olarak da tanımlanmış olan şerh faaliyeti,² hâliyle şarihte bazı yetkinliklerin bulunmasını gerektirir. Özellikle dinî eserleri şerh edecek bir şarih ile bir müfessirde bulunması gereken hususiyetler ise bire bir örtüşmektedir. Çünkü her iki alanda yapılan iş aynıdır. Şarihlerin çoğunun müfessirler, şeyhülislam, kadılar veya yüksek ilim tahsili görmüş kişilerden olması bu gereklerin bir sonucudur.³ İyi bir müfessirin dolayısıyla da iyi bir şarihin, *Kur’an-ı Kerim*’in nüzul sebeplerine ilişkin hususların yanında şu ilimlere de vâkıf olması gerekir: “Lügat” (Müfred lafızların konuldukları manaya, asıl itibarıyla delaletlerini bilmek), “iştikâk” (Bazı müfred lafızların diğerleri ile olan ilişkilerini bilmek), “sarf” (Yapısı ve tasrihi bakımından müfred lafızlara ârız olan hükümleri bilmek), “nahiv” (Mananın aslına delaleti bakımından terkip itibarıyla lafızlara ârız olan i’rab hükümlerini bilmek), “meânî” (“Mananın manası” şeklinde tabir olunan mananın aslı için gerekli olanı ifade etme yönünden kelamın terkiplerinin özelliklerini bilmek), “beyân” (Delaletin açık veya gizli, fazla veya eksik olmasından meydana gelen ihtilaflar bakımından kelamın terkiplerinin hususiyetlerini bilmek), “bedî” (Manevi ve lafzi güzelliklerle sözü güzelleştirmeyi bilmek), “âsâr ve haberler” (Peygamberlere ve geçmiş zamanlara ait *Kur’an* surelerinin içerdiği kıssaları şerh etmek), “hadis” (Hz. Peygamber’den ve vahye şahit olan ittifak ve ihtilaflı olarak nakledilen, mücmeli beyan ve müphemî tefsir eden hadislerin zikridir), “fıkıh usulü” (Nâsîh ve mensuhu, mücmel ve mübeyyenî, muhkem ve müteşabihi, zahir ve müevveli, mantûk ve mefhumu, iktiza, işaret ve delaleti icmaî ve şer’î kıyası, kıyasın nerede sahih olup olmadığını bilmek), “fıkıh ve ahlak” (Dinin ahkam ve adabı ile nefse, akrabaya ve reayaya ait olan üç siyaset adabını bilmek), “nazar ve kelam” (Akli delilleri, hakiki burhanları, taksim ve tahdidi, akli olan ile zaruri olanlar arasındaki farkı ve bunlar gibi olan diğer şeyleri bilmek) ve “mevhibe” (Allah tealanın, ilmiyle amel eden ve Allah’tan sakınıp ihsanda bulunanlara nasip ettiği bir ilim).⁴ Zikredilen tüm bu ilim alanları, özellikle İslami kültür dairesinde eser veren veya şerh yapan kişilerin kayıtsız kalamayacağı

¹ Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca Türkçe Sözlük* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1955), 788; Muhammet Nur Doğan, *Metin Şerhi Üzerine* (İstanbul: Yedi İklim Yayınları, 1995), 70; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019), 773.

² Tunca Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 8 (1994), 1-10.

³ Ebubekir Sıddık Şahin, *Kaside-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümelere* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 8.

⁴ Şahin, *Kaside-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, 9-10; Hikmet Akdemir, *Belâğât Terimleri Ansiklopedisi* (İzmir: Nil Yayınları, 1999).

konulardır. Zira bu eserlerde ayetlere, hadislere, *Kur'an*'da anlatılan kıssalara sıkça rastlanmakta, bu durum da bahsi geçen ilimlere hâkim olmayı kaçınılmaz kılmaktadır.⁵

Bir şerhi ortaya koyacak kişide bulunması gereken ilmî hasletleri yukarıdaki gibi sıraladıktan sonra, şerhin bir ilim olup olmadığı, zaten yazılmış bir eseri tekrar kaleme almanın gerekliliği/gereksizliği gibi konularda açıklama yapmanın lüzumsuz olduğunu düşünmekle birlikte, bu konudaki kanaatimizi desteklemesi açısından şu örneği vermek yerinde olacaktır. İslam Meşşâî okulunun en büyük sistemci filozofu ve Ortaçağ tıbbının önde gelen temsilcisi olan İbn Sînâ,⁶ Aristo'nun Arapçaya çevrili yapılan *Mâ Ba'de't-Tabîa* adlı eserini kırk kez okuduğu hâlde yeteri kadar anlayamamış ancak Farabî'nin bu eseri açıklayan bir kitabı sayesinde anlayamadığı noktaları kavrayabilmiştir.⁷ Kanaatimizce bu örnek, şerhin bir ilim alanı olduğunu ve önemini göstermesi bakımından kayda değerdir.

Batı'da, Latin, eski ve çağdaş Avrupa dilleriyle ortaya konan eserlere; Doğu'da ise Arap ve İran sahasındaki metinlere kadar uzanan şerh çalışmaları,⁸ İslam kültür dünyasındaki varlığını ise *Kur'an*'ı ve onun i'cazını daha iyi anlama gayretine borçludur.⁹ Müşterek İslami kültürde ilk örneklerine şiirlerde geçen bazı kelime ve ibarelerin açıklamaları şeklinde rastlansa da günümüze kadar etkisini sürdüren şerh geleneği İslam medeniyetinin ürünüdür. Kendisinin bir dil mucizesi olduğunu vurgulayan ve insanları metni üzerinde tefekkür etmeye çağıran *Kur'an*'ı konu edinen tefsirlerin, şerhin bir yöntem olarak ortaya çıkmasında birinci derecede rolü vardır.¹⁰ Özellikle filologların, kelimcilerin, müfessirlerin ve filozofların bu alanda ortaya koyduğu çalışmalardan elde edilen bilgi ve tecrübeler, sanat ve şiir alanına aktararak bu alandaki eserlerin açıklanmasında kullanılmıştır.¹¹

İslami geleneksel şerh yönteminde, kelime ve terkiplerin sözlük anlamları üzerinde durulur. Kelimelerin, diğer kelimelerle irtibatları ve ortaya çıkan söz öbeklerinin kazandıkları yeni anlamlar ile gramer özellikleri irdelenir. Kelimelerin anlam farklılıklarındaki ayrıntılara dikkat eden şarihler, ifadelerini, ayet ve hadislerle, manzum-mensur örneklerle, atasözü veya hikâyelerle destekler ve akıcı hâle getirirler.¹²

Anadolu sahası Türk edebiyatında, ilk ürünleri, XIII. yüzyılın sonlarından itibaren şerh adı altında verilmiş eserler ile bir konu veya hikâyenin geniş anlatımı şeklinde ortaya konmuş

⁵ Şahin, *Kaside-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, 11.

⁶ Ömer Mahir Alper, "İbn Sînâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/319.

⁷ İbrahim Ağâh Çubukçu, *İslâm Düşünürleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1989), 28.

⁸ Ali Nihad Tarlan, *Edebiyat Meseleleri* (İstanbul: Ötüken, 1981), 189.

⁹ Kortantamer, "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi", 2.

¹⁰ M.A. Yekta Saraç, "*Şerhler*" *Türk Edebiyatı Tarihi*, ed. Talat Sait Halman (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007), 2/122.

¹¹ Kortantamer, "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi", 2.

¹² Ömür Ceylan, "Şerh (Türk Edebiyatı)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/565.

şerhler şeklinde görülen şerh faaliyetleri, XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaygınlaşarak klasikleşmiştir.¹³

Klasik Türk Edebiyatı'nda görülen şerh türlerinin ilk ve en önemlileri arasında Mehmed b. Âşık Selmân el-Lazkî'nin *Keşfü'l-Meânî* tercümesi, Hızır b. Yakub el-Hatibî'nin *Cevâhirü'l-Meânî fî Şerh-i Esmâi'l-Hüsnâ'sı*, Ahmedî'nin *Şerh-i Kasîde-i Sarsarı'sı*, Ahmed Dâî'nin *Vesiletü'l-Mülûk'ü*, Muinî'nin *Mesnevî-i Muradiyye'si*, İbrahim Tennûrî'nin *Gülzâr-ı Manevî* adlı eserindeki *Beyân-ı Sırr-ı Nây-ı Manevî* adlı *Mesnevî*'nin ilk beytini şerh ettiği bölümü, Ladikî'nin *Zübdetü'l-Beyân'ı*, Surûrî'nin *Mesnevî Şerhi*, *Gülistân Şerhi* ve *Bostan Şerhi*, Lamiî'nin *Gülistân* dibâcesi şerhi, *Hafız Divanı Şerhleri*, Şem'î'nin *Mahzenü'l-Esrâr*, *Pend-nâme*, *Mantıku't-Tayr*, *Kasîde-i Bürde Şerhleri*, *Kasîde-i Tantaraniyye* ve *Kasîde-i Münferice Şerhleri*, Feyzî Efendi'nin *Gül-i Sad-Berg* adlı şerhleri sayılabilir.¹⁴ Bu şerhlerle birlikte Yunus Emre¹⁵ gibi öncü şairlerin yanında eserlerini Farsça olarak kaleme alan Mevlana Celaleddin-i Rûmî, Feridüddin Attar, Sa'dî'yi Şîrâzî, Hâfız-ı Şîrâzî, Molla Câmî gibi müelliflerin eserleri de şerh edilmiştir. Arapçadan şerh edilen eserlerin başında ise Kâ'b b. Züheyr ile Bûsîrî'nin *Kasîde-i Bürde*'leri gelmektedir.¹⁶

Kâ'b b. Züheyr ile Bûsîrî'nin yaklaşık yedi yüzyıl arayla yazmış oldukları ve *Kasîde-i Bürde*¹⁷ ismiyle şöhret bulan bu iki kaside, muhtevaları ve telif hikâyeleri sayesinde insanlar tarafından çok sevilmiş ve üzerinden yüzyıllar geçmesine rağmen günümüzde de okunmaya devam eden kasideler olmuşlardır. Her iki kaside için de yazılışlarından itibaren çok sayıda manzum-mensur "şerh" ve "tercüme", "tahmis", "tesbi", "ta'şir", "taştir", "tazmin", "nazire" ve diğer bazı muhtelif çalışmalar kaleme alınmıştır. Bu çalışmanın konusu da Bûsîrî'ye ait olan ve "yaratılmışların en hayırlısını öven inciler-yıldızlar" anlamına gelen *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Medhi Hayri'l-Beriyye* adlı kasideye yazılmış Arapça-Türkçe mensur bir şerhtir. Güler Doğan Averbek'in çalışmasından¹⁸ haberdar olunan ve bilinen tek nüshası Berlin Devlet Kütüphanesi Hs. Or. 4572'de kayıtlı¹⁹ olan bu yazma eser, İskilipli Abdülkâdir b. İsmail adında bir zata aittir.

Bu çalışmanın amacı, İskilipli Abdülkâdir b. İsmail'in XIX. yüzyılın ortalarında kaleme almış olduğu *Kasîde-i Bürde Şerhi*'nin transkripsiyonlu metnini ortaya koyarak eserin muhtevalarını, dilini ve üslubunu incelemek, bu eserin *Kasîde-i Bürde* şerhleri içindeki yerini tespit etmek ve eser sayesinde varlığından haberdar olunan şarihin hayatına ve edebî/ilmî kişiliğine dair bilgiler ortaya koymaktır. Bu sayede XIX. yüzyıl Türk şerh edebiyatı geleneğine ait kıymetli bir eser, yurt

¹³ Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011), 41.

¹⁴ Alperen Bedirhan Coşkun, *Mollâ Husrev'in Şerh-i Kaside-i Muhrika'sı (İnceleme- Tenkitli Metin)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019), 6.

¹⁵ Mustafa Tatcı, *Yûnus Emre Şerhleri* (İstanbul: H Yayınları, 2008); M. Efdal Emre, *Yûnus Emre Dîvânı ve Şerhi* (İstanbul: Eser Kitap, 2017); Seydi Kiraz, "Türk Edebiyatında Şerh Geleneği ve Şârihi Bilinmeyen Bir Yûnus Emre Şerhi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2019), 263-292.

¹⁶ Ceylan, "Şerh", 38/565-566.

¹⁷Kâ'b b. Züheyr'in kasidesi "*Bânet Su'âd*" ifadesiyle başladığı için "*Bânet Su'âd Kasidesi*" olarak da bilinmektedir. Bûsîrî'nin kasidesine verilen farklı isimler ise çalışmanın "Kasîde-i Bürde'nin Adı" başlığı altında ele alınmıştır.

¹⁸Güler Doğan Averbek, "Berlin Devlet Kütüphanesi'nde Bulunan Kataloglanmamış Türkçe Yazmalar Üzerine Tespitler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 24 (2020), 28.

¹⁹ Abdülkâdir bin İsmail el-İskilibî, *Kasîde-i Bürde Şerhi*, Berlin Devlet Kütüphanesi Hs. or. 4572.

dışındaki bir kütüphanede beklemek yerine *Kasîde-i Bürde* şerh literatüründeki yerini almış olacak hem de bir ilim erbabının ismi unutulmaktan kurtulacaktır.

Çalışmanın araştırma sürecinde “şerh” kavramı ve şerhlerle ilgili çalışmalar ile Bûsîrî’nin *Kasîde-i Bürde*’si üzerine yapılmış çalışmalar taranarak okuma listeleri oluşturulmuştur. Yüksek lisans ve doktora tezleri, akademik dergi makaleleri ve kitaplardan oluşan bu kaynaklar arasında İsmail Hakkı Sezer ve Sadık Yazar’ın doktora tezleri²⁰ ile Ebubekir Sıddık Şahin’in yüksek lisans tezi²¹ çalışma sürecinde en çok başvuru alanları arasındadır. Şarihin hayatına dair bilgiler elde edebilmek amacıyla, başta Bursalı Mehmed Tahir’in *Osmanlı Müellifleri* adlı eseri²² olmak üzere, şarihin yaşadığı XIX. yüzyıla ait müelliflerin hayatlarını ve eserlerini konu edinen eserler²³ ile Çorum ilinde yetişmiş ilim insanlarını konu edinen kaynaklar²⁴ taranmış ancak herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Nüfus dairelerinden yapılan soruşturmalarda da elde herhangi bir aile veya soy ismi olmadığı için arşiv araştırmasının mümkün olmadığı görülmüştür.

Metnin çeviri yazısıyla ilgili hususlar; *Klasik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri (I-II)*,²⁵ *Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler*²⁶ ve alanda yazılmış olan tezler dikkate alınarak belirlenmiş ve metnin kuruluşunda takip edilen yöntem maddeleri olarak belirtilmiştir. Sözlük olarak ise ağırlıklı olarak *Kubbealtı Lugatı* kullanılmıştır.

Giriş ve üç bölümden oluşan çalışmanın giriş kısmında çalışmanın konusu, amacı ve yöntemine dair bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde *Kasîde-i Bürde* şairleri olan Kâ'b b. Züheyr ile Bûsîrî’nin hayatları ve kasidelerine dair bilgiler yer almaktadır. Ayrıca Bûsîrî’nin *Kasîde-i Bürde*’si hakkında yazılan şerhler, tercüme ve tahmisler ile bu kaside hakkında yapılan akademik çalışmalar sunulmuştur. İkinci bölümde eserden hareketle Abdülkâdir b. İsmail’in hayatı ve edebî/ilmî kişiliği hakkında çıkarımlarda bulunulmuş; eserin muhtevası, dili, üslubu ve şerh metodu incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise yazma eserin nüsha tavsifi yapılmış, çeviri yazıda dikkat edilen hususlar belirtilerek tenkitli metin verilmiştir. Çalışma sonuç, kaynakça, özel adlar dizini ve yazma nüshadan örnek resimlerle sonlanmıştır.

²⁰ İsmail Hakkı Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürde’si* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora, 1985); Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*.

²¹ Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercüme*.

²² Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. Fikri Yavuz - İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınları, 1972).

²³ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1969); Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, haz. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996); Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, ed. Cemal Kurnaz - Mustafa Tatcı (Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001).

²⁴ Mevlüt Uyanık, *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler* (Ankara: TDV Yayınları, 1998); Ethem Erkoç, *Çorumlu Şeyhülislam ve Âlimler* (Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2017).

²⁵ Selami Ece, *Klasik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri (I-II)* (Erzurum: Eser Basım Yayınları, 2015).

²⁶ İsmail Ünver, “Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, *Turkish Studies* 3/6 (2008), 1-46.

1.BÖLÜM

KÂ'B BİN ZÜHEYR, İMAM BÛSİRÎ VE KASİDE-İ BÜRDE'LERİ

1.1. Kâ'b b. Züheyr'in Hayatı, Eserleri ve Kasîde-i Bürde'si²⁷

Kâ'b b. Züheyr b. Rebîa (ö. 24/645?), Müzeyne kabilesine mensup şair bir ailenin şair bir üyesidir. Babası Züheyr muallaka şairlerindedir. Dedesi Ebu Sülmâ, kardeşi Büceyr, oğlu Ukbe, torunları Avvâm ve Kureyd, halaları Hansâ ve Sülmâ da şairdirler. Kâ'b'ın çocukluk ve gençlik yıllarının bir kısmı annesinin kabilesi olan Gatafân'da geçer. Şiir eğitimini babasından alarak genç yaşta şiir nazmetmeye başlar.²⁸

Hicret yıllarının ilk zamanlarında etrafındaki birçok kişi Müslüman olduğu hâlde Kâ'b inanmaya yanaşmaz. İman eden kardeşi Büceyr'i bundan vazgeçirmek için Hz. Peygamber'i hicveden bir şiir yazınca da Allah Resulü Kâ'b'ın öldürülmesini emreder. Bunun üzerine canını güvenceye almak için kabilesinin himayesine sığınmak isterse de Müzeyne kabilesi bunu kabul etmez.²⁹ Büceyr, kardeşine Müslüman olduğu takdirde canının bağışlanacağı, Allah Resulü'nün iman edenleri affettiği haberini ulaştırır. Bu haberi alan Kâ'b, bir sabah namazından sonra Mescid-i Nebevî'de yüzü örtülü olduğu hâlde Hz. Peygamber'in huzuruna çıkarak Kâ'b'ın tövbe edip Müslüman olduğu takdirde affedilip edilmeyeceğini sorar. Allah Resulü kabul edileceğini söyleyince de yüzündeki örtüyü açarak orada kendisini tanıtır.³⁰ Bu sırada ensardan biri Allah düşmanı diye onun boynunu vurmaya ister ancak Allah Resulü Kâ'b'ın pişman olduğunu belirterek buna izin vermez. Kâ'b, orada Hz. Peygamber'e bir kaside okumaya başlar. Hz. Peygamber de hiç müdahale etmeden dinler: "Muhakkak ki Resulullah, Allah'ın, nuruyla hak ve hidayete ulaşılan keskin kılıçlarından bir kılıçtır." beytine gelince de önce orada bulunanlara dinlemelerini işaret eder ve ardından sırtındaki hırkasını çıkararak Kâ'b'ın omuzlarına bırakır.³¹ Hz. Peygamber'in bu hırkasına "bürde" adı verilmesinden dolayı Kâ'b'ın kasidesine *Kasidetü'l-Bürde* denildiği gibi, bu kaside başlangıç ifadesine göre "Bâned Süâd" adıyla da anılmaktadır.³²

Câhiliye döneminin geleneksel kaside tarzı ile nazmedilmiş olan *Kasidetü'l-Bürde*'nin nesîb bölümüne (1-14. beyitler) şair Süâd'ın ayrılığından söz ederek başlar. Süâd yumuşak sesli, ılık bakışlı, gözleri sürmeli, vücudunun aşağı kısımları dolgun, yukarı kısımları zayıf, orta boylu, tebessüm ettiği zaman beyaz dişleri görünen bir ceylandır. Şair burada Süâd'ı nasihat dinlemeyen, sözünde durmayan, cefakâr, yalancı, vefasız dost simgesi olarak kullanır. Tasvir bölümünde (15-35. beyitler) kaside geleneğine uygun olarak memduha ulaşmak üzere bindiği deveyi tasvir eder. Kasidenin medih bölümü (43-53. beyitler) özür beyanı (i'tizâr) ve Hz.

²⁷ Çalışmanın asıl konusu Bûsîrî'ye ait kasidenin şerhi olduğu için bu kısım muhtasar tutulmuştur.

²⁸ Ahmet Savran, "Kâ'b b. Züheyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/7.

²⁹ Savran, "Kâ'b b. Züheyr", 24/7.

³⁰ Kenan Demirayak, "Kasidetü'l-Bürde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/566.

³¹ Şahin, *Kaside-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelei*, 50-51.

³² Demirayak, "Kasidetü'l-Bürde", 24/566.

Peygamber'le muhacirleri medih olmak üzere iki kısımdan oluşur. Kâ'b, Resul-i Ekrem'in kendisini affetmesi hususunda hiçbir dostundan yardım görmediğini, Resulullah'a kendisi hakkında olumsuz birçok şey söylendiğini ancak bunların dedikoducular tarafından uydurulduğunu, Hz. Peygamber'den ceza değil af umduğunu söyledikten sonra onu övmeye başlar.³³ Bir bütün olarak bakıldığında *Kasîdetü'l-Bürde'*ye korku, endişe, dışlanma, sıkıntı ve ümitsizlikten oluşan psikolojik bir atmosferin hâkim olduğu görülür. Ayrılıkla başlayıp ölüm teması ile son bulan kasidenin kötümser duygular içinde nazmedildiği söylenebilir.³⁴ Aruzun basit bahrinde müstef'ilün fâ'ilün müstef'ilün fâ'ilün kalıbıyla yazılan kasidenin 55 ile 60 arasında değişen beyit sayısı ve beyitlerinin sırasıyla ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır.³⁵

Kâ'b'ın kasidesi ilk defa Lette tarafından neşredilmiştir. Bununla beraber çok sayıda taştir, tahmis ve naziresi yazılan kasidenin çok sayıda şerhi ve birçok dile de tercümesi kaleme alınmıştır.³⁶ Bu literatür bilgisi için Kenan Demirayak,³⁷ Abdussamed Yeşildağ,³⁸ Sadık Yazar³⁹ ve Hikmet Akdemir - Seydi Kiraz'ın⁴⁰ çalışmalarına bakılabilir.

1.2. Bûsîrî'nin Hayatı, Eserleri ve Kasîde-i Bürde'si

1.2.1. Hayatı

Tam adı Muhammed b. Saîd b. Hammâd b. Muhsin b. Abdillâh b. Hayyânî b. Sanhac b. Mellâl es-Sanhâcî el-Bûsîrî'dir. Bu isim, İsmail Hakkı Sezer'in, Bûsîrî hakkında yazılanlar içinde ilk ve en güvenilir kaynak olarak belirttiği *el-Vâfi bi'l-Vefâyât'*in müellifi olan ve bilgilerini bizzat Bûsîrî'nin talebelerinden edinen Salah Safedî'ye (ö. h.743) göredir. Lakabı Şerefüddîn olup künyesi Ebû Abdillâh'tır.⁴¹

1 Şevval 608'de (7 Mart 1212) Yukarı Mısır'ın Behnesâ şehrine bağlı Behşim'de doğmuştur.⁴² Kaynaklara göre Berberî asıllıdır. Baba tarafı Bûsîrîli anne tarafı Delâslı olduğu için Bûsîrî ve Delâsî nisbeleriyle anılmaktadır. Bûsîrî, bu iki ismi birleştirerek "Delâsîrî" nisbesini de kullanmış olsa da bu isim zamanla unutulmuş ve "Bûsîrî" ismi şöhret bulmuştur.⁴³ Gençlik yılları Delâs'ta

³³ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, 52.

³⁴ Demirayak, "Kasîdetü'l-Bürde", 24/567.

³⁵ Bünyamin Ayçiçeği, "Bûsîrî (ö. 696/1297?)'nin Kasîdetü'l-Bürde'sinin Diyarbakırlı Mehmed Said Paşa (ö. 1308/1892) Tarafından Yapılan Mensur ve Manzum Tercümesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 15 (2015), 29.

³⁶ Savran, "Kâ'b b. Züheyr", 24/8.

³⁷ Demirayak, "Kasîdetü'l-Bürde", 24/566-568.

³⁸ Abdussamed Yeşildağ, *Şeyhulislam Mehmed Esad Efendi'nin Tahmîsleri ve Bânet Su'âd Tahmîsine el-Uryânî Tarafından Yapılan Şerh* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010), 31-66.

³⁹ Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 538-548.

⁴⁰ Hikmet Akdemir - Seydi Kiraz, "Bâcûrî'nin Kasîde-i Bürde (Bânet Su'âd) Hâşiyesi ve Yekgûş'un Bu Hâşiyeye Dair Hulâsası", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2024), 98-99; Hikmet Akdemir - Seydi Kiraz, *Kutlu Hırkayla Taltif Edilen Bir Şiir: Kasîde-i Bürde Üzerine Yazılmış Bir Hâşiyeye ve Hulâsası* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2024).

⁴¹ Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürde'si*, 25.

⁴² Mahmut Kaya, "Bûsîrî, Muhammed b. Saîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/468; Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürde'si*, 29.

⁴³ Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürde'si*, 26.

geçmiştir. Tahsili hakkında ayrıntılı bilgi olmamakla birlikte zamanının geleneğine göre ilköğrenimi sırasında hafızlığını tamamladığı düşünülmektedir. Kahire’de Şeyh Abdüzzâhir Mescidi’nde dersler alan Bûsîrî, burada İslami ilimlerin yanı sıra dil ve edebiyat dersleriyle de meşgul olmuştur.⁴⁴

Künyesine bakılırsa ilk oğlunun adı Abdullah olan Bûsîrî’nin, şiirlerinden birçok oğlu ve kızı olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵ Geçimini sağlamak için katiplik, mübaşirlik, mutasarrıflık, hattatlık ve küttap hocalığı yapmakla birlikte, şairliğini de bu amaçla kullanmıştır.⁴⁶ Vezir Zeynüddin Ya’kûb b. Zübeyr’in yanında bir müddet çalışan Bûsîrî, hâmisinin bu görevden alınmasıyla (1261) Bilbîs’e giderek orada maliye işlerinde kâtiplik ve muhasiplik yapmıştır. Burada uzun süre kalmadığı 1265 yılında yazdığı bir kasidesinde o tarihte Kahire’de bulunduğunu söylemesinden anlaşılmaktadır. Aynı zamanda hayatının bu döneminde çocuklara *Kur’an-ı Kerim* eğitimi vermek için Kahire’de bir mektep açtığı, sonrasında bu mektebi kapatarak el-Mahalle şehrine gittiği şiirlerinden anlaşılmaktadır. El-Mahalle’de iken bacağına kırıldığı ve oradan Sehâ’ya gittiği de şiirlerinden öğrenilmektedir. Şâzelî tarikatının kurucusu Ebü’l-Hasan eş-Şâzelî’ye intisap ettiği bilinen Bûsîrî’nin şeyhin en gözde müritlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷

Bûsîrî, kısa boylu, nahif bir yapıya sahiptir. Sıkıntılarla dolu bir hayat yaşamıştır. Çok sayıda çocuk sahibi olması, yokluktan bunalan eşinin şikayetleri kendisini zorlarken çalışma arkadaşlarının yolsuzlukları da onu hep rahatsız etmiştir. Gördüğü haksızlıklara sessiz kalamadığı için de uzun süre aynı işte çalışmamıştır. Hayatının sonlarına doğru ise felç olan Bûsîrî, rivayete göre, Hz. Peygamber için yazdığı bir kaside sayesinde bu hastalıktan kurtulmuş, seksen küsur yaşlarında da İskenderiye’de vefat etmiştir.⁴⁸ Şöhretlerini sonradan kazandıkları için, meşhur kişilerin doğum tarihleri bilinmez veya net olmazken ölüm tarihlerinde daha çok ittifak olmasına rağmen Bûsîrî’nin doğum tarihinde geniş bir ittifak, ölüm tarihinde ise ihtilaf söz konusudur. Ölümü için kaynaklarda 1294-95, 1295-96, 1296-97 gibi farklı tarihler bildirilmektedir. Bu durumun sebebi olarak bir ara onu sevmeyenler tarafından çıkarılan asılsız ölüm haberlerine itibar edilmesi olduğu düşünülmektedir. Sezer, ilk tarihlerin, hakkında çıkarılan bu asılsız haberlere dayandığını varsayarak ölüm tarihinin h. 696-697/ m. 1297-1298 olduğunu kabul etmektedir. Bûsîrî, İskenderiye’de kendi adıyla anılan caminin içindeki sağ maksuresinde medfundur.⁴⁹

1.2.2. Eserleri

Bûsîrî’nin eserlerinin hemen hemen tamamı Hz. Peygamber hakkında yazdığı kasidelerden müteşekkil denilebilir. Eserlerinden biri olan *Dîvânü’l-Bûsîrî*, şairin ölümünden sonra bir araya

⁴⁴ Kaya, “Bûsîrî, Muhammed b. Saîd”, 6/469.

⁴⁵ Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürde’si*, 25.

⁴⁶ Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürde’si*, 45.

⁴⁷ Kaya, “Bûsîrî, Muhammed b. Saîd”, 6/469.

⁴⁸ Kaya, “Bûsîrî, Muhammed b. Saîd”, 6/469.

⁴⁹ Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürde’si*, 29-33.

getirilmiş ancak tüm şiirlerini kapsamayan bir divanıdır. *El-Kasîdetü'l-Hemziyye fî Medhi'n-Nebeviyye* adlı kasidesi 455 beyitlik diğer adıyla *Ümmü'l-Kurâ fî Medhi Hayri'l-Verâ'* dır. *Zuhrü'l-Me'âd fî Vezni Bânet Su'âd*, şairin Kâ'b b. Züheyr'in "lâm" redifli kasidesine nazire olarak yazmış olduğu 204 beyitlik kasidesidir. *El-Muhrec ve'l-Merdûd 'ale'n-Nasârâ ve'l-Yehûd*, 284 beyitlik nazım-nesir karışımı bir eser olup Yahudilik ve Hristiyanlığa bir reddiyedir. *El-Kasîdetü'l-Mudariyye fî's-Salâti 'alâ Hayri'l-Beriyye* adlı kasidesi evrad mecmualarında sıkça rastlanan otuz dokuz beyitlik bir kasidedir. 1256 yılında Medine-i Münevvere'de meydana gelen yangın dolayısıyla yazmış olduğu doksan sekiz beyitten oluşan kasidenin adı ise *Takdîsü'l-Harem min Tednîsî'd-Darem'*dir. Bunların yanında *el-Kasîdetü'l-Hamriyye, et-Tevevül bi'l-Kur'ân, el-Kasîdetü'l-Yâ'iyye, el-Lâmiyye fî Medhi'n-Nebeviyye, el-Lâmiyyetü'l-ûlâ* adlı eserleri de bulunmaktadır. Bûsîrî'yi şöhretin zirvesine taşıyan şiiri ise asıl adı *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Medhi Hayri'l-Beriyye* olan ancak sonradan *Kasîdetü'l-Bürde* olarak üne kavuşan şiiridir.⁵⁰

1.2.3. Kasîde-i Bürde

1.2.3.1. Kasidenin Adı

Kasidenin orijinal adı *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Medhi Hayri'l-Beriyye'*dir. Ancak kaside, farklı zamanlarda muhtelif kişiler tarafından farklı şekillerde isimlendirilmiştir. Bu isimlendirmelerin her birinin kendisine göre bir yaklaşım tarzı vardır. İsimlerin verilmesinde etkili olan temel unsur, gerek Kâ'b b. Züheyr'in gerekse İmam Bûsîrî'nin kasidelerinin yazılış hikâyeleridir. Bu olaylar ilgili başlıklar⁵¹ altında zikredildiği için burada tekrarlanmayacaktır. Kasideye verilen isimler ve uygun görülüş sebepleri; İsmail Hakkı Sezer'in doktora tezi,⁵² Ebubekir Sıddık Şahin'in yüksek lisans tezi⁵³ ve Sezai Karakoç'un *İslâm'ın Şiir Anıtlarından* adlı kitabından⁵⁴ bir araya getirilen bilgilerle şu şekilde gösterilebilir:

el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Medhi Hayri'l-Beriyye: Kasidenin orijinal ismidir.

Kasîde-i Bürde: En yaygın kabul gören isim olup bu çalışmada da tercih edilmiştir. Kasideye bu ismin verilmiş sebeplerini irdeleyen Sezer, Bûsîrî'nin bu ismi bizzat kendisinin vermiş olabileceğini de göz önüne alarak şu ihtimallerden söz eder: Bûsîrî, kasidesi Hz. Peygamber'in menkıbelerini kuşattığı için sadece mecazi bir anlam kastederek bu ismi vermiş olabilir. Bir başka ihtimal, nebevi medihlerini Allah Resulü'nün güzellikleriyle süslediğini, ona şiirleriyle hırkalar ördüğünü, şiirlerinin onun sıfatlarıyla desenlendiğini ifade eden şair, Allah Resulü'nün onun kasidesini adeta bir bürde gibi sardığını ifade açısından bu ismi vermiş olabilir. Kasideye bu ismi Bûsîrî'nin vermiş olabileceğini düşündüren bir başka ihtimal ise şairin teberrük maksadıyla, Kâ'b'ın Hz. Peygamber'den ilgi görmüş olan kasidesinin ismini tercih etmiş olduğudur. Bu ismi diğer

⁵⁰ Kaya, "Bûsîrî, Muhammed b. Saîd", 6/469-470.

⁵¹ Kâ'b b. Züheyr'in Hayatı ve Kasîde-i Bürde'si (1.1) ve Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'sinin Yazılış Sebebi (1.2.3.3)

⁵² Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürde'si*, 189-192.

⁵³ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercüme*, 42-44.

⁵⁴ Sezai Karakoç, *İslâm'ın Şiir Anıtlarından* (İstanbul: Diriliş Yayınları, 2019), 14-15.

insanların vermiş olduğu düşünülduğünde ise kasidenin yazılış sebebi öne çıkmaktadır. Şairin gördüğü rüyada Hz. Peygamber'in bürdesini kendisine vermesinin, Kâ'b'ın kasidesinde olduğu gibi Bûsîrî'nin kasidesine de bu ismin verilmesine vesile olduğu en yaygın görüştür. Bir başka ihtimal de nebevi methiyeler söz konusu olduğunda yegâne kaside olan Kâ'b'ın şiirinden sonra en az onun kadar okunan hatta daha yaygın bir şöhrete kavuşan ikinci bir nebevi medih olduğu için, Müslümanlar arasında yaygın isim verme adetinden yola çıkarak "İkinci Bürde" şeklinde tabir edilmiş olmasıdır.

Kasîde-i Bür'e: Bür'e, "iyileşme, şifa bulma, kurtuluş, kurtarış" anlamlarına gelir. Kaside, Bûsîrî'nin hastalığından kurtulmasına vesile olduğu için uygun görülen bir isimdir.

Kasîde-i Bürdiyye: "Hırkalı, hırka giymiş" anlamlarına gelen bu ismin kasideye verilmiş sebebi, Bûsîrî'nin yaşadığı meşhur olayda Hz. Peygamber'in kendisine hırkasını (bürde) giydirmiş olmasıdır.

Kasîde-i Büreyde: Büreyde "bürdecik" anlamına gelmektedir. Kasideye bu ismin verilmesinde ince bir nükte olabileceğini ifade eden Sezer, ismi verenin; asıl Bürde'nin Kâ'b'a ait olduğu için "Bürde", Bûsîrî'ye ait olanın ise "Bürdecik" yani "Büreyde" olduğunu düşünerek böyle isimlendirmiş olabileceğini ifade etmektedir.

Kasîdetü's-Şedâid: Şedâid, "eziyetli, zahmetli, sıkıntılı durumlar" anlamına gelmektedir. Bu isim de "kendisiyle sıkıntıların giderildiği" manasında düşünülerek verilmiş isimlerden biridir.

Bürüyen Kasîde: Sezai Karakoç tarafından "hem günahları ve suçları örten hem insanı koruyan kurtaran hem de şiir noktasında insanı bürüyerek başka atmosferlere taşıyan" anlamlarını içerdiği düşünülerek verilen isimdir.

Kurtuluş Kasidesi: Sezai Karakoç'un önerdiği bir isimdir.

Şifa Kasidesi: Sezai Karakoç'un önerdiği bir isimdir.

Bür'ü's-Sekâm: "Hastalık, illet, dert, maraz" anlamlarına gelen "sekâm" kelimesiyle oluşturulmuş olan bu isim, Hacı Mehmed Saîd Efendi'nin şerhinin⁵⁵ dîbâcesinde zikredilmektedir.

Kasîde-i Zî-selem: Hacı Mehmed Saîd Efendi'nin şerhinin dîbâcesinde zikredilmektedir. "Zî-selem", Bûsîrî'nin kasidesinin ilk beytinin birinci mısrasının son kelimesidir. İsimlendirmenin bu vesileyle yapıldığı açıktır.

Kasîde-i Mîmiyye: Kasidenin revî harfi mîm olduğu için verilen isimdir.

1.2.3.2. Beyit Sayısı

Bûsîrî'nin *Kasîde-i Bürde*'sinin beyit sayısı ile ilgili farklı sayılar zikredilse de birçok kaynak⁵⁶ eserin 160 beyitten oluştuğu noktasında ittifak hâlinindedir. Kasideye Osmanlı Türkçesiyle yapılan

⁵⁵ Hacı Mehmed Saîd, *Şerh-i Kasîde-i Bürde*.

⁵⁶ Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürde'si*, 189; Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, 47-49; Mahmut Kaya, "Kasîdetü'l-Bürde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/568.

tercüme ve şerhler incelendiğinde, beyit sayılarının dua bölümüne kadar aynı sayı ve sırada olduğu görülür. Bununla birlikte dua bölümüne bazı beyitlerin eklenmiş olması beyit sayılarındaki farklılığa sebep olur. Şairlerin, Hz. Peygamber'in teveccühüne mazhar olmak, Bûsîrî'nin sevabına ortak olmak gibi samimi arzularla ekledikleri düşünülen bu beyitlerle de kasidenin beyit sayısının 161-182 arasında değiştiği görülmektedir.⁵⁷

Kasîde-i Bürde, Bûsîrî tarafından bölümlere ayrılmamıştır. Ancak sonrasında bu şiiri şerh edenler ve üzerinde çalışanlar kasideyi genelde on bölüm hâlinde ele almışlardır. Bu bölümleme genel olarak şu şekilde gösterilebilir:

Birinci bölüm: 12 beyitten müteşekkil olup Hz. Peygamber'e duyulan aşk dile getirilir.

İkinci bölüm: Nefsin arzularından sakınmak ve ona itaat etmemek gerektiği işlenir. 16 beyitten oluşan bu bölümde şair, nefsine uyduğu için duyduğu pişmanlığını dile getirir.

Üçüncü bölüm: 30 beyitlik bu bölümde Hz. Peygamber methedilir. Onun ibadeti, zühdü, dünyaya olan meyilsizliği anlatılır.

Dördüncü bölüm: Hz. Peygamber'in doğumu ve bu doğum sırasında vuku bulan olağanüstü hâlleri, kâfirlerin bu olayları gördükleri hâlde anlamamaktaki ısrarları 13 beyitte anlatılır.

Beşinci bölüm: Bu bölümde 16 beyitte Allah Resulü'nün mucizeleri anlatılır.

Altıncı bölüm: *Kur'an-ı Kerim*'in edebî üstünlüğünden ve mucizevî oluşundan bahsedilir. 17 beyittir.

Yedinci bölüm: 13 beyitten meydana gelen bu bölüm Hz. Peygamber'in Mi'râc'ı ve sırları hakkındadır.

Sekizinci bölüm: 22 beyitten oluşan bu bölümde Hz. Peygamber'in cihatları, şecaati ve ashabın kahramanlıkları anlatılır.

Dokuzuncu bölüm: 12 beyitten oluşur. Şair günahları için tövbe ederek Hz. Peygamber'den şefaht talep eder.

Onuncu bölüm: 9 beyittir. Bu bölümde şair, Allah'a hâlini arz ederek O'nun rahmetine sığınır. Sonrasında da Hz. Peygamber ve ashabına salât ve selâm eder.⁵⁸

1.2.3.3. Yazılış Sebebi

Bûsîrî'nin yakalandığı felçten, yazmış olduğu bu kaside vesilesiyle kurtulduğu söylenir. Bu hususun gerçekleşmesiyle ilgili olarak iki farklı rivayet bulunmaktadır. Bunlardan birincisine göre, bir akşam felçli hâliyle kendisine şifa vermesi için Allah'a yakaran şair, rüyasında Hz. Peygamber'i görür. Allah Resulü ondan kendisi için yazdığı kasideyi okumasını ister. Bûsîrî, "Yâ

⁵⁷ Ayçiçeği, "Bûsîrî (ö. 696/1297 ?)'nin Kasîdetü'l-Bürde'sinin Diyarbakırlı Mehmed Said Paşa (ö. 1308/1892) Tarafından Yapılan Mensur ve Manzum Tercümesi", 45-46.

⁵⁸ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümesi*, 47-49.

Resulallah! Ben senin için birçok kaside yazdım, hangisini istersin?” diye sorunca, Hz. Peygamber okumasını istediği kasidenin ilk beytini söyler. Bunun üzerine şair kasidesini okur ve Resulullah da onu sonuna kadar dinler. Sonunda da hırkasını (bürde) çıkarıp şairin üstüne örter ve eliyle vücudunun felçli kısmını sıvazlar. Bûsîrî uyandığında vücudunda felçten eser kalmadığını görür. Kaside, bu rüya hadisesinin halk arasında yayılmasından sonra *Kasîdetü'l-Bürde* olarak üne kavuşur.⁵⁹ İkinci bir rivayete göre ise felç olmadan önce de Hz. Peygamber'e birçok methiye yazan Bûsîrî, felçliyken de bir kaside yazar ve bu kasideyi vesile kılarak iyileşmek umuduyla dua eder. Uyuduğunda rüyasında Allah Resulü'nü görür. Hz. Peygamber, mübarek eli ile Bûsîrî'nin alnını sıvazlar ve hırkasını üzerine örter. Uyandığında felçten kurtulduğunu gören Bûsîrî, evden dışarı çıkar. Yaşadığı bu olaydan hiç kimseye bahsetmemiş olduğu hâlde, yolda rastladığı bir derviş⁶⁰ ona: “Hz. Peygamber'i methettiğin kasideyi bana vermeni istiyorum.” der. Bûsîrî, “Hangi kasideyi?” diye sorar. Derviş: “Felçliyken yazdığın kasideyi istiyorum.” der ve şöyle devam eder: “Ben, dün bu kasideyi Hz. Peygamber'in huzurunda okunurken işittim. Efendimiz o kadar beğenmişti ki sallanarak dinliyordu. Kasideyi okuyana hırkasını verdiğini gördüm.”⁶¹

1.2.3.4. Okunuş Sebepleri

Bûsîrî'nin *Kasîde-i Bürde'si*, gerek Hz. Peygamber'in şefaatine nail olabilmek gerekse de çeşitli hastalıklardan kurtulabilmek umuduyla yüzyıllardır yazılıp okunmaktadır. Allah Resulü'nün bu kasideye olan teveccühünü gören ve Bûsîrî'nin sevabına ortak olmak isteyen şairler, bu şiire nazireler, tahmisler, taştirler kaleme almış; hattatlar bu şiiri en güzel şekilde yazma gayretine düşmüş; çini ile uğraşanlar mekânların en güzel köşelerini bu kasidenin beyitleriyle donatmış; musikînaslar ise onu besteleyerek kulaktan kulağa aktarmışlardır. Hasta ve çaresiz insanların nazarında ise bir şiirden ziyade dertlere deva umudu olmuştur.⁶²

1.2.3.5. Okuma Adabı

Çeşitli vesilelerle bu kasideyi okuyan kişilerin istedikleri feyiz ve etkiyi görebilmek için uymaları gereken birtakım hususiyetler vardır. Şerh ve tercümelerin başında bu kurallar zikredilir. Ebubekir Sıddık Şahin'in muhtelif eserlerden derleyerek bir araya getirmiş olduğu kurallar şu şekildedir:

1. Okuyucunun yeme, içme ve giyim konusunda haramlardan sakınması.

⁵⁹ Kaya, “Kasîdetü'l-Bürde”, 24/568.

⁶⁰ Bazı kaynaklar bu kişiyi “bir derviş, bir sûfî” olarak belirtirken, bazıları da “Ebu'r-Recâ” olarak belirtmektedir. İskilipli Abdülkâdir b. İsmail de şerhinin mukaddimesinde kasidenin yazılış hadisesinden bahsederken bu kişiyi “Şeyh Ebu'r-Recâ” olarak nakletmiştir (3a).

⁶¹ Ayçiçeği, “Bûsîrî (ö. 696/1297 ?)'nin Kasîdetü'l-Bürde'sinin Diyarbakırlı Mehmed Said Paşa (ö. 1308/1892) Tarafından Yapılan Mensur ve Manzum Tercümesi”, 38.

⁶² Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, 54. Kasidenin sosyal ve dini etkilerini ortaya koyan bir proje için bkz. Bünyamin Ayçiçeği, *Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'sinin Geçmişten Günümüze Türkiye Toplumuna Üzerindeki Akademik, Sosyal ve Dinî Etkileri* (Tübitak Sobag-Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Destek Grubu. Proje Nu. 215K398, 2018).

2. Abdestli olmak (mümkünse gusül abdestli) ve temiz bir yerde temiz elbiselerle okumak.

3. Niyet etmek. Niyete başlarken aşağıdaki duayı okuyup bitiminde de kendi anladığı dille hâlini arz etmek:

Allâhümme innî etevesselü ileyke bi Kasîdeti'l-Bürdeti'l mübareketi es'elüke en tüyessira umûrenâ ve humûmenâ ve en tekşife gumûmenâ ve en terzükanâ 'âcilen ve âcilen fi'd-dünyâ ve'l-âhirati inneke alâ külli şey'in kadîr, ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm.

Allah'ım! Bu Kasîde-i Bürde'yi işlerimi kolaylaştırman, sıkıntı ve kederlerimi gidermen, maksadıma ulaştırman, dünya ve ahiret mutluluğuna erdirmen için vesile kılıyorum. Allah'ım! Sen her şeye kadirsin. Güç, kuvvet, azametli şanına mahsus ve layıktır.

4. Okurken kibleye dönük oturmak, okuduklarının anlamını düşünmek, kelimeleri düzgün ve doğru okuyarak vezin, kafiye ve aruz kaidelerine uymaya çalışmak.

5. Okumaya başlamadan önce hasta ve yanında bulunanlarla birlikte tövbe istiğfar etmek. Ardından Tevbe Suresi'nin son iki ayetini okumak: (*Lekad câ'eküm...*).

6. İlk önce *Elhamdu lillâhi münşü'l-halka min 'ademin/ Sümme's-salâtü 'ale'l-muhtâri fi'l-kıdemi* beytini okuyup sonra kasidenin ilk beytini okumak ve her beytin sonunda *Mevlâye sallî ve sellim dâimen ebedâ/Alâ habîbike hayri'l-halkı küllihimi* beytini tekrar etmek.

7. *Kasîde-i Bürde*'nin büyüklüğüne, tesirine inanarak, mümkünse diz çökerek, Hz. Peygamber'e muhabbetle huşû içinde okumak, okurken dünyaya ait şeyler düşünmemek, mümkünse ezberden okumak ve okumaya başlamadan önce güzel bir amelde bulunmak (sadaka gibi).

8. Okumaya başlamadan önce besmele çekip yedi defa *Elhamdülillâh* deyip yedi defa da *Allâhümme sallî alâ seyyidinâ ve mevlânâ Muhammedin fi'l-mele'il a'lâ ilâ yevmi'd-dîn* salavat-ı şerifesini okumak.

9. Uygun yerde ve zamanda kendi faniliğini idrak etmek amacıyla yalın ayak baş açık okumak, bestesine uygun olarak sesli ve manzum okumak, niyet esnasında üç *İhlâs* bir *Fâtiha* okuyup başta Allah Resulü olmak üzere tertibe uygun olarak bağışlamak, ortamda bulunan kimselerin hoş kokulu olmayan şeylerden sakınmış olması da kasidenin tesirini artıracak hususlardır. Ayrıca kasideyi başkalarına zarar vermek, nefsin arzularını yerine getirmek için okumanın da onu istismar etmek olacağından vebalinin olacağı bilinmelidir.

1.2.3.6. Türkçe Mensur Şerhleri

1. Ankaravî İbrahim b. Süleyman b. Sâdık b. Mürsel el-Hanefî el- Ankaravî'nin (ö. 913/1508'den sonra) *Şerh-i Kasîde-i Bürde*'si.⁶³ Arapça-Türkçe olarak yazılan bu eser tespit edilen ilk mensur *Kasîde-i Bürde* şerhidir.

2. Le'âlî Ahmed b. Mustafâ'nın (ö. 971/1563) *Şerh-i Kasîde-i Bürde*'si.⁶⁴

⁶³ Mücahit Kaçar, "İbrâhîm b. Süleymân el-Ankaravî'nin Kasîde-i Bürde Şerhi", *Türk Edebiyatında Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'si Cilt: 2 Metinler*, ed. Bünyamin Ayçiçeği (İstanbul: DBY Yayınları, 2024).

3. Şeyh Sa'dullâh el-Halvetî'nin (ö. 882/1477) (veya bir müridinin), *Şerh-i Kasîde-i Bürde'si*.⁶⁵
4. Şarihi Bilinmeyen Bir Şerh.⁶⁶
5. Şeyhülislâm Mekkî Mehmed Efendi İstanbulî'nin (ö. 1212/1797) *Te vessül'ü*.⁶⁷ Bu eser Necîb Efendi tarafından ihtisar edilmiştir.⁶⁸
6. Şeyh Abdullâh b. Şeyh Ahmed'in (ö. 1141/1728), *İrşâdiyye'si (Şerh-i Kasîde-i Bürde)*.⁶⁹
7. Şeyh Abdullâh b. Şeyh Ahmed'in (ö. 1141/1728), *Cübbe Şerh-i Kasîde-i Bürde'si*.⁷⁰
8. Muhammed Emîn b. el-Emîr Feyzullah b. Gül Ahmed er-Rûmî'nin (ö. 1230/1815) *Kasîde-i Bürde Şerhi*.⁷¹
9. Zâli Ahmed b. Mustafa'nın (ö. ?) *Kasîde-i Bürde Şerhi*.⁷²
10. el-Hac Muhammed b. el-Hac Ahmed'in (ö. 1318/1900) *Miftâhu'n-Necât'ı*. Tam adı *Miftâhu'n-Necât fî Teslîsi'l-Lügât ve Tahmîsü'l-Kasîdetü'l-Bürdeti li-Medhi Seyyidi's- Sâdât'tır*.⁷³
11. Kayacığî Süleyman Efendi'nin (ö. 1298/1881'den sonra) *Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi*.⁷⁴
12. Osman Tevfik'in (ö. 1299/1882'den sonra) *Şerh-i Kasîde-i Bürde Tercüme-i Mücmeli*.⁷⁵
12. Âbidin Paşa'nın (ö. 1324/1906) *Terceme ve Şerh-i Kasîde-i Bürde'si*.⁷⁶
13. İsmail b. Osman b. Bekr b. Yusuf Osmanpazarî'nin (İsmail Niyazi) (ö. 1275/1858), *el-Umde 'ale'l-Bürde'si*.⁷⁷
14. el-Hac Mehmed Sa'îd Bey'in (ö. ?) *Kasîde-i Bürde Şerhi*.⁷⁸

⁶⁴ Sadık Yazar, "Le'âlî Mahlaslı Seyyid Ahmed b. Mustafâ'nın Kasîde-i Bürde Şerhi", *Türk Edebiyatında Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürdesi*, ed. Bünyamin Ayçiçeği (İstanbul: DBY Yayınları, 2024), 79-253.

⁶⁵ Hussein Abdulameer Talal Talal, *Sadullah Halvetî'nin Şerh-i Kaside-i Bürdesi (İnceleme-Tenkitli Metin)* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2016); Mine Taşdemir, *Sa'du'llâh Halvetî'ye Atfedilen Anonim Kasîde-i Bürde Şerhi (İnceleme-Metin)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019).

⁶⁶ Şahin, *Kaside-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, 78-79.

⁶⁷ Eser, Cemal Özyön tarafından "Şeyhülislâm Mevlânâ Muhammed Mekkî'nin Kasîde-i Bürde Şerhi (İnceleme-Metin-Şerh Sözlüğü)" ismiyle doktora tezi hazırlanmaktadır.

⁶⁸ Bünyamin Ayçiçeği, *Necîb Efendi'nin Kasîde-i Bürde Şerhi Muhtasar Te vessül İnceleme-Te vessül'le Karşılaştırma-Metin* (İstanbul: DBY Yayınları, 2020).

⁶⁹ Şahin, *Kaside-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, 84-85; Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 96-97.

⁷⁰ Eserle ilgili olarak Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde Halil İbrahim Haksever danışmanlığında Mustafa Boyracı tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmaktadır.

⁷¹ Şahin, *Kaside-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, 85-87.

⁷² Dursun Ali Özdemir, *Zâli Ahmed bin Mustafa'nın Kasîde-i Bürde Şerhi* (Ordu: Ordu Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2015).

⁷³ Muhammed Kuzubaş, "Muhammed Fevzî'nin Miftâhu'n-Necât Adlı Eseri (Kasîde-i Bürde Tahmis ve Şerhi)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/1 (2007).

⁷⁴ Eser üzerine Haşim Elikara tarafından "Kayacıklı Süleyman Efendi'nin Türkçe Kaside-i Bürde Şerhi (İnceleme-Metin)" adında yüksek lisans tezi hazırlanmaktadır.

⁷⁵ Talip Akkaya, *Osman Tevfik ve Şerh-i Kasîde-i Bürde Tercüme-i Mücmeli Adlı Eseri (İnceleme-Metin)* (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023).

⁷⁶ Abidin Paşa, *Kasîde-i Bürde Tercüme ve Şerhi*, çev. Ömer Faruk Harman (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2004). Ayrıca Bünyamin Ayçiçeği eser üzerine Giresun Üniversitesi'nde Ahmet Çağlayan tarafından doktora tezi hazırlandığını bildirmektedir. Bkz. Bünyamin Ayçiçeği (ed.), *Türk Edebiyatında Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'si Cilt:1 Nüşalar* (İstanbul: DBY Yayınları, 2024), 77.

⁷⁷ Ömer Faruk Kasadar, *İsmail Niyazi Osmanpazarî (ö. 1275/1858) Hayatı, Eserleri ve el-Umde Ale'l Bürde İsimli Eseri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019).

15. Hasan Fehmî b. Halîl b. Molla Mustafa Efendi'nin (ö. 1339/1923'ten sonra) *Mecma'ul-Fezâil*'i.⁷⁹
16. Kastamonulu Hoca-zâde Mehmed b. Ali Senaî b. Ebîbekr b. Abdülbâkî'nin (ö. ?) *Kaydlı Kasîde-i Bürde'si*.⁸⁰
17. Rusçuklu Mehmed Hayrî'nin (ö. 1327/1909) *Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi Hediye'si*.⁸¹
18. Hacı Muhammed Ziyâu'd-dîn Türkcâde'nin (ö. 1304/1887'den sonra) *Gurretü'l-Münîre Şerh-i Kevkebü'l-Muzîe yahud Kasîde-i Bürde Şerhi*.⁸²
19. Mehmed Ma'rûf b. Mehmed Şerîf et-Trabzonî'nin (ö. 1001/1593) *Şerh-i Kasîde-i Bürde'si*.
20. Şeyhülislâm Bâlîzâde Mustafâ b. Bâlî b. Süleymân Rûmî'nin (ö. 1073/1662) *Şerh-i Kasîde-i Bürde'si*.⁸³
21. Yahyâ b. Abdullâh'ın (ö. 1014/1605'ten sonra) *Tercümetü'l-Esrâr fî Medhi Seyyidi'l-Ebrâr'ı (Şerh-i Kasîde-i Bürde)*.⁸⁴
22. Mustafâ b. Ahmed Bosnevî'nin (ö. 1114/1702) *Zübdetü's-Şürûhu't-Türkiyye'si*.⁸⁵
23. Fevzi Aksoy ve Mehmet Balcı'nın *İmam Bûsîrî ve Kasîde-i Bürde'si*.⁸⁶
24. Rahmi Serin'in *Kasîde-i Bürde Şerhi Havas ve Esrârı* adlı eseri.⁸⁷
25. Halil İbrahim Şener'in *Kasîde-i Bürde, Bür'e ve Su Kasîdesi (Metin-Mukayese-Tahlil)* adlı eseri.⁸⁸
26. Mehmed Emîn b. Feyzu'llâh b. Ahmed Paşa Feyzî-zâde'nin (ö. 1221/1816) *Şerh-i Kasîde-i Bürde'si*.⁸⁹
27. Mehmed b. Fazlu'llâh'ın (ö. 1221/1806'dan sonra) *Şerh-i Kasîde-i Bürde'si*.⁹⁰

⁷⁸ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercüme*leri, 94-95.

⁷⁹ Ferda Tokdemir, *Erzurumlu Hasan Fehmi Efendi ve Kasîde-i Bürde'yi Şerh Yöntemi* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2017).

⁸⁰ Bünyamin Ayçiçeği - Hamza Koç, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, 2022, "Kaydlı Kasîde-i Bürde (Hocazâde Mehmed)", "KAYDLI KASİDE-İ BÜRDE (HOCAZÂDE MEHMED)" Erişim: 12 Kasım 2024.

⁸¹ Muhammed Resul İpek, *Rusçuklu Mehmed Hayrî'nin Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi 'Hediye' (İnceleme-Metin-Dizin)* (Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2021).

⁸² *Gurretü'l-Münîre Şerh-i Kevkebü'l-Muzîe Yahud Kasîde-i Bürde Şerhi*, çev. Türkcâde Hâfız Mehmed (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1894).

⁸³ Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 592.

⁸⁴ Hakan Sönmez, "Yahyâ b. Abdullâh'ın Kasîde-i Bürde Şerhi: Tercümetü'l-Esrâr fî Medhi Seyyidi'l-Ebrâr", *Eski Türk Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2024), 169-192.

⁸⁵ Kenan Mermer, *Klâsik Şerh Geleneğinde Üslup Kasîde-i Bürde Örneği* (İstanbul: İz, 2020), 387-523; Yağmur Gökçöz, *Mustafa b. Ahmed el-Bosnevî'nin Zübdetü's-Şürûhi't-Türkiyye'si (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)* (Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

⁸⁶ Fevzi Aksoy-Mehmet Balcı, *İmam Bûsîrî ve Kasîde-i Bürde* (İstanbul: Feriât Yayınevi, 1975).

⁸⁷ Rahmi Serin, *Kasîde-i Bürde Havas ve Esrârı* (İstanbul: Pamuk Yayıncılık, 1995).

⁸⁸ Halil İbrahim Şener, *Kasîde-i Bürde, Bür'e ve Su Kasîdesi (Metin-Mukayese-Tahlil)* (İzmir: Hür Efe Matbaası, 1995).

⁸⁹ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercüme*leri, 86.

28. Balcızâde Ahmed b. El-Hâc Hasan İstanbulî'ye ait *Bürde şerhi*.⁹¹
29. Berlin Devlet Kütüphanesi Hs. Or. 5151'de Kayıtlı Müellifi Bilinmeyen *Kasîde-i Bürde Şerhi*.⁹²
30. Müellifi Belli Olmayan *Bürde Şerhi*.
31. Seyyid Ahmed b. Mustafa eş-Şehîr Belâmî/eş-Şehrî el-Belâyî'nin (ö. 18. yy.?) Şerhi.
32. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi 6286'da (54b-79b) Kayıtlı Müellifi Bilinmeyen *Kasîde-i Bürde Şerhi*.
33. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi 6286'da (132b-143a) Kayıtlı Müellifi Bilinmeyen *Kasîde-i Bürde Şerhi*.⁹³
34. İslilipli Abdülkâdir b. İsmail'in (ö. 1268/1852'den sonra) *Kasîde-i Bürde Şerhi*. Daha önce bir tanıtım makalesi yazdığımız⁹⁴ ve üzerinde çalıştığımız şerhle ilgili ayrıntılı bilgiler inceleme bölümünde verilecektir.
35. Nuh Nasûh b. İsmail el-Çerkesî el-Hanefî'nin (ö. ?) *Nebîzü's-Şurûh fî Tatyîbi'r-Rûh*'u.⁹⁵
36. Necîb Efendi'nin (ö. 1315/1897'den sonra) *Muhtasar Tevessül*'ü. Şeyhülislam Mehmed Mekkî Efendi'nin *Tevessül* adlı şerhinin muhtasarıdır.⁹⁶
37. Müellifi Bilinmeyen *Vesîletü'l-Mağfire* Adlı *Bürde Şerhi*.
38. Müellifi Bilinmeyen Satır Arası Şerh.⁹⁷
39. Müellifi Bilinmeyen Bir *Kasîde-i Bürde Şerhi*.⁹⁸

1.2.3.7. Türkçe Manzum Şerhleri

1. Seyyid Hasan b. Abdurrahmân Aksarâyî Rizâî'nin (ö. ?) *Miftâhü's-Sa'âde*'si.⁹⁹
2. Akhisarlı Hâfız İsmâil Nazîf b. Muhammed Efendi'nin (ö. 1204/1790'dan sonra) *İklîdüs-Sa'âde*'si.¹⁰⁰

⁹⁰ Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 599-600.

⁹¹ Balcızâde Ahmed b. El-Hâc Hasan İstanbulî, *Şerh-i Kasîde-i Bürde*.

⁹² Hamza Koç, *Berlin Devlet Kütüphanesi Hs. Or. 5151'de Kayıtlı Kasîde-i Bürde Şerhi* (İstanbul: DBY Yayınları, 2021).

⁹³ Ayçiçeği, *Türk Edebiyatında Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'si Cilt:1 Nüshalar*, 54-61.

⁹⁴ Mustafa Ramazan Yüksel, "İskilipli Abdülkâdir bin İsmail'in Kasîde-i Bürde Şerhi", *Eski Türk Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2022), 348-365.

⁹⁵ Doğan Averbek, "Berlin Devlet Kütüphanesi'nde Bulunan Kataloglanmamış Türkçe Yazmalar Üzerine Tespitler", 28.

⁹⁶ Ayçiçeği, *Necîb Efendi'nin Kasîde-i Bürde Şerhi Muhtasar Tevessül İnceleme-Tevessül'le Karşılaştırma-Metin*.

⁹⁷ Ayçiçeği, *Türk Edebiyatında Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'si Cilt:1 Nüshalar*, 38-87.

⁹⁸ Sadık Yazar, "Osmanlı Telif Geleneğinde İstihâh ve Amelî Yönden Tercüme ve Şerh İlişkisi", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. M. A. Yekta Saraç Armağanı*, ed. Mücahit Kaçar vd. (İstanbul: DBY Yayınları, 2023), 2/499-530.

⁹⁹ Hasan Cankurt, *Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarayî Hayatı, Sanatı, Eserleri ve "Miftâhu's-Sa'âde" Adlı Manzûm Kasîde-i Bürde Şerhi* (Aksaray: Kültür Yayınları, 2015).

1.2.3.8. Türkçe Tercümelere

1. Abdurrahîm Karahisârî'nin (ö. 900/1495?) *Kasîde-i Râiyye'si*.¹⁰¹
2. Kemâl Paşazâde Şemseddin Ahmed b. Süleymân b. Kemâl Paşa'nın (ö. 940/1533) *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'si*.¹⁰²
3. Zâtî'nin *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'si*.¹⁰³ Bu eserin XVI. yüzyılın ünlü şairi Zâtî'ye (ö. 954/1547) mi yoksa asıl adı Süleymân olan Keşanlı Zâtî'ye (1175/1761) mi ait olduğu konusu henüz bir netlik kazanmamakla birlikte, Keşanlı Zâtî'ye ait olduğu düşüncesi ağır basmaktadır.
4. Le'âlî Seyyid Ahmed b. Mustafa Saruhânî'nin (ö. 971/1563) *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'si*.¹⁰⁴
5. Ahmed Rıdvan'ın (945/1538?) *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'si*.¹⁰⁵
6. Şemseddîn Sivasî'nin (ö.1006/1597) *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'si*.¹⁰⁶
7. Kemâlâtî Mehmed'in *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'si*.¹⁰⁷
8. İsmail Müfid Efendi'nin *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'si*.¹⁰⁸
9. Paşasaraylı Fazlî Efendi'nin (ö. 1035/1626'dan sonra) *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'si*.¹⁰⁹
10. Abdülhay Celvetî'nin (ö. 1117/1705), *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'si*.¹¹⁰
11. Nahîfî, Süleymân b. Abdurrahmân b. Sâlih el-İstanbulî'nin (ö. 1151/1738), *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'si*.¹¹¹
12. Abdullâh Efendi el-Hulvî'nin (ö. 1159/1746), *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'si*.¹¹²

¹⁰⁰Ayşe Özcan, *Nazîfî İsmail Akhisârî ve Manzum Kasîde-i Bür'e Tercümesi: İklîdü's-Saâde* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019).

¹⁰¹Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 47; İsmail Hikmet Ertaylan, *Şeyh Abdurrahim Karahisarî Tercüme-i Kasîde-i Bürde* (İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1960); Bahattin Kahraman, "Le'âlî ve Abdurrahîm Karahisârî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümelere", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 4 (1997), 57-107.

¹⁰²M. A. Yekta Saraç, "Kemal Paşazâde'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi", *İslami Edebiyat* 24 (1994), 65-70; Yusuf Turan Günaydın, *İbn-i Kemâl Edebî Kişiliği ve Kasîde-i Bürde Tercümesi (Tenkitli Metin)* (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1995).

¹⁰³Damla Taşdelen, "Zâtî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 60/1 (2020), 113-152.

¹⁰⁴Kahraman, "Le'âlî ve Abdurrahîm Karahisârî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümelere".

¹⁰⁵Hamza Koç, "Ahmed-i Rıdvan'ın Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 5/12 (2018), 9-31.

¹⁰⁶Ahmet Turan Arslan, "Şemseddîn-i Sîvâsî ve Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi", *Osmanlılar Döneminde Sivas: Sempozyum Bildirileri*, 2007, 77-86; Vesile Albayrak Sak, "Şemseddin Sîvâsî'nin Kasîde-i Bürde Tercümesi", *Turkish Studies* 9/3 (2014), 91-110; Hüseyin Akkaya, *Tercüme-i Kasîde-i Bürde, İrşadü'l-Avam* (Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları, 2015).

¹⁰⁷Süheyla Aydın, *Kemâlâtî Mehmed'in Kasîde-i Bürde Tercümesi (İnceleme-Metin)* (İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Lisans Tezi, 2020).

¹⁰⁸Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, 105-106.

¹⁰⁹Hamza Koç, "Paşasaraylı Fazlî Efendi'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 26 (2021), 391-425; Yunus Kaplan, "Fazlî ve Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 25 (2021), 66-89.

¹¹⁰Bünyamin Ayçiçeği, "Üsküdarlı Abdülhay Celvetî ve Kasîde-i Bürde Tercümesi", *IX. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu 11-13 Kasım 2016 Bildiriler*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2016), 223-266; Selami Şimşek, *Kasîde-i Bürde (Fazileti, Sırları ve Manzum Tercümesi)*, *Şeyh Abdülhay el-Celvetî el-Edirnevî* (İstanbul: Buahara Yayınları, 2018).

¹¹¹Şaban Er, *Nahîfî Süleymân Efendi Külliyyâtı ve On Eserinin Tıpkıbasımı, Tercümesi, Sâdeleştirilmesi* (İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları, 2014), 238-252.

13. Esâsî Efendi'nin (ö. 1041/1631'den sonra) *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'si*.¹¹³
14. Salahî Abdullâh Selâhaddîn-i Uşşâkî'nin (ö. 1196/1782) *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'si*.¹¹⁴
15. Cihâdî'nin (ö. ?) *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'si*.¹¹⁵
16. İsmâil Müfid Efendi b. Ali el-İstanbulî'nin (ö. 1218/1803), *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'si*.¹¹⁶
17. Kudsîzâde Kadrî'nin *Kasîde-i Bür'e'nin Meâlen Tercümesi*.
18. Abdulhalîm Ken'ân'ın *Tuhfe-i Ken'ân'ı*.¹¹⁷
19. İzmitli Muhyiddîn Şeyhzâde'nin (ö. 950/1543) *Türkçe Kaside-i Bürde Tercümesi*.¹¹⁸
20. Diyarbakırlı Mehmed Said Paşa'nın *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'si (Mensur ve Manzum Tercüme)*.¹¹⁹
21. Ahmed Arîfî'nin (ö. 1186/1772'den sonra) *Tercüme-i Kasîdetü'l-Bürde'si*.¹²⁰
22. Kenan Rifâî'nin *Kasîde-i Bürde Tercümesi*.¹²¹
23. Konyalı Fahreddin Efendi'nin (ö.1950), *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'si*.¹²²
24. Hüseyinî, Seyyid Hüseyin b. Seyyid Alî el-Amasî'nin (ö. 1650'den sonra), *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'si*.¹²³
25. Müftüzâde (...) b. Halîl'in (ö. ?) *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'si*.¹²⁴
26. Divitçizâde Mehmed Tâlib Üsküdarî'nin (ö. 1090/1679) *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'si*.¹²⁵
27. Koçhisârî-zâde Süleymân Tâlib'in (ö. 1208/1793) *Tercümesi*.¹²⁶ Eser önesinde sehven Sükûtî Mehmed b. Şeyh Mustafâ'ya (ö. 1102/1691) atfedilmiş olsa da sonradan ortaya çıkan nüshalar sayesinde eserin Süleymân Tâlib'e ait olduğu netleşmiştir.¹²⁷

¹¹² Fatih Koyuncu, "Hulvî Abdullah Efendi'nin Kaside-i Bürde Tercümesi", *The Journal of Academic Social Science Studies* 15(92) (2022), 63-86.

¹¹³ Vesile Albayrak Sak, "Esâsî'nin Kaside-i Bürde Tercümesi", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 16 (2019), 343-363.

¹¹⁴ Abdullah Uçar - Hasan Uçar, "Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Kasîdetü'l-Bürde'sinin Türkçe Tahmîsi", *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 16 (2024), 9-41; Hamza Koç, "Abdullah Salâhî-i Uşşâkî'nin Kasîde-i Bürde Tercümesi ve Tahmîsi", *Türk Edebiyatında Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürdesi Cilt 2: Metinler*, ed. Bünyamin Ayçiçeği (İstanbul: DBY Yayınları, 2024), 345-374.

¹¹⁵ Hamza Koç - Şermin Baka Telli, "Cihâdî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi", *DBY Yayınları*, (2022), 205-226.

¹¹⁶ Şahin, *Kaside-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümesi*, 123; Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 614.

¹¹⁷ Şahin, *Kaside-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümesi*, 125-222.

¹¹⁸ Tolga Öntürk, "İzmitli Muhyiddîn Şeyhzâde'nin Türkçe Kaside-i Bürde Tercümesi", *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 20/2 (2021), 973-996.

¹¹⁹ Ayçiçeği, "Bûsîrî (ö. 696/1297?)'nin Kasîdetü'l-Bürde'sinin Diyarbakırlı Mehmed Said Paşa (ö. 1308/1892) Tarafından Yapılan Mensur ve Manzum Tercümesi", 27-102.

¹²⁰ Bünyamin Ayçiçeği, "Bûsîrî (ö. 696/1297?)'nin Kasîdetü'l-Bürde'sinin Ahmed Arîf (ö. 1186/1772-73'ten sonra) Tarafından Yapılan Manzum Tercümesi", *Türklük Bilgisi Araştırmaları Journal of Turkish Studies* 59 (2023), 65-93.

¹²¹ Mustafa Tahralı, *Ken'ân Rifâî, Tuhfe-i Ken'ân -Armağan- Hadîs-i Şerifler ve Kaside-i Bürde'nin Manzum Tercümesi* (İstanbul: Cenân Eğitim, Kültür ve Sağlık Vakfı Yayınları, 2019), 52-89.

¹²² Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürde'si*, 237.

¹²³ Sadık Yazar, "Amasyalı Seyyid Hüseyin Efendi ve Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/3 (2018), 145-187.

¹²⁴ Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 603-604.

¹²⁵ Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 609.

¹²⁶ Sadık Yazar - Esma Erbil, "Koçhisârîzâde Süleymân Tâlib'in Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32 (2024), 853-902.

¹²⁷ Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 609-610.

28. Sûzî Ahmed Efendi'nin (ö. 1246/1830) *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'si*.¹²⁸
29. İvranyalı Abdurrahim Efendi'nin (ö. 1282/1865) *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'si (Dürr-i Mergûb)*.¹²⁹
30. Na'îmî'nin (ö. ?) *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'si*.¹³⁰
31. Nihâdî'nin(ö. ?) *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'si*.¹³¹
32. Menzioğlu Ahmed Efendi'nin (ö. 1001/1593) *Kasîde-i Bürde Tercümesi*.¹³²
33. Re'îsü'l-İhtisâb Şerîf Mu'tasım el-Buhârî'nin (ö. 1293/1876'dan sonra) *Kasîde-i Bürde Tercümesi*.¹³³
34. Sayrafi Mehmed'in (ö. ?) *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'si*.¹³⁴
35. Alî b. İsmâîl Babadağî'nin (ö. ?) *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'si*.¹³⁵
36. Mütercimi Belirsiz Bir *Tercüme-i Kasîde-i Bürde*.¹³⁶
37. Mustafâ el-Ahîshavî el-Çorûmî'nin (ö. ?) *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'si*.¹³⁷
38. Hafız Mehmed Hayrî Efendi'nin (ö. 1342/1924'ten sonra) *Bür'e Tercümesi*.¹³⁸
39. Konyalı Fahreddin Efendi'nin (ö. 1369/1950) *Kasîde-i Bürde Tercümesi*.¹³⁹
40. İnci Koçak'ın *Kasîdat al-Burda'sı*.¹⁴⁰
41. Mütercimi Belirsiz Bir *Tercüme-i Kasîde-i Bürde*.¹⁴¹
42. Mütercimi Belirsiz Bir *Tercüme-i Kasîde-i Bürde*.
43. Mütercimi Belirsiz Bir *Tercüme-i Kasîde-i Bürde*.¹⁴²
44. Mütercimi Belirsiz Bir *Tercüme-i Kasîde-i Bürde*.¹⁴³

¹²⁸ Alim Yıldız, *Ahmed Sûzî Hayatı ve Şiirleri* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2011), 113-126.

¹²⁹ Ömer Faruk Karakuş - Muhammet Emin Uzunaylalı, "Üsküplü Abdurrahîm Efendi ve İki Dilli Manzum Kaside-i Bürde Çevirisi", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10-19 (2023), 28-50.

¹³⁰ Mevlüt İlhan, "Na'imî'nin Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi", *Journal of Turkish Language and Literature* 4/3 (2017), 42-61.

¹³¹ Yunus Kaplan, "Nihâdî'nin Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi", *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 10/25 (2021), 45-70.

¹³² Menzioğlu Ahmed Efendi, *Kasîde-i Bürde Tercümesi*, çev. Kemal Akırmak (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2017).

¹³³ Hamza Koç, *Re'îsü'l-İhtisâb Şerîf Mu'tasım el-Buhârî, Kasîde-i Bürde Tercümesi ve Tahmisi* (İstanbul: DBY Yayınları, 2024).

¹³⁴ Fatma Merinos, *Sayrâfî'nin Kasîde-i Bürde Tercümesi ve İncelemesi* (İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisans Tezi, 2017); Yunus Kaplan, "Sayrafi ve Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 9/24 (2022), 309-338.

¹³⁵ Serkan Türkoğlu, "Alî b. İsmâîl Babadağî'nin Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi", *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 13 (2023), 374-397.

¹³⁶ Cankurt, *Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarayî Hayatı, Sanatı, Eserleri ve "Miftâhu's-Sa'âde" Adlı Manzûm Kasîde-i Bürde Şerhi*, 367-369.

¹³⁷ Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi Demirbaş No: 626/1'de kayıtlı bulunan bu eser, tarafımızdan kitap olarak çalışılmaktadır.

¹³⁸ Nagehan Çağlayan, *Mehmed Hayrî Hasîde-i Ravbe Neşîde-i Külbe Şerh-i Kasîde-i Bür'e* (Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022).

¹³⁹ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümesi*, 130.

¹⁴⁰ Yusuf İbrahim Yücel, "Kasîde-i Bürde Üzerine Son Dönemde Yapılan İlmî Çalışmalar", *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1 (2016), 100.

¹⁴¹ Yılmaz Öksüz, "Mütercimi Meçhul Bir Kasîde-i Bürde Tercümesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (2020), 211-245.

¹⁴² Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 619-620.

¹⁴³ Yazar, "Osmanlı Telif Geleneğinde İstilah ve Amelî Yönden Tercüme ve Şerh İlişkisi", 2/499-530.

45. Mütercimi Belirsiz Bir *Tercüme-i Kasîde-i Bürde*.
46. Mütercimi Belirsiz Bir *Tercüme-i Kasîde-i Bürde*.¹⁴⁴
47. Mütercimi Belirsiz Satır Altı *Kasîde-i Bürde Tercümesi*.
48. Mütercimi Belirsiz Satır Altı *Kasîde-i Bürde Tercümesi*.¹⁴⁵
49. Sezai Karakoç'un *Kasîde-i Bürde Manzûm Tercümesi*.¹⁴⁶
50. İlhan Armutçuoğlu'nun *Kasîde-i Bürde Manzûm Tercümesi*.¹⁴⁷
51. Mahmut Kaya'nın *Kasîde-i Bürde'yi Türkçe Söyleyiş'i*.¹⁴⁸
52. Mütercimi belirsiz bir *Kasîde-i Bürde Tercümesi*.¹⁴⁹
53. Mütercimi Belirsiz Bir *Kasîde-i Bürde Tercümesi*.¹⁵⁰
54. Müellifi Belli Olmayan Satır Arası Tercüme.¹⁵¹
55. Türâbî'nin (ö. ?) *Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi*.¹⁵²
56. Safâyî Mustafa b. Ali'nin (ö. ?) *Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi*.¹⁵³

1.2.3.9. Türkçe Tahmisleri

1. Şeyhülislam Mekkî Mehmed Efendi'nin (ö. 1212/1797) Tahmisi.
2. Nahîfî Süleymân Efendi'nin (ö. 1151/1738) Tahmisi.¹⁵⁴
3. Râif Mehmed'in (Mollacıkzâde) (ö. 1238/1823) *Kasîde-i Bürde Tahmisi*.¹⁵⁵
4. Abbas Fevzi Dağüstânî'nin (ö. ?) *Enîsü'l-Vahde Tahmîsü'l-Bürde'si*.¹⁵⁶
5. Kemâlî Kemâleddin Mehmed Efendi'nin (Taşköprü-zâde) (ö. 1030/1621) *Kasîde-i Bürde Tahmisi*.¹⁵⁷

¹⁴⁴ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümesi*, 121-122; Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 617-618.

¹⁴⁵ Bünyamin Ayçiçeği, "Satır Altı Kasîde-i Bürde Tercümesi", *Türk Edebiyatında Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürdesi Cilt 2: Metinler*, ed. Bünyamin Ayçiçeği (İstanbul: DBY Yayınları, ts.), 255-306.

¹⁴⁶ Karakoç, *İslâm'ın Şiir Anıtlarından*, 53-72.

¹⁴⁷ İlhan Armutçuoğlu, *Kasîde-i Bürde Manzûm Tercüme* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012).

¹⁴⁸ Mahmut Kaya, *Kasîde-i Bürde'yi Türkçe Söyleyiş* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2014).

¹⁴⁹ Hamza Koç, "Mütercimi Belirsiz Bir Kasîde-i Bürde Tercümesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 49 (2023), 363-398; Yunus Kaplan, "Kasîde-i Bürde'nin Mütercimi Meçhul Bir Manzum Tercümesi", *Mecmua-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 8/15 (2023), 1-31.

¹⁵⁰ Hamza Koç, "Kasîde-i Bürde nin Mütercimi Belirsiz Manzum Bir Tercümesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 29 (2022), 935-956.

¹⁵¹ Kenan Mermer, "Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Bölümü, 175 Numarada Kayıtlı Satır Altı Kasîde-i Bürde Tercümesi", *Türk Edebiyatında Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'si Cilt: 2 Metinler*, ed. Bünyamin Ayçiçeği (İstanbul: DBY Yayınları, 2024), 307-329.

¹⁵² Hamza Koç, "Türâbî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi", *Türk Edebiyatında Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürdesi Cilt 2: Metinler*, ed. Bünyamin Ayçiçeği (İstanbul: DBY Yayınları, 2024), 331-343.

¹⁵³ Hamza Koç, "Safâyî Mustafa b. Ali'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi", *Türk Edebiyatında Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürdesi Cilt 2: Metinler*, ed. Bünyamin Ayçiçeği (İstanbul: DBY Yayınları, 2024), 375-384.

¹⁵⁴ Haşim Keskinsoy, *Mekkî ve Nahîfî'nin Kasîde-i Bürde Tahmisleri (Tenkitli Metin-İnceleme)* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2011).

¹⁵⁵ Kaynaklarda adı geçse de böyle bir esere rastlanmamıştır. Kâ'b b. Zühre'nin kasidesine yazılan bir tahmisle karıştırılmış olma ihtimali de söz konusudur. Detaylı bilgi için bkz. Ömer Said Güler, *Kâ'b b. Zühre'nin Kasîde-i Bürdesi'ne Osmanlı Döneminde Yazılan Türkçe Şerhler (Karşılaştırmalı İnceleme Üsküdarî Ahmed Efendi, Abdurrahman Abdî Paşa ve İsmâüddin Efendi Şerhlerinin Tenkitli Neşirleri)* (Lisansüstü Eğitim Enstitüsü: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021), 148-149.

¹⁵⁶ Abbas Fevzi Dağüstânî, *Enîsü'l-Vahdet Tahmîsü'l-Bürde* (İstanbul: Ahmed Efendi Matbbası, 1883).

6. Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî (ö. 1196/1782) Tahmisi.¹⁵⁸
7. Resâ Mustafa Maksûd Efendi (ö. 1268/1852) Tahmisi.¹⁵⁹
8. Muhammed Fevzî Efendi b. el-Hac Ahmed Yârânkümevî'nin (ö. 1318/1900) *Kasîde-i Bürde'si*.¹⁶⁰
9. Şerîf Mahzûn el-Mu'tasım ibni Kadı Abdurrahîm el-Buhârî'nin (ö. 1293/1876'dan sonra) *Tuhfe-i 'Azîziyye'si*.¹⁶¹
10. Diyarbakırlı Said Paşa'nın (ö. 1308/1891) *Kasîde-i Bürde Tahmisi*.¹⁶²
11. Şeyhülislam Hoca-zâde Es'ad Efendi'nin (ö. 1034/1625) Tahmisi.
12. Şerîf Mehmed Efendi'nin (ö. 1040/1631) Tahmisi.
13. İsmail Müfid Efendi'nin (ö. 1217/1802-03) Tahmisi.¹⁶³
14. Hayret'in (ö. ?) *Tahmîs-i Kasîde-i Bürde'si*.¹⁶⁴

¹⁵⁷ Mehmet İpsirli, "Taşköprizâde Kemâleddin Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/154.

¹⁵⁸ Uçar - Uçar, "Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Kasîdetü'l-Bürde'sinin Türkçe Tahmisi"; Koç, "Abdullah Salâhî-i Uşşâkî'nin Kasîde-i Bürde Tercümesi ve Tahmisi".

¹⁵⁹ Hamza Koç, "Mustafa Maksûd Resâ Efendi'nin Kasîde-i Bürde Tahmisi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 27 (2021), 489-546.

¹⁶⁰ Kuzubaş, "Muhammed Fevzî'nin Miftâhu'n-Necât Adlı Eseri (Kasîde-i Bürde Tahmis ve Şerhi)", 156-192.

¹⁶¹ Koç, *Re'îsü'l-İhtisâb Şerîf Mu'tasım el-Buhârî, Kasîde-i Bürde Tercümesi ve Tahmisi*.

¹⁶² Vesile Albayrak Sak'ın esere atfederek yaptığı bir çalışması mevcuttur: Vesile Albayrak Sak, "Said Paşa'nın Kaside-i Bürde Tahmisi", *Turkish Studies* 9/8 (2013), 523-559.

¹⁶³ Keskinsoy, *Mekkî ve Nahîfî'nin Kasîde-i Bürde Tahmisleri (Tenkitli Metin-İnceleme)*, 23-24.

¹⁶⁴ Doğan Averbek, "Berlin Devlet Kütüphanesi'nde Bulunan Kataloglanmamış Türkçe Yazmalar Üzerine Tespitler", 29.

2. BÖLÜM

İSKİLİPLİ ABDÜLKÂDIR BİN İSMÂİL'İN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE KASİDE-İ BÜRDE ŞERHİ'NİN İNCELENMESİ

2.1. Hayatı

Şarihin adı, baba adı ve memleketi eserin mukaddimesindeki Abdülkâdir b. İsmail el-İskilibî ifadelerinden öğrenilmektedir (2a). Kaynaklarda bu isimle ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Dolayısıyla şarih hakkında yegâne bilgi kaynağı şimdilik üzerinde çalışılan bu eserdir. Ancak mevcut eserde de müellif hakkında detaylı bilgi olduğu söylenemez. Şarih, mukaddime kısmında eseri çok yoğun olmasına rağmen yazdığını (2a), hatime kısmında ise bu eseri 1268/1852 yılında yazmaya başladığını (114b) belirtmektedir. Bahsettiği yoğunluğun onun resmî ya da gayriresmi önemli bir vazifede bulunduğunu gösterdiği söylenebilir. Şarih eserin üçüncü beytinin şerhinde, Süleyman Akşehrî isimli bir zattan “üstadımız” diye bahsetmekte, hatta bu zatın ilgili beyti şifa maksadıyla okumak için kendilerine izin verdiğini beyan etmektedir (5b). Adı geçen bu kişi, ders aldığı hocalarından biri olmalıdır. Ancak Abdülkâdir b. İsmail gibi Süleyman Akşehrî ismi hakkında da kaynaklarda henüz herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

2.2. İlmî Kişiliği

Çalışmanın giriş bölümünde bahsedildiği üzere, dinî içerikli bir eseri şerh edebilmek için şarihte bulunması gereken hasletlerin Abdülkâdir b. İsmail'de mevcut olduğu görülmektedir. Şarihin ortaya koymuş olduğu eserde, derin bir Arapça gramer bilgisi söz konusudur. Nitekim, eserin mukaddime ve hatimesini Arapça olarak kaleme alan şarih, tüm beyitlerin irab kısımlarını da Arapça olarak şerh etmiştir. Yine çok sayıda ayet ve hadisi Arapça olarak nakletmiş, ardından meallerini vermiştir. Konuyla ilgili ayetleri, ayetlerin geçtiği sureleri de belirterek vermesi *Kur'an-ı Kerim'e* olan hâkimiyetini gösterirken; hadisleri, yaşanan olayların anlatımı sırasında nakletmesi de Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili bilgisine işaret etmektedir. Yine tarihte yaşanmış birçok hadiseyi yeri geldikçe zikretmesi onun özellikle İslam tarihi bilgisine, mutasavvıfların hayatlarından anlattığı çok sayıda menkıbe de âlim ve evliyaların hayatlarına dair bilgisine işaret etmektedir. Her türlü ayrıntıya dikkat ederek, akılda soru işareti bırakacak hiçbir nokta bırakmadan, başından sonuna akademik bir disiplin içerisinde ortaya koyduğu eseri ise onun eğitim seviyesi yüksek bir ilim adamı olduğunun en güzel delili sayılmalıdır.

2.3. Kasîde-i Bürde Şerhi

2.3.1. Eserin adı

Kasîde-i Bürde şerhlerine bakıldığında, Muhammed Fevzî'nin *Miftâhu'n-Necât*'ı,¹⁶⁵ Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî'nin *Miftâhu's-Sa'âde*'si,¹⁶⁶ Nazîfî İsmail Akhisârî'nin *İklîdü's-Saâde*'si,¹⁶⁷ Rusçuklu Mehmed Hayrî'nin *Hediyye*'sinde¹⁶⁸ olduğu gibi müelliflerin bazıları eserlerine bir isim koyarken çoğunluğu *Kasîde-i Bürde/Bür'e Şerhi* demekle yetinmiş ve eserlerine özel bir isim vermemişlerdir. Abdülkâdir b. İsmail de bunlardan biridir. Eserinin kapağında veya diğer açıklamalarında eseri için kullandığı özel bir ada rastlanmamıştır. Bu sebeple eser, tarafımızdan, genel teamüle uyularak şarihine nispetle *İskilipli Abdülkâdir b. İsmail'in Kasîde-i Bürde Şerhi* adıyla anılmıştır.

2.3.2. Yazılış sebebi

Her yazar ele aldığı metnin şerhe ihtiyaç duyulmadan anlaşılmasını arzu eder. Ancak yazarın şahsi kabiliyeti sayesinde ifade ettiği ince manaları okuyucunun anlayamaması, zaten biliniyor düşüncesiyle veya başka ilim dallarını ilgilendirdiği için verilmeyen ön bilgiler ile okuyucunun kavrayamayacağı mecazlı ve kinayeli ifadeler metinleri şerhe muhtaç kılmaktadır.¹⁶⁹ *Kasîde-i Bürde* şerhlerinin yazılış sebeplerine bakıldığında, yukarıda zikredilen amaçların yanı sıra bu kasidenin; Allah'ın affına mazhar olmak, Hz. Peygamber'in şefaatine nail olmak, hastalıklardan şifa bulmak gibi kasideye has hususlara dayanan amaçlarla şerh edildiği de dikkat çekmektedir. Örneğin, Hasan Fehmi Efendi yazmış olduğu şerhini; din kardeşlerine vereceği bu hizmet vesilesiyle Allah'tan af ve Hz. Peygamber'den şefaate umduğu için kaleme aldığını ifade eder.¹⁷⁰ *Miftâhu'n-Necât* adlı eserin şarihi olan Muhammed Fevzî ise bu kasideyi Hz. Peygamber'in şefaatine mazhar olmak, tıpkı Bûsîrî gibi yakalandığı amansız hastalıktan kurtulmak için şerh ettiğini belirtir.¹⁷¹ Abdülkâdir b. İsmail de çoğu şerhte olduğu gibi eserinin mukaddimesinde telif sebebini açıklar. Şarih açıklamalarında, kapalı manalar içeren bu kasideyi herkesin anlayamadığını, okuyucular tarafından lafızlar arası bağlantıların kurulamadığını ifade eder. Duaların etkili olabilmesi için anlamlarının mülâhazasının da gerektiğinden ve anlamadan okunduğundan dolayı okuyucuların bu kasidenin faziletlerinden faydalanamayacaklarından söz eder. Aslında meşguliyetinin fazla olmasına rağmen sırf insanların bu kasideden umdukları faydayı elde edebilmelerine yardımcı olabilmek için de kasideyi şerh etmeye başladığını söyler (2a). Şarih bu açıklamaların ardından, kasidenin okunuş şartlarını izah ederek okuyucuya yol göstermeye devam eder. Eserde dikkat çeken önemli bir husus ise şarihin bu şerh yazımı sürecinde bacaklarından rahatsızlanıp kaside vesilesiyle şifaya kavuşmuş olmasıdır. Eserin hatime kısmında belirtildiğine göre, şarih bu şerhe başladıktan sonra mevcut hastalığının yanı sıra türlü sıkıntılara maruz kalır. Kasidenin ... فانسب إلى ذاته beytine (44. beyit) geldiğinde hastalık iki bacağına birden arız olur ve onu yatağa bağlar. Yakalandığı bu hastalık karşısında hekimlerin

¹⁶⁵ Kuzubaş, "Muhammed Fevzî'nin Miftâhu'n-Necât Adlı Eseri (Kasîde-i Bürde Tahmis ve Şerhi)".

¹⁶⁶ Cankurt, *Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarayî Hayatı, Sanatı, Eserleri ve "Miftâhu's-Sa'âde" Adlı Manzûm Kasîde-i Bürde Şerhi*.

¹⁶⁷ Özcan, *Nazîfî İsmail Akhisârî ve Manzum Kasîde-i Bür'e Tercümesi: İklîdü's-Saâde*.

¹⁶⁸ İpek, *Rusçuklu Mehmed Hayrî'nin Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi 'Hediyye' (İnceleme-Metin-Dizin)*.

¹⁶⁹ Saraç, "Şerhler" *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2/123.

¹⁷⁰ Tokdemir, *Erzurumlu Hasan Fehmi Efendi ve Kasîde-i Bürde'yi Şerh Yöntemi*, 34-35.

¹⁷¹ Kuzubaş, "Muhammed Fevzî'nin Miftâhu'n-Necât Adlı Eseri (Kasîde-i Bürde Tahmis ve Şerhi)", 159-160.

tedaviden aciz kaldıklarını belirten şarih; bu kasideyi okuduğunu, Hz. Peygamber vesilesiyle Allah'tan şifa dilediğini ve bu sayede yakalandığı illetten kurtulduğunu anlatır (114b).

2.3.3. Telif tarihi

Eserin yazılış tarihinin hatime kısmında açıkça belirtildiği görülmektedir. Burada verilen bilgilerde şarih 1268/1852 yılında şerhini yazmaya başladığını ve Zilhicce ayının Salı günü kuşluk vaktinde eseri tamamladığını beyan etmektedir (114b).

2.3.4. Dil ve üslubu

Şarih, eserin mukaddimesinde *Kasîde-i Bürde*'nin kapalı ifadelerle dolu olduğunu, manalar arası bağlantı kurmadan anlayamayacağını; okurların ise onu anlayamadan ve okunma şartlarına riayet etmeden okudukları için faziletlerinden faydalanamadıklarını belirtmektedir. Şerhi yazma amacının da bu sorunu ortadan kaldırarak insanlara fayda sağlamak olduğunu ifade etmektedir.

Bu niyetle yazılan bir eserin dilinin oldukça basit olması beklense de şarihin eserin tamamında bu yolu tercih ettiği söylenemez. Şarih, halkın anlayabileceği kolaylıkta bir dille hitap etmek isterken âdeta eserin de hakkını teslim etme düşüncesiyle katmanlar hâlinde bir eser vücuda getirmiştir. Bu sayede de farklı seviyelerdeki okurlara hitap eden bir eser ortaya koyabilmiştir.

Kelime tahlili, genel mana ve konuyla ilgili diğer açıklamalar sıralamasıyla kaleme alınan şerhte, kelime tahlil kısmını şarihin mukaddimedede bahsettiği okur kitlesi okumayacak, okusa da ilgisini çekmeyecektir. Bu tabakaya gerekli olan, beyitlerin gramer özellikleri değil beytin ne anlattığıdır. Bu vesileyle olacak ki eserde şerhin bu bölümleri Arapça ile yazılmıştır. Şarih, beyitlerin teknik özelliklerini eserin telif edildiği dilde vermeyi uygun görmüştür. Bu, onun kendini gösterme gayretinden değil, konuya hakimiyetinden olsa gerektir. Çünkü her ne kadar sağlam şerh/tercüme bile olsa bu teknik hususlar metnin kendi dilinde verilecek açıklamalar kadar isabetli olmayacaktır. Eserin dili ve üslubuyla ilgili tespit edilen hususlar maddeler hâlinde şöyle sıralanabilir:

1) Beyitlerin genel manasının verildiği kısımlara “Ve hâşılı ma‘nâ, Ve hâşılı ma‘ne‘l beyt” gibi ifadelerle başlayan şarih, burada beyitten çıkarılabilecek genel anlamı verir. Bu kısımda kullandığı dilde asıl metnin dili ve müellifin müktesebatı gereği Arapça-Farsça kelime ve tamlama sayısı oldukça fazladır. Eserde geçen; delîl-i âhar, harâret-i ‘aşk, kurretü’l-‘ayn (6a), maḥall-i rāhat, āşâr-ı hevâ (7a), ba‘de’l-işbât, ‘alâmet-i cünün (7b), fi‘l-i hüsün, ğayr-ı muhterem (11b), ‘amel-i şâliḥa, şüret-i şebâb (12a), ğayr-ı ma‘kûl (12b), fitne-i hafıyye (17b), terkü’t-tama‘ (20b), terk-i ‘amel (21b), kemâl-i şabır, cild-i şerîf (25a), âhâd-ı nâs (26b), kemâl-i vera‘, kemâl-i irtifâ‘ (27a), ‘aḳlü’l-kâmil (35a) zamân-ı sa‘âdet (36b), kavm-i ğâfil (39b), evşâf-ı cemîle, aḳlâḳ-ı ḥamîde (44a), şıfrü’l-yed (51b) gibi ifadeler bu tamlamalardan bazılarıdır.

2) Bazen de ikiden fazla kelimededen oluşan tamlamalar kullandığı görülmektedir: naşihat-i isti‘dād-ı mevt (10b), havāşş-ı hams-ı zāhire ve bāḫına (20b), me‘ānī-i hafīyye-i behiyye, kemālāt-ı ‘aliyye-i seniyye (38b), cevāmī‘-i ḳuds-i isnā (46b), āyāt-ı Ḳur‘āniyye-i ḡarībe-i ‘acībe (73a) gibi.

3) Eser genelde kurallı cümlelerden oluşur. Ancak yer yer devrik cümleler de kullanılmıştır. Örneğin yirmi dördüncü beyitte geçen üç cümlelik açıklamanın ikisi devrik yapıda kurulmuş cümlelerden oluşmaktadır:

Daḫi nefis ile şeyṫāna muḫālefet edüp ‘āşī ol. Zīrā bunlar ḫayır ile emretmezler, mādemki zımnında şer olmadıḳca. Ve daḫi nefis ile şeyṫān naşihat-i ḫāliş ederler ise daḫi tōhmete ḫaml edüp emirlerine inḳıyād etme, her ne ḳadar bu ikisiniñ emirleri şüret-i ḫaḳ olursa daḫi (18b).

4) Ara söz veya cümle dışı unsur olarak adlandırılan ve kendinden önce gelen ifadenin açıklaması konumunda olan ifade veya cümle kullanımı da eserde rastlanan bir tutumdur. Şarihin “ki” bağlacıyla birlikte kullandığı bu örneklerden bazıları şunlardır:

“...Ol ağacın şāḫibi olan maḫbūb ki Resūl ‘Aleyhi’s-selāmdır...” (4b),

“...kısm-ı şānīden mü’minīniñ ḳalbleriniñ nūrlarını ki ma‘rifetu’llāhdır ve kısm-ı şālişden nefisleriniñ nūrlarını ki tevḫīddir *lā ilāhe illa’llāh Muḫammedü’r-resūlu’llāh* daḫi ... (41a),

“Ya‘nī Ḥāzret-i Risālet ‘Aleyhi’s-selāmīñ ‘alāmetleri ki esmāsı ve mu‘cizātıdır ḳadrine münāsib olaydı...” (36a),

5) Eserde süslü bir anlatım hâkim değildir. Okurun meseleyi kavrayabilmesine odaklı olduğu için bu yol fazla tercih edilmemiştir. Ancak Hz. Peygamber’i övmekte sınırın olmadığı ifade edilen kırk dördüncü beytin şerhinde, şarih beytin manasına da uygun düşecek şekilde bir üslup kullanarak beyti bütünüyle tamlamalardan oluşan şu ifadelerle şerh etmiştir:

Ḥāzret-i Nebī ‘Aleyhi’s-selāmi dilediḡiñ şerefden zātına sen nisbet eyle her ḳanḳı şeref olursa olsun: Tenāsüb-i a‘zā ve’l-elvān ve nezāfetü’l-cisim ve ṫayyibü’l-ıṫ ve ‘aḳlü’l-ḳāmil ve ḳuvvetü’l-a‘zā ve feşāḫatü’l-lisān ve belāḡatü’l-ḳavil ve şerefü’n-neseb ve keremü’l-beled ve naḫvihā. Daḫi dilediḡiñ ‘azametden ‘ulūv mertebesine sen nisbet eyle ḳanḳı ‘azamet olursa olsun: ‘Ulūvv-i meḳān ve rif‘at-i zikīr ve’l-mu‘cizāt ve’l-irḫāşāt ve’l-burāḳ ve’l-münācāt ve’r-rü’yet ve imāmetü’l-enbiyā ve’l-‘urūc ilā-sidreti’l-müntehā ve işrāḳ-ı envāri’l-ma‘rifet ve müşāhedet-i esrāri’l-ḳudret ve’l-melekūt ve’t-tafḫīl fi’l-ḳıymet bi-livā’i’l-ḫamd ve’l-kerem ve’l-vesīleti ve’d-dereceti ve’l-kevşeri ve’l-fażīleti ve naḫvihā (35a).

6) Eserde sayıları fazla olmamakla birlikte arkaik kelimeler de tespit edilmiştir. Bu kelimeler, eserde geçtikleri yerler ve anlamları şu şekildedir:

yavuzluḳ (12b):kötü, güçlü, çetin, sert

edicek (14b): edince, ettiḡinde

olucaḳ (15a): olunca, olduḡunda

etmek (14b): ekmek

birle (15a): ile

ḳanḳı (15b): hangi

söyünmek (18b): sönmek

banmağ (14b): katı bir şeyi sulu veya toz durumundaki (tuz, şeker, biber) şeylerin içine batırıp çıkarmak

çarındaş (22a): kardeş

yedimek (29b): hayvan ya da başka bir varlığı ipe bağlayıp hareket ettirmek, arkasından götürmek

çarañu (41b): karanlık

yestehlemek (56b): büyük abdesti bozmak

şuvarmak (75b): sulamak

kimesne (18b): kimse

gökce (42b): gök

7) Şarihin okuru tam manasıyla kuşatabilmek ve okurun metnin anlam dünyasına girebilmesini sağlamak için büyük bir gayret içerisinde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda ayet ve hadislerin hemen hemen tamamının anlamını da vermiştir. Hatta bazen kullandığı kelimelerin anlamlarını veya yakın anlamlılarını verdiği de görülmüştür. Bu kullanımların detaylı örnekleri şerh metodu kısmında verileceği için tekrara düşmemek açısından burada zikredilmemiştir.

8) Şarih Arapça özlü söz veya söz öbeklerine, dualara veya bazı konuşmalara yer vermiştir. Bu ifadeleri Arapça olarak yazdığı görülmektedir. “مَنْ لَمْ يَدُقْ لَمْ يَعْرِفْ ... (9a)” örneğinde olduğu gibi “Tatmayan bilmez.” anlamındaki Arapça ifadeyi cümle içerisinde kullanmıştır. Yine “adetsiz, hesapsız” anlamına gelen Arapça bir ifadeyi “لَا يُعَدُّ وَلَا يُحْصَى ... (74b)” şeklinde cümlelerine taşıdığı görülmektedir. Hz. Ebu Bekir’in Allah Resulü’nün sorusuna “İşittik ve itaat ettik, baş göz üstüne!” anlamında verdiği cevabı da şarih yine Arapça olarak “Ebū Bekir سَمِعًا وَطَاعَةً deyüp ma‘iyyetde çıkıyorlar.” (65a) şeklinde vermiştir. Hz. Peygamber’in dua ettiği bir hadiseyi anlatırken de dua cümlesini Arapça olarak yazdığı görülür. “Allah’ım, etrafımıza, üstümüze değil!” anlamına gelen duanın geçtiği yer şu şekildedir: “اللهم حوالنا و لا علينا ... (70b).”

9) Eserde zikredilen ayetlerden önce “kâle’llāhü Te‘ālā fī..., ke-ğavlihī Te‘ālā fī..., fī-süret-i..., kâle Te‘ālā” gibi ifadeler kullanılır. Ayetlerin sonunda da “el-âyetü” ifadesi bulunmaktadır. Hadis rivayetlerinden önce ise “kâle Resūlu’llāh, fī-ğadiş, veğad kâle ‘Aleyhi’s-selām, kâle’n-Nebī ‘Aleyhi’s-selām” ifadelerinin kullanıldığı görülür.

10) “Şüphesiz, muhakkak, hakikaten” anlamalarına gelen “tahkîk” ifadesi de şarihin eserinde sıklıkla kullandığı bir kelimedir. Yapılan açıklamaların veya verilen rivayetlerin başında bu ifadeyi kullandığı görülür. Doksanı aşkın sayıda kullandığı bu kelimenin geçtiği yerlerin bazıları şöyledir:

“Allāme Merzūkī demiş, taḥkîk: Ḥazret-i Muḥammed ‘Aleyhi’s-selām Kābe-Ğavseyne çarib olunca...” (85b),

“Taḥkîk: Ta‘ām çavī eder ekl ve şurb üzerine çariş olan şehveti.” (13a),

“Zirā taḥkîk: ‘Ucub ḥaliñ küllisinde nāsa zarar verir.” (17a),

Arapçada harf-i tefsir olarak tanımlanan ve “yani” anlamına gelen “ey” (أى) ifadesinin de yapılan açıklamaların başında kullanıldığı görülmektedir. Arapça olarak verdiği bir hadis ve derkenarda yaptığı açıklama şöyledir:

الناس نيام، وإذا ماتوا انتبهوا

Derkenar: “Ey, Nās nevmde ve gâfletdedirler. Öldükleri vakitte uyanırlar.” (39b).

2.3.5. Şerh metodu

Şarih, eserini genel şerh metoduna göre yazmıştır. Buna göre eserde önce asıl metin (beyit), üstüne kırmızı çizgi çekilerek verilmiştir. Ardından, verilen beytin lügat manası ve gramer yapısı üzerinde durulmuş sonrasında da beytin genel manası açıklanmıştır. Tüm beyitlerde izlenen bu sıralamadan sonra bazı beyitlerde ilgili beytin şifa niyetiyle müstakilen okunma şartları ve hangi sıkıntılar için okunacağı izah edilmiştir. Yine bazı beyitlerde yukarıda belirtilen sıralamanın ardından beytin konusuyla ilgili olay ya da menkıbeler aktarılmış veya soru-cevap yöntemiyle açıklamalarda bulunulmuştur. Eserin şerh metoduyla ilgili hususları maddeler hâlinde şöyle sıralanabilir:

1) Eser, *Kasîde-i Bürde* şerhlerinde görülen genel usule uyularak on bölüm hâlinde kaleme alınmıştır. Bu bölüm başlıkları, ilgili bölümün ilk beytinden önce kırmızı parantez içinde ve Arapça olarak yazılmıştır. Bu başlıklar ve kapsadıkları beyitler şu şekildedir:

- 1.El-faşlü'l- evvel: Fi's-su'âl 'an-keyfiyyeti'n-nefsi (1-12. beyitler) (4a),
- 2.El-faşlü's-sânî: Fî-aḥvâli'n-nefsi ve men' -i hevâhâ (13-28. beyitler) (10a),
- 3.El-faşlü's-sâliş: Fî-medḥi'n-Nebî 'Aleyhi's-selâm (29-58. beyitler) (24a),
- 4.El-faşlü'r-râbi': Fî-zıkr-i mevlüdiḥi 'Aleyhi's-selâm (59-84. beyitler) (46a),
- 5.El-faşlü'l-ḥâmis: Fî-zıkr-i bereket-i du' â'ihî 'Aleyhi's-selâm¹⁷² (85-87. beyitler) (69a),
- 6.El-faşlü's-sâdis: Fî-vaşfi'l-*Kur'ân* (88-104. beyitler) (72a),
- 7.El-faşlü's-sâbi': Fî-zıkr-i mi'râci'n-Nebî 'Aleyhi's-selâm (105-117. beyitler) (83b),
- 8.El-faşlü's-sâmin: Fî-zıkr-i cihâdi'n-Nebî 'Aleyhi's-selâm (118-140. beyitler) (92b),
- 9.El-faşlü't-tâsi': Fi'l-istiğfâri ve'l-istişfâ' (141-151. beyitler) (105a),
- 10.El-faşlü'l-'âşir: Fi'l-vesileti bi-câhihi 'Aleyhi's-selâm (152-161. beyitler) (110b).

2) Bölüm başlığının ardından *Kasîde-i Bürde*'nin beyitleri tek satırda harekeli Arapça ile verilmiş ve üstüne kırmızı çizgi çekilerek belirgin hâle getirilmiştir. Devamında, verilen beytin gramer

¹⁷² Bu üç beyte açılan dua başlığı *Kasîde-i Bürde* şerh veya tercümelerinin bölümlendirilmesindeki genel teamülde görülmemektedir. Ancak bu şekilde başlıklandırma yapan şarih veya mütercimler de mevcuttur. İlgili bir örnek için Yunus Kaplan'ın *Nihâdî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi* adlı çalışmasına bakılabilir.

yapısı ve lügat manası irdelenmiştir. Arapça olarak yapılan bu incelemelerde şarihin, basit açıklamalar yerine oldukça detaylı bilgiler verdiği görülür. Kelimelere, anlamlarının yanında kökeni, girdiği kalıplar, atıfta bulunduğu diğer kelimeler, tekillik-çoğulluk durumları gibi birçok açıdan izahlar getirir. Şerh, Arapça irab açıklamaları yönüyle XVI. yüzyılın başlarında İbrâhîm b. Süleymân el-Ankaravî'nin yazmış olduğu *Kasîde-i Bürde Şerhi*'nden¹⁷³ sonra, Arapça-Türkçe olarak iki dilli kaleme alınmış tespit edilen ikinci *Kasîde-i Bürde* şerhidir. Ankaravî de şerhinde beyitlerin kelime manalarını Arapça olarak kaleme almış ardından da "Yânî" ifadesiyle başlayarak genel manayı vermiştir. Ankaravî'nin şerhi farklı nüshalarda 33-34 varaktır. Beyitleri birlikte şerh etmiştir. Birlikte şerh edilen beyit sayısı ise ikiden başlamakta ve yediye kadar çıkmaktadır. Abdülkâdir b. İsmail, Ankaravî gibi beyitleri birleştirme yoluna gitmemiş ve her beyti ayrı ayrı açıklamıştır. Örneğin eserin 17. beyti ve beytin tahlil kısmı şu şekilde kaleme alınmıştır:

فلا تُرْمِ بالمعاصي كَسْرَ شهوتها إِنَّ الطعام يُقَوِّي شَهْوَةَ النَّهْمِ

Beşte Arapça olarak yapılan açıklamaların tercümesi şu şekildedir:

"Velâ terum", talep manasına gelen "râme"den nehyi hazırdır. "Bi'l-meâsî"deki "bâ", "ketebtü bi'l-kalemi"deki "bâ" gibi istiane içindir. "Meâsî", "ma'siye"nin çoğulu olup küçük veya büyük günah demektir. Nasb ile "kesra", "felâ terum"un mef'ulüdür. "Kesr" kesmek manasıdır. "Yukavvi", "takviye"den olup "inne"nin haberidir. Nasb ile "şehvete" kelimesi de mef'ulüdür. "Nehim", hazır vezni üzere sıfatı müşebbehedir, yani "çok yeme ve içmeye hırslı olan kimse" demektir.

3) Yapılan tahlillerin ardından "Ve hâşilü'l-ma'nâ, Hâşilü'l-ma'nâ, Ve hâşilü ma'ne'l-beyt" gibi başlayan ifadelerle beyit Türkçe olarak izah edilmiş, beyitten çıkarılabilecek genel mana verilmiştir. Şerhin bu kısımlarında kasidede telmihte bulunulan hususlarla ilgili bilgilendirmeler yapılmış kelimelerin farklı manaları vs. üzerinde durulmuştur. On dördüncü beytin bu kısmı şu şekildedir:

Dağı nefsi emmâre fi'l-i hüsünden nesne ihzâr etmedi ğayr-ı muhterem olucu olduğu hâlde başıma nâzil olan misâfir için. Misâfirden murâd baş tüyünü ağarmaklığıdır. İhsândan murâd a'câl-i şâlihâtdır. (11b)

4) Bazı beyitlerde gramer ve mana kısmı işlendikten sonra haricî açıklamalara da gidilmiştir. Şifa niyetine müstakilen okunması söz konusu olan beyitlere yönelik açıklamalar bunlardandır. Söz konusu beyitler şerh edilirken bu beyitlerin hangi durumlarda ve ne şekilde okunması gerektiği açıklanmıştır. Örneğin beşinci beytin şerhinde beytin hangi sıkıntıya iyi geleceği ve okunma şartları şu şekilde izah edilmiştir:

Bu beytiñ hâşşası: Bir şahışda elem ve kederden albinde darlı ve usret ola. Hüruf-ı muatta' a ile bu beyti bir elmaya yazup yese albinden ol şahıŝın darlı gider. Dağı bu beyti bir şıraya yazup şu ile yıayup içse albinden darlı gider, demişler. (6b)

¹⁷³ Kaçar, "İbrâhîm b. Süleymân el-Ankaravî'nin Kasîde-i Bürde Şerhi".

5) Şarihin, gramer ve mana kısımlarının ardından, kasidede telmihte bulunulan birçok olayı veya kişiyi detaylarıyla anlattığı, böylece okuyucunun konuyla ilgili etraflıca bilgi sahibi olarak anlatılanları daha iyi kavramasını sağlamaya çalıştığı gözlenmektedir. Örneğin, Ebrehe'den bahsedilen yetmişinci beytin manası şu şekildedir:

“Onlar âdeta Ebrehe'nin yiğit erleri (!) veya (Hz. Peygamber'in) avuçlarından atılan çakıl taşları karşısındaki (bozguna uğrayan) asker gibiydiler.”

Bu beyit şerh edilirken, Ebrehe kıssası Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkmaya gelmesinden itibaren anlatılmamış; olayların en başına gidilerek Ebrehe'nin Kâbe'ye alternatif olması amacıyla bir beyt bina etmesi, o beyte Mekkelilerin zarar vermesi sebebiyle gazaplanarak Mekke'ye yürümesi ve sonrasında yaşananlar birçok detayla birlikte anlatılmıştır (55a-57b). Yine yetmiş altıncı beyitte, Hz. Peygamber'in müşriklerden kaçarken mağarada gizlenmesi olayı şu şekilde geçmektedir:

“Hayır ve kerem sahibini (Hz. Peygamber'i) mağaranın saklayışı ve kâfirlerin bütün gözlerinin ona karşı kör kesilişi onun mucizelerindedir.”

Bu beyiti şerh ederken de şarih, mağarada gizlenme olayının çok öncesine giderek Ebu Cehil'in Hz. Peygamber'i öldürmek için düzenlediği bir toplantıyı, şeytanın bu toplantıya nasıl katıldığını ve sonrasında gelişen olayları okuyucuyu sürükleyen bir üslupla anlatmıştır (64a-65a). Böylece okurun meseleyi daha somut bir şekilde kavrayabilmesine yardımcı olmaya çalışmıştır.

6) Şarihin bu tarzda anlattığı olaylar eserde oldukça çoktur. Bu anlatıların veriliş sırasında herhangi bir düzen görülmemektedir. Örneğin; ilk 18 beyitte herhangi bir rivayet verilmezken, 18-33. beyitler arasında bulunan on dört beytin dokuzunda rivayetlere yer verilmiş, bu durum şerhin diğer kısımlarında da bu şekilde bazen sık bazen aralıklı olarak devam etmiştir. Gözlemlenen bu tutumdan yola çıkarak da şarihin rivayetleri vermekteki maksadının, anlatımdaki yoğunluğu azaltmaktan ziyade anlatılanları akılda kalıcı kılmak olduğunu söylemek mümkündür. Şarihin anlattığı bu kıssalardan birine örnek verilecek olunursa, Hz. Peygamber'in bir mucizesinden bahsedilirken Hz. Yunus'un adının geçtiği yetmiş birinci beyit ele alınabilir. Beytin manası şu şekildedir:

“Hz. Peygamber'in avuçlarındaki çakıl taşları, tespah ettikten sonra tıpkı tespah eden Hz. Yunus'un, kendini yutan balığın karnından atıldığı gibi atıldılar.”

Şarih beytin tahlil ve manasına dair açıklamaların ardından Yunus kıssasını şu şekilde anlatmıştır:

[58b] Yūnus ‘Aleyhi’s-selāmın kıssası, taḥkīk: ‘Aleyhi’s-selāmı Te‘ālā ḥazretleri bir kavme nebī ba‘ş eyledi. Ol kavim yüz yetmiş biñ kişi idi. Hiçbirisi icābet edüp dīni ḳabūl etmedikden soñra Yūnus ‘Aleyhi’s-selāma ezā ve cefā etdiler ve ḍarb etdiler. Ḥattā re’s-i şerīfini şaḳ etdiler. Yūnus ‘Aleyhi’s-selām Medyenden çıḳdı. Bed-du‘āya başladı. “Yā Rab, ‘azābıñı bu ḳavmiñ üzerine inzāl eyle!” dedi. Ol vakitte Cibril ‘Aleyhi’s-selām nāzil oldu. “Yā Yūnus, Te‘ālā saña emretti, girü dön, ḳavmiñi kırḳ gece daḫi dīne da‘vet eyle, ḳabūl ederler ise ne güzel ve eger ḳabūl etmezler ise Te‘ālā üzerlerine ‘azāb inzāl edecek.” deyince girü döndi. Otuz yedi gün daḫi ḳavmini dīne da‘vet etdi. Dīni ḳabūl etmediler. Üç güne ḳadar size ‘azāb gelecek deyü Yūnus ‘Aleyhi’s-selām ḫaber verdi.

Kırkıncı gece Yünus ‘Aleyhi’s-selām Te‘ālānıñ izni yok iken içlerinden çıktı gitdi. Şabāh vakti olduğu vakitte ‘azāb buludı ol kavmi ihāta eyledi. Yağmur yağar zannetdiler. Buluda nazar etdiler. [59a] Bu taqdīrce āteş buluduñ etrafından çıktı. Ol kavim korqıldular, nādīm oldular. Ve Yünus ‘Aleyhi’s-selāmı aradılar, bulamadılar. Meliklerine dediler “Yünus ‘Aleyhi’s-selām gā’ib oldı ise Rabbisi gā’ib olmadı.” deyüp bir meydāna cem‘ oldular. Küllisi birden tevbe etdiler ve tazarrū‘ ve niyāz etdiler. Ve puṭlarını kırdılar ve dīnu’llāhı kabūl edüp Te‘ālāya secde etdiler. Te‘ālā du‘alarını kabūl etdi ve ‘azāblarını kaldırdı. Yünus ‘Aleyhi’s-selām beldeden uzak bir tağda idi. Bu hāle vākıf olmadı. Şeytān, şeyh şüretinde Yünus ‘Aleyhi’s-selāmı geldi. Yünus ‘Aleyhi’s-selām şeytāna “Nerden gelirsın?” dedi. Şeytān “Şehirden gelirim.” dedi. Yünus ‘Aleyhi’s-selām “Kavim ne hāldedir?” dedi. Şeytān “Bir kezzāb arıyorlar, kātıl edecekler, ismine Yünus diyorlar imiş.” dedi. Yünus ‘Aleyhi’s-selām “Ol kavme ‘azāb geldi mi?” dedi. Şeytān “Gelmedi.” dedi. Yünus ‘Aleyhi’s-selām kāvmine gāzablandı, “Beni tekzīb ediyorlar içlerine varmam!” deyüp Te‘ālādan izin almayarak Baḥr-i Rūma vardı, gemiyi hāzır buldı. Gemiye bindi. Deryā ortasına varıncaḡ gemi durdı gitmedi ve taḥārrūk edüp ġarḡ olmaya yakın oldı. “İçimizde kaçkın köle ve ‘aşı var.” dediler, “Böyle oluncaḡ gemi yürümez.” dediler, “Ādetimiz ḡur‘a atarız.” dediler. [59b] “Her kime ḡur‘a işābet eder ise deryāya ilkā ederiz.” dediler. Üç def‘a ḡur‘a atdılar. Yünus ‘Aleyhi’s-selāmı işābet etdi. Yünus ‘Aleyhi’s-selām kā’im olup ¹⁷⁴أنا العاصي والعبد الأبق deyüp nefsinı deryāya ilkā eyledi. Balık anı yutdı bir büyük balık da ol balığı yutdı, deryānıñ dibine indi. Te‘ālānıñ vahyi ile Yünus ‘Aleyhi’s-selām ¹⁷⁵لا إله إلا أنت سبحانك إني كنت من الظالمين tesbīhine devām ediyor. Du‘āsi maḡbūl olup Te‘ālā bu tesbīhi melā’ikelere işiddiriyor. Melā’ikeler şefā‘at edüp dōrt sā‘at yāḥud üç gün yāḥud yedi gün yāḥud kırık gün balığın ḡarnında sākin olduḡdan soñra Te‘ālānıñ emriyle balık Yünus ‘Aleyhi’s-selāmı sāḡil-i baḡre incitmeyerek ilkā ediyor. Te‘ālā sāḡil-i baḡirde şecer-i yaḡḡın ḡalḡ edüp anda gölgeleniyor. Ba‘dehu ḡaryeye varıyor. Ehl-i ḡarye ikrām ve ta‘zīm ediyorlar.

7) Şerhte, açıklamalarla veya anlatılan olaylarla ilgili olarak yeri geldikçe zikredilmiş olan çok sayıda ayet ve hadis mevcuttur. Şarih, bu ayet ve hadislerin manalarını ise bazen ayet veya hadisin ardından, bazen ifadenin hemen altında satır arasında, çoğunlukla da derkenar kısmında vermiştir. Verdiği ayetlerin hemen hemen tamamının hangi sureden olduğunu da belirtmiştir. Şerhte geçen bir ayet ve verilış şekli şöyledir: “Ḳāle’llāhü Te‘ālā fī-sūreti’z-Zāriyāt: ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ Ayetin açıklaması ise derkenarda “Te‘ālā buyurmuş ki ins ve cinni ben ‘Azīmü’s-Şān ḡalḡ etmedim. Hemān ancak ben ‘Azīmü’s-Şāna ‘ibādet için ḡalḡ etdim.” ifadeleriyle verilmiştir (23b). Şerhte geçen bir hadis örneği ise şöyle verilebilir: “Ḳāle ‘Aleyhi’s-selām: إِنَّ رَبِّي عَرَضَ عَلَيَّ أَنْ يَجْعَلَ لِي الْيَوْمَ الَّذِي أَجُوعُ فِيهِ فَأَتَضَرَّعُ إِلَيْكَ وَأَدْعُوكَ، وَأَمَّا الْيَوْمَ الَّذِي أَشْبَعُ فِيهِ .بَطْحَاءَ مَكَّةَ ذَهَبًا، فَقُلْتُ: لَا يَا رَبِّ، وَلَكِنْ أَجُوعُ يَوْمًا وَأَشْبَعُ يَوْمًا، وَأَمَّا Şarih hadisin ardından anlamını da şu şekilde vermiştir: “Ya‘nī, Efendimiz buyurđ ki taḡḡik: Benim Rabbim Mekkede olan Baḡḡa taḡını altın edüp üzerime ‘arz eyledi. Ben temennī etdim ki bir gün aç ve bir gün toḡ olam. Ammā aç olduḡum günde siz ‘Azīmü’s-Şāna tazarru‘ ve du‘ā edeyim. Ve ammā toḡ olduḡum günde size ḡamd u şenā edeyim, demekdir.” (27a).

¹⁷⁴ [Ben asi kulum, ben ābık (kaçan) kulum!]

¹⁷⁵ [Seni her türlü noksanlıktan tenzih ederim. Şüphesiz ben kendine zulmedenlerden oldum.]

8) Şarihin bazen kullandığı yabancı kelimelerin Türkçe karşılıklarını, yakın anlamlılarını veya açıklamasını verdiği de görülür. Aşağıda, eserde geçen bazı ifadeler verilmiş ve bu ifadelere şarihin yaptığı açıklamalar da parantez içerisinde gösterilmiştir:

ğazal (geyik yavrusu) (5b),

rağğ (ince deri) (5b),

şu'ūd eden (Ya' nī biribiri arçasına binüp göge çıkarlardı.) (55a),

mügdıq (Keşirü'l-ma' nā, ya' nī çok ma' nāyı müstemil demektir.) (77a).

9) Şarih, bazı kelimelerin anlamlarını vermenin yanında kaynak da göstermiştir. Örneğin “Refref” kelimesinin manasını derkenarda vermiş ve hangi lügatten aldığını da belirtmiştir:

Refref (Şol yeşil kumaşdır ki andan mahbesler ya' nī perdeler ittiḥāz olunur. *Vanḡulu.*) (90b)

10) Şarihin, bazen, tahsilli biri için çok basit olsa da sıradan bir okurun anlamayabileceği ifadeleri açıklama yoluna gittiği de görülür. “*İhyā-i Ulūm*dan naklolunmuş ki” ifadesine derkenarda “Ya' nī İmām Gazzālī ḥazretleri *İhyā-i Ulūm*unda beyān etmiş.” (20b) şeklinde yaptığı açıklama bu duruma örnek gösterilebilir.

11) Okurun işini mümkün olduğunca kolaylaştırmaya çalıştığı izlenen şarihin bir kıssaya düştüğü derkenarda, kıssanın ana fikrini verdiği görülür. Gökte uçmak, suda yürümek vb. hasletlerin evliyalıkta çok önemli şeyler olmadığını, asıl önemli olanın sürekli istikamet üzere yaşamak olduğunu anlatan bu kıssada “Ol veli demiş: Sinekler de uçar.” ifadesine derkenarda “Ya' nī, şuda yüzmek gökde uçmak maḡbūl degildir; illā istiḡāmet maḡbūldür, demektir.” (22b) şeklinde açıklama yapmıştır.

12) Şarihin, derkenarda verdiği açıklamalarda dipnot usulüne benzer bir yol izlediği görülmektedir. Metin içinde ilgili yere koyduğu işaretin aynısını derkenarda da koyarak açıklamalar yapmıştır. Örneğin; on birinci beytin açıklamasında verdiği bir hadisin başına “hâ-i resmiye (۵)” işareti koymuş derkenarda da aynı işaret ile manasını vermiştir. Bahsi geçen hadis ve açıklaması şu şekildedir:

“... Bu beyitte «حُبُّكَ الشَّيْءُ يُعْمِي وَيُضْم» ḥadīs-i şerīfine işāret vardır.”

Derkenar, “Ya' nī seniñ bir şey'e muḡabbetiñ seni a' mā ve şağır eder.” (9b).

Yine on dokuzuncu beytin şerhinde Sâd Suresi'nden verdiği bir ayeti kırmızı renkte (ط) harfi ile işaretlemiş ve derkenarda aynı renk ve işaretle ayetin manasını vermiştir. Bahsi geçen ayet ve derkenarda verilen açıklaması şu şekildedir:

﴿وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾

Derkenar: “Ya' nī, hevāya tābi' olma. Ṭarīḡ-i müstaḡimden seni ḡalāletde kılar.” (14a).

13) Bazı durumlarda kavramları numaralandırarak verdiği görülür. Meleklerin, manaları hakkında tartıştıkları dört kavramdan (... fi'l-keffārāt ve'l-münciyāt ve'd-derecāt ve'l-mühlikāt... (84b) bahsedilirken bu ifadelerin her biri kırmızı kalemle numaralandırılmıştır.

14) Eserde “hâsılı mana, bu beytin hassası, rivayet olunmuş ki...” gibi ifadeler, üstleri kırmızı renkle çizilerek belirgin hâle getirilmiştir. Metnin aralarına eklenen veya düzeltilen ifadelerin sonuna sah (صح) çekilmiş, derkenara yazılan açıklamaların sonuna ise imza veya müşarih ifadesi anlamını çağrıştıran işaretler konulmuştur.

Özetle, şerhte hem kelime tahlilleri yapılmış hem de beyitlerin Türkçe manaları verilmiştir. Bunun yanında beyitlerin okunuş özellikleri gibi ayrıntılar izah edilmiş, ayrıca konuyla ilgili birtakım rivayetlerle de anlatım zenginleştirilerek anlatılanların kavranması ve akılda kalıcılığı sağlanmaya çalışılmıştır. Metin içerisinde bazı ifadelerin hemen altlarına veya derkenara ilgili ifadelerle açıklamalar yapılmıştır. Eserde görülen bu tutumlar şarihin klasik şerh usulüne bağlı kaldığını gösteren ayrıntılar olarak kabul edilmelidir. Ayrıca yukarıda bahsedilen veriler ışığında görüldüğü gibi, eser ne yoğun şekilde verilen gramer açıklamalarıyla okuyucuyu boğan bir anlatımla ne de yüzeysel açıklamalarla geçiştirilmiş kuru bir anlatımla yazılmıştır. Her seviyeden okuyucuya hitap edecek, okuyan herkesin kendi kapasitesine göre faydalanabileceği müstesna bir kaynak özelliği ihtiva etmektedir. Bûsîrî'nin *Kaside-i Bürde*'sine yazılan nadir Arapça-Türkçe şerhlerden biri olması da hem bu şerhi hem de şarihini alanda önemli ve ayrıcalıklı bir yere koymaktadır.

2.3.6. Tertip özellikleri

Şarih eserine besmele ile başlamıştır. Ardından Allah'a hamd Hz. Resul'e salavat ile başlayan, şerhi yapılan kaside ve müellifi hakkında bilgi veren şu manzumeye yer vermiştir:

Hamdin idmân edindim zâtına
Hem şalât ü selâmı kıl Habîbe

Tâbi' ile vü aşhâbı bu vaşfına
Rıdvânu'llâh Te'âlâ 'aleyhim bi-esrine

Kim nâzım mübtelâ idi fâliç 'illetine
İster hâlâş-ı vücûd sırr-ı 'irfânına

Çün bed eyledi tazarru' niyâzına
Vesîle kıldı ol Şâh hâzretine

Şifâdır bu kaşîde şetîr emrâzına
Ger muķârin kılarşa hûlûşına

Şalât-ı nâzım şart kılındı bed 'ine
Şalât-ı mezkûr oldur bugüne

Mevlâye şalli ve sellim dâ'imen ebeden
'Alâ habîbike hayri'l-halkı küllihimi (1b).

Bu manzumenin ardından “Ammâ ba'du” ile başlayan Arapça bir mukaddimede eseri yazma sebebini, eserin okunma şartlarını ve Bûsîrî'nin kasidesiyle ilgili yaşanan hadiseyi nakletmiştir (2a-4a). Aktarılan bu bilgilerden sonra 161 beyitlik şiiri; önce asıl beyit, ardından beyitlerin

kelime bilgileri ve irab bakımından açıklamaları, beytin Türkçe manası ve beyitte geçen konuyla ilgili kıssalar anlatarak veya diğer bilgiler vererek şerhi tamamlamıştır (4a-114a). Son olarak da şerhin telif tarihini belirtip Allah'a hamd ve Hz. Peygamber'e selam ile eserini nihayete erdirmiştir. Tüm bu verilere bakıldığında şarihin dinî eserlerde ihmal edilmeyen klasik tertip usulüne riayet ettiği görülmektedir.

2.3.7. Muhtevası

Eserin mukaddimesinde şarih, *Kasîde-i Bürde*'nin faziletlerinden bahseder. Bu istenilen latif kasidenin bir nüshasının bulunduğu hanenin hırsızlıktan ve yangından korunacağını; kasideyi üzerinde bulunduran şahsın boğulmaktan, semavî ve arazî felaketlerden emin olacağını ifade eder. Şartlarına riayet edilerek bir dilek/istek için okunduğunda, Allah'ın izni, Resulullah'ın şerefi ve izzetiyle o isteğin yerine geleceğini beyan eder. Şerhi yazma sebebiyle birlikte kasidenin okunma adabını da açıklayan şarih *Kasîde-i Bürde*'nin yazımı sırasında kaynaklarda çokça zikredilen olayları da nakleder. Mukaddimenin ardından yedi beyitlik bir manzume kaleme alan şarih sonrasında beyitleri şerh etmeye başlar.

Şerh, diğer *Kasîde-i Bürde* şerhlerinde olduğu gibi on bölüm hâlinde yazılmıştır. Bu bölümlerin muhtevaları şu şekilde özetlenebilir:

Birinci bölüm: "El-faşlü'l- evvel: Fi's-su'âl 'an-keyfiyyeti'n-nefsi" başlığıyla ele alınmıştır ve ilk on iki beyti kapsar. Klasik Arap şiirinde nesib bölümü olarak adlandırılan bu kısımda genelde maddi bir sevgiliden kaynaklı sıkıntılardan, ondan uzak kalmanın ızdıraplarından bahsedilse de Bûsîrî kasidesinde bu bölümde de manevi sevgiliden bahseder. O kasidesinin nesib bölümünü de Hz. Peygamber'e hasretmiştir. Kasidesine doğrudan Hz. Peygamber'e övgü ve özlem ifadeleriyle başlamayı tercih etmiştir. Hz. Peygamber tarafından gelen rüzgârlar ona Allah Resulü'nü hatırlatır. O bu hasret karşısında gözyaşlarına hâkim olamaz ve sevgisini gizleyemez. Hastalıkları, gözyaşları, uykusuzlukları onun aşkını gizlemesine müsaade etmez. Hz. Peygamber'e olan aşkı baktığı her yerde onu hatırlatır ve geceleri kendisini uykusuz bırakır. Bu hâlinin hoş görülmesini, anlayışla karşılanmasını ister. Verilen öğütleri tutamamasına karşılık aşığın gözünün kör kulağının sağır olduğunu öne sürerek mazeret gösterir. Kasidenin bu ilk bölümünde şarih beyitlerin kısaca şerhlerini vermekle yetinmiştir. Beyitlerin manalarına ek olarak ilk üç beytin bir arada; beş, altı, sekiz ve onuncu beyitlerin de müstakilen okunma hususiyetlerini ve hangi sıkıntılar için okunacağını belirtmiştir.

İkinci bölüm: Nefisle mücadeleyi konu edinen, nefsin arsızlığından ve azdırcılığından bahseden on altı beyitlik bir bölümdür. Eserde "El-faşlü's-şânî: Fî-aḥvâli'n-nefsi ve men' i- hevâhâ" başlığı altında ele alınmıştır. Bûsîrî, cehaletinden dolayı; saçlarına düşen aklardan ve ihtiyarlığından ders almadığını, ihtiyarlık için hiçbir manevi hazırlık yapmadan ömür sürdüğünü, ihtiyarlığın (insanlarda) kendisine karşı uyandırdığı saygıyı hak etmediğini söyler. Azgın nefsinin dizginlemek için yardım arar. Günahlarda ısrar ederek nefsin ıslah edilemeyeceğini, nefsin istekleri karşılandıkça azgınlaşacağını, nefse uyan kişinin helak yahut rezil olacağını söyler. Nefsin insana öldürücü zehirleri lezzetli gösterdiğini ifade eder. Günahlarından pişman olup göz yaşı dökmeyi,

nefse ve şeytana başkaldırıp onların öğütlerine güvenmemeyi öğütler. Bu öğütlerin ardından amelsiz söz ettiğini, kendi yapmadığı şeyleri insanlara nasihat ettiği için dürüst davranmadığını beyan ederek kusurunu izhar eder. Şarihin, bu bölümü şerh ederken konuyla ilgili birtakım bilgilendirmeler ve çok sayıda rivayet aktarımı yaptığı görülür. On üçüncü beytin şerhinde, tasavvuf ehline göre tasnif edilen yedi kısım nefsi açıklayan şarih, açıklamalarının sonunda “Nāzımın nefsi kısım-ı hāmisdendir.” (11a) ifadeleriyle Bûsîrî’nin bu tasnifteki yerini de belirtmiştir. Bûsîrî’yi yerleştirdiği bu sınıfa ise “Kısım-ı hāmîs, nefs-i rāziyedir ki Te‘ālā andan rāzî olup eşer-i rızā olan kerāmet ve ihlāş ızhār etmiştir.” (11a) ifadeleriyle açıklamaktadır. Çok sayıda ayet ve hadisle desteklediği bu bölümde nefsin isteklerini kırma, insanları nefse ve şeytana karşı uyarma konularıyla ilgili olarak İbrahim b. Şeybân, Serî es-Sakatî, Ebu Tûrâb en-Nahşebî, Ahmed b. Erkam, Cüneyd-i Bağdâdî, Abdullah b. Haffî, Şu’be b. Haccâc, İmâm-ı Âzam, Sehl b. Abdullah, Ebu Osman el-Mağribî, Samedânî ve isim vermediği zatlardan kıssalar anlatmıştır. Huneyn Gazası’nda ashabın sayılarına bakarak gururlanmaları ve bu sebeple uyarılmaları, dünyada Allah için akıtılan göz yaşlarının cehennem ateşini söndürmesi, şeytanın Muaviye’ye nasihat etmesinin arkasındaki hilesi, şeytandan kurtuluşun yolları ve şeytanın yaratılışındaki hikmet de yine bu bölümde kıssalar ve rivayetler aracılığıyla anlatılan unsurlardır. Bölümde, hususi okunma şartlarıyla ilgili olarak da yirmi üçüncü beyit hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölüm: Hz. Peygamber’in methini ihtiva eden, kasidenin asıl amacına girişin yapıldığı bölümdür. Otuz beyitten müteşekkil olan bu bölümün başlığı “El-faşlü’s-şâliş: Fî-medhi’n-Nebî ‘Aleyhi’s-selām”dır. Bûsîrî, dünyayı elinin tersiyle itip tam bir züht hayatı yaşayan Allah Resulü’nün vasıflarını ve yaşantısını bir bir ortaya koyarken böyle bir peygambere layık olamadan yaşadığı için de kendisi adına üzüldü. Allah Resulü geceleri ayakları şişinceye dek namaz kılmış, İslam davası için mücadele ederken açlıktan midesine taş bağlamış, en zor zamanlarında bile kendisine teklif edilen vadiler dolusu altını reddetmiş bir peygamberdir. Dünya onun yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır ve o; iki dünyanın, insanların, cinlerin ve tüm insanların efendisidir. Her zaman iyiliği emreder ve kötülükten men eder. Dürüst ve güvenilirdir. Kıyamette ancak ondan şefaahat umulabilir. İnsanları Allah’a davet etmiş ve kurtuluşa çağırmıştır. O, tüm peygamberlerden yücedir. Diğer peygamberler fazilet ve üstünlük bakımından asla ona yetişemezler. Her açıdan o kadar kemale ermiştir ki Allah Teala onu kendine sevgili/dost seçmiştir. Güzellikte ortağı olamaz. O, her türlü övgüye layıktır ve hiç kimse de onu hakkıyla övemez. Ümmetini çok sevdiği için, onları hataya düşecekleri şekilde akıllarının almayacağı şeylerle sınamamıştır. Onun mucizeleri kendi kemalinin büyüklüğü derecesinde değildir ki bu hâlde bile onu hakkıyla anlamak hususunda tüm varlıklar acizdir. Uzaktan küçük görünse de doğrudan bakınca göz kamaştıran, gaflet uykusunda olanların asla göremeyeceği bir güneş gibidir. Diğer peygamberler de o güneşin yanındaki yıldızlar gibidir ve tüm mucizeleri onun nurundan ulaşanlardan ibarettir. İlim, onun hakkında ancak Allah’ın yarattığı en hayırlı beşer olduğuna ulaşabilmiştir. Onun güzel ahlakı Allah’ın bahşetmiş olduğu çok büyük bir ikramdır. O, her türlü fazilette en üstündür. Bûsîrî’nin Hz. Peygamber’i bu şekilde vafettiği bu bölümün şerhinde şarih, ikinci bölümde olduğu gibi birçok ayet ve hadisle konuyu desteklemiş, Hz. Peygamber’in hayatından çok sayıda örnekle de anlattıklarını somutlaştırmıştır. Hz. Aişe, Hz. Fatıma, Hz. Ömer’le yaşanan hadiselerde Allah Resulü’nün dünya hayatında kendi tercihiyle

yaşadığı yokluk hâllerini beyan etmiştir. Hendek Gazvesi, yaşanan sıkıntıları göstermek için anlatılanlar arasındadır. Yine Cebrail'in dağları altın etme teklifiyle gelmesi olayı Allah Resulü'nün dünya malına tamah etmeyişi göstermesi açısından verilen rivayetlerden biridir. Ahiret günü cehennem sadece Hz. Peygamber tarafından durdurulabildiği bir kıssa da onun iki cihan efendisi olması izah edilirken anlatılanlar arasındadır. Cabir b. Abdullah'ın ölmüş çocuklarını diriltmesi mucizesi de bu bölümde zikredilenlerdendir. Elli ikinci beytin şerhinde Cabir b. Abdullah'tan rivayetle her şeyden önce Nebi'nin nurunun yaratıldığı, sonradan bu nurun taksim edilmesiyle diğer varlıkların yaratıldığı, Hz. Âdem'in yaratılmasıyla birlikte bu nurun ona verildiği ve ondan da Hz. Şit'e nakledildiği anlatılır. Hz. Peygamber'in güneşe diğer peygamberlerin de ışığını ondan alan yıldızlara benzetildiği elli üçüncü beytin şerhinde ise diğer peygamberlerin önemli hasletleri Hz. Peygamber'in o alandaki üstün özellikleriyle birlikte sıralanarak verilmiştir. Hz. Peygamber'in heybetiyle ilgili olarak, Ebu Cehil'le yaşadığı bir hadise de şarihin rivayetleri arasındadır. Otuz altı, otuz sekiz ve otuz dokuzuncu beyitlerin şerhinde de bu beyitlerin hususi olarak okunuş şartlarıyla ilgili açıklamalar mevcuttur.

Dördüncü bölüm: 59-84. beyitlerden oluşur ve "El-faşlü'r-râbi': Fî-zîkr-i mevlüdihi 'Aleyhi's-selâm" başlığını taşımaktadır. Başlıktan da anlaşılacağı üzere bu bölümde viladet hadiselerinden bahsedilir. Ancak şerhte risalet dönemi mucizeleri de bu başlık altındadır. Buna göre 59-70. beyitler viladet mucizelerinden bahsederken 70-84. beyitler risalet dönemi mucizelerini konu edinmektedir. Bûsîrî kasidesinin bu bölümünde, Hz. Peygamber'in tertemiz bir soydan geldiğini, onun doğumuyla birlikte İranlıların korku ve azabı sezdiklerini, Kisra'nın adamlarının dağılıp sarayının duvarlarının yarıldığını, kafirlerin taptıkları ateşin söndüğünü, nehirlerin yatak değiştirdiğini ve Sava Gölü'nün kurduğunu ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in doğduğu gün cinlerin sevinç çılgınlıkları attığını, nurların yükseldiğini, hakikatin her hâliyle ortaya çıktığını ancak inançsızların tüm bu işaretlere rağmen yine de gerçeklere kör ve sağır kesildiklerini belirtmiştir. Hz. Peygamber'in doğduğu gece yerde putlar yıkılırken gökte de şeytanlar Ebrehe'nin taşlardan kaçan askerleri gibi kaçışmışlardır. Yetmiş birinci beyitten itibaren risalet dönemi mucizelerine yer veren Bûsîrî; Hz. Peygamber'in elinde zikredip düşmana fırlatılan çakıl taşlarını, tesbihi ve tövbesi kabul olunup balığın karnından atılan Hz. Yunus'un durumuna benzetir. Ağaçlar Hz. Peygamber'in davetiyle yürümüş, ona secde etmiş ve onu takip ederek ona gölgelik yapmıştır. Yarılan ay ile Hz. Peygamber'in kalbi arasında benzerlik kuran Bûsîrî, Allah'ın örümcek ve güvercin gibi oldukça zayıf varlıklarla büyük bir mucize eseri Habibi'ni mağarada müşriklerden koruduğunu dile getirir. Nâzım, ne zaman ona sığındıysa, ondan iki dünya nimeti istediye karşılığını aldığını söyler. Hz. Peygamber'in rüyalarının sahih olup inanmak gerektiğini ve hiçbir peygamberin gaipten yanlış haber vermeyeceğini beyan eder. Şarih, bu bölümün şerhinde de kasidede telmihte bulunulan birçok kişi ve olayı anlatma yoluna gitmiştir. Sehl b. Abdullah, Hz. Aişe ve Berîre'den aktardığı rivayetlerin yanında çok sayıda rivayeti de ravisini belirtmeden anlatmıştır. Hz. Peygamber'in doğum vaktiyle ilgili ihtilafı rivayetleri aktaran şarih, Hz. Peygamber'in doğduğu gece ilahi âlemde yaşananları da tahkiye etmiştir. Fars meliki Sasan'ın bu gecede gördüğü rüya ve sonrasında gelişen olaylar da bu bölümde detaylarıyla yer bulmuştur. Beyitte Kisra isminin iki kez geçtiğine dikkat çeken şarih tarihte adı geçen iki Kisra hakkında da rivayetler anlatmıştır. Beyitte bahsi geçtiği için cinlerden de bahseden şarih, cinlerin sınıfları ve

dinleri hakkında bilgiler vermiştir. Bir Yahudi'nin Hz. Peygamber'in doğduğu gece "İsrailoğulları'ndan nübüvvet gitti." diyerek yıkıldığı bir kıssa da anlatılmıştır. İlahi âlemden haber alıp kahinlere getiren şeytanın o gece melekler tarafından bu âleme sokulmadığı da yine şarihin naklettiği bilgiler arasında geçer. Yetmişinci beyitte adı geçen Ebrehe, Kâbe'ye alternatif bir beyt inşa etme sürecinden itibaren anlatılan bir kıssayla zikredilmiştir. Tıpkı Ebrehe gibi bir benzetme vesilesiyle adı geçen Hz. Yunus da yetmiş birinci beytin şerhinde detaylı bir şekilde verilen kıssayla işlenmiştir.

Beşinci bölüm: Allah Resulü'nün duasının bereketli oluşuyla ilgilidir. Üç beyitten müteşekkil olan bu bölümün başlığı "El-faşlü'l-hâmis: Fî-zıkr-i bereket-i du'â'ihî 'Aleyhi's-selâm"dır. Hz. Peygamber'in şifalı elleri nice hastaları iyileştirmiş, nice insanı girdikleri cinnet durumundan kurtarmıştır. Kıtliklar onun duasıyla bolluğa tebdil etmiştir. Kuraklık zamanı onun duası sayesinde, Arim vadisinden akan seller misali yağmurlar yağmıştır. Bûsîrî'nin işaret ettiği bu olayları şerh kısmında İbn Abbâs'tan, Ümmü Seleme'den ve ravi ismi vermeden aktardığı diğer rivayetler üzerinden izah eden şarih, Bedir'de eli kesilen Muavviz b. Afrâ kıssasını, avcıya yakalanan anne bir geyiğin Hz. Peygamber'le konuşması olayını, mecnun olan bir genci Allah Resulü'nün iyileştirmesini, kıtlık zamanında yaşanan yağmur hadisesini anlatmıştır. Yine nâzımın işaret ettiği Arim Deresi'nden hareketle de Belkıs'ın bu dere kenarına inşa ettirdiği seddi, seddin etrafına yaptırdığı bahçeleri ve tüm bu ihtişamlı yapıların ilahi güç tarafından kör bir fare eliyle seller altında bırakılış hadisesini anlatır.

Altıncı bölüm: *Kur'an-ı Kerim*'in faziletleri ile ilgilidir. Eserde "El-faşlü's-sâdis: Fî-vaşfi'l-*Qur'an*" başlığı altında ele alınan bu bölüm 88-104. beyitleri kapsamaktadır. Bûsîrî, *Kur'an-ı Kerim*'in lafzının ve hâdislerinin manasının ezeli olduğunu, mana ve hükümlerinin belli zamana ait olmayıp tüm zamanlara hitap ettiğini, hiçbir düşmanın onun karşısında duramayacağını ifade etmektedir. Onun güçlü belagati ve birbirini mana bakımından destekleyen ayetleri, karşısına çıkan bütün aksi iddiaları çürütecek güçtedir. *Kur'an-ı Kerim*'in olağanüstülükleri saymakla bitmez. Onu okumak gözü ve gönlü ferahlattığı gibi çok okumakla da asla usanılmaz. *Kur'an-ı Kerim* okumak cehennem ateşini söndürebileceği gibi okuyandaki manevi kirleri de temizler. İnsanlar arasında daimî bir adalet ancak onun ayetleriyle mümkündür. Münkirler aslında onun hakikat olduğunu çok iyi bildikleri hâlde tıpkı ağırlı gözün güneşi, hasta ağzın suyun lezzetini inkâr etmesi misali bilmezlikten gelmektedirler. Şarih, bu bölümün şerhinde de yine *Kur'an-ı Kerim*'den ayetler vererek ve nâzımın telmihte bulunduğu kişi ve olayları tahkiye ederek okuru aydınlatmıştır. *Kur'an-ı Kerim* ayetlerine muhalefet eden Übey b. Halef, Velid b. Muğîre ve İbnülmukanna kıssaları, Fecr Suresi'nde haber verilen Âd b. İrem kıssası bölümde anlatılan kıssalardandır. Hz. Ali ile bazı ulema ve salihler olarak belirttiği kişilerden aktardığı rivayetlerle; *Kur'an-ı Kerim*'i yüzünden okumanın faziletleri, onu riyasız okumanın önemi, onu öğrenmenin ve öğretmenin sevabı, onun hükmüyle amel etmenin kıymeti vs. hakkında da bilgiler verilmiştir.

Yedinci bölüm: "El-faşlü's-sâbi': Fî-zıkr-i mi' râci'n-Nebî 'Aleyhi's-selâm" başlığını taşımakta ve 105-117. beyitleri ihtiva etmektedir. Ön üç beyitlik bu bölüm İsra ve Miraç olaylarını konu edinir. Bûsîrî, Allah Resulü'nün talepte bulunmak için gidilebilecek en hayırlı kapı olduğunu, ibret alınacak en büyük ayet ve kıymeti bilinmesi gereken en büyük nimet olduğunu beyan eder. O,

tıpkı dolunay gibi gecenin karanlığında bir haremde bir hareme (Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya) gidivermiştir. Diğer peygamberlerin ulaşamadıkları Kâbe-Kavseyn mertebesine yükselmiştir. O gece tüm resuller ona hürmet göstermişler ve Hz. Peygamber onların arasından yedi kat göğü aşmıştır. Yaratılmışlardan hiçbir ortak kabul etmeden tüm övgüleri kendinde toplayarak geçilebilecek tüm makamları tek başına geçmiştir. Allah Resulü'ne verilen nimetleri hakkıyla anlamak çok zordur ve o, ümmete Allah'ın ezeli bir lütfudur. Şarih, bu bölümün şerhinde de kasidede işaret edilen ve Hz. Peygamberin üstünlüklerini beyan eden olaylarla örülü rivayetleri vermeye devam etmiştir. Allâme Merzûkî'den ve kaynak belirtmeden aktardığı birçok rivayetle İsrâ ve Miraç'ta yaşananlara ışık tutmuştur. Göklerde meleklerin tartıştığı dört meseleyi Hz. Peygamber'in çözüme kavuşturması, Kâbe-Kavseyn'de Hz. Peygamber ile Allah'ın konuşmaları, Hz. Peygamber'in peygamberlere namaz kıldırması ve Cebrail'in ikramları arasından sütü tercih etmesi, Miraç Gecesi göğün katlarında peygamberlerle karşılaşması ve namazın beş vakit farz olması, bir mertebeden sonra Cebrail'in Hz. Peygamber'le devam edememesi, Allah'ın Miraç'ta Hz. Peygamber'e ümmetinden şikayetlerde bulunması gibi olaylar tahkiye edilerek verilmiştir. Bölüme ait olan 108. beytin hususi okunuş şartları da şarihin açıklamaları arasındadır.

Sekizinci bölüm: Hz. Peygamber'in ve ashabının katıldığı savaşları, bu savaşlarda gösterdikleri kahramanlıkları ve düşmanların onlar karşısında düştüğü zor durumları konu edinmektedir. 118-140. beyitleri içeren bu bölümün başlığı "El-faşlü's-şâmin: Fi-zıkr-i cihâdî'n-Nebî 'Aleyhi's-selâm"dır. Allah Resulü'nün peygamberlik haberleri tıpkı aslan kükremesinin koyunları ürküttüğü gibi düşmanların kalplerine korku salmıştır. O, savaşlarda düşmanla karşılaşmaktan asla geri durmamıştır. Düşmanlar savaş meydanında kasap elindeki etler gibi doğranmış, korkarak kaçmak istemişlerdir. Haram ayları dışında rahat uyku uyuyamaz olmuşlardır. Allah Resulü, küfrün kökünü kazımak için karşılığını yalnızca Allah'tan bekleyerek dalgalar misali ok yağdıran kahraman bir orduya komutanlık etmektedir. İslam dini ve Müslümanlar bu kahramanlar sayesinde düşman boyunduruğundan kurtulmuştur. Bu kahramanlarla savaşmak düşman için vebadan daha tehlikelidir. Onların her biri güzellikleriyle dikkat çekecek görünüme sahiptir. Onlar azim ve sebatları sayesinde yükseklerde tutunan ağaçlar gibi at sırtında sağlam dururlar. Ormanda aslanlar bile onlarla karşılaşsa korkup susarlar. Allah Resulü'nün yardımı olduktan sonra kazanmamak imkansızdır. O, ümmetini İslam dininin koruması altına almıştır. Şarih, bu bölümü şerh ederken de konuyla ilgili ayet ve hadisleri şerhine taşımış ve nâzımın işaret ettiği olayları tahkiye etmiştir. İslam ordusunun taksimiyle ilgili bilgiler veren şarih; Huneyn, Bedir ve Uhud gazalarının kıssalarını anlatmıştır. Bir aslanın Hz. Peygamber'in kölesine itaat etmesi, Allah Resulü'nün bir hadisini öne sürerek ona eksiklik isnat eden bir kişinin helak oluşu olayları da bölümde anlatılan kıssalardandır.

Dokuzuncu bölüm: "El-faşlü't-tâsi': Fi'l-istiğfâri ve'l-istişfâ'" başlığını taşımakta ve 141-151. beyitleri ihtiva etmektedir. Pişmanlığı dile getirip tövbe ederek yardım dileme söz konusudur. Nâzım, yazdığı bu kasideyle Hz. Peygamber'e hizmet ettiğini, daha önce hep başkaları için yazmış olduğu şiirlerden ve işlediği diğer hatalardan kaynaklı günahlarının da bu kaside vesilesiyle affedileceğini umduğunu dile getirmektedir. Dünyaya karşılık dini satın almadığı, din hususunda peşini veresiyeye sattığı için üzülmemektedir. Ancak tüm bu kusurlarına rağmen günahlarının Hz.

Peygamber'le olan ahdini bozmadığını ve onunla olan bağının kopmadığını, sırf adının Muhammed olduğu için bile onun himayesinde olduğunu ifade ederek umudunu dile getirir. Çünkü Hz. Peygamber söz verenlerin en vefalısıdır. Ona sığınan hiç kimse eli boş dönmez. Hiçbir dünyalık beklentisi olmadan onu öven şiirler yazmaya başlayalı Bûsîrî de onu hamilerin en hayırlısı olarak bulmuştur. Bu bölümde de konuyla ilgili ayet ve hadislerle açıklamalarını destekleyen şarih, Mekke'li bir salih kişinin "Haya imandandır." hadis-i şerifiyle ilgili gördüğü bir rüya hadisesi ile kasidede işaret edilen Gatafan seyyidi Herim b. Sinan kıssasını nakletmiştir.

Onuncu bölüm: Dua, yakarış ve Hz. Peygamber şefaatiyle kurtuluşun istendiği bölümdür. 152-161. beyitlerden oluşan bu bölümün başlığı "El-faşlü'l-âşir: Fi'l-vesîleti bi-câhihi 'Aleyhi's-selâm"dır. Bûsîrî, Allah Resulü'nün yüce faziletlerini dile getirir ve ardından kıyamet gününün o zor zamanlarında kendisine yardım elini uzatmasını talep eder. O gün yardım isteyecek başka kimsenin olmayacağını ve kendisine yardım etmekle rütbe ve makamına asla noksanlık gelmeyeceğini ifade eder. Kasidenin son beyitlerinde Allah'a seslenerek dua eden Bûsîrî, rahmetine olan ümidini boş çevirmemesini, iki dünyada da lütufla ihsan eylesini, Allah Resulü'nün şefaet gücünü artıracak salavatlara izin vermesini ve bunun daim olmasını talep eder. Şerhin bu bölümünde herhangi bir kıssaya yer vermeyen şarih, konuyla ilgili bazı ayet ve hadislerle açıklamalarını zenginleştirmiştir.

Şimdi, yukarıda özetle verilen eserin muhtevasındaki tespit edilen hususiyetler ayrı başlıklar altında daha detaylı olarak sunulacaktır:

2.3.7.1. Ayetler

Abdülkâdir b. İsmail gerek kasidede telmihte bulunulan ayetler gerekse kendi açıklamalarını desteklemek için kullandığı ayetler olmak kaydıyla şerhinde çok sayıda ayete yer vermiştir. Ayetleri genelde "kâle'llâhü Te'âlâ, ke-şavlihi Te'âlâ" gibi ifadelerle birlikte zikreden şarih, ayetleri Arapça olarak yazıp ardından mealini vermiştir. Ayet meallerini metin içinde verdiği gibi derkenara yazdığı da görülmektedir. Kullandığı ayetlerin hangi surede olduğunu belirtirken ayet numarası vermemiştir. Bu bölümde eserde bulunan ayetler şerhteki sırasına göre verilmiştir.

1. ﴿إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ﴾

Nefis, gerçekten de kötülüğü emreder (Yûsuf, 12/53). (10b, 19b)

2. ﴿وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾

Hevaya uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır (Sa'd, 38/26). (14a)

3. ﴿وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ﴾

Başına gelen şeylere sabret (Lokman, 31/17). (15a)

4. ﴿لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ﴾

Allah Teala size pek çok yerde yardım etti; Huneyn (gazvesi) gününde de yardım etmişti. Hani o gün çokluğunuz sizin hoşunuza gitmişti (Tevbe, 9/25). (17a-98a)

5. ﴿وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ﴾

Kendi kendinizi tehlikeye atmayınız (Bakara, 2/195). (20a)

6. ﴿لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ﴾

O, yaptığından dolayı sorguya çekilemez ama onlar çekileceklerdir (Enbiyâ, 21/23). (21a)

7. ﴿اتَّامُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ﴾

İnsanlara iyilik yapmayı emrediyor da kendinizi unutuyor musunuz? (Bakara, 2/44). (21a)

8. ﴿لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ﴾

Niçin yapmadığınız şeyleri söylüyorsunuz? (Saff, 61/64). (23b)

9. ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾

Ben cinleri ve insanları yalnızca bana ibadet etsinler diye yarattım (Zâriyât, 51/56). (24b)

10. ﴿يَا أَيُّهَا الْمُرْتَلُونَ﴾ ﴿فَمِ اللَّيْلِ...﴾

Ey örtüsüne bürünen! Geceleyin namaza kalk (Müzzemmil, 73/1-2). (24b)

11. ﴿طه﴾ ﴿مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْتَبِي﴾

Tâhâ, biz bu *Kur'an*'ı sana güçlük çekesin diye indirmedik (Tâ-Hâ, 20/1-2). (24b)

12. ﴿وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ﴾

Geceleyin sana mahsus bir nafîle olarak namaz kıl! (İsrâ, 17/79). (24b)

13. ﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ﴾ ﴿إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ﴾

O, kesinlikle kendi hevâsından konuşmaz. O ancak kendisine vahyedilene konuşur (Necm, 53/3-4). (27b, 69a)

14. ﴿وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ﴾

Onun ahirette hiçbir nasibi yoktur (Şûrâ, 42/20). (28b)

15. ﴿أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا﴾

Dünya hayatınızda bütün güzelliklerinizi zayi ettiniz (Ahkâf, 46/20). (31a)

16. ﴿وَاَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا﴾

Hepiniz toptan Allah'ın ipine sarılın ve ayrılığa düşmeyin (Âl-i İmrân, 3/103). (31a)

17. ﴿وَأَنَّكَ لَغَلِيٌّ خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾

Sen gerçekten büyük bir ahlak üzeresin (Kalem, 68/4) (35a). (31a)

18. ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ﴾

Ve biz seni, ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik (Enbiyâ, 21/107). (31a, 38a)

19. ﴿تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُم عَلَى بَعْضٍ﴾

İşte o elçiler ki kimini kimine üstün kıldık (Bakara, 2/253). (31a)

20. ﴿وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا﴾

Ve Allah'ın sana ihsanı pek büyüktür (Nisâ, 4/113). (31a)

21. ﴿وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ﴾

Ve onlardan kimini ötekiler üzerine üstün kıldık (Zuhruf, 43/32). (31a)

22. ﴿وَمَا أُوتِيتُمْ مِّنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾

Size çok az bir miktar ilim verildi (İsrâ, 17/85). (33a)

23. ﴿فَوَيْلٌ لَّهُمْ مِّمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ﴾

Ellerinin yazdığından ötürü onların vay hâline! (Bakara, 2/79). (33a)

24. ﴿يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ﴾

Ağızlarıyla söylüyorlar (Âl-i İmrân, 3/167). (33a)

25. ﴿قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾

De ki: Lütuf ve ihsan ancak Allah'ın elindedir, dilediğine lütfeder ve Allah'ın lütfü boldur ve her şeyi bilir o (Âl-i İmrân, 3/73). (33a)

26. ﴿وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ﴾

Ve onlardan yüklerini ve üzerlerindeki prangaları kaldırır (A'râf, 7/157). (38a)

27. ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ﴾

Oysa (ey Resulüm!) Sen onların içlerinde bulunduğun sürece, Allah onlara azap edecek değildir (Enfâl, 8/33). (38a)

28. ﴿كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِّلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ﴾

Onlar ne zaman savaş için ateş yaksalar Allah onu söndürür (Mâide, 5/64). (38a)

29. ﴿وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ ۚ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا﴾

Ve de ki: Gerçek geldi, batıl yok olup gitti, şüphe yok ki batıl, zaten yok olur gider (İsrâ, 17/81). (53a)

30. ﴿قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُّبِينٌ﴾

Gerçekten size Allah'tan bir nur ve apaçık bir Kitap (olan *Kur'an*) gelmiştir (Mâide, 5/15). (53a)

31. ﴿كَمَثَلِ الْجَمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا﴾

(İlahi buyruklara göre amel etmemiş olanların durumu) Kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir (Cum'a, 62/5). (53a)

32. ﴿فَاتَّبَعُهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ﴾

Delici bir ışık onu izler. (Sâffât, 37/10) (54b)

33. ﴿وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى﴾

Attığın zaman sen atmadın fakat Allah attı. (Enfâl, 8/17) (55b)

34. ﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ﴾

Rabbinin fil sahiplerine neler yaptığını görmedin mi? (Fil, 105/1). (57b)

35. ﴿فَالنَّعْمَةُ الْحَوْثُ وَهُوَ مُلِيمٌ﴾

Kınanmış bir hâldeydi ki onu balık yutuvermişti (Sâffât, 37/142). (57b)

36. ﴿إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَابِيًا اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا﴾

O, iki kişinin ikincisiydi ancak ve hani ikisi de mağaradaydılar, arkadaşına, mahzun olma demişti, şüphe yok ki Allah, bizimle beraberdir (Tevbe, 9/40). (66a)

37.

﴿لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكِنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ بَلَدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبِّ غَفُورٌ ﴿۱﴾ فَأَعْرَضُوا فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ﴿۲﴾﴾

Andolsun ki Sebe kavmine, oturdukları yerde bile bir delil vardı, sağda, solda iki bahçe bulunmaktaydı; yiyin Rabbinizin rızkından ve şükredin O'na; tertemiz bir şehir ve suçları örten

bir Rab. Derken yüz çevirdiler de onlara setin suyunu gönderdik ve bahçelerini, ancak böğürtlen, ilgın ve birazcık da köknar yetiştiren iki çorak tarlaya çevirdik (Sebe', 34/15-16). (71b)

38.

﴿أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ ﴿۳۸﴾ وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ ﴿۳۹﴾ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنشأَهَا ﴿۴۰﴾﴾

İnsan kendisini bir damla sudan yarattığımızı görmüyor mu? Bir de bakarsın ki karşımıza çekişen ve düşman olarak çıkıvermiş. Kendi yaratılışını unutarak güya bir örnek vermeye kalkışıyor ve diyor ki: “Şu çürümüş, toz ufak olmuş kemikleri bu hâle geldikten sonra, kim diriltecek, olur mu böyle şey?” Ey peygamber! Onlara şöyle söyle: “Hani o kemikleri ilk defa yaratıp, hayat veren var ya, işte O yeniden diriltecek. Çünkü O, her tür yaratma eyleminin bilgisine sahiptir.” (Yâsîn, 36/77-79). (74a)

39. ﴿ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ ﴿۳۹﴾﴾

Ve sonuçta da kıyamet günü şüphesiz diriltileceksiniz (Mü'minûn, 23/16). (74a)

40. ﴿يَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنَّهُ نَجْمٌ وَعِظَامُهُ ﴿۴۰﴾ بَلَىٰ قَادِرِينَ عَلَىٰ أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ ﴿۴۱﴾﴾

İnsan, onu tekrar diriltip kemiklerini yeniden bir araya getiremeyeceğimizi mi sanıyor? Hayır, kesinlikle değil. Kemiklerini parmak uçlarına varıncaya kadar bütün özellikleriyle yeniden meydana getirmeye gücümüz yeter (Kiyâme, 75/3-4). (74a)

41. ﴿أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعِثَ رُوحٌ فِي الْقُبُورِ ﴿۴۱﴾﴾

Kabirlerdeki fırlatılacağı zaman, hâlâ, hâlinin ne olacağını bilemiyor mu? (Âdiyât, 100/9). (74b)

42. ﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ ﴿۴۲﴾ إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ ﴿۴۳﴾ الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِنْهَا فِي الْبِلَادِ ﴿۴۴﴾﴾

Bilmez misin Rabbin neler yaptı Âd halkına? Sütunlarla dopdolu İrem kentine ki insanlık tarihinde bir benzeri dahi o güne kadar inşa edilmemişti (Fecr, 89/6-8). (74b)

43. ﴿وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا ﴿۴۳﴾﴾

Ve Âd toplumuna da kardeşleri Hûd'u gönderdik (A'râf, 7/65). (75a)

44. ﴿هَذَا عَارِضٌ مُّطَّرُنَا ﴿۴۴﴾﴾

Bu bize yağmur yağdıracak buluttur (Ahkâf, 46/24). (75b)

45. ﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ ﴿۴۵﴾﴾

Kitabı sana indiren O'dur. O'nun bazı ayetleri muhkem yani manası apaçık ayetlerdir ki bunlar kitabın esası ve anasıdır (Âl-i İmrân, 3/7). (76a)

46. ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَائِ ذِي الْقُرْبَىٰ﴾

Şüphe yok ki Allah adaleti ve iyilik yapmayı, yakınlarla karşı cömert olmayı emreder (Nahl, 16/90). (77a)

47. ﴿وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَّمَاءُ اقْلَعِي﴾

Ve "Ey yer suyunu yut ve ey gök sen de suyunu tut!" denildi (Hûd, 11/44). (77b)

48. ﴿قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا﴾

De ki: Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa, ayrıca deniz üzerine deniz katsak, yine Rabbimin sözleri bitmeden denizler tükenirdi (Kehf, 18/109). (78b)

49. ﴿وَلَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمْدُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ آبْحٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ﴾

Yeryüzünde ne kadar ağaç varsa hepsi kalem, deniz de mürekkep olsa ve bundan sonra da yedi deniz daha mürekkep olup o denize katılsa gene Allah'ın sözleri yazılıp tükenmez (Lokman, 31/27). (77b)

50. ﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا﴾

Hep birden Allah'ın ipine sımsıkı sarılın (Âl- İmrân,3/103). (79b)

51. ﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبْنَاءَهُمْ﴾

Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler onu kendi çocuklarını tanıdıkları gibi tanırlar (Bakara, 2/146). (83a)

52. ﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَىٰ﴾

Kulunu, kendisine birtakım ayetlerimizi göstermek için bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya yürütenin şanı pek yücedir (İsrâ, 17/1). (85a)

53. ﴿سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا﴾

O yedi göğü tabaka tabaka yaratandır (Mülk, 67/30). (86b)

54. ﴿وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ﴾

(Melekler derler ki): "Bizim her birimizin belli bir makamı vardır." (Sâffât, 37/164). (88b)

55. ﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ﴾

Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz (Âl-i İmrân, 3/110). (92b)

56. ﴿وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرِ﴾

Nitekim, Bedir'de Allah size yardım etmişti (Âl-i İmrân, 3/123). (98b)

57. ﴿بِسِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ﴾

Onların yüzlerinde secde izleri vardır (Fetih, 48/29). (100b)

58. ﴿وَالشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ﴾

Şairlere gelince, onlara da sapıklar uyar (Şu'arâ, 26/224). (105a)

59. ﴿أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلَّغْنَا مِنْهُمْ أَصْلَهُ﴾

Onlar hayvanlara benzerler, hatta daha da sapıktır onlar (A'râf, 7/179). (105b)

60. ﴿وَيُؤْمِنُ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انفِصَامَ لَهَا﴾

Allah'a inananlar, hiçbir zaman kopmayacak en sağlam kulp olan İslam'a tutunmuşlardır (Bakara, 2/256). (107a)

61. ﴿يَوْمَ يَنْفِرُ الْكَافِرُ مِنْ أَخِيهِ ﴿﴾ وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ ﴿﴾ وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ ﴿﴾

İşte o gün kişi kaçar kardeşinden, annesinden ve babasından, eşinden ve çocuklarından (Abese, 80/34-36). (110b)

62. ﴿لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا﴾

Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin, Allah bütün günahlarınızı bağışlar (Zümer, 39/53). (112a)

63. ﴿إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا﴾

Şeytan sizin apaçık düşmanınızdır, öyleyse siz de onu düşman tanıyın (Fâtır, 35/6). (112a)

2.3.7.2. Hadisler

Tıpkı ayetler gibi hadisler de nâzımın telmihte bulunduğu hadisler yahut şarihin açıklamalarını güçlendirmek için kullandığı hadisler olmak üzere şerhte önemli yer tutmaktadır. Şarih kullandığı hadisleri “kâle Resûlullâh, fi-ğadîs, veğad kâle ‘Aleyhi’s-selâm, kâle’n-Nebî ‘Aleyhi’s-selâm” gibi ifadelerle birlikte zikretmiştir. Çalışmanın bu bölümünde eserde geçen hadisler eserdeki sırasıyla verilmiştir:

1. « مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ »

Kendini bilen, Rabb'ini bilir.¹⁷⁶ (4b)

2. «من عيَّر أخاه المسلمَ يذنبُ لم يمُتْ حتى ابتلاه اللهُ به.»

Kim bir müslüman kardeşini bir günahdan dolayı kınarsa, Allah onu o günahla imtihan etmeden ölmez.¹⁷⁷ (9a)

3. «حُبُّكَ الشَّيْءَ يُعْمِي وَيُضِمُّ [وَيُضِمُّ]»

Bir şeyi (aşırı derecede) sevmen seni ona karşı kör ve sağır eder.¹⁷⁸ (9b)

4. «وَأَمَّا الْمُهْلِكَاتُ فثَلَاثٌ شُحُّ مَطَاعٍ وَهَوَى مُتَّبِعٍ وَاعْتِجَابُ الْمَرْءِ بِنَفْسِهِ.»

Helak edici şeyler üç tanedir. Bunlar: İtaat edilen cimrilik, hevâ ve hevese tabi olmak ve kişinin kendi nefsinin beğenmesidir.¹⁷⁹ (14a)

5. «كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ»

Hepiniz çobansınız ve hepiniz sürünüzden sorumlusunuz.¹⁸⁰ (16a)

6.

«إِنَّ أَخْوَفَ مَا أَخَافُ عَلَيْكَ الشِّرْكَ الْأَصْعُرُ، قَالُوا وَمَا الشِّرْكَ الْأَصْعُرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟، قَالَ الرِّيَاءُ، يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ: أَنَا أَجْزَى الْعِبَادَةِ بِأَعْمَالِهِمْ، إِذْهَبُوا إِلَى الَّذِينَ كُنْتُمْ تُرَاوُونَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا»

“Sizin için en çok korktuğum şey küçük şirktir.” “Küçük şirk nedir ey Allah'ın Resülü?” diye sordular, “O riya’dır.” dedi. Allah Teala kıyamet gününde, “Ben kullarımı ibadetlerine karşılık mükafatlandıracağım.”; riya yapanlara ise “Dünyada kendileri için riya yaptığınız kimselere gidin!” diyecektir, buyurdu.¹⁸¹ (17a)

7. «إِنَّ نَفْسَكَ مَطِيئَتُكَ فَارْفُقْ بِهَا، وَليْسَ مِنَ الرِّفْقِ أَنْ تُجِيعَهَا وَتُذَيِّبَهَا»

Nefsin senin bineğindir, ona merhamet et; onu aç bırakman ve onu zayıf düşürmen merhamet değildir.¹⁸² (16a; 17b)

8. «بَلْ هُوَ أَشَدُّ مِنَ الثُّخْمَةِ»

O, hazımsızlıktan daha şiddetlidir. (17b)

¹⁷⁶ İsmail b. Muhammed el Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ Halk Arasındaki Rivayetlerin İlmî Değeri*, çev. Mustafa Genç (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2021), 2/262.

¹⁷⁷ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, çev. Abdullah Parlayan (Konya: Konya Kitapçılık, 2011), Kıyamet, 53, (No: 2507).

¹⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 36/24, (No: 21694); *Keşfu'l-Hafa*, 1/395.

¹⁷⁹ Maverdi, *Edebu'd-dünya ve'd-din*, 1/139.

¹⁸⁰ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Müslim, *Sahih-i Müslim Muhtasarı*, çev. Abdullah Feyzi Kocaer (Konya: Hüner Yayınevi, 2013), İmâret, 20, (No:1829).

¹⁸¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Kahire: Müessesetü Kurtuba, ts.), 428.

¹⁸² Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, s. 479.

9. « إِنَّ الشَّيْطَانَ وَاضِعٌ خَرطومَهُ عَلَى قَلْبِ ابْنِ آدَمَ، فَإِنْ ذَكَرَ اللَّهُ حَسَنًا، وَإِنْ نَسِيَ التَّقَمَّ قَلْبُهُ »

Şeytan hortumunu âdemoğlunun kalbinin üzerine koyar, kul eğer Allah'ı zikrederse şeytan ondan ümidini keser, eğer unutursa onun kalbini yutar.¹⁸³ (20b)

10.

«رَكَعَتَانِ يَرْكَعُهُمَا الْعَبْدُ فِي جَوْفِ اللَّيْلِ الْأَخِيرِ خَيْرٌ لَهُ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا، وَلَوْ لَا أَنْ شَقَّ عَلَى أُمَّتِي لَفَرَضْتُهُمَا عَلَيْهِمْ»

Kulun geceleyin kıldığı iki rekât namaz onun için dünyadan ve dünyadakilerden daha hayırlıdır. Ümmetime zor gelmeyeceğini bilseydim, onu onlara farz kılardım.¹⁸⁴ (24b)

11.

«وما زال جبريل يوصيني بقيام الليل حتى ظننت أن خيار أمتي لا ينامون إلا قليلا»

Cebrail bana gece namazını o kadar nasihat etti ki ben ümmetimin hayırlıları geceleyin çok az uyuyacaklar zannettim.¹⁸⁵

12. « أَنْ رَبِّي يَطْعُمُنِي وَيَسْقِينِي »

Rabbim beni yedirir içirir.¹⁸⁶ (26b)

13.

«إِنَّ رَبِّي عَرَضَ عَلَيَّ أَنْ يَجْعَلَ لِي بَطْحَاءَ مَكَّةَ ذَهَبًا، فَقُلْتُ: لَا يَا رَبِّ، وَلَكِنْ أَجُوعُ يَوْمًا وَأَشْبَعُ يَوْمًا، وَأَمَّا الْيَوْمَ الَّذِي أَجُوعُ فِيهِ فَاتَضَرَّعُ إِلَيْكَ وَأَدْعُوكَ، وَأَمَّا الْيَوْمَ الَّذِي أَشْبَعُ فِيهِ فَأُحْمَدُكَ وَأُثْنِي عَلَيْكَ»

Rabbim bana Mekke vadisini altına dönüştürmeyi teklif etti, ben de dedim ki: Hayır Rabbim! Bir gün aç, bir gün de tok olurum. Acıktığım gün sana yalvarır, dua ederim. Doyduğum güne gelince seni över, hamd ederim.¹⁸⁷ (27a)

14. « مَنْ أَحَبَّ دُنْيَاهُ أَضَرَّ بِأَخْرَجَتِهِ، وَمَنْ أَحَبَّ آخِرَتَهُ أَضَرَّ بِدُنْيَاهُ، فَاتَّزُوا مَا بَقِيَ عَلَى مَا بَقِيَ »

Kim dünyasını severse ahiretine zarar verir, kim de ahiretini severse dünyasına zarar verir. Öyleyse bâki olanı fâni olana tercih edin.¹⁸⁸ (28a)

15. « شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكِبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي »

Benim şefaati ümmetimden büyük günah işleyenler içindir.¹⁸⁹

¹⁸³ *Mecmau'z-Zevâid*, (No:11560); *Kenzu'l-Ummal*, (No:1782).

¹⁸⁴ Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed b. Murtaza ez-Zübeydi, *İthafü's-Saadeti'l-Müttakin bi-Şerhi İhya-i Ulumi'd-Din* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 5/185.

¹⁸⁵ Muhammed Reyşehrî, *Mizânu'l-Hikme* (İstanbul: Kevser Yayınları, 2020), 2/1256.

¹⁸⁶ Müslim, *Savm*, (No: 1103).

¹⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, ts., 36/528; Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, 2/No: 2347.

¹⁸⁸ el-Münzirî, *Şerhu't-Terğib ve't-Terhib* (Riyad: Mektebetü Dari's-Selam, 2018), 5/54.

¹⁸⁹ Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen* (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2024), Zühhd, 37.

16. « من أنكر شفاعتي فلا نصيب له فيها »

Kim benim şefaati inkâr ederse onun şefaatiinden nasibi yoktur.¹⁹⁰

17. « من تمسك بسنتي عند فساد أمتي فله أجر مائة شهيد »

Ümmetimin fesada uğradığı zamanda kim benim sünnetime sarılırsa onun için yüz şehit sevabı vardır.¹⁹¹ (31a)

18. « أنا سيد الأولينوالآخرين، ولا فخر »

Ben evvelki ve sonrakilerin efendisiyim, bunu söylemem övünmek değildir.¹⁹² (35a)

19. « أنا سيد ولد آدم، ولا فخر »

Ben âdemoğullarının efendisiyim, övünme yoktur.

20. « أنا أتقى ولد آدم وأكرمهم على الله ولا فخر »

Ben âdemoğullarının en takvalısı ve Allah'a en değerlisiyim, övünme yoktur.¹⁹³

21.

« إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى مِنْ وَلَدِ إِبْرَاهِيمَ إِسْمَاعِيلَ، وَاصْطَفَى مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ بَنِي كِنَانَةَ، وَاصْطَفَى مِنْ بَنِي كِنَانَةَ قُرَيْشًا، وَاصْطَفَى مِنْ قُرَيْشٍ بَنِي هَاشِمٍ، وَاصْطَفَى مِنْ بَنِي هَاشِمٍ. »

Allah, İbrahim'in çocuklarından İsmail'i, İsmail'in çocuklarından Benî Kinâne'yi, Benî Kinâne'den Kureys'i, Kureys'ten Benî Hâşim'i, Benî Hâşim'den de beni seçti.¹⁹⁴ (33b)

22. « بعثت بالحنفية (أي لا عوج فيها) السهلة السمحاء (أي لا حرج فيها) »

Ben, kolay ve hoşgörülü (yani kendisinde eğrilik ve zorluk olmayan) hanif din üzere gönderildim.¹⁹⁵ (38a)

23. « اللهم اجعلني في عيني صغيرًا، أي لمشاهدة عظمتك، وفي أعين الناس كبيرًا، أي لمكاشفة قدرتك »

Allah'ım, beni gözümde küçük kıl, yani azametine müşahade için; insanların gözünde ise büyük kıl, yani kudretini mükâşefe için.¹⁹⁶ (39a)

24. « الناس نيام، وإذا ماتوا انتبهوا »

¹⁹⁰ Seffarini, *Levâmiu'l-envari'l-behiyye ve sevâtü'l-esrâri'l-eseriyye* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslami, 1991), 2/213.

¹⁹¹ Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, çev. Zekeriya Yıldız - Hüseyin Yıldız (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2023), (No: 1394).

¹⁹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, çev. Rifat Oral (Konya: Ensar Yayıncılık, 2003), 5/(No. 2546).

¹⁹³ Nureddin Ali b. Ebi Bekir el-Heysemi, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid* (Daru'l-minhâc, 2015), 8/215.

¹⁹⁴ Müslim, *Sahîh-i Müslim Muhtasarı*, Fezâil, 1.

¹⁹⁵ Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkati'l-Mesabîḥ* (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 6/2490.

¹⁹⁶ Nureddin Ali b. Ebi Bekir el-Heysemi, *Keşfu'l-Estâr* (Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1979), 3198.

İnsanlar uykudadır, öldükleri zaman uyanırlar.¹⁹⁷ (39b)

25. « من وجد سعة ولم يعد إلي فقد جفاني »

Kim bir imkana sahip olup da beni ziyaret etmezse bana cefa etmiş olur.¹⁹⁸ (46a)

26. « من حجَّ ولم يزرنِي فقد جفاني. »

Kim hacceder de beni ziyaret etmezse bana cefa etmiş olur.¹⁹⁹ (46a)

27. « أنا أجودُ بني آدم دخي ما سئل رسول الله شيئاً إلا أعطاه »

Ben âdemoğullarının en cömertiyim. Dahi Resulullah kendisinden ne istendiyse mutlaka onu vermiştir.²⁰⁰ (68a)

28. « الرؤيا الصالحة جزءٌ من ستِّ وأربعين جزءاً مِنَ النبوة »

Sadık rüya nübüvvetin kırk altı cüzünden bir cüzdür.²⁰¹ (68b)

29. « إنَّ عيني تنامان ولا ينام قلبي »

Benim iki gözüm uyur ama kalbim uyumaz.²⁰²

30. « رأيت رَبِّي بعيني وبقلي، ولكنَّا عاجزون عَنْ درك كَيْفِيَّتِهَا »

Rabbimi gözlerimle ve kalbimle gördüm ama onun keyfiyyetini idrak etmekten aciziz. (89b)

31. « أنا أكرمُ الخلق على الله، وأدُمُ ومن دُونَهُ تحت لِوَائِي »

Ben Allah katında yaratılmışların en değerlisiyim ve Âdem ve ondan sonra gelenler benim sancağım altındadır.²⁰³ (92b)

32. « نصرت بالربع مسيرة شهر وفي حديث شهرين »

Yürüme bir aylık yoldan düşmanların kalbine korku salmakla bana yardım edildi. Başka bir hadiste ise iki aylık şekilde gelmiştir.²⁰⁴ (93a)

¹⁹⁷ Sehâvî, el-Mekâsîdü'l-hasene, (No: 1251)

¹⁹⁸ Murtaza ez-Zübeydi, *İthafü's-Saadeti'l-Müttakin bi-Şerhi İhya-i Ulumi'd-Din*, 4/415.

¹⁹⁹ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ Halk Arasındaki Rivayetlerin İlmî Değeri*, 2/288 (No: 2460).

²⁰⁰ Muhammed b. Salih el-Useymin, *Şerhu Riyazü's-salihîn* (Müessesetü Şeyh Useymin el-Hayriyye, 1435), 3/404.

²⁰¹ M. Yaşar Kandemir vd., *Riyâzü's Sâlihîn* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2011), c. 4, (No. 840).

²⁰² Kandemir vd., *Riyâzü's Sâlihîn*, c. 5, (Nu. 1175).

²⁰³ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercümesi*, çev. Abdullah Parlıyan (Konya: Konya Kitapçılık, 2007), Menâkıb 1.

²⁰⁴ İbn Hacer el-Askalani, *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahihi'l-Buhari* (Riyad: Daru's-selam, 2000), 6/148.

33. « لولاك لولاك لما خلقت الأفلاك »

Sen olmasaydın, sen olmasaydın, kâinatı yaratmazdım.²⁰⁵ (91a)

34. « إِنَّ الدِّينَ بَدَأَ غَرِيبًا وَسَيَعُودُ غَرِيبًا فَطُوبَى لِلْغُرَبَاءِ. »

Din garip başladı ve garipliğe dönecektir. Ne mutlu gariplere.²⁰⁶ (96b)

35.

« لا يزال طائفة من أمتي على الحق ظاهرين لا يضرهم من خالفهم حتى يأتي أمر الله », فقوله ظاهرين غالبين»

Ümmetinden bir grup açıkça hak yolda devam ederlerse muhalefet edenler Allah'ın emri gelinceye kadar onlara zarar veremez.²⁰⁷ (96b)

36. « أنا النبي لا كذب أنا ابن عبد المطلب »

Ben Peygamberim, yalan yok, ben Abdülmuttalib'in oğluyum.²⁰⁸ (98b)

37. « شأهت الوجوه »

Yüzleri kararsın!²⁰⁹

38. « لا إله إلا الله حصيني، فمن دخل حصيني أمن من عذابي »

“Allah'tan başka ilah yoktur” (sözü) benim kalemdir, kim kaleme girerse azabımdan emin olur.²¹⁰ (103b)

39. « من قال لا إله إلا الله خالصًا مُخْلِصًا حَلَّتْ لَهُ شَفَاعَتِي »

Kim içtenlikle ve samimiyetle Allah'tan başka ilah yoktur derse benim şefaati ona helal olur.²¹¹ (107b)

40. « الحياء من الإيمان »

Haya imandandır.²¹² (109b; 110a)

41.

« إِنَّ لِلَّهِ مِائَةَ رَحْمَةٍ أَنْزَلَ مِنْهَا رَحْمَةً وَاحِدَةً بَيْنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ وَالْبَهَائِمِ وَالْهَوَامِ، فَبِهَا يَتَعَاطَفُونَ، وَبِهَا يَرْتَحِمُونَ، وَبِهَا يَعْطِفُ الْوَحْشُ عَلَى وَلَدَيْهَا، وَأَخْرَجَ تَسْعًا وَتِسْعِينَ رَحْمَةً، يَرْحَمُ بِهَا عِبَادَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ »

²⁰⁵ Sâğânî, el-Mevzuat, 1/52.

²⁰⁶ Müslim, İman, 372/80.

²⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2003, 5/(No: 22320).

²⁰⁸ Komisyon, *Hadislerle İslam*, haz. Komisyon (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), c. 6, 290.

²⁰⁹ Dârimî, *Süneni Dârimî* (Keratçi: Kadimi Kütüphane, ts.), 2/290 (No: 2452).

²¹⁰ Şeyh Sadûk, *et-Tevhîd* (Müessesetü'n-neşri'l- İslami, 1430), 25.

²¹¹ Komisyon, *Hadislerle İslam*, c. 7, 626.

²¹² Komisyon, *Hadislerle İslam*, c. 1, 512.

Allah'ın yüz rahmeti vardır; ondan bir tanesini yeryüzüne indirmiştir ki cinler, insanlar, hayvanlar ve zararlı sürüngenler aralarında onun sayesinde birbirlerine şefkat ve merhamet gösterirler; vahşi hayvanlar yavrularına onunla acır, doksan dokuz rahmeti ise sonraya bırakmıştır ki kıyamet gününde onlarla kullarına merhamet edecektir²¹³ (112a)

2.3.7.3. Havassı Anlatılan Beyitler

Bûsîrî'nin *Kaside-i Bürde*'sinin geniş kitlelere yayılması ve okunması, onun coşkun bir peygamber sevgisi taşımasının yanında şifa niyetiyle okunmasıyla da ilgilidir. Bûsîrî'nin kaside vesilesiyle felç hastalığından kurtulduğunu öğrenen ve çeşitli dertlerden muzdarip olan insanlar, dertlerine deva olacağını umarak bu kasideye yönelmişlerdir. Ancak kasidenin bereketinden faydalanabilmek için gerekli bazı hususlara riayet etmeden gelişigüzel okumaların yapılması, konuyla ilgili ilim sahibi kişileri kasidenin okunmasına dair açıklamalar yapmaya sevk etmiştir. Kaside üzerine çalışma yapan kişiler, eserlerinde kasidenin şifa maksadıyla okunduğunda nelere dikkat edileceğine dair açıklamalar yapmışlardır.²¹⁴ Abdülkâdir b. İsmail'in de eserinin mukaddimesinde bu hususla ilgili açıklamalar yaptığı görülmektedir. Şarih, kasidenin okunması hususunda verdiği genel bilgilerin yanı sıra; beyit açıklamalarında ilgili beytin faziletini, hangi hastalığa ne şekilde okunacağını da izah etmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, şerhte müstakilen havassı belirtilen beyitler bir araya getirilmiş ve açıklamaları sadeleştirilerek sunulmuştur.

1,2 ve 3. beyitlerin havasları:

أَمِنْ تَذَكُّرٍ جِيرَانٍ يَذِي سَلَمٍ
مَزَجَتْ دَمْعًا جَرَى مِنْ مُقَلَّةٍ بَدَمٍ

(Ey gönül! Selemliler dostları anmaktan mı gözünden kanlı yaş akıtıyorsun?)

أَمْ هَبَّتِ الرِّيحُ مِنْ تَلْقَاءِ كَاطِمَةٍ
وَأَوْمَضَ الرِّبْقُ فِي الظَّلْمَاءِ مِنْ إِصْمٍ

(Yoksa Kâzime (Medine) yönünden rüzgâr mı esti, zifiri karanlıkta İzam Dağı'ndan şimşek mi çaktı?)

فَمَا لِعَيْنِكَ إِنْ قُلْتَ أَكْفَفَا هَمَّنَا
وَمَا لِقَلْبِكَ إِنْ قُلْتَ اسْتَفَقَ بِيَهُم

(Gözlerine ne oldu ki "Ağlama!" desen yaş döker, kalbine ne oldu ki "Kendine gel!" desen coşup kendinden geçer?)

²¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (No:9607).

²¹⁴ Nejdîet Gürkan, *Mehmet Fevzî Efendi Fethu'l-Verde "Şerhu'l-Bürde" (İnceleme Tahkikli Metin)* (İstanbul: Arena Dijital, 2011), 130; Ömer Faruk Hilmi, *Kelime Manalı Kaside-i Bürde (Emin tezekkürü ciyrânın) Şerhi, Fazileti, Havas ve Esrârı* (İstanbul: Tuğra Neşriyat, 2013), 14-20.

Bu üç beyit yavru geyik derisine yazılıp kekeme olan birinin pazısına asılırsa o kişinin dili açılır. Bir hastanın alınına üç parmak koyarak bu üç beyit halis bir kalple okunursa hasta şifa bulur (5b).

5. beytin havassı:

لَوْلَا أَهْوَى لَمْ تَرِقْ دَمْعًا عَلَى طَلَلٍ
وَلَا أَرِقْتَ لِلذِّكْرِ الْبَانِ وَالْعَلَمِ

(Aşk olmasaydı sevgilinin harap olan yurdunda, ondan arta kalanlara bakıp yaş dökmez, sorgun ağacı ile o dağı anarak geceler boyu uykusuz kalmazdım.)

Elem ve kederden ötürü kalbinde darlık olan kişi, bu beyti hurûf-ı mukattaa ile bir elmaya yazıp yerse sıkıntısı gider. Bu beyti bir cama yazıp o camı su ile yıkayıp bu suyu içse kalbindeki darlık gider (6b).

6. beytin havassı:

فَكَيْفَ تُنَكِّرُ حُبًّا بَعْدَمَا شَهِدْتَ
بِهِ عَلَيْكَ عُذُولُ الدَّمْعِ وَالسِّتَمِ

(Gözyaşı ve hastalık, aleyhinde iki adil şahit iken sevgini nasıl inkâr edebilirsin?)

Bûsîrî, rüyasında kasideyi okurken Allah Resulü bazı beyitlerin okunduğu sırada eğilir. Bu beyit, okunduğu sırada Allah Resulü'nün eğildiği beyitlerin ilkidir. Eğer kaside bir hacet için okunuyorsa bu beyit üç kez okunmalıdır (7b).

8. beytin havassı:

نَعَمْ سَرَى طَيْفٌ مِّنْ أَهْوَى فَارَقَنِي
وَأَلْحَبُ يُعْتَرِضُ اللَّذَّاتِ بِالْأَمِّ

(Evet, gece sevgilimin hayali geldi ve beni uykusuz bıraktı çünkü aşk, zevk ve elemle iç içedir.)

Bu beyit turunç yaprağı üzerine yazılıp töhmet altındaki bir kişinin (uykudayken) sol memesi üzerine konulursa o kişi uykuda suçunu itiraf eder. Bir kişinin hırsızlığından şüphe edilse, bu beyit kurbağa derisine yazılıp boynuna asıldığında o kişi suçunu itiraf eder (8a-8b).

11. beytin havassı:

مُحَضَّنَتِي النُّصْحَ لَكِنْ لَسْتُ أَسْمَعُهُ

أَنْ الْمَجِيبَ عَنِ الْعُدَّالِ فِي صَمَمٍ

(Sen bana samimi öğütte bulundun fakat ben onu dinleyecek hâlde değilim. Çünkü âşığın kulağı öğüt verenlere karşı sağırdır.)

Zalim bir kişinin kötülük etmesinden korkulduğunda bu beyit yuvarlak bir kağıda yazılıp başın ön tarafına konsa Allah'ın izniyle o kimsenin şerrinden emin olunur (9b).

25. beytin havassı:

وَلَا تُطِعْ مِنْهُمَا حِصْمًا وَلَا حَكَمًا

فَ أَنْتَ تَعْرِفُ كَيْدَ الْخِصْمِ وَالْحَكَمِ

(Nefis ve şeytana düşman olarak da hakem olarak da boyun eğme çünkü sen hasmın da hakemin de hilesini bilirsin.)

Günahlardan kendini alamayan ve tövbe etmekte zorluk yaşayan bir kişi, bu iki beyti cuma namazından sonra bir şey üzerine yazarak onu gül suyu ile yıkayıp içse ve kibleye karşı otursa, o günün ikindi, akşam ve yatsı namazlarını da orada kılsa, sonra Allah'a yakararak ve Hz. Peygamber'e salavat getirerek tövbe etse oradan kalktığına nefsine galip olur (21a).

33. beytin havassı:

وَكَيْفَ تَدْعُو أَلَى الدُّنْيَا ضُرُورَةً مِّنْ

أَوْلَادِهِ لَمْ تُخْرِجِ الدُّنْيَا مِنَ الْعَدَمِ

(Kendisi olmasaydı, dünyanın yokluktan varlık alanına çıkamayacağı bir şahsın çektiği sıkıntı, onu dünyaya nasıl bağlayabilir ki?)

Bu beyit dünyanın Hz. Nebi'ye tabi olduğuna işarettir.

36. beytin havassı:

هُوَ الْحَبِيبُ الَّذِي تُرَجَى شَفَاعَتُهُ

لِكُلِّ هَوَالٍ مِّنْ أَلَا هَوَالٍ مُّقْتَحِمِ

(O, öyle sevgili bir peygamberdir ki (kıyamet günü) dehşetli korkulardan herhangi biri hücum ettiği zaman onun şefaati umulur.)

Bir kimsenin dünya veya ahiret sıkıntısı olsa, bu beyti bir mecliste bin kere okursa Allah'ın izniyle sıkıntısı gider (31a).

34, 35, 36, 37 ve 38. beyitlerin havassı:

مُحَمَّدٌ دَسِيْدُ الْكُوْنِيْنَ وَالْتَقَلِيْنَ

وَالْفَرِيْقِيْنَ مِنْ عَرَبٍ وَمِنْ عَجَمٍ

(Hz. Peygamber; iki dünyanın, insanların ve cinlerin, Arap ve Arap olmayan her iki kesimin de efendisidir.)

نَبِيْنَا أَلَا مِرُّ النَّهْيِ فَلَا أَحَدٌ

أَبْرَ فِي قَوْلٍ لَا مِنْهُ وَلَا نَعَمَ

(Peygamberimiz iyilikleri emreden, kötülüklerden nehyedendir. “Evet” veya “Hayır” diye karar veren hiçbir kimse onun kadar doğru karar vermiş değildir.)

هُوَ الْحَبِيْبُ الَّذِي تُرْجَى شَفَاعَتُهُ

لِكُلِّ هَوَلٍ مِنْ أَلَا هَوَالٍ مُفْتَحِمٍ

(O, öyle sevgili bir peygamberdir ki (kıyamet günü) dehşetli korkulardan herhangi biri hücum ettiği zaman onun şefaati umulur.)

دَعَا إِلَى اللَّهِ فَالْمُسْتَمْسِكُونَ بِهِ

مُسْتَمْسِكُونَ كُونَ بِحَبْلِ عَيْرٍ مُنْفَصِمٍ

(Hazret-i Peygamber, Allah’a davet etti. O’na sarılanlar kopmayan sağlam ipe yapışmışlardır.)

فَأَقْ أَلَى بَيْتِي فِي خَلْقِي وَفِي خُلُقِي

وَمَ يَدَانُوهُ فِي عِلْمٍ وَلَا كَرَمٍ

(Yaratılışta ve ahlakta bütün peygamberlerden üstündür. İlim, asalet ve cömertlikte hiçbir peygamber onun mertebesine yükselmiş değildir.)

Bu beş beyit bir sayfaya yazılıp kapının üstüne asılsa o kapıdan içerideki eşyaya hırsız veya haşerat zarar veremez (32a).

38. beytin havassı:

فَأَقْ أَلَى بَيْتِي فِي خَلْقِي وَفِي خُلُقِي

وَمَ يَدَانُوهُ فِي عِلْمٍ وَلَا كَرَمٍ

(YaratılıŖta ve ahlakta bütün peygamberlerden üstündür. İlim, asalet ve cömertlikte hiçbir peygamber onun mertebesine ykselmiŖ değildir.)

Bu beyit, okunduğu zaman Allah Resulü'nün eğildiği beyitlerin ikincisidir. Bu kasideyi bir kiŖi herhangi bir maksatla okursa bu beyti , beŖ veya yedi kere tekrar okunmalıdır (32a).

39. beytin havassı:

وَكُلُّهُمْ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ مَلْتَمَسٌ
عَرَفًا مِنَ الْبَحْرِ أَوْ رَشْفًا مِنَ الدَّيَمِ

(Bütün peygamberler, Resulullah'ın (irfan) denizinden bir avuç veya cömertlik yağmurundan bir yudum su istemektedir.)

Bu beyit, okunduğu zaman Allah Resulü'nün eğildiği beyitlerin üçüncüsüdür. Kaside bir hacet için okunduğunda bu beyit tek sayı olmak Ŗartıyla tekrar okunmalıdır (32b).

46. beytin havassı:

لَوْ نَأَسَبْتُ قَدْرَهُ أَ يَأْتُهُ عِظْمًا
أَحْيَا أَسْمُهُ حِينَ يُدْعَى دَأْرِسَ الرِّقْمِ

(Onun mucizeleri büyüklük bakımından zatı derecesinde olsaydı, ismi anıldığı zaman çürüyen kemikleri bile dile getirirdi.)

Bu beyit ölüm hâlindeki bir hastaya okunursa vadesi yetmiŖ ise ölür vadesi yetmemiŖ ise Ŗifa bulur (37b).

54. beytin havassı:

أَكْرَمُ بِخَلْقِي نَبِيٌّ زَانَهُ خُلُقٌ
بِالْحُسْنِ مُشْتَمِلٍ بِالْبِشْرِ مُتَّسِمٌ

(Güzel ahlakla süslenen Hz. Peygamber'in yaratılıŖı Allah'ın ne büyük ikramıdır! Güzellik onu brmŖ ve güzel yüz ona niŖan olmuŖtur.)

Bu beyit, okunurken Allah Resulü'nün eğildiği beyitlerin dördüncüsüdür. Kaside okunurken bu beyit tek sayı olmak Ŗartıyla tekrar okunmalıdır (43b).

79. beytin havassı:

وَقَائِدُهُ اللَّهُ أَعْنَتْ عَنْ مُضَاعَفَةِ

مِنَ الدُّرُوعِ وَعَنْ عَالٍ مِنْ أَلَا طُم

(Allah'ın (onu) koruması, kat kat zırhlara ve sağlam kalelere ihtiyaç bırakmadı.)

Vahşi hayvanların olduğu korkunç bir yerde olan bir kişi bu beyti yedi veya dokuz kere okuyup etrafına daire çizse, zararlı varlıklar Allah'ın izniyle o daireden içeriye giremez ve o kişiye zarar veremez (67a).

80. beytin havassı:

مَا سَأَمَنِي الدَّهْرُ ضَيْمًا وَأَسْتَجِرْتُ بِهِ

أَلَا وَنِلْتُ جَوَارًا مِنْهُ لَمْ يُضَمِّ

(Zamanın bana zulmederek zarar vermesinden dolayı her ne vakit ona sığındımsa onun tam bir himayesinden başka bir şey bulmadım.)

Yolculuğa çıkan bir kimse bu beytin birinci mısrasını yazıp evine bıraksa, ikinci mısrasını yazıp yanına alsın o kişi belalardan salim olarak evine kavuşur (67b).

108. beytin havassı:

وَبِئْسَ تَرْقَى أَلَى أَنْ نِلْتَ مَنْزِلَةً

مِنْ قَابِ قَوْسَيْنِ لَمْ تُدْرِكْ وَلَمْ تُرْمِ

(Sen, (Miraç Gecesi) Kâbe-Kavseyin denilen öyle bir mertebeye yükseldin ki o mertebe (diğer peygamberler tarafından) ne istenildi ne de ona ulaşıldı.)

Bir kimse bağlı olsa, üç adet yumurtayı suda pişirip kabuklarını soyduktan sonra birinci mısrayı noktasız harflerle iki yumurtaya harfleri bölerek yazsa, ikinci mısrayı da üçüncü yumurtaya yazsa, ilk iki yumurtayı erkek üçüncü yumurtayı kadın yese Allah'ın izniyle bağ çözülür (85b).

2.3.7.4. Mucizeler ve Kissalar

Tahkiye yöntemiyle anlatım, dinin takdim edildiği araçlardan biri olarak *Kur'an-ı Kerim*'de yoğun şekilde tercih edilen anlatım çeşitlerindedir. Bu yönüyle *Kur'an-ı Kerim*, insanlara ders vermek amacıyla anlatılan kıssalarla doludur. Araştırmacıların *Kur'an*'ın üçte biri, üçte ikisi veya yarısının

kissalardan oluştuğuna dair görüşleri²¹⁵ *Kur'an*'ın kissalara verdiği değeri göstermesi açısından önemlidir. Mahiyetleri bakımından tarihî kissalar, *Kur'an*'ın nuzulü sırasında meydana gelen olayları anlatan kissalar ve gaybî kissalar olarak üç başlıkta ele alınabilen *Kur'an* kissalarının,²¹⁶ insanları tevhid inancına uymayan olumsuz alışkanlıklardan uzak tutmak ve Hz. Peygamber'le tebliğ edilen inancı işlevsel hâle getirmek olarak iki temel amacının olduğu söylenebilir.²¹⁷

İskilipli Abdülkâdir b. İsmail'in de şerhini kaleme alırken tıpkı *Kur'an-ı Kerim*'de olduğu gibi eserini kissalarla donattığı görülür. Şarih, kasidede telmihte bulunulan hadise ve kişilerin çoğuyla ilgili kissalar nakletmiştir. Bu sayede konuyu daha açık ve anlaşılır hâle getirirken anlatılanların akılda kalıcılığını da pekiştirmiştir.

Eserde tarihî olay ve mucizelerden müteşekkil altmışı aşkın rivayet tespit edilmiş olup bunların tamamı bu bölümde özetler hâlinde bir araya getirilmiştir. Bu kısma ve mucizeler verilmeden önce şerhte hangi bağlamda anlatıldığı izah edilmiştir. Bu izahlar her kısma veya mucize için ayrı ayrı olduğu gibi bazen de birkaçı için ortak olarak yapılmıştır.

2.3.7.4.1. Mucizeler

Kasidenin kırk altıncı beytinde Allah Resulü'nün mucizelerinin büyüklük bakımından zati derecesinde olmadığı, eğer öyle olsaydı ismi anıldığında çürümüş kemiklerin bile canlanacak olduğu ifade edilmektedir. Beytin şerhinde şarih, Hz. Peygamber'in adı anıldığında ölülerin dirilmemesi durumunun Hz. Peygamber vefat ettikten sonrası için geçerli olduğunu beyan eder. Aksine hayatta iken ölüleri dirilttiğini söyleyerek şu hadiseleri nakleder:

1. Hz. Peygamber'in âmâ bir kadının ölen oğlunu diriltmesi

Ensardan bir yiğit vefat eder. Yiğidin zayıf ve âmâ annesi bu habere çok üzülür. Hz. Peygamber'in yanına gelerek; "Ya Rab, eğer senin rızana ve Resul'ün rızasına uygun amel işledimse beni bu dertten kurtar, Resul'ün duası sebebiyle oğlumu ihya eyle!" diye dua eder. Allah Hz. Peygamber'in duası hürmetine ölen yiğide can verir ve yiğit kalkarak oradakilerle birlikte yemek yer (36b).

2. Hz. Peygamber'in Cabir b. Abdullah'ın ölen iki çocuğunu diriltmesi

Cabir b. Abdullah hazretleri Hz. Peygamber'i evine davet eder. İkram etmek için de bir koyun keser. İki oğlundan küçüğü onu koyun keserken izler ve gidip büyük kardeşine babasının koyun kestiğini haber verir. Büyük kardeş küçüğüne babasının bu işi nasıl yaptığını sorunca, o da gel nasıl yaptığını göstereyim diyerek abisini yere yatırır ve boğazını keser. Kestiği başı da annesine götürür. Annesi ağlamaya başlayınca korkudan kaçmaya başlar ve kaçarken damdan düşerek o da ölür. Anne çocuklarını bir battaniyeye sarıp sabrederek Hz. Peygamber için yemek hazırlamaya devam eder. Hz. Peygamber eve geldiğinde Cebrail gelerek Allah'ın çocukları da sofraya oturtmasını emrettiğini iletir. Hz. Peygamber Cabir'e çocuklarını getirmesini söyler. Eşi ise Cabir'e "Çocuklar yok." der. Cabir Hz. Peygamber'e çocukların olmadığını söyleyince Hz. Peygamber tekrar çocukları getirmesini ister. Bunun üzerine Cabir eşinin yanına gidince eşi

²¹⁵ Remzi Kaya, "Kur'an-ı Kerim Kissaları ve Düşündürdükleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 11/2 (2002), 36.

²¹⁶ İdris Şengül, "Kıssa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/498.

²¹⁷ Kaya, "Kur'an-ı Kerim Kissaları ve Düşündürdükleri", 37.

olanları anlatır. Cabir de ağlayarak durumu Hz. Peygamber'e anlatır. Bu sırada Cebrail Allah'ın çocuklar için dua etmesini emrettiğini bildirir ve Hz. Peygamber çocuklar için dua eder. Çocuklar Allah'ın izniyle dirilir ve birlikte yemek yerler (36b-37b).

Hz. Peygamber'le karşılaşanların onu bir ordu komutanı edasında ve heybetinde görecekları ifade edilen elli altıncı beytin şerhinde, Abdülkâdir b. İsmail, Allah Resulü'nün ümmetine karşı şefkat ve merhametle dolu olmasının yanında bir o kadar da azametli olduğunu beyan etmektedir. Onun, müminlere cemel sıfatını gösterirken kafir ve münafıklara celal sıfatını gösterdiğini belirterek Allah Resulü ile Ebu Cehil arasında geçen şu hadiseyi anlatır:

3. Hz. Peygamber'in Ebu Cehil'den yetimin malını alması

Ebu Cehil bir yetimin malına el koyar. Şehrin ekabirleri, Ebu Cehil'den malını alamayan yetime, "Muhammed'e git, o Ebu Cehil'den malını alır." diye akıl verirler. Aslında amaçları Hz. Peygamber'in buna güç yetiremeyeceğini düşündükleri için onunla dalga geçmektir. Allah Resulü'nü tanımayan ve karşısındakilerin niyetini de anlamayan yetim Hz. Peygamber'i bularak derdini anlatır. Muhtaç olanı asla reddetmeyen Hz. Peygamber, yetimle birlikte Ebu Cehil'in yanına varır. Allah Resulü'nü gören Ebu Cehil ayağa kalkar, ona saygı gösterir ve yetimin malını hemen verir. Bu durumu gören müşrikler Ebu Cehil'i dinden mi çıktın diyerek ayıplar. Ebu Cehil, "Hayır dinden çıkmadım ancak Muhammed'in sağında ve solunda mızraklar gördüm. İtaat etmezsem dürter diye korktum." der (44b-45a).

Kasidenin, viladet zamanında meydana gelen olayları konu edinen 59-68. beyitlerinde; Hz. Peygamber'in tertemiz bir soydan geldiği, o gün İranlıların kalplerine korku düştüğü, Kısra'nın saray duvarlarının yarıldığı, kafirlerin taptıkları ateşin söndüğü, Sava Gölü'nün kuruduğu, cinlerin sevinç çığlıkları attığı, nurların yükselip hakikatin her cihetten zuhur ettiği ifade edilir. Ancak tüm bu işaretlerin ve kendi kahinlerinin verdiği haberlerin kör ve sağır kesilen inkarcılara fayda etmediği belirtilir. Bu beyitlerin şerhinde şarih, nâzımın işaret ettiği viladet mucizelerinden bazıları anlatılır:

4. Hz. Peygamber'in anne karnına inmesinin semada duyurulması

Sehl b. Abdullah'tan rivayete göre Teala hazretleri Hz. Muhammed'i recep ayının ilk cuma gecesi Âmine'nin karnında halk etmek ister ve cennet hazinedarlarına "Firdevsi açın!" diye emreder. Bu gece annesinin karnına indirilen nurun Nebi'nin nuru olduğu arzın semalarında nida olunur (47a).

5. Hz. Peygamber'in anne karnına inmesiyle gelen bolluk

Hz. Muhammed'in ana rahmine düştüğü sene Kureys'te kıtlık vardır. Ancak onun ana rahmine düşmesiyle her şeye bereket gelir. Bu sebeple bu seneye senetü'l-feth ve'l-ibtihâc ismi verilir (47a).

6. Hz. Peygamber'in doğumu sırasında yaşanan bazı mucizeler

Hz. Âmine'yi doğum sancısı tutar. Kimsenin bilmediği bir yerde yalnız kalır. Bir ses işitir ve korkar. Sonra beyaz bir kuş, kanadıyla kalbinin üstünü mesh eder. Böylece sancı ve korku yok

olur. Ardından kendisine beyaz bir şerbet içirilir. Kendisine yüce bir nur isabet eder. Ellerinde gümüşten ibriklerle havada asılı duran kişiler görür. Gözünden perde indirilir ve mağripden maşrika her yeri görür. Biri mağripde, biri maşrikta ve biri Kâbe'nin üzerine dikilmiş üç sancak görür. Kendisini tekrar ağrı tutar ve Hz. Muhammed dünyaya gelir. Yeni doğan çocuğu secdeye varır ve mübarek parmağını semaya kaldırarak tazarru eder. Sonra bir beyaz bulut Hz. Muhammed'i kuşatır. O sırada Hz. Âmine, "Maşriktan mağribe cevelan edin, denizlere dahil olun ki ol zatın naat ve suretini bilesiniz." diye bir nida işitir (47a-47b).

7. Sasan köşkünün yıkılması

Sasan, yapımı doksan sene süren ve her yeri kıymetli mücevherlerle süslü bir köşk inşa eder. Hz. Peygamber'in doğduğu gece bu köşk kendiliğinden yıkılır. Binanın on dört şerefesi yıkılırken sekizi ayakta kalır. Bu durum Kısra'nın on dört mülkünü Hz. Peygamber'in ele geçireceğine işaret sayılır (49b).

8. Şeytanların meleklerden haber çalamaması

Allah Teala bir emri hüküm ve kaza edince bunu önce hamele-i arş olan melekler işitir ve tespih ederler. Onların tespihlerinden de diğer melekler işitir. Aynı haberi işiten şeytan bu haberi kahinlere ulaştırır. Kahinler de bu haberi yalanlar katarak insanlara ulaştırır. Hz. Peygamber gelene kadar bu hâl böyle devam eder. Ancak Hz. Peygamber'in doğumuyla birlikte, Allah'ın emri ile melekler göğe çıkıp haber almaya çalışan şeytanları, üzerlerine yıldız atarak engellerler (54b).

Kasidenin yetmişinci beytinde, viladet gecesı göklerden kovulan şeytanlar; Hz. Peygamber'in avuçlarından atılan çakıl taşları karşısında kaçışan askerlere teşbih edilmektedir. Yetmiş birinci beyitte ise çakıl taşlarının Allah Resulü'nün avuçlarında zikredip fırlatılmaları, balığın karnında zikredip sonrasında dışarı atılan Hz. Yunus'a teşbih edilir. Şarih bu beyitleri şerh ederken Bedir Gazası'nda yaşanmış olan ve nâzımın işaret ettiği mucizeyi nakleder. Mucize şu şekildedir:

9. Bedir Gazası'nda yaşanan çakıl taşı mucizesi

Bedir Savaşı'nda İslam ordusu üç yüz on üç kişidir. Silah ve hayvan sayıları da çok azdır. Kafirlerin ise asker, silah ve hayvan sayıları oldukça fazladır. Bu durum Müslümanlar arasında korkuya sebep olur. Allah Resulü Cebrail'in emriyle mübarek yed-i beyzalarına ufacık taşlar alır. Taşlar avuçlarında tespih eder. Sonrasında taşlar sırasıyla Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin ellerinde zikreder ve onlar da bu zikri duyarlar. Ardından Allah Resulü bu taşları kafirlere doğru atar. Kafirler gözlerine taş ve toz dolarak bozguna uğrarlar (57b-58b).

Kasidenin 72-74. beyitlerinde ağaçların Hz. Peygamber'in emriyle yürüdüğü, davetiyle ona secde ettiği, tıpkı kendisini takip edip gölge ederek onu koruyan bulut gibi güneşten koruduğu ifade edilir. Bu beyitlerin şerhinde nâzımın telmihte bulunduğu şu mucizeler anlatılmaktadır:

10. - Hz. Peygamber'in ağaçları konuşurması

Kafirler bir gün Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek ağaçları peygamberliğine şahadet ettirdiği takdirde kendisine inanacaklarını söylerler. Bunun üzerine Hz. Peygamber emreder ve orada bulunan ağaçlar yerinden ayrılıp gelerek Hz. Peygamber'in risâleti üzerine yemin eder ve önünde

secde ederler. Bu hâli gören kafirler yine de inanmayıp bunun bir sihir olduğunu iddia ederek Hz. Peygamber'i yalancı bir sihirbaz olmakla itham ederler (60a).

11. Ağaçların Hz. Peygamber'e itaat etmesi

Mekkeliler Hz. Peygamber'i darp ederler. Hz. Peygamber üstü başı kan içinde hüznü bir hâlde iken Cebrail aleyhisselam gelir. "Ya Muhammed, sana bir alamet göstereyim, razı olur musun?" diye sorar. Hz. Peygamber kabul edince de ağaçları davet etmesini söyler. Hz. Peygamber söyleneni yapınca ağaçlar yürüyerek Hz. Peygamber'in huzurunda sıralanır. Cebrail aleyhisselam yerlerine gitmelerini emretmesini söyleyince Hz. Peygamber emreder ve ağaçlar yerlerine dönerler. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Hasbî, hasbî" buyurur (60b).

12. Ağacın Hz. Peygamber'i selamlaması

Bir Arap, Hz. Peygamber'e gelerek peygamberlik alameti ister. Allah Resulü de o kişiye orada bulunan ağaca Allah Resulü'nün çağırıldığını söylemesini buyurur. Kişi, ağaca bu daveti söyleyince ağaç sağına, soluna, önüne arkasına eğilip kökünü topraktan çıkararak Hz. Peygamber'in huzuruna gelip selam verir. Arap kişi, Allah Resulü'nden ağacı geri göndermesini ister. Hz. Peygamber'in emriyle ağaç yerine gider (60b).

13. İki ağacın Hz. Peygamber'i gizlemesi

Hz. Peygamber ihtiyaç gidermek için kendini örtecek bir örtü bulamaz. Bir ağacın dalına tutunarak "Allah'ın izniyle bana itaat et!" buyurur. Ağaç itaat eder. Diğer bir ağacın dalından tutarak ona da aynı şeyi söyler ve o da itaat eder. Allah Resulü ağaçlara "Allah'ın izniyle birbirinize kavuşun!" buyurur ve ağaçlar birbirlerine kavuşarak Hz. Peygamber'i gizlerler. Allah Resulü ihtiyacını giderince de ayrılarak yerlerine giderler (60b-61a).

14. Rahip Bahîrâ'nın Müslüman olması

Hz. Muhammed, Hz. Hatice'nin işleri sebebiyle Şam'a seyahat eder. Allah'ın vazifelendirdiği bir bulut ise tüm yolcuğu boyunca ona gölgelik yapar. Rahip Bahîrâ'nın kaldığı tapınağın yakınlarında dinlenmek için durduklarında Hz. Peygamber'in gölgesine oturduğu kuru ağaç birden yeşerir. Rahip kabileyi ve bulutu görünce ağacın altında bir peygamber olduğunu anlar ve yemek hazırlayarak kabileyi davet eder. Tüm kabile gelir ancak Hz. Peygamber eşyaların başında gözcü olarak bırakılmıştır. Bulutu yine aynı yerinde gören rahip, kim varsa herkesin gelmesini ister. Bunun üzerine Hz. Peygamber de gelir ve bulut da onunla birlikte hareket eder. Rahip ona memleketini, kabilesini, adını sorar ve aldığı cevaplar üzerine onu gözleri arasından öpüp kelime-i şehadet getirerek Müslüman olur (61b-62a).

Nâzımın yarılan ay ile Hz. Peygamber'in kalbi arasında bir benzerlik olduğuna dair yemin ettiği yetmiş beşinci beytin şerhinde, ayın yarılma vakasının yaşandığı hadise olayların çıkış noktasından itibaren hikâye edilir. Ebu Cehil ve Habîb b. Mâlik'in bizzat içinde buldukları olaylar ve yaşanan mucizeler şu şekilde cereyan etmiştir:

15. Şam halifesi Habîb b. Mâlik'in iman etmesi

Hız. Peygamber ve ona iman edenler güçlendikçe Ebu Cehil ve destekçileri Müslümanlar karşısında aciz kalarak Şam halifesi Habîb b. Mâlik'e haber verir ve durumu bildirirler. Dinlerinin ve putlarının yok olma tehlikesine düştüğünü, kendisinden yardım istediklerini haber verirler. Habîb ordusuyla Ebtah'a gelir ve orada Ebu Cehil tarafından hediyelerle karşılanır. Onların Hz. Muhammed'den şikayetlerini dinler. Ardından Hz. Peygamber'i çağırır. Allah Resulü, sağında Hz. Ebu Bekir ve arkasında Hz. Hatice olduğu hâlde gelir. Habîb onu görünce saygıyla ayağa kalkar. Hz. Peygamber oturunca yüzünde bir nur parıldar ve kafirlerin dilleri tutulur. Habîb, her peygamberin bir mucizesi olduğunu söyleyerek kendisinin bir mucizesi olup olmadığını sorar. Hz. Peygamber de ona ne istediğini sorar. Habîb de güneşin batıp ayın çıkmasını ve iki parçaya ayrılmasını ister. Bu mucizeyi gösterdiği ve kalbinden geçenleri bildiği takdirde iman edeceğini söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber Ebu Kubeys Dağı'na çıkarak iki rekât namaz kılar ve dua eder. Bu sırada Cebrail gelerek duasının kabul olduğunu, Habîb'in kalbinde olanın ise evdeki sakat kızı olduğu ve onun da şifa bulduğunu haber verir. Hz. Peygamber dağdan aşağı iner ve parmağıyla güneşe işaret ettiğinde Habîb'in istedikleri gerçekleşir. Habîb'e evdeki kızından haber verip onun iyileştiğini de söyleyince Habîb şehadet getirerek Müslüman olur. Ancak Ebu Cehil, "Bir sihirbaza mı iman edersin?" diyerek ona da karşı gelir. Habîb, Şam'a vardığında kızını sağ salim ve Müslüman olmuş olarak bulur. Kızı, rüyasında bir şahsın olan bitenden haber verdiğini, iman ederse kendisini iyileştireceğini söylediğini ve kendisinin de bunun üzerine Müslüman olduğunu söyler (62b-64a).

Kasidenin 76-78. beyitlerinde Hz. Peygamber ile Hz. Ebu Bekir'i mağaranın sakladığı, orada oldukları hâlde müşriklerin onları göremedikleri, Allah'ın örümcek ve güvercin gibi zayıf varlıklarla sevdiklerini koruduğu ifade edilir. Bu beyitleri şerh ederken şarih, hicret sırasında yaşanan mağarada gizlenme olayını, müşriklerin Allah Resulü'nü öldürmek için bir araya gelip plan yapmalarını aşamasından itibaren hikâye etmektedir:

16. Ebu Cehil ve avanesinin Hz. Peygamber'i öldürme planları

Kureş'in önde gelenleri Allah Resulü'nü ortadan kaldırma planı için bir araya gelirler. İblis de şeyh suretinde bu meclise dahil olur. İyi niyet ve güzel işler yapıldığını görerek geldim diye kendini kabul ettirir. İçlerinden biri Hz. Muhammed'i bir yere hapsedip ekmek su vermeyerek öldürmeyi teklif edince İblis akrabalarının toplanarak onu alacaklarını söyler. Bir diğeri beldeden çıkaralım diye teklif ettiğinde İblis; Hz. Muhammed'in güzel yüzlü ve tatlı sözlü olduğunu, böyle yaparlarsa dışarda etrafına insan toplayacağını söyler. Ebu Cehil, her kabileden bir gencin eline kılıç vererek onu öldürtelim deyince İblis bu teklifi onaylar. Cebrail'den haberi alan Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir'i de yanına alarak şehri terk eder ve bir mağaraya girerler. Hz. Ebu Bekir mağarayı kontrol edince üç delik fark eder. Hz. Peygamber'i korumak için bir deliği hırkası diğeri ikisini de iki ayağı ile kapatır. Burada ayağını yılan sokar. Hz. Peygamber tükürüğü ile ayağını sıvazlayınca iyileşir. Bu sırada mağaranın girişine örümcek ağ germiş ve bir güvercin de yuva yapmış ve yumurtalarının üstünde yatmaktadır. Kafirler mağara girişini bu şekilde görünce İblis'in içerde olduklarını söylemesine aldırılmazlar ve orada kimsenin olmadığını düşünerek geri dönerler (64b-66b).

Allah Resulü'nün duasının bereketi, onun elinin şifa kaynağı oluşu ve herkesin derdiyle dertlendiği ifade edilen 85-87. beyitlerde, onun duasıyla mecnunların şifa bulup kıtlıkların bolluğa tebdil eylediği de zikredilir. Şarih bu beyitlerin şerhinde nâzımın işaret ettiği hususlara örnek mucizeler anlatmıştır. Şerhte, konuyla ilgili yer alan mucizeler şunlardır:

17. Hz. Peygamber'in Muavviz b. Afrâ'nın kesilen elini iyileştirmesi

Bedir Gazası'nda Ebu Cehil Muavviz b. Afrâ'nın elini keser. Muavviz b. Afrâ elini Hz. Peygamber'e götürür. Allah Resulü eli yerine koyar ve el normal hâline gelir (69b).

18. Hz. Peygamber'in mecnun bir genci iyileştirmesi

Bir hatun, mecnun oğlunu Hz. Peygamber'e getirir. Hz. Peygamber mübarek eliyle mecnun oğlanın göğsünü mesh eder. Mecnunun ağzından siyah köpek yavrusuna benzer bir şey çıkıverir ve oğlan şifa bulur (69b-70a).

19. Hz. Peygamber'in geyik ile konuşması

Allah Resulü bir gün sahrada iken bir geyik dile gelerek bir Arap'ın kendisini tuttuğunu, dağda iki yavrusunun olduğunu ve onları emzirmek istediğini söyler. Allah Resulü buna izin verir ve geyik yavrusunu emzirip geri gelir. Bu hâli gören Arap kişi bulunduğu gafletin farkına vararak Allah Resulü'ne bir isteği olup olmadığını sorar. O da geyiği serbest bırakmasını ister. Adam da geyiği serbest bırakır ve geyik şahadet getirerek uzaklaşır (70a).

20. Hz. Peygamber'in duasıyla bol yağmur yağması

Saadet devri zamanında kıtlık yaşandığı sıralarda Hz. Peygamber Cuma hutbesi verirken biri ayağa kalkarak Resulullah'tan dua etmesini ister. Hz. Peygamber de dua eder. Daha o hutbeden inmeden bolca yağmur başlar ve günlerce aralıksız devam eder. Bir başka hutbede yine bir kişi ayağa kalkarak afete dönen bu yağmurun durması için Resulullah'tan dua ister. O da dua eder ve yağmur kesilip bulutlar kaybolur (70b-71a).

Hz. Peygamber'in ibret alınacak en büyük ayet, kıymeti bilinmesi gereken en büyük nimet olduğu ifade edilen yüz altıncı beytin şerhinde şarih, bu beyitte Allah Resulü'nün miracının hikmetine işaret olduğunu belirterek bir kıssa anlatmaya başlar. Bu kıssada meleklerin kendi aralarında cevap bulamadıkları bazı soruların cevaplarını o gece Allah'ın izniyle Hz. Peygamber'den öğrendikleri görülür. Kıssa özetle şöyledir:

21. Meleklerin ihtilafta kaldığı soruları Hz. Peygamber'in cevaplama

Göklerdeki melekler dört meselede anlaşamazlar ve bin sene boyunca da meselenin aslını keşfedemezler. Hz. Peygamber'e nebilik verilince bu sorularına onun cevap verebileceğini düşünerek Allah'tan onu talep ederler. Bunun üzerine Hz. Peygamber Kâbe-Kavseyn'e davet edilir. Orada Allah kendisine meleklerin husumetlerinin ne olduğunu sorar ve Hz. Peygamber cevaplar. Bu anlaşmazlık konuları ise "keffârât, münciyât, derecât ve mühlikât" kavramlarının ne anlama geldiğidir. Daha sonra Allah'ın emri üzere bu kavramları sırasıyla İsrail, Mikail, Cebrail

ve Azrail sorar ve Hz. Peygamber hepsini tek tek cevaplar. Onun verdiği tüm cevapları da Allah Teala onaylar (84a-84b).

Eserin 108-115. beyitleri arasında; Miraç Gecesi Allah Resülü'nün kendisinden başka hiç kimsenin ulaşamayacağı Kâbe-Kavseyn denilen mertebeye eriştiği, o gece tüm peygamberlerin onun arkasında namaz kıldığı, yedi kat göğü yarıp yükseldiği, Allah'a kavuşmak ve nice sırlara vakıf olmak için tüm makamları tek tek geçtiği ifade edilir. Ona verilen bunca nimeti hakkıyla anlamının ise zor olduğu belirtilir. Abdülkâdir b. İsmail, bu beyitleri şerh ederken kasidede işaret edilen hadiseleri tek tek anlatır. Şerhte geçen bu olaylar şunlardır:

22. Kâbe-Kavseyn'de Allah Teala ile Hz. Peygamber'in konuşması

Hz. Peygamber Kâbe-Kavseyn'e vardığında Allah Teala'ya ümmetine ne yapacağını sorar. O da cevabında; üzerlerine rahmet indireceğini, günahlarını sevaba çevireceğini, dualarını kabul edeceğini, isteyenini bağışlayacağını, tevekkül edene kefil olacağını, isyanlarını örteceğini ve ahirette kendisini ümmetine şefaathçi kılacağını söyler (85b).

23. Miraç Gecesi Hz. Peygamber'in peygamberlere namaz kıldırması

Miraç Gecesi Hz. Peygamber Mescid-i Aksâ'ya vardığında mescit nebilerle doludur. Kamet getirilir, saf tutulur. Cebrail, Hz. Peygamber'in elinden tutarak onu imamlık makamına götürür ve namazı kılarlar. Sonrasında Cebrail bir kadeh şarap ve bir kadeh süt ikram eder. Hz. Peygamber sütü tercih eder. Cebrail de kendisine fitratı tercih etmiş olduğunu bildirir. Hz. Peygamber'in kıldığı bu namazı kimi âlimler nafil namaz olarak kimileri de farz namaz olarak kabul ederler (86a-86b).

24. Miraç Gecesi Hz. Peygamber'in göğün katmanlarında peygamberlerle görüşmesi ve namazın beş vakit olarak farz kılınması

Hz. Peygamber Cebrail'le birlikte göğe yükselir. Semanın muhafızı Hz. Peygamber'in geldiğini öğrenince kapıyı açar. Orada bir kişi görürler. Bu kişi sağına bakıp gülmekte soluna bakıp ağlamaktadır. Bu kişiyle selamlaşan Hz. Peygamber, Cebrail'den o kişinin Hz. Âdem olduğunu, sağına baktığında zürriyetinin cennetlik olanlarını görerek güldüğünü ve soluna baktığında da zürriyetinden cehennemlik olanları görerek ağladığını öğrenir. Buradan ikinci kat göğe çıkarlar. Burada Hz. Yahya ve Hz. İsa ile karşılaşır. Devamında üçüncü katta Hz. Yusuf, dördüncü katta Hz. İdris, beşinci katta Hz. Harun, altıncı katta Hz. Musa, yedinci katta Hz. İbrahim ile karşılaşır. Sonraki mertebede Hz. Peygamber'in ümmetine elli rekât namaz farz kılınır. Hz. Peygamber Hz. Musa'nın yanına varır ve Hz. Musa ümmetin takat getiremez diyerek onu geri gönderir. İki kez yaşanan bu hadise sonunda namaz beş rekât olarak farz kılınır (87a-87b).

25. Miraç Gecesi Hz. Cebrail'in bir makamdan daha öteye geçememesi

Miraç Gecesi'nde Cebrail ile Hz. Peygamber Sidre-i Müntehâ'ya varırlar. Sidre, fil kulağına benzer yaprakları olan, altından ikisi batın ikisi zahir tarafına akan dört ırmağın bulunduğu bir ağaçtır. Hz. Peygamber bu dört ırmağı Cebrail'e sorar. O da batın tarafına akan ırmakların cennette olduğunu, zahir tarafına akanların ise birinin Nil birinin Fırat olduğunu söyler. Aynı zamanda

Cebrail, buldukları makamdan bir parmak ucu kadar dahi ileri gidemeyeceğini, ötesinin kendisine yasak olduğunu, bu makamdan öteye sadece Allah Resulü'nün gidebileceğini söyler (88a-88b).

26. Leyle-i İsrâ'da Hz. Peygamber'in geçmiş ve gelecekte haber alması

Leyle-i İsrâ'da, Hz. Peygamber önde Cebrail arkada altın hicaba varırlar. Orada görevli melek Hz. Peygamber'i bir anda içeri alır ki bu hicabın kalınlığı normalde beş yüz senelik yoldur. Oradan inci hicabına varırlar ve aynı surette yetmiş hicabı geçerler. Ardından güneşten daha parlak olan Refref'e binerek arşa ulaşılır. Arşta Hz. Peygamber'in dili üzerine bir katre konulur. Bu, daha lezzetlisini tatmadığı bir nesnedir. O katre sayesinde Allah Teala habibine geçmiş ve gelecekte haberler verir (90a-90b).

27. Miraç Gecesi'nde Allah Teala'nın Hz. Muhammed'e ümmetinden şikayetlerde bulunması

Allah Teala Miraç Gecesi'nde Hz. Muhammed'e ümmeti hakkında şu malumatı verir: Kendisinin onlardan yarınki ameli istemediği hâlde onların kendisinden yarınki rızkı talep ettiklerini; kendisinin onları rızıklandırmayı başkasına bırakmadığını ancak onların başkalarına ibadet ettiklerini; rızkı kendisinden alıp başkalarına şükrettiklerini; kendisine ihanet ettikleri hâlde yaratılmışlara sadık olduklarını; izzet sahibi kendisi olduğu hâlde ümmetin başkalarından izzet beklediğini; ateşi kafirler için yarattığı hâlde onların ateşe girmek için gayret gösterdiklerini söyler. Ve Hz. Peygamber'den, ümmetine; kuldan ihsan bekleyenlere ihsanın kendisinde olduğunu, yaratılmışlardan korkarlarsa korkutmaya gücü yetenin kendisi olduğunu, umut edilecek ve utunulacak yegâne makamın kendisi olduğunu, insanlara karşı vefakâr olduğunu haber vermesini ister. Ümmetinin hesabı zor olmasın diye mallarını artırmadığını, kalpleri kararmasın diye ömürlerini uzatmadığını, tövbesiz gitmemeleri için ani ölüm vermediğini, kabirde uzun kalmamaları için de ahir zamanda yarattığını bildirir (91a-92a).

Kasidenin yüz otuz beşinci beytinde, Resulullah'ın yardımıyla zafer kazanan kimselere rastladığında aslanların bile sessiz kalacağı ifade edilir. Şarih bu beyti açıklarken, savaşlarda ashabın kendi meziyetleriyle değil ancak Resulullah'ın yardımıyla muzaffer olabildiklerini beyan eder. Yırtıcılığıyla meşhur aslanın bile ona saygısından dolayı onun yakınlarına zarar vermeyeceğini ifade ederek aşağıdaki mucizeyi nakleder:

28. Hz. Peygamber'in kölesine aslanın itaat etmesi

Hz. Peygamber kölesini Yemen'e gönderir. Köle yolda bir aslana rast gelir. Aslana, kendisinin Allah Resulü'nün kölesi olduğunu ve onun mektubunu taşıdığını söyleyince aslan yolundan çekilir (102b).

2.3.7.4.2. Kıssalar

Nefsin kötülükleri ve nefisle mücadeleyi konu alan ikinci bölümün on dokuzuncu beytinde nefsin isteklerini geri çevirmek, onun yönlendirmesinden sakınmak gerektiği belirtilmiş; nefsin

hükmüne giren kimsenin rezil yahut helak olacağı ifade edilmiştir. Şarih bu beytin şerhinde, beyitte salık verilen hususla ilgili örnek yaşantılar sergileyen din büyüklerinin hayatlarından art arda kıssalar paylaşır. Bu meyanda paylaşılan dört kıssa özetle şöyledir:

1. İbrahim b. Şeybân kıssası

İbrahim b. Şeybân, nefsi istediği hâlde kırk sene mercimek yemez. Ancak kırk sene sonunda nefsine uyararak mercimek yer. Dışarı çıktığında şarap şişeleri görür ve hepsini döker. Oradakiler önce sultanın emriyle döktüğünü zannedip ses etmezler ancak gerçeği anlayınca onu alıp İbn Tolun'a götürürler. İbrahim b. Şeybân iki yüz dayağın ardından zindana atılır. Olayı duyan Ebu Abdullah Mağribî araya girerek onu zindandan çıkartır. İbn Tolun şarapları niçin döktüğünü sorduğunda, "Nefsimize uyduk ve bir yiyim mercimeğe iki yüz dayak yedik." diyerek cevap verir. Bu cevabı alan İbn Tolun ise onu bedelsiz olarak serbest bırakır (14a-14b).

2. Serî es-Sakatî kıssası

Serî es-Sakatî hazretleri, nefsinin otuz veya kırk senede bir kez pekmez istediğini ancak ona istediğini vermediğini söyler (14b).

3. Ebu Tûrâb en-Nahşebî kıssası

Ebu Tûrâb en-Nahşebî bir seferde iken nefsi yumurta ister ve yolunu bir köye çevirir. Bir hırsız arayan köylüler de onu aradıkları hırsız zannederek yakalar ve kendisine yetmiş kamçı vururlar. Gerçeği anladıklarında ise özür dilerler. İçlerinden biri evine misafir eder ve ekmekle yumurta ikram eder. Yumurtayı gören Ebu Tûrâb en-Nahşebî, nefsine, "Yetmiş kamçı yedikten sonra istediğin yumurtayı ye!" diye söylenir (14b).

4. Melik-i azimden bir şeyhin kıssası

Melik-i azimden bir melik, Ramazan aylarında açlığı susuzluğu unutmak ve orucu daha kolay tutmak için ikindiden sonraları davul zurna çaldırır. Beldeden geçen bir şeyh bu durumu görüp olaya vâkıf olunca meliki uyarmak ister. Nefsine; "Akşam vakti rahmet ve mağfiret vaktidir, Müslüman bu vakitte haram ile meşgul olmaz, ben bu münkeri def ederim." diyerek gider ve çalgıcıları darp edip çalgı aletlerini de kırar. Melik bu duruma gazaplanarak onu huzuruna getirtir. "Ya şeyh, niçin münasip olmayan fiili işledin?" diye sorar. Şeyh, "Bizler münkeri def ile memurlarız." diye cevap verir. Melik, "Benden korkmaz mısın ya şeyh?" diye sorunca şeyh, "Senden isabet eden zarara biz sabrederiz. Nitekim Teala, 'Ey Habibim! Size isabet eden belaya sabrediniz.' buyurdu. Ya melik, bil ki senden korkmuyorum. Çünkü sen benim kölemin kölesisin." diye cevap verir. Şeyhin bu sözleri üzerine orada bulunan ekâbir, "Heyhat! Şeyhin akli zayi olmuş." derler. Bunu duyan şeyh, "Benim aklım zayi olmadı, hakikatde benim kölemin kölesidir. Çünkü insan iki tür üzerinedir. Biri nefsine galiptir ve hangi ibadeti istese nefsine işletir. Diğerinde ise nefsi ona galiptir. Ey melik sen hangisindensin?" der. Melik biraz düşündükten sonra, "Nefsim bana galip oldu." diye cevap verir. Bunun üzerine şeyh, "Nefis benim kölemdir, sen de nefsin kölesisin. Öyleyse sen benim kölemin kölesisin." der. Bu cevabı alan melik tövbe ederek şeyhi mürşit edinir (15a-15b).

Her zaman nefsi kontrol altında tutmak gerektiği, onu hoşuna giden amellerle baş başa bırakmanın yanlış olduğu ifade edilen yirminci beytin şerhinde şarih, yine konuya açıklık getiren bir kıssa anlatır. Okuyucuya meseleyi somut şekilde kavrama fırsatı veren örnek özetle şu şekildedir:

5. Defalarca hacceden bir salih kişi kıssası

Bir salih kişi defalarca hacca gider ve bu durumdan oldukça haz duyar. Bir gün annesi kendisinden su ister ancak kalkıp su vermek ağırlığına gider. O zaman haccin aslında nefsinin hoşuna gittiğini, eğer halisane bir kalple haccetmiş olsaydı annesinin su istemesinin kendisine ağır gelmeyeceğini düşünür (16a-16b).

Kasidenin, haramlarla dolu olan gözlerin pişmanlıkla gözyaşı dökmesi gerektiğinin vurgulandığı beytinin şerhinde, Allah için göz yaşı dökmenin kıymetine işaret eden kıssalar zikredilmiştir. Bu kıssalar özetle şöyledir:

6. Cehennem ateşini söndüren su

Kıyamet günü cehennem, ümmeti yakmak ister. Allah Resulü buna engel olmak ister ama gücü yetmeyince Hz. Cebrail'i yardıma çağırır. Hz. Cebrail bir kadeh su getirir. Hz. Peygamber o suyu ateşe serpince ateş derhâl söner. Allah Resulü böyle bir suyu daha önce hiç görmediğini beyan ederek ne olduğunu sorunca Cebrail; bu suyun ümmetin dünyada gizli yerlerde Allah korkusundan döktüğü göz yaşı olduğunu, Allah'ın kendisine bu suyu ihtiyaç vaktine kadar saklama emri verdiğini söyler (18a-18b).

7. İsyankâr kulun kurtuluşu

Kıyamet günü isyankâr bir kul getirilir ve bütün azaları isyanına şahadet eder. O sırada bir kirpiği söz ister ve o kulun Allah korkusundan ağladığını ve kendisini ıslattığını söyler. O isyankâr kul kirpiğinin bu şahadeti sayesinde affedilir (18b).

Bûsîrî, kasidenin yirmi dördüncü beytinde nefis ve şeytana başkaldırmak, onların samimi öğütlerine dahi hiçbir şekilde güvenmemek gerektiğini ifade etmektedir. Şarih bu beytin şerhinde, okurun aklına gelebilecek "Nefsin ve şeytanın samimi öğüdü olur mu?", "Nefsin ve şeytanın samimi öğüdü nasıl olur?" tarzındaki sorulara cevap olacak nitelikte, okurun gayet tatmin olacağı ve meseleyi somut örnekler üzerinden anlayabileceği şu kıssaları paylaşmıştır:

8. Ahmed b. Erkam ile nefsinin kıssası

Ahmed b. Erkam'ın nefsi ondan gazaya çıkmasını ister. Ancak nefsin hayırlı olanı istemeyeceğini bilen Ahmed b. Erkam, nefsin muradının yalnızlıktan kurtulup halka karışmak olduğunu düşünür. Nefsine "Muradın insanlarla ülfet ise seni ömür boyu insan içine çıkarmam!" der. Nefsi ona suizan ettiğini söyleyince de Allah'ın nefsin mutlaka kötülüğü emrettiğine dair ayetini öne sürer ve Allah'ın sadık nefsin ise yalancı olduğunu söyler. Bu münakaşanın sonunda nefsi ona "Sen benim şehavatımı men ile her gün katledersin ancak ben seni bir kere katledersen benim beni her gün katlinden kurtulurum. Bunu da tüm halk işitir." der (19a-19b).

9. Muaviye ile şeytan kıssası

Muaviye sabah namazı vaktinde uyurken şeytan kendisine “Felaha gel!” diye nida eder. Muaviye, “Ya şeytan, senin işin dünyayı emretmektir, bugün ibadetle emretmenin sebebi nedir?” diye sorar. Şeytan, “Ya Muaviye, bir gün sen sabah vaktinde uyudun ve Resulullah’ın cemaatine yetişemedin. Bunun üzerine çok pişman oldun. Allah da o pişmanlığın için sana çok sevap yazdı. Olur da yine cemaate yetişemezsen aynı şekilde pişmanlık duyup kat kat sevaba girersin diye korktum.” cevabını verir (19b-20a).

Kasidesinin yirmi altı ve yirmi yedinci beyitlerinde, amelsiz sözden Allah’a sığındığını belirten nâzım, tutmadığı şeyleri söylediği için, faydasızlığı dolayısıyla kendisini kısır birine nispet eder. Söyledikleriyle yaptıkları örtüşmediği için de kendisini dürüst olmamakla suçlar. Böyle bir kimsenin de sözünün bir faydasının olmayacağını söyler. Şarih, bu beyti şerh ederken; başkalarına nasihat ettikleri hâlde kendileri bu anlattıklarıyla amel etmeyen insanların Allah ve kul nazarındaki yerlerine işaret eden, asıl olanın Allah yolunda ihlaslı bir ömür sürmek olduğuna dikkat çeken şu kıssaları anlatır:

10. Dediklerini uygulamayan hatipler

Üsame b. Zeyd’den bir rivayete göre Hz. Peygamber Leyle-i İsrâ’da bir kavme uğrar. Bu kavmin dudaklarının ateşten makaslarla kesildiğini görür. Cibril’e bu kavmi sorduğunda Cibril, “Senin ümmetinin, kendileri yapmadığı hâlde insanlara anlatan hatipleridir.” cevabını verir (21b-22a).

11. Her vaazında birkaç kişi ölen vaiz

Kalbi sağlam sözü tesirli bir âlim, insanlara her vaaz ettiğinde, dinleyenlerden bir veya iki kişi bu vaazın tesiriyle vefat eder. Beldede ihtiyar bir kadın ve salih bir oğlu da yaşar. Kadın vaaz meclisindeki durumu bildiği için biricik oğlunu vaaz meclisine göndermez. Oğlu, bir vaaza annesinden habersizce gider ve vaazın tesiriyle de vefat eder. Evladını kaybeden yaşlı kadın bir gün âlime rastlar. Ona, “Ey vaiz, sen kendin hidayeti kabul etmezsin de insanları hidayette mi kılarırsın?” diye seslenir. Bunu duyan âlim, atından yere düşer ve ruhunu teslim eder (22a).

12. İstikamet üzerine bir kıssa

Bir veliye etrafındakiler “Falan kimse su üstünde yürür.” deyince veli, “Kurbağa ve balıklar da su üstünde yürür.” der. Yine etrafındakiler “Falan kimse havada uçar.” deyince, “Sinekler de uçar.” diye cevap verir. Başka bir zaman yine, “Falan kişi bir saatte maşrıktan mağribe gider.” dediklerinde veli, “Şeytan da gider.” diye cevap verir. Velinin bu cevabı üzerine “Öyleyse senin için makbul olan nedir?” diye sorarlar. Veli, “Dinde istikamettir.” cevabını verir (22b-23a).

Bûsîrî, kasidenin yirmi altıncı beytinde; farz olandan başka bir ibadet yapmadığını, ahiret için herhangi bir hazırlığının olmadığını dile getirir. Nâzımın, ahiret için farzdan hariç nafîle ibadetlerle de ölüme hazırlık yapmak gerektiğine dikkat çektiği bu beytin şerhinde şarih, bazı din büyüklerinin nafîle ibadete verdikleri önemi gözler önüne seren rivayetler vermiştir. Bu rivayetler tek başlık altında şöylece verilebilir:

13. Bazı din büyüklerinin nafîle ibadetleri

Cüneyd-i Bağdâdî hazretlerinin her gün dükkanında dört yüz rekât namaz kıldığı rivayet edilir (23b).

Abdullah b. Haffif, ibadetlerimde önce bir rekâtta on bin kez İhlâs-ı şerif okurdum, bazen bir rekâtta *Kur'an*'ın tamamını okurdum ve bazen de sabahtan ikindiye kadar bin rekât namaz kılardım, der.

Şu'be, İmâm-ı Âzam hazretlerinin insanlar yattıktan sonra mescide giderek ibadetle meşgul olduğunu gördüğünü söyler. Bir defasında uykuya dayanamayıp mescitten ayrılırken imamın ayakkabılarının içine küçük taşlar koyduğunu, sabah mescide geldiğinde imamı ağlayarak dua ederken bulduğunu ve taşların koyduğu gibi durduğunu ifade eder (23b).

Sehl b. Abdullah on beş günde bir iftar eder ve Ramazan aylarında ayda bir iftar eder. Bu iftarlar da sadece su ile olur (23b).

Ebu Türâb en-Nahşebî Basra'dan Mekke'ye kadar sadece iki defa yemek yer. Ebu Osman el-Mağribî kırk günde bir yemek yer. Samedânî hazretleri seksen günde bir yemek yer. Sehl hazretleri üç senede üç dirhem yemek yer.

Bu yüce şahsiyetler ibadetin lezzeti ile doyarlar veya cennetten gelen yiyecekleri yerler. Başkaları bu hâli anlayamaz (24a).

Kasidenin Hz. Peygamber'in methine ayrılan üçüncü bölümünde, Allah Resulü'nün her türlü dünya nimeti emrine amade edilmesine rağmen tam bir züht hayatını tercih edişinden, hayatında katlandığı sıkıntılardan ve bu durumlardan asla şikâyet etmeyişinden bahsedilir. Bölümün beyitlerinde Hz. Peygamber'in açlığını hissetmemek için karnına taş bağladığına, yokluk zamanında kendisine teklif edilen dağlar miktarı altına aldırış etmediğine işaret edilir. Şarih de nâzımın işaret ettiği bu mevzuların karşılığı olan hadiseleri naklederek kasidede telmihte bulunulan meselelerin hayattaki karşılıklarını okura sunmaktadır. Gerek Hz. Peygamber'in gerekse onunla birlikte ashabının katlandığı sıkıntılar bağlamında anlattığı rivayetler şunlardır:

14. Hz. Peygamber ile Hz. Aişe kıssası

Hz. Aişe, Hz. Peygamber'i açlıktan midesine taş bağlamış vaziyette görür ve üzüntüsünden ağlar. Bunun üzerine Allah Resulü, "Eğer Rabb'imden istesem dünya dağlarını altın edip benimle birlikte dilediğim yere gezdirir. Ancak ben dünyada tokluk yerine açlığı, zenginlik yerine fakirliği ve dünya ferahı yerine hüznü tercih ettim. Ya Aişe, dünya Hz. Muhammed'e ve âline layık değildir." der (25b).

15. Hz. Peygamber ile Hz. Fatıma kıssası

Hz. Fatıma, yalnız yemeye gönlüm razı olmadı diyerek babasına bir parça ekmek getirir. Allah Resulü ekmeği yerken, "Üç günden beridir ağzıma aldığım ilk lokma budur." der (25b).

16. Hendek Gazası'nda yaşanan sıkıntılar

Hz. Peygamber Yahudilerin Nadîr kabilesini Medine'den çıkarınca kabileden iki kişi Mekke'ye Ebu Süfyan'ın yanına giderek durumu anlatır. Ebu Süfyan ise on bin kadar asker toplayarak

Medine üzerine yürür. Haber Medine'ye ulaşınca Hz. Peygamber ashabı toplar ve ne yapacaklarını istişare eder. Selmân-ı Fârisî Acem'de çetin saldırılara karşı beldenin etrafına hendekler kazıldığını ve böylece düşmanın beldeye girmesinin önlendiğini söyler. Bu öneri herkes tarafından kabul görür ve elli gün boyunca Medine etrafına hendek kazılır. Düşman gelip yirmi dokuz gün şehri muhasara eder. Uzayan bu süre Müslümanların meşakkatlerini artırır. Kıtlık, düşmanın çokluğu, ölüm korkusu, açlık ve şiddetli soğuk Müslümanları iyice yıpratır. Hz. Peygamber, "Kim düşmandan bir haber getirirse o kimse cennette benim arkadaşımdır." buyurur. Açlıktan kimse cevap vermeye kadir olamaz. Bunun üzerine Hz. Peygamber dört ashabı isimleriyle çağırır. Bu sahabeler de "Ya Resulallah, Allah bizim yardımcımızdır, bizi gönderme!" diye cevap verirler. Allah Resulü ise Huzeyfetü'l-Yemânî'ye düşmandan haber getirmesini buyurur. Huzeyfetü'l-Yemânî düşman tarafına gittiğinde düşmanların kaçtığını, çoğunun soğuktan helak olduğunu görür. Bunu haber alan ashap çok mutlu olur (26a-26b).

17. Hz. Peygamber ile Cebrail kıssası

Cebrail Hz. Muhammed'e gelerek "Ya Muhammed, Rabb'inin sana selamı var. 'Habibim ister ise şu dağları altın edeyim de Habibim hangi mekânda olursa beraberinde gezdireyim.' buyurdu." der. Bu haberi alan Peygamber, "Ya Cebrail, dünya, malı olmayanın malı ve evi olmayanın evidir. Dünyayı akli olmayanlar toplar." buyurur. Bunun üzerine Cebrail, "Ya Muhammed! Allah seni kavli-sabit ile sabit kıldı." buyurur (27a-27b).

18. Hz. Peygamber ile Hz. Ömer kıssası

Hz. Peygamber serir üzerine ince bir örtü serip yatar. İçi lif dolu bir deriyi de yastık yapar. Bu sırada yanına gelen Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in yüzünde yastığın çıkardığı izi görünce üzülerek ağlar. Hz. Peygamber ağlamasının sebebini sorunca: "Nasıl ağlamayayım ya Resulallah, Kısra ve Kays dünya için size itab ederler siz ise bu hâldesiniz." der. Allah Resulü, "Ya Ömer! Dünya onların ahiret bizim olsa razı olmaz mısınız?" buyurur. Hz. Ömer, "Belâ ya Resulallah" cevabını verir. O sırada Cebrail gelerek "Bir kimsenin dünya lezzeti arttıkça ahiret lezzeti azalır." buyurur. Ancak Allah Resulü'nün ne isterse istesin dünya lezzeti için ahiret lezzetinin azalmayacağını bildirir (28a-28b).

Hz. Peygamber'in; iki cihanın, insanların ve cinlerin, Arapların ve diğer tüm milletlerin efendisi olduğu ifade edilen otuz dördüncü beytin şerhinde şarih, yaratılmış ne varsa cümlesinin onun nurundan halk edildiğini belirterek Hz. Peygamber'in ne kadar yüce ve ümmet sevdalısı bir peygamber oluşuna işaret eden şu kıssayı nakleder:

19. Kıyamet günü cehennem Hz. Peygamber'e itaat etmesi

Zebaniler kıyamet gününde cehennemi getirirler. Cehennem dört ayağı üstünde yürür. Yetmiş bin yular ile zapt edilir. Her bir yuların da yetmiş bin halkası vardır. Her bir halkasında yetmiş bin melek vardır. Cehennem meleklerin ellerinden kurtulur. Orada bulunan herkes diz üstüne çöker. İnsanlar Hz. İbrahim'e, Hz. Musa'ya, Hz. İsa'ya giderler ancak onlar da kendi nefislerinden başkasını unutmuşlardır. Sadece "Nefsî, nefsi!" derler. "Bugün kendimizden başkasını istemeyiz!" derler. Ancak Hz. Muhammed "Ümmetî, ümmetî!" der. "Ya Rab, ümmetimi salim kıl ve onlara

kurtuluş ver.” diye dua eder. Ayağa kalkarak cehennemın yularından tutar. “Ya cehennem, uzaklaş, git!” der. Cehennem, “Ya Muhammed, sen bana haramsın, beni bırakıver.” der. Arştan “Ey cehennem, Hz. Muhammed’e itaat eyle!” diye bir nida gelir. Hz. Muhammed cehennemi yedi arşın soluna kor ve oradakilerin korkuları hafifler (29b-30a).

Bütün peygamberlerin mucizelerinin Allah Resulü’nün nurundan olduğu ifade edilen elli ikinci beytin şerhinde, Cabir b. Abdullah’tan bir rivayetle her şeyden önce Hz. Nebi’nin nurunun yaratıldığı ve diğer tüm varlıkların bu nurdan geldiği anlatılır. Cabir hazretlerinin Allah Resulü’ne sorduğu bir soru üzerine Hz. Peygamber’in verdiği cevapla devam eden kıssada, her şeyden evvel yaratılan Resulullah’ın nuru ve bu nurun kendisine verilene kadar geçen süreci izah edilir:

20. Hz. Peygamber’in yaratılış serüveni

Cabir b. Abdullah hazretleri Allah Resulü’ne, cümle eşyadan önce Allah’ın neyi yarattığını sorar. Allah Resulü cevabında, Allah’ın her şeyden evvel kendi zatının nurundan Nebi’nin nurunu yarattığını ve o nurun Allah’ın dilediği mekânda deveran ettiğini söyler. Devamında şunları anlatır: Yaratılmış hiçbir şeyin olmadığı o vakitte Allah mahlukatı yaratmak isteyince nuru dörde taksim etti. Birinci kısımdan kalemi, ikinci kısımdan levhi, üçüncü kısımdan arşı yarattı ve dördüncü kısmı da yine dörde taksim etti. Bunun birinci kısmından hamele-i arşı, ikinci kısmından kürsüfi, üçüncü kısmından sair melekleri yarattı. Dördüncü kısmını ise dörde taksim etti. Birinci kısımdan semavatı, ikinci kısımdan arzı, üçüncü kısımdan cennet ve cehennemi yaratarak dördüncü kısmı yine dörde taksim etti. Birinci kısımdan müminlerin gözlerinin nurunu, ikinci kısımdan müminlerin kalplerinin nurunu, üçüncü kısımdan nefislerinin nurlarını yarattı. Arş, kürsî, kerrûbiyyûn ve rûhâniyyûn melekler, yedi kat gök melekleri, cennetteki nimetler, güneş, ay ve yıldızlar, akıl, ilim, tevhid, enbiya ve resullerin ruhları, şehitlerin ve saidlerin ruhlarını benim nurumdan yarattı. Dördüncü kısım nuru ise Allah Teala her bir hicabda bin sene ikame eyledi. O makam ubudiyet makamıdır ki keramet, saadet, hibe, re’fet, ilim, hilim, vakar, sekine, sabır, sıdk ve yakîn hicabıdır. Nur hicabdan çıkıp arza bindi, maşrıık ile mağrip arasını ziyalandırdı. Hz. Âdem yaratılınca bu nur onun üstüne bindi. Sonra Şit’e nakletti (40b-41b).

Kasidede Hz. Peygamber birçok övgüyle anılırken sık sık onun diğer peygamberlerden daha üstün daha faziletli oluşu da dillendirilir. Elli üçüncü beyitte de Allah Resulü güneşe diğer peygamberler ise ışığı güneşten alan yıldızlara teşbih edilir. Abdülkâdir b. İsmail de bu beyti şerh ederken Allah Resulü’nü bütün peygamberlerin sultanı olarak niteler. Diğer peygamberlerde olan bütün hasletlerin Hz. Muhammed’de de mevcut olduğunu söyler. Verdiği bu bilginin ardından hangi peygamberde hangi özelliğin olduğunu ve buna karşılık Hz. Peygamber’de bulunan özellikleri sıralar. Şarihin verdiği bilgiler şu şekildedir:

21. Hz. Peygamber’in diğer peygamberlere olan üstünlüğü (Bu bir kıssa değildir. Ancak Hz. Peygamber’le diğer peygamberleri faziletleri bakımından karşılaştırarak Allah Resulü’nün yüceliğini ortaya koyması bakımından önemsendiği için buraya alınmıştır.)

Cümle enbiyada olan hasletler Hz. Muhammed’de de vardır. Meleklerin Hz. Âdem’e secdeleri alında Muhammed nurunu taşımasındandır. Hz. Âdem cemi esmâyı bilirdi ve Hz. Muhammed

ce mi esmânın ilimlerini bilirdi. Hz. İdris'in mekân-ı âliye çıktığı gibi Hz. Peygamber miraca çıktı ve cümle enbiya makamını o gece geçti. Hz. Nuh'a iman eden ümmetler boğulmaktan kurtuluş bulduğu gibi Hz. Muhammed'e inananlar ve inanmayanlar azab-ı sema ile helak olmadı. Hz. İbrahim'e Nemrut ateşi serin oldu ise Hz. Peygamber'e harbin ateşi söndürüldü. Hz. İbrahim'e verilen dostluk makamı ve putları kırma gücü Hz. Muhammed'e de verildi. Hz. Musa asayı yılanı çevirdi, Hz. Muhammed'e taş atmak isteyen Ebu Cehil de onun iki omzu arasında yılan görerek kaçtı. Hz. Musa'ya verilen yed-i beyza Hz. Muhammed'e de verildi ki karanlıkta onun nuruyla yerdeki iğne bulunurdu. Hz. Musa'ya deryayı ikiye ayırmak verildiği gibi Hz. Muhammed'e ayı ikiye ayırmak verildi. Hz. Musa'ya verilen icabet-i dua Hz. Muhammed'e de verildi. Hz. Musa'ya taştan su çıkartmak verildi, Hz. Muhammed'e Bedir'de parmakları arasından su çıkarmak verildi. Allah Hz. Musa ile Tur Dağı'nda konuştu, Hz. Muhammed ile Leyle-i İsrâ'da Sidre-i Müntehâ'da konuştu. Hz. Harun'a fesahat verildi, Hz. Muhammed'e tüm insanlardan üstün fesahat verildi. Hz. Yusuf'a bir cihetten güzellik verildi, Hz. Muhammed'e tüm cihetlerden güzellik verildi. Hz. Yusuf'a rüya tabiri verildiği gibi Hz. Muhammed'e de verildi. Hz. Davud'a demiri işleme verildi, Hz. Muhammed'e hem demiri hem ağacı işleme verildi. Hz. Süleyman'a cinler asker kılındığı gibi Hz. Muhammed'e melekler asker kılındı. Hz. Süleyman'a nebilik ve meliklik verildi, Hz. Muhammed'e nebilik yanında meliklik ve âbidlik verildi. Hz. İsa'ya abraş ve dilsizleri iyileştirip ölüleri diriltme verildi, Hz. Muhammed'e bunların hepsi verildi (42a-43a).

Hz. Peygamber'in doğduğu zaman yaşanan hadiseler yer veren nâzım, altmış ve altmış birinci beyitlerde viladet zamanında İran'da meydana gelen birtakım olaylara değinir. İran halkının kalplerine korku düştüğünü, saraylarının duvarlarının yıkıldığını ifade eder. Şarih, beyitte Kisra isminin iki kez geçtiğini ve bu sebeple iki farklı kişiye işaret edildiğini beyan eder. Bunlardan biri köşkü yıkılan Sasan ismindeki Kisra iken diğeri İslam ordusu karşısında ordularıyla hezimete uğrayan ve Kisraların sonuncusu olan Yezdicerd'dir. Bu kişilerin kıssaları şöyledir:

22. Fars meliki Sasan kıssası

Hz. Peygamber'in doğduğu gece Fars meliki Sasan bir rüya görür. Tüm kâhin, sihirbaz, müneccim ve ruhbanları toplar. Onlara bir rüya gördüğünü ve tabir etmelerini söyler. Onlar tabir edebilmek için rüyayı anlatmasını istediklerinde ise anlatırsa tabire inanmayacağını, tabire inanması için rüyayı da bilmelerini istediğini söyler. Hiçbiri rüyayı bilemez. İçlerinden biri rüyayı Satîh'in bilebileceğini söyler. Satîh, denizden senede bir kez çıkan ve gelecek senelerde ne olacağını haber veren bir kâhindir. Sasan, Abdulmesîh'i Satîh'e gönderir. Satîh denizden çıkar ve rüyayı anlatıp yorumlar. Rüyanın Hz. Muhammed'in gelişine ve Fars diyarını fethedeceğine işaret olduğunu söyler. Bunu duyan Abdulmesîh o Nebi'ye ulaşamayacak olmanın üzüntüsüyle ağlar. Rüya tabirini öğrenen Sasan ise bu tabire kızarak Satîh'i öldürtür (48a-49a).

23. Yezdicerd kıssası

Yezdicerd, Kisralardan son meliktir. Cesaretiyle ünlü olup Fars'ın tamamına hâkim olur ve Rüstem'i de serasker tayin eder. Hazinesi de ona teslim ederek memleketi Araplardan korumasını emreder. Rüstem iki yüz bin askerle Horasan'dan Irak'a gider. Halife Hz. Ömer himayesinde bulunan ehl-i zimmet Rüstem'e tabi olur. Hz. Ömer, Sa'd b. Ebu Vakkas

komutasındaki İslam ordusunu Rüstem'in üzerine yollar. İslam orduları Rüstem'in ordusunu bozguna uğratar. Hilal b. Alkametü'l-Heysemî Rüstem'i öldürür ve bunun karşılığında Rüstem üzerinden çıkan mallar kendisine verilir (49b-50b).

Bilindiği gibi müşrikler, aslında her şeyin farkında oldukları hâlde, sırf bazı imtiyazları ve nefsi istekleri baltalanacağı için iman etmekten geri durmuşlardır. Kendi aralarında çok güvendikleri, sözünden çıkmadıkları kişilerden iman eden olunca, derhâl onu da düşman ilan ederek hiçbir şekilde iman etmeyi ve iman edeni kabullenmemişlerdir. Kasidesinde bu duruma işaret eden Bûsîrî, kafirlerin kendi kahinlerinin verdiği haberlerden bile uyanamadıklarını, Hz. Peygamber'in hak peygamber oluşunu fark edemediklerini ifade eder. Şarih ise bu konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber'in gelişini haber veren bir Yahudi'nin kıssasını nakleder:

24. Bir Yahudi'nin Hz. Muhammed'in peygamber oluşunu haber vermesi

Hz. Aişe'den bir rivayete göre, Mekke'de ikamet eden bir Yahudi, Hz. Peygamber'in doğduğu gece, Kureyşlilere bu gece bir çocuk doğup doğmadığını sorar. Onlar da bilmediklerini söylerler. "Öyleyse nazar ediniz, bu gece bir velet doğdu. Bu ümmetin nebisidir. Omuzları arasında peygamberlik alameti vardır." der. Bunun üzerine Kureyşliler Abdullah b. Abdulmuttalib'in oğlu olduğunu öğrenirler. Yahudi Hz. Peygamber'in yanına giderek alametine bakar. "Önceki peygamberlerin hükmü sona erdi, Benî İsrail'den nübüvvet gitti." diye ağlayarak yere yıkılır (53b-54a).

Hz. Peygamber'in doğduğu gece şeytanların melekler tarafından ilahi sema âleminde kovulduğu ve bu hâlleriyle tıpkı Ebrehe'nin askerlerine benzediği ifade edilen yetmişinci beytin şerhinde, Abdülkâdir b. İsmail beyitte telmihte bulunulan tarihî olayı anlatmıştır:

25. Ashab-ı Fil kıssası

Yemen meliki Ebrehe, Mekke'ye giden kabileleri görüp insanların senede bir kere orada bulunan Kâbe'yi ziyaret ettiklerini öğrenir. Bu durum hoşuna gitmez ve derhâl bir beyt inşa etme kararı alır. Böylece Araplar Kâbe'yi diğerleri de bu beyti ziyaret etsinler diye düşünür. Yemen'e üç saat mesafede bir yere kilise yapılması emrini verir. Bu yapının her yeri mücevherlerle süslenir, içi hizmetçilerle doldurulur. Hicaz'dan gelenlere, onları Kâbe'den soğutup buraya gelmelerini sağlamak için ayrıca hizmet etme kararı alınır. Mekke'den ticaret için giden altı kişilik bir grup yapılan bu beyti ziyaret eder. Hizmetçilerle aralarında tartışma çıkınca hizmetçileri öldürüp beytin içine de pisleyerek kaçarlar. (Başka bir rivayete göre ise kafilenin beytin yakınında yaktıkları ateş beyte sıçrayarak onu yakıp kül eder.) Bu habere gazaplanan Ebrehe, dört yüz bin asker ve fillerden oluşan bir orduyla Mekke'ye yürür. Niyeti tüm Mekkelileri öldürüp Kâbe'yi de yıkmaktır. Mekke yakınına vardığında Kureyşlilere ait deve sürülerine el koyar. Develerine el konulduğunu duyan Abdülmuttalib, güzel elbiseler giyinerek Ebrehe'nin yanına gider. Ebrehe'nin Mahmûd isimli filine "Ben ahir zaman nebisi Hz. Muhammed'in dedesiyim." deyince deve yüzünü yere indirerek saygıyla geri gider. Abdülmuttalib Allah'tan kendisini zelil etmemesi için dua ederek Ebrehe'nin huzuruna çıkar. Ondan develerini isteyince Ebrehe şaşırır ve "Ben de beyti rica edeceksin sanmıştım!" der. Abdülmuttalib ise "Beytin sahibi onu korur." diye cevap verir. Abdülmuttalib develeriyle dönüp Mekkelilere düşmanın çokluğunu haber verince herkes

korkarak kaçar. Boş kalan Mekke’de Abdülmuttalib Kâbe’nin yanında Allah’a yalvarır. Alnından bir nurun sıçrayıp beyte yapıştığını ve oradan göğe yükseldiğini görür. Ardından Yemen Denizi tarafından kuş sürüleri gelerek düşman askerlerinin üzerlerine mercimek büyüklüğünde taşlar atar. Her taşa atılacak askerin ismi yazılıdır ve taşın isabet ettiği asker ölür. Veziri Ebrehe’ye varıp durumu anlatır ve bu sırada kendisi de üstüne düşen taşla ölür (55b-57b).

Busîrî, kasidesinin yetmiş birinci beytinde Hz. Peygamber’in bir mucizesinden bahseder. Bu mucize, Allah Resulü’nün eline aldığı çakıl taşlarının tespîh etmesi ve düşman üzerine atıldıklarında da onları hezimete uğratmaları şeklinde cereyan eder. Nâzım bu durumu balığın karnında tespîh eden ve sonra dışarı atılan Hz. Yunus’un durumuna benzetir. Abdülkâdir b. İsmail de çakıl taşlarıyla ilgili mucizenin yaşandığı hadiseyi anlatmış ve ardından Yunus aleyhisselam kıssasına yer vermiştir:

26. Yunus aleyhisselam kıssası

Yunus aleyhisselam, Allah tarafından yüz yetmiş bin kişilik bir kavme nebi olarak gönderilir. Hiç kimse ona inanmaz ve kendisine türlü eziyetler ederler. Yunus aleyhisselam dayanamaz ve bulunduğu Medyen şehriden çıkarak onlara beddua eder. Bu sırada Cebrail gelerek kavme geri dönmesi ve kırk gün daha dine davet etmesi emrini ulaştırır. Kırkıncı gece Yunus aleyhisselam Allah’ın izni olmadan şehirden ayrılır. Sabah vaktinde azap bulutu şehrin üzerinde belirir. Durumu fark eden Medyen halkı pişman olarak Yunus aleyhisselamı ararlar ancak bulamazlar. “Yunus kaybolduysa Rabbi kaybolmadı.” diyerek hep birlikte tövbe ederler. Putlarını kırıp Allah’ın dinine girerek secde ederler. Allah tövbelerini kabul eder ve azap bulutunu ortadan kaldırır. Bu sırada Yunus aleyhisselam beldeden uzak bir dağdadır. Olan bitenden haberi olmaz. Şeytan şeyh suretinde yanına gider. Beldeye herhangi bir azabın gelmediğini, öldürmek için Yunus adında bir yalancıyı aradıklarını haber verir. Kendisini yalancı ilan ettikleri için kavmine dönmeyen Yunus aleyhisselam, yine Allah’tan izin almadan Rum Denizi’ne gider, bir gemiye biner. Gemi deryanın ortasında batmaya başlar. Gemidekiler içlerinde kaçkın köle veya asi biri olduğu için böyle olduğunu söylerler. Adetleri gereği kura atarlar ve üç kura da kendisine çıkan Yunus aleyhisselam deryaya atılır. Bir balık onu yutar, daha büyük bir balık da o balığı yutar. Yunus aleyhisselam Allah’ın vahyi üzerine ²¹⁸ لا إله إلا أنت سبحانك إني كنت من الظالمين tespîhine devam eder. Duası kabul edilerek dört saat veya üç gün veya yedi gün veya kırk gün balığın karnında yaşadıkdan sonra balık onu sahile bırakır. Buradan kavmine döner ve kavmi onu hürmetle karşılar (58b-59b).

Kasidenin seksen yedinci beytinde, kuraklık zamanında Hz. Peygamber’in duası üzerine yağın yağmurların, derelerden, Arim Vadisi’nden gelen seller misali aktığı ifade edilmektedir. Şarih, nâzımın telmihte bulunduğu bu kıssayı paylaşır. Yemen’in Me’rib şehrinde vuku bulan olaylar şöyledir:

27. Arim kıssası

²¹⁸ [Seni her türlü noksanlıktan tenzih ederim. Şüphesiz ben kendine zulmedenlerden oldum.]

Yemen’de Me’rib adında bir beldede Arim adında büyük bir dere vardır. Bu dereden gelen şiddetli seller beldede binaları yıkar. Belkıs bu beldeye melike olur ve külliyyetli taş ve demirden set inşa ettirir. Kenarlarına su yolları, bol ve bereketli bağlar bahçeler kurar. Meyve bolluğundan beldede haşere ve hastalık kalmaz, dışardan gelen haşereler de hemen ölür. Ancak bu kadar bolluğa rağmen belde halkı bunun şükrünü göstermez ve nimetleri inkâr ederler. Allah’ın kendilerine gönderdiği on üç peygamberin hiçbirini kabul etmezler. Allah da inşa ettikleri devasa sedde kör bir fareyi musallat eder. Kör fare seddin taşlarını delince sel boşanır ve tüm belde harap olur (71b-72a).

Kur’an-ı Kerim’in insanlara geçmişten ve gelecekte haber verdiği ifade edilen doksan ikinci beytin şerhinde, Abdülkâdir b. İsmail konuyla ilgili bazı ayetlerden örnekler verir. Bunlardan biri “Kabirlerdeki fırlatılacağı zaman, hâlâ, hâlinin ne olacağını bilemiyor mu?” (Âdiyât, 100/9) ayetidir. Şarih, ayeti verdikten sonra bu ayetin Übey b. Halef hakkında nazil olduğunu beyan ederek ilgili vakayı anlatır. Ardından “Bilmez misin Rabbin neler yaptı Âd halkına? Sütunlarla dopdolu İrem kentine ki insanlık tarihinde bir benzeri dahi o güne kadar inşa edilmemişti” (Fecr, 89/6-8) ayetini örnek veren şarih, ayette adı geçen Âd b. İrem’in oğullarının kıssalarını anlatır. Yine konuyla ilgili olarak “Âd kavmine de kardeşleri Hûd’u gönderdik.” (A’râf, 65/206) ayetini şerhine taşıyan şarih, ayetin ardından Âd kavmi kıssasını okurla paylaşır. Kıssalar sırasıyla şu şekildedir:

28. Hz. Peygamber ile Übey b. Halef kıssası

Übey b. Halef Hz. Peygamber’e elinde çürümüş bir kemikle gelerek kemiği ufalar ve “Bu bir daha ihya olur mu?” diye sorar. Resulullah da cevap olarak, “Evet, Allah Teala seni diriltir ve cehenneme koyar.” buyurur (74a).

29. Şeddâd ve Şedîd kıssası

Âd b. İrem’in Şeddâd ve Şedîd adlı iki oğlu vardır ve bu ikisi dünyaya hükmederler. Şedîd ölür ve mülkün tamamı Şeddâd’a kalır. Çok kitap okuyan Şeddâd okuduğu kitapların birinde cennetin vasıflarını görür ve cennet gibi bir yer inşa etmeye niyetlenir. Aden’de verimli bir araziye belirleyerek binlerce işçiyle temelinin bir kerpici altın bir kerpici gümüşten ve daha nice cevahirle süslü binalar inşa ettirir. Melike ve vezirlerine ayrı ayrı köşkler yaptırıp içinden şaraplar, ballar akan su yolları inşa ettirir. 300 seneyi bulan çalışmaların ardından cennete benzetilen bahçenin tüm işlemleri bittikten sonra çağırılan Şeddâd, vezirlerini ve diğer yakınlarını da alarak yola çıkar. Varmalarına bir günlük yol kala Allah tarafından kendilerine gönderilen yüksek bir sesle hepsi helak olur ve hiçbiri inşa edilen yere ulaşamaz. Bu yere bir Müslüman kişinin girdiği söylenir (74b-75a).

30. Âd kavmi kıssası

Âd kavmi, Uman ile Hazar denizleri arasındaki bir beldede yaşayan ve puta tapan bir kavimdir. Hz. Hûd bu kavme peygamber olarak gönderilir. Ancak kavim onu yalanlar. Beldelerine üç sene süren bir kıtlık gelir. Onlar da adetleri olduğu üzere yetmiş kişilik bir grubu Kâbe’ye gönderirler. Bu kişiler kıtlığın geçmesi için dua ederler. Bunun üzerine belde semasında beyaz, kırmızı ve

siyah renkte üç bulut belirir ve bir nida ile birini seçmeleri istenir. Kara bulutu tercih etmeleri üzerine de helak olurlar. Hz. Hûd ve inananları ise bu beladan emin olurlar (75a-75b).

Kur'an ayetlerine muhalefet eden herkesin başarısız olduğu ve *Kur'an*'ın güçlü belagatiyle her zaman kendini düşmanlarına karşı müdafaa ettiği dile getirilen doksan beş ve doksan altıncı beyitlerin şerhinde, zamanında *Kur'an*'a muhalefet eden veya onun ayetlerine denk ayetler ortaya koymaya çalışan bazı kimselerin düştükleri durumlardan örnek kıssalar verilmiştir:

31. Velîd b. Muğire kıssası

Velîd b. Muğire Kureyş'in ileri gelen fasihlerindendir. Bir gün küçük düşürmek amacıyla Hz. Peygamber'e gelerek ondan *Kur'an* okumasını ister. O da ona Nahl Suresi'nden ayetler okur. Velîd, tekrar okumasını ister ve Hz. Peygamber yine okur. Velîd, okunan bu sözlerde bir tatlılığın, güzelliğin ve birçok manaların bulunduğu, bu sözlerin asla beşer kelamı olamayacağına yemin ederek meclisten ayrılır (77a).

32. Yahyâ b. Hakîm kıssası

Yahyâ b. Hakîm, İhlas Suresi'ne benzer sözler söyleyerek *Kur'an*'ın eşsiz olmadığını iddia etmeye niyetlenir. Ancak Allah kendisine bir korku verir ve derhâl tövbe eder. Bunun gibi bazı ayetlere nazire yazan kimi insanlar, ortaya koydukları sözlerde birçok noksan ve yanlış bularak aciz kalmışlardır (77a).

33. İbnülmukanna kıssası

Zamanının fasihlerinden olan İbnülmukanna *Kur'an-ı Kerim*'e eşdeğer gördüğü yazılar yazar. Bir gün mektepte Hûd Suresi'nden ayetler işitir. Duydukları bu sözler üzerine muhalefet edilemeyeceğini, bu sözlerin beşer kelamı olamayacağını kabul ederek aksi düşüncelerini terk eder (77b-78a).

Eserin yüzüncü beytinde, cehennem korkusuyla *Kur'an* okumanın cehennem ateşini söndürebileceği ifade edilir. Bu beytin şerhinde, *Kur'an* okumanın faziletleri hakkında bilgi veren şarih, salih bir kalple *Kur'an* okumanın ve onu öğrenip öğretmenin kıymetine dikkat çeken şu kıssaları paylaşmıştır:

34. Salihlerden bir kişinin *Kur'an-ı Kerim* okurken riyaya düşmesi

Salihlerden biri bir gece Taha Suresi'ni okuyup yatar. Rüyasında gökten bir şeyh iner. Elinde, içinde Taha Suresi yazılı bir sayfa vardır. Her kelimenin yerinde 10 sevap yazılıdır ancak bir kelime boştur. Salih kişi şeyhe o kelimeyi okuduğunu, niçin bir sevap yazılmadığını sorar. Şeyh, o kelimenin sevabını yazdığını, gökten gelen bir nida ile geri sildiğini söyleyince salih kişi ağlamaya başlar ve nedenini sorar. Bunun üzerine bir ses salih kişiye, o kelimeyi okurken bir adamın geldiğini ve kendisinin de o kişiye riya ederek sesini yükselttiğini, bu sebeple de sevaptan mahrum olduğunu söyler (80b).

35. *Kur'an-ı Kerim* öğretmenin sevabı üzerine bir kıssa

Bir adam Hz. Peygamber'e, evladına *Kur'an* öğretmenin sevabını sorar. Allah Resulü de *Kur'an*'ın Allah kelamı olduğu için bunu bilemeyeceğini söyler. Aynı soruyu Hz. Peygamber Cebrail'e sorunca o da bilemeyeceğini söyler ve cevabı Allah Teala'dan öğrenmeye gider. Sonrasında Allah'ın selamı ile gelerek evladına *Kur'an* öğreten kişiye, her bir harfe karşılık cennette altından bir şehir verileceğini, bu şehirlerin her birinde biner köşk ve her köşkte biner ev olduğunu haber verir (80b-81a).

Allah Resulü'nün ve ashabının kahramanlıklarından bahsedilen sekizinci bölümün yüz yirmi sekizinci beytinde nâzım; Huneyn, Bedir ve Uhud savaşlarını düşmanlar için "vebadan daha tehlikeli felaketler" olarak ifade eder. Şarih de bu üç savaşın hikayesini anlatır:

36. Huneyn Gazası kıssası

Mekke'yi Müslümanların fethettiğini duyan Hevâzinliler asker toplayarak Mekke'ye yürür. Bunu öğrenen Hz. Peygamber Huneyn'e çıkma kararı alır. Bir dereye gizlenen düşmanlar İslam ordusunu bozguna uğratar. Bu bozgun, Müslüman askerlere, sayılarının çokluğundan dolayı gururlanmaları ve zaferi Allah'ın yardımından bilmedikleri için bir derstir. Hz. Peygamber ile beraberindeki dokuz kişi bozgun sırasında yerlerinde sabit kalırlar. Hz. Peygamber dua edip tekrar düşmana hücum ettiğinde İslam ordusu da toparlanır. Melekler yardıma gelir. Allah Resulü bir avuç toprak alarak küffar tarafına fırlatır ve gözlerine toprak dolan düşman dağılır (98a-98b).

37. Bedir Gazası kıssası

Ramazan ayında gerçekleşen Bedir Gazası'nda düşman bin kişi Müslümanlar ise üç yüz on üç kişidir. Çok çetin bir çarpışma olur. Allah İslam ordusuna ferahlık indirir ve meleklerini yardıma gönderir. Çok sayıda düşman öldürülürken birçoğu da esir alınır (98b).

38. Uhud Gazası kıssası

Bedir yenilgisinin intikamını almak isteyen kafirler, üç bin kişilik orduyla harekete geçer. Allah Resulü durumdan haberdar olur. Hutbede, gördüğü bir rüyayı anlatır. Rüyasında sığır gördüğünü, zırh giydiğini, kılıcının kırıldığını ve arkasında bir koç gördüğünü söyler. Sığırın, katledilen ashaba; zırhın, Medine'ye; kılıcın kırılmasının yaşayacağı eleme; koçun ise küffar olduğuna ve onları katledeceğine işaret ettiğini söyler. Yapılan istişare sonucu Hz. Peygamber, askeriyle birlikte düşman karşısına çıkar. Uhud'da düşmanla çarpışırken bazı ashap ganimet peşine düşünce düşman boşluk bularak birçok İslam askerini öldürür ve Hz. Peygamber'i de yaralar (98b-99a).

Allah Resulü'nün dostlarının onun yardımıyla mutlaka kazanacağı, düşmanlarının ise mutlaka kaybedeceği ifade edilen yüz otuz altıncı beytin şerhinde; Hz. Peygamber'in ashabına tüm zamanlarda yardım ettiği ifade edilerek şu kıssa paylaşılır:

39. Hz. Peygamber'in sözlerini çarpıtan bir gafil kişinin helakı

Bir mecliste gafillerden biri nefsin isteklerinden hiç kimsenin kurtulamayacağını, buna Hz. Peygamber'in de dahil olduğunu söyler. Buna delil olarak da Allah Resulü'nün; "Bana dünyadan üç şey muhabbetli kılındı. Biri güzel koku, biri kadın ve biri gözümün nuru namaz." hadisini

gösterir. Orada bulunan büyüklerden biri bu sözleri söyleyen gafil kişiye; “Ey gafil, sen Allah’tan haya etmez misin? Zira Allah Resulü ben muhabbet ettim demiyor, bana muhabbetli kılındı diyor. Allah’ın zarurî kıldığı bir durumla Hz. Peygamber nasıl kınanabilir?” diye karşı çıkar. Bu yakışsız sözleri duyduğu için de kederlenir. Bu kederli hâlinde iken rüyasına Hz. Peygamber girerek ona üzülmemesini söyler. O gafil kişi ise çiftliğine giderken öldürülür (103a).

İstiğfar ve dua bahsine ayrılan dokuzuncu bölümün yüz ellinci beytinde, Hz. Peygamber’in şefaati yağmura teşbih edilmiştir. Yağmurun yüksek tepelerde bile çiçek açtığı gibi Resulullah’ın şefaatinin de ümitsiz elleri yarımsız bırakmayacağı ifade edilmiştir. Bu beytin şerhinde şarih, حيا (hayā) kelimesinin med ile (الحيا) ve kasr ile (الحياء) ifade edilmişlerindeki anlam farkına dikkat çeken bir kıssa paylaşmıştır. Kıssa şöyledir:

40. Mekkeli bir salih kişinin “Haya imandandır.” hadis-i şerifiyle ilgili rüyası

Mekke’nin salihlerinden biri Hz. Peygamber’i rüyasında görerek ona “Haya imandandır.” buyurup buyurmadığını sorar. Allah Resulü “Hayır!” diye cevap verir. Rüyadan uyanan salih kişi bu rüyayı Mekke ulemasına anlatır. Herkes şaşırır çünkü bu sahih bir hadistir. Rüyasına Allah Resulü’nü bir daha çağırmasını isterler. Ancak ikinci ve üçüncü rüyalarda yine aynı cevap gelir. Durum, Mısır’dan zamanın muhaddisi İbn Hacer’e bildirilir. Habere şaşırın İbn Hacer, rüyayı gören şahsı yanına çağırır ve anlattıklarını kendi dilinden dinlemek ister. Ancak onlar da bir sonuca varamaz ve durumu Şam’da bulunan muhaddis Burhaneddin’e haber verirler. O da kişiyi yanına ister ve meseleyi kendisinden dinler. Kişiyi bizzat dinleyen Burhaneddin sorunu hemen fark eder. “Kasr ile haya yağmur manasına gelir, hadis-i şerifteki haya med iledir.” der. Ancak emin olmak için yine rüyaya yatmasını ister. Salih kişinin rüyasında ise Hz. Peygamber med ile söylenen الحيا من الإيمان ifadesinin hadis olduğunu buyurur (109b-110a).

Kasidenin yüz elli birinci beytinde nâzım, kendisinin bu kasideyi, karşılığında dünya nimetleri umarak Herim’i öven Züheyr gibi yazmadığını ifade eder. Şarih de beyitte adı geçen Herim’in kim olduğunu izah eden şu kıssayı anlatır:

41. Herim b. Sinan kıssası

Arap meliklerinden Herim b. Sinan, Gatafan seyyididir. Annesi ona hamileyken öleceğini anlar ve öldüğünde karnını açmalarını, karnında Gatafan seyyidinin bulunduğunu söyler. O ölünce vasiyetini tutarlar ve içinden bebeğini çıkarırlar. O bebek büyüdüğünde Gatafan seyyidi olur (110a-110b).

2.3.7.5. Kişiler

2.3.7.5.1. Peygamberler

Hz. Âdem

Kur'an-ı Kerim'de topraktan yaratıldığı bildirilen²¹⁹ ve insanlığın atası kabul edilen²²⁰ Hz. Âdem, eserde üç yerde zikredilmektedir. Hz. Peygamber övgüsünün yer aldığı üçüncü faslın elli ikinci beytinde şair, resullerin bazı alametler ile geldiklerini ve bu alametlerin Hz. Muhammed'in nurundan onlara ulaştığını ifade etmektedir. Bu beyte açıklık getirirken de şarih, naklettiği bir rivayette Hz. Âdem yaratıldığında bu nurun onun üzerine bindiğini belirtmektedir (41a). Aynı faslın elli üçüncü beytinde şair diğer peygamberlerdeki tüm özelliklerin Hz. Muhammed'de bulunduğunu ifade etmektedir. Bu beytin şerhinde, meleklerin Hz. Âdem'e secde etmelerinin sebebi olarak onun alnında bulunan Hz. Muhammed nuru gösterilmektedir. Bunun yanında Hz. Âdem'in tüm esmâyı bildiği gibi Hz. Muhammed'in de bildiği belirtilmektedir (42a). İsrâ ve Miraç mucizelerinin anlatıldığı yedinci faslın Hz. Peygamber'in göğe yükseldiğini ifade eden yüz onuncu beytinin şerhinde de Hz. Peygamber'in göğün ilk katında Hz. Âdem'le karşılaştığı anlatılmaktadır (87a).

Hz. Şit

Hz. Âdem'in Habil'in ölümünden sonra dünyaya gelen oğlu olan Hz. Şit,²²¹ Hz. Peygamber'in methinin yapıldığı üçüncü faslın elli ikinci beytinin şerhinde zikredilmektedir. Şairin, tüm peygamberlerin mucizelerinin kendilerine Hz. Peygamber'in nurundan ulaşanlardan ibaret olduğunu ifade ettiği beytin şerhinde verilen bir hadis-i şerife göre, peygamberlik nuru Hz. Âdem'den Hz. Şit'e nakledilmiştir (41b).

Hz. İdris

Hz. İdris, kendisine otuz suhuf nazil olunan, ilk defa kalemle yazı yazan ve elbise diken peygamber olup göklerin esrarı kendisine açılarak diri iken göğe kaldırılan bir peygamberdir.²²² Eserde iki yerde zikredilmektedir. Birincisi, Hz. Peygamber'in methedildiği üçüncü faslın elli üçüncü beytinin şerhindedir. Peygamberlerdeki hasletlerin tamamının Allah Resulü'nde toplandığını ifade ederken şarih, Hz. İdris'in mekân-ı âlîye yükselmesi gibi Hz. Peygamber'in de Miraç'a yükseldiğini belirtir (42a). İkinci olarak ise İsrâ ve Miraç mucizelerinin anlatıldığı yedinci faslın yüz onuncu beytinin şerhinde zikredilir. Buna göre de Hz. Peygamber dördüncü kat semada Hz. İdris ile karşılaşmıştır (87b).

Hz. Nuh

Kur'an-ı Kerim'de yirmi sekiz surede hakkında bilgi verilen ve ulü'l-azm peygamberlerden olan Hz. Nuh,²²³ eserde iki yerde zikredilmektedir. Birincisi, Hz. Peygamber'in methedildiği ve mucizelerinin geniş yer aldığı üçüncü faslın elli üçüncü beytinin şerhindedir. Hz. Peygamber'in güneşe diğer peygamberlerin de ışığını ondan alan yıldızlara benzetildiği bu beytin şerhinde, diğer peygamberlere verilen hasletlerin tamamının Hz. Muhammed'e de verildiği örnekleriyle

²¹⁹ Âl-i İmrân 3/59.

²²⁰ Süleyman Hayri Bolay, "Âdem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/358.

²²¹ Şinasi Gündüz, "Şit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/214.

²²² Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* (İstanbul: Bedir Yayınevi, ts.), 1/18.

²²³ Ömer Faruk Harman, "Nûh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/224.

açıklanmaktadır. Bu bağlamda Hz. Nuh'a iman eden ümmetlerin suya batmaktan kurtulmasının yanında Hz. Muhammed'e iman edenler (ve onların arasında bulunan inançsızlar) de helak olmazlar (42a). İkincisi *Kur'an-ı Kerim*'i konu edinen altıncı faslın doksan ikinci beytinin şerhindedir. *Kur'an*'ın insanlara geçmişten haberler verdiği anlatılırken buna verilen örneklerden biri de Nuh'tur (74a).

Hz. Hud

Kur'an-ı Kerim'de Âd kavmine peygamber olarak gönderildiği haber verilen Hz. Hud,²²⁴ *Kur'an-ı Kerim*'in faziletlerinin anlatıldığı altıncı faslında (92. beyit) zikredilmektedir. Beyitte *Kur'an* ayetlerinin Âd ve İrem'den haber verdiği, manası ve hükümleri gereği bu kitabın belirli bir zamana ait olmadığı ifade edilmiş; şarih de tarihte Âd kavminin başına gelen musibetleri ve Hz. Hud'un inananlarıyla birlikte kurtuluşunu anlatır (75a).

Hz. İbrahim

Kur'an-ı Kerim'de kendisinden en çok sözü edilen ve ulü'l-azm peygamberlerden olan Hz. İbrahim,²²⁵ eserde üç yerde anılmaktadır. Birincisi Allah Resulü'nün methedildiği üçüncü faslın otuz dördüncü beytinin şerhindedir. Burada verilen rivayete göre, Hz. Peygamber'in, ümmetini istediği dehşetli zamanda peygamberler bile en yakınlarını unuttur. Evladını unutan Hz. İbrahim de bu peygamberlerden biridir (29b-30a). İkincisi de yine aynı faslın elli üçüncü beytinin şerhindedir. Diğer peygamberlerde olan tüm özelliklerin Hz. Peygamber'de toplanmış olduğu izah edilirken; Hz. İbrahim'e Nemrut'un ateşinin serin kılındığı gibi Allah Resulü'nün de harp ateşini söndürdüğü, Hz. İbrahim'e verilen hullet makamının Hz. Muhammed'e de verildiği, Hz. İbrahim'e putları kırma verildiği gibi Hz. Peygamber'e de cümle putları yok etmenin verildiği anlatılmaktadır (42a). Son olarak da İsrâ ve Miraç mucizelerini konu alan yedinci faslın yüz onuncu beytinin şerhinde, o gece Hz. Peygamber'in yedinci kat gökte Hz. İbrahim'le karşılaştığı ifade edilirken zikredilmektedir (87b).

Hz. Yusuf

Hz. Yusuf, İsrâiloğulları'na gönderilen ve adı *Kur'an-ı Kerim*'de yirmi yedi kez geçen bir peygamberdir. Ayrıca diğer kıssaların aksine Yusuf kıssası kendi adını taşıyan Yusuf Suresi'nde²²⁶ bir bütün hâlinde anlatılır.²²⁷ Hz. Yusuf, kendisine diğer insanlarda olmayan üstünlükte güzellik verilen ve rüya tabiri yapabilen bir peygamberdir.²²⁸ Eserde üç yerde ismi geçmektedir. Allah Resulü'nün üstün vasıflarından bahsedilen üçüncü faslın otuz sekizinci beytinde şair yaratılış, ahlak, ilim, asalet, cömertlik vb. bütün zahiri ve batını özellikler bakımından Hz. Peygamber'in diğer peygamberlerden üstün olduğunu ifade eder. Bu beytin şerhinde ise şarih "Hatta cemâl-i sûrîde Yûsuf aleyhisselâm üzerine tercih etmişler." ifadeleriyle Hz. Peygamber'in güzellikte ondan üstün olduğunu beyan etmektedir (31b). Yine aynı faslın elli üçüncü beytinin şerhinde diğer peygamberlerde olan hasletlerin tümünün Allah Resulü'nde olduğu anlatılırken; Hz.

²²⁴ el-A'râf 7/65; Hûd 11/50; eş-Şuarâ 26/123-124.

²²⁵ Ömer Faruk Harman, "İbrâhim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/266.

²²⁶ Yûsuf, 12.

²²⁷ Ömer Faruk Harman, "Yûsuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/1.

²²⁸ M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 1/271-301.

Yusuf'a bir cihetten güzellik verildiği hâlde Hz. Muhammed'e tüm cihetlerden güzellik verildiği, Hz. Yusuf'a verilen rüya tabir etmenin Allah Resulü'ne de verildiği ifade edilir (42b). Son olarak da İsrâ ve Miraç mucizelerinden bahsedilen yedinci faslın Hz. Peygamber'in göğe çıktığı ifade edilen yüz onuncu beytinin şerhinde, üçüncü kat gökte Hz. Yusuf ile karşılaştığı ifade edilmektedir (87b).

Hz. Musa

Hz. Musa, İsrâiloğulları'na gönderilen, kendisine "yed-i beyza" ve elindeki asayı yılanı çevirme gibi mucizeler verilen bir peygamberdir.²²⁹ Eserde ismi dört yerde zikredilmektedir. Allah Resulü'nün övülmeye başlandığı üçüncü faslın, onun dünya ve ahiret ehlinin efendisi olduğu ifade edilen otuz dördüncü beytinin şerhinde; cehennem kükrediği dehşetli bir günde peygamberlerin dahi kendi dertlerine düştüğü ancak bu zamanda bile Hz. Peygamber'in ümmetinin kurtuluşunu dilediği rivayet edilir. Verilen bu rivayete göre Hz. Musa da o dehşetli zamanda kardeşi Hz. Harun'u unutmuş ve kendi derdine düşmüştür (29b-30a). Yine aynı faslın, diğer tüm ilimlerin Hz. Peygamber'in ilmi yanında bir nokta hükmünde olduğu ifade edilen kırkıncı beytinin şerhinde Hz. Musa ile Hz. Hızır arasında geçen bir konuşma nakledilmektedir (33a-33b). Bu faslın elli üçüncü beytinde de diğer peygamberlerde olan hasletlerin tamamının Hz. Peygamber'de var olduğu izah edilirken; Hz. Musa'nın esasının yılanı dönüştürdüğü gibi Hz. Peygamber'in de omuzları arasında bir yılan görüldüğü ve Ebu Cehil'in bundan korkarak kaçtığı, Hz. Musa'ya verilen "yed-i beyza"nın Hz. Peygamber'e de verildiği ve onun nuruyla karanlık gecede yere düşen iğnenin bile bulunabildiği, Hz. Musa'nın deryayı ikiye ayırması gibi Hz. Peygamber'in de ayı ikiye ayırdığı, Hz. Musa'ya verilen icabet-i duanın Hz. Peygamber'e de verildiği ifade edilmektedir (42a-42b). İsrâ ve Miraç mucizelerinin anlatıldığı yedinci faslın yüz onuncu beytinin şerhinde de Hz. Peygamber'in altıncı kat gökte Hz. Musa ile karşılaştığı anlatılmaktadır. Buna göre ilk etapta elli vakit farz kılınan namazın, Hz. Musa'nın telkinleri sayesinde Hz. Peygamber'in Allah'tan istemesi sonucu beş vakte düşürüldüğü rivayet edilmektedir (87b).

Hz. Harun

Hz. Harun, *Kur'an-ı Kerim*'de yirmi yerde adı geçen, Hz. Musa'nın kardeşi olan ve güçlü fesahatiyle ona yardımcı olarak İsrâiloğulları'na gönderilen bir peygamberdir.²³⁰ Eserde üç yerde zikredilmektedir. Birincisi, Allah Resulü'nün övüldüğü üçüncü faslın onun tüm yaratılmışların efendisi olduğu ifade edilen otuz dördüncü beytinin şerhindedir. Buna göre cehennem insanları üzerine yürüdüğü dehşetli bir günde Allah Resulü ümmetini isterken Hz. Musa kardeşi Harun'u dahi unutmuştur (30a). İkincisi Allah Resulü'nün methini ihtiva eden üçüncü faslın, yıldızların ışığını güneşten almaları misali peygamberlerin de faziletlerini Hz. Peygamber'den aldığını ifade eden elli üçüncü beytinin şerhindedir. Burada da Hz. Harun'a fesahat verildiği gibi Hz. Muhammed'e tüm insanlardan daha üstün fesahat verildiği belirtilmektedir (42b). Son olarak da İsrâ ve Miraç hadiselerinin anlatıldığı yedinci faslın Hz. Peygamber'in göğe yükseldiği söylenen

²²⁹ M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 2/25-28.

²³⁰ Ömer Faruk Harman, "Hârûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/254.

yüz onuncu beytinin şerhinde, Allah Resulü'nün beşinci kat gökte Hz. Harun'la karşılaştığı ifade edilirken zikredilmektedir (87b).

Hz. Davud

Hz. Davud, *Kur'an-ı Kerim*'de kendisine *Zebur*'un verildiği²³¹ ve demiri işleme kudretinin bahşedildiği²³² haber verilen bir peygamberdir. Eserde iki yerde adı geçmektedir. Biri Hz. Peygamber'in methedildiği üçüncü faslın, Allah Resulü'nün güneşe diğer enbiyanın ise yıldızlara benzetildiği elli üçüncü beytinin şerhindedir. Enbiyaların faziletlerinin tamamının Hz. Peygamber'de bulunduğunu ifade eden bu beyti açıklarken şarih; Hz. Davud'a demiri işleme verildiğini, Allah Resulü'ne ise hem demiri hem de ağacı işlemenin verildiğini ifade eder (42b). Diğeri ise Hz. Peygamber'in risalet dönemindeki mucizelerinin anlatıldığı beşinci faslın yetmiş sekizinci beytinin şerhindedir. Hz. Peygamber'in mağaraya saklandığında mağara girişine ağ kuran örümcekten bahseden beytin şerhinde, örümceğin iki kez ağ kurduğunu; birinin bu hadise diğerinin ise melik Calut'un Hz. Davud'u öldürmek istediğinde Hz. Davud'u korumak için olduğunu ifade eder (66b).

Hz. Süleyman

Kendisine krallıkla birlikte peygamberlik de verilen Hz. Süleyman,²³³ *Kaside*'nin bir nevi girizgâhı niteliğinde olan ve Hz. Peygamber övgüsünün yapıldığı üçüncü faslın elli üçüncü beytinin şerhinde zikredilmektedir. Hz. Peygamber'in güneşe diğer enbiyanın ise yıldızlara teşbih edildiği bu beytin şerhinde şarih, Hz. Peygamber'in cümle peygamberlerin sultanı olduğunu ve onlarda bulunan faziletlerin tamamının Hz. Peygamber'de mevcut olduğunu ifade eder. Bu bağlamda, Hz. Süleyman'ın emrine cinlerin asker olarak verilmesine Hz. Peygamber'in emrine meleklerin verilmesini örnek gösterir (43a).

Hz. Yunus

Hz. Yunus, *Kur'an-ı Kerim*'de adına bir sure bulunan²³⁴ ve Nisâ (4/163), En'âm (6/86), Sâffât (37/139-148), Enbiyâ (21/87-88), Kalem (68/48-50) surelerinde de kendisinden bahsedilen bir peygamberdir. Kendisini büyük bir balık yutmuş ve tövbesi kabul edilince tekrar sağ salim sahile çıkarılmıştır.²³⁵ Hz. Peygamber'in hissî mucizelerinin anlatıldığı beşinci faslın yetmiş birinci beytinde şarih; Bedir'de Hz. Peygamber'in avcuna aldığı ufacak taşların tespah ettikten sonra avcundan çıkışlarını, tespah ettikten sonra balığın karnından çıkan Hz. Yunus'a benzetmiştir. Şarih de bu beyti şerh ederken Hz. Yunus'un başından geçenleri etraflıca anlatmaktadır (58b-59b).

Hz. Yahya

²³¹ İsrâ, 17/55.

²³² Sebe, 34/10.

²³³ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 2019, 2/205.

²³⁴ Yûnus, 10.

²³⁵ Ömer Faruk Harman, "Yûnus", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/597.

Kur'an-ı Kerim'de kendisine peygamberlik vazifesi verildiği haber verilen ve kutsal kitaplardan *Tevrat*'ın indirildiği Hz. Yahya,²³⁶ İsrâ ve Miraç mucizelerinin anlatıldığı yedinci faslın yüz onuncu beytinin şerhinde zikredilmiştir. Şair o gece Hz. Peygamber'in göklere yükseldiğini ifade etmiş, şarih ise bahsi geçen bu yolculuğu tafsilatıyla anlatmıştır. Buna göre Hz. Peygamber ikinci kat gökte Hz. Yahya ile görüşmüştür (87a).

Hz. İsa

Hz. İsa, ulü'l-azm peygamberlerden olan²³⁷ ve kendisine beşikte iken konuşma,²³⁸ ölülere diriltme, kör ve alacalı hastayı iyileştirme²³⁹ gibi mucizeler verilen bir peygamberdir. Eserde iki yerde adı geçmektedir. Birincisi Hz. Peygamber övgüsünün yapıldığı üçüncü fasılda, Hz. Peygamber'in üstün peygamber olduğu ifade edilen elli üçüncü beytin şerhindedir. Burada Hz. İsa'nın dilsizleri ve abraş hastalarını iyileştirdiği ve ölülere dirilttiği, Hz. Peygamber'e de bu faziletlerin cümlesinin verildiği beyan edilmektedir (43a). İsrâ ve Miraç hadiselerini konu alan yedinci fasılda da Hz. Peygamber'in göğe yükseldiğini ifade eden yüz onuncu beytin şerhinde ikinci kat gökte Hz. İsa ile karşılaştığı belirtilmektedir (87a).

2.3.7.5.2. Dört Halife

Hz. Ebu Bekir (ö. 13/634)

Hz. Ebu Bekir, Mekke'de doğmuştur ve ilk Müslümanlardandır. Her zaman Hz. Peygamber'i desteklemiş, onun vefatıyla da İslam'ın ilk halifesi olmuştur.²⁴⁰ Eserin 21,71,75,76,77,78 ve 128. beyitlerinde adı geçmektedir. Nefsin heva ve heveslerinden sakınmayı konu alan ikinci faslın yirmi birinci beytinde şair, nefsin kötülükleri güzel göstererek insanı aldattığını ifade eder. Şarih de bu beytin şerhinde, Huneyn Gazası'nda İslam askerinin çokluğuna güvenerek "Bundan sonra bizim için hezimet yoktur." diyen Hz. Ebu Bekir'in sözlerini, hatta onun bile bu sözleri söylediğini ifade ederek nefsin aldaticılığına örnek göstermiştir. Nitekim o sözler Hz. Peygamber'in de hoşuna gitmemiştir (17a). Allah Resulü'nün hissî mucizelerinin yer aldığı beşinci faslın yetmiş birinci beytinde, Bedir Gazası'nda Hz. Peygamber'in düşmana attığı taşların elinde zikrettikleri ifade edilmektedir. Şarih Hz. Peygamber'in bu taşları Hz. Ebu Bekir'e verdiğini, onun da taşların zikrini işittiğini beyan etmektedir (58a). Yine aynı fasılda bulunan ve Hz. Peygamber'in mucizesiyle ikiye yarılan ay ile Allah Resulü'nün kalbi arasında benzerlik olduğu ifade edilen yetmiş beşinci beytin şerhinde verilen bir rivayette, Hz. Peygamber Şam halifesinin huzuruna çıkarken yanında Hz. Ebu Bekir'in de bulunduğu söylenmektedir (63a). Bu faslın 76,77 ve 78. beyitlerinde Hz. Peygamber'in Hz. Ebu Bekir'le mağarada gizlenmesi ve o sırada yaşanan olaylar

²³⁶ Meryem, 19/12.

²³⁷ Ömer Faruk Harman, "İsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/465; Seydi Kiraz, "Türk İslam Edebiyatında Bir Peygamber Portresi: Hz. İsa", *Ekev Akademi Dergisi* 60 (2018), 261-280.

²³⁸ Meryem 19/30; el-Mâide 5/110; Âl-i İmran 3/46.

²³⁹ Âl-i İmran 3/49; el-Mâide 5/110.

²⁴⁰ Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/101.

konu edilmektedir. Şarih, bu olayları Ebu Cehil'in bir mecliste toplantı düzenleyerek planlar yapmasından itibaren anlatmaktadır (64a-66b). Hz. Ebu Bekir eserde son olarak sekizinci faslın yüz yirmi sekizinci beytinde anılmaktadır. Ensar ve muhacirin kahramanlıklarından bahsedilen sekizinci faslın bu beytinde, Müslümanlarla savaşmanın kafirler için vebadan daha tehlikeli olduğu ifade edilmektedir. Beytin şerhinde verilen bir rivayete göre, Huneyn Gazası'nda bir ara İslam askeri bozguna uğradığında Allah Resulü'nün yanında kalan dokuz kişiden biri de Hz. Ebu Bekir'dir (98a).

Hz. Ömer (ö. 23/644)

Hz. Ömer, putperestliğe bağlı, İslam'a ve Hz. Peygamber'e düşman biriyken bi'setin altıncı yılında Müslüman olmuş, Hz. Ebu Bekir'den sonra da İslam halifeliği yapmıştır.²⁴¹ Eserde iki yerde adı geçmektedir. Birincisi, Hz. Peygamber'in doğumuyla beraber yaşanan viladet mucizelerinin konu edildiği dördüncü faslın altmış birinci beytinin şerhindedir. Bu beyit o gece Kisra'nın köşklerinin yıkıldığı ve adamlarının dağıldığını söylemektedir. Şarih ise bu beytin iki olaya işaret ettiğini; birinin Sasan ismindeki Kisra diğerinin ise Yezdicerd isimli başka bir Kisra olduğunu açıklamaktadır. Kisraların sonuncusu olan Yezdicerd'in, ordularıyla Müslümanlara saldırdığı ve bozguna uğradığı, bu sırada İslam halifesinin Hz. Ömer olduğu belirtilmektedir (50a). Hz. Ömer'in anıldığı diğer beyit ise Hz. Muhammed'in hissî mucizelerinin konu edildiği beşinci faslın yetmiş birinci beytidir. Bedir Gazası'nda Hz. Peygamber'in düşmana attığı taşların elinde zikrettikleri ifade edilmektedir. Şarihin anlattığı rivayete göre bu taşlar Hz. Ömer'e de verilmiş ve o da taşların zikrini işitmiştir (58a).

Hz. Osman (ö. 35/656)

İlk Müslümanlardan olan ve İslam'ın üçüncü halifeliğini yapan Hz. Osman²⁴² eserde sadece bir yerde zikredilmektedir. O da yetmiş birinci beytin şerhinde bulunan, Hz. Peygamber'in Bedir Gazası'nda gösterdiği bir mucizenin naklindedir. Buna göre Allah Resulü düşmana atmak üzere eline ufak taşlar almış ve bu taşlar tespih etmişlerdir. Hz. Peygamber bu taşları yanındakilere vermiş onlar da taşların zikrini işitmişlerdir. Bu kişilerden biri de Hz. Osman'dır (58a).

Hz. Ali (ö. 40/661)

Hz. Muhammed'in peygamberliğine ilk iman edenlerden olan Hz. Ali, İslam'ın dördüncü halifesidir.²⁴³ Eserde beş farklı yerde zikredilmektedir. Birincisi viladet mucizelerini konu edinen dördüncü faslın, Kisra'nın köşklerinin yıkıldığı söylenen altmış birinci beytinin şerhindedir. Burada verilen rivayette İslam ordularının Rüstem'in askerlerini hezimete uğrattığı, elde edilen ganimetten Hz. Ali'ye bir karış pay düştüğü ve onu on bin altına sattığı anlatılmaktadır (50b). Hz. Peygamber'in hissî mucizelerinden bahsedilen beşinci faslın yetmiş birinci beytinin şerhinde de Allah Resulü'nün elindeki taşların zikrettiği, yanındakilere verdiğinde onların da taşların zikirlerini işittiği ve bu kişilerden birinin de Hz. Ali olduğu ifade edilmektedir (58a). Yine aynı

²⁴¹ Mustafa Fayda, "Hz. Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/44.

²⁴² İsmail Yiğit, "Osman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/438.

²⁴³ Ethem Ruhi Fiğlalı, "Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/371.

faslın yetmiş ikinci beytinde Hz. Ali'den, Allah Resulü'nün ağaçları konuştuğu bir mucizesi rivayet edilmektedir (60a). Bu faslın yetmiş altıncı beytinin şerhinde de Hz. Peygamber'in düşmanların kendisine saldıracağı haberini alır almaz Hz. Ali'yi yatağından kaldırdığı ve beraber Hz. Ebu Bekir'e gittikleri, Hz. Ebu Bekir'le Hz. Peygamber'in beraber kaçtıkları, geride kalan Hz. Ali'nin kendisini sorguya çeken kafirlere hiçbir şey söylemediği rivayet edilmektedir (64b-65a). *Kur'an*'ın faziletlerini konu edinen altıncı faslın yüzüncü beytinde, cehennem ateşinden korkarak *Kur'an* okunursa, onun bu ateşi söndüreceği ifade edilmektedir. Şarih bu beytin şerhinde Hz. Ali'den bir rivayet vermektedir. Bu rivayete göre Hz. Ali şöyle buyurmuştur: "Üç şey hıfzı ziyade eder ve balgamı giderir: Sivak (misvak, dişini temizlemek), savm ve *Kur'an* okumak." (80a). Hz. Ali eserde son olarak ensar ve muhacirin kahramanlıklarından bahsedilen sekizinci faslın, Müslümanlarla savaşmanın kafirler için vebadan daha tehlikeli olduğu ifade edilen yüz yirmi sekizinci beytinin şerhinde zikredilmektedir. Burada verilen bir rivayete göre, Huneyn Gazası'nda İslam askerinin bozguna uğradığı bir sırada Allah Resulü'nün yanında dokuz kişi kalmıştır ve bu kişilerden bir de Hz. Ali'dir (98a).

2.3.7.5.3. Sahabeler

Hatice (ö. m. 620)

Hadice bint Huveylid'in soyu, dedelerinden olan Kusay'da Allah Resulü'nün soyuyla birleşir. Hz. Peygamber'in ilk hanımıdır. Üstün iffeti dolayısıyla İslamiyet'ten önce "Tâhire" lakabıyla anıldığı bilinir. Hz. Peygamber'in en büyük hanımı olması vesilesiyle de "Kübrâ" sıfatıyla anılmıştır.²⁴⁴ Şerhte, Allah Resulü'nün Şam seferinde yaşanan olaylar nakledilirken, Hz. Peygamber'in Şam'a Hz. Hatice'nin maslahatı için gittiği ifade edilmektedir (61b). Adının geçtiği diğer yer ise Allah Resulü'nün Habîb b. Mâlik'le olan görüşmesinin anlatıldığı kıssadır. Bu görüşme sırasında Hz. Hatice'nin de Hz. Peygamber'in yanında olduğu belirtilmektedir (63a).

Fatımatü'z-Zehra (ö. 11/632)

Hz. Peygamber'in kızı, Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in annesidir. Allah Resulü'nün soyu onunla devam etmiştir.²⁴⁵ Şerhte, babasına ekme ikramında bulunduğu bir kıssa anlatılırken zikredilmektedir (25b).

Muaz b. Cebel (ö. 18/639)

İkinci Akabe Biati'na katılan Muaz, 18 yaşında Müslüman olmuştur. Birçok savaşa katılmış ve önemli devlet görevlerinde bulunmuştur. Yemen elçiliği de bunlardan biridir. Allah Resulü'nden 157 hadis rivayet etmiştir.²⁴⁶ Muaz isminde başka sahabiler de bulunmaktadır. Şerhte "Muaz hazretleri" olarak zikredilen şahsın Muaz b. Cebel olduğu, eserde bahsi geçen olaylardan yola çıkılarak tespit edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in Yemen'de bulunan Muaz hazretlerine

²⁴⁴ M. Yaşar Kandemir, "Hatice", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/465.

²⁴⁵ M. Yaşar Kandemir, "Fâtıma", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/219.

²⁴⁶ M. Yaşar Kandemir, "Muâz b. Cebel", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/336-338.

köleyle haber göndermesi (102b) olayında adı geçmektedir. Bunun dışında; ehlinin yakalandığı abraş hastalığından Allah Resulü'nün duasıyla kurtulması (43a) ve Allah Resulü'nün kendisine nefsiyle ilgili bir tavsiyede bulunduğu hadis rivayetinde (16a) adı geçmektedir.

Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656?)

Mecusi bir babanın oğlu olan ve Mecusi ateşkedesinde kutsal ateşin sönmemesini sağlamakla görevli iken yeni bir din arayışına giren Selmân, birçok şehir gezip farklı dinlere girmiştir. Araştırmaları sonunda Hz. Peygamber'den haber alarak onun izini aramaya koyulmuş ve Medine yakınlarında onu bularak Müslüman olmuştur. Ancak yolda hileyle satıldığı için köle olan, bu yüzden de Bedir ve Uhud gazvelerine katılmayan Selmân'ı Allah Resulü ve ashab bedelini ödeyerek özgürlüğüne kavuşturmuşlardır. Birçok şehir gezmesi sayesinde çeşitli konularda tecrübe kazanan Selmân, Hendek Gazvesi öncesinde, daha önce gördüğü bir savunma taktiği olan hendek kazma fikrini önermiş ve bu sayede Müslümanlar büyük bir badire atlatmıştır. Yaşanan bu olay neticesinde Selmân Hz. Peygamber'den övgü almış ve Müslümanlar arasında daha sevilir olmuştur.²⁴⁷ Eserde de otuzuncu beytin şerhinde Hendek Gazvesi anlatılırken bahsi geçen bu olay vesilesiyle anılmaktadır (26a-26b).

Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656)

Bedir Gazvesi'nden önce Müslüman olmuş bir sahabidir. Hz. Peygamber'in sırdaşı olarak bilinir ve onunla birlikte çok sayıda savaşa katılmıştır. Hendek Gazvesi sırasında Hz. Peygamber'in emri ve duasıyla müşriklerin arasına sızarak onlardan haber getirmiştir.²⁴⁸ Şerhte de Hendek Gazvesi kıssası anlatılırken bahsedilen bu olay vesilesiyle adı geçmektedir (26b).

Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674)

Hicretten sekiz yıl önce Mekke'de doğmuştur. Babası, Hz. Hatice'nin kölesiyken Hz. Peygamber'e hediye edilmiş, o da onu serbest bırakmıştır. Üsâme, çocukluğundan beri Hz. Peygamberin yanında büyümüş bir sahabedir.²⁴⁹ Eserde, yirmi altıncı beytin şerhinde Allah Resulü'nün Leyle-i İsrâ'da yaşadıklarına dair anlattıkları Üsame b. Zeyd tarafından nakledilmektedir (21b-22a).

Sa'd b. Ebu Vakkas (ö. 55/675)

592 yılında Mekke'de doğmuştur. Nesebi hem anneden hem babadan Hz. Peygamber'in nesebiyle birleşir. Genç yaşta İslam'a girmiştir. İslam ordularında çok sayıda savaşa katılmış ve kahramanlıklar göstermiştir. Hz. Ömer döneminde önemli görevler üstlenmiştir.²⁵⁰ Kisra'nın köşklерinin yıkılışını konu edinen altmış birinci beytin şerhinde, bu beytin Sasan hükümdarı Kisra'ya işaret etmesinin yanında Yezdicerd isimli bir Kisra'ya da işaret ettiği belirtilmektedir.

²⁴⁷ İbrahim Hatiboğlu, "Selmân-ı Fârisî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/441.

²⁴⁸ Selman Başaran, "Huzeyfe b. Yemân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/434.

²⁴⁹ Mehmet Salih Arı, "Üsâme b. Zeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/361.

²⁵⁰ İbrahim Hatiboğlu, "Sa'd b. Ebû Vakkâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/372.

Burada verilen rivayete göre Yezdicerd, Rüstem komutasındaki ordularını Müslümanlar üzerine gönderdiğinde onlara karşı koyan İslam ordusunun başında halife Hz. Ömer'in emriyle Sa'd b. Ebu Vakkâs bulunmaktadır ve bu karşılaşma kafir ordusunun bozgunuyla sonuçlanmıştır (50a).

Aişe (ö. 58/678)

Aişe, Hz. Ebu Bekir'in kızı, Hz. Peygamber'in de eşiştir. Annesi Kinâne kabilesinden Ümmü Rûmân bint Âmir b. Uveymir'dir.²⁵¹ Eserde kendisinden nakledilen iki rivayet vesilesiyle zikredilmektedir (25b-53b).

Muaviye (ö. 60/680)

Muaviye b. Ebu Süfyân, Mekke'nin fethi sırasında Müslüman olmuş bir sahabidir. Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'e katiplik yapmış, Allah Resulü'nün vefatından sonra da komutanlık ve valilik gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Emevî hilafetinin kurucusudur.²⁵² Eserde, Muaviye ile şeytan arasında geçen bir kıssa vesilesiyle anılmaktadır (19b).

Berîre (ö. 60/680?)

Hz. Aişe'nin satın alarak özgür bıraktığı cariyesidir. Berîre, serbest kaldıktan sonra da gönüllü olarak onun hizmetinde kalmaya devam etmiştir. Başından geçen olaylardan kaynaklı olarak ahlaki ve hukuki açıdan 300'e yakın mesele elde edilmesi bakımından da önemli bir şahsiyettir.²⁵³ Eserde, yetmiş ikinci beytin şerhinde Berîre'den Hz. Peygamber'in mucizeleriyle ilgili bir rivayet vardır (60b).

Ümmü Seleme (ö. 62/681)

İslam'ı kabul eden on ikinci kişi ve Hz. Peygamber'in hanımlarındandır.²⁵⁴ Eserde seksen beşinci beytin şerhinde Allah Resulü'nün bir geyikle konuşma mucizesi Ümmü Seleme'den rivayetle anlatılmıştır (70a).

İbn Abbas (ö. 68/687-88)

İbn Abbas olarak bilinen bu sahabe Abdullah b. Abbas'tır. Hicretten üç yıl önce doğmuştur. İbn Abbas Hz. Peygamber'in amcasının oğludur ve daha doğumunda onun duasına mazhar olmuştur. Tefsir ve fıkıh alanında otorite kabul edilmekle birlikte çok sayıda hadis rivayet etmiştir.²⁵⁵ Eserin seksen beşinci beytinin şerhinde Allah Resulü'nün mecnun olan bir genci mübarek eliyle mesh ederek iyileştirmesi mucizesi İbn Abbas'tan rivayetle verilmiştir (69b-70a).

Cabir b. Abdullah (ö. 78/697)

²⁵¹ Mustafa Fayda, "Âişe", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/201.

²⁵² İrfan Aycan, "Muâviye b. Ebû Süfyân", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/332.

²⁵³ Emin Âşıkutlu, "Berîre", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/503.

²⁵⁴ M. Yaşar Kandemir, "Ümmü Seleme", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/328.

²⁵⁵ İsmail Lütfi Çakan - Muhammed Eroğlu, "Abdullah b. Abbas", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/76.

607 yılında Medine’de doğmuş ve henüz küçük bir çocukken İkinci Akabe Biati’nda bulunmuştur. Hz. Peygamber’den, Hz. Ebu Bekir’den ve daha birçok sahabeden çok sayıda hadis rivayet etmiştir.²⁵⁶ Eserde, Allah Resulü’nün mucizeleri kendine münasip olmuş olsaydı onun ismini duyan çürümüş kemiklerin bile canlanacak olduğu ifade edilen kırk altıncı beytin şerhinde, Cabir b. Abdullah’ın ölü iki çocuğunun Hz. Peygamber tarafından gösterilen mucizeyle canlandıkları rivayeti bulunmaktadır (36b-37a). Yine elli ikinci beytin şerhinde Cabir b. Abdullah’ın Hz. Peygamber’e cümle eşyadan evvel Allah’ın neyi yarattığı sorusu ve Hz. Peygamber’in cevabı bulunmaktadır (40b). Son olarak da yetmiş ikinci beytin şerhinde kendisinden nakledilen bir mucize anlatılmaktadır (60b).

Vâsile b. el-Eska’ (ö. 85/704?)

630 yılında Müslüman olmuştur. Suffe ehli içinde yer almış ve üç yıl süreyle Allah Resulü’ne hizmet etmiştir. Hz. Peygamber yanında bazı sahabelerden de hadis nakletmiştir ve rivayetleri *Kütüb-i Sitte’de* yer almaktadır.²⁵⁷ Eserin kırk birinci beyti şerh edilirken Vâsile b. Eska’dan bir hadis rivayetine yer verilmiştir (33b).

Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12)

Hazrec kabilesinin Neccâroğulları sülalesindedir. Hz. Peygamber Medine’ye gittiğinde annesi henüz on yaşındaki Enes’i onun hizmetine vermiştir. Bu sayede Hz. Peygamber terbiyesiyle yetişen Enes b. Mâlik, Allah Resulü’ne hizmetiyle ve en çok hadis rivayet eden sahabilerden olmasıyla tanınır.²⁵⁸ Şerhte, kendisinden nakledilen üç rivayet (46a, 62b) vesilesiyle anılmaktadır.

Hilal b. Ullefe (ö. ?)

Kâdisiye Savaşı’nda düşman ordusu komutanı Rüstem’i öldüren sahabidir.²⁵⁹ Şerhte de bu olay vesilesiyle zikredilmektedir. Rüstem’i öldürdüğü ve mallarının kendisine verildiği ifade edilmektedir. Eserde, Hilal b. Alkemetü’l- Heysemî olarak anılmaktadır (50a).

Mu’avviz b. Afrâ (ö. ?)

Bedir Gazvesi’nde şehit düşmüş bir sahabedir. Avf b. Afrâ²⁶⁰ ve Muâz b. Hâris’in²⁶¹ kardeşidir. Eserde, seksen beşinci beytin şerhinde, Bedir’de Ebu Cehil’in Mu’avviz b. Afrâ’nın elini kestiği, Allah Resulü’nün de kesilen eli yerine koyarak bitiştiği rivayet edilmektedir (69b).

²⁵⁶ M. Yaşar Kandemir, “Câbir b. Abdullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/530.

²⁵⁷ Mehmet Görmez, “Vâsile b. Eska”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/550.

²⁵⁸ İbrahim Canan, “Enes b. Mâlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/234.

²⁵⁹ Hayrettin Yücesoy, “Kâdisiye Savaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/137.

²⁶⁰ Asri Çubukcu, “Avf b. Afrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/115.

²⁶¹ İbrahim Hatiboğlu, “Muâz b. Hâris”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/339.

2.3.7.5.4. Âlimler ve Mutasavvıflar

İmâm-ı Âzam (ö. 150/767)

Asıl adı Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh'tır. "Ebû Hanîfe" veya "İmâm-ı Âzam" diye şöhret bulmuştur. İslamda hukuki düşüncenin ve içtihad anlayışının gelişmesinde önemli payı olup Hanefî mezhebinin kurucusudur.²⁶² Eserde, yaptığı gece ibadetleriyle ilgili bir rivayet verilmektedir (23b).

Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776)

Asıl adı Ebû Bistâm Şu'be b. El-Haccâc b. El-Verd el-Ezdî el-Basrî'dir. Tebeu't-tâbiîn neslinden bir muhaddis ve ricâl âlimidir.²⁶³ Eserde, kendisinden İmâm-ı Âzam'ın ibadetleriyle ilgili bir rivayet nakledilmiştir (23b).

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)

Bağdatlıdır. *Kur'an-ı Kerim*'den sonra en güvenilir kaynaklardan sayılan *el-Müsned* isimli hadis külliyyatının sahibidir. Muhaddis ve fakih olmakla birlikte Hanbelî mezhebinin imamıdır.²⁶⁴ Şerhte, kendisinden nakledilen bir olay anlatılırken "İmam Ahmed" olarak zikredilmektedir (60a).

Ebu Tûrâb en-Nahşebî (ö. 245/859)

Horasanlı ilk sufilerdendir. Nahşeb'de doğmuştur. Hadis ve fıkıh derslerinde ileri seviyelere geldikten sonra kendisini züht ve ibadete vermiştir. Mekke, Basra, Şam gibi merkezleri dolaşarak çileli bir hayat sürmüştür.²⁶⁵ Eserde, nefsin hevasına kapılmamakla ilgili on dokuzuncu beytin şerhinde, nefsinin uyduğu bir kıssayı naklederken zikredilmektedir (14b).

Serî es-Sakatî (ö. 251/865)

155'te (772) hurdacı (sakatî) bir babanın oğlu olarak Bağdat'ın Kerh şehrinde dünyaya gelen bu mutasavvıf, tasavvuf yoluna Ma'rûf-i Kerhî ve Habîb er-Râî'nin etkisiyle girmiştir. Cüneyd-i Bağdâdî'nin hem dayısı hem üstadı olup menkıbeleri, fikirleri ve sözleri genellikle Cüneyd tarafından nakledilmiştir. Zühdü ve takvası ile bilinen Serî es-Sakatî, kerametlere güvenilmemesi gerektiğini savunan, daha çok inziva hayatını tercih eden biridir.²⁶⁶ Nefse uymanın insanın başına açacağı felaketlerden bahsedilen on dokuzuncu beytin şerhinde, nefis terbiyesi ile ilgili kıssalar

²⁶² Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/10.

²⁶³ İbrahim Hatiboğlu, "Şu'be b. Haccâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/39.

²⁶⁴ M. Yaşar Kandemir, "Hanbel b. İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/525.

²⁶⁵ Mehmet Demirci, "Ebû Tûrâb en-Nahşebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/243.

²⁶⁶ Süleyman Uludağ, "Serî es-Sakatî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/564.

anlatılmıştır. Bu kıssalardan biri de Serî es-Sakatî'ye aittir. Burada verilen rivayete göre Serî es-Sakatî, otuz-kırk sene boyunca nefsi arzuladığı hâlde bir lokma pekmez yememiştir (14b).

Buhârî (Muhammed b. İsmail) (ö. 256/870)

Kur'an-ı Kerim'den sonra en güvenilir kaynak kitap olarak kabul edilen *el-Câmi'u's-sahîh* adlı eserin müellifi olan büyük muhaddistir.²⁶⁷ Eserde ismi, hadis kitabı kastedilerek zikredilmektedir (109b-58a).

Ebu Abdullah Mağribî (ö. 279/893)

Tezkiretü'l-Evliya'da "devletin kutbu, şeyhlerin üstadı" gibi ifadelerle anılan bu zatın yüz yirmi yıl yaşadığı belirtilir. İnsan elinin değdiği hiçbir şeyi yemediği, sadece ot köklerini yiyerek idare ettiği ifade edilmektedir. Elbisesinin kirlenmediği ve saçlarının uzamadığı hakkındaki rivayetlerdendir.²⁶⁸ Eserde, nefsin isteklerine karşı koymak gerektiği belirtilen on dokuzuncu beytin şerhinde verilen bir kıssada adı geçmektedir. Kıssaya göre İbrahim b. Şeybân nefesine uyduğu için kabahat işleyerek zindana atıldığını ve kendisini oradan Ebu Abdullah Mağribî'nin kurtardığını ifade etmektedir (14a-14b).

Sehl b. Abdullah (Sehl et-Tüsterî) (ö. 283/896)

İran'ın güneybatısındaki Hûzistan eyaletinin Tüster şehrinde doğduğu için Sehl et-Tüsterî olarak da bilinen Sehl b. Abdullah, 800'lü yılların başlarında doğmuştur. Henüz ailesiyle ilgili bir bilgi olmayıp hayatına dair bilgiler genellikle menkıbe niteliğindedir. Çocukluk yıllarından itibaren tasavvufa yönelmiş olup sufi ve müfessir olarak tanınır.²⁶⁹ Eserde adı iki yerde geçmektedir. Birincisi, Bûsîrî'nin ölümden önce pek bir ahiret hazırlığı yapamadığını dile getirdiği yirmi sekizinci beytin şerhindedir. Burada din büyüklerinin nefis terbiyeleriyle ilgili rivayetler verilirken Sehl b. Abdullah'ın on beş günde bir iftar ettiği, ramazan aylarında bunun ayda bire çıktığı, iftarını da sadece su ile yaptığı anlatılmaktadır (23b). Allah Resulü'nün tertemiz bir soydan geldiği ifade edilen elli dokuzuncu beytin şerhinde de Allah Teala'nın Hz. Peygamber'i yaratmayı murat ettiğinde yaşanan hadiseler Sehl b. Abdullah'tan rivayetle anlatılmaktadır (47a).

Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909)

İlk devir sufiliğinin en güçlü temsilcilerindendir. Bağdat'ta doğmuş ve orada yaşamıştır. Küçük yaştan itibaren ilim meclislerinde bulunmuş daha yirmi yaşında iken fetva verecek seviyeye gelmiştir. Şer'i ilimleri iyice öğrendikten sonra kendini züht, ibadet ve tasavvufa vermiştir.²⁷⁰ Nâzımın ölümden önce manevi bir hazırlık yapmadığı için yakındığı yirmi sekizinci beytin şerhinde şarih, selevin yaptığı nafil ibadetlere örnekler vermiştir. Bunlardan biri de her gün dükkanında dört yüz rekât nafil namaz kılan Cüneyd-i Bağdâdî'dir (23b).

²⁶⁷ Muhammed Mustafa el-A'zamî, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/368.

²⁶⁸ Süleyman Uludağ, *Tezkiretü'l-Evliya* (Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984), 593.

²⁶⁹ Mustafa Öztürk, "Sehl et-Tüsterî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/321.

²⁷⁰ Süleyman Ateş, "Cüneyd-i Bağdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/119.

İbrahim b. Şeybân (ö. 330/941)

Batı İran'ın Cibâl bölgesinde bulunan, Kırmîsîn ve Kirmanşâh adlarıyla anılan bir yere yerleştiği için Kırmîsînî veya Kirmanşâhî nisbeleriyle de anılır. Kaynaklara göre dindar ve sufi bir ailenin çocuğu olduğu anlaşılmaktadır. Gençliğinde hadis ilmiyle meşgul olup birçok önemli hocadan dersler almıştır. Tasavvufa yönelerek birçok şehir gezen İbrahim b. Şeybân, kalan ömrünü de sufi olarak sürdürmüştür.²⁷¹ Eserde yalnızca bir yerde adı geçmektedir. Nefse tabi olmanın insanı helake götüreceği ifade edilen on dokuzuncu beytin şerhinde nefis terbiyesi ile ilgili kıssalar verilmiştir. Bu kıssalardan biri de İbrahim b. Şeybân'ın nefsiyle ilgili başından geçenleri anlattığı bir olaydır (14a).

Abdullah b. Haffî (ö. 371/982)

Çocukluk ve gençlik yıllarını sıkıntılarla geçirdiği bilinmektedir. Bir yandan geçimini sağlamak için çalışırken bir yandan da devrin ünlü âlim ve şeyhlerinin meclislerine giderek ilim tahsil etmiştir. Her gece kırk hadis yazdığı ve ölümüne kadar insanlara hadis anlattığı bilinen Abdullah b. Haffî, yaşadığı çağda ünlenmiş ve etrafında geniş bir mürit topluluğu oluşmuştur.²⁷² Eserde, nafile ibadetlerle ahirete hazırlık yapmanın önemine işaret edilen yirmi sekizinci beytin şerhinde din büyüklerinin ibadetlerine örnekler veren şarih, Abdullah b. Haffî'in ibadetleriyle ilgili bir rivayet anlatmıştır (23b).

Ebu Osman el-Mağribî (ö. 373/983)

Kuzey Afrika'da Kayrevan'a bağlı Kirkint köyünde doğmuş olup ilk dönem sufilerindendir. Kahire ve Dımaşk'ta ünlü sufilerin meclislerine katılmıştır. Ömrünün bir döneminde yirmi yıl çöllerde inziva hayatı yaşadığı ve Hak'tan gelen bir hitapla Mekke'ye gittiği bilinmektedir. Ona göre tasavvufi hayat şer'i hükümlere ve kulluğun gereklerine uymakla başlar, zor bir çile hayatı ile devam eder ve ilahi tecellileri temaşa hâliyle de zirveye ulaşır.²⁷³ Eserde, ölmeden önce ahiret için hazırlık yapmanın gerekliliğine işaret edilen yirmi sekizinci beytin şerhinde selevin ibadetlerine örnekler veren şarih, Ebu Osman el-Mağribî'nin kırk günde bir yemek yediğini rivayet etmiştir (24a).

Allâme Merzûkî (ö. 421/1030)

Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. El-Hasan el-Merzûkî Basra dil mektebine mensup olup âlim, edip ve münekkittir.²⁷⁴ Eserde kendisinden nakledilen bir rivayet dolayısıyla "Allâme Merzûkî" şeklinde zikredilmektedir (85b).

İbn Hacer (ö. 852/1449)

²⁷¹ Erhan Yetik, "İbrâhim b. Şeybân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/352.

²⁷² Tahsin Yazıcı, "İbn Haffî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/535.

²⁷³ Mustafa Bilgin, "Ebû Osman el-Mağribî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/208.

²⁷⁴ Hüseyin Varol, "Ebû Ali el-Merzûkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/91.

İbn Hacer el-Askalânî Mısır'da doğmuştur. Ünlü hadis âlimi ve hafızıdır. Fıkıh ve usulü, tefsir, lügat, edebiyat ve tarihle meşgul olmuştur.²⁷⁵ Şerhte “muhaddis” olarak anılan İbn Hacer, kendisine bir rüya tabir etmesi için başvurulması vesilesiyle zikredilmektedir (109b).

İmam Gazzâlî (ö. 505/1111)

İran'ın Horasan bölgesinde bulunan Tûs'ta dünyaya gelmiştir. İlk öğrenimini bir baba dostunun desteğiyle almaya başlayan Gazzâlî, sonrasında dönemin önemli âlimlerinden dersler almıştır. Son derece zeki ve üretken kişiliğiyle döneminin parlak bir âlimi olan Gazzâlî, “Hüccetülislam” lakabıyla anılmaktadır.²⁷⁶ Eserde, şeytana hiçbir şekilde boyun eğmemek gerektiği ifade edilen yirmi beşinci beytin şerhinde zikredilmektedir. Şarih, beyti şerh ederken “Görülmediği hâlde şeytan nasıl vesvese verir?” diye soru sormuş ve cevabını İmam Gazzâlî'nin *İhyâ-i Ulûm* adlı eserinden nakletmiştir (20b).

Hz. Hızır (ö. ?)

Hz. Hızır, mutasavvıfların çoğu tarafından veli olarak kabul edilir. Onun Hz. Musa ile olan arkadaşlığı da tasavvufi birçok meselenin merkezi olmuştur.²⁷⁷ Allah Resulü'nün methedildiği üçüncü faslın kırkıncı beytinde şair, ilim dereceleri bakımından diğer peygamberlerin Hz. Peygamber karşısında bir nokta gibi olduklarını ifade eder. Şarih de bu beyti şerh ederken Hz. Hızır'ın Hz. Musa'ya söylediği “Ya Musa! Senin ilmin ve benim ilmim ve mahlukatın ilmi olmadı. Ancak Allah'ın ilmine nispet ile serçenin denizden minkârıyla (gagasıyla) ahz ettiği su miktarı olur.” sözlerine de işaret olduğunu belirtmektedir (33b).

Samedânî (ö. ?)

Âlim, evliya ve mutasavvıfların hayatlarından örneklerin verildiği yirmi sekizinci beytin şerhinde, seksen günde bir yemek yediği rivayet edilen bir zattır (24a).

Burhâneddîn (Muhaddis) (ö. ?)

Şam'da yaşayan bu zat zamanının ünlü bir muhaddisidir. Eserde, bir Allah dostunun gördüğü rüyayı tabir için kendisine başvurulmaktadır (109b).

Süleyman Akşehrî (ö. ?)

Şarih, kaynaklarda adına rastlanmayan bu zattan “Üstadımız Süleymân Akşehrî aliyyüllahü'l-makâm” şeklinde bahsetmektedir (5b). Eserin başında da üstü karalanmış bir şekilde, okunabildiği hâliyle “Hâşim b. Muhammed el-Akşehrî” yazmaktadır (2a). Bu kişilerin aynı kişi mi yoksa farklı kişiler mi olduğu hakkında bir malumat yoktur.

Ahmed b. Erkam el-Belhî (ö. ?)

²⁷⁵ M. Yaşar Kandemir, “İbn Hacer el-Askalânî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/514.

²⁷⁶ Mustafa Çağrı, “Gazzâlî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/489.

²⁷⁷ Süleyman Uludağ, “Hızır (Tasavvuf ve Halk İnancı)”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/409.

Kaynaklarda adına rastlanmayan bu zat, nefsin kötülükleri emretmesiyle ilgili bir kıssada zikredilmektedir (19a).

2.3.7.5.5. Yöneticiler

Mâlik b. Avf (ö. 20/641)

Hevâzinlilerin reisidir. Huneyn Gazası sonrasında Müslüman olmuştur.²⁷⁸ Şerhte, Huneyn Gazası'nı haber olarak bir araya gelen müşriklerden biri olduğu ifade edilmektedir (98a).

İbn Tolun (ö. 270/884)

Buhara asıllı bir Türk olan Tolun, Halife Me'mun zamanının itibarlı komutanlarından. Çocukluğundan itibaren dinî ve askerî eğitim görerek büyümüş olan oğlu Ahmed ise Tolunoğulları hanedanının kurucusu olmuştur.²⁷⁹ Eserde, İbrahim b. Şeybân ile aralarında geçen bir olay anlatılırken zikredilmektedir (14b).

Herim b. Sinan (ö. 608/1212'ye doğru)

Arap krallarından ve Gatafân seyyitlerinden biri olup ünlü Arap şairi Züheyr b. Ebu Sülmâ'nın hamiliğini yapmıştır. Kasidenin yüz elli birinci beytinde şair, kendisinin bu kasideyi yazarken Herim'den dünyalık umarak şiirler yazan Züheyr gibi dünyalık bir beklentisinin olmadığını söyler. Beytin şerhinde ise şarih, Herim b. Sinan'ın doğumuyla ilgili bir rivayet anlatır (110a).

Sasan (ö. ?)

İran'da hüküm sürmüş olan Sasanîlerin kurucusudur.²⁸⁰ Eserde, viladet mucizelerinin işlendiği altmış ve altmış birinci beyitlerde, İran köşklerinin yarılması olayları anlatılırken adı geçmektedir (48a-49b).

Yezdicerd (ö. ?)

Yezdicerd, son Sasanî Kısrası olan bir hükümdardır.²⁸¹ Kaynaklarda "Yezdicerd" olarak geçen isim şerhte "Yezdicer" şeklinde geçmektedir. Eserde, İslam ordusuna karşı girdiği bir savaş vesilesiyle anılmaktadır (50a).

Calut (ö. ?)

Talut'un krallığı döneminde İsrailoğullarına düşman kavimlerden birinin reisidir ve Hz. Davud tarafından öldürülmüştür.²⁸² Eserde, yetmiş sekizinci beytin şerhinde, örümceğin Hz.

²⁷⁸ Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mâlik b. Avf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/504.

²⁷⁹ Hakkı Dursun Yıldız, "Ahmed b. Tolun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/141.

²⁸⁰ Esko Naskali, "Sâsânîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/174.

²⁸¹ Mehmet Usluer, "İslam Orduları Karşısında Tutunamayan Bir Hükümdar: Son Sasanî Kısrası III. Yezdicerd", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi (Online)* 9/2 (2023), 289-307.

²⁸² Abdurrahman Küçük, "Câlût", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/38.

Peygamber'i gizlemekten başka bir de Hz. Davud'u Calut'dan gizlemek için ağ ördüğü beyan edilmektedir (66b).

Kays (ö. ?)

Araplar'ın Bizans ve Roma imparatorları için kullandıkları ünvandır.²⁸³ Şerhte "Kays" olarak ifade edilmiştir. Hz. Ömer, Allah Resulü ile olan bir konuşmasında, onun yokluk içinde yaşamasına rağmen Kisra ve Kays'ın kendisini dünyaya meyletmekle suçladığı için üzüldüğünü beyan eder (28a).

Şedid (ö. ?)

Doksan ikinci beytin şerhinde anlatılan Âd kavmi kıssasında zikredilmektedir. Şedid, Âd b. Arim'in iki oğlundan biridir ve kardeşinden önce ölmüştür. (74b).

Şeddad (ö. ?)

Doksan ikinci beytin şerhinde anlatılan Âd kavmi kıssasında zikredilmektedir. Şeddad, Âd b. Arim'in iki oğlundan biridir. Kardeşinin ölümüyle tek başına hüküm sürmüş ve ömrü dokuz yüz seneye varmıştır (74b).

Belkıs (ö. ?)

Sebe melikesidir. *Kur'an*'da tevhid dinini kabul ettiği bildirilmektedir.²⁸⁴ Şerhte, Arim Deresi'nin taşması olayı anlatılırken o dönemde beldenin melikesi olması dolayısıyla zikredilmektedir (71b).

Habîb b. Mâlik (ö. ?)

Kasidenin yetmiş beşinci beytinde şair, Hz. Peygamber'in kalbini yarılan aya benzetmektedir. Bu beytin şerhinde ise telmihte bulunulan ayın yarılması mucizesi anlatılmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber'le baş edemeyen Ebu Cehil Şam halifesine onu şikâyet eder ve kendisinden yardım ister. Bunun üzerine Mekke'ye gelen halife Hz. Peygamber'le görüşür ve yaşanan bazı hadiseler sonrasında Müslüman olur. Kıssada zikredilen bu halife Habîb b. Mâlik'tir (62b-63b).

Sebe b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân (ö. ?)

Yemen'de hüküm süren Sebe Devleti'nin kurucusudur. Adının Abdüşems olduğu ancak savaşlarda çok sayıda esir (sebâyâ) ele geçirerek Yemen'e getiren ilk Arap hükümdarı olması dolayısıyla kendisine "Sebe" lakabının verildiği bilinmektedir. Bâbil, Horasan ve Mısır'da büyük fetihler gerçekleştirmiştir.²⁸⁵ Eserde, Arim Vadisi'nden gelen sel olayına telmihte bulunulan seksen yedinci beytin şerhinde Sebe halkının başına gelen olayların anlatılması vesilesiyle anılmaktadır (71b).

Kayl b. Itr (ö. ?)

²⁸³ Işın Demirkent, "Kays", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/94.

²⁸⁴ Orhan Seyfi Yüçetürk, "Belkıs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/420.

²⁸⁵ İsmail Yiğit, "Sebe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/241.

Âd kavmine mensup bir kişidir. Doksan ikinci beytin şerhinde anlatılan bir kıssada, kıtlığa maruz kalan kavim, adetleri üzere dua etmek için Mekke'ye yetmiş kişilik bir grup göndermiştir. Bu grubun başındaki kişi ise Kayl b. Itr'dır (75a).

2.3.7.5.6. Diğer kişiler

Abdullah b. Abdülmuttalib (ö. m. 569)

Abdullah b. Abdülmuttalib, Hz. Peygamber'in babasıdır. Hz. Peygamber henüz anne karnındayken vefat etmiştir.²⁸⁶ Eserde, Allah Resulü'nün ana rahmine düşmesi olayı anlatılırken (46b) ve viladet gecesini Kureyş'te Abdullah b. Abdülmuttalib'in oğlu olduğu haberinin yayıldığı ifade edilirken (45a) zikredilmektedir.

Amine (ö. m. 575 veya 577)

Amine bint Vehb, Hz. Peygamber'in annesidir. Babası, Kureyş kabilesinin Benî Zühre kolundan Vehb b. Abdümenâf; annesi ise aynı kabilenin Benî Abdüddâr kolundan Berre bint Abdüluzzâ'dır.²⁸⁷ Eserde, Hz. Peygamber'in anne karnına düşmesi ve bu süreçte yaşanan hadiseler anlatılırken zikredilmiş, Hz. Amine'den de rivayet nakledilmiştir (46b-47a; 53a).

Züheyr b. Ebu Sülmâ (ö. m. 609?)

Gatafân kabilesinde doğmuştur. Cahiliye Dönemi'nin önemli şairlerindedir. *Kasîde-i Bürde*'siyle ünlü şair Kâ'b'ın babası olan Züheyr uzun bir ömür yaşamıştır.²⁸⁸ Kasidenin yüz elli birinci beytinde Bûsîrî, bu kasideyi yazarken Züheyr'in Herim'i överek dünya nimetleri beklemesi gibi bir beklenti içinde olmadığını ifade etmektedir. Şerh kısmında da bu vesileyle adı geçmektedir (110a).

Velîd b. Muğîre (ö. 1/622)

Aklı, dirayeti, güzel konuşması, şairliği, zenginliği ve çocuklarının fazlalığıyla Mekke'nin önde gelen isimlerinden biridir. Hz. Peygamber'in ve İslamiyet'in azılı düşmanlarından olmuştur.²⁸⁹ Şerhte, Hz. Peygamber'le aralarında geçen bir olayın rivayeti vesilesiyle zikredilmektedir (77a).

Ebu Cehil (ö. 2/624)

570 yılında Mekke'de doğmuştur. Asıl künyesi Ebü'l-Hakem olduğu hâlde İslamiyet'e düşmanlığı sebebiyle Hz. Peygamber tarafından Ebu Cehil olarak değiştirilmiştir. Ömrü boyunca ticari ve siyasi nüfuzunu da kullanarak İslam'a ve Hz. Peygamber'e düşmanlık yapmış, Hz. Peygamber'e

²⁸⁶ Bekir Topaloğlu, "Abdullah", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/75.

²⁸⁷ Bekir Topaloğlu, "Âmine", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/63.

²⁸⁸ Süleyman Tülücü, "Züheyr b. Ebû Sülmâ", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/540.

²⁸⁹ Mustafa Fayda, "Velîd b. Muğîre", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/33.

karşı oluşturulan her hareketin içinde bulunmuştur.²⁹⁰ Eserde altı farklı yerde ismi geçmektedir. Birincisi, elli üçüncü beytin şerhinde Hz. Peygamber'in diğer tüm peygamberlerin faziletlerine haiz olduğu açıklanırken zikredilmektedir. Hz. Musa'nın asasının yılan dönüşmesine karşılık Hz. Peygamber'e verilen mucize rivayetinde, Allah Resulü'ne taş atmaya yeltenen Ebu Cehil, Hz. Peygamber'in iki omzu arasında yılan görerek korkusundan kaçmıştır (42b). Yine Hz. Peygamber'in ümmetine olan yüce sevgisinden bahseden elli altıncı beytin şerhinde, bir yetimin malına el koyan Ebu Cehil'e Allah Resulü'nün karşı koyduğu, Ebu Cehil'in ise Hz. Peygamber'in sağında ve solunda başkalarının göremediği mızrakları görerek korktuğu rivayeti geçmektedir (45a). Hz. Peygamber'in mucizesiyle ikiye ayrılan ayın onun kalbine benzetildiği yetmiş beşinci beytin şerhinde de günden güne güçlenen İslam'a engel olmak için Şam halifesi Habîb b. Mâlik'e şikayette bulunan da yine Ebu Cehil'dir (62b). Allah Resulü'nün insanlara şifa kaynağı olduğu belirtilen seksen beşinci beytin şerhinde, Bedir'de Muavviz b. Afrâ'nın Allah Resulü'nün mucizesiyle koluna birleşen kesik eli Ebu Cehil tarafından kesilmiştir (69b). Bildiği hâlde hasedinden ötürü inkâr edenlere şaşkırmamak gerektiği ifade edilen yüz üçüncü beytin şerhinde bu tip insanlar Ebu Cehil'in şahsında ifade edilmiştir (82b-83a).

Übey b. Halef (ö. 3/625)

Kureyş'in Benî Cumah koluna mensup olup Mekke'nin ileri gelenlerindedir. Hz. Peygamber'in azılı düşmanlarından olmuştur.²⁹¹ Şerhte, Hz. Peygamber'le aralarında geçen bir konuşma vesilesiyle adı geçmektedir (74a).

Ebu Süfyân (ö. 31/651-52)

Kureyş kabilesinin reislerinden olan Ebu Süfyan, okuma yazma bilen az sayıdaki Mekkelilerden biri olup ticaretle uğraşırdı. Hz. Peygamber'e ve İslamiyet'e düşmanlık etse de Mekke'nin fethi sırasında Müslüman olmuştur.²⁹² Şerhte, Hendek Gazvesi öncesinde Müslümanlara karşı plan yapmak için bir araya gelen kişilerden biri olarak zikredilmektedir (26a).

İbnülmukanna (ö. 161/778?)

Adı, "Atâ, Hakîm, Hişâm b. Hakîm ve Hâşim b. Hakîm" olarak bilinmektedir. Şaşılığını yüzüne örttüğü bir örtü ile gizlediği için örtülü manasına gelen "Mukanna" lakabıyla şöhret bulmuştur. Abbâsîler devrinde Mâverâünnehir bölgesinde ilahlık ve peygamberlik iddialarında bulunan bir isyancıdır.²⁹³ Şerhte, "vaktinin efsahı" olarak ifade edilen Mukanna'nın *Kur'an-ı Kerim*'e muaraza amacıyla bir şiir yazdığı rivayet edilmektedir (77b).

Rüstem (ö. ?)

²⁹⁰ Mehmet Ali Kapor, "Ebû Cehil", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/117.

²⁹¹ Ahmet Önkal, "Übey b. Halef", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/272.

²⁹² İrfan Aycan, "Ebû Süfyân", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/230.

²⁹³ Mustafa Öz, "Mukanna' el-Horasânî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/124.

Sasanî Devleti'nin ünlü komutanlarından biridir. Kâdisiye Savaşı'nda III. Yezdicerd'in emriyle Sasanî ordularını komuta etmiştir.²⁹⁴ Şerhte Kâdisiye Savaşı kıssası anlatılırken zikredilmektedir (50a).

Bahîrâ (ö. ?)

Hiz. Peygamber henüz çocukken amcası ile çıktığı Suriye seferinde onunla görüştüğü rivayet edilen bir rahiptir. Orada onun peygamber olacağı haberini vermiştir.²⁹⁵ Şerhte de bu görüşme olayı anlatılırken zikredilmektedir (61b).

Nemrut (ö. ?)

Hiz. İbrahim döneminde tevhid inancına karşı çıkan ve Hiz. İbrahim'i ateşe attıran kraldır.²⁹⁶ Eserde Allah Resulü'nün diğer peygamberlerde olan tüm hasletlere sahip olduğu izah edilirken zikredilmektedir. Buna göre Hiz. İbrahim'e Nemrut ateşinin serin kılındığı gibi Hiz. Muhammed'e de harbin ateşi zarar verememiştir (42b).

Ebu Amir er-Râhib (ö. ?)

Uhud Savaşı'nda hayatını kaybeden sahabilerden Hanzala'nın babasıdır. Müslümanların Medine'ye yerleşmesine karşılık Mekke'ye yerleşmiş ve Hiz. Peygamber'e muhalefet etmiştir.²⁹⁷ Şerhte, Hendek Gazvesi kıssasında, müşrikleri muharebe için teşvik etmesiyle anılmıştır. (26a).

Yahyâ b. Hakîm (ö. ?)

Döneminin müşriklerindedir. Şerhte, *İhlâs Suresi'*ne nazire yazması olayı sebebiyle zikredilmektedir (77a).

Âd b. Avs (ö. ?)

Hiz. Nuh'un torunlarından Avs'ın oğludur. Kavmine peygamber olarak Hiz. Hud gönderilmiştir. Kavim, inkârları sebebiyle şiddetli bir rüzgarla cezalandırılmıştır.²⁹⁸ Şerhte, *Kur'an-ı Kerim*'in geçmiş ve gelecekte haberler verdiği ifade edilirken konuyla ilgili verilen örneklerden biri de Âd'dır (74a).

Abdülmesîh (ö. ?)

Fars meliki Sasan'ın emrindeki bir kişidir. Hiz. Peygamber'in doğumu sırasında yaşanan mucizelerden bahsedilen altmışıncı beytin şerhinde, İran hükümdarı Sasan'ın gördüğü bir rüya olayı anlatılır. Sasan gördüğü rüyayı yorumlatmak için Abdülmesîh'i Bahreyn'de yaşayan kâhin Satîh'e göndermiştir (48a).

²⁹⁴ Yasemin Barlak, "Cerîr b. Abdullah El-Becelî'nin Askerî ve Siyasi Faaliyetleri (633-674)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (2022), 271.

²⁹⁵ Mustafa Fayda, "Bahîrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/486.

²⁹⁶ Cengiz Batuk, "Nemrud", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/554.

²⁹⁷ Ahmet Kuray, "Medineli Ebû Âmir er-Râhib ve İslâm Davetine Muhalefeti", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2022), 651-675.

²⁹⁸ Celal Kırca, "Âd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988).

Satîh (ö. ?)

İslamiyet'ten önce, kafatası haricinde vücudunda kemik olmadığına ve kumaş gibi dürülüp katlanılabildiğine inanılan bir kâhindir.²⁹⁹ Şerhte anlatılan bir kıssada, Fars meliki gördüğü bir rüyayı Satîh'e tabir ettirmektedir. Şarih, Satîh'in senede bir kez denizden çıktığını ve gelecekte haberler verdiğini, halkın onu altın sayfalar üzerine koyduğunu belirtmektedir (48b).

İrem b. Sâm b. Nûh (ö. ?)

İrem, tarihçilere göre hem bir yer ismi hem de bir kişi ismidir. Onu kişi ismi olarak kabul edenler, şeceresini İrem b. Sâm b. Nûh veya İrem b. Avs b. Sâm b. Nûh olarak vermektedirler. İslam tarihçilerine göre Arap kavimlerinin çoğu İrem'in soyundan gelmektedir.³⁰⁰ Eserde, *Kur'an-ı Kerim*'in geçmiş ve gelecekte haberler verdiği beyan edilmekte ve buna örnek olarak İrem'den verdiği haber gösterilmektedir (74a).

2.3.7.6. Kavim ve Kabileler

Sözlük anlamı olarak kavim, "aynı soydan gelen, dil, töre ve kültürleri ortak insan topluluğu, budun"; kabile ise, "aynı soydan gelen ve bir başkanın yönetiminde yaşayan göçebe topluluk, boy" demektir. Eserde adı geçen kavim ve kabileler şu şekilde tespit edilmiştir:

2.3.7.6.1. Âd Kavmi

Kur'an-ı Kerim'de adı geçen ve Hz. Nuh'tan sonra yaşamış olan eski bir Arap kavmidir. Kendilerine peygamber olarak gönderilen Hz. Hud'u yalanlayıp getirdiği dini inkâr ettikleri için şiddetli bir rüzgarla cezaya çarptırılmışlardır. Tarihçiler ve müfessirler bu kavmi Âd-ı ûlâ ve Âd-ı uhrâ olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. Buna göre Hz. Hud'un peygamber olarak gönderildiği kavim Âd-ı ûlâ'dır. Bu kavmin helakinden sonra ortaya çıkan ikinci kavim ise Âd-ı uhrâ olarak tanımlanmaktadır. Zemahşerî'ye göre, İrem şehrine sahip olan kavim Âd-ı uhrâ'dır.³⁰¹ Eserde, *Kur'an*'ın zamandan münezzeh olduğu ifade edilen ve buna örnek olarak Âd ve İrem kavimlerinden verdiği haberler gösterilen doksan ikinci beytin şerhinde Âd b. İrem ve kavminin yaşadıkları anlatılmaktadır (74a-75b).

2.3.7.6.2. Nadîr Kabilesi

Hicretten sonra fitne çıkarmaları, müşriklere Müslümanlar aleyhine yardımlarda bulunmaları ve Hz. Peygamber'i öldürmeye teşebbüsleri gibi sebeplerle Medine'den sürülmüş bir Yahudî kabilesidir.³⁰² Eserde, Hendek Gazvesi kıssası anlatılırken olayların başlangıcı olarak Nadîr kabilesinin sürgünü dile getirilmiştir (25b).

2.3.7.6.3. Hevâzin Kabilesi

²⁹⁹ İlyas Çelebi, "Kâhin (Kelâm)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/171.

³⁰⁰ Ömer Faruk Harman, "İrem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).

³⁰¹ Kırca, "Âd", 1/333.

³⁰² Nadîr Özkuyumcu, "Nadîr (Benî Nadîr)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/275.

Adnânîlere mensup bir Arap kabilesi olan bu kabile, adını Hevâzin b. Mansûr b. İkrime'den alır. Necid ile Mekke arasında geniş bir alanda ve güneyde Yemen'e uzanan bölgelerde yayılmışlardır.³⁰³ Eserde, Hz. Peygamber'in gazvelerinden bahsedilirken Mekke'nin fethinin ardından Hevâzinîlerin Allah Resulü'ne karşı diğer kabileleri organize ettikleri beyan edilmektedir (98a).

2.3.7.6.4. Nasârâ Kavmi

İslam kaynaklarında Hristiyanları ifade etmek için kullanılan Nasârâ ifadesi eserde kavmi Nasârâ (34b) şeklinde geçmektedir.

2.3.7.6.5. Benî Kinâne Kabilesi

Adını Hz. Peygamber'in on dördüncü nesilden dedesi Kinâne'den aldığı bilinen ve Adnânîlere mensup büyük bir Arap kabilesidir.³⁰⁴ Eserde, Hz. Peygamber'in tam manasıyla kemale erdiği ifade edilen kırk birinci beytin şerhinde nakledilen "Allah İbrâhim'in çocuklarından İsmâil'i, İsmâiloğulları'ndan Benî Kinâne'yi, Kinâne'den Kureyş'i, Kureyş'ten Benî Hâşim'i ve onlar arasından da beni seçti." hadis-i şerifinde zikredilmektedir (34a).

2.3.7.6.6. Kureyş Kabilesi

Hz. Peygamber'in de mensup olduğu, adını, Kureyş lakabıyla bilinen Fihri b. Mâlik'ten alan bir Arap kabilesidir.³⁰⁵ Eserde, kırk birinci beytin şerhinde verilen hadis-i şerifte anılmaktadır (34a).

2.3.7.6.7. Benî Hâşim Kabilesi

Hz. Peygamber'in mensup olduğu ve Kureyş kabilesinin bir kolu olan bu Arap kabilesi, adını Hâşim b. Abdümenâf'tan alır.³⁰⁶ Eserde, kırk birinci beytin şerhinde verilen hadis-i şerifte geçmektedir (34a).

2.3.7.6.8. Benî İsrâil

Bu isim, lakabı veya ikinci adı İsrâil olan Hz. Ya'kûb'un çocuklarına ve onların soyundan gelenlere *Tevrat'ta* ve *Kur'an'da* verilen addır.³⁰⁷ Hz. Peygamber'in ümmetine olan sevgi ve şefkatinden dolayı onlardan aklın almayacağı şeyler talep etmediği ifade edilen kırk yedinci beytin şerhinde, Benî İsrâil zamanındaki zorlayıcı yükümlülüklerin İslam ümmetine yüklenmediği ifade edilmektedir (37b).

2.3.7.6.9. Sa'd b. Bekir Kabilesi (Benî Sa'd b. Bekr)

³⁰³ Mehmet Ali Kapar, "Hevâzin (Benî Hevâzin)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/276.

³⁰⁴ Casim Avcı, "Kinâne (Benî Kinâne)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/31.

³⁰⁵ Casim Avcı, "Kureyş (Benî Kureyş)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/442.

³⁰⁶ İbrahim Sarıçam - Mustafa Öz, "Hâşim (Benî Hâşim)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/403.

³⁰⁷ Ömer Faruk Harman, "İsrâil (Benî İsrâil)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/193.

Hız. Peygamber'in sütanesi Halîme'nin kabilesidir. Mekke'nin fethedilmesinden sonra tekrar Müslümanlara saldırmak için bir araya gelen kabilelerden biridir.³⁰⁸ Şerhte de Huneyn Gazası'nın anlatıldığı sırada zikredilmiştir (98a).

2.3.7.7. Ruhani Varlıklar

2.3.7.7.1. Cebrail

Büyük meleklerden biri olup ilahi emirleri meleklerle ve peygamberlere ulaştırmakla görevlidir.³⁰⁹ Şerhte "Cibrîl aleyhisselam" şeklinde zikredilmektedir. Adı, Hız. Peygamber'in yaşadığı hadiselerde kendisine gelen vahiyler vesilesiyle elli aşkın anılmaktadır.

2.3.7.7.2. Mikail

Büyük meleklerden biridir. İnsan da dahil tüm canlıların rızıkları, yağmurların yağması ve bitkilerin gelişmesi gibi işlerle görevlidir.³¹⁰ Şerhte adı bir kez geçmektedir. Miraç Gecesi Hız. Peygamber'e "Derecât nedir?" sorulduğunda bulunur (84b).

2.3.7.7.3. İsrâfil

Büyük meleklerden biri olup kıyamet günü sûra üflemekle görevlidir.³¹¹ Şerhte adı bir kez geçmektedir. Miraç Gecesi Hız. Peygamber'e "Keffârât nedir?" sorulduğunda bulunur (84b).

2.3.7.7.4. Azrail

Büyük meleklerden biri olup can almakla görevlidir.³¹² Şerhte adı bir kez geçmektedir. Miraç Gecesi Hız. Peygamber'e "Mühlikât nedir?" sorulduğunda bulunur (84b).

2.3.7.7.5. Şeytan

Sözlük anlamı olarak "uzaklaşmak, haktan ve hayırdan ayrılmak, muhalefet etmek" anlamlarına gelen "şatn" veya "öfkesinden yanıp tutuşmak" anlamına gelen "şeyt" kökünden türediği öne sürülen "şeytân" kelimesi, "hayırdan ve rahmetten uzaklaşmış yaratık; yanıp helâke maruz kalmış varlık" demektir. Çoğulu "şeyâtîn"dir. Şeytan, insana musallat olup onu doğru yoldan saptırmaya çalışan ruhanî bir varlıktır.³¹³ Şerhte, "Şeytân", "İblîs" ve "Laîn" isimleriyle karşımıza çıkmaktadır.

Kasidenin, nefis ve şeytana başkaldırma ve onların samimi de olsa öğütlerine kulak vermeme telkininde bulunulan yirmi dördüncü beytinin şerhinde, nefis ve şeytanın nasihatinin nasıl olabileceği hususuna açıklık getirmek isteyen şarih, şeytanın nasihatlerine inanılmayacağına dair

³⁰⁸ İrfan Aycan, "Sa'd b. Bekir (Benî Sa'd b. Bekir)", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/372.

³⁰⁹ Yusuf Şevki Yavuz - Zeki Ünal, "Cebrâil", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/202.

³¹⁰ Lütfullah Cebeci, "Mikâil", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/45-46.

³¹¹ Lütfullah Cebeci, "İsrâfil", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/180.

³¹² Ahmet Saim Kılavuz, "Azrâil", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/350.

³¹³ İlyas Çelebi, "Şeytan", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/99.

Fâtır Suresi'nden ﴿ إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا ﴾ ayetini ve “Kullarım, şeytân sizin için mübâlağa ile ‘adüdür. Siz anı ‘adü ittiḥāz edin.” şeklinde manasını vermiştir. Ardından, şeytanın nasihatının nasıl olabileceği hususunu Muaviye ile şeytan arasında geçen bir kıssa ile örneklendirmiştir (19b). Yine nefse ve şeytana hiçbir şartta boyun eğmemek gerektiği ifade edilen yirmi beşinci beytin şerhinde şarih, “Şeytanı görmediğimiz hâlde bize nasıl vesvese verir?” diye sorarak *İhyâ-i Ulûm*'dan ve konuyla ilgili hadislerden bu soruya cevap vermektedir. “Şeytanın vesvesesinden nasıl kurtulunur?” sorusunu da “Şeytân üzerine mü’miniñ silâhı altı şeydir, demişler. İsti‘âze ve kelime-i şehâdet ve besmele ve terkü’t-ṭama‘ ve terkü’l-emel ve terkü’d-dünyâ. Bu altı şey bir âdemde bulunsa şeytândan ḥalâş olur, demişler.” şeklinde cevaplamıştır (20b).

Şarihin şeytanla ilgili bir başka sorusu da onun yaratılışındaki hikmetin ne olduğudur. Bu soruya cevap veren şarih iki hikmetten bahseder. Birinci hikmetin ancak Allah tarafından bilindiğini ifade ederken diğer hikmeti ulemalardan nakillerle izah eder. Buna göre şeytanın isyanını görüp ibret almak, ilmine bakıp kendi ilmiyle gurur yapmamak bu hikmetlerden olarak zikredilmiştir (21a).

Şeytan, şarihin anlattığı Hz. Yunus kıssasında da karşımıza çıkmaktadır. Buna göre Hz. Yunus kavmini terk ettiğinde, bir şeyh suretinde onun yanına giderek ona yalanlar söylemiş ve onu kavmine küstürmüştür (59a).

Şeytan, Ebu Cehil’in Hz. Peygamber’i öldürme planlarının anlatıldığı bir kıssada “İblîs” ve “Laîn” isimleriyle zikredilmektedir. Bu planların konuşulduğu meclise bir şeyh suretinde katılan şeytan, müşriklere yol göstermektedir (64b).

2.3.7.7.6. Cin

“Cin” kelimesi “örtmek, örtünmek, gizli kalmak” anlamlarına gelen “cenn” kökünden türemiş bir isimdir. Tekili olan “cinnî” kelimesi, “örtülü ve gizli şey” demektir. Terim anlamı olarak ise “duyularla idrak edilemeyen, insanlar gibi irade ve şuura sahip, ilahi emirlere uymakla mükellef, mümin ve kafir topluluklarından müteşekkil bir varlık türü”dür.³¹⁴ Kasidenin otuz dördüncü beytinde, Hz. Peygamber’in, insanların ve cinlerin efendisi olduğu ifade edilmektedir. Cin adı, bu vesileyle beytin şerhinde de zikredilmektedir (29b). Bunun yanında, Hz. Peygamber’in doğduğu gün cinlerin sevinç çığlıkları attığı ifade edilen altmış beşinci beytin şerhinde de anılmaktadır. Burada şarih, cinlerin insanlar tarafından görülememesi durumunu Allah’ın kullarına bir nimeti olarak açıklamaktadır. Çünkü cin oldukça çirkindir ve onu gören insan korkudan ya ölür ya da aklını kaçarır. Açıklamanın devamında şarih cinlerin üç sınıf olduğunu, bir sınıfının kanatları olup havada uçtuklarını, bir sınıfının yılan ve köpek suretinde olduğunu ve bir sınıfının ise yeryüzünde dolaştıklarını rivayet etmektedir. Onların da birçok milletten ve dinden oldukları yine şarihin cinler hakkında verdiği bilgiler arasındadır (52b).

2.3.7.8. Tasavvufi Unsurlar

³¹⁴ M. Süreyya Şahin, “Cin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/5.

Bûsîrî'nin kasidesinde tasavvufi unsurlar doğal olarak bulunmaktadır. Aşk, nefis, hüsün, Kâbe-Kavseyn, himmet, zühd gibi kavramların kasidenin her satırına nüfuz etmiş olduğu görülür. Ancak şarih bu kavramların istilâhî anlamlarına inme, derin manalarına ulaşma gibi bir gayretten çok; bahsi geçen bu kavramları, şerhini mutasavvıfların hayatlarından örneklerle donatarak izah ettiği görülmektedir. Bu bağlamda Sehl b. Abdullah, İbrahim b. Şeybân, Serî es-Sakatî, Cüneyd-i Bağdâdî, Ebu Abdullah Mağribî, Ebu Türâb en-Nahşebî, Ahmed b. Erkam el-Belhî, Abdullah b. Haffî, Ebu Osman el-Mağribî, Samedânî ve Sehl et-Tüsterî gibi birçok mutasavvif eserde yerini almıştır. Şarih bu sayede, bahsi geçen tasavvufi kavramların yaşanılabilirliğinin uç noktalarından örnekler verebilmiş, bahsi geçen bu terimleri okuyucuya onun kavrayabileceği bir şekilde hayatın içinden izah edebilmiştir. Adı geçen mutasavvıflarla ilgili kıssalar, "Kıssalar" bölümünde özetlendiğinden tekrara düşmemek için burada zikredilmeyecektir.

Şairin; nefsinin kötülüğü emretmesinden dolayı, cehaletinin de kendini kör etmesiyle saçlarına düşen aklardan ve ihtiyarlıktan ders almadığını ifade ettiği on üçüncü beytin şerhinde şarih, tasavvuf ehline göre nefsin yedi kısım olduğunu beyan ederek nâzımın bulunduğu mertebeyi de söyler. Buna göre birinci kısım; "nefs-i emmare"dir. Bu nefis, sahibine lezzet ve şehvetle emreder. Kalbi; kaynağı kibir, hırs, şehvet, haset, gazap, cimrilik, kin gibi kötü duygular olan cihet-i süfliyye çeker. İkinci kısım; "nefs-i levvame"dir. Bu kısımda bulunan kişi bazen nefse itaat eder, bazen karşı gelir. Heves ve hırsına yenik düştüğünde pişmanlık duyar. Üçüncü kısım; "nefs-i mutmainne"dir. Kötü sıfatlardan uzak olur ve güzel ahlakla ahlaklanır. Dördüncü kısım; "nefs-i mülhimme"dir. Kaynağı sabır ve şükürdür. Allah bu kişilere ilim, tevazu, kanaat ve cömertlik vermiştir. Beşinci kısım; "nefs-i raziye"dir. Allah bu kısımdakilerden razı olmuş ve onlara keramet ve ihlası vermiştir. Yedinci kısım; "nefs-i marziye"dir. Bu kişiler Allah'tan razı Allah da onlardan razıdır.

Nefsin mertebelerini bu şekilde izah eden şarih ardından hangi mertebede kimlerin bulunduğu dair bilgiler de vermektedir. Buna göre birinci kısımda kafirler, şeytanlar ve fasıklar bulunmaktadır. İkinci mertebede fasık olmayan müminler vardır. Üçüncü kısım âlim ve hocaların bulunduğu mertebedir. Dördüncü kısımda âmil olan talipler bulunmaktadır. Beşinci kısım evliyaların mertebesidir. Altıncı kısım ariflerin olup yedinci kısım enbiya ve resullerin bulunduğu mertebedir. Enbiya ve resullerin makamları Allah ile aralarında sırdır. Nefsin mertebeleri ve ilgili mertebelerde bulunan kişilerle ilgili bu açıklamaları yapan şarih, nâzımın (Bûsîrî) beşinci kısımda yani evliyadan olduğunu belirtmiştir (10b-11a).

2.3.7.9. Eserin Muhteva Kaynakları

2.3.7.9.1. Kur'an-ı Kerim

Bûsîrî, kasidesinin önemli bir bölümünde *Kur'an-ı Kerim*'in vasıflarından bahsetmiştir. Şerhte altıncı bölüme denk gelen bu beyitlerde, Allah'ın ayetlerinin lafız olarak sonradan mana olarak ise ezelfî var oldukları ifade edilir. Geçmişten ve gelecekte haber vermesi itibarıyla belirli bir zamana ait olmadığı belirtilir. O, hâlâ elimizde bulunması ve kıyamete dek varlığını koruyacak

olması açısından daimî bir mucizedir. Onun ayetlerinde hiçbir şüpheye yer yoktur. Ona harp ilan eden hiç kimse başarılı olamamıştır. Onun ayetlerinin manaları birbirini destekler niteliktedir. Bu ayetlerin olağanüstülükleri çok fazladır ve okunmakla asla usanılmaz. Onu okuyanın gözü ve gönlü tatmin olur. O, salih niyetle okuyan kişiyi cehennem azabından dahi korur. Çünkü günahkârlar onun sayesinde günahlarından arınabilmektedirler. *Kur'an*'ın adaleti sürekli olan tek adalettir. Onun hükmünü inkâr edenler kendi noksan ve kusurlarından dolayı böyle davranmaktadırlar.

Şarih, bu bölümde yer alan beyitleri şerh ederken zaman zaman *Kur'an*'ın ve onu okumanın faziletlerine dair bilgiler de vermiştir. Fukahadan verdiği bir bilgiye göre, *Kur'an-ı Kerim*'i yüzüne okumak ezbere okumaktan daha efdaldir. Çünkü mushafa yapışmak elin ameli, ona bakmak gözün amelidir. Kıraat üzere okumak da manasını kavramaya yardımcı olur. Bu faziletleri bilen sahabenin geneli *Kur'an*'ı yüzünden okurdu (80a). Şarihin *Kur'an*'la ilgili olarak Hz. Ali'den naklettiği bir söz ise şöyledir: “Üç şey hıfzı artırır ve balgamı giderir: Sivâk (misvak, dişleri temizleme), savm ve *Kur'an* kıraat etmek.” Yine ulemadan aktardığı bir bilgiye göre *Kur'an*'a bakmak Kâbe'ye bakmak gibi sevaptır (80b).

Şarih, bu bölümdeki beyitlerin şerhinde, *Kur'an*'a muhalefet eden bazı kişilerin başına gelenleri aktarmış, *Kur'an*'da haber verilen olaylardan rivayetler nakletmiştir. Bu rivayetler “Mucize ve Kıssalar” bölümünde verildiği için tekrara düşmemek açısından burada zikredilmemiştir.

2.3.7.9.2. Tevrat

Kur'an-ı Kerim'de Yahudilerin kutsal kitabı olarak bildirilen *Tevrat*,³¹⁵ eserde Hz. Peygamber'in doğumuyla beraber yaşanan mucizelerin anlatıldığı kıssalardan birinde zikredilmektedir. Kıssada, Fars melikinin gördüğü rüyayı yorumlayan kişi Hz. Peygamber'den, *Tevrat*'ta vafedilen Nebi olarak bahsetmektedir (48b).

2.3.7.9.3. İncil

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa'ya gönderilen ilahi kitap olarak bildirilen İncil,³¹⁶ şerhte viladet mucizelerinden bahseden bir kıssada geçmektedir. Kıssada, Fars melikinin gördüğü rüyayı yorumlayan kişi Hz. Peygamber'den, *İncil*'de vafedilen Nebi olarak bahsetmektedir (48b).

2.3.7.9.4. İhyâü Ulûmi'd-Dîn

Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) tasavvuf ve ahlak başta olmak üzere fıkıh, kelam gibi ilimlere özellikle amaçları bakımından yeni yaklaşımlar getiren eseridir. Eser, İslam ümmeti için ıslah projesi niteliğindedir.³¹⁷ Eserde şarih, şeytanın görünmediği hâlde nasıl vesvese verebildiğiyle ilgili bir soru sormuş, cevabı ise *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*'den nakletmiştir (20b).

2.3.7.9.5. el-Câmiu's-Sahîh (Sahîh-i Buhârî)

³¹⁵ Baki Adam, “Tevrat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/40.

³¹⁶ Ömer Faruk Harman, “İncil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/270.

³¹⁷ Mustafa Çağrı, “İhyâü Ulûmi'd-Dîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/10.

Buhârî'nin (ö. 256/870) sahih hadisleri toplayan eseri olup *Kur'an-ı Kerim*'den sonra en güvenilir kitap olarak kabul edilir. Halk arasında *Sahîh-i Buhârî* adıyla şöhret bulan bu eser, 600 bin kadar hadis incelenerek on altı yılda meydana getirilmiştir. İbnü's-Salâh'a göre eserde mükerrerleriyle birlikte 7275 hadis olup tekrarsız rivayetlerin sayısı 4 bindir.³¹⁸ Şerhte, bahsi geçen esere üç yerde işaret edildiği görülür. Eser, ismi verilmeden "rivâh el- Buhârî (9b), Buhârî-i şerîf (58b) ve Buhârî (109b)" ifadeleriyle anılmaktadır.

2.3.7.9.6. el-Câmiu's-Sahîh (Sahîh-i Müslim)

Müslim b. Haccâc'ın (ö. 261/875) *Kur'an-ı Kerim*'den sonra *Sahîh-i Buhârî* ile birlikte en güvenilir kaynak olarak kabul edilen eseridir. Eser, tekrarlarıyla birlikte 12 bin hadisi ihtiva etmektedir. Bir hadisin güvenilir rivayetlerinin tamamını çeşitli senetlerle bir araya getirmesi eserin belirgin özelliğidir.³¹⁹ Şerhte esere sadece bir yerde "Müslim" olarak işaret edilmektedir (58b).

2.3.7.9.7. Vankulu Lügati

Cevherî'nin *es-Sihâh* adlı Arapça sözlüğünün Türkçe tercümesidir. Eser yirmi sekiz babdan ve her babı yirmi sekiz fasıldan meydana gelmiştir. Fıkıh, lügat ve edebiyat alanında eserler vermiş; müderrislik, müftülük, kadılık gibi görevlerde bulunmuş olan ve Vanlı olduğu için Vankulu lakabıyla tanınan Mehmed (ö. 1000/1592) isimli bir zat tarafından yazılmıştır. Türkiye'de basımı yapılan ilk kitap sayılmaktadır.³²⁰ Eserde "Refref" kelimesinin manasını veren şarih, açıklamasının sonuna "Vankulu" notunu düşerek kelimenin manası için yararlandığı kaynağı belirtmiştir (90b).

2.3.7.9.8. Makâmât

Basra yakınlarındaki Meşan kasabasının Harâm mahallesinde doğan ve bir dil âlimi olan Harîrî'nin (d. 446/1054 - ö. 516/1122)³²¹ Arap edebiyatında makâme türünde, toplumdaki çelişki ve çarpıklıklara dikkat çekmek amacıyla kaleme almış olduğu bir eserdir.³²² Şerhte, *Makâmât*'tan, evladına *Kur'an* öğretmenin sevabıyla ilgili bir rivayet nakledilmiştir (80b).

2.3.7.9.9. Rûhu'l-Beyân

İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) tasavvufi tefsir kitabıdır. Tasavvufi yönü ağır basan bir tefsir kitabı olarak bilinmekle birlikte, kaynakları dolayısıyla hem rivayet hem de dirayet tefsirinin özelliklerini taşıyan çok yönlü bir eserdir.³²³ Şerhte, Miraç Gecesi Allah'ın İslam ümmetinden şikayetleri nakledilmiş, sonunda ise "Kezâ fi-Rûhi'l-Beyân" ifadesiyle esere atıfta bulunulmuştur (92a).

2.3.7.9.10. el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Medhi Hayri'l-Beriyye

³¹⁸ M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/114-115.

³¹⁹ Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", 7/124.

³²⁰ Mustafa S. Kaçalın, "Vankulu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/513.

³²¹ Hulusi Kılıç, "Harîrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/191.

³²² Hulusi Kılıç, "el-Makâmât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/414.

³²³ Ali Namlı, "Rûhu'l-Beyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/211-213.

Bûsîrî'nin Hz. Peygamber övgüsünü içeren kasidesidir. Çalışmada detaylı olarak ele alındığı için burada bilgi verilmemiştir.

2.3.7.10. Gazveler ve Seriyyeler

Gazve, Arapçada “istemek, arzu etmek, niyetlenmek, kastetmek” gibi anlamların yanında “düşmanla savaşmak” anlamında da kullanılan “gazv” masdarından türetilmiş bir kelimedir. “Akın, saldırı, din uğruna yapılan savaş” anlamı taşıyan kelime, terim olarak da Hz. Peygamber’in bizzat sevk ve idare ettiği savaşlar için kullanılır. Hadis ve siyer âlimlerine göre asker sayısı az ya da çok olsun, savaş veya başka maksatla hareket edilsin, çarpışma gerçekleşsin ya da gerçekleşmesin Hz. Peygamber’in bütün seferlerine “gazve” denir. Hz. Peygamber’in, bir sahabi kumandasında gönderdiği askeri birliklere ise “seriyye” adı verilir.³²⁴ Eserde zikredilen gazveler ve seriyyeler şu şekildedir:

2.3.7.10.1. Bedir Gazvesi (2/624)

Hz. Peygamber’in müşriklerle yaptığı ilk savaştır ve hicretin ikinci yılında gerçekleşmiştir.³²⁵ Müşrikler karşısında açıkça üstün gelinen bu çarpışmada Müslümanların melekler yardımıyla desteklendiği *Kur'an-ı Kerim*'de³²⁶ açıkça belirtilmektedir. Eserde gazve sırasında gerçekleşen hadise veya mucizelerden bahsedilirken zikredilen (55b, 58a, 58b, 69b, 97b, 98b, 99a) Bedir Gazvesi, yetmişinci beytin şerhinde de kısaca anlatılmaktadır (57b).

2.3.7.10.2. Uhud Gazvesi (3/625)

Uhud Dağı eteklerinde vuku bulan bu gazve, Hz. Peygamber'in müşriklerle yaptığı ikinci savaştır.³²⁷ *Kur'an-ı Kerim*'de birçok ayette bu savaştan bahsedilmektedir.³²⁸ Şerhte, savaş sırasında meydana gelen bazı olaylar anlatılırken zikredilen (98a, 56a, 58b) bu gazve, yüz yirmi sekizinci beytin şerhinde de kısaca anlatılmaktadır (98b-99a).

2.3.7.10.3. Hendek Gazvesi (5/627)

Müslümanlarla Mekkeli müşrikler ve müttefikleri arasında gerçekleşmiştir. *Kur'an-ı Kerim*'de, saldıran tarafta bir araya gelen birçok grubu tabir etmek için kullanılan ve aynı zamanda ilgili surenin de adı olan “ahzâb” (hizipler, gruplar) ifadesinden dolayı Ahzâb Gazvesi olarak da adlandırılır.³²⁹ Şerhte, Allah Resulü'nün sabrı anlatılırken Hendek Gazvesi sırasında yaşadığı sıkıntılar dile getirilmiş, bu vesileyle gazve kısaca anlatılmıştır (25b-26a).

2.3.7.10.4. Huneyn Gazvesi (8/630)

³²⁴ Hüseyin Algül, “Gazve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/448.

³²⁵ Mustafa Fayda, “Bedir Gazvesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/325.

³²⁶ Âl-i İmrân, 3/123-125; el-Enfâl, 8/9-12, 17.

³²⁷ Muhammed Hamîdullah - Casim Avcı, “Uhud Gazvesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/54.

³²⁸ el-Enfâl, 8/36; Âl-i İmrân, 3/122,139,140,144,165,166,167,169,170.

³²⁹ Muhammed Hamîdullah, “Hendek Gazvesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/194.

Hız. Peygamber'le Hevâzinliler arasında gerçekleşen bu gazve, meydana geldiği bölge dolayısıyla Hevâzin Gazvesi olarak da anılır. *Kur'an-ı Kerim*'de adına yer verilir.³³⁰ Eserde, gazve sırasında yaşanan çeşitli olayların zikredilmesi dolayısıyla adı geçen gazve (17a, 17b, 56a, 58b, 97b, 98a, 99a), yüz yirmi sekizinci beytin şerhinde kısaca hâlinde detaylı bir şekilde anlatılmaktadır (98a-98b). Şarih, nefsin tuzaklarına dikkat çekmek için, bu gazvede sayıca çok olan ashabın kibre kapılarak hüsrân yaşamalarını örnek göstermektedir (17a).

2.3.7.10.5. Kâdisiye Savaşı (15/636)

Müslümanlara Kuzey Irak ve İran'ın kapılarını açan bu meydan savaşı,³³¹ eserde ismen zikredilmemektedir. Vilâdet mucizelerinden bahseden ve Kısra'nın ordusunun hezimetine telmihte bulunulan altmış birinci beytin şerhinde şarih, bu savaşı anlatmıştır (49b-50a). Savaşta, Sa'd b. Ebu Vakkas komutasındaki İslâm ordusu Rüstem komutasındaki düşman askeriyeye karşılaşmış ve Müslümanlar galip gelmiştir. Rüstem'i öldüren kişi şerhte Hilâl b. Alkemetül-Heysemî olarak (50a) belirtilmektedir. Bu isim İslâm Ansiklopedisi'nde Hilâl b. Ullefe şeklinde geçmektedir.³³²

2.3.7.11. Adı Geçen Ülke ve Şehirler

2.3.7.11.1. Fars

Pars kelimesinin Arapçalaşmış hâli olan Fars, batı literatüründe Persia şeklinde kullanılmakta ve bütün İran'ı ifade etmektedir.³³³ Eserde, Fars meliki Sasan'ın gördüğü bir rüyadan bahsedilirken (48a-49a) ve Fars meliki Yezdicerd ile İslâm halifesi Hz. Ömer'in ordularının karşılaşması anlatılırken (49b-50a) zikredilmektedir.

2.3.7.11.2. Bahreyn

Basra körfezinde otuz beş adadan oluşan bu ülke, adını bu adaların en büyüğü olan ve Arapçada "iki deniz" anlamına gelen "bahreyn" kelimesinden almıştır.³³⁴ Eserdeki bir rivayette, Fars meliki Sasan'ın gördüğü bir rüyayı tabir için Bahreyn'de bulunan bir rüya tabircisi olan Satîh'e adam gönderilir (48b).

2.3.7.11.3. Yemen

Genel olarak Mekke'yi dünyanın merkezi kabul eden İslâm coğrafyacılarına göre doğuya doğru döndüğünde Kâbe'nin güneyinde (sağında-yemîn) kaldığı için bu adı aldığı söylenen Yemen,³³⁵

³³⁰ Tevbe, 9/25.

³³¹ Yücesoy, "Kâdisiye Savaşı", 24/136.

³³² Yücesoy, "Kâdisiye Savaşı", 24/137.

³³³ Javad Heyat, "Fars", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/174.

³³⁴ Mustafa L. Bilge, "Bahreyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/492.

³³⁵ Cengiz Tomar, "Yemen (Kültür ve Medeniyet)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/414.

Arap yarımadasının güneybatısında yer alan bir ülkedir.³³⁶ Eserde, Yemen meliki Ebrehe'nin Kâbe'nin üzerine yürümesi olayı anlatılırken zikredilmektedir (55b). Bir başka zikredildiği yer, Yemen'e bağlı Sebe beldesi ahalisinin başına gelen sel felaketinin anlatıldığı kıssadır (71b). Yine Hz. Peygamber'in bir kölesini Muaz hazretlerine gönderdiği yer de Yemen olarak geçmektedir (102b).

2.3.7.11.4. Mısır

Büyük bir bölümü Afrika'da, küçük bir bölümü ise Asya'da yer alır. Fethedildiğinde İskenderiye antik kültürünün önemli merkezlerinden biridir. İslam ordularıyla gelen sahabiler sayesinde Mısır'da İslam kültürü de yaygınlaşmıştır.³³⁷ Şerhte, bir Allah dostunun, gördüğü rüyayı yorumlatmak için Mekke'den Mısır'a gittiği kısa vesilesiyle zikredilmektedir (109b).

2.3.7.11.5. Uman

Arap yarımadasının güneydoğusunda bulunan bir ülkedir.³³⁸ Eserde Âd kavminin yerleştiği yer tarif edilirken zikredilmektedir (75a).

2.3.7.11.6. Hadramevt-Hadramut

Arabistan yarımadasında, Yemen'in güney ve güneydoğusunda yer alır.³³⁹ Eserde Âd kavminin yaşadığı yer tarif edilirken zikredilmektedir (75a).

2.3.7.11.7. Mekke

Mekke şehri, Arap yarımadasının kuzeyinde Batnimekke adı verilen bir vadi üzerine kurulmuştur. Merkezinde, Müslümanların kiblesi olan Kâbe vardır.³⁴⁰ Eserde "Mekke" ve "Mekke-i Mükerreme" şeklinde geçmektedir. Kasidede değinilen kişilerin birçoğunun Mekkeli oluşu ve zikredilen olayların da büyük oranda Mekke'de geçiyor olması dolayısıyla Mekke ismi şerhte birçok kez zikredilmiştir.

2.3.7.11.8. Medine

Medine şehri; Arap yarımadasının batısında, Hicaz bölgesinde, Mekke'nin 350 km kuzeyindedir. Mekke ile birlikte iki Harem'den biridir. Hicret yurdu olması ve halkına herhangi bir zorlama olmaksızın İslamiyet'i kabul etmesinden dolayı *Kur'an*'la fethedildiği kabul edilir.³⁴¹ Eserde "Medine" ve "Medine-i Münevvere" şeklinde geçmektedir. Medine'de geçen bazı olaylardan bahsedilirken zikredilir.

³³⁶ Halil Kurt, "Yemen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/400.

³³⁷ Cengiz Tomar, "Tarih (Mısır, Suriye ve Filistin)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/40.

³³⁸ Mustafa L. Bilge, "Uman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/140.

³³⁹ Hüseyin Algül, "Hadramut", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/65.

³⁴⁰ Nebi Bozkurt - Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/555.

³⁴¹ Nebi Bozkurt - Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Medine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/305.

2.3.7.11.9. Şam

Günümüzde Suriye'nin başkenti olan Şam, İslam dünyasının önemli tarihî şehirlerinden biridir.³⁴² Şerhte, “Şam” ve “Şam-ı Şerif” şeklinde birkaç kez adı geçmektedir. Hz. Âmine'den nakledilen bir rivayete göre viladet vaktinde kendisinden zuhur eden bir nur Şam ilini aydınlatmıştır (53a). Diğer zikredildiği bir yer, Allah Resulü'nün ticaret için Şam'a gittiği sırada yaşananların anlatıldığı Rahip Bahîra kıssasıdır (61b). Ebu Cehil'in Hz. Peygamber'i Şam halifesi Habîb b. Mâlik'e şikâyeti ve sonrasında gelişen olayların anlatımında da Şam ismi zikredilmektedir (62b). Yüz otuz ikinci beytin şerhinde şarih, ashabın muharebelerinin güzel sonuçlarına örnekler verirken Şam ve Irak fetihlerini örnek gösterir (101a). Son olarak da Mekkeli bir kişinin, gördüğü bir rüyayı muhaddis Burhaneddin'e yorumlatmak için Şam'a gitmesi vesilesiyle zikredilmiştir (109b).

2.3.7.11.10. Basra

Güney Irak'ta Hz. Ömer tarafından kurulmuş olan bu şehir; Emeviler, Abbasiler ve daha sonraki dönemlerde siyasi, kültürel ve ekonomik olarak değerini korumuştur.³⁴³ Eserde, nefsin terbiyesinden söz edilirken Ebu Türâb en-Nahşebî'nin Basra'dan Mekke'ye gidene kadar sadece iki defa yemek yediği belirtilir (24a).

2.3.7.11.11. Horasan

Horasan, Kuzeydoğu İran'da bulunan bir eyalet olup isminin kelime manası “güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi, doğu bölgesi” anlamlarına gelir.³⁴⁴ Eserde, Fars meliki Yezdicerd'in komutanı Rüstem'in, Irak üzerine Horasan'dan yürüdüğü belirtilmektedir (50a).

2.3.7.11.12. Medyen

Hz. Şuayb'ın elçi olarak gönderildiği kavmin ve bu kavmin yaşadığı yerin adıdır.³⁴⁵ Eserde Yunus aleyhisselamın kıssası anlatılırken Yunus aleyhisselamın kavmine kızarak Medyen'i terkettiği zikredilmektedir (58b).

2.3.7.11.13. Sebe

Adını devletin kurucusu olan Sebe b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân'dan alan bu devlet Yemen'de hüküm sürmüştür. *Kur'an-ı Kerim*'de ve Sebe kitabelerinde bir toplum adı olarak geçer.³⁴⁶ Şerhte, belde-i Sebe tamlamasıyla zikredilen (71b) bu yer, kasidenin seksen yedinci beytinde telmihte bulunulan Sebe b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân kıssası vesilesiyle anılmaktadır.

2.3.7.11.14. Me'rib

³⁴² Cengiz Tomar, “Şam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/311.

³⁴³ Abdulhalik Bakır, “Basra”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/108.

³⁴⁴ Osman Çetin, “Horasan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/234.

³⁴⁵ Ömer Faruk Harman, “Medyen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/346.

³⁴⁶ Yiğit, “Sebe”, 36/241.

Yemen’de, ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu bilinmeyen bir şehirdir. Milattan önceki yıllarda Güney Arabistan’ın en büyük merkezi ve Sebe Krallığı’nın başşehridir.³⁴⁷ Eserde, Me’rib’de bulunan Arim Deresi’nin taşması olayı anlatılırken zikredilmektedir (71b).

2.3.7.11.15. Tihâm

Arabistan’ın Kızıldeniz sahilindeki dar bir kıyı ovasıdır. İslam’ın zuhurunda bölgedeki birçok kişi ilk Müslümanlardan olmuşlardır.³⁴⁸ Şerhte, müşriklerin Hz. Peygamber’i öldürmek için bir araya gelmelerinin anlatıldığı kıssada, aralarına katılan şeytanı Tihâm’dan olmadığı için tehlikeli görmezler (64b).

2.3.7.11.16. Sava

İran’ın merkezî eyaletinde bulunan bir şehirdir. Şerhte, viladet mucizelerinden biri olan Sava Gölü’nün kuruması olayından bahsedilirken zikredilmektedir (51a).

2.3.7.11.17. Aden

Kızıldeniz’in girişinde stratejik olarak önemli bir mevkide, Şeddâd b. Âd tarafından kurulduğu rivayet edilen bu şehrin tarihi milattan önce 4000 yıllarına kadar uzanmaktadır.³⁴⁹ Şerhte, Şeddâd’ın cennet inşa etmek üzere Aden’de bir sahrayı belirlediği rivayet edilmektedir (74b).

2.3.7.12. Coğrafi Unsurlar

2.3.7.12.1. Batha Vadisi

Batha, Arapça’da “kumlu, çakıllı dere; suyun yayılarak aktığı geniş tabanlı vadi” anlamlarına gelmekle birlikte Mekke ile Mina arasında bulunan vadinin adıdır.³⁵⁰ Eserde, verilen bir hadis-i şerifte Batha Dağı olarak zikredildiği görülmektedir (27a).

2.3.7.12.2. Sevr Dağı

Hz. Peygamber’in hicreti sırasında gizlendiği, *Kur’an-ı Kerim*’de de adı geçen mağaranın bulunduğu dağdır. Mescid-i Haram’a yaklaşık dört km mesafededir.³⁵¹ Eserde, hicret olayının anlatıldığı bir kıssada anılmaktadır (66b).

2.3.7.12.3. Ebûkubey’s Dağı

Kâbe’nin yaklaşık olarak yüz metre doğusunda yer alan küçük bir dağdır.³⁵² Şerhte iki yerde zikredilmektedir. Birincisi Ebrehe kıssasındadır. Abdülmuttalib olayların geliştiği sırada bu dağa

³⁴⁷ Casim Avcı, “Me’rib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/187.

³⁴⁸ Elnure Azizova, “Tihâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/153.

³⁴⁹ Mustafa L. Bilge, “Aden”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/367.

³⁵⁰ Salim Ögüt, “Ebtah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/82.

³⁵¹ Adnan Demircan, “Sevr Mağarası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/5.

³⁵² Abdullah A. Boks, “Ebûkubey’s”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/280.

çekilmiştir (57b). İkincisi ise Allah Resulü ile Habîb b. Mâlik arasında geçen olayların anlatıldığı kıssadır. Burada da Allah Resulü mucize göstermesine yardım etmesi için bu dağa çıkarak Allah'a dua eder (63a).

2.3.7.12.4. Sînâ Dağı

Hz. Musa'ya Tevrat'ın indirildiği dağdır.³⁵³ Şerhte, Allah Teala'nın Hz. Musa ile Sînâ' da konuştuğu ifade edilmektedir (42b).

2.3.7.12.5. Rum Denizi

Dünyanın en büyük iç denizi olan Akdeniz'in³⁵⁴ tarih boyunca Müslümanlar tarafından "Romalılar Denizi" manasında kullanılan isimlerinden biridir.³⁵⁵ Eserde, Hz. Yunus kıssası anlatılırken onun Bahr-i Rûm'a giderek bir gemiye bindiği ifade edilmektedir (59a).

2.3.7.12.6. Nil Nehri

Afrika'nın kuzeydoğusunda yer alan, kaynağından itibaren dokuz ülkeden geçerek Akdeniz'e dökülen, dünyanın en uzun nehridir. Tarih boyunca özellikle Mısır'ın dinî, siyasal, kültürel, ekonomik ve sosyal hayatında önemli rol oynamıştır.³⁵⁶ Eserde, Miraç hadisesinde yaşananlar anlatılırken Cebrail ile Hz. Peygamber'in bir konuşması nakledilir. Burada Cebrail, Sidre ağacının altından ikisi zahir ikisi batın tarafına olmak üzere dört ırmak aktığını ve zahir tarafına akanlardan birinin Nil olduğunu ifade etmektedir (88b).

2.3.7.12.7. Fırat Nehri

Türkiye topraklarından doğup Irak'ta Dicle ile birleştikten sonra denize ulaşan akarsudur.³⁵⁷ Eserde, Miraç hadisesinde yaşananlar anlatılırken Cebrail ile Hz. Peygamber'in bir konuşmasında Cebrail, Sidre ağacının altından ikisi zahir ikisi batın tarafına olmak üzere dört ırmak aktığını ve zahir tarafına akanlardan birinin Fırat olduğunu ifade etmektedir (88b).

2.3.7.12.8. Arım Deresi

Kur'an-ı Kerim'de bildirildiğine göre³⁵⁸ Sebe halkının cezalandırılması sırasında büyük bir sel baskınıyla yıkılan set "Arim Seddi" olarak bilinmektedir.³⁵⁹ Şerhte, yaşanan bu hadise anlatılırken "azim bir dere" olarak nitelendirilmiştir (71b).

³⁵³ Mustafa Sinanoğlu, "Sînâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/221.

³⁵⁴ Metin Tuncel, "Akdeniz (Coğrafya)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/229.

³⁵⁵ İdris Bostan, "Akdeniz (Tarih)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/231.

³⁵⁶ Eymen Fuâd Seyyid, "Nil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/122.

³⁵⁷ Metin Tuncel, "Fırat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/31.

³⁵⁸ Sebe, 34/16.

³⁵⁹ Ömer Faruk Harman, "Arim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/373.

3. BÖLÜM

NÜSHA TAVSİFİ, METNİN KURULMASINDA TAKİP EDİLEN YÖNTEM

3.1. Nüsha Tavsifi

Yazma eserin bilinen tek nüshası, Berlin Devlet Kütüphanesi Hs. or. 4572'de kayıtlı olup 117 varaktır. 1b-114b varakları arasında yer alan şerh tamdır. 1a'da kütüphane mührü bulunmaktadır. 1b'de sayfanın üst ortasında mor renkte yazılmış "Yâ Allâh" lafzı ve Besmele ile başlayan yedi beyitlik bir manzume bulunmaktadır. Besmelenin üstünde kırmızı renkte yazılmış "İbtidâ' hâzihi'l-ebîyâtü Arabiyye ve intihâ'ihâ tercemetü"³⁶⁰ notu düşülmüştür. 2a'nın üst ortasında 1b'deki "Yâ Allâh" lafzını yazan kalemlerle bir ifade yazılmış ancak üstü karalanmıştır. Bu ifade "Hâşim b. Muhammed el-Akşehrî" olarak okunabilmiştir. 2a-4a arasında Arapça bir mukaddime, 4a-114a arasında ana metin yer almaktadır. 114b'de Arapça bir hatime bulunmaktadır. 115a-117b arası ise boştur. Nesih yazı türüyle kaleme alınmış olan eserde, okunmaya engel teşkil edecek yanık, yırtık, mürekkep lekesi gibi herhangi olumsuz bir durum söz konusu değildir. Eserin her sayfasında 15 satır olup genelinde derkenar açıklamaları bulunmaktadır. Şerh edilen kasidenin beyitleri harekeli diğer kısımlar harekesiz yazılmıştır. Eserin tamamında varakların "b" yüzünün sol alt kenarında rekabe kaydı mevcuttur. Eserde herhangi bir müstensih ismine rastlanmamıştır. Metinde görülen eklemeler, üstü çizilerek farklı biçimlerde ifade edilen kısımlar, birtakım işaretler ve çekilen sahlar eserin müellif hattı olduğunu düşündürmektedir.

Baş: Hâmdin idmân edindim zâtına
Hem şalât ü selâmı kıl Hâbibe

Sonu:

...والصَّلوة والسلام على رسول الحنَّان، والآل والأصحاب الرَّجحان، والحمد لله رب العالمين بِمَنَّةِ الغفران

[Salat ve selam O'nun şefkatli Resul'ünün üzerine ve onun ehline ve ashabına olsun. Hamd, âlemlerin Rabbi olan, bağışlayan Allah'a mahsustur.]

3.2. Metnin Kurulmasında Takip Edilen Yöntem

a) Türkçe kelimelere getirilen eklerin ve soru edatı olan "-mi"nin yazımında düzlük-yuvarlaklık uyumu gözetilmiştir: gönülün, burnuña, andan mıdır.

b) Arapça, Farsça ek ve edatlar, kendilerinden sonra gelen kelimelerden kısa çizgi ile ayrılmıştır: ke-zâlik, bî-hüde, mâ-beyn.

³⁶⁰ [Bu beyitlerin baş tarafları Arapça son kısımları ise tercümedir.]

c) Yapım eki görevindeki Farsça ek ve edatlar eklendikleri kelimelere birleşik yazılmıştır: nazargāh, elemnāk vb.

d) Sonu “b” ile biten Zarf-fiil ekleri (-ıp, -ip, -up, -üp) yuvarlak ünlü ve “p” ünsüzüyle yazılmıştır: uğrayup, çağırup, serüp gibi.

e) “için, ile, ise” edatları, yazma eserde kendisinden önceki kelimedenden ayrı yazılmışsa transkripsiyonlu metinde de ayrı, bitişik yazılmışsa transkripsiyonlu metinde de bitişik yazılmıştır: hācet için (7b), bildiñ ise (33b), olursa (35a), şeref ile (34b), nūruyla (42b).

f) Arapça ve Farsça ek, edat, kelime ve terkiplerin yazımında Prof. Dr. İsmail Ünver’in teklif ettiği hususlar³⁶¹ dikkate alınmaya çalışılmıştır.

g) “girü, iyü, kapu, kendü” gibi yazımı kalıplaşmış bazı kelimelerin imlâsında metne bağlı kalınmıştır.

h) Kapalı “e” ler açık “e” olarak (de-, et-, ...) okunmuştur.

i) Özel isimlerin ilk harfleri büyük yazılmış, gelen ekler kesme işaretiyle ayrılmamıştır: Şāma, Herim bin Sināniñ, Mekkeye gibi.

k) Metinde geçen vâv-ı ma‘ düleler “ ~ ” biçiminde gösterilmiştir: hāce gibi.

l) Allah lafzının muzâfun-ileyh olduğu durumlarda kelimedeki lâm harfleri kesme işaretiyle ayrılmıştır: Ḥabību’llāh, Resūlu’llāh gibi.

m) Arapça tamlamalar şu şekilde yazılmıştır: enfüsü’l-mü`minin, nezāfetü’l-cisim, keremü’l-beled gibi.

n) Sayfa numaraları köşeli parantez [] ile belirtilmiştir.

o) Metin tamiri yapılan yerlerde köşeli parantez [] kullanılmıştır.

ö) Eserde yer alan Arapça kısımlar, tahkiki yapılarak Arap harfleriyle bilgisayara aktarılmış, hemen altlarına da köşeli parantez içinde Türkçe çevirileri eklenmiştir. Ancak “ḳāle’llāhü Te‘ālā, fi..., ḳāle Resūlu’llāh...” gibi kalıplaşmış ifadeler transkribe edilerek verilmiştir.

3.3. Çeviri Yazı Alfabeti

Yazı fondu olarak “Times Turkish Transkripsiyon”, alfabe olarak ise aşağıda gösterilen klasik transkripsiyon alfabeti kullanılmıştır:

ا : a,e

آ : a,ā

ب : b, p

پ : p

³⁶¹ Ünver, “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”.

ت : t
ث : ʒ
ج : c
ح : ʰ
خ : ʰ
د : d
ذ : z
ر : r
ز : z
ژ : j
س : s
ش : ʃ
ص : ʃ
ض : d, z
ط : t
ظ : z
ع : ʕ
غ : ğ
ف : f
ق : k
ك : k, g, ñ
ل : l
م : m
ن : n
و : v, o, ö, u, ū, ü
ه : h, a, e
ی : y, i, ī
ء : ʔ

3.4. Transkripsiyonlu Metin

Şerh-i Kasîde-i Bürde

[1b]

يا الله³⁶²

İbtidâ hâzihi'l-ebÿâtü ' Arabiyye ve intihâ 'ihâ tercemetü"³⁶³

Bismillâh irrahmân irrahîm

Ḥamdin idmân edindim zâtına
Hem şalât ü selâmı kııl Ḥabîbe

Tâbi' ile vü aşḥâbı bu vaşfına
Rıdvânu'llâh Te'âlâ 'aleyhim bi-esrine

Kim nâzım mübtelâ idi fâliç ' illetine
İster ḥalâş-ı vücūd sırr-ı ' irfânına

Çün bed eyledi tazarru' niyâzına
Vesîle kııldı ol Şâh ḥazretine

Şifâdır bu kaşîde şetîr emrâzına
Ger muḳârin kılarşa ḥulûşına

Şalât-ı nâzım şart kııldı bed'ine
Şalât-ı mezkûr oldur bugüne

Mevlâyâ şalli ve sellim dâ'imen ebeden
'Alâ ḥabîbike ḥayri'l-ḥalkı küllihimi

³⁶⁴[2a] Ama بعد فيقول الفقير عبد القادير بن اسماعيل الإسكليبي: لما كانت القصيدة المشهورة المسَمَّى بالبرءة مغلقة الألفاظ التي لا يتيسر لكل أحد فهم معانيها وربطها وعسر فهمها على أكثر من قراها شرعت في ترجمتها ونقلها من العربية إلى لسان التركي مع قليل البضاعة وكثير الاشتغال ليعم نفعها لكل أحد، لأنَّ ظهور آثار الأدعية والأورد وغيرهما مع ملاحظة معانيها يجمع الخواطر، وهذا بعبارات عربية سيِّما مع المغلقة عسر فهم معانيها على أكثر الناس، وأما قرائتها من غير ملاحظة معانيها قيل هذه من لقلقيَّات اللسان فضلاً عن حصول المقصود بخلاف قرأت القرآن، فإن أكثر الناس غافلون عن هذا، والاستفادة بهذه القصيدة الشريفة الاستماع بنية خالصة وحسن القبول والاعتماد عليها، فإذا وجد نسخة هذه القصيدة اللطيفة المرغوبة في خانة كانت محفوظة عن السرقة والحرق، وإذا وجدت في شخص كان مصوناً عن الغرق والآفات السَّماوية والأرضية، خصوصاً لو قرئت على مطلوب برعاية شروطها حصل بإذن الله وبشرفه وعزته عليه السلام، لأنَّها في مدحه وأوصافه الجميلة لَمَّا [2b]

³⁶² Bu ifade, eserin üst kısmına mor renkte ve büyük puntolarla yazılmıştır.

³⁶³ [Bu beyitlerin baş tarafları Arapça son kısımları ise tercümedir.]

³⁶⁴ 1b'de "Yâ Allah" lafzını yazan kalemler bu sayfanın başına da büyük puntolarla bir yazı yazılmış ve siyah kalemle okunamayacak şekilde karalanmıştır. Eğer okumamız doğruysa buradaki ifade "Hâşim b. Muḥammed el-Akşehri" şeklindedir.

كان القارئ جعل النبي عليه السلام وسيلة بينه وبين الله تعالى كما جعل الناظم ظفر بمقصوده ببركته عليه السلام، لكن برعاية الشروط المعتر (المعترة) المذكورة في الشروح، وهي ثمانية عند قرائتها لتكون مؤثرة على المقصود، الأول التوضي والثاني استقبال القبلة والثالث الدقة في تصحيح ألفاظها وإعرابها والرابع كون القارئ عالماً بمعانيها لكون تأثيرها بالعلم والتفكير كما ذكر في ما سبق والخامس كون قرائتها بالنظم لأنها وردت منظومة والسادس حفظها والسابع كون القارئ مأذوناً من أهلها والثامن كون قرائتها بصلوة الناظم التي هي:

مولاي صَلِّ وَسَلِّمْ دَائِمًا أَبَدًا على حبيبك خير الخلق كُلِّهِمْ

لأن أكثر الناس كان مأبوساً بترك هذه الصلوة، فأما القارئ لو أتى هذه الصلوة عقيب كل بيت على حده ظهر آثارها سرعة (سريعة)، وحكى أكثر الشارحين كان (في) عيني سعد الفاروقي رمد حتى قرب على العمى، رأى في المنام رسول الله عليه السلام قال: امض إلى صاحب بهاء الدين، وخذ منه القصيدة البراءة، واجعلها على عينيك، فاتبه من منامه وذهب إلى من معه القصيدة، فأخذها ووضعها على عينيه وقرأها فشفاه الله بها. وقال بعض الشارحين من قرأها في كل [3a] ليلة جمعة بين المغرب والعشاء مع رعاية شروطها يموت على الإيمان والإسلام، الله أعلم بحقيقة الحال. اعلم أن الإمام أبو عبد الله محمد البوصري -نور الله مضجعه في يوم الجزاء- كان ساكناً بمصر، وكان مولده في بوسير، قرية من قرى مصر، وكان قدس سره في بداية عمره من مقربات السلاطين، وكان يصفهم بالآبيات والأشعار الفصيحة ويهجو أعدائهم بالأوصاف الفضيحة، وقد جاء يوماً من عند أحد السلاطين إلى بيته فدخل السكة فصادف شخصاً مليحاً فقال الشيخ له: أنت رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم الليلة في المنام؟ قال البوصري: إني لم أر النبي عليه السلام في تلك الليلة، لكن امتألاً قلبي من ذلك الكلام بعشقه ومحبه صلى الله عليه وسلم، فجننت إلى بيتي ونمت، فإذا أنا رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم مع الأصحاب كالشمس بين النجوم، فانتبهت فقد ملئ قلبي بالحب والسرور، ولم يفارق بعد ذلك من قلبي محبة ذلك النور، وأنشدت في مدحه قصائد كثيرة كالمصرية والهمزية ثم قال الإمام أصابني خلط فالج، فأبطل نصفي وقطعتني عن الحركة، ففكرت أن أعمل قصيدة مشتملة على مدايح (مدائح) النبي صلى الله عليه وسلم وأستشفى بها من الله تعالى فأنشدت هذه القصيدة [3b]

ونمت فرأيت النبي صلى الله عليه وسلم في المنام، فقرأت صلى الله عليه وسلم هذه القصيدة على التمام، فمسح بيده الكريمة على أعضائي الحقيمة فقامت من المنام ملابساً بالعافية من الآلام، فخرجت من بيتي غدوة، فلقيني الشيخ أبو الرجاء الصديق لي فقال لي: يا سيدي، هات قصيدتك التي مدحت بها النبي صلى الله عليه وسلم -والحال أي لم أكن أعلمت بها أحداً من الناس- فقلت أي قصيدة تريد، فإني مدحته عليه السلام صلى الله عليه وسلم بقصائد كثيرة فقال هي التي

أَمِنْ تَذَكُّرٍ جِيرَانٍ بِذِي سَلَمٍ مزجت دمعاً جرى مِنْ مُقَلَّةٍ بِدَمٍ

فقلت من أين حفظتها يا أبا الرجاء؟ وما قرأتها على أحد من إليّ جاء، قال لقد سمعتها البارحة تنسدها بين يدي النبي صلى الله عليه وسلم وهو يتمائل ويتحرك استحساناً تحرك الأغصان المثمرة بمبوب نسيم³⁶⁵ الرياح، فأعطيتها إياها فنشر الخبر بين الناس واستنسخ هذه القصيدة وزير ملك الطاهر صاحب بهاء الدين ونذر استماعها قائماً وكاشف الرأس عند قرائتها، ثم قال الناظم -طيب الله ثراه- اتباعاً بأسلوب عجيب بسم الله الرحمن الرحيم لكن ترك الحمدلة والصلولة، قال بعض السلف أتى المص (المصنف) -أنار الله مثواه- [4a] في حق الحمدلة والتصلية بيتاً مستقلاً للامتثال بحديثي الوارد في حقهما، الحمد لله منشيء الخلق من عدم، ثم الصلوة على المختار في القدم، ثم جعل قصيدته على عشرة فصول وخاطب نفسه أي ذاته على سبيل التجريد أي أخرج من نفسه شخصاً آخر بالفرض وجعل مخاطباً أي قابلاً للمخاطبة وأوقع الكلام عليه.

³⁶⁵ Derkenar: Nesîm: Hüb ve mülâyim olan rüzgâr. *Vanşulu*.

[Şimdi, fakir Abdülkâdir b. İsmail el-İskilibî diyor ki *Bür'e* ismiyle müsemma meşhur kasidenin lafızları kapalı olup herkesin onun manalarını anlaması ve bağlantılarını kurabilmesi kolay değildir. Bu sebeple okuyanların pek çoğu tarafından zor anlaşılır. Konu hakkında bilgimin azlığı ve meşguliyetimin çokluğuna rağmen faydasının herkese ulaşması için onu tercüme etmeye ve Arapçadan Türkçe lisanına nakletmeye başladım. Çünkü duaların, evrad ve ezkarın etkilerinin zuhuru, anlamlarının da mülahazasıyla mümkündür. Bu Arapça ibareler özellikle de bu kapalı manalar ise insanların pek çoğu tarafından zor anlaşılır. Anlamlarını düşünmeden okumaya gelince, bu durum maksadın hasıl olması şöyle dursun, lisanın lalakasından ibarettir. Ancak *Kur'an*'ın kıraati bunun gibi değildir. Çünkü insanların pek çoğu bunu anlamazlar. Bu kaside-i şeriften istifade ise halis bir niyet, hüsnü kabul ve tam bir teslimiyetle olur. Bu rağbet gören latif kasidenin bir nüshası bir hanede bulunursa, o hane hırsızlıktan ve yangından korunur. Eğer bir şahsın üzerinde bulunursa o şahıs da boğulmaktan, semavî ve arazî felaketlerden korunur. Özellikle de şartlarına riayet edilerek bir dilek/istek için okunduğunda Allah'ın izni ve Resulullah'ın (sav) şerefi ve izzetiyle o istek yerine gelir. Çünkü bu kaside onun methi ve güzel evsafı hakkındadır. Okuyucu, tıpkı şairin yaptığı gibi Hz. Peygamber'i (sav) kendisi ile yüce Allah arasında vesile kıldığında Hz. Peygamber'in (sav) bereketi ile maksadına ulaşır. Maksada erişme, şerhlerde zikredilen muteber şartlara riayet etmeye bağlı kılınmıştır. Bu şartlar 8 tanedir:

1. Abdestli olmak.
2. Kibleye yönelmek.
3. Telaffuzları ve ifadeleri (lafız ve i'râbını) doğru bir şekilde ifade etmeye dikkat etmek.
4. Daha önce de zikredildiği gibi okuyucunun okumasının etkili olabilmesi için bu kasidenin manalarını biliyor olması ve bunlar üzerinde tefekkür etmesi gerekir.
5. Nazm ile şiirsel okuma. Çünkü o, manzum olarak bize ulaşmıştır.
6. Onu ezberlemek.
7. Okurun, ehli tarafından izinli (yetkilendirilmiş) olması.
8. Bûsîrî'nin *Mevlâye salli ve sellim dâimen ebeden/Alâ habîbike hayri'l-halki kullihimi* duasıyla birlikte okumak. Çoğu insan bu duayı terk ettiği için ümitsizliğe kapılmıştır. Ancak okuyucu, bu duayı her beyitten sonra ayrı ayrı okursa etkileri çok hızlı bir şekilde açığa çıkar.

Çoğu şarih şu hikâyeyi nakleder: Sa'd el-Fârûkî'nin iki gözü iltihaplanır. Bu hastalığı onu neredeyse kör bırakacak derecede ilerler. Rüyasında Resulullah (sav) ona şöyle der: "Bahaüddin'in arkadaşının yanına git, ondan *Kaside-i Bür'e*'yi al ve gözlerinin üzerine koy!" Sa'd bunun üzerine uykusundan uyanır ve kendisinde *Kaside-i Bür'e* olan kimseye gider, onu alır ve gözlerinin üzerine koyar ve onu okur. Allah da bununla ona şifa verir. Bazı şarihler "Kim ki her cuma gecesi akşam ve yatsı arasında şartlarına riayet ederek bunu okursa iman ve İslam üzerine ölür. Durumun gerçekliğini Allah daha iyi bilir." demişlerdir.

Bil ki İmam Ebû Abdullah Muhammed el-Bûsîrî (Allah kıyamet günü onun kabrini pür nûr eylesin) Mısır'da otururdu. Babası Mısır köylerinden biri olan Bûsîrlidir. Bûsîrî, ömrünün

başlarında yöneticilerin yakınında olan dostlarından biridir. Onları fasih şiirlerle medhederken onların düşmanlarını da yüz kızartıcı vasıflarla hicveder. Bir gün yöneticilerden birinin yanından evine doğru gelirken bir sokağa girer ve güler yüzlü, yaşlı bir adamla karşılaşır. Yaşlı adam ona “Sen geceleyin rüyada Allah Resulü’nü (sav) gördün mü?” diye sorar. Bûsîrî de “Ben geceleyin Hz. Peygamber’i (sav) görmedim fakat kalbim onun (sav) aşkı ve muhabbetinden dolayı bu kelam ile doldu.” diye cevaplar. Bûsîrî olayın devamını şöyle anlatır: “Hemen evime geldim ve uyudum. Bir de ne! Resulullah’ı (sav) ashabıyla birlikte yıldızların arasındaki güneş gibi gördüm. Akabinde uyandım. Kalbim onun muhabbeti ve mutlulukla dolmuştu. Bundan sonra da bu nurun muhabbeti kalbimden hiç çıkmadı. *Mudariyye* ve *Hemziyye* kasideleri gibi onu öven birçok kaside yazdım.” İmam (Bûsîrî), şöyle devam eder: “Ben felç geçirdim ve bir yanım tutmadı, bir tarafımı hareket ettiremedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber’e (sav) övgüler içeren ve onunla şifa bulmayı umduğum bir kaside yazıp uyudum. Uykuda Nebi’yi (sav) gördüm. Ona bu kasidenin tamamını okudum. Mübarek elleriyle benim hakir azalarımı mesh etti. Bunun üzerine acılarımdan tamamen kurtulmuş ve sağlığıma kavuşmuş hâlde uyanarak erkenden evimden çıktım. Değerli dostum Şeyh Ebu’r-Recâ’ya rastladım ve bana: ‘Efendim! Nebi’yi (sav) övdüğün kasideyi bana verir misin?’ dedi. Halbuki ben hiç kimseye bu kasideden bahsetmemiştim. Ona Resulullah’ı öven pek çok kaside yazdığımı söyleyerek hangi kasideyi istediğini sordum.

مزجت دمعاً جرى من مُثَلَّةٍ بَدِمَ

أَمِنْ تَدَكُّرِ جِيرَانِ بِلَدِي سَلِمَ

ile başlayan kasideyi istediğini söyledi. Bu kasideyi kimseye okumadığımı, onun nerden öğrendiğini sorduğumda ise ‘Ben, o kasideyi sen dün gece Resulullah’ın (sav) huzurunda okurken duydum. Sen onu okurken Resulullah (sav) da kasideyi çok beğendiğinden dolayı olgunlaşmış meyve dallarının yumuşak rüzgârların esintisiyle sallanması misali sallanıyordu.’ diye cevap verdi. Bunun üzerine kasideyi ona verdim ve bu haber insanlar arasında yayıldı.” Bûsîrî devamında şu hadiseyi anlatır: “Bu kasideyi Bahaeddin’in arkadaşı Melik Tahir’in veziri istinsah etti. Okunması esnasında onu ayakta ve başı açık hâlde dinledi. Sonra nâzım (Allah onun toprağını temiz kılsın) acayip bir üslubla *Bismillâhirrahmânirrahîm* dedi fakat hamdele ve salveleyi terk etti. Bazı selef âlimleri der ki: (Allah onların toprağını pür nur eylesin) O ikisi (hamdele ve salvele) hakkında Hz. Peygamber’in söylemiş olduğu hadislerle itaat etmek için hamdele ve salveleye müstakil bir beyit tahsis etti. Mahlukatı yoktan var eden Allah’a hamdolsun, sonra yaratılmışlar içinde en seçilmiş olan Peygamberimiz’e (sav) salat ve selam olsun. Sonra kasidesini 10 fasıla ayırdı. Ve kendi zatına tecrit yolu üzere hitap etti. Yani kendi nefsinden farazi başka bir şahıs çıkardı ve onu kendisine muhatap kıldı ve sözlerini ona söyledi.]

(الفصل الأول في السؤال عن كيفية النفس)

[Birinci fasıl: Nefsin hâlleri hakkındadır.]

[1. Beyit]

أَمِنْ تَدَكُّرٍ جِرَانٍ بِذِي سَلَمٍ

مَزَجَتْ دَمْعًا جَرَى مِنْ مُقَلَّةٍ بَدَمٍ

[Ey gönül! Selemli dostları anmaktan mı gözünden kanlı yaş akıtıyorsun?³⁶⁶]

الهمزة للاستفهام، ومن متعلّقة ب مزجت، فُذِمَ للحصر، والتدكّر مصدر (من الذّكر) بكسر الدّال، يستعمل في الذّكر اللساني، وبضمّها في الذّكر القلبي، وهو مضاف إلى مفعوله، وفاعله محذوف، وهو كاف الخطاب، أي أَمِنْ تَدَكُّرِكَ، والجيران جمع جارٍ، هو مَنْ قَرَبَ داره إلى داره، والمراد من الجيران ههنا المحبوب على طريق المجاز، والباء في بذي سلم بمعنى في، والظرف مستقر صفة لجيران، وذو بمعنى صاحب، وسَلَمٍ اسم شجرة في الوادي بين مكة [مكة] والمدنية، والمزج الخلط، والدمع ماء مالح يجري من العين، وجرى من السيلان، ومن متعلّق ب جري، والمقلة البيضاء والسّواد اللذان في داخل العين، وبدم متعلّق [4b] ب مزجت، والتنوينات في دمع وفي مقلة وفي دم عوض عن المضاف إليه، وهو كاف الخطاب.

[“Hemze” istifham içindir, “min” harfi “mezecte” fiiline bağlıdır, hasr için öne alınmıştır. “Tezekkür”, “zâl” harfinin kesresi ile lisanen zikir, dammesi ile de kalbî zikir için kullanılır. Bu kelime mef’ulüne muzaftır, faili de mahzuftur, o da kâfu’l-hitabdır, yani senin hatırlaman. “Cirân”, câr kelimesinin çoğulu olup evi evine yakın olan kimsedir. Burada komşulardan maksat mecaz yoluyla sevgilidir. “Bi-zîselem”deki “bâ” harfi “fî” anlamındadır, zarfı müstekar “cirân”ın sıfatıdır. “Zî” sahib manasındadır, “selem” ise Mekke ile Medine arasındaki vadide bulunan bir ağaç ismidir. “Mezc” karıştırmak demektir. “Dem’u” kelimesi gözden akan tuzlu bir su (gözyaşı) demektir. “Cerâ” akmak demektir, “min” harfi “cerâ”ya bağlıdır. “Mukle” gözdeki siyah ve beyaz demektir. “Bi-demin”, “mezecte”ye bağlıdır. “Dem’u”, “mukle” ve “dem” kelimelerindeki tenvinler muzafun ileyhten -ki o kâfu’l-hitâbdır- ıvâzdır.]

Fe-ḥaşılu ma’ ne’l-beyt bi’t-Türki:

Eyyetühe’n-nefs! Gözyaşımı dem ile maḥlūt olarak aḳıddıñ, menşe-i hüznüñ nedir? Ke-enne nâzım menşe-i hüznünden tecâhül edüp « مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ » ḥadîs-i şerîfine³⁶⁷ ittibâen te’arrüf ve teyaḳḳun ḳaşd eyledi. Ya’ nî ey nefis! Mâhiyyet-i hüznüñ nedir? Ol ağacın şâhibi olan maḥbûb ki Resûl ‘Aleyhi’s-selâmdır Mekke-i Mükerreremeye mürûr vaḳtinde ol mekânda vâḳi’ Selem ağacına uğrayup şecerin gölgesinde istirâhat eden Zât-ı Muḥterem ‘Aleyhi’s-selâm maḥbûbı tezekküründen mi gözyaşımı dem ile aḳıddıñ?

³⁶⁶ Beyitlerin tercümesinde Mahmut Kaya’nın *Kasîde-i Bürde’yi Türkçe Söyleyiş* adlı kitabından faydalanılmıştır.

³⁶⁷ [“Kendini bilen, Rabb’ini bilir.” (Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ Halk Arasındaki Rivayetlerin İlmî Değeri*, 2/262)]

[2. Beyit]

أَمْ هَبَّتِ الرِّيحُ مِنْ تَلْقَاءِ كَاطِمَةٍ

وَأَوْمَضَ الْبَرْقُ فِي الظُّلْمَاءِ مِنْ إِضْمٍ

[Yoksa Kâzime yönünden rüzgâr mı esti, zifiri karanlıkta İzam Dağı'ndan şimşek mi çıktı?]

كلمة أم مُتَّصِلَةٌ أَوْ مَنْقُوعَةٌ، وَالرِّيحُ مِنَ الرِّوْحِ، وَهُوَ بِمَعْنَى الذَّهَابِ، وَمِنْ مَتَعَلِّقٍ بِهَبَّتْ، وَتَلْقَاءُ بِمَعْنَى الْجَانِبِ وَالْجِهَةِ، وَكَاطِمَةٌ اسْمٌ مِنْ أَسْمَاءِ الْمَدِينَةِ [بل هي موضع قرب المدينة]، وهي اسم فاعل من الكظم، وهو تسكين الغضب، والواو في وأومض للجمع أو الفاصلة، وأومض ماض من الإيماض وهو اللَّمَعَانُ، وَالْبَرْقُ بِالرَّفْعِ فَاعِلٌ أَوْ مَوْضِعٌ، وَفِي مَتَعَلِّقٍ بِأَوْمَضَ، وَالظُّلْمَاءُ صِفَةٌ مَوْصُوفٍ مَحْذُوفٍ أَي اللَّيْلَةُ الظُّلْمَاءُ، وَهِيَ مُؤَنَّثٌ أَظْلَمُ، وَمِنْ مَتَعَلِّقٍ بِأَوْمَضَ، وَإِضْمٌ بِكَسْرِ الْهَمْزَةِ وَفَتْحِ الضَّادِ [5a] اسْمٌ جَبَلٍ قَرِيبٍ مِنَ الْمَدِينَةِ، وَهُوَ مَحَلُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ.

[“Em” kelimesi bitişik ya da ayrıdır. “Er-rîh”, “er-revh”ten türetilmiştir. O da gidiş, ayrılık demektir. “Min”, “hebbet” ile müte’allıktır. “Tilkâ”, yön-cihet manasındadır. “Kâzimetün”, Medine’nin isimlerinden biridir. (Ya da Medine’ye yakın bir yerin adıdır.) “Kâzime”, “el-kezm”den türemiş ism-i faildir ki o da öfkenin yatışmasıdır. “Evmeda”daki “vav”, cem ya da fasıla içindir. “Evmeda”, “el-îmad”dan türemiştir ki o da parlaklık demektir. “El-berku”, ref hâlinde, “evmeda” fiilinin failidir. “Ez-zelmâu”, mahzuf bir mevsufun sıfatıdır, “kapkaranlık gece” demektir ki o da “ezlemu”nun müennes hâlidir. “Min”, “evmeda” ile müte’allıktır. “İdami” hemzenin esresi, dad harfinin üstünü ile okunursa Medine’ye yakın bir dağın adıdır; Hz. Peygamber’in (sav) nurunun iniş yeridir.]

Ve hâşılı ma‘ne’l-beyt:

Bu vecihle gözyaşın dökmeñ zikrolunan yārānı ve maḥbūbı tezekkürüñden midir? Yoḥsa Mekke-i Mükerrime ve Medīne-i Münevvere tarafları cānibinden esen rīḥ-i ṣabā rūzgārı Zāt-ı Muḥterem ‘Aleyhi’s-selām maḥbūbuñ rāyiḥa-i tayyibesini ‘anber mişilli burnuña getirüp seni sürür yāḥud iftirāk ḥüzni ihāṭasıyla cūşa geldiñ andan mıdır? Daḥi³⁶⁸ ḳarañu gecelerde Medīne-i Münevvere ḳurbunda Resūlüñ sākin olduḡı taḡdan ol zātñ nūrı seni şems mişilinde ihāṭa edüp seni ıztırābda ḳıldı sürürüñdan nāşī andan mıdır? Ḳanḳı sebab eclinden gözyaşın dökdüñ?

[3. Beyit]

فَمَا لِعَيْنَيْكَ أَنْ قُلْتَ أَكْثَفًا هَمًّا

وَمَا لِقَلْبِكَ إِنْ قُلْتَ اسْتَفْقَى بِهِمْ

[Gözlerine ne oldu ki “Ağlama!” desen yaş döker, kalbine ne oldu ki “Kendine gel!” desen coşup kendinden geçer?]

³⁶⁸ Derkenar: Baña ḥüzünden hâşıl olduḡı mişilli kemāl-i sürürdan daḥi hâşıl olur.

الفاء في فَمَا فصيحة، تدلُّ على الشرط المحذوف، واللام في لعينيك متعلِّق بالمقدَّر؛ أي ما حصل لعينيك، وفي الكاف الخطابي تجريدًا أيضًا، وجملة (إن قلت) تفسير لما، وقلت على صيغة الخطاب، ومفعوله محذوف أي لهما، فالقول هنا بمعنى الخطاب، وجملة أكففا مقول قول له على صيغة التثنية، أمر من كَفَّ أي منع، وهما ماضٍ مثنى من همى - يهيمى - هميًا بمعنى سالتا، وضمير التثنية راجع إلى العينين، وإسناده إلى العينين مجازٌ من قبيل سال الميزاب، وما لقلبك [5b] أي وما حصل لقلبك، والقلب شكل صنوبري تحت الضلع الأيسر، وهو منبع الحياة والإيمان. واستفق أمر من استفاق بمعنى أفاق، والسين للوجدان أي كن مُفِيئًا، ويهم من هام - يهيم بمعنى تحيّر حذف ياءه للجزم، وجملته جزء لما قبله.

[“Femâ”daki “fe” mahzuf bir şarta işaret eder. “Li-aynik”deki “lâm”, “el-mukadder” ile müte’allıktır; yani “Gözüne ne oldu?” demektir. Hitap “kâf”ında “tecrit sanatı” vardır. (in kulte) cümlesi “mâ”nın tefsiridir. “Kulte”, hitap sigasında olup onun mef’ulü mahzuftur, yani “ikisine” demektir. Buradaki söz hitap manasındadır. “Ekfufa” sözü onun söylediği bir söz olup tesniye sigasındadır ve “keffe”den türemiş emirdir. Yani “engelledi, mâni oldu” demektir. “Hemetâ”, “hemâ-yehmi-hemeyân”dan mazi tesniye olup “ikisi de aktı (gözyaşı aktı)” demektir. Tesniye zamiri “iki göz”e aittir ki göze isnat etmesi “oluk gibi aktı” kabilinden mecazdır. “Kalbinin nesi var?” demek “Kalbine ne oldu?” demektir. “Kalp” ise sol kaburganın altında bulunan, çam kozalağı şeklinde, hayatın ve imanın menbaı olan organdır. “İstefik”, “istefâke”den emir olup “kendine gel, uyan” demektir. “Sin” harfi, vicdan-aşk sarhoşluğu için olup “uyan-ayık ol” demektir. “Yehim”, “hâme-yehimu”dan türemiştir ve “şaşırp kalmak” manasındadır. “Yehimu” fiilinin “ye” harfi cezimden dolayı hazfedilmiş olup cümle önceki ifadeler için cevap niteliğindedir.]

Ve hâşılı ma’ nâhu:

Muqaddem zikrolunan hüznün iki sebeplerini inkâr etmiş olsañ ey nefis, kıretü’l-‘ayn olan gözleriniñ ‘aceb hâli vardır ki hevâdan men’ ol deseñ yaş aqıtmağı ziyâde eder. Dañi nazargâh olan re’is-i a’zâ kalbiniñ ‘aceb hâli vardır ki iztırâbdan ifâkatle emretseñ ‘aşkı ziyâde eder. Pes evvelki sebeplerden nazar-ı kat’ ile sebebeyn-i âhîreyn hüznün izdiyâdına delâlet eder kavî ‘alâmetlerdir. Binâ’en-‘aleyh âşâr-ı hüznünde iştibâh yokdur. Hemân iştibâh sebebindedir. Bu üç beytiñ havâşşı: Bu zikrolunan beyitleri bir şırçaya yazup yağmur şuyı ile yıkayup ta’lim kabûl etmeyen hayvâna içürseler ta’limi kabûl eder. Dañi bu üç beyti ğazâl³⁶⁹ raqkına³⁷⁰ yazup lisânında rekâket olan kimesneniñ ‘adudına ta’lik edince lisânı açılıp faşih olur, demişler. Ve dañi üstâdımız Süleymân Aqşehrî ‘aliyyü’llâhü’l-makâm, “Bir hastanıñ alınına üç barmaq koyup bu üç beyti hulûş üzere kıra’at eyler, bi’zni’llâh şifâ bulur ve mücerrebdir, siz [6a] dañi okuyuñ!” deyü bizlere izin verdi.

[4. Beyit]

أَيَّسَبُ الصَّبُّ أَنَّ الْحُبَّ مُنَكِّمٌ

مَا بَيَّنَّ مُنَسَّجٌ مِنْهُ وَمُضْطَّرَمٌ

[Yanıp tutuşan ve akan gözyaşı karşısında âşık, sevginin gizli kalacağını mı sanır?]

³⁶⁹ Derkenar: Geyik yavrusı.

³⁷⁰ Derkenar: İnce deri.

الهمزة للاستفهام الإنكاري، وهو بمعنى النفي، وبحسب بالكسر والفتح من أفعال القلوب بمعنى الظن، والصب في الأصل مصدر بمعنى الإراقعة، لكن المراد هنا منه العاشق الكامل، وأنَّ للتأكيد، والحب مصدر بمعنى المحبة، ومنكتم من الانكتم أي مستتر، وما زائدة، وبين ظرف، منكتم ومنسجم صفة موصوف محذوف أي دمع منسجم، وهو من الانسجام بمعنى الصب، ومنه متعلق بمنسجم، والضَّمير راجع إلى الصب، ومضطرم معطوف على مُنْسَجَم، وهو أيضًا صفة موصوف محذوف، أي قلب مُضطرم أي مُشتعل بنار العشق.

[“Hemze”, “inkâri istifham” için olup olumsuzluk manasındadır. “Yehsebu” esre ve üstün ile olursa “ef’âl-i kulûb”dan olup “zan” manasındadır. “Es-sabbu” aslında mastardır ve akıtma, dökme anlamındadır lakin buradaki murat tam anlamıyla “âşık olan” demektir. “Enne”, vurgu içindir. “El-hübbu” sevgi anlamında mastardır. “Münketim”, “el-inkitam”dan olup gizli demektir. “Mâ” zaid, “beyne” ise zarftır. “Müntekim” ve “münsecim”, mahzuf bir ismin sıfatıdır. Yani “akıp giden gözyaşı” demek olup akmak anlamındaki “insicam”dan gelmiştir. “Minhu” ise “münsecim” ile müte’allıktır. Zamir, “es-sabbu”ya döner. “Mudtarim” de gizlenmiş bir ismin sıfatıdır ve “münsecim”e matuftur. Yani aşkın ateşiyle yanıp tutuşmuş olan kalp demektir.]

Ve hâşılı ma’ ne’l-beyt:

Bu beyit kalbinde ‘aşk bulunan şahşa bir delil kifâyet etmediginden delil-i âhar ile işbâtdır. Ya’ nî kalbinde harâret-i ‘aşk bulunan şahşa lâyıq degildir ki muhabbet müstetir zannede. Mâdemki ol şahış gözyaşı akmasıyla ve kalb ıztırâm beyninde ola. Hâlbuki emreyniñ vücūd-ı şahışda olan hâlete şâhideyn meşâbesinde delâlet eder hâlet-i mezkûreyi inkâr muhâl kabîlinden olup nefsiñ te’annüdüne teba’ iyyet etmektir ve yâhud hūmakâlar meslegine sülûkdur. Hâlbuki ikisi daḥi mezmūmdur.

[5. Beyit]

لولا الهوى لم تُرقِّ دمعًا على طَلِّ

ولا أرقَّتْ لِذِكْرِ الْبَانِ وَالْعَلَمِ

[Aşk olmasaydı sevgilinin harap olan yurdunda, ondan arta kalanlara bakıp yaş dökmez, sorgun ağacı ile o daḡı anarak geceler boyu uykusuz kalmazdım.]

[6b] ثم شرع في إثبات دعواه بدليل آخر أيضًا للتأكيد والتقوية وللإشارة إلى أنَّ دعواه صادقة غير زور، فتقديره لولا الهوى موجود فيك، والهوى بالقصر مصدر هَوِيَ من باب عَلِمَ بمعنى العشق، ولم ترق مضارع من أراق يُريق، والإراقعة بمعنى الصب، وعلى متعلق بـ لم ترق، والطلُّ بفتحين أثر الدار الحزينة، ولا أرقَّتْ عطف على لم ترق، ولا زائدة لتأكيد النفي، وأرقَّتْ من أرقَّ - يأرق من باب علم، وهو بمعنى سهر الليالي وعدم النوم، واللام في لذكر البان أجنبية، وهو مصدر مضاف إلى مفعوله، وفاعله متروك، أي لأجل ذكرك البان، والبان شجر لطيف الرائحة، والعلم اسم جبل.

[Sonra iddiasının doğru olduğunu belirtmek, vurgulayıp güçlendirmek için başka bir delille iddiasını ispat ederek devam eder. Cümlelerin takdiri “Eğer sendeki bu aşk olmasaydı.” şeklindedir. “Hevâ”, alime bâbindan, “heviye” fiilinin mastarı olan maksur bir isimdir ki aşk manasına gelmektedir. “Lem-turik”, if’âl babından muzari fiildir. “İrâka”, dökme anlamına gelmektedir. “Alâ” harfi ceri, “lem-turik” fiiline müte’allıktır. İlk iki harfin fethasıyla “talel” kelimesi harabeye

dönmüş evin kalıntıları anlamına gelir. “Ve-lâ erikte” ifadesi “lem-turik” ifadesine atfedilmiştir. Bu ifadenin başındaki “lâ”, zait olmakla beraber nefiy anlamını vurgular. “Erikte” fiili alime bâbindandır ve “geceleri uykusuz geçirmek” anlamına gelir. “Li-zikri” ifadesindeki “lâm” harfi sebep bildirir. “Zikir” kelimesi, faili terkedilerek mef’ulüne muzaf olmuş bir mastardır. Bu ifadenin takdiri “li-ecli zikrike’l-bân” (güzel kokulu ağacı hatırlaman için) şeklindedir. “El-bân” güzel kokulu bir ağaçtır, “el-alem” ise bir dağ ismidir.]

Ve hâşılı ma’ ne’l-beyt:

Eyyetühe’n-nefs! Eger sende harâret-i ‘aşk mevcûd olmamış olsa gözyaşını maḥbûbuñ muḥabbetinden nâşî harâb olan beden üzerine akıtmazdıñ. Daḥî maḥbûbuñ boyuna teşbîh olan şeceri ve taḡî tezekkür ‘indinde maḥall-i rāḥat olan gecelerde uykuyu terk edüp rāḥatsızlığa düşmezdiñ. Hâlbuki bunlar āşâr-ı hevāya delillerdir. Bu beytiñ hâşşası: Bir şahıḡda elem ve kederden ḡalbinde darlık ve ‘usret ola. Hürûf-ı muḡatta‘a ile bu beyti bir elmaya yazup yese ḡalbinden ol şahıḡñ darlık gider. Daḥî bu beyti bir şırçaya yazup şü ile [7a] yıḡayup içse ḡalbinden darlık gider, demişler.

[6. Beyit]

فَكَيْفَ تُنْكِرُ حُبًّا بَعْدَمَا شَهِدْتَ
بِهِ عَلَيْنِكَ عُذُولُ الدَّمْعِ وَالسَّقْمِ

[Gözyaşı ve hastalık, aleyhinde iki adil şahit iken sevgini nasıl inkâr edebilirsin?]

الفاء في فكيف فصيحة أي إذا دلت الأدلة السابقة وبعدها شهدت الشواهد اللاحقة على دعوى أن سلطان المحبة في مدينة قلبك فكيف أه وكيف حال لا مفعول فيه، والاستفهام إنما للتعجب أو للتوبيخ أو للاستبعاد، وتنكر من الإنكار، وهو الجحد ضد الإقرار، وحُبًّا مفعول تنكر وتنوينه للتعظيم، وبعد بالنصب ظرف لتنكر، وما إمّا مصدرية وإما موصولة، والشَّهادة خبر صادق صادر من شخص صادق، والباء في به متعلق ب شهدت، والضَّمير راجع إلى الحب، وعلى مستعمل في الضَّرر ومتعلق ب شهدت، والعدول جمع عدل بمعنى عادل بمعنى الموثوق المعتمد في الشَّهادة، وإضافته إلى الدمع والسقم بيانية لغوية، أو بمعنى من أي العدول المستفادة من جهتهما، والسقم المرض، والالف واللام فيه عوض عن المضاف إليه أي سقم القلب.

["Keyfe"deki "fâ" harfi fasîhadır. Yani "Bütün deliller, sevginin sultanının senin kalp şehrinde olduğunu işaret ediyorsa sevgini nasıl inkâr edebilirsin?" anlamındadır. "Keyfe", mef’ulün fiḥ değil hâldir. Buradaki soru ise taaccüb, azarlama yahut muhal görme anlamında olabilir. "Tünkiru" fiili inkâr mastarından, inkâr edip kabul etmemek anlamındadır. "Hubben" kelimesi "tünkiru" nun mef’ulüdür. Sonundaki tenvin ta’zim ifade eder. "Ba’de" kelimesi "tünkiru" nun zarfi olarak mansub okunur. "Mâ", mastar harfi yahut ismi mevsul olabilir. "Şehâdet", sadık bir adamdan sadır olan doğru sözdür. "Bihi"deki harfi cer "şehidet" fiiline müte’allıktır. Zamir ise "hubbe" kelimesine döner. "Alâ", zarar anlamında (aleyhine şahitlik etme) kullanılmıştır ve "şehidet" fiiline müte’allıktır. "El-udul" kelimesi "adl" kelimesinin çoğuludur ve şehadetine güvenilen âdil kişi anlamına gelir. Bu kelimenin "dem" ve "sekam" kelimelerine izafe edilmesi ya lügatle ilgili bir açıklama yahut "min" anlamındadır ki bu takdirde "gözyaşı ve hastalıktan anlaşılan şahitlik" demek olur. "Sekam" ve "maraz" kelimelerindeki "elif-lâm" harfi muzâfun ileyhten bedeldir. Yani "kalbin gözyaşı, kalbin hastalığı" anlamındadır.]

Ve hāşılı ma' nāhu:

Ey nefis! Şāhideyn ve 'adileyn ki gözyaşının seyelanı ve hastalık eşeridir. Bu ikisi seniñ üzeriñe şāhid-i 'adl mişilli şehādet etdikden soñra ne keyfiyyetde qalbiñde olan sultān-ı 'aşkı sen inkār edersiñ. Hālbuki şāhideyn hużūrunda inkāra mesāğ yokdur. Bu beyit imāmın [7b] rü'yāda hużūr-ı Resūlde kırā' ati vaqtinde Hāzret-i Risāletin eṭrāfına temāyül eylediği beytin evvelkisidir. Qaşide eger bir hācet için oqunur ise bu beyit üç kerre tekrār oquna, demişler.

[7. Beyit]

وَأَثَبْتُ الْوَجْدُ حَطِيءَ عِبْرَةٍ وَصَنِيٍّ
مِثْلَ الْبَهَارِ عَلَى خَدَيْكَ وَالْعَنَمِ

[Aşkın ızdırabı yanaklarında sarı papatya ve anem gibi iki çizgi hâlinde belirirken sevgini nasıl inkâr edebilirsin?]

وَأَثَبْتُ الْوَجْدَ عَطْفَ عَلَى شَهْدَتِ، وَالْوَجْدَ الْأَحْزَانَ الْقَلْبِيَّةَ وَالْحَالَاتِ الْعَشَقِيَّةَ، وَهُوَ بِالرَّفْعِ فَاعِلٌ أَثَبْتُ، وَإِسْنَادُهُ إِلَيْهِ مُجَازِيٌّ وَالْخَطُّ إِمَّا عَرَبِيٌّ وَهُوَ تَصْوِيرُ اللَّفْظِ بِالْحُرُوفِ، وَإِمَّا حَكْمِيٌّ وَهُوَ مَا لَهُ طَوْلٌ فَقَطْ، وَالْعِبْرَةُ بِفَتْحِ الْعَيْنِ الْمَاءِ الْجَارِيِّ مِنَ الْعَيْنِ عَلَى الْوَجْهِ، وَصَنِيٌّ بِالْفَتْحِ مَجْرُورٌ تَقْدِيرًا مَعْطُوفٌ عَلَى عِبْرَةٍ، وَهُوَ الْهَزْلُ [الْهَزْلُ] وَالضَّعْفُ، وَمِثْلُ بِالنَّصْبِ عَلَى أَنَّهُ حَالٌ أَوْ مَفْعُولٌ ثَانٍ لِأَثَبْتُ بِتَضْمِينِهِ مَعْنَى جَعَلَ. وَالْبَهَارُ عَلَى وَزْنِ نَحَارِ اسْمٍ لُورْدٍ أَصْفَرٌ يَنْبِتُ فِي أَوَّلِ الرَّبِيعِ، وَعَلَى خَدَيْكَ مَتَعَلِّقٌ بِمَقْدَرِ حَالٍ مِنْ حَطِيءٍ، وَالْعَنَمُ بِفَتْحَتَيْنِ اسْمُ شَجَرٍ أَحْمَرٍ لِينِ الْأَغْصَانِ يَشْبَهُ الْبِنَانَ [يشبه به البنان].

[“Esbete'l-vucde” ifadesi “şehidet” fiiline matuftur. “Vucd”, kalbî hüznler ve aşk hâlleri anlamına gelir ve “esbete” fiilinin faili olarak merfu okunur. “Vucd” kelimesinin “esbete” fiiline isnat edilmesi mecazidir. “El-hatt” kelimesi ya lafızları harflerle resme dökmek ya da sadece kendisinde uzunluk olan şeyler için kullanılan hükmî bir kelimedir. “Ayn” harfinin fethasıyla “abre” kelimesi gözyaşı anlamındadır. “Ed-danâ” kelimesi fethayla okunur. “Abre” kelimesine matuf olarak takdirenen mecrur olup zayıflık anlamına gelir. “Misle” kelimesi ya hâl olarak veya “ceale” manasını barındırması sebebiyle “esbete” fiilinin ikinci mef’ulü olarak mansubtur. “Behar” kelimesi “nehar” vezninde ilk baharın başlarında açan sarı bir gülün ismidir. “Alâ haddeyke” ifadesi mukadder bir fiile/fiilimsiye müte’allık olarak “hattay” ifadesinin hâlidir. “El-anem” ifadesi ilk iki harfin fethasıyla önceki beyitte geçen “benân” ağacına benzer, yumuşak dalları olan kırmızı bir ağaçtır.]

Ve hāşilü'l-ma' nā:

Dağı bahār mevsiminde verd-i aḥmer mişilli iki yañaqların üzerine gözyaşının hattı ve hastalık āşarı vicdān-ı 'aşkı işbāt etdikden soñra inkāra mecāl yokdur. Ba'de'l-işbāt, 'āqıl olan şahşa inkār lāyık degildir. Zīrā 'alāmet-i cünūn olup ve 'aql ni' metini mahalliniñ ğayrıda [8a] isti'māldir ki ba'de'l-işbāt hükümdür. Hālbuki qāḍiniñ hükmi naḳz olunmaz.

[8. Beyit]

نَعَمْ سَرَى طَيْفٌ مِّنْ أَهْوَى فَ أَرَقْنِي
وَأَحْبُبُ يَعْزِرُضُ اللَّذَاتُ بِأَلَا لَمْ

[Evet, gece sevgilimin hayali geldi ve beni uykusuz bıraktı; çünkü aşk, zevk ve elemle iç içedir.]

فنعم حرف تصديق، وسرى هو السير ليلاً، والطيف الخيال، ومن اسم موصول عبارة عن المحبوب أجم للتفخيم، وأهوى نفس متكلم من هوى - يهوى، وضمير المفعول الراجع إلى الموصول محذوف أي أهواه وأحبه، والفاء في فأرقتني جواب شرط محذوف أي لما جاء إلي خيال المحبوب ومحبة المعشوق فأرقتني أي أيقظني من النوم [أرقتني في العربية تعني منع من النوم، لا أيقظ؛ فأرقتني تعني أسهمني أو أسهرني]، والواو في والحب إمّا حالية أو استئنافية معانية، فيعترض بمعنى يقتل [الصحيح يحول بينه وبين مراده]، واللذات جمع لذة بالنصب مفعول يعترض، وبالألم متعلق بـ يعترض والألم كالقدر لفظاً ومعنى [الصحيح هو الوجع].

["Ne'am", tasdik harfidir. "Serâ" gece yürümek, "tayf" ise hayal demektir. "Min" ifadesi sevilen kimseyi ifade eden bir ismi mevsuldür. Sevilen kimsenin ismi mevsulle mübhem olarak zikredilmesi kendisini yüceltmek içindir. "Ehvâ" fiili "heviye" fiilinin birinci şahıs muzari hâlidir. İsmi mevsule dönen mef'ul zamiri mahzup olup cümlelerin takdiri "ehvahu" şeklindedir. "Fe-erreka" fiilinin başındaki "fâ" harfi mahzup bir cevabın şartıdır. Yani "Sevgilinin hayali, maşukun sevgisi geldiğinde beni uykumdan kaldırdı." anlamındadır. "Vâv" harfi ya isti'nâf yahut hâl içindir. "Ya'terizu" öldürmek anlamındadır. "Lezzâti" ifadesi lezzet kelimesinin çoğulu olup "ya'terizu" fiilinin mef'ulü olarak mansubtur. "Bi'l-elemi" ifadesi "ya'terizu" fiiline müte'allıktır. "Elem" hem lafzen hem manen "keder" gibidir.]

Ve hâşılı ma' ne'l-beyt:

Gerçi ma'lıb üzerine beyyine-i 'ādile-i ikāmdan şoñra inkāra mecāl yok ise de ma'lıbuñ hayālî hātırına hūtūr ve sirāyet eyledi ve hātırdan gā'ib olmadı. Hattā nevmi selb edüp beni ikāz eyledi dañi. Hālbuiki muħabbet, lezzeti eleme ve kedere ma'lılūt kıllup ve cemī' lezzetleri şāhibinden ba'īd eder. Bu beytiñ hāşşası: Bir mer'eyi töhmete hamliden şoñra bu beyti turuc varaķı üzerine yazup ol mer'et uyurken şol memesi üzerine vaż' olunsa uyķu hālinde [8b] töhmetini ikrār eder. Dañi bir ādemden şübhe vāķi' olsa mālımı aldı deyü, bu beyti ķurbağa derisine eyleyüp yaza ve kendi boynuna daķa. Ol ādem ol sâ'at ikrār eder.

[9. Beyit]

يَا لَأَيِّمِي فِي أَهْوَى أَلْعُدْرِي مَعْدَرَة
مَيِّ أَلَيْتِكَ وَلَوْ أُنْصَفْتُ لَمْ تَلْم

[Uzre aşkı gibi bir aşka tutulduğum için ey beni kınayan! Mazur gör, eğer adil davransaydın kınamazdın beni.]

والمقصود بالنداء هنا الاعتذار مِنْ [عن] المحبة والهوى، ورجاء قبول عذره من اللائم، واللائم اسم فاعل من اللوم، وهو مضاف إلى ضمير المتكلم، وفي الهوى ظرف للملامة، والعُدري بالجر صفة الهوى وهو بضم العين بمعنى المنسوب إلى قبيلة بني عُدرة، ومعذرة مصدر من العذر منصوب بفعل مقدّر أي

اقبل معذرة، ومني متعلق به، وإليك صلة معذرة، ولو أنصفت الواو ابتدائية أو حالية، ولو لانتفاء الثاني لانتفاء الأول، والانصاف العدل، ولم تلم فعل جحد مطلق من الملامة، وباء المتكلم مفعوله.

[Burada “nidâ”, aşk ve sevgiden dolayı bir mazeret ve kınayan kimseden özrün kabulünü istemek anlamındadır. “Lâim”, levm mastarından ismi fail olup mütekellim “yâ”sına muzaftır. “Fi’l-hevâ” ifadesi kınamanın zarfıdır. “El-uzriyyi”, “el-hevâ”nın sıfatı olarak mecrurdur. “Ayn” harfinin üstünle okunmasıyla “Benî Uzr kabilesine mensup kişi” anlamına gelir. “Ma’zireten” kelimesi “uzr” kelimesinin mastarı olup “mazeretimi kabul et” takdirinde mahzup bir fiilin mef’ulü konumundadır. “Minnî” de bu mahzup fiile müte’allıktır. “İleyke” ifadesi “ma’zireten” kelimesinin sılasıdır. “Vâv” harfi ibtidâî yahut hâliyye olabilir. “Lev”, şartın yerine gelmemesi sebebiyle cevabın gerçekleşmediğini ifade eder. “İnsaf”, adalet demektir. “Lem-telümi” ifadesi “melâme” mastarından mutlak bir fiildir. Mütekellim “yâ”sı ise bu fiilin mef’ulüdür.]

Ve ḥāşilü’l-ma’ nâ:

Eyyühe’l-lâ’im! Benden şadır olan³⁷¹ aşk ve hevâda beni levm eyleme! Benden saña özür vardır. Özürü sen kabûl eyle! Eger inşâfiñ olsa beni levm etmezdiñ ve sitem sizden şadır olmazdı.

[10. Beyit]

عَدَّتْكَ حَالِي لَا سِرِّي بِمُسْتَتِرٍ
عَنِ الْوِشَاةِ وَلَا دَائِي بِمُنْحَسِمٍ

[Benim hâlim sence malum... Sanırım da dedikoduculardan gizli değil, derdim ise bitmez tükenmez...]

[9a] كلمة [فعل] عدا إن تعدى ب إلى يكون بمعنى سري، وإن تعدى ب على يكون بمعنى ظلم، وإن تعدى ب عن يكون للبعد والمجازة، وحالي أي سقم القلب، ثم كأن سائلاً قال: كيف كان حالك؟ فأجاب بقوله لا سِرِّي فتكون لا سري بمستتر استئنافية معانية، ولا مُشَبَّهَةٌ ب ليس، وسِرِّي مضاف إلى باء المتكلم، وهو الأمر الخفي، وهو بالرفع محلاً اسم «لا» والباء في بمستتر زائدة وهو خير لا، وعن متعلق بمستتر، والوشاة جمع واش هو الغامر، ولا دائي عطف على لا سري، والداء المرض، مضاف إلى باء المتكلم، والمنحسم اسم فاعل من الانحسام بمعنى الانقطاع.

[“Adâ” fiili, “ilâ” harfi ceri ile kullanıldığında yürümek, “alâ” harfi ceri ile kullanıldığında zulmetmek, “an” harfi ceri ile kullanıldığında ise uzaklık manasına gelir. “Âlî” ile kalp hastalığından bahsetmektedir. Sonra, sanki birisi “Durumun nasıldı?” diye sormuş da ona cevap veriyormuş gibi “Sırrım gizli değildir.” demiştir. Burada “ve-lâ sırrı bi-müstemirrin” ifadesi cümle başlangıcı olur. “Lâ” harfi, “leyse”ye benzer. Gizli iş anlamına gelen “sırrı” kelimesi, mütekellim “yâ”sına muzaf olmuştur ve “lâ”nın ismi olarak mahallen merfudur. “Bi-müstemirrin” kelimesi “lâ”nın haberidir. Başında bulunan “bâ” harfi ise zaittir. “An” harfi “müstemirrin” kelimesine müte’allıktır. “Vüşât” kelimesi “gammaz” anlamına gelen “vâşin”in çoğuludur. “Ve-lâ dâî” ifadesi

³⁷¹ Bu kelimeden sonra yazılan metnin bir kısmı, üstü çizilerek iptal edilmiştir. İptal edilen kısım “Kıssa-i aşk benden saña tecâvüz eyledi. Gammâz ‘inde hâfî” şeklindedir. Daha sonra bu kısım 10. beyte alınmıştır.

“ve-lâ sırrı” ifadesine matuftur. Hastalık anlamına gelen “dâun” kelimesi mütekellim “yâ”sına muzaftır. Kesinti/kopukluk anlamına gelen “munhasim” kelimesi “inhisam” mastarından türemiş ismi fâildir.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Eyyühe'l-lâ'im!³⁷² Benden şadır olan kışsa-i 'aşk benden saña tecävüz eyledi. Ğammâz 'îndinde hafî olmadı. Benden ihtiyârı selb etdi. Beyne'n-nâs sırrım şâyi' ve ifşâ oldu. Daği ben mecrûh ve marîz oldum. Sen de benim hâlim ile hâl kesb edüp marîz olasın ki hâlime vâkıf olup levmden şarf-ı nazar edesin. ³⁷³ مَنْ لَمْ يَدُقْ لَمْ يَعْرِفْ

[11. Beyit]

مَحَضَّتْنِي النَّصْحَ لَكِنْ لَسْتُ أَسْمَعُهُ
أَنْ الْمَجِبَّ عَنِ الْعُدَّالِ فِي صَمِّ

[Sen bana samimi öğütte bulundun; fakat ben onu dinleyecek hâlde değilim. Çünkü âşığın kulağı öğüt verenlere karşı sağırdır.]

قوله محضتني النصح وهو بصيغة الخطاب لمن يلومه في العشق المجازي جعل الشيء محضاً أي خالصاً، والنصح من النصيحة وهو [وهي] إرادة الخير [9b] للغير، وكلمة لكن للاستدراك، وهو دفع توهم نشأ من الكلام السابق، وقوله لست أسمعته بمعنى لم ألتفت إليه، وقوله إن الحب علة لعدم السماع، أصله «لأن» والألف واللام في الحب للاستغراق أي كل محب، وهو مَنْصُوبٌ على أنه اسم إنَّ وعن متعلق بالصَّمِّ المؤخر، والْعُدَّالِ جمع عاذل بمعنى اللائم، وفي صمم أي في وقر عن سماع كلامهم.

[“Mehadatnî” fiili muhatap sigasındadır. Burada hitap kendisini bu mecazî aşktan dolayı kınayan kimseyedir. “Ca’lu’ş-şey’i mahdan” demek bir şeyi saf ve halis yapmak anlamındadır. “Nush” kelimesi nasihat demek olup başkası için hayır dilemektir. “Lâkinne”, istidrâk içindir. “İstidrak” ise kelamın öncesinden kaynaklanan vehmi savuşturmak demektir. “Lestu esmeuhu”, “onu önemsemiyordum” demektir. “İnne'l-muhibbe” ifadesinin aslı “li-enne” şeklinde olup nasihate kulak asmamanın sebebini belirtmek için gelmiştir. “El-muhibb” kelimesindeki “elif-lâm”, “seven herkes” anlamında istiğrâk için kullanılmıştır ve “inne”nin ismi olarak mansubtur. “An” samem kelimesine müte'allıktır. Kınayıcı anlamına gelen “uzzâl” kelimesi “âzil”in çoğuludur. “Fî samem”, “Kınayıcıların sözlerine karşı sağırdır.” anlamındadır.]

Ve hâşilü'l- ma' nâ:

Nuşhuñ hülüş eylediñ. Lâkin ben anı qabûl etmedim. Taḥḫîk, 'âşık olan kişiniñ levmden şamemi ğâlib olur ki kendüye vâқи' olan ḥiṭâbı fehmetmez. Ke-zâlik, ben de 'aşkıñ âşârından zuhûr eden bî-hûde sebebile nâşihîñ nuşḥunı her ne kadar ḥaḫ ise de qabûl etmeyüp ğaḫletde vâқи' oldum. Bu

³⁷²Derkenar: Kâle 'Aleyhi's-selâm; «من عير أخاه المسلم يدنّب لم يمت حتى إيتأله الله به.» [“Kim Müslüman kardeşini bir günahtan dolayı kınarsa Allah onu o günahla imtihan etmeden ölmez.” (Tirmizî, Kıyamet, 53 No: 2507)]

³⁷³ [Tatmayan bilmez.]

beyitte ³⁷⁴ « حُبُّكَ الشَّيْءِ يُعَيِّي وَيُصِمُّ » [وَيُصِمُّ] beyitte Rivāh el-Buḥārī. Bu beytiñ hāşşası: Zālīm şerrinden ḥavf olunsa bu beyti müdevver bir kāğıda yazup ‘imāme tahtına başıñ öñ tarafına ḳonmuş olsa bi-izni’llāh ol kimesneniñ şerrinden emīn olunur, demişler.

[12. Beyit]

أَبِي أَهَمْتُ نَصِيحَ الشَّيْبِ فِي عَدْلِي

وَالشَّيْبُ أَبْعَدُ فِي نَصْحٍ عَنِ النَّهْمِ

[Ak saçların beni uyarın öğüdünü suçladım. Hâlbuki ak saç öğüt hususunda suçlanmaktan çok uzaktır.]

فتقدير إني لأبني حذف الجار لكونه قياسياً فهو في الحقيقة علة، وأهمت نفس متكلم من باب الافتعال بمعنى حملت على التهمة، يقال أهمت فلاناً بكذا أي نسبته إلى شيء يورث العار، والتهمة اسم منه، وتأوه بدل من الواو، إذ أصله وهمته كما في تخمة [10a] ونصيح الشيب منصوب على أنه مفعول ل أهمت، والنصيح فعيل بمعنى الفاعل أي الناصح مضاف إلى الشيب وهو كون الشعر بياضاً، والخيالية في عدلي متعلق ب أهمت، والعدل بسكون الذال المعجمة بمعنى اللوم حرك الذال لضرورة الشعر، وإضافته إلى ياء المتكلم من إضافة المصدر إلى مفعوله أي في لومه إياي والواو في والشيب حالية، والشيب مبتدأ، وأبعد خبره، وهو اسم تفضيل وفي يا كل ناصح ماطر نصح متعلق ب أبعد، وتوينه عوض عن المضاف إليه أي في نصحه وعن متعلق ب أبعد.

[“İnni”deki “lām” harfi kıyasî olarak hafzedilmiş olup “li-enni” takdirindedir. Bu ifade sebep bildirir. “Suçladım/töhmət attım” anlamındaki “ittehemtu” ifadesi iftiâl bâbında birinci şahıs mazi fiildir. “İttehemtu” fulânen bikezâ” demek, “Onu utanç verici bir şeyle suçladım” demektir. “Tuhme” kelimesi de aynı kökten türemiş bir isimdir. “Tuhme” (tokluk) kelimesinde olduğu gibi bu kelimenin de başındaki “tâ” harfi “vâv” harfinden bedeldir. Çünkü bu kelimenin aslı “vehme” şeklindedir. “Nesiha’ş-şeyb” ifadesi, “itteheme” fiilinin mef’ulü olmak üzere mansubtur. “Nasîh” kelimesi “feîl” kalıbından olup ismi fail/nâsîh anlamındadır. “Nasîh” kelimesi, saçın beyaz olması anlamına gelen “şeyb” kelimesine muzaftır. “Fi-azli” ifadesi “ittehemtu” fiiline müte’allıktır. “Zâl” harfinin sükûnu ile “azl” kelimesi “kınama” anlamındadır. Şiirde harekeli okunması şiir zaruretinden dolaydır. Bu kelimenin mütekellim “yâ”sına muzaf olması, mastarın mef’ulüne muzaf olması kabilindendir. Yani anlam “onun beni kınaması” şeklindedir. “Veş-şeyb”deki “vâv” hâl vâvıdır. “Şeyb” mübteda, devamında ismi tafdil kalıbından gelen “eb’ad” kelimesi ise onun haberidir. “Fi-nushin” ifadesi “eb’ad” kelimesine müte’allıktır. “Nush” kelimesinin sonundaki “tenvin” muzafun ileyhten bedeldir. Bu takdirde anlam “nasihatinde” olur. “An” harfi de “eb’ad” ismi tafdiline müte’allıktır.]

Ve ḥāşılı ma’ ne’l-beyt:

³⁷⁴ Derkenar: Ya’ni, “Seniñ bir şey’e muḥabbetiñ seni a’ mā ve şağır eder.” [Müsned, 36/24, No: 21694; Keşfu’l-Hafâ, 1/395]

Ya' nî inhizām-ı ƙalib ve inhidām-ı ƙalbe delālet eden ihtiyārlik naşihatini ben levimde tōhmete ĥaml ve tekzīb etdim. Ĥālbuki herem naşihati, tōhmetden ba' id olup her bir nāşihden ziyāde şādık iken sa' id olan şaĥsa lāyık olan nāşihleriñ nuşĥunı ƙabūl etmektedir. Daĥi ğafletden ĥazer etmektedir.

(الفصل الثاني في أحوال النفس ومنع هواها)

[İkinci fasıl: Nefsın hālleri ve onun isteklerini men etmek hakkındadır.]

[13. Beyit]

فَإِنَّ أَمَارَتِي بِالسُّوءِ مَا اتَّعَظْتُ

مِنْ جَهْلِيهَا بِنَذِيرِ الشَّيْبِ وَالْهَرَمِ

[Kötülüğü emreden nefsim, cehaletinden dolayı, ak saçların ve ihtiyarlığın uyarısından ders almadı.]

الفاء في فإن للتعليل، والأمانة مبالغة اسم فاعل بمعنى الأمر بالسوء مبالغة وإضافته إلى ياء المتكلم للعهد أي أمانة المعهودة وهي النفس، وبالسوء صلة لأمارة، والسوء بالضممة اسم بمعنى الفتنة والعذاب والبلاء، وقوله ما اتعظت ما [10b] نافية واتعظت من الاتعاظ بمعنى قبول الوعظ، وجملته خبر إن، ومن جهلها متعلق بالنفي وقوله بنذير الشيب والهزم الباء متعلق بـ اتعظت، والنذير إمّا بمعنى الإنذار كالنكير بمعنى الإنكار، أو بمعنى المنذر كالبديع بمعنى المبدع، والهزم عطف على الشيب، وهو بفتحتين أو بكسر الراء تناهي الشيب.

[“Fe-inne”deki “fâ” talil içindir. “Emmâre” sürekli kötülüğü emreden anlamında mübalağalı ismi faildir. Mütekellim “yâ”sına izafeti “ahd” içindir. “Bi’s-sûi”, “emmâre”nin sıfatıdır. Üstün ile “sûü” kelimesi fitne/azap/bela anlamında isimdir. “Mâ-itteazet”deki “mâ” nafiye, “itteazet” “ittiaz’dandır, o da vaazı kabul etmek demektir. Onun cümlesi “inne”nin haberidir. “Min cehliha”, nefye müte’allıktır. “Bi-neziri’s-şeybi ve’l-herimi”deki “bâ”, “itteazet”e müte’allıktır. “Nezir”, ya “nekir” gibi inkâr manasındır ya da “bedi” gibi münzir manasındır. “Herem”, şeyb üzerine atıftır, herem veya herim ihtiyarlığın son aşamasıdır.]

Ve ĥāşılı ma’ nāhu:

Her ne ƙadar herem naşihat-i isti’ dād-ı mevte ile bize emretti ise de ³⁷⁵ ﴿إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ﴾ nazm-ı celiliniñ mantūƙunca, zīrā taĥƙīƙ, nefis-i emmāre şerre mübālağa ile emredici olduğundan nefis va’ zı ƙabūl etmedi. Ve daĥi herem ve kiber-i sinni inzārına nefsiñ cehli olduğundan va’ zı tekzīb edüp re’sse nāzil olan şeybiñ emr-i istiĥsānı ve fi’ l-i ceyyid ki isti’ dād-ı mevtdir anı ƙabūl etmedi. Ehl-i mutaşavvıf ‘ indinde nefis yedi ƙısım üzeredir. Ƙısım-ı evvel, nefis-i emmāredir ki nefis taḫī’ at-ı bedeniyeye meyledüp lezzāt ve shevāt ile şāḫibine emreder. Daĥi ƙalbi cihet-i süfliyyeye çeker. Cihet-i süfliyye ise şerriñ me’ vāsı ve aĥlāƙ-ı zemīmeniñ menba’ ıdır. Zīrā taĥƙīƙ cihet-i süfliyye kibir, hırş, şehvet, ĥased, ğazab, buĥl, hıƙd bunlarıñ mebdet’idir. Ƙısım-ı şānī, nefis-i levvāmedir ki ƙalbiñ

³⁷⁵ [“Nefis, gerçekten de kötülüğü emreder.” (Yûsuf, 12/53)]

nūri ile nūrlanır. ‘Ākıl olan kişi ba‘zı kerre ol nefse itā‘at eder ve ba‘zı kerre ‘āşī olur, bundan sonra nādīm [11a] olur, nefsi levm eder. Bunun menbā‘ı nedāmetdir ve mebdē‘i heves ve hırşdır. Kısm-ı şālīs, nefs-i muṭma‘inedir ki ḳalbiñ nūri ile nūrlanır. Şıfat-ı zemīnden ḥālī olur ve ahlāk-ı ḥamīde ile taḥalluḳ eder. Kısm-ı rābī‘, nefs-i mülhimedir ki Te‘ālā aña ‘ilim ve tevāzu‘ ve ḳanā‘at ve sehāveti ilhām etmişdir menba‘ı şabır ve şükür olduğı ecilden. Kısm-ı ḥāmīs, nefs-i rāzīyedir ki Te‘ālā andan rāzī olup eşer-i rızā olan kerāmet ve ihlāşı izhār etmişdir. Kısm-ı sādīs, nefs-i marzīyedir ki ol nefis Allāhdan rāzī olup Allāh daḥi andan rāzī olmuştur. Kısm-ı sābī‘, nefs-i şālīhadır ki Allāhü Te‘ālā ile ol nefis mā-beyninde maḳām-ı esrārdır. Kısm-ı evvel; kāfirin ve şeyāṭin ve fāsıḳīniñ nefisleridir. Kısm-ı şānī, fāsıḳ olmayan mü‘mininiñ nefisleridir. Kısm-ı şālīs, ‘ālim olan ḥa‘āceleriñ nefisleridir. Kısm-ı rābī‘, ‘āmil olan ṭālibleriñ nefisleridir. Kısm-ı ḥāmīs, evliyā-i kirāmıñ nefisleridir. Kısm-ı sādīs, ‘arifinleriñ nefisleridir. Kısm-ı sābī‘, enbiyā ve resūlleriñ nefisleridir. Nāzımıñ nefsi ḳısm-ı ḥāmīsendedir.

[14. Beyit]

وَلَا أَعَدَّتْ مِنْ أَلْفَعْلٍ الْجَمِيلِ قَرَى
ضَيْفٍ أَمْ بِرَ أَسِي غَيْرَ مُحْتَشِمِ

[Nefsim, misafir olan ihtiyarlığa ziyafet için hiçbir güzel amel hazırlamadı; o da ansızın gelip başıma konuverdi.]

وَلَا أَعَدَّتْ هَذِهِ الْجُمْلَةُ مَعْطُوفَةٌ عَلَى جُمْلَةِ اتَّعَظْتُ عَلَى أَنْ يَكُونَ اتِّعَازُ بِعِبَارَةِ عَنِ اجْتِنَابِ عَنِ الْقَبَائِحِ، وَالْإِعْدَادُ عِبَارَةٌ عَنِ الْإِتْيَانِ بِالْأَفْعَالِ الْحَمِيدَةِ، [11b] ثُمَّ إِنَّ تَكَرُّرَ لَا لِلتَّأَكِيدِ، وَأَعَدَّتْ مِنَ الْإِعْدَادِ وَهُوَ التَّهْيِءُ، وَقَوْلُهُ مِنَ الْفِعْلِ مَتَّعَلِّقٌ بِأَعَدَّتْ، وَيَجُوزُ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْفِعْلِ الْجَمِيلِ، بَيَانًا لِقَرَى ضَيْفٍ، قَدَّمَ عَلَيْهِ لِلْوِزْنِ، وَالْفِعْلُ الْجَمِيلُ مَا يُسْتَحْسَنُ شَرْعًا، وَقَرَى بِكَسْرِ الْقَافِ وَالْقَصْرِ مَصْدَرٌ قَوْلُهُمْ قَرَيْتَ الضَّيْفَ، إِذَا أَحْسَنْتَ إِلَيْهِ بِالطَّعَامِ، وَإِضَافَتُهُ إِلَى الضَّيْفِ لِامْتِيَّةٍ، وَالضَّيْفُ الشَّيْبُ، وَأَلَمْ مَاضٍ مِنَ الْإِلْمَامِ بِمَعْنَى النُّزُولِ، وَجُمْلَةُ أَلَمْ مَجْرُورٌ مَحَلًّا لِمَنْ صِفَةُ ضَيْفٍ، وَقَوْلُهُ بِرَ أَسِي مَتَّعَلِّقٌ بِهِ، وَقَوْلُهُ غَيْرَ مُحْتَشِمِ بِالنَّصْبِ حَالٌ مِنَ الْمُضَافِ إِلَيْهِ أَعْنَى الضَّيْفِ، فَقَوْلُهُ مُحْتَشِمٌ إِذَا عَلَى صِيغَةِ الْفَاعِلِ مِنَ الْإِحْتِشَامِ بِمَعْنَى الْإِحْتِرَامِ، وَهُوَ الْمُنَاسِبُ لِلأَوَّلِ، وَإِنَّمَا عَلَى صِيغَةِ الْمَفْعُولِ مِنَ الْإِحْتِشَامِ، بِمَعْنَى التَّوَقُّيرِ أَيْ غَيْرَ مُوقَّرٍ

["Ve-la-eaddet" cümlesi "itteazet" cümlesine atıftır. "İttiaz", kötü ve çirkin işlerden kaçınmaktır; "i'dâd" ise övülen güzel işleri yapmaktan ibarettir. "Lâ"nın tekrarı "te'kit" içindir. "Eaddet", "i'dâd"dandır, o hazırlamaktır. "Mine'l-fi'li", "eaddet"e müte'allıktır. Misafir ağırlamak gibi güzel fiilden olması da caizdir, vezin için öne alınmıştır. "Fi'l-i-cemil", şer'an güzel görülen şeydir. "Kırâ" kelimesi "karaytu'd-dayfe"den mastardır ve misafire yemek ikram etmek anlamını taşır. "Dayf" kelimesine "izafeti lâmiyye"dir. "Dayf" ihtiyarlık demektir. "Elemme", "ilmâm"dan mazi fiil olup inmek manasınadır. "Elemme" cümlesi mahallen mecrur olup "dayf"ın sıfatıdır. "Bi-re'sihi" sözü ona müte'allıktır. Nasb ile "ğayre-muhteşem" muzafun ileyh yani "dayf"tan hâldir. "Muhteşem" kelimesi ya ihtişamdan fail sigası üzere olup "ihtiram" anlamınadır -ki o birinciye uygundur- ya da ihtişamdan mef'ul sigası üzere olup "tevkır" manasıdır yani saygı gösterilmeyen demektir.]

Ve ḥāşilü'l-ma' nā:

Dağı nefsi-i emmāre fi'l-i hüsünden nesne ihzār etmedi gayr-ı muhterem olucı olduğu hâlde başıma nāzil olan misāfir için. Misāfirden murād baş tüyünün ağarmaklığıdır. İhşāndan murād a' māl-i şālihātıdır.

[15. Beyit]

لَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ أَيَّ مَا أُوقِرُهُ
كَتَمْتُ سِرًّا بَدَأِي مِنْهُ بِالْكَتْمِ

[O misafire gereken saygıyı gösteremeyeceğimi bilmiş olsaydım, onun eseri olan ak saçları boyayıp gizlerdim.]

لفظ لو لامتناع الثاني لامتناع الأول، فالتقدير لكن لم أعلم فلم أكنم، وكننت بخبره أعني بجملة أعلم فعل شرط ل لو، وما نافية، وأوقر على صيغة المتكلم من التوقير بمعنى التعظيم والتكريم، وضمير المفعول راجع إلى الضيف، وكنمت [12a] جزء الشرط، والكنم الإخفاء، وجملة بدأ صفة للسر، وبدأ بمعنى ظهر، ومنه متعلق ب بدأ، وضميره للشيب، والكنم نبات يُختضب به كالحناء.

[“Lev” lafzı birincinin imkansızlığından dolayı ikincinin imkansızlığını bildirmek içindir. Takdir “Fakat bilmedim de gizlemedim de.” şeklindedir. “Küntü”, haberiyle birlikte “lev”in şart fiilidir, “mâ” nafiye. Mütakellim sigası üzere “uvakkıru” “tevkır”dendir ve ta’zim manasınadır. Mef’ul zamiri “dayf”a racidir, “ketemtü” şartın cevabıdır, “ketm” gizlemek demektir. “Bedâ” cümlesi sıfatın sırrıdır. “Bedâ”, “zahare” manasınadır. “Minhu” “bedâ”ya müte’allıktır. Zamir, “şeyb”e döner. “Ketem”, kına gibi bir bitkidir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Eger misāfire hürmet edemeyeceğimi bileydim, benim için ihtiyārlıktan zühür eden misāfiriñ hālını ketm ve ihfā ederdim. Ya’ nî, āhîret için ‘amel-i şāliha iqdām edemeyeceğimi bileydim, başımın beyāz tüylerini boya ile tebdil ederdim ve nefsimi şuret-i şebābda gösterirdim ki nās beni zemmeylemeyeler “İhtiyār olmuş bu hāle giriftār olmuş da hevādan vaz gelüp ‘amel işlemiyor.” deyü. Nāsın zemminden nefsimi taħlîş için ben derim “Vaqtım geçmedi, a’ māl-i şālih işlemege meydānım var.” deyüp terk-i a’ māl üzerine nās beyninde ‘özür tutardım.

[16. Beyit]

مَنْ لِي بِرَدِّ جَمَاحٍ مِنْ غَوَائِبِهَا
كَمَا يُرَدُّ جَمَاحُ الْحَيْلِ بِاللُّجَمِ

[Huysuz atın dizginle çevrilmesi gibi azgın nefsi sapkınlığından çevirmede kim bana yardım edecek?]

من لي الاستفهام إنكارياً، أي هل يوجد كفيل يتضمن لي برد أي لا يوجد كفيل متضمن، أو الاستفهام للتمني، وقوله لي ويرد ظرفان متعلقان بالمقدر أعني يتضمن أو يتكفل، والرد الصرف والمنع مصدر مضاف إلى مفعوله، والجماح جمع جموح [جماح]، وهو من الخيل السمين الشديد الذي لا

يُضْبَطُ لشدّة رأسه، ومن غوايتها متعلّق ب رد، والغواية الضلالة، والضمير للنفس وقوله كما يرد صفة [12b] مصدر محذوف أي ردًا مثل رد جماع، فما مصدرية، والجماع الثاني بكسر الجيم مصدر جمع- جموعًا بمعنى الشدة والغلظة، وباللحم متعلّق ب يرد، وهي جمع لجام.

[“Men-lî” ya istifhamı inkârîdir (yani “Bana iadeyi garanti edecek bir kefil var mı?” yani yok anlamındadır) ya da temenni içindir. “Lî” ve “bi-reddî” sözleri mukaddere müte’allık zarftır, yani garanti eder ya da kefil olur. “Red” sarf ve men demektir, mef’ulüne muzaftır. “Cimâh”, “cemuh”un çoğuludur, o da şiddetinden dolayı başı zaptedilemeyen at demektir. “Vemin ğıvayetiha”, “redd”e müte’allıktır. “Ğıvaye”, sapıklık demektir, zamir nefse aittir. “Ke-mâ yureddu” sözü mahzuf bir masdarın sıfatıdır, yani “redden misle reddi cimâh”. İkinci “cimâh”, “şiddet” ve “ğılzat” anlamında “cemeha-cumuhân”dan mastardır. “Bi’l-lücüm”, “reddî”ye müte’allıktır, o da “licam’ın çoğuludur.]

Ve hâşılı ma’ ne’l-beyt:

Çankı şahıdır nefs-i ser-keşîyi dâlâletden men’ etmekde benim için tekeffül ede? Nitekim feresiñ ser-keşliğin ve yavuzluğun dizgin def’ etdiği mişilli ke-enne denilmiş ki: “Nefsiñi mürşid-i kâmil ile işlâh eyle. Mürşid-i kâmil sebebiyle çok fâsıklar şâlih olmuşlar.”

[17. Beyit]

فَلَا تَرْمِ بِالْمَعَاصِي كَسْرَ شَهْوَتِهَا

أَنَّ الطَّعَامَ يُقْوِي شَهْوَةَ النَّهْمِ

[Nefsin kötü isteklerini kırmayı günahlarda arama! Çünkü yemek, oburluk arzusunu güçlendirir.]

ولا ترم نحي حاضر من رام بمعنى طلب، والباء في بالمعاصي للاستعانة كما في كتبت بالقلم، والمعاصي جمع معصية، وهي الذنب صغيرًا كان أو كبيرًا، وكسر بالنصب مفعول ل فلا ترم، والكسر بمعنى القطع، وقوله يقوي من التقوية خبر إن، والشهوة بالنصب مفعوله، والنهم بفتح النون وكسر الهاء صفة مشبهة على وزن حذير أي الحريص على كثرة الأكل والشرب.

[“Velâ terum”, talep manasına gelen “râme”den nehyi hazırdır. “Bi’l-meâsî”deki “bâ”, “ketebtü bi’l-kalemi”deki “bâ” gibi istiane içindir. “Meâsî”, “ma’siye”nin çoğulu olup küçük veya büyük günah demektir. Nasb ile “kesra”, “felâ terum”un mef’ulüdür. “Kesr” kesmek manasıdır. “Yukavvi”, “takviye”den olup “inne”nin haberidir. Nasb ile “şehvete” kelimesi de mef’ulüdür. “Nehim”, hazir vezni üzere sıfatı müşebbehedir, yani çok yeme ve içmeye hırslı olan kimse demektir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Nefis, lezzât ve shehevâta dalmağa harîş olur oldı ise ey nefsinı ħubbü’ş-şehvât ile tezyîn eden kimesne! Nefs-i emmâreyi shehevâtından me’ âşî ile kesri ve def’ i sen taleb eyleme! Zîrâ fâsidi fâsid ile işlâh ğayr-ı ma’ küldür. Taḥkîk, ta’ âm [13a] kavî eder ekl ve şürb üzerine harîş olan şehveti.

[18. Beyit]

وَأَنْفُسُ كَالطِّفْلِ أُنْ تُحْمَلُهُ شَبَّ عَلَى

حُبِّ الرِّضَاعِ وَأَنْ تَفْطِمُهُ يَنْفَطِمَ

[Nefis, emzikli çocuk gibidir, onu kendi hâline bırakırsan daha çok emmek ister; sütten kesersen vaz geçirir.]

والنفس كالطفل، الواو إمّا عاطفة وإما استئنافية، والألف واللام فيها للعهد أو للاستغراق، لكنّ الأول أولى؛ أي النفس المعهودة الأمانة، وقوله كالطفل الكاف بمعنى المثل، والطفل ولد يمضى عليه بعد ولادته زمان قليل، والإنسان في الرحم يُسَمَّى جنينًا، وإذا ولد يُسَمَّى وليدًا، وإذا مضى عليه زمان قليل يُسَمَّى طفلًا وبعده يُسَمَّى صبيًا وبعده مُراهقًا وبعده غلامًا إلى أن يبلغ تسع عشرة سنة، ثم منه شابًا إلى أربع وثلاثين، ثم منه كهلاً إلى إحدى وخمسين، ثم منه شيخًا إلى آخر العمر. وقوله إنْ تُحْمَلُهُ آثر إن الدَّالَّةَ على الشَّلْكِ دون إذا الدالة على القطع؛ لكون مدخوله مشكوكًا، وتحمله مضارع من الإهمال على صيغة الخطاب، وشبَّ الصبي إذا بلغ أوان شبابه، وعلى: إمّا بمعنى إلى متعلّق بـ شب، وإما بمعناه متعلّقًا بمحذوف أي حريصًا وملازمًا عليه وإما بمعنى مع، والحب معلوم، والرضاع بالفتح والكسر شرب الولد لبن أمه، وإن تفضمه عطف على إن تحمله، وهو مضارع من الفطم على صيغة الخطاب، أي إن قطعت عن الرضاع، ينفطم وهو مضارع من الانفعال على صيغة [13b] الغيبة، وضميره راجع إلى الطفل.

[“Vâ” ya atife ya da isti’nafiyedir. Ondaki “elif-lâm” ahd veya istiğrak içindir fakat “ahd” için olması daha uygundur. Yani “şu bilinen nefsi emmâre”. “Ke’t-tıflı”daki “kâf” misli manasınadır, “tıfl” doğumunun üzerinden az bir zaman geçmiş çocuk demektir. Ana rahmindeki çocuğa “cenin”, doğduğunda “velid”, üzerinden az bir zaman geçince “tıfıl”, sonra “sabî”, sonra “murâhık”, sonra “ğulâm” denir. 19 yaşından 34 yaşına kadar “şâbb”, 51 yaşına kadar “kehl”, ondan sonra da ömrünün sonuna kadar “şeyh” denir. “İn-tühmilhu” sözünde medhulünün şüpheli oluşundan dolayı kesinliğe değil de şüpheye delalet eden “in” edatı seçilmiştir. “Tuhmilhu” hitab sigası üzere “ihmal”den muzaridir. Çocuk, gençlik çağına ulaşıncı “şebbe’s-sabiyyu” denir. “Alâ” harfi ya “ilâ” manasına olup “şebbe”ye müte’allıktır ya da bir mahzufa müte’allık olarak kendi manası üzeredir. Yani “ona hırslı ve bağımlı” demektir ya da “birlikte” manasınadır. “Hubb” malumdur. Kesra ile veya fehta ile “redâ” ya da “rıdâ” çocuğun annesini emmesidir. “Ve-in teftimhu” sözü “in-tühmilhu” üzerine atıftır; o da “fetim”den hitab sigası üzere muzaridir. Yani “Onu sütün kesersen...” anlamına gelir. “Yenfetim”, “infilal” bâbindan gaybet sigası üzere muzari fiildir, zamiri tıfla döner.]

Ve hâşılı ma’ nâhu:

Dağı nefis-i emmâre veled-i tıfl mişillidir ki eger veled-i şabiyyi hâl üzere terk etmiş olsañ, memeyi emmege hâriş olur. Ve eger memeden men’ ederseñ emmeden kesilir. Ke-zâlik, nefis hevâsı üzere terk olunsa inhimâk-i me’âşiyeye hâriş olur. Ve eger men’ olunsa men’i kabûl eder. Öyle oldu ise sen nefis üzerine gâlib ve vâlî ol ki nefsi hevâdan men’ edesin.

[19. Beyit]

فَاصْرِفْ هَوَاهَا وَحَاذِرْ أَنْ تُؤَلِّيَهُ

إِنَّ أَلْهَوَىٰ مَا تَوَلَّىٰ يَصُمُّ أَوْ يَصِمُّ

[Nefsi, bayağı isteklerinden çevir, onun seni yönlendirmesinden sakın; çünkü nefsanî istekler hâkim olduğu kimseyi ya helak eder yahut rezil eder.]

Falfâa fصيحة أي إذا عرفت حال النفس الامارة، فاصرفها، اصرف أمر من صرف - يصرف بمعنى امنع، هوى-يهوى من باب علم بمعنى الميل والالتذاذ بالشهوات، وحاذر أمر بمعنى احذر، وصيغته المفاعلة للمبالغة، وأن توليه أن مصدرية، وتوليه بالنصب مضارع من ولاه بالتضعيف إذا جعله والياً، أو بمعنى التقلد والالتزام، أو بمعنى الغلبة وهي بصيغة الخطاب إلى النفس، والضَّمير راجع إلى الهوى، وقوله إِنَّ أَلْهَوَىٰ علة الأمر بالحذر أي لأن الهوى، ولفظ ما شرطية زمانية بمعنى كلما أو بمعنى إن الشرطية، وتولى فعل ماضٍ، والضَّمير راجع إلى الهوى، يصم من أصمى - يُصمي أي يهلك [14a] ويقتل، وحذف منه الباء لكونه جزاء للشرط، وكلمة أو للعطف، ويصم مضارع من وصمه إذا جعله ذا عيب حذف مفعولهما للضرورة أي يصمك ويجعلك ذا عيب في الناس.

[“Fâ” harfi fasihadır, yani “Nefsi emmarenin durumunu bildiğin zaman onu engelle.” “İsrif”, “sarafe-yasrifu” dan emirdir. “Heviye-yehvâ”, alime babından olup meyil ve şehvetlerle telezzüz anlamındadır. “Hazir”, “ihzer” manasınadır. “Mufa’ale sigası mübalağa içindir. “En tüvelliyehü”deki “en” masdariyedir. Nasb ile “tüvelliyehü”, “taz’if” ile “vellâhu” dan muzaridir ve onu veli edinmek/taklit/bağlanmak veya galebe manasınadır. Nefse hitap sigası ile, zamir “hevâ” ya döner. “İnne’l-hevâ” sözü çekinme emrinin illetidir, yani “çünkü hevâ” demektir. “Mâ” lafzı “külemâ” anlamında şarttır. “Tevella” mazi fiildir, zamir “hevâ” ya racidir. “Yusmi”, “esmâ-yusmi” den olup helak eder, öldürür anlamındadır. Şartın cevabı olduğu için fiilin sonundaki “yâ” harfi hafzedilmiştir. “Ev”, atıf içindir. “Yesımı”, “vasame” den muzaridir, birini ayıpladığın zaman böyle denir. O ikisinin mef’ulü zaruretten dolayı hafzedilmiştir, yani seni insanlar arasında ayıplı yapar demektir.]

Ve hâşılı ma’ ne’l-beyt:

Her bâr nefis tıfıl menziline inqitâc kabûl eder oldu ise ‘aqlıñ muqteziyatındandır nefsi zabt ve müfsideden şarf etmek. Binâ’ en-‘aleyh nefsi hevâsından sen men‘ ve şarf eyle. Daği nefsiñ hevâsını ‘amel üzerine vâlî ve gâlib kılmadan sen hâzer eyle. Zîrâ tahkîk nefsi-i emmâreniñ hevâsını üzeriñe vâlî kılar sañ seni katl yâhud ‘ayyb şâhibi kılar. Kemâ kâla’llâhü Te‘âlâ fi-sûret-i Sâd ﴿وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ﴾

377 ﴿وَأَمَّا الْمُهْلِكَاتُ فَذَلَالٌ شَحٌّ مُطَاعٌ وَهَوَىٰ مُتَّبَعٌ وَإِعْجَابٌ الْمَرْءُ بِنَفْسِهِ. اه.﴾ Fî-hadîs-i tavîl; عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ 376

İbrâhîm b. Şeybândan hikâyet olunmuş ki: İbrâhîm b. Şeybân demiş: “Kırk sene nefis mercimek istedi lâkin elim gitmedi. Kırk seneden sonra mercimeg[e] elim gitti. Andan yedim taşra çıktım idi. İçi tolu şişeler gördüm. Sirke zannetdim. Bize dediler ‘Sirke değildir, bil ki şarâbdır. [14b] Daği şu küblerdeki

376 Derkenar: Ya’ nî, “Hevâya tâbi’ olma. Tarîk-i müstakîmden seni çalâletde kılar.” [Sa’d, 38/26]

377 Derkenar: Ya’ nî, “Ammâ mühlikât üç şey’dir: Buğl, hevâya tâbi’ olmak, kişi nefsiñe ‘aceb etmek.” [Maverdi, Edebu’d-dünyâ ve’ d-dîn, 1/139]

de şarâbdır.’ Biz ol küblerde olan şarâbları döküdük. Şarâbcılar sultânîñ emriyle dökdi zannedüp sükût etdiler. Şoñra kendü ihtiyârımız ile döküdügümüzi fehmedicek bizi İbn Toluna götürdüler. İki yüz tayağ urup bizi zindâna atdılar. Bir müddetden şoñra Ebû ‘Abdu’llâh Mağribî şefâ‘at edüp bizi zindândan ihrâc etdi. İbn Tolun: ‘Niçin şarâblarımızı dökdüñ?’ dedi. Biz dedik: ‘Bir yeyim mercimege iki yüz tayağ yedik, nefsiñ hevâsına uyduğumuz ecilden.’ İbn Tolun: ‘Öyle oldı ise meccânen hâlâş olduñ.’ dedi.”

Serî es-Şakâtî hazretlerinden rivâyet olunmuş ki: “Otuz sene yâhud kırk sene nefsim bir kerre bekmez banmağlığı istedi lâkin nefse tâbi‘ olup vermedim, nefsi hevâsından men‘ etdim.” demiş.

Ebî Tûrâb en-Nahşebîden rivâyet olunmuş ki: “Nefsim bir kerre yumurta istedi. Hâlbuki ben de seferde idim. Bir köye döndüm. Ehl-i Qurâ hırsız ararlar imiş. ‘Bu âdem bizim aradığımız.’ deyüp bize yetmiş çamçı urdular. Şoñra bizi bildikde ‘özür dilediler. ‘Kusûra nazar etmeyesiniz, bilmedik.’ diyerek içinden birisi bizi hânesine götürdi, etmek yumurta getirdi. ‘Ey nefis! Yetmiş çamçı yedikden şoñra iştihâ etdiğin yumurmayı ekl et.’ [15a] dedim.” demiş.

Dağî hikâye olunmuş ki: Melik-i ‘azîmden biriniñ ‘âdeti Ramazân ayı geldiği vaqit ikindiden şoñra her gün tavul zurna çaldırır imiş, sürür ile aḥşâm edüp açlık ve şusuzluğu bilmemek için, ikindiden şoñra açlık ve şusuzluk ziyâde olduğu ecilden. Bu hâlde iken bir şeyḥ ol beldeye gelüp melikiñ hâline vâkıf olıcak, şeyḥ nefisine diyor: “Ben bu münkeri def‘ ederim ve meliki gâfletden ikâz ederim. Aḥşâm vaqti, iftâr vaqti ve rahmet ve mağfiret vaqtidir. Müslim olana rahmet vaqtinde harâm ile meşğûl olmak lâyıḥ degildir. Münkeri def‘ vâcibdir.” diyerek şeyḥ melikiñ sarâyına dâhil olup çalıcıları darb ve âlet-i lehvlerini kırıyor. Melik bu hâle nazar edüp gâzaba geliyor. Huddâmlara emredüp şeyḥi hużûruna ihzâr birle: “Yâ şeyḥ! Münâsib olmayan fi‘li niçin işlediñ?” diyor. Şeyḥ diyor ki: “Bizler münkeri def‘ le me’mûrlarız.” Melik diyor: “Benden korkmaz mısın yâ şeyḥ?” Ol vaqitde şeyḥ diyor: “Senden işâbet eden zarara biz şabrederiz. Nitekim Te‘âlâ buyurdi: ﴿وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ﴾³⁷⁸ Bil ki senden yâ melik ben hiç korkmazam. Zîrâ sen benim kölemiñ kölesisiñ.” diyor. Melikiñ ekâbirleri, “Heyhât! [15b] Şeyḥiñ ‘aḳlı zâyi‘ olmuş.” diyorlar. Şeyḥ, “Benim ‘aḳlım zâyi‘ olmadı. Haḳîkatde benim kölemiñ kölesi.” diyor. “Zîrâ insân iki nev‘ üzerinedir. Bir nev‘ i nefsin üzerine gâlib olup her çankı ‘ibâdet olsa nefse işledir ve bir nev‘ i nefis kendi bedeni üzerine gâlib ve vâlî olmuşdur. Ey melik sen çankısındansıñ?” diyor. Şeyḥ su’âl edicek melik tefekkür edüp “Nefis benim üzerime gâlib oldı.” diyor. Şeyḥ, “Nefis benim kölemdir ey melik, sen de nefsiñ kölesisiñ. Öyle olıcak sen benim kölemiñ kölesisiñ.” diyor. Melik şeyḥe teslîm olup tevbe ediyor ve şeyḥi mürşid ediniyor.

[20. Beyit]

وَرَأَيْهَا وَهِيَ فِي أَلَا عَمَالٍ سَائِمَةٌ

وَأَنَّ هِيَ اسْتَحَلَّتِ الْمَرْعَىٰ فَلَا تُسِيمُ

[Nefis, çeşitli amellerde otlarken onu kollayıp güt, eğer otlağı tatlı bulursa otlatma!]

³⁷⁸ Derkenar: “Ey Habîbim! Size işâbet eden ibtilâyâ şabrediniz.” [Lokman, 31/17]

الواو عاطفة من عطف الإنشاء على الإنشاء، أعني على جملة حاذر، وراع أمر من راعى يراعى - مراعاة من الرعى، وهو إرسال الدابة إلى موضع الكلال لكن مع ترقب وانتظار إليها لئلا تدخل ملك الغير، وضمير المؤنث راجع إلى النفس، وقوله وهي أي النفس أسكن الهاء لضرورة الشعر، والواو حالبة، وفي الأعمال متعلق بسائمة قدم للوزن، والمراد من الأعمال الصالحات، وقوله سائمة خبر المبتدأ، وهي من سامت الماشية إذا رعت وأخرجت إلى المرعى، فالسائمة [16a] حيوان مرسل إلى المرعى، وقوله وإن هي الواو للاستئناف، والجملة جواب لسؤال مقدر، وهو هل نترك النفس في رعيها في الاعمال في كل الأوقات، فقال لا بل إن هي استحلقت من قبيل قوله تعالى: ﴿وإن أحد من المشركين استجارك﴾ التوبة 60 أي وإن استحلقت هي استحلقت، أصله استحلقت من استحلقت الشيء أي عدته ووجده حلوا، والمرعى بفتح الميم موضع الرعى، والمراد منه النوافل، وقوله فلا تسم نحي حاضر من أسام إذا أخرج الدابة إلى المرعى، فحذف منه الياء للجزم.

[“Vāv”, “inşâ”nın inşâ üzerine atfı nevinden âtifedir, yani hazır cümlesi üzerine atıftır. “Râi”, “rââyurâi- murâât”tan emirdir, o da hayvanı otlakların bulunduğu yere gönderip sonra da başkasının mülküne girmemesi için onu gözetlemektir. Müennes zamiri nefse racidir. “Ve-hiye”, nefis demektir. “Hâ”, şiir zaruretinden dolayı sükun ile harekelenmiştir. “Vâv” hâliyyedir. “Ve-fi’l-âmâli”, “sâimetin”e müte’allık olup vezinden dolayı öne alınmıştır. Amelden maksat salih amellerdir. “Sâimetun” sözü mübtedanın haberidir. O hayvanların meraya çıkıp otladığında söylenen “sâmeti’l-mâşiyetu” sözündendir, “sâime” otlığa gönderilen hayvana denir. “Ve-in”deki “vâv” isti’nâfiyyedir, cümlesi ise mukadder bir sorunun cevabıdır, yani “Nefsi her zaman otlamasında serbest bırakalım mı?” Cevap “Hayır”dır bilakis o helal sayar. “İstehallet”in aslı “istehleyet eş-şey’e”dir, yani onu tatlı ve helal buldu anlamındadır. “Mera” otlak demektir. Ondan murat nafilerdir. “Fe-lâ tesimi”, hayvan otlığa çıktığında söylenen “esâme”den nehyi hazırdır, cezim için “yâ”sı hafzedilmiştir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Daḥi 379 نَفْسُكَ مَطِيئَتُكَ فَارْفُقْ بِهِ 379 ḥadîṣ-i şerîfine ittibâen nefsiñe mürâ’ at et. Yâḥud 380 كَلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ 380 ḥadîṣ-i şerîfine mebnî nefsiñi ḥıfz eyle. Ḥâlbuki nefis a’ māl-i şâliḥâtde mer’âya irsâl olunmuşdur. Daḥi nefis mer’âdan ḥalâvet aḥz eder ise nefsiñi sâ’ime olduğu ḥâlde terk eyleme eger mer’âdan şer murâd olur ise. Ve eger mer’âdan nâfile murâd olur ise nefse mülâzemet eyle, demektir. Ba’zı şâliḥînden ḥikâye olunmuş ki: Defa’ât ile ben ḥaccetdim. Benim için zâhir oldu ki ḥaccîñ cemî’ si nefsiñ ḥazzı için oldu. Bir gün vâlidem benden bir içim şu istedi. Nefsimiñ üzerine şaḳîl oldu. Bildim ki nefis kendi [16b] ḥaz ve naşîbi için ḥac yolunda iṭâ’ at etdi. Ve eger ḥulûş üzere olaydı nefsiñ üzerine vâlidemiñ şu istemesi şaḳîl olmazdı.

[21. Beyit]

كَمْ حَسَنَتْ لَدَّ لَمَرٍ قَاتِلَةً

³⁷⁹ Derkenar: Resûl-i Ekrem efendimiz Mu’âz ḥazretlerine, “Yâ Mu’âz seniñ nefsiñ bendeñdir. Nefsiñe rıfk eyle. Nefsiñi eritme!” buyurdu. [Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, s. 479]

³⁸⁰ Derkenar: “Ey ümmet-i aşḫâbım! Siziñ külliñiz çobândır. Her çobân gütdüğünden su ’âl olunur.” [Müslim, İmâret, 20, No: 1829]

مِنْ حَيْثُ لَمْ يَدْرِ أَنَّ السُّمَّ فِي الدَّسَمِ

[İnsan, zehrin yağda olduğunu fark etmediği için nefsi ona nice öldürücü lezzetleri güzel göstermiştir.]

وكم خبرية لا استفهامية، وكم هنا منصوبة المحل على المصدرية، أي كثيراً بمعنى كم مرة، وحسنت ماض من التحسين على صيغة التأنيث، وضميره راجع إلى النفس، ولذة مفعول حسنت، ويكون صفة موصوف محذوف أي شيئاً لذيذاً، والمراد منه العمل النفل، وقوله للمرء متعلق بقاتلة قدم لضرورة الشعر، واللام لتقوية العمل، وقوله قاتلة منصوب على أنه حال من لذة أو صفة له، وقوله من حيث متعلق بقاتلة، ولم يدر على صيغة المبني للمفعول أو للفاعل بمعنى لم يعلم، والسم بالحركات الثلاث في السين، لكن الرواية هنا بالفتح للمناسبة، دواء يهلك الإنسان بسرعة، وهو بالفارسية (زهر)، والمراد هنا المعصية، وفي الدَّسَمِ (بفتحيتين) طَرْفٌ مُسْتَقَرٌّ خبر أن، وجملة نائب الفاعل لقوله لم يدر.

[“Kem” istifhamiyye değil haberiyyedir, burada masdariyet üzere mahallen mansubdur. Yani, “kaç kez” ifadesi “çok” manasındadır. “Hassenet”, “tehsin”den mazi fiildir ve müennes siga üzeredir. Zamiri nefse racidir. “Lezzeten” kelimesi “hassenet”in mef’ulüdür ve mahzup bir mevsufun sıfatı olur. Yani “şey’en lezizen” demektir. Ondandır maksat nafil ameldir. “Li’l-mer’i” sözü “katiletin”e müte’allıktır. Şiir zaruretinden dolayı öne alınmıştır. “Lâm”, amelin takviyesi içindir. “Katile” kelimesi lezzetin veya onun bir sıfatından hâl olmak üzere mansubdur. “Min haysü” kelimesi “katiletin”e müte’allıktır. Mef’ullük veya faillik sigası üzere “ve-lem- yedri”, bilmedi manasındadır. “Sümm” kelimesi “sîn”in üç harekesiyle de “sümm/sem/simm” olur fakat burada rivayet münasebeti için fetha ile (semm). O da insanı hemen öldüren bir devadır. Farsça ona zehir denir. Burada ondan maksad ma’siyettir. “Desem”, zarfi müstekar ve “inne”nin haberidir. Onun cümlesi “lem yedri” sözünün naibi failidir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Nefs-i emmāre çok kerre kişiye hud’a ve hile ile zâhirini taḥsîn ve tezyîn eder ve bâḥinını ifsād eder düşmân mişilli. Düşmân yağlı ta’āma aḡuyı koyar. Kışı ta’āmın lezzetinden aḡuyı bilmez, [17a] helāk olur. Ḳe-zālik nefis ‘ibādete ‘ucubı ve riyāyı idhāl eder. ‘Ucub ve riyānın lezzetinden şerrini bilmez, helāk olur. Zīrā taḥḳīḳ ‘ucub ḥālīn küllisinde nāsa zarar verir. Nitekim Ḥuneyn Ġazāsında aşḥāb rıḍvānu’llāhü ‘āleyhim ecma’in ḥazerātı keşretlerine ‘ucub etdiler ki ḥattā Ḥazret-i Şiddīḳ raḍya’llāhü ‘anh ḥazretleri, “Bundan sonra bizim için inhizām yokdur.” buyurdular. Bu kelām ‘Aleyhi’s-selātu ve’s-selām Efendimiziñ sem’ine vāşıl olucaḳ bu kavli kerih gördi. Te’ālā Ḥazretleri ol ḡazāda aşḥābı te’dīb ecliyçün evvel emirden nuşreti ḳaldırdı. Te’ālānın nuşreti olmadıḳca nāsı bir şey ḡanī ḳılmaz. Ḳāle’llāhü Te’ālā fi-sūreti’t-Tevbe ﴿لقد نصرکم الله في مواطن كثيرة ويوم حنين إذ أعجبتکم كثيرا﴾³⁸¹ el-āyetü. Ve ammā şirk-i ḥafī olan riyānın zararı kemā ḳāle Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve

³⁸¹ Derkenar: Ya’nī, taḥḳīḳ: “Allāhü Te’ālā size maḥall-i keşrede nuşret etdi. Daḡı yevm-i Ḥuneynde nuşret etdi. Zīrā Ḥuneyn Ġazāsında keşretiñiz size ‘ucub verdi.” [Tevbe, 9/25]

³⁸² Derkenar: Ḳāle’llāhü Te’ālā fi-sūret-i Āl-i ‘İmrān. الآية. ﴿وما النصر إلا من عند الله﴾

إِنَّ أَحْوَفَ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمُ التَّيْرُكَ الْأَصْعَرَ، قَالُوا وَمَا التَّيْرُكَ الْأَصْعَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟، قَالَ الرِّبَاءُ، يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ: أَنَا أُجَازِي³⁸³ sellem: العبادَ بِأَعْمَالِهِمْ، إِذْهَبُوا إِلَى الَّذِينَ كُنْتُمْ تُرَاوُونَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا

[22. Beyit]

وَأَخْشَ الدَّسَائِسَ مِنْ جُوعٍ وَمِنْ شَبَعٍ

فَرَبَّ مَخْمَصَةٍ شَرُّ مِنَ التُّخْمِ

[Açlık ve tokluğun hilelerinden kork. Nice açlık vardır ki tokluktan daha zararlıdır.]

الواو عاطفة، ويحتمل أن تكون استئنافية معانية، ويكون جوابًا لسؤال [17b] مقدر، كأنه قيل فبأي شيء تستعمل النفس حتى تصلح، فقال مجيبًا: واخش الدسائس أي اجعلها بين الجوع والشبع، واخش أمر من خشي- يخشى من الباب الرابع، وصيغته الأمر هنا للتأديب والإرشاد، والدسائس جمع دسيسة هي الكيد والحيلة الخفية، والألف واللام فيها عوض عن المضاف إليه، أعني النفس وهي بالنصب على أنها مفعول اخش، ومن جوع ظرفٌ مُسْتَقَرٌّ إِمَّا حَالٌ مِنَ الدَّسَائِسِ أَوْ صِفَةٌ لَهَا، وَالشَّبَعُ بِكسْرِ الشَّيْنِ عَكْسُ الْجُوعِ، فَرَبَّ الْفَاءِ لِلتَّعْلِيلِ، وَرَبَّ حَرْفٍ جَرَّ لَا يَدْخُلُ إِلَّا عَلَى نَكْرَةٍ، وَهُوَ لِلتَّعْلِيلِ (وَقِيلَ لِلتَّكْتِيرِ)، وَقِيلَ لِلتَّكْتِيرِ وَمَخْمَصَةٌ شِدَّةُ الْجُوعِ، وَشَرُّ عَلَى صِيغَةِ التَّفْضِيلِ، أَصْلُهُ أَشْرُّ فَخَفَّفَ بِإِسْقَاطِ الْهَمْزَةِ مِنَ الْخَطِّ، وَالتُّخْمُ جَمْعُ تَحْمَةٍ وَهِيَ مَصْدَرٌ بِمَعْنَى عَدَمِ هَضْمِ الطَّعَامِ، وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِمَعَاذِ إِنْ نَفْسِكَ مَطِينِكَ فَارْفُقْ بِهَا، وَلَيْسَ مِنَ الرَّفْقِ أَنْ تَجْعِلَهَا وَتَذْيِبَهَا.

[“Vâv” âtifedir, istinâfiye olması da muhtemeldir. Mukadder bir sorunun cevabı da olabilir. Sanki “Nefsi ıslah için ne yaparsın?” diye sorulmuş gibi şöyle cevap verir: “Desiselerden kork, yani onu açlık ile tokluk arasında tut!” “Vahşe”, dördüncü babdan gelen “haşiye-yahşa”dan emirdir. Burada emir sigası üzere gelmesi “te’dib” ve “irşad” içindir. “Desâis”, “desise”nin çoğuludur, o da tuzak ve gizli hile demektir. Ondaki “elif-lâm” muzafun ileyhten ivazdır, yani nefis, o “ihşe”nin mef’ulü olarak nasb ileidir. “Ve-min cû’in” zarfı müstekar olup ya “desâis”ten hâldir veya onun sıfatıdır. “Şib”, “cû”un zıttıdır, “fe-rubbe”deki “fâ” talil içindir, “rubbe” harfi cer olup sadece nekre kelimenin başına gelir, o taklil içindir, teksir için olduğunu söyleyenler de vardır. “Mahmesa”, şiddetli açlık demektir. “Şerrun” ismi tafdil sigası üzere olup aslı “eşreru”dur, hemzesi hafzedilerek tahfif yapılmıştır. “Tuham”, “tuhme”nin cemisi olup hazımsızlık manasına mastardır. Resulullah (sav) Muaz’a (ra) “Nefsin senin bineğindir, ona mernhamet et, onu aç bırakıp zayıflatman merhamet değildir.” buyurmuştur.]

Ve hâşılı ma’ nâhu:

Cû’ ve şibâ’ dan neş’et eden fitne-i hafiyeden sen hâzer et. Mi’ de fesâd ve maraza mağzı olur. Zîrâ çok açlığın bedene zararı hazmolanmayan tokluk zararından eşeddir. Zannetme ki muṭlak açlık hüsündür. ³⁸⁴ بَلْ هُوَ أَشَدُّ مِنَ التُّخْمَةِ

³⁸³ Derkenar: Taḥkîk: “Ümmetim siziñ üzeriñize benim ḥavfim şirk-i aşğardır, buyurdı.” Aşḥâb, “Şirk-i aşğar nedir yâ Resûla’llâh?” buyurdular. Resûlu’llâh, “Riyâdır.” buyurdı. Te’âlâ buyurur: “Kullarımı yevm-i cezâda cezâlarım. Ey kullarım! Dünyâda riyâ edtiğîñiz kimselerden gidiñ şevâb taleb ediñ.” [Mûsned, 428]

[23. Beyit]

وَأَسْتَفْرِغِ الدَّمْعَ مِنْ عَيْنٍ قَدِ امْتَلَأَتْ

وَأَلْزَمِ مِنَ الْمَحَارِمِ وَأَلْزَمِ جَمِيَةَ النَّدَمِ

[Haramlarla dolmuş olan gözden yaş akıt ve pişmanlık perhizine sıkıca sarıl.]

الواو عاطفة، ويجوز أن تكون استئنافية جوابًا لسؤال مقدر، كأنه قيل هل يكون؟ [18a] طريق إلى عفو الذنوب التي فعلها فيما مضى، واستفرغ أي نعم، واستفرغ وهو أمر بمعنى طلب الفراغ، والدمع ماء مالح يجري من العين، أي أجز الدمع واستخرجه، ومن عين ظُفْتُ مُسْتَقَرٌّ حال من الدمع، وقد امتلأت صفة العين، وضمير المؤنث راجع إلى العين، لكن بطريق الاستخدام بأن يراد من العين المذكورة الباصرة وبالضمير العين بمعنى القلب، وقوله من المحارم متعلق بـ امتلأت جمع محرم بمعنى الحرام، وقوله والزم دفع سؤال نشأ مما قبله، والحمية بمعنى الاحتماء والحفظ، وهو بالنصب مفعول الزم، والندم بمعنى الندامة .

[“Vāv” atıf harfidir, mukadder bir soru için isti’nafiye olması da caizdir. Sanki şöyle denildi: “Geçmişte yapılan günahların affi için bir yol var mıdır?” Cevap “Evet”tir. “İstefriğ”, boşaltma anlamında emirdir. “Dem” gözden akan tuzlu bir sudur, yani gözyaşlarını akıt, onu dökmeyi talep et manasındadır. “Min-aynin”, zarfı müstekar olup “dem”den hâldir. “Ve-kad imteleet” “ayn”ın sıfatıdır. Müennes zamir göze racidir fakat istihdam yoluyla mezkur gören göz istenirken zamirle “ayn”den kalp kastedilmektedir. “Mine’l-meharim”, “muharrem”in cemisi olup “imtelet”e müte’allıktır, haram manasındadır. “İlzem” sözü önceden ortaya çıkabilecek bir soruyu def içindir. “Hımye”, korunma ve muhafaza manasındadır, nasb ile ilzemin mef’ulüdür. “Nedem” ise nedamet yani pişmanlık manasındadır.]

Ve ḥāşilü’l-ma’ nā:

Daḥi ey nefis! Maḥārimden tolu olan ‘ayndan olduğu hâlde gözyaşınıñ ferāğını ve aqıtmasını taleb etmege sa’y et. Daḥi nedāmete mü’eddī olan menāhiniñ şudürundan ihtirāza mülāzemet eyle. Ya’ nī tarīḫ-i tevbeye devām ile istiḥrāc-ı dümū’ eyle. Ḥikāye olunmuş ki: Yevm-i kıyāmet olduğu vaqıtde cehennemden tağlar mişilli āteş çıkup ümmet-i Muḥammedi kaşdeder. ‘Aleyhi’s-selām Efendimiz āteşi ümmetinden def’e gayret edüp kudreti yetmeyicek Ḥazret-i Risālet ‘Aleyhi’s-selām Cibril ‘Aleyhi’s-selāma “Yetiş yetiş!” deyü nidā edicek ānide Cibril ‘Aleyhi’s-selām bir қадеḫ şu ile gelüp “Yā Muḥammed, şu şuyı ümmetiñ üzerine saçıver!” deyicek ‘Aleyhi’s-selām alup [18b] ümmet üzerine ol şuyı saçdığı vaqıt āteş der-hāl söyüncek ‘Aleyhi’s-selām Efendimiz, “Yā Cibril, bu şu nedir? Āteşi söyündürmede bunuñ mişilli şu ben hiç görmedim.” deyicek Cibril ‘Aleyhi’s-selām buyuracak ki: “Dünyāda ümmetiñ hālī yerlerde Allāh ḥavfından ağladığı vaqıt gözünden çıkan yaşıdır. Te’ āla’llāh baña emretti. ‘Bu gözyaşını al, ḥıfz et, ihtiyāç vaqtine kadar.’ deyü. Te’ ālāniñ emriyle ḥıfz etdim.” der.³⁸⁴ Daḥi aḥbārda vārid olmuş ki: Yevm-i kıyāmete bir ‘abd getirilir ki ‘iṣyān işlemiş. A’ zālari ol kimesne üzerine ‘iṣyānla şehādet eder. Ol vaqıtde kibriginden bir tüy şıçrayup “Yā Rab!

³⁸⁴ [O, tuhmetten (hazımsızlıktan) daha şiddetlidir.]

³⁸⁵ Derkenar: Qāle ‘Aleyhi’s-selām: حَتَّى يَلِجَ اللَّبِيُّ الصُّرْعَ

Ba'na şehâdete izin ver!" der. Te'âlâ tarafından ol tüye izin verilir. Ol tüy şehâdet eder ki: "Yâ Rab! Bu 'âsî kuluñ dünyâda seniñ havfîndan ağladı da beni gözyaşu ile ısladı." deyü şehâdet edicek Te'âlâ'llâh ol kulumu mağfîret edüp ³⁸⁶ هَذَا عَتِيْقُ اللَّهِ بِشَعْرَةٍ وَاحِدَةٍ deyü bir münâdî nidâ edecek. Bu beytiñ hâşşası: Derse 'aklı idrâk etmeyen tâlib bu beyti hülüş üzere şartına ri'âyet ederek yüz on toköz kerre okumuş olsa bi-izni'llâhi Te'âlâ dersi kendüye keşfolur, demişler. Allâhü a'lem. [19a]

[24. Beyit]

وَخَالِفِ النَّفْسَ وَالشَّيْطَانَ وَأَعْصِمَا

وَأَنْ هُمَا مَخْضَاكَ النَّصْحَ فَأَتِّهِم

[Nefis ve şeytana muhalefet ederek onlara başkaldır; her ne kadar sana samimi öğütte bulunsalar da onlara güvenme!]

الواو عاطفة من قبيل عطف الإنشاء على لإنشاء، وخالف أمر من المخالفة، أثر صيغة المخالفة للمبالغة، والنفس بالنصب مفعول خالف، والألف واللام فيها للعهد أي النفس الأمانة، والشيطان بالنصب عطف على النفس، وقوله واعصهما عطف على خالف، وقوله وإن هما إن شرطية، وضمير التثنية راجع إلى النفس والشيطان، ومخضاك ماض من التمحيض أو من المحض بمعنى التخليص أي أخلصاك، والنصح بالنصب مفعول ثان لمحضا، والنصح آراء الخیر للغير [إرادة الخیر للغير]، فاتم الفاء للجرائية، واتم أمر من التهمة أي احمل نصحتها على التكذيب.

["Vâv", "inşa"nın inşa üzerine atfı kabilinden atıfedir. "Halif", "muhalefet"ten emirdir, mübalağa için muhalefet sigasını tercih etmiştir. "Nasb ile "en-nefse" kelimesi "halif"ın mef'ulüdüdür, ondaki "elif-lâm" ahd içindir, yani nefsi emmare demektir. Nasb ile "eş-şeytâne" kelimesi "nefs" üzerine atıftır, "ve'sıhima" sözü "hâlif" üzerine atıftır. "Ve-in hüma"daki "in" şartıyyedir, tesniye zamiri "nefs" ve "şeytân"a racidir. "Mahhadâke", "mahd"dan veya "temhıd"dan mazi fiildir, o da kurtarmak manasınadır. Nasb ile "en-nusha" kelimesi "mehhadâ"nın ikinci mef'ulüdüdür. "Nush", başkası için hayır istemektir. "Fe'ttehimı"deki "fâ" ceza içindir. "İttehimı" töhmetten emirdir, yani "Onun yalanlamasına karşı nasihatte bulun." anlamındadır.]

Ve hâsilü'l-ma' nâ:

Daği nefis ile şeytâna muhâlefet edüp 'âsî ol. Zîrâ bunlar hayır ile emretmezler, mâdemki zımnında şer olmadıkça. Ve daği nefis ile şeytân naşîhat-i hâliş ederler ise daği töhmete haml edüp emirlerine inkıyâd etme, her ne kadar bu ikisiniñ emirleri süret-i hağ olursa daği. Te'âlâ hazretleri buyurdu:³⁸⁷ إِنَّ

نعم أما نفسك نصيحتي ³⁸⁸ Eger su'âl olunur ise, nefis ile şeytânıñ naşîhati olur mı?

³⁸⁶ [Bu, tek bir saç kılına Allah'ın azat ettiği kimsedir.]

³⁸⁷ Derkenar: Fî-Süreti'l-Fâtır. Taḥkîk, "Kullarım şeytân sizin için mübâlağa ile 'adüdur. Siz anı 'adü ittiḥâz edinin." [Fâtır, 35/6]

³⁸⁸ [Evet, nefisine nasihatıma gelince]

Ahmed bin Erkam el-Belhiden rivāyet olunmuş ki: Ahmed bin Erkam, “Nefsim baña ğazāya³⁸⁹ çıkmaklık için münāza‘a eyledi.” der. [19b] “Sübhāna’llāhü Te‘ālā ﴿إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ﴾ buyurmuş³⁹⁰ iken nefis baña hayır ile emrediyor değil. İllā nefsiñ murādı vahdetden hālāş olup hultata daħi ülfet ile istirāhate vāşıl olmak. Nefse ben dedim ki: ‘Eger murādıñ nās ile ülfet etmek ise ey nefis, seni ‘umrānete daħi nās içine inzāl etmem.’ deyicek nefis baña cevāb verdi: ‘Sen sū-i zan ediyorsun.’ dedi. Ben dedim: ‘Ey nefis! Te‘ālā kelāmında ﴿إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ﴾ buyurdu. Hālbuki Te‘ālā şādıkdır deyüp çok eşyā ta‘dād etdim.’ Nefis küllisinden cevāb verdi. Ben dedim: ‘Yā Rab! Sen kelāmında şādıksın nefis kāzib.’ deyicek ke-enne nefis dedi: ‘Yā Ahmed sen beni küllī yevm katl edersin. Şehvātımı men‘ ile ben seni bir kerre katl etdim ve seniñ katliniñ küllisinden necāt buldum. Nāsiñ baña şehādet ile müsā‘adesi var. Daħi benim için şeref var.’ dedi. Ol vakitte ben nefsi habs edüp ğazāya çıkmadım.” der Ahmed bin Erkam. Ve ammā şeytāniñ naşihati, taħkik: Mu‘āviye bir gün şabāh vaḳti uyurken عَلَى الْفَلَاحِ demiş. Ya‘nī “Sen felāha gel!” deyü Mu‘āviyeye şeytān nidā etmiş. Der-hāl Mu‘āviye ‘aqlını başına alup şeytāniñ mekr ve hilesini fehmetmiş. “Yā şeytān, hemān seniñ emriñ ma‘şiyetdir. Bugün tāt‘atle emriñ sebebi nedir?” deyü su‘āl edicek şeytān dedi: [20a] “Yā Mu‘āviye, bugün çağırmanın sebebi şu oluyor ki bir vakitte sen şabāh vaḳtinde uyuduñ. Resūlu’llāhiñ cemā‘atine yetişmediñ. Anıñ üzerine çok zamān sen nādım olup taḥayyürde kaldıñ. Te‘ālā ol nedāmet muḳābilinde seniñ için çok şevāb yazdı. Ke-zālik bugün de cemā‘ate yetişmez de çok nedāmet sebebiyle ez‘āf-ı muzā‘afa olur şevāba nā‘il olur deyü hafımdan nāşi bugün عَلَى الْفَلَاحِ dedim.” demiş. El-hāşıl zımnında bir şer olmayınca nefis ve şeytān insāna hayırla emretmezler.

[25. Beyit]

وَلَا تُطِعْ مِنْهُمَا خَصْمًا وَلَا حَكَمًا

فَ أَنْتَ تَعْرِفُ كَيْدَ الْخَصْمِ وَالْحَكَمِ

[Nefis ve şeytana düşman olarak da hakem olarak da boyun eğme; çünkü sen hasmın da hakemin de hilesini bilirsin.]

ولا تطع نهي من الإطاعة، وهي قبول أمر الأمر، ومنهما طرقتُ مُسْتَقَرُّ حال من الخصم، والحكم قدمت على ذي الحال لضرورة الشعر، والخصم العدو، والحكم بمعنى الحاكم في الدعوى، والفاء في فأنت للتعليل لما قبله، والكيد المكر والخيانة، ويجيء بمعنى الخيلة، والمراد من الخصم والحكم الثاني ما سبق، لأنَّ لاهما للعهد.

[“Ve-lâ tüti”, “itaat”ten nehiydir, o da amirin emrini kabul etmektir. “Minhuma”, zarfı-müstekardır, “hasm”dan hâldir. “Hakem”, şiir zaruretinden dolayı “zi’l-hâl”den öne alınmıştır. “Hasm” düşmandır, “hakem” davadaki hâkim manasıdır. “Fe-ente”deki “fâ” öncesi için talil ifade eder. “Keyd”, tuzak kurmak ve hıyanettir, hile manasına da gelir. “Hasm”dan ve ikinci hakemden maksat daha önce zikredildi çünkü bu ikisinin “lâm”ı ahd içindir.]

³⁸⁹ Kelime önce “sefere” olarak yazılıp sonra üstü çizilerek “ğazāya” şeklinde değiştirilmiştir.

³⁹⁰ [“Nefis, gerçekten de kötülüğü emreder.” Yûsuf, 12/53]

Ve hāşılı'l-ma' nā:

Daği nefis ve şeytāna itā' at etme. Bunlar ise insāna haşım ve hākimidir. Zīrā haşım ve hākimiñ hīlelerini sen bilirseñ bilerek haşım ve hākimiñ duzağlarına nefsiñi düşürme. Qāle'llāhü Te'ālā³⁹¹ ﴿وَلَا تَلْفُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ﴾ “Ey kullarım! Nefsiñizi yediñiz ile mehlekeye ilkā eylemeñ!” demektir. Eger su'āl olunur ise: [20b] Şeytānı biz görmeksizin bize ne keyfiyyetde vesvese eder? Biz cevāb³⁹² veririz: *İhyā-i Ulūm*dan³⁹³ naklolanmış ki taḥkīk: Qalb[iñ] qubbe meşābesinde qapuları vardır. Her bir qapudan aḥvāl 'arız olur nitekim nişān diküp etrāfdan oq atıldığı mişilli. İnsān ḥavāss-ı ḥams-ı zāhire ve bāḥından bir şey idrāk etdiği vaqıtde qalbe eşer vāqi' olur. Ve fī-ḥadīş Enes raḍıya'llāhü 'anha³⁹⁴: إِنَّ الشَّيْطَانَ وَاضِعَ خَرطومُهُ عَلَى قَلْبِ ابْنِ آدَمَ، فَإِنْ ذَكَرَ اللَّهَ حَسَنًا، وَإِنْ نَسِيَ التَّقَمَ قَلْبُهُ hortumunu qoymuşdur. Eger benī ādem Te'ālāyı zikrederse şeytān hortumunu qalbden girü çeker. Ve eger benī ādem zikru'llāhı unudur ise şeytān qalbini loqma eder qarardır. Ve eger su'āl olunur ise: Şeytānıñ vesvesesinden ḥalāş ne ile hāşıl olur? Şeytān üzerine mü'miniñ silāhı altı şeydir, demişler. İsti'āze ve kelime-i şēhādet ve besmele ve terkü't-tāma' ve terkü'l-emel ve terkü'd-dünyā. Bu altı şey bir ādemde bulunsa şeytāndan ḥalāş olur, demişler. Ve eger su'āl olunur ise: Nefis ile şeytānıñ ḥalkından ḥikmet nedir? Ammā nefsiñ ḥalkında ḥikmet 'amme-i insānı 'amme-i melā'ike üzerine tafḍil içindir, demişler. Zīrā mevānī' ile 'ibādāt ve kesb-i kemālāt ziyāde meşakḳatli [21a] ve iḥlāşda ziyāde dāḥil olduğunda şübhe yoqdur. Hālbuki meşakḳat ile hāşıl olan a'māl mevānī'siz ve meşakḳatsiz hāşıl olan a'mālden efḍaldır. Ve ammā şeytānıñ ḥalkında ḥikmet nedir? Bunda iki tarīḳ vardır demişler: Tarīḳ-i evvel; el-'ilmu 'inda'llāh. Bizim aña itṭilā'ımız yoqdur.³⁹⁵ ﴿لَا يُسْئَلُ عَمَّا يُفْعَلُ وَهُمْ﴾ Tarīḳ-i sānī; şeytānı ḥalkda ḥikmet ba'zı 'ulemā demişler: Allāhü Te'ālā[niñ] evliyā kullarını imtiḥān[ı]dır. Ve ba'zı 'ulemā demişler: 'Ābid olan kullar 'ibādetler ile gūrūr etmeyeler. Ve ba'zı 'ulema demişler: Şeytānıñ 'işyānı ve tuḡyānı ḥālinden nāşī 'ibret alalar ve ehl-i imān üzerine kibriñ zararını a'lāmdır, demişler. Bu iki beyitleriñ ḥavāşları: Eger bir ādem ma'şıyyet üzerine muşır olup ve nefis tövbe etmede kendüye nizā' ve muqābele ederse cum'a namāzından soñra bu iki beyti bir şey üzerine yazup gül şuyı ile yıkayup içe. Ba'dehu kıbleye qarşu otura. Ḥattā ol günün ikindi ve aḥşāmı ve yatsu namāzlarını ol maqāmda kılip Te'ālāya tazarru' ve Resül üzerine şalāt ve tövbe istemek üzere mülāzemet ede. Ol maqāmdan kıyām vaqıtinde nefsiñiñ üzerine gālib ve tövbe kendüye tevfiḳ olur, demişler. [21b]

[26. Beyit]

أَسْتَعْفِرُ اللَّهَ مِنْ قَوْلٍ بِلَا عَمَلٍ

³⁹¹ [Bakara, 2/195]

³⁹² Derkenar: Ba'zılar demişler: “Cevāb oldur ki vesvese kelām-ı ḥafidir. Tabī'at ol kelām-ı ḥafiye meyleder.” Ve ba'zılar demişler: “Şeytān cism-i laḥīfidir. İnsānıñ bedenine dāḥil olup vesvese eder.”

³⁹³ Derkenar: Ya'nī İmām Ğazzālī ḥazretleri *İhyā-i Ulūm*unda beyān etmiş.

³⁹⁴ [Mecmau'z-Zevāid, No:11560; Kenzu'l-Ummal, No: 1782]

³⁹⁵ [“O, yaptığundan dolayı sorguya çekilemez ama onlar çekileceklerdir.” (Enbiyā, 21/23)]

لَقَدْ نَسَبْتُ بِهِ نَسْلًا لِذِي عُنْمٍ

[Amelsiz sözden Allah'a sığınırım. Şüphesiz bu hâlîmle ben kısır olan kimseye soy isnat etmiş oldum.]

الاستغفار بمعنى طلب الغفر وهو الستر، أي تبت إلى الله، ومن قول متعلق بـ أستغفر، وقوله بلا عملٍ ظَرْفٌ مُسْتَقَرٌّ صفة لقول أي من قول ملتبس بترك العمل، والتنوين في كل من القول والعمل عوض عن المضاف إليه، أي من قولي الملتبس بترك عملي، وقوله لقد نسبت جملة استثنائية معانية كأنه قيل لم تستغفر من القول الفصيح المشتتم على المصالح العاري عن المفاسد والقبايح فقال مجيبًا لقد نسبت اللام لتوطئة القسم، والنسبة بمعنى الإضافة، والباء في به للسببية، وضميره راجع إلى قول بلا عمل، والنسل الولد كما في حديث: «تناكحوا تناسلوا» وهو مفعول نسبت، والمراد من النسل العمل مجازًا، ولذي متعلق بـ نسبت، والعقم داء لا دواء له، وهو عدم قبول الرحم أو الصلب الولد.

[“İstiğfar”, bağışlanma dilemektir, o da örtmektir, yani Allah’a tevbe ettim demektir. “Min kavlin” “estağfirullah”a müte’allıktır. “Bi-lâ amel” sözü zarfı müstekar olup “kavlin”in sıfatıdır, yani ameli terk ile karışık sözden demektir. “Kavl” ve “amel” kelimelerindeki tenvin, muzafun ileyhten ıvazdır; yani ameli terketmekle karışık sözümden. “Lekad nesebtü”, isti’nafiyeye cümlesidir. Sanki “Kötü ve fasit işlerden âri, maslahatı müştamil fasih sözden niçin istiğfar ediyorsun?” denildi, o da cevapladı. “Lekad nesebtü”deki “lâm”, kaseme hazırlık içindir. “Nisbet”, izafet manasıdır. “Bihi”deki “bâ” sebebiyyet içindir. Zamiri “kavlin bila amelin”e racidir. “Nesil”, çocuk demektir, tıpkı “nikahlanın, çocuk sahibi olun” sözünde olduğu gibi, “nesebtü”nün mef’ulüdüdür. Mecazen “nesil”den murat ameldir. “Velizi”, “nesebtü”ye müte’allıktır, “ukum” devası olmayan hastalıktır, o da rahmin çocuğu kabul etmemesidir.]

Ve hâşılı ma’ ne’l-beyt:

Allāhü Te‘ālādan mağfiret taleb ederim terk-i ‘ameli mülābis olan kavil eclinden için. Dağı Allāha kâsem ederim ‘amelsiz kavli ‘ukum şāhibi olup veledi hâşıl olmayan şahsa nisbet ederim fā’ide hâşıl olmamda. Zīrā bir kavil ki ‘amelsiz emir ve nehyeder veledi hâşıl olmayan ādem mişillidir. Üsāme bin Zeyd hāzretlerinden rivāyet olunmuş ki: Hāzret-i Risālet ‘Aleyhi’s-selām, [22a] Leyle-i İsrāda ben bir kavme uğradım. Āteşden maķaşlar ile dudaklarını kırkıyorlar. “Bunlar kimlerdir yā karındaşım Cibril?” deyü su’al etdim. Cibril ‘Aleyhi’s-selām cevābında, “Seniñ ümmetleriniñ hūtabāsıdır. Kendüleri tutmadığı şey’i nāsa ta’līm ederler.” buyurmuş. Dağı rivāyet olunmuş ki: Kelāmında te’sīr ve qalbinde taşarruf kavī olan bir ‘ulemā nāsa va’z etdiği vakit ol meclisde va’zınıñ te’sīrinden bir yāhud iki ādem vefāt eder imiş. Ol ‘ālimiñ beldesinde bir ihtiyāre hātūn ve bir de şālih oğlu var imiş. Hāvfından nāşi ol hātūn oğlunu va’z meclisine koyuvermez imiş. Bir gün vālidesiniñ haberi yok iken oğlu ol ‘ālimiñ meclisine varup va’z diñlerken va’zınıñ te’sīrinden emr-i Hāķ vāki‘ oluyor. Bir gün ol hātūn vā’iz olan ‘ālime yolda mülāķi oluyor. “Ey vā’iz sen nāsı hidāyetde mi kılırsın? Kendüñ hidāyeti kabūl etmezsin!” deyicek ol vā’iz at üzerinden yere gāşyān olduğu hāldede düşüyor. Evine getirdikleri vakitte rūhı teslim ediyor. İlä-rahmeti’llāh.

[27. Beyit]

أَمْرُكَ الْحَيْرُ لَكِنْ مَا أَتَمَّرْتُ بِهِ

وَمَا أَسْتَقِمُّكَ فَمَا قَوْلِي لَكَ أَسْتَقِيمُ

[Sana iyiliği emrettim lakin emrettiğim şeyi ben yapmadım ve dürüst davranmadım. Öyleyse benim sana “Doğru ol!” demem neye yarar?]

فَإِنْ قِيلَ لَمْ يَخْصَّ الْأَمْرَ بِالذِّكْرِ دُونَ النَّهْيِ وَقَدْ سَبَقَ مِنْهُ أَمْرٌ وَنَهْيٌ قُلْنَا [22b] أَرَادَ بِالْأَمْرِ مَا يَعْجَمُهُمَا، وَالْخَيْرَ بِالنَّصْبِ مِنْ قَبِيلِ الْحَذْفِ وَالْإِصْطِحَالِ أَيْ بِالْخَيْرِ، وَالْخَيْرُ مَا لَهُ عَاقِبَةٌ حَمِيدَةٌ، وَمَا كَانَ قَوْلُهُ أَمْرًا لِكَيْ يُوَهِّمَ لِلاتِّمَارِ اسْتَدْرَكَ وَقَالَ لَكِنْ مَا اتَّيَمَّرْتَ بِهِ، وَالاتِّمَارُ لَازِمٌ وَهُوَ قَبُولُ الْأَمْرِ، وَمَا اسْتَقَمَّتْ عَطْفَ عَلَيَّ مَا اتَّيَمَّرْتَ، وَالاسْتِقَامَةُ دَوَامُ قِيَامِ الْعِلْمِ وَالْعَمَلِ بِمَا تَرَكْتَ، وَإِنَّمَا نَفَى الْاسْتِقَامَةَ لِأَنَّهَا أَمْرٌ عَظِيمٌ، وَلِذَا قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «شَبَّيْتَنِي سُورَةُ هُودٍ»³⁹⁶، كَمَا رَوَى عَنْ بَعْضِ الصُّلَحَاءِ أَنَّهُ قَالَ: رَأَيْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي النَّوْمِ فَقُلْتَ لَهُ: رَوَى عَنْكَ أَنْكَ قُلْتَ: شَبَّيْتَنِي سُورَةُ هُودٍ فَقَالَ: نَعَمْ فَقُلْتَ: فَمَا الَّذِي شَبَّيْتَنِي مِنْهَا، أَقْصَصَ الْأَنْبِيَاءَ أَمْ هَلَاكَ الْأُمَمُ؟ فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَا، وَلَكِنْ قَوْلُهُ ﴿فَاسْتَقِمُّوا كَمَا أَمَرْتُ﴾، وَقَوْلُهُ فَمَا قَوْلِي الْفَاءَ لِلْعَطْفِ، وَهُوَ مَعْطُوفٌ عَلَى قَوْلِهِ أَمْرًا، وَمَا اسْتَفْهَامِيَّةٌ لِلتَّعْجَبِ، وَقَوْلُهُ لَكَ مَتَعَلِّقٌ بِالْقَوْلِ وَهُوَ بِمَعْنَى الْخُطَابِ، لِأَنَّهُ مُسْتَعْمَلٌ بِاللَّامِ، وَقَوْلُهُ اسْتَقِمُّوا أَمْرٌ مِنْ اسْتِقَامٍ، وَجَمَلْتَهُ مَقُولٌ قَوْلٌ لِقَوْلِي.

[Eğer “Niçin özellikle emir zikredildi de nehiy zikredilmedi, hâlbuki daha önce emir ve nehiy zikredilmişti?” denilirse deriz ki burada emirle umumi olanlar kastedildi. Nasb ile “hayır” kelimesi ise hazf ve îsal kabilindedir, yani hayrı demektir. “Hayır”, övülen bir akıbeti olan şeydir. “Sana hayrı emrettim.” dedikten sonra da cümleyi tamamlayıp “Fakat sen onu yapmadın.” dedi. Hâlbuki emredilen şeyi yapmak gerekir. “Vema’stekamte”, “i’temerte” üzerine atıftır. “İstikamet”, ilim ve ameli hiç terk etmeden devamlı surette yapmak demektir. “İstikamet” çok büyük bir iş olduğu için onu nefiy ile zikretti. Bu yüzdendir ki Nebi (sav) “Hûd Suresi beni ihtiyarlattı.” demiştir. Yine salihlerin birinden rivayet edildiğine göre rüyada Resulullah’ı görmüş, ona “Senden, ‘Hûd Suresi beni ihtiyarlattı.’ dediğin rivayet edildi.” demiş. O da “Evet, dedim.” buyurmuş. “Peki o sureden seni ihtiyarlatan neresi? Peygamberlerin kıssaları mı yoksa ümmetlerin helaki mi?” diye sorduğunda Nebi (sav) “Hayır, ‘Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!’ sözüdür.” buyurmuştur. Bu ayetteki “fâ”, atıf harfidir ve “emertüke” üzerine matuftur. “Mâ”, taaccüb için istifhâmiyedir. “Leke”, “kavl” kelimesine müte’allıktır ve hitap manasındadır, çünkü “lâm”la kullanılır. “İstekım”, “istekame”den emirdir, onun cümlesi “kavl”in mekulüdür.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Ey muhâtab! Ben ‘âsî günâhkârım. Zirâ ben saña hayır ile emredtim lâkin ben anı tutmadım. Daği ben istikâmeti terk etdim. Saña müştâkîm ol deyü emrimiñ fâ’idesi nedir? Ba’zı evliyâyâ demişler ki: “Falân kimesne şu üzerinde yürür.” Ol velî demiş ki: “Çurbağlar ve balıklar daği yürür.” Bundan sonra [23a] “Falân kimesne havâda uçar.” demişler. Ol velî demiş:³⁹⁷ “Siñekler de uçar.” Bir zamândan sonra “Falân kimesne bir sâ’atde maşriğdan mağribe gider.” demişler. Ol velî “Şeytân daği gider.” demiş. Su’âl etmişler: “Ey velî! Seniñ ‘indiñde mağbûl olan nedir?” Ol velî buyurmuş ki: “Dinde

³⁹⁶ Derkenar: Ya’ nî, “Sûret-i Hûd beni ihtiyâr kıldı.”

³⁹⁷ Derkenar: Ya’ nî, şuda yüzmeğe gökde uçmağa mağbûl degildir; illâ istikâmet mağbûldür, demektir.

istiḳāmetdir.” Kemā ḳāle’llāhü Te’ālā: ³⁹⁸﴿أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ﴾ Ve ḳāle: ﴿لَمْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ﴾ el-āyetü. ³⁹⁹

[28. Beyit]

وَلَا تَزُودُ قَبْلَ الْمَوْتِ نَافِلَةً

وَأَمْ أَصْلَ سِوَى فَرَضٍ وَأَمْ أَصْمُ

[Ölümden önce nafile ibadet olarak bir hazırlık yapmadım; farz olandan başka ne namaz kıldım ne de oruç tuttum.]

الواو عاطفة، ولا لتأكيد النفي، والتزود من باب التفعّل من الزاد وهو الطعام الذي اتخذ للسفر، والمراد منه ههنا الطاعات والعبادات، وقوله نافلة بالنصب مفعول تزودت، وقوله: ولم أصل عطف تفسير لما قبله، ودفع لتوهم أنه لم يصل الفرائض ولم يصمها، وهو بمعنى لم أقم الصلوة والفرض، ولم أصم عطف على لم أصل، ومفعوله محذوف بقرينة سابقة أي لم أصم سوى فرض، أي صلاة فرض، وصوم فرض.

[“Vāv” atıf harfidir. “Lâ” nefyi te’kit içindir. “Tezevvüd”, “zâd” kökünden olup tefe’ül babındandır ki o yolculuk için alınan yemektir. Buradaki “tezevvüd”den maksat ise itaat ve ibadetlerdir. Nasb ile “nafiletin” kelimesi ise “tezevvettü”nün mef’ulüdür. “Lem esil” sözü öncesine tefsir atfı olup onun farzları kılmadığı ve orucu tutmadığı vehmini ortadan kaldırmak içindir. Farz namazı kılmadım ve orucu tutmadım manasınadır. Öncesinde geçen bir karine ile mef’ulü mahzuftur. Yani farz orucun dışında oruç tutmadım, farz namazın dışında namaz kılmadım demektir.]

Ve ḥāşılı ma’ne’l-beyt:

Daḥi ben mevtden evvel tā’at-i nāfile-i nāfi’ye meşgûl olup zâd iddiḥâr etmedim. Daḥi farzdan mā-’adā namāz kılmadım. Ve daḥi farzdan mā-sivā oruç tutmadım. Ya’ nî taḥassür ve taḥazzün nefsim ki ašlā nāfile ‘amel işlemedim ki ḥattā rif’at dereceye nā’il olam. Himmetin [23b] kuşurundan nāşī şalāt ve şavm farzlarından kuşur etdim. Ḥaḳ ‘ubūdiyyete olan ziyāde nāfile ile ḳā’im olmadım. Ḳāle’llāhü Te’ālā fi-sūreti’z-Zāriyāt ⁴⁰⁰﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ el-āyetü. Selefiñ ḳā’im olduğu ziyādeyi ben terk etdim. Naḳlolunur ki: “Cüneyd-i Bağdādî ḥazretleri dükkāna dāḥil olup küllî yevm öñüne sütrecüküp dört yüz rek’at namāz kılarıdım.” demişler. Ve daḥi ‘Abdu’llāh bin Ḥafif, “Evvel ‘ibādetimde bir rek’atda on biñ kerre İḥlāş-ı şerif okurdum.” demiş. “Ba’zı kerre bir rek’atda Ḳur’āniñ küllisini okurdum ve ba’zı kerre şabāḥdan ikindiye kadar biñ rek’at namāz kılarıdım.” demiş. Ve daḥi, “Şu’be, “Ben İmām-ı A’zam ḥazretlerini gördüm. Nās yataḡına yatdıḡdan soñra evinden çıkup mescid-i şerife dāḥil olup şalāta meşgûl olurdu. Ben uyḡuya taḥammül edemedim, imāmın bābūçlarınıñ içine ufacıḡ taşlar ḳoydum. Şabāḥ yakın olunca mescid-i şerife geldim. Gördüm imām evelki yerinde du‘ā eder ve aḡlar ve bābūçları içinde ḳoyduḡum taşlar ḡuruyor.” demiş. Ve daḥi Sehl bin ‘Abdu’llāh, “On beş günde bir ifṡar ederdi ve ramazānda bir ayda bir ifṡar ederdi ve her bir gece şāfi şü ile ifṡar ederdi.”

³⁹⁸ Derkenar: Ya’ nî, “Nāsa siz birr ile emir mi edersiz? Daḥi nefsiñizi unudursuñuz.” [Bakara, 2/44]

³⁹⁹ Derkenar: Ya’ nî “Niçin tutmadıḡnız şey ile nāsa dersiniz?” [Saff, 61/64]

⁴⁰⁰ Derkenar: Te’ālā buyurmuş ki: İns ve cinni ben ‘Azimü’ş-şān ḥaḳ etmedim. Hemān ancak ben ‘Azimü’ş-şāna ‘ibadet için ḥaḳ etdim. [Zāriyāt, 51/56]

demişler. Ve dađı Ebū Tūrāb en-Nāhşebī [24a] “Başradan Mekkeye kadar iki def a ta‘ām yedi ve Ebū Oşmān el-Mağribī⁴⁰¹ kırk günde bir kerre ta‘ām yedi ve Şamedānī hāzretleri seksen günde bir kerre ta‘ām yedi.” demişler. Ve dađı rivāyet olunmuş ki “Sehl hāzretleri üç senede üç dirhem ta‘ām yedi.” demişler.

(الفصل الثالث في مدح النبي عليه السلام)

[Üçüncü fasıl: Nebî aleyhisselamın methi hakkındadır.]

[29. Beyit]

ظَلَمْتُ سُنَّةَ مَنْ أَحْيَا الظَّلَامَ أَلَى

أَنْ أَشْتَكَّتَ قَدَمَاهُ الضَّرُّ مِنْ وَرَمٍ

[Karanlık geceleri, ayakları şişip ağrıyınca kadar ibadetle geçiren o Peygamber’in sünnetini ihmal ettim.]

ترك الواو الواصلة إشارة إلى ربط ولطافة، وإنما اختار صيغة المتكلم وحده إظهارًا لتذللته في مقام مدح النبي عليه السلام، وإعلامًا لاستقلال مدحه بأنه لا يشوبه في مدحه مدح غيره، والمراد من الظلم هنا الترك مجازًا، وسنة بالنصب مفعول ظلمت، وهي في اللغة الطريقة، ومن موصولة والمراد به النبي عليه السلام، وأحیی وهو بمعنى ترك النوم للعبادة مجازًا، والظلام بالفتح ذهاب النور، والمراد به الليل مجازًا من قبيل ذكر اللازم وإرادة الملزوم، وأن مصدرية، واشتكت بمعنى أظهرت الشكوى، وقدماه أي رجلاه المكرمتان المحترمتان اللتان تراب نعلهما كحل عين العالمين، والضر بالفتح والضم شدة الحال، وهو بالنصب مفعول اشتكت، وقوله من ورم حال من الضر أو بيان له، والورم بفتحيتين الانتفاخ.

[Vasleden “vav”ın kullanılmaması, bir bağ ve nezaket işareti olarak görülür. Ancak tek başına mütekellim sigasını Peygamber Efendimiz’i (sav) övme makamında, tevazusunu göstermek ve övgüsünü başka birinin övgüsüne karıştırmamakla da övgüsünün tamamen kendine ait olduğunu bildirmek için seçmiştir. Burada “zulüm” kelimesinden kasıt mecazen “terk etmek”tir. “Sünnet” kelimesi ise “zalemtü” fiilinin mef’ulü olarak mansuptur ve dilde “yol” anlamına gelir. “Men” ism-i mevsuldür ve onunla kasıt Peygamber Efendimiz (sav.)’dir. “Ehyâ” ise mecazen, ibadet için uykuyu terk etmek anlamındadır. Fetha ile “zalâm” (karanlık) kelimesi, ışığın gitmesi anlamına gelir ve burada gerekli olanın ifade edilip gerekli kılınanın kastedilmesi kabilinden mecazen geceyi ifade etmek için kullanılmıştır. “En” mastariyyedir. “İşteket” (şikayet etti) kelimesi, “şikayetini gösterdi / şikayetini (rahatsızlığını ifade etmek için) ortaya çıkardı” anlamında kullanılmıştır. (“İşteket” kelimesinin faili olan) “Kademâhu”, yani saygıdeğer ve onurlu ayakları ki onların ayakkabılarının tozu, âlemlerin gözlerine sürme gibidir. Fetha ve damme ile (kullanılabilen) “durr” (dert) kelimesi zor durumu ifade eder ve “işteket” fiilinin mef’ulü olarak mansuptur. “Min verem” ifadesi, “durr”un hâli ya da açıklaması olarak gelmiştir. “Verem” ise iki fetha ile şişlik anlamına gelir.]

⁴⁰¹ Derkenar: Bu zevât-ı kirâmlar ‘ibâdetiñ lezzeti ile toyarlar. Yâhüd cennetden ta‘ām gelüp yerler. Kimesne ol hâle vâki‘ olamazlar.

Ve hāşılı ma' nāhu:

Ya' nī, geceleri şabāha kadar ihyā eden zāt-ı muhteremiñ sünnetini ben terk [24b] etdim. Hattā ol zātın kadem-i şerifleri veremden elemnāk oldu ve zarar geldi. Ya' nī, Seyyidinā Muhammed 'aleyhi's-şalātü ve's-selām hazretleri ﴿يَا أَيُّهَا الْمَرْزُوقُ﴾ فَمِ اللَّيْلِ ﴿﴾ hitābiyla⁴⁰² muhāṭab olduğu vakitte şol mertebe geceleri ihyā ve ayak üzerine kâ'im oldu ki kadem-i şerifleriniñ teverrümünden bir ayak üzere kâ'im oldu. Ol vakitte⁴⁰³ ﴿مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَى﴾ سۈre-i celilesi nāzil oldu. Ma' nā-i münif demektir ki "Habībim, ta' b ve meşakkat için Qur'an-ı Kerimi inzāl etmedim. Kadem-i şeriflerini yere koy. Ta' b ve meşakkat çekme." demektir. "Bu āyet-i kerīmeden sonra Hazret-i Risālet 'Aleyhi's-selām sülüs-i leylden sonra kâ'im olurdu.⁴⁰⁴ ﴿وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ﴾⁴⁰⁵ nazm-ı celili nāzil olduğdan sonra hāşşe-i Nebī olarak teheccüd Hazret-i Risālet 'Aleyhi's-selām üzerine farz ve ümmetine nāfile oldu." deyü beyān etmişler müfessirīn. Veḳad kāle 'Aleyhi's-selām: ركعتان يركعهما العبد في جوف الليل الأخير خير له من الدنيا وما فيها، ولو لا أن أشق وما زال جبريل يوصيني بقيام الليل حتى ظننت أن أمتي لا ينامون إلا قليلا⁴⁰⁶ ve fi-ḥadīs-i āḥar⁴⁰⁷ "dört rek'atdan on ikiye varıncaya kadar" ve ba'zılar "ikiden on ikiye varıncaya kadardır 'adedi" demişler. Bundan sonra ihtilāf etmişler şalāt-ı teheccüde. Ba'zılar "dört rek'atdan on ikiye varıncaya kadar" ve ba'zılar "ikiden on ikiye varıncaya kadardır 'adedi" demişler. Bundan sonra ihtilāf etmişler, [25a] "Teheccüd geceniñ⁴⁰⁷ küllisinde kılınana ıtlāk olunur mı, olunmaz mı?" Hādīmī merḥūmuñ 'inde "Eşşāh olan teheccüd uyğudan sonra ola." demiş.

[30. Beyit]

وَشَدَّ مِنْ سَعْبٍ أَحْشَاءَهُ وَطَوَى

تَحْتَ الْحِجَارَةِ كَشْحًا مُتْرَفَ أَلَا دَم

[O, açlığını hissetmemek için böğürlerinin nazik derisini dürüp bükerek karnına taş bağladı.]

لما بَيَّنَّ عبادته صلى الله عليه وسلم التي هي الوسيلة إلى الدرجات العليا في العقبي، شرع في بيان مقام زهده في الدنيا، واختياره الرياضة في مرضاة المولى، فقال وشد من سعب الواو عاطفة فجملة شد معطوفة على أحبي، ومعنى شد عقد وكلمة من منثنية، أي بسبب سعب، والسَّعْبُ بفتححتين الجوع مطلقًا، وأحشائه بالنصب مفعول شدد، وضميره راجع إلى الموصول، والأحشاء جمع حشا بمعنى القلب، وقوله وطوى عطف على شد عطف تفسير، ومعنى طوى لَفَّ، وقوله تحت الحجارة ظرف لطوى بتضمن معنى الوضع، وكشْحًا بالنصب مفعول طوى، والكشْحُ بالفتح والسكون ما بين الخاصرة والضلع، ومترف بالنصب حال من الكشْح، وهو اسم مفعول من الإتراف بمعنى النعومة، والأدَمُ بفتححتين جمع أديم وهو بمعنى الجلد.

⁴⁰² ["Ey örtüsüne bürünen! Geceleyin namaza kalk!" (Müzzemmil, 73/1-2)]

⁴⁰³ ["Tâhâ. Biz bu Kur'an'ı sana güçlük çekesin diye indirmedik." (Tâ-Hâ, 20/1-2)]

⁴⁰⁴ ["Geceleyin sana mahsus bir nâfile olarak namaz kıl!" (İsrâ, 17/79)]

⁴⁰⁵ Derkenar: Ya' nī, geceniñ āḥirinde ümmetim iki rek'at namaz kılmış olsa dünyā ve dünyānıñ metā'ından ḥayırlıdır. Ve eger ümmetim üzerine meşakkat vermiş olmasa geceniñ içinde iki rek'atı ümmetim üzerine farz kılarım, buyurmuş.

⁴⁰⁶ Derkenar: Daḥi ḥadīs-i āḥarda buyurmuş ki: Cibril 'aleyhi's-selām zā'il olmadı. Kıyām-ı leyl ile baña vaşiyet eder. Hattā zannetdim ki ümmetimin ḥayırılısı uyumazlar. [Müttakî el-Hindî, Kenzü'l-Ummâl, No:21425]

⁴⁰⁷ Derkenar: Gece kılınan namâzlar efḫaldır. Zirâ gecede sür'at ile du'â maḳbûl olur. Ve gece 'ibâdetinde şevâb iki olur, demişler. Biri nevmi terk etdiği için ve biri 'ibâdet ecliçün, demişler.

[Peygamber Efendimiz'in (sav) ahiretteki en yüksek derecelere ulaşmak için bir vesile olan ibadetini açıkladıktan sonra, dünyaya karşı zühdünü ve Allah'ın rızasını kazanmak için seçtiği çileli yaşamı açıklamaya başladı. "Ve açlıktan dolayı karnını taşlarla bağladı." ifadesinde, "ve" bağlacı "ahyâ" fiiline atıf yapmaktadır. "Şedde" kelimesi "sıkıca bağladı" anlamındadır ve "min menşeyye" kelimesi, açlık sebebiyle anlamındadır. İki fetha ile "es-segab" kelimesi, genel olarak açlık anlamına gelir. Nasb ile gelen "ahşâehu", "şedde" fiilinin mef'ulüdür ve zamiri, "men" ism-i mevsûlüne döner. "Ahşâu" kelimesi, kalp anlamına gelen "haşâ" kelimesinin çoğuludur. "Ve tavâ 'atfu 'alâ şeddi atfin" sözü bir açıklamadır, "tavâ"nın anlamı sarmaktır. "Tahte'l-hicâra" sözü ise bir şeyi belirli bir yere koyma anlamını içermesiyle "tavâ" fiiline zarftır. Nasb olarak gelen "keşhan" "tavâ" fiilinin mef'ulüdür. Fetha ve sükünlü "el-keşhu" ise bel ile kaburga arasındaki yerdir, nasb olan "mütref" ise "el-keşhu" kelimesinin hâlidir. O yumuşaklık anlamına gelen "el-itrâf" kelimesinin ism-i mef'ulüdür. İki fethalı "el-edem" kelimesi "el-edîm" kelimesinin çoğuludur ve cilt (deri) anlamındadır.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Daği Ekmelü't-Taḥiyye Efendimiz şiddet-i cû'na kemâl-i şabrından nâşî laṭîf olan mübârek cild-i şerîfiniñ üzerine beline taş bağladı ve durdu. Tâ ki kâfirler "Ol Zât-ı Muḥterem aç kalmış. ḥaḫ Nebî [25b] aç mı kalır?" deyü kâl⁴⁰⁸ u kîl eylemeyeler. Bu beyit az yiyüp ve az içmeniñ sünnet olduğuna delâlet eder ve 'Aleyhi's-selâmın kemâl-i riyâzetine delâlet eder. Ḥattâ Ḥazret-i 'Âişe-i Şiddîka vâlidemiz Resûl'llâhın bu hâlini gördüğü vakit bükâ etmişler. Efendimiz buyurmuşlar: "Yâ 'Âişe! Şol Zât-ı Ecell-i A'lâ hazretlerine ḫasem ederim benim nefsim anıñ bilâ-keyfiyyet şifatındadır. Eger Rabbimden istersem dünyâ tağlarını altın edüp benim ile diledigim yere gezdirir. Velâkin dünyâda toḫluḫ üzerine açlığı ihtiyâr daği ğinâ üzerine faḫîrliği daği dünyânın feraḫı üzerine ḫüzni ben ihtiyâr etdim. Yâ 'Âişe, taḫkîḫ, dünyâ Ḥazret-i Muḫammede ve âline lâyıḫ degildir." buyurmuş. Ve daği rivâyet olunmuş ki: Ḥazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ raḫıya'llâhü 'anhâ vâlidemiz pederi 'Aleyhi's-selâm Efendimize bir parça bölük etmek getirmişler. 'Aleyhi's-selâm Efendimiz su'âl buyurmuşlar: "Yâ Fâtıma bu getirdiğn nedir?" Ḥazret-i Fâtıma cevâbında "Etmek bölüğü." buyurmuş. "Yalnız yemeye nefsim ṭîb olmadığı ecilden size getirdim yâ Resûla'llâh." deyicek Resûl 'Aleyhi's-selâm, "Üç günden berü ibtidâ ağzıma ta'âm aldığım budur." buyurmuşlar. Ve daği Ğazve-i Ḥendeḫ ḫışşasını şöyle beyân eylemişler ki 'Aleyhi's-selâm Efendimiz Medîne-i Münevvereniñ eṭrâfindan Yahûduñ Naḫîr ḫabîlesini [26a] iḫrâc etdiği vakitte Yahûduñ içlerinden Ebü 'Âmir er-Râhib müşrikini muḫârebeye taḫrîk için Mekke-i Mükerrmeye gidüp Ebî Süfyânın beytine varıyor. Yahûduñ hâllerini ḫaber veriyor. Ebü Süfyân Râhibe ikrâm edüp âniden on biñ kadar 'asker cem' edüp Medîne ṭarafına müşrikîn çıkıyorlar. Bu ḫaber Resûl 'Aleyhi's-selâma vâşıl oluyor. Aşḫâbı ile müşâvere ediyorlar. Selmân-ı Fârisî ḫazretleri: "Yâ Resûla'llâh! Bilâd-ı 'Acemde düşmân belde üzerine ğâlib olduğu vakitte ehl-i belde düşmânın muḫârebesine ḫâdir olamayınca beldenin eṭrâfına ḫendeḫ ḫazarlar. Beldelerini ḫendeḫ ile ḫıfz ederler." dedi. Resûl 'Aleyhi's-selâm bu ḫavli taḫşin edüp elli gün Medîneniñ eṭrâfına ḫendeḫ ḫazıyorlar. Düşmân gelüp ehl-i İslâmı yigirmi toḫuz gün muḫâşara ediyor. Ol vakitte Müslimîne meşakḫat-ı keşire oluyor. Ḥattâ beş dürlü meşakḫat kendüleri iḫâta ediyor. Biri ḫaḫt ve biri keşret-i a'dâ ve biri ḫavf-ı ḫatlı ve biri açlık ve biri şiddet-i şovuḫ. Resûl 'Aleyhi's-selâm aşḫâbın hâline

⁴⁰⁸ Derkenar: Yâḫud ümmetine ta'lim ola ve yâḫud nâşin 'aḫlı idrâk etmediği bir illete mebnî ola.

merhamet edüp “Her kim ki düşmândan bir haber getirirse ol kimesne cennetde benim refikimdir.” buyuruyor. Aşhâb gâyet açıklıklarından cevâb vermeye ve gitmeklige [26b] kâdir olmadılar. Bundan sonra ‘Aleyhi’s-selâm Efendimiz dört aşhâba ism-i şöhretleriyle şarâhaten çağırıyor. Ol aşhâblar tâkatleri olmadığı ecilden “Yâ Resula’llâh! Bizi yerimizden tahrik etme! Allâhü Te’âla bizim i’anemizdedir.” diyorlar. Bundan sonra Resül ‘Aleyhi’s-selâm Huzeyfetü’l-Yemânîyi çağırıp “Düşmândan haber al!” buyuruyor. Huzeyfetü’l-Yemânî gidüp bakıyor ki düşmânlar kaçmışlar ve ekserisi şovuğdan helâk olmuşlar. Bu haberi getirince aşhâb mesrûr oluyorlar. Rivâyet olunmuş ki Resül ‘Aleyhi’s-selâm batn-ı şerîfine büyücek taş bağlıyor. Açlık sıkletini def’ ve aşhâbına ta’lim için. Bu haber sâ’ir âhâd-ı nâsa sünnettir.⁴⁰⁹ Aç kaldıkları vakit karınlarına taş bağlıyorlar.

[31. Beyit]

وَرَأَوْدَتْهُ الْجِبَالُ أَلْشُّمُّ مِنْ ذَهَبٍ

عَنْ نَفْسِهِ فَارَأَاهَا أَيَّمَا شَمِّمٍ

[Altından yüksek dağlar onu kendilerine cezbetmek istedi; o, buna aldırış etmeyerek yüksekliğin nerede ve nasıl olduğunu onlara gösterdi.]

فلم ١٠١ توهم العوام من عقده عليه السلام لاحتياجه وضرورته دفع الناظم هذا الوهم فقال: «ورأودته الجبال» الواو عاطفة والجملة معطوفة على القريب أو البعيد، والمرادة المطالبة بالجد وهي من المفاعلة للمبالغة، والضمير راجع إلى الرسول عليه السلام، والجبال فاعل راودت، والشَّمُّ بضم الشين جمع أشم بمعنى الرفيع [المرتفع] وهي صفة الجبال اللام فيه للعهد، وعن نفسه متعلق [27a] بـ راودته بتضمين معنى الميل، وأرى ماض من الإراء فاعله راجع إلى النبي عليه السلام، وضمير المفعول راجع إلى الجبال، وأما شمم ما زائدة وأي صفة موصوف محذوف، هو مفعول ثان لأرى أي أرى رسول الله الجبال شممًا واستغناء، وكلمة أي تفيد الكمال.

[Fakat halkın, onun (sav) bir şeye olan ihtiyacı ve zorunluluğu nedeniyle bir şeyi kendisine zorlaştırdığını zannettiklerinde, şair bu yanlış anlamayı ortadan kaldırdı ve şöyle dedi: “Ve dağlar onu ayartmaya çalıştı.” Buradaki “vâv” bağlaçtır ve cümle yakın veya uzak bir şeye atıfta bulunur. “Müraavede” (mücadele) kelimesi, ciddiyetle talep etmeyi ifade eder ve mübalağa için kullanılan müfâ’ale veznindedir. Zamir, Peygamber’e (sav) döner. “Cibâl” (dağlar) ise “râvedet” fiilinin failidir. Dammeli “eş-şumm” kelimesi, yüksek anlamındaki “eşemm” kelimesinin çoğuludur. “El-mürtefi” kelimesi dağların sıfatıdır. Buradaki “lâm” ahd için kullanılmıştır. “An nefsih” ifadesi, meyletmek anlamıyla “râvedethu” fiilinin müte’allakı olmuştur. “Erâ” (gösterdi) fiili “el-irâetü” mastarının geçmiş zamanı olup faili Peygamber’e (sav) döner ve mef’ulü de “el-cibâl” kelimesine döner. “Eyyemâ şemem” ifadesindeki “mâ” zâiddir ve “ey” kelimesi, mahzuf bir mevsufun sıfatıdır. O, “erâ” fiilinin ikinci mef’ulüdür. Yani, Allah Resulü’ne (onun nefesine) dağlar kendisini yücelik ve zenginlik içinde gösterdi. “Ey” kelimesi kemâli ifade eder.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

⁴⁰⁹ Derkenar: Yoğsa ‘Aleyhi’s-selâm aslâ acıkmaz. Zîrâ ‘Aleyhi’s-selâmîñ mübârek kalbi Rabbisiniñ nûri ile tölmuşdür. Ekle ve şürbe muhtâc olmaz. Kâle ‘Aleyhi’s-selâm: أن ربي يطعمني ويسقيني “Rabbim beni troyurur ve şuvarır.” demekdir. [Müslim, Savm, No: 1103]

Dağı altun olduğu hâlde ‘ālî olur taşlar, zāt-ı muhteremiñ zātını taleb ve temennî eylediler. ‘Aleyhi’s-selām Efendimiz kemāl-i vera‘ından nāşî kabûlünden kemāl-i irtifā‘ ile irtifā‘ ve istiğnā eyledi. Qāle ‘Aleyhi’s-selām:

إِنَّ رَبِّي عَرَضَ عَلَيَّ أَنْ يَجْعَلَ لِي بَطْحَاءَ مَكَّةَ ذَهَبًا، فَقُلْتُ: لَا يَا رَبِّ، وَلَكِنْ أَجُوعُ يَوْمًا وَأَشْبَعُ يَوْمًا، وَأَمَّا الْيَوْمَ الَّذِي أَجُوعُ فِيهِ فَأَنْضِرُكَ إِلَيْكَ وَأَدْعُوكَ، وَأَمَّا الْيَوْمَ الَّذِي أَشْبَعُ فِيهِ فَأَحْمَدُكَ وَأُثْنِي عَلَيْكَ.

Ya‘nî, Efendimiz buyurdu ki taḥkîk, “Benim Rabbim Mekke’de olan Baḥḥâ Tağını altun edüp üzerime ‘arz eyledi. Ben temennî etdim ki bir gün aç ve bir gün tok olam. Ammâ aç olduğum günde siz ‘Azimü’ş-Şāna tazarru‘ ve du‘ā edeyim. Ve ammâ tok olduğum günde size ḥamd u şenā edeyim.”⁴¹⁰ demekdir. Bu beyitte işāret vardır Cibrîl ‘Aleyhi’s-selāmdan rivāyet olunana. Cibrîl ‘Aleyhi’s-selām nāzil olup: “Yā Muḥammed! Rabbiñ saña selām kırā’at etdi. Te‘ālā buyurdu ki: ‘Ḥabîbim muḥabbet eder mi şu taşları altun edeyim? Ḥabîbim [27b] her kankı mekânda⁴¹¹ olur ise taşlar da ma‘iyyetinde ola.’ deyü.” Bu ḥaberi işidince bir sâ‘at tevaḥkuf etdi. Bir sâ‘atden soñra: “Yā Cibrîl! Taḥkîk dünyā, mālî olmayanın mālî ve dārî olmayanın dārîdır. Dağı dünyâyı ‘aqlı olmayan cem‘ eder.” buyurdu. Cibrîl ‘Aleyhi’s-selām: “Yā Muḥammed! Allāhü Te‘ālā seni ḳavl-i şābit ile şābit kıldı.” buyurdu.

[32. Beyit]

وَأَكَّدْتُ زُهْدَهُ فِيهَا ضَرُورَتُهُ

إِنَّ الضَّرُورَةَ لَا تَعْدُو عَلَى الْعِصْمِ

[Geçim sıkıntısı çektiği hâlde O’nun bu teklife aldırış etmeyişi, dünyaya önem vermediğini bir kere daha pekiştirmiştir. Kuşkusuz sıkıntı çekmek, namusa etki edemez.]

لما توهم المتوهم أنّ ضرورته واحتياجه يكون مانعًا [يكونان مانعین] لعبادته وزهاده دفعه فقال وأكّدت زهده. الواو عاطفة أو ابتدائية، التأكيد التثبیت، والزهد قلة الرغبة في الشيء، وزهده بالنصب مفعول أكّدت، والضّمير راجع إلى النبي عليه السلام، وفيها متعلّق بأكّدت، وضميره راجع إلى الدنيا المذكورة ضمناً، والأولى أن يكون راجعاً إلى الجبال، وضرورته بالرفع فاعل أكّدت، وهي الاحتياج، والضّمير راجع إلى النبي عليه السلام، وقوله إن الضرورة استئناف، وتعدو من عدا عليه إذا غلبه، والعصم جمع عصمة وهي مصدر بمعنى المعصوم.

[Bir yanlış anlayan, onun (sav) zorunluluğunun ve ihtiyacının ibadetine ve zühdüne engel olacağını düşündüğünde, bu yanlış anlamayı ortadan kaldırdı ve şöyle dedi: “Ve ekkedet zühdehu”daki “vâv” atıf veya ibtidâiyye (başlangıç) harfidir. “Te’kid” (pekiştirme), sağlamaştırma ve “zühd” bir şeye ilginin azlığıdır. Nasb olan “zuhdehû”, “ekkedet” fiilinin nesnesidir. Zamir, Peygamber’e (sav) döner. “Fihâ” ifadesi, “ekkedet” fiilinin müte’allakıdır ve zamiri, dolaylı olarak bahsedilen dünyaya döner. Bundan daha uygun olan, “el-cibâl” kelimesine dönmesidir. Ref‘ ile “zaruretuhû” kelimesi, “ekkedet” fiilinin fâilidir ve o, ihtiyaçtır. Zamir,

⁴¹⁰ [Müsneid, 36/528.]

⁴¹¹ Derkenar: Eger su‘âl olunur ise Te‘ālânîñ ‘aşıyyesini kabûl etmemek ‘işyân degil mi? Cevāb verilir ki “Dünyâyı kabûl etmemek yā Cibrîlîñ işāreti ile ola yāḥud vahiy ile ola ve yāḥud ilhām ile ola.” Leḳavliḥi Te‘ālā fi-süreti’n-Necm ﴿وَمَا يَنْطِقُ﴾ [O, kesinlikle kendi hevâsından konuşmaz. O ancak kendisine vahyedilene konuşur.]

Peygamber'e (sav) döner. "İnne'z-zarûrete" ifadesi istinaftır. "Te'dû" kelimesi birine galip gelindiğinde kullanılan "Adâ aleyhi" fiilindedir. "El-isamu" kelimesi "ismet" kelimesinin çoğuludur ve o "masum kılınmış" manasıyla masdardır.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Ya' nî ben terk etdim ol zât-ı şerîfiñ sünnetini. Hâlbuki ol zât-ı şerîf zühdünde muhkem ve kavî idi. Daği ol zâtıñ dünyâda [28a] zarûreti ve faqr-ı zâhiresi ve ihtiyâc-ı hissîsi dünyâdan i' râzını te'kîd eder. Taḥkîk, şiddet-i ihtiyâc, Te'âlâ ḥazretleriniñ kullarını hıfzını tecâvüz edüp ' ismetu'llâh naḳz eylemez. Ḥazret-i Muḥammed ' Aleyhi's-selâmiñ ḥaşşasındandır ki nâsiñ ' örfünüñ ḥilâf üzere dünyâda ihtiyâc ziyâde olduḳca dünyâdan i' râzını ziyâde eder. Kâle'n-Nebî ' Aleyhi's-selâm:⁴¹² من أحبّ دنياه أضرّ بأخريه، ومن أحبّ آخرته أضرّ بدنياه، فأثروا ما يبقى على ما يفنى Ya' nî, "Bir şahış ki dünyâya muḥabbet ede âḥiretine zarar verir ve bir şahış ki âḥirete muḥabbet ede dünyâsına zarar verir."⁴¹³ Ve daği rivâyet olunmuş ki ' Aleyhi's-selâm ḥazretleri serîr üzerine ince bir şey serüp yatmış. Baş altında deriden yaşdıḳ içi lif ile tölmuş. Ḥazret-i ' Ömer raḍıya'llâhü ' anḥ ḥücre-i Resüle dâḥil olmuş bir tâ'ife cemâ'at ile. ' Aleyhi's-selâm ḥazretleri yataḳda bir tarafına dönmüş. Ḥazret-i ' Ömer raḍıya'llâhü ' anḥ Resülu'llâh Efendimiziñ mübârek cesed-i şerîfide firâşıñ eşerini görünce ağlamış. Resül ' Aleyhi's-selâm, "Yâ ' Ömer niye ağlarsıñ?" buyurmuş. ' Ömer raḍıya'llâhü ' anḥ, "Ne keyfîyyetde ağlamayayım? Kisrâ ve Ḳayş dünyâ için size ' itâb ederler. Hâlbuki siz de bu ḥâl üzeresiz." dedi. ' Aleyhi's-selâm Efendimiz, "Yâ ' Ömer, dünyâ anlarıñ olup âḥiret bizim için olsa sen râzî olmaz mısıñ?" buyurmuşlar. [28b] ' Ömer raḍıya'llâhü ' anḥ ḥazretleri, "Belâ yâ Resüla'llâh!" demiş. Ol vaḳitde Cibrîl ' Aleyhi's-selâm nâzil olup "Sünnetu'llâh taḥkîk, cârî oldı ki her bir kimesneniñ dünyâ lezzeti ziyâde olduḳca âḥiret lezzeti noḳşân⁴¹⁴ olur." buyurmuş. Kemâ fi-ḳavlihi Te'âlâ fi'l-Aḥḳâf: ⁴¹⁵ ﴿أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا﴾ Lâkin Te'âlâ buyurur: "Ḥabîbim Muḥammede yâ Cibrîl sen de! Dünyâdan ne miḳdârı murâd ederse aḥz etsin ve ne miḳdârı dilerse taleb etsin. Dünyâ lezzâtı için anıñ âḥiret lezzâtı noḳşân olmaz."

[33. Beyit]

وَكَيْفَ تَدْعُو أَلِ الدُّنْيَا ضُرُورَةً مِّنْ

لَوْلَاهُ لَمْ تُخْرَجِ الدُّنْيَا مِنَ الْعَدَمِ

[Kendisi olmasaydı, dünyanın yokluktan varlık alanına çıkamayacağı bir şahsın çektiği sıkıntı, onu dünyaya nasıl bağlayabilir ki?]

لما بين رياضته الشديدة ومجاهدته السديدة، أراد أن يشرع في بيان أفضليته وعيان أشرفيته، هذا البيت تأكيد لما قبله، الواو عاطفة على مقدر، أي أنه عليه السلام مائل إلى الله، وكيف تدعوه الدنيا ونعيمها والجنة ونعيمها، وفيه إشارة إلى حديث قدسي «الدنيا حرام على أهل الآخرة، والآخرة حرام

⁴¹² Derkenar: Rivâh Aḥmed. [el-Münzirî, 5/54]

⁴¹³ Derkenar: Ḥâl-i şe'n böyle oldı ise âḥiret-i bâkiyeyi dünyâ-i fâniye üzerine ihtiyâr ediñiz.

⁴¹⁴ Derkenar: Fî-sûreti's-Şûrâ, kâle'llâhu Te'âlâ ﴿ وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ ﴾ ["Onun ahirette hiçbir nasibi yoktur." (Şûrâ, 42/20)]

⁴¹⁵ Derkenar: Ya' nî ḥayât-ı dünyâyı istifâ ile lezzâtınızı giderdiñiz. [Ahkâf, 46/20]

على أهل الدنيا، وكلاهما حرامان على أهل الله»، وإلى أن الدنيا والآخرة لا يجتمعان على وجه الكمال، ولذا قيل: إنهما ضربتان أو مثل كفتي الميزان، وقال صلى الله عليه وسلم: «مَنْ أَحَبَّ دُنْيَاهُ أَضَرَّ بِآخِرَتِهِ، وَمَنْ أَحَبَّ آخِرَتَهُ أَضَرَّ بِدُنْيَاهُ، فَأَثَرُوا مَا يَبْقَى عَلَى مَا يَفْتَى»، وكيف استفهام إنكاري بمعنى النفي، وتدعو من الدعوة فاعله ضرورة [29a] ومفعوله محذوف أي تدعوه عليه السلام، والدنيا من الدين، والضرورة مضاف إلى من، وهو عبارة عن الرسول عليه السلام، والضمير في لولاه مرفوع على أنه اسم لولا وراجع إلى النبي عليه السلام، وخبره محذوف أي لولاه موجود، ولم تخرج جواب لولا إمَّا على صيغة الفاعل أو المفعول، والدنيا إمَّا فاعل أو نائبه، ومن متعلق إلى لم تخرج أي: لم تخرج الدنيا من العدم إلى الوجود لولا النبي عليه السلام.

[Onun (sav) yoğun çabasını ve doğru mücadelesini açıklarken üstünlüğünü ve manevi yüceliğini de açıklamaya başlamak istedi. Bu beyit, öncekini pekiştirir ve “vâv” onun (sav) Allah'a yöneldiğini takdiren atfeder. Dünya ve nimetleri ile cennet ve nimetleri onu nasıl çağırabilir? Bu, “Dünya, ahiret ehline haramdır; ahiret dünya ehline haramdır ve her ikisi de Allah ehline haramdır.” kutsî hadisine ve dünya ve ahiretin mükemmel bir şekilde bir araya gelemeyeceğine işaret eder. Bu nedenle, onların iki rakip veya terazi kefeleri gibi olduğu söylenmiştir. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Kim dünyasını severse ahiretine zarar verir, kim ahiretini severse dünyasına zarar verir. O hâlde, kalıcı olanı geçici olana tercih edin.” “Keyfe” nefiy anlamıyla istifhâm-ı inkârîdir. “Da’vet masterından meydana gelen “ted’û” fiilinin faili zarurettir ve mef’ulü mahzuftur. Yani sen onu (sav) dünyaya davet edersin. “Ed-dünya”, “denâ” kelimesinden türemiştir ve “zarûret” kelimesi “men” ism-i mevsulüne muzâf olmuştur ve o, Peygamber'i (sav) kast eder. “Levlâhu” kelimesindeki zamir, “levlâ”nın ismi olduğundan merfudur ve Peygamber'e (sav) döner. Onun haberi mahzuftur, yani cümlelerin aslı “Levlâhu mevcudun” şeklindedir. “Lem tehruç” ifadesi ister fâil ister mef’ul sigası üzere olsun “levlâ”nın cevabı olur. “Ed-dünyâ” ya fail ya da nâibu’l-fâildir. “Min” ise “lem tehruç” fiiline müte’allaktır, yani dünya, Peygamber (sav) olmasaydı yokluktan varlığa çıkmazdı.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Daği Muhammedü’l-Muşafânîñ zarûreti dünyâyı talebe ne keyfiyyetde sebep olur? Şânında⁴¹⁶ لولاك لولاك Daği Muhammedü’l-Muşafânîñ zarûreti dünyâyı talebe ne keyfiyyetde sebep olur? Şânında⁴¹⁶ لولاك لولاك buyurulan⁴¹⁷ Zāt-ı Muhterem mevcud olmaya idi dünyâ ketm-i ‘ademden vücûda ihrâc olunmazdı. Hâlbuki dünyâ Hazret-i Risâlete muhtâcdır. ⁴¹⁸ Zāt-ı Muhtereme dünyâ ne keyfiyyetde zarar verir. Zirâ taḥkîk, muhtâciñ muhtâcun-ileyhe izrârını ‘aḳıl kabûl edüp ve naḳil müsâ’ ade etmez. Bu beyit dünyânîñ Hazret-i Nebîye teba‘iyyetine işâretidir.

[34. Beyit]

مُحَمَّدٌ دَسِيدُ الْكُونَيْنِ وَالْتَقَلَيْنِ

وَالْفَرِيقَيْنِ مِنْ عُرْبٍ وَمِنْ عَجَمٍ

[Hz. Peygamber; iki dünyanın, insanların ve cinlerin, Arap ve Arap olmayan her iki kesimin de efendisidir.]

⁴¹⁶ Derkenar: [Eflaktan murat bütün yaratılmışlardır.] والمراد من الأفلاك جميع المكونات

⁴¹⁷ [“Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım.” (Sâğânî, *el-Mevzuat*, 1/52)]

⁴¹⁸ [Hâllerden herhangi bir hâl]

هذا البيت إشارة إلى تبرك اسمه عليه السلام بذكره محمد بالرفع خبر مبتدأ محذوف أي هو أو بالجر بدل عن من، أو مبتدأ، وسيد خبره، وهو على صيغة المفعول مبالغة في كثرة الحمد، وسيد من السيادة بمعنى العلو، والمراد [29b] من الكونين الدنيا والآخرة أو عالم الشهادة وعالم الغيب، والثقلين عطف على كونين، والمراد من الثقلين الإنس والجن، والفريقين عطف على القريب أو على البعيد، وقوله من عرب ومن عجم حال من الفريقين، ولفظ من بيانية، والعجم ما سوى العرب.

[Bu beyit onun (sav) ismini zikrederek isminden bereket ummaya işaret etmiştir. “Ref” ile “Muhammed” mübtedası hafzedilmiş bir haberdir, yani “ref” hâliyle veya “cer”li olarak “men” ism-i mevsulünün bedelidir ya da mübtedâdır ve “seyyid” onun haberidir. O, “hamd”in çokluğu konusunda mübalağa ifade eden ism-i mef’ul sigası üzeredir. “Es-siyâde”den türeyen “seyyid” kelimesi yücelik anlamındadır. “Kevneyn” kelimesi ile kastedilen dünya ve ahiret ya da görünen ve görünmeyen âlemdir. “Es-sekaleyn” kelimesi ile kast edilen insanlar ve cinlerdir. “El-ferikayn” kelimesi yakına ve uzağa atıftır. Onun “min Acem ve min Arab” sözü Arap olan veya olmayan iki gurubun durumudur. “Min” lafzı beyaniyye görevindedir. “El-acem”, Arapların dışındakilerdir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Ḥazret-i Muḥammedü’l-Muṣṭafâ dünyâ ve âhiret ehliniñ daḥi ins ve cinniñ ve daḥi ‘Arab ve ‘Acemden olduḡı ḥâlde ferîḳeyniñ seyyididir.⁴¹⁹ Ma’lûm olsun ki taḥḳîḳ, Te‘âlâ ḥazretleri cemî‘ eşyâdan evvel Nebimiz ‘Aleyhi’s-selâmiñ nûrunı ḥalḳ etdi. Ve nûr-ı Nebîden ḳalemi ve levḥi ve ‘arşı ve ḥamele-i ‘arşı ve kürsî ve sâ’ir melâ’ike ve semâvât ve ‘arz ve cenneti ve cehennemi ve nûr-ı ebşârü’l-mü’minîn ve nûr-ı ḳulübü’l-mü’minîn ve nûr-ı enfüsü’l-mü’minîni ḥalḳ etdi.⁴²⁰ وأما من جهة الأخرة

Ṭaḥḳîḳ: Zebânîler cehennemi yevm-i ḳiyâmete götürürler. Ḥâlbuki cehennem dört ayaḡı üzerine yürür ve yetmiş biñ yular ile yedilir ve her bir yulariñ da yetmiş biñ ḥalḳası vardır. Her bir ḥalḳasında yetmiş biñ melâ’ike vardır. Cehennem melâ’ikeleriñ ellerinden ḳurtulduḡı vaḳitte zabṭına melâ’ikeler ḳâdir olamazlar. Şân-ı ‘Azîm olduḡı ecilden mevḳıfda olanıñ küllîsi diz üzerine otururlar. Ḥattâ mürseller de otururlar. Ve İbrâhîm ve Mûsâ ve ‘İsâ ‘Aleyhi’s-selâma ta‘alluḳ [30a] ederler. İbrâhîm ‘Aleyhi’s-selâm zebḥi olan evlâdını ve Mûsâ ‘Aleyhi’s-selâm birâder Hârûnı ‘İsâ ‘Aleyhi’s-selâm vâlidesi Meryemi unudurlar. “Nefsî nefsi!” derler. “Bugün nefisden ḡayrısını istemeyiz!” derler. Ol günde Ḥazret-i Muḥammedü’l-Muṣṭafâ ‘Aleyhi’s-selâm “Ümmetî ümmetî!” deyüp “Yâ Rab, ümmetimi sâlim ḳıl ve ümmetime necât ver!” der. ‘Aleyhi’s-selâm Efendimiz ḳiyâma ḳalḳup cehennemiñ yularından tutar, “Ey cehennem, ba‘îd olduḡuñ ḥâlde girü git!” der. Cehennem, “Yâ Muḥammed, sen baña ḥaramsın ḳoyver beni!” der. ‘Arş tarafından bir nidâ gelir “Ey cehennem! Ḥazret-i Muḥammede sen iṭâ‘at eyle!” deyü. Bundan soñra Muḥammed ‘Aleyhi’s-selâm cehennemi yedi ‘arşıñ şol tarafına ḳor. Ehl-i mevḳifiñ ḳorḳusu ḥafîf olur.

[35. Beyit]

⁴¹⁹ Ammâ min-ciheti’ d-dünyâ seyyid olduḡı cemî‘ -i enbiyâ ve mürselîniñ ḥâtemidir ve mi‘râc kendüye maḥşûş oldu ve kāffe-i şaḳaleyne ve cin ve melâ’ikeye nebî ba‘ş olundu. Sâ’ir enbiyâ bunuñ ḥilâfına mülâbisdir. Daḥi ‘âleme raḥmet ba‘ş olundu. Ḥattâ küffârîñ ‘azâbını âhirete te’ḥîr etmekle küffâra daḥi raḥmetdir ve beldesi cemî‘ beldeden ve mescidi sâ’ir mesâcidlerden eḫdâldir ve Ravza-i Muṭaḥharası Ka‘beden eḫdâldir, demişler.

⁴²⁰ [Ahiret cihetinden efendiliḡim ise]

نَبِيْنَا الْأَمْرُ النَّاهِي فَلَا أَخَذُ

أَبْرٌ فِي قَوْلٍ لَا مِنْهُ وَلَا نَعَم

[Peygamberimiz iyilikleri emreden, kötülüklerden nehyedendir. “Evet” veya “Hayır” diye karar veren hiçbir kimse onun kadar doğru karar vermiş değildir.]

النبي من النبأ بمعنى الخبر إن كان مهموزاً (أي من النبأ) أو بمعنى الارتفاع إن لم يكن مهموزاً (أي من النبوة)، والأمر من يخاطب إلى [الصواب بدون إلى] من دونه بمأل صيغة إفعال، والناهي من يخاطب بصيغة لا تفعل، والفاء في فلا أحد للجزاء؛ أي إذا محمد سيد الكونين ونبينا الأمر الناهي فلا أحد، وقوله أبر اسم تفضيل من البر بمعنى الصدق في الكلام، ولفظ في متعلق بأبر، وقوله منه متعلق بـ أبر، والضَّمير راجع إلى النبي عليه السلام، ولا نعم عطف على أبر.

[“Nebi” kelimesi, eğer hemzeli ise (yani “nebee”den türemişse) haber anlamına gelir; hemzeli değilse (yani “nübüvvet”ten türemişse) “yükselmek” anlamındadır. “El-âmir”, kendisinden aşağıda olan birine (burada “ilâ” kullanılmıyaydı da doğru olurdu) “yap” şeklinde emir kipinde hitap edendir. “En-nâhi” ise “yapma” kipinde hitap edendir. “Felâ ehadun” ifadesindeki “fâ” harfi, şart cümlesi için kullanılmıştır; yani “Eğer Muhammed (sav) iki âlemin efendisi ve bizim peygamberimiz, emreden ve yasaklayan ise o zaman hiç kimse...” demektir. Onun “eber” sözü, “berr” kökünden türetilmiş olup sözde doğruluk anlamında ism-i tafildir. “Fî” kelimesi, “eberr” kelimesinin müte’allakıdır. Onun “minhu” sözü de “eberr” kelimesinin müte’allakıdır. Zamir, Peygamber Efendimiz'e (sav) döner. “Ve lâ ne’am” ifadesi, “eberr” kelimesine atıf yapmaktadır.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Ya’ nî, ol Muhammed ki ma’ rûfla emir ve münkerden [30b] nehyedicidir. Bir ahad yokdur ki Hâzret-i Muhammedden ziyâde şâdiq ola kavlinde ve nefiy ve işbâtda yâhud va’ d ve va’ idinde. Ve ol zât ki bir maqâmda “Ne’am” buyurmuş olsa ol maqâmda “Lâ” kendüden şâdir olmazdı ve bir maqâmda “Lâ” buyurmuş olsa ol maqâmda kendüden “Ne’am” şâdir olmazdı. Kemâl-i şıdqla muttaşif idi.

[36. Beyit]

هُوَ الْحَبِيبُ الَّذِي تُرَجَى شَفَاعَتُهُ

لِكُلِّ هَوَلٍ مِنْ أَلَا هَوَالٍ مُقْتَحِمٍ

[O, öyle sevgili bir peygamberdir ki (kıyamet günü) dehşetli korkulardan herhangi biri hücum ettiği zaman onun şefaati umulur.]

جملة هو الحبيب صفة بعد صفة لمحمد، وهو مبتدأ راجع إلى النبي عليه السلام، والحبيب بالرفع خبره وتعريف الخبر باللام لإفادة قصره على المبتدأ، وقوله الذي ترجى شفاعته صفة الحبيب، وترجى من الرجاء بمعنى الطلب، والشفاعة هي طلب العفو والفضل من الغير إلى الغير، وقوله لكل متعلق بـ ترجى أو بشفاعته، واللام بمعنى في، أو فيه حذف مضاف أي لدفع كل هول، والهول الشدة والمصيبة، وإضافة الكل إليه تفيد العموم أي كل بلية، ومقتحم بمعنى الدخول وهو إمَّا اسم فاعل أو مفعول.

[“Hüve'l-habîb” cümlesi, Muhammed'e (sav) ait bir sıfattan sonra gelmiş olan bir sıfat olup “hüve” zamiri Peygamber Efendimiz'e (sav) dönen bir mübtedâdır. Ref' ile “el-habîb” kelimesi, onun haberidir ve “lâm” ile haberin marife yapılması onun mübtedâyâ olan kasrını ifade etmek içindir. “Ellezî turcâ şefâ'atuhû” ifadesi, “el-habîb” kelimesinin sıfatıdır. “Er-recâ”dan türeyen “turcâ” kelimesi istemek anlamındadır. “Eş-şefâ'at” ise bir başkasından bir başkası için af ve lütuf istemektir. Onun “likulli” sözü, “turcâ” veya “şefâ'atuhû” kelimelerine müte'allıktır. “Lâm”, “fî” anlamında kullanılmıştır ya da orada hazfedilmiş bir muzâf vardır. Yani “her türlü dehşeti def etmek için.” “El-hevl”, zorluk ve musibet anlamına gelir ve “küll” kelimesinin ona eklenmesi, umûmu ifade eder. Yani “her türlü musibeti ve zorluğu.” “El-muktahim”, “giriş” anlamına gelir, ya faildir ya da mef'uldür.]

Ve hâşılı ma' nâhu:

Hâzret-i Nebî şol maḥbûbdur ki şefâ'ati ricâ olunur her bir meḥāfe için ki 'acele-i şiddetde vâқи' olan meşâ'ibden olucu. Kâle 'Aleyhi's-selâm:⁴²¹ Ya' nî, “Şefâ'atim ümmetimden ehl-i kebâ'ir içindir.” Ve kâle 'Aleyhi's-selâm:⁴²² “Bir şaḥiş şefâ'atimi [31a] inkâr etse âḥiretde anî için şefâ'atden naşib yokdur.” Bu beytiñ ḥâşşası: Bir kimesneniñ dünyevî ve uḥrevî ḥâceti olsa, bir meclisde biñ bir kerre bu beyti oḡuya. Ḥâceti bi-izni'llâh ḳazâ olur bilâ-teḡallûf, demişler.

[37. Beyit]

دَعَا إِلَى اللَّهِ فَالْمُسْتَمْسِكُونَ بِهِ

مُسْتَمْسِكُونَ كُونَ بِحَبْلِ غَيْرِ مُنْقَصِمٍ

[Hazret-i Peygamber, Allah'a davet etti. O'na sarılanlar kopmayan sağlam ipe yapışmışlardır.]

دعا من الدعوة، ودعوته عليه السلام شامل [شاملة] إلى جميع الانسان والجن وغيرها، ولذلك ترك المفعول، وإلى الله فيه حذف مضاف أي إلى دين الله أو إلى عبادة الله أو إلى شرع الله، وقوله فالمستمسكون به الفاء تفرعية أي إذا كان داعيًا إلى الله، فالمستمسكون من الاستمسك بمعنى التمسك والأخذ باليد، وبه متعلق بـ مستمسكون، والضَّمير راجع إلى النبي عليه السلام، لكن المراد شرعه عليه السلام، والمراد بالحبل أيضًا شرعه عليه السلام (وغير صفة حبل)، ومنفصم اسم فاعل بمعنى منقطع.

[Bu beyitte Ahzâb Suresi'ndeki ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ﴾ (45-46) ve dahi Fussilet Suresi'ndeki ﴿وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ﴾ (33) ayetlerine işaret vardır. “Da'a” kelimesi “ed-da'vet” den türemiştir. onun (sav) daveti tüm insanlara, cinlere ve diğerlerine yöneliktir. Bu nedenle, mef'ul kullanılmamıştır. “İla'llâh” ifadesinde ise bir muzaaf hazfedilmiştir, yani “ilâ dini'llâh”, “ilâ ibadeti'l-lâh” veya “ilâ şeri'i'l-lâh” şeklinde anlaşılmalıdır. “Fe'l-müstemsekûne bih” ifadesindeki “fe” harfi, tefri'iyyedir; yani o (sav) Allah'a davet ediyorsa anlamına gelir.

⁴²¹ [es-Sünen, Zühd, 37]

⁴²² [Seffarini, Levâmiu'l-envari'l-behiyye ve sevâtiu'l-esrâri'l-eseriyye, 2/213.]

“Müstemsekûn” kelimesi “tutunmak” ve “elle kavramak” anlamına gelir. “Bih” kelimesi “müstemsekûn” kelimesinin müte‘allakıdır ve zamir Hz. Peygamber’e (sav) dönmektedir ancak kastedilen onun şeriatıdır. “Habl” kelimesinin sıfatsız olması durumunda “el-habl” kelimesiyle de onun şeriatı kastedilmektedir. “Münfasım” kelimesi ise “kopmuş olan” anlamına gelen bir ism-i fâildir.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Hâzret-i Nebî ‘Aleyhi’s-selâm nutuk şâhibi olanları tâ‘atu’llâha da‘vet-i tāmme ile da‘vet etdi. Ol da‘vete fütür ve za‘f ‘arız olmadı. Daği ol da‘vete nesih ve tebdil lâhık olmadı. Bir şaħış ‘Aleyhi’s-selâmîñ şer‘ine temessük eyleye bir daği munkatı‘ olmaz. Qavî sebebe yapışmış olup maṭlab-ı a‘lâ ve maḳşad-ı aḳşâ olan cinân-ı ‘âlîye nâ’il ve nîrândan necâta sebep olur. Bu beyitte⁴²³ ﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا

⁴²⁴ وَلَا تَفَرَّقُوا﴾⁴²⁴ [31b] nazm-ı celiline işâret vardır. Daği من تمسك بسنتي عند فساد أمتي فله أجر مائة شهيد ⁴²⁵ ḥadîs-i şerîfine daği işâret vardır.

[38. Beyit]

فَاقَ أَلْنِ بَيِّنَ فِي خُلُقِي وَفِي خُلُقِي

وَلَمْ يُدَانُوهُ فِي عِلْمِي وَلَا كَرَمِي

[Yaratılışta ve ahlakta bütün peygamberlerden üstündür. İlim, asalet ve cömertlikte hiçbir peygamber onun mertebesine yükselmiş değildir.]

فاق أي علا، والنبين جمع نبي وهو بالنصب مفعول فاق، وفاعله راجع إلى النبي عليه السلام، والخلق بفتح الحاء المعجمة وسكون اللام في اللغة بمعنى التقدير والإيجاد بمعنى المخلوق، والخلق بضم الحاء واللام جمع بمعنى الطبيعة الحسنة، ولم يدانوه، والواو للاستئناف، كأنه قيل: فهل فاق عليهم في أخلاق العلم والكرم مع كونهما أعظمهما وأشرفهما، فقال مبالغة، ولم يدانوه أي لم تقاربه عليه السلام سائر الأنبياء عليهم السلام في العلم والكرم، وفي متعلق به لم يدانوه، ولا كرم عطف على علم.

[“Fâka” kelimesi, “Üstün geldi.” demektir. “En-nebiyyîn” kelimesi “nebî” kelimesinin çoğuludur ve o “fâka” fiilinin mef’ulü olarak mansub hâldedir. Fâili ise peygambere (sav) döner. Lügatte “ha” harfinin üstün harekesi ve “lam” harfinin sükûnu ile “el-halk” kelimesi, “takdir etme” ve “yaratma” anlamına gelir, “el-îcâd” kelimesi ise yaratılmış anlamındadır. “El-hulukü” kelimesi ise “ha” ve “lâm” harflerinin ötreli hâliyle, “güzel tabiat/iyi huy” anlamına gelen bir isimdir. “Ve lem yudânûhu” ifadesindeki “vâv”, istinâf içindir. Sanki şöyle denilmiş: “Peki, ilim ve cömertlik ahlakında da onlardan üstün müydü? Ki bunlar en büyük ve en şerefli olanlardır?” O da abartılı

⁴²³ Derkenar: Bu beyitte fi’s-süreti’l-Aḥzâb ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ﴾ [“Ey Peygamber! Seni tanık, müjdecî, uyarıcı, izniyle Allah’a çağırıcı ve etrafını aydınlatan bir ışık olarak gönderdik.” (Ahzâb, 33/45-46)] ve daği fi’s-süreti’l- Fuşşilet ﴿وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ﴾ [“Allah’a çağıran, dine ve dünyaya yararlı iş yapan ve “Ben Müslümanlardım.” diyenden daha güzel sözlü kim vardır? (Fussilet, 41/33) âyetlerine işâret vardır.

⁴²⁴ Derkenar: Ya‘nî, “Şerî‘atu’llâha cümleñiz içâ‘at ediñiz.” demektir. [Âl-i İmrân, 3/103]

⁴²⁵ Derkenar: Ya‘nî, “Ümmetimiñ fesâd vaktinde sünnet-i şerîfim ile bir kimesne ‘amel etmiş olsa ol kimesne için yüz şehîd şevâbı vardır.” [el-Mu‘cemu’l-Kebîr, No: 1394]

bir şekilde, “Lem yudânûhu” dedi, yani diğer peygamberler (sav) ilim ve cömertlikte ona (sav) yaklaşamadılar. “Fî” kelimesi “lem yudânûhu” ifadesinin müte’allakıdır ve “lâ keramî” ifadesi “ilim” kelimesine atıf yapılmıştır.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Hzret-i Muhammedü’l-Muştafa kemâlât-ı zâhire ve kemâlât-ı bâtınada sâ’ir enbiyâ-i ‘izâm üzerlerine ‘âli ve fâ’ik oldu. Daği Hzret-i Muhammede fezâ’iliñ re’si olan ‘ilimde ve fevâziliñ aşlı olan keremde bir kimesne yakın ve muşâbih olmadı. Hattâ cemâl-i şūrîde Yūsuf ‘Aleyhi’s-selâm üzerine terciğ etmişler. Ve cemâl-i ma’neviyyede Te‘âlâ hazretleri Muhammed ‘Aleyhi’s-selâmın üzerine ⁴²⁶ ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾ kavli şerifiyle şenâ eyledi. Hâşıl-ı kelâm ve zübde-i merâm Fağr-i ‘Âlem hazretlerinin mertebesine hiçbir ahad bâliğ [32a] olmadı. Binâ’en-‘aleyh Te‘âlâ hazretleri hakkında fi-süreti’l-Enbiyâ ⁴²⁷ ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ﴾ buyurdu. Daği ⁴²⁸ fi-süreti’l-Bakara ﴿تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ﴾ buyurdu. Ehl-i tefsîr “Hzret-i Muhammed ‘Aleyhi’s-selâm murâddır.” demişler. Daği mağâm-ı âhârda fi-süreti’n-Nisâ ⁴³⁰ ﴿وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا﴾ buyurdu. Daği fi-süreti’z-Zuhruf ﴿وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ﴾ ⁴³¹ فوق بعض buyurdu. Ehl-i tefsîr “Hzret-i Muhammed ‘Aleyhi’s-selâmdır” demişler. Ve daği ‘Aleyhi’s-selâm ⁴³² فخر أنا سيد ولد آدم ، ولا فخر أنا سيد الأولينوالآخرين، ولا فخر أنا أتقى ولد ⁴³³ فخر أنا سيد الكونين... beytinden ... فاق النبيين... beytine kadar bu beş beytiñ havâşşları: Ebyât-ı hamse, bir varakaya yazup kapunuñ üzerine ta’lik etmiş olsalar ol kapudan içerde olan eşyâya şârik ve sâ’ir müziyât ziyân edemez, demişler. Bu beyit Resûl-i Ekrem hazretlerinin kırâ’at vaktinde temâyül eylediği beytiñ ikincisidir. Bu kaşideyi bir mağşûd üzerine bir âdem okumuş olsa bu beyti tekrâr okuya. Üç yâ beş yâhud yedi kerre tek olarak okuya.

[39. Beyit]

وَكُلُّهُمْ مِنْ رُسُولِ اللّٰهِمَلْتَمَسُ

غَرْفًا مِنَ الْبَحْرِ أَوْ رَشْفًا مِنَ الدَّيْمِ

[Bütün peygamberler, Resulullah’ın (irfan) denizinden bir avuç veya cömertlik yağmurundan bir yudum su istemektedir.]

[32b] الواو إما للعطف أو للابتداء، لكن الثاني أولى، وضمير الجمع راجع إلى النبيين، ومن رسول الله متعلق بملتمس، فُذِمَ للوزن وللحصر، أي منه [دون غيره من الأنبياء، وقوله ملتمس خير المبتدأ، أعني كلهم، والضمير فيه راجع إلى الكل باعتبار لفظه، وغرفًا بالنصب مفعول ملتمس، والغرف بفتح

⁴²⁶ [“Sen gerçekten büyük bir ahlak üzeresin.” (Kalem, 68/4)]

⁴²⁷ Derkenar: Ya’ nî, “Habîbim seni irsâl etmedim. Hemân ancak ‘âleme rahmet irsâl etdim.” [Enbiyâ, 21/107]

⁴²⁸ Derkenar: İşâretün ile’l-cemâ’ati’l-mezkûrati [Daha önce zikredilen cemaate işârettir.]

⁴²⁹ Derkenar: Ya’ nî, “Resûlün ba’ zısını ba’ zısınıñ üzerine tafîd etdim.” [Bakara, 2/253]

⁴³⁰ Derkenar: Ya’ nî, “Habîbim Allâhın fazlı üzeriñe ‘azîm oldı.” [Nisâ, 4/113]

⁴³¹ Derkenar: Daği “Enbiyânın ba’ zısını ba’ zısınıñ üzerine mürtefi‘ kıldım.” [Zuhruf, 43/32]

⁴³² Derkenar: Daği “Ben evvelîn ve âhirîniñ seyyidiyim. Bende iftiğâr yok.” [Müsned, No: 2546]

⁴³³ Derkenar: Daği “Ben veled-i âdemiñ seyyidiyim. Bende iftiğâr yok.”

⁴³⁴ Derkenar: Daği “Ben veled-i âdemiñ ‘inda’llâh müttakî ve ekremiyim. Bende iftiğâr yok.” [el-Heysemi, 8/215]]

الغين المعجمة وسكون الراء، أخذ الماء باليد ملء الكف، ومن البحر متعلّق بـ غرقًا، والمراد من البحر أخلاقه عليه السلام، ولفظ أو بمعنى الواو الواصلة، والرشف أخذ الماء بالضم أي الجرعة من الماء، ومن الديم متعلّق بـ رشقًا، ويجوز أن يكون حالًا، وكذا من البحر أو صفتان، والذيم جمع ديمة، وهو مطر ينزل بسكون بلا رعد ولا برق ويدوم، والباء فيها بدل من الواو، لأن أصله دومة من الدوام.

[“Vav” ya atif ya da ibtidâ içindir ancak ikincisi daha uygundur. Çoğul zamir “ile’n-nebiyyîn” ifadesine dönmektedir. “Min Rasûlillâh” ifadesi “mültemis” kelimesinin müte’allakıdır, vezin ve hasr için öne alınmıştır, yani diğer peygamberlerden değil, sadece ondan (sav) iltimas umulur. “Mültemis” kelimesi, “mübteda”nın haberidir, “kullüküm” kelimesini kastediyorum. “Mültemis” kelimesindeki zamir, lafzı itibarıyla “el-küll” ifadesine dönmektedir. Nasb olan “garfan” kelimesi, “mültemis” fiilinin mef’ulüdür. “Gayn” harfinin üstün, “râ” harfinin sükûnu ile “el-garf” kelimesi el ile avuç dolusu suyu almak anlamına gelir. “Mine’l-bahri” ifadesi “garfan” kelimesinin müte’allakıdır ve “mine’l-bahri” ifadesinden kasıt, onun (sav) ahlakıdır. “Ev” harfi, vasleden vâv anlamındadır. “Er-reşf” ağızla su almak, yani bir yudum su anlamına gelir. “Mine’d-diyem” ifadesi “reşfan” kelimesinin müte’allakıdır ve aynı zamanda hâl olması caizdir, “mine’l-bahri” ifadesi de böyledir ya da ikisi de sıfattır. “Ed-diyem”, “dîmetun” kelimesinin çoğuludur ve gök gürültüsü ve şimşek olmadan sakin bir şekilde yağın ve devam eden yağmur anlamına gelir. Bu kelimedeki “yâ” harfi, aslında “vâv” harfinin yerindedir. Çünkü onun aslı “ed-devâm”dan türeyen “dûmetun” kelimesidir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Daği enbiyâ-i ‘izâmîñ küllîsi Hâzret-i Muḥammed ‘Aleyhi’s-selâmdan ke-enne deñizden bir avuç şu yâḥud yağmurdan bir yudum şu alır mişilli faẓl-ı iltimâs ve taleb edicilerdir. Eger su’âl olunur ise iltimâs müsâvâta delâlet eder. Muḥammed ‘Aleyhi’s-selâm sâ’ir enbiyâlar üzerlerine terciḥ[i] men‘ eder. Cevâbında deriz: Eger iltimâsdan iştilâh ma‘nâsı murâd olunur ise ol vaḳitde müsâvâta delâlet eder. Lâkin bu maḳâmda iltimâsdan murâd luğat ma‘nâsıdır. Müsâvâta delâlet etmez. Luğat ma‘nâsı mücerred talebdir. Bu beyit, Resûl ‘Aleyhi’s-selâmîñ kırâ’at vaḳtinde temâyül eylediği beytiñ üçüncüsüdür. Hâcet için oḳunduğı vaḳitde bu beyti tekrâr oḳu. Tek olmaḳ şartıyla. [33a]

[40. Beyit]

وَأَقْفُونَ لَدَيْهِ عِنْدَ حَدِيثِهِمْ

مِنْ نُقْطَةِ الْعِلْمِ أَوْ مِنْ شَكْلَةِ الْحِكْمِ

[Diğer peygamberler, Resulullah’ın huzurunda dereceleri bakımından ilmin noktası veya hikmetin harekesi gibi kalırlar.]

هذا البيت تأكيد آخر لما قبله، والواو للعطف أو للحال، وواقفون خبر بعد خبر للمبتدأ، أعني كلهم، وواقفون بمعنى مُطَّلَعُونَ فمفعوله الثاني محذوف، أي مُطَّلَعُونَ شَيْئًا، ولدى بمعنى عند، وضميره راجع إلى النبي عليه السلام، ولديه حال من ضمير واقفون، متعلّق بـ محذوف أي كائنين لديه، وعند متعلّق بـ واقفون، والحد بمعن المرتبة، وضمير الجمع إلى الأنبياء عليهم السلام، ومن لبيان المفعول الثاني لواقفون، وأو بمعنى الواو، والشكلة بالفتح من شكلت الكتاب، قيدته أي الإعراب، والحكم جمع حكمة أي العلم بالإتقان.

[Bu beyit, kendinden öncekini teyit eden başka bir ifadedir. “Vâv” harfi ya atıf ya da hâl içindir. “Vâkıfûn” kelimesi, mübtedânın haberinden sonraki haberdır. Burada “kullüküm” kelimesini kastediyorum. (Yani bir önceki beyitte geçen “kullüküm” ifadesinin ikinci haberdır.) “Vâkıfûn” kelimesi “bilgi sahibi olanlar” anlamındadır. Onun ikinci mef’ulü hazfedilmiştir, yani “bir şeye bilgi anlamında vakıf olanlar” anlamında kullanılmıştır. “Ledâ” kelimesi “yanında” anlamındadır ve zamiri peygambere (sav) dönmektedir. “Ledeyhi” ifadesi, “vâkıfûn” kelimesinin zamirinin hâli olarak gelmektedir ve hazfedilmiş bir şeyin müte’allakıdır, yani “onun yanında bulunanlar” anlamındadır. “İnde” kelimesi “vâkıfûn” kelimesinin müte’allakıdır. “Hadd” kelimesi “mertebe” anlamındadır ve çoğul zamiri “el-enbiyâ” kelimesine dönmektedir. “Min”, “vâkıfûn” kelimesinin ikinci mef’ulünü açıklamak içindir. “Ev” edatı “vâv” anlamındadır. Fetha ile “eş-şekletü” kelimesi, “şekletü el-kitâbe” ifadesinden gelir, yani “onu kaydettim”, yani i’rabını kaydettim. “El-hikem” kelimesi, “hikmet” kelimesinin çoğuludur, yani “bilgiyi mükemmel bir şekilde bilmek.”]

Ve hâşilü’l-ma‘ nâ:

Ma‘lûm ola ki cemî‘ ulemâniñ ‘ilmi nihâyeti olmayan Te‘âlâniñ ‘ilmine nisbet ile noқта menzilindedir ve cemî‘ hûkemâniñ hikemi Allâhiñ nihâyetsiz hikemine nisbet ile bir tarîkat menzilindedir ve bu tarîkiñ küllisi Cenâb-ı Muḥammed ‘Aleyhi’s-selâm için hâşıl olduğuna mebnî cemî‘ enbiyâ Ḥazret-i Muḥammed ‘Aleyhi’s-selâm ‘indinde bi-hasebi merâtibihim ‘ilimden bir noқта yâḥud hikemden bir tarîkat menziline vâkıf olurlar. Bu beyit ﴿وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾⁴³⁵ nazm-ı celîline işâretidir. Daḡi Ḥızır ‘Aleyhi’s-selâma Ḥazret-i Mûsâ ‘Aleyhi’s-selâmiñ tâbi‘ olduğu vakitte Ḥızır ‘Aleyhi’s-selâmiñ kavline işâret vardır. [33b] الخلائق إلا كما أخذ العصفور بمنقاره من البحر بالنسبة إلى ما علمك وعلمي وعلم [33b] علم الله تعالى⁴³⁶

[41. Beyit]

فَهُوَ الَّذِي تَمَّ مَعْنَاهُ وَصُورَتُهُ

تَمَّ اصْطَفَاهُ حَبِيبًا بَارِئُ النَّسَمِ

[O; öyle bir peygamberdir ki maddesi ve manası tam kemale ermiş, sonra da insanı yaratan Allah onu kendine sevgili seçmiştir.]

الفاء للنتيجة، وهو بسكون الهاء، وهو راجع إلى النبي عليه السلام، وتم بمعنى كمال، ومعنى الرجل كماله، والصورة بمعنى الشكل والهيئة، واصطفاه (واصطفاه) أي اختاره، وضمير الفاعل راجع إلى الله، والمفعول إلى النبي عليه السلام، وحبیبًا حال من ضمير اصطفاه (اصطفاه)، أو مفعول ثان له بتضمين معنى الجعل، والحبیب بمعنى المحبوب، والبارئ بمعنى الخالق، والنَّسَم بفتح تين جمع نَسَمَة وهي النَّفْسُ.

[“Fâ” harfi, sonuç bildirmek içindir. “Hüve” kelimesi sakin hâliyle (harekesiz) kullanılmıştır ve peygambere (sav) dönmektedir. “Temme” kelimesi “tamamlandı” anlamına gelir. “Er-racul” kelimesinin anlamı, kişinin kemalidir. “Es-suratu” kelimesi, “şekil ve görünüm” anlamındadır.

⁴³⁵ Derkenar: “Ey kıllarım! ‘İlimden sizler i‘tâ olunmadınız. Hemân ancak ‘ilm-i kalîl i‘tâ olunduñuz.” [İsrâ, 17/85]

⁴³⁶ Derkenar: “Yâ Mûsâ! Seniñ ‘ilmiñ ve benim ‘ilimim ve maḥlûkâtüñ ‘ilmi olmadı. Hemân ancak Allâhiñ ‘ilmine nisbet ile serçeniñ deñizden minḡarıyla aḡz etdiği şü miḡdârı olur.”

“İstafeyhu” (veya “istafâhu”) kelimesi “onu seçti” anlamına gelir; fâilin zamiri Allah'a, mef'ulü ise peygambere (sav) dönmektedir. “Habîben” kelimesi, “istafeyhu” (istafâhu) fiilinde bulunan (muttasıl mansub) zamire ait hâl (durum) olarak gelir veya “kılma” anlamını içeren bir ikinci mef'ul olarak kullanılabilir. “El-habîbu”, “sevilen” anlamına gelir. “El-bâriu” kelimesi “yaratıcı” anlamındadır. “En-nesemu” kelimesi, iki üstün harekesiyle, “neseme” kelimesinin çoğuludur ve “nefis/can” anlamına gelir.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Ey hitâba şâlih olan şahış! Muḥammed ‘Aleyhi’s-selâmiñ cemi‘ enbiyâ ve maḥlûkât üzerlerine faẓl ve rüçḥâniyyetini bildiñ ise ‘Aleyhi’s-selâm ol bir zâtdır ki ḥâlet-i bâtın ve ḥâlet-i zâhiresi tamâm oldu. Bundan soñra ol zât-ı muḥteremi Ḥâlîku’l-insân ḥabîb olduḡı ḥâlde iḥtiyâr eyledi. Ya‘ nî dost ittihâz eyledi. Bu beyitte Vâsile bin el-Eşka‘ dan rivâyet olan ḥadîs-i şerîfe işâret vardır. Kâle Resûlü’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi vesellem: ⁴³⁷ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ مِنْ وَلَدِ إِبْرَاهِيمَ إِسْمَاعِيلَ، وَاصْطَفَىٰ مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ بَنِي كِنَانَةَ، وَاصْطَفَىٰ مِنْ بَنِي كِنَانَةَ 437

[34a] فُرِّشْنَا، وَاصْطَفَىٰ مِنْ فُرَيْشِ بَنِي هَاشِمٍ، وَاصْطَفَانِي مِنْ بَنِي هَاشِمٍ.

[42. Beyit]

مُنَزَّهُ عَن شَرِيكِ فِي مَحَاسِنِهِ

فَجَوْهَرُ الْحُسْنِ فِيهِ عَزِيْرٌ مُنْقَسِمٌ

[O, güzelliğinde ortağı olmayandır. Ondaki güzellik cevheri de bölünmüş değildir.]

منزه خير مبتدأ محذوف، هو من التنزيه بمعنى التبرئة، وعن متعلّق بـ منزّه، وشريك في معنى فاعل أيّ معادل، وفي متعلّق بـ شريك، والمحاسن جمع حسن، فجوهر الفاء للنتيجة، والجوهر المستخرج من البحر كالياقوت والزرجد والزمرد، وبمعنى أصل الشيء، الجوهر عند الحكماء خمسة، الأول الهبولى، والثاني الصورة، والثالث الجسم، والرابع العقل، والخامس النفس، وعند المتكلمين اثنان، الأول الجوهر الفرد الذي لا يتجزأ، والثاني النفس، وقوله فيه ظرّف مُسْتَنْقَرٌ صفة الحسن، أو خير، أو حال من الحسن، وغير منقسم خير، أو خير بعد خير، ومعناه غير مشترك فيه.

[“Münezzehun”, mahzuf mübtedanın haberidir ve “arınma, temize çıkarma” anlamına gelen “tenzih” kelimesinden türemiştir. “An”, “münezzehun” kelimesinin müte'allakıdır. Fe'îl vezninden gelen “şerîk” kelimesi, “eşit veya denk” bir şekilde kendisi gibi iş yapan anlamına gelir. “Fî” edatı “şerîk” kelimesinin müte'allakıdır. “El-mehâsin”, “hasen” kelimesinin çoğuludur. “Fecevheru” ifadesindeki “fâ” harfi, sonuç bildirmek içindir. “El-cevher”, yakut, zebced ve zümrüt gibi denizden çıkarılan taş anlamına gelir; aynı zamanda “bir şeyin özü” anlamına gelir. Filozoflara göre cevher beştir: Birincisi “heyula” (madde), ikincisi “suret” (form), üçüncüsü “cismâniyet” (beden), dördüncüsü “akıl”, beşincisi “nefis”tir. Kelamcılara göre ise iki tanedir: Birincisi “bölünemeyen tekil cevher”, ikincisi “nefis”tir. “Fîhi” ifadesi, “hasen” kelimesinin sıfatı, haber veya

⁴³⁷ Derkenar: Taḥkîk: “Te‘âlâ ḥazretleri İbrâhîm ‘Aleyhi’s-selâm evlâdından İsmâ‘îl ‘Aleyhi’s-selâmı iḥtiyâr etdi. Ve İsmâ‘îl ‘Aleyhi’s-selâm evlâdından Benî Kinâne Qabilecini iḥtiyâr etdi. Ve Benî Kinânenen Qureyş Qabilecini iḥtiyâr etdi. Ve Qureysden Benî Hâşim Qabilecini iḥtiyâr etdi. Ve Benî Hâşimden beni iḥtiyâr etdi.” [Müslim, Fezâil, 1]

hâl olarak zarf-ı müstekardır. “Gayru mungasim” ifadesi, haber veya ikinci bir haberdir ve “ortaksız/ortağı olmayan” anlamındadır.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Bu beytiñ taḥḳîki, ‘Aleyhi’s-selâm ḥazretleri zâhir ve bâtın kemâlâtını cem‘ etmek sebebiyle ‘inda’llâh maḥbûb ve muḥtâr oldu. Ve zât-ı ‘âlisine lâyıḳ olmayan noḳşân şıfâtı nefiy müstelzim olduğı ecilden şıfât-ı icâbiyyelerini zikirden fâriğ olduğdan soñra şıfât-ı selbiyyelerine nâzım şurû‘ eyledi. Ya’nî Muḥammed ‘Aleyhi’s-selâm meḥâsininde şerikden münezzehtir. Ol zâtda olan aşıl ḥüsün sâ’ir âḥâd-ı nâsa inḳisâmı qabûl etmez ki ḥüsünde [34b] ekâbir-i âḥad müşterek ola.

[43. Beyit]

دَعَّ مَا أَدَعَتْهُ النَّصَارَى فِي نَبِيِّهِمْ

وَأَحْكُمَ بِمَا شِئْتُمْ مَدْحًا فِيهِ وَأَحْتَكِمَ

[Hristiyanların kendi peygamberleri hakkındaki (aşırı) iddialarını bırak da Hz. Peygamber hakkında dilediğın gibi hüküm ver.]

دع أمر من ودع - يدع بمعنى اترك، ادعته من الدعوة [الدعوة]، الجملة صلة ما ومع صلته مفعول، والنصارى جمع نصران، والباء للمبالغة وهو اسم قرية ، وفي متعلق ب ادعته، والمراد من نبيهم عيسى عليه السلام، والمراد مما ادعته النصارى ما يقضي إلى التوليد والحلول، واحكم على صيغة الخطاب بما شئت، أي احمل عليه ما أردته من المدح، ومدحًا حال من الضمير المحذوف الراجع إلى الموصول، وفيه أي في حقه عليه السلام، واحتكم إمّا بمعنى احكم، فيكون تأكيدًا للأول، أو بمعنى اتقن في الحكم بالمدحة.

[“Dağ” “vedeğa” fiilinin emridir. “Yedeğu” fiili “bırak/terk et” anlamındadır. “İdde‘athu” kelimesi “ed-da‘vetu” (ed-da‘va) kökünden gelir. Cümle, “mâ” ism-i mevsulünün sıla cümlesidir ve sıla cümlesi ile birlikte mef’ul olur. “En-nesâra”, “nasran” kelimesinin çoğuludur ve “yâ” harfi mübalağa içindir. O, bir köyün adıdır. “Fî” edatı, “idde‘athu” kelimesinin müte‘allakıdır ve burada kastedilen peygamberleri İsa aleyhisselamdır. Hristiyanların iddia ettikleri şeyden kasıt, “doğurma” ve “hulul” (Tanrı’nın bir bedene girmesi) gibi şeylere yol açan iddialardır. “Uhküm” kelimesi, muhataba yönelik bir emir olup “istediğın gibi hükmet” anlamındadır, yani “Ona (sav) istediğın övgüyü yükle!” demektir. “Medhan” kelimesi, ism-i mevsule dönen mahzup bir zamirin hâli (durum) olarak kullanılır. “Fîhi”, yani “onun (sav) hakkında” demektir. “İhtekim” kelimesi ya “hükmet” anlamında olup birinci emri pekiştirir ya da “Övgü konusunda istediğın gibi hareket etti.” anlamında kullanılır.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Ey muḥâtab! Ḳavm-i Naşârâ nebileri ḥaḳḳında olan maḳâle-i bâtılaları ki ebnâu’llâh da‘vâlarını ve i’tiḳâd-ı fâsidlerini sen terk eyle! Daḥi ‘Aleyhi’s-selâm ḥaḳḳında mediḥ yönünden dilediğın şeref ile sen ḥükmeyle! Daḥi ḥükümüñi muḥkem eyle!’ demektir.

[44. Beyit]

وَأُنْسَبُ إِلَى ذَاتِهِ مَا شِئْتُمْ مِنْ شَرَفٍ

وَأُنْسَبُ إِلَى قَدْرِهِ مَا شِئْتُمْ مِنْ عِظَمٍ

[Onun şahsında dilediğin üstün hasletleri izafe et, onun kadrini dilediğin büyüklük sıfatları ile yücelt.]

الفاء للتفسير، والنسبة الإضافة، وإلى متعلق بـ انصب، والتاء في الذات ليست للتأنيث، لأنها غير موقوف عليها هاء، والضَّمير راجع إلى النبي عليه السلام العائد إلى الموصول [35a] محذوف أي شئته، ومن بيان ومعلق بـ انصب، وتنوين شرف للتعظيم والتعميم، أي من شرف عظيم وكرم كثير، وانصب عطف على الجملة الأولى، والقدر مقدار المرتبة، وعِظَمَ على وَزْنٍ كَبِيرٍ جمع عظمة بمعنى الفحامة.

[“Fâ” harfi, açıklama içindir. “En-nisbe”, “eklenme/bağlanma” anlamına gelir. “Îlâ” edatı, “unsub” fiilinin müte‘allakıdır. “Ez-zât” kelimesindeki “tâ” harfi, dişilik için değildir çünkü sonunda “hâ” harfi yoktur. Zamir, peygambere (sav) dönmetedir ve ism-i mevsûle dönen zamir mahzuftur, yani “istediğin şey” anlamına gelmektedir. “Min”, beyâniyyedir ve “unsub” fiiline bağlıdır. “Şeref” kelimesinin tenvini, yüceltme ve genelleme içindir, yani “büyük bir şeref ve çokça cömertlik bakımından” anlamındadır. “Unsub”, ilk cümleye atfedilmiştir. “El-kadr”, mertebenin ölçüsü anlamına gelir. “El-‘izamu”, “kiber” vezninde olup, “ ‘azametun” kelimesinin çoğulu olarak “yücelik/ihtişam” anlamına gelir.]

Ve hâşilü’l-ma‘ nâ:

Ḥazret-i Nebî ‘Aleyhi’s-selâmi dilediğini şerefden zâtına sen nisbet eyle her kaçkısı şeref olursa olsun. Tenâsüb-i a‘ zâ ve’l-elvân ve nezâfetü’l-cisim ve tayyibü’l-ırk ve ‘aqlü’l-kâmil ve kuvvetü’l-a‘ zâ ve feşâhatü’l-lisân ve belâgatü’l-kavil ve şerefü’n-neseb ve keremü’l-beled ve naḥvihâ. Daḥi dilediğini ‘azametden ‘ulüv mertebesine sen nisbet eyle kaçkısı ‘azamet olursa olsun. ‘Ulüvv-i mekân ve rif‘at-i zikir ve’l-mu‘cizat ve’l-irhâsât ve’l-burâk ve’l-münâcât ve’r-rü’yet ve imâmetü’l-enbiyâ ve’l-urûc ilâ-sidretü’l-müntehâ ve işrâk-ı envârü’l-ma‘rifet ve müşâhedet-i esrâri’l-ḡudret ve’l-melekût ve’t-tafḡil fi’l-kıymet bi-livâ’i’l-ḡamd ve’l-kerem ve’l-vesileti ve’d-dereceti ve’l-kevşeri ve’l-fazileti ve naḥvihâ.

[45. Beyit]

فَإِنَّ فَضْلَ رَسُولِ اللَّهِ لَيْسَ لَهُ

حَدٌّ فَيُعْرَبُ عَنْهُ نَاطِقٌ بَعْمٍ

[Resulullah’ın faziletinin bir hududu yoktur ki konuşan kimse o fazileti dile getirebilsin.]

هذا البيت علة للبيت السابق، الفاء للتعليل، والفضل بمعنى الزيادة والتفوق، وهو مصدر مضاف إلى فاعله، وجملة ليس خبر إن، وضمير له [35b] راجع إلى الفضل، والحد ههنا بمعنى الغاية والنهاية، والفاء جواب للنفي، ويعرب مَنْصُوبٌ بـ أن المقدره أي فيظهر، وعنه متعلق بـ يعرب، والضَّمير راجع إلى الحد، والناطق بمعنى المتكلم وفاعل ليعرب، والباء للاستعانة، متعلق بـ ناطق.

[Bu beyit, önceki beytin sebebini açıklar. “Fâ” harfi, ta’lil/gereçlendirme içindir. “El-fadl”, “artış ve üstünlük” anlamına gelir ve fâiline izafe edilmiş bir mastardır. “Leyse” cümlesi, “inne”nin

haberidir ve “lehu” zamiri “el-fadl” kelimesine dönmektedir. Burada “el-hadd” “sınır ve son” anlamındadır. “Fâ”, olumsuzluğun cevabıdır ve mukadder “en” edatıyla mansub (bir fiil) olur, yani “ortaya çıkar” anlamına gelir. “Anhu” ifadesi “yu’ribe” fiilinin müte’allakıdır ve zamir “el-hadd” kelimesine dönmektedir. “En-nâtık”, “konuşan” anlamına gelir ve “yu’ribe” fiilinin failidir. “Bâ”, isti’ane görevindedir ve “en-nâtık” kelimesinin müte’allakıdır.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Zirâ taḥkîk, Resûlu’llâhîñ fazlınıñ nihâyeti yoḡdur ki aḡzı ile söyleyici ol fazlıñ nihâyetini beyân ve vaşfeyleye. Ya’ nî, hîçbir mütekellimiñ iktidârı yoḡdur ki ol zât-ı muḡteremiñ lisân ile cemî’ fezâ’ ilini ve kemâlâtını medḡe kâdir ola. Luḡatde müte’ ârif olan nuṡuk eşyâdan bir şey ile olmaz. Hemân ancâḡ fem ile olur. Bu maḡâmda fem zikir laḡv olur deyü su’âl olunur ise cevâbında biz deriz⁴³⁸ : أبصرته بعيني، ﴿وَيَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ﴾ ﴿فَوَيْلٌ لَّهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ﴾⁴⁴¹ 441440 Kemâ kâle’llâhü Te’ âlâ: 441440 سمعته بأذني وضربته بيدي⁴³⁹ 439 442 el-âyetü. Bu beyitte fi-sûret-i Âl-i ‘İmrân⁴⁴³ ﴿فُلَانٌ إِنْ أَلْفَضَلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مِنْ يَشَاءَ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾⁴⁴² 442 nazım-ı celîline işâret vardır.

[46. Beyit]

لَوْ نَأْسَبَتْ قَدْرُهُ أَيْائُهُ عِظْمًا

أَحْيَا أَسْمُهُ حِينَ يُدْعَى دَارِسَ الرِّمَمِ

[Onun mucizeleri büyüklük bakımından zatı derecesinde olsaydı, ismi anıldığı zaman çürüyen kemikleri bile dile getirirdi.]

كلمة لو حرف شرط، وهو انتفاء الثاني لانتفاء الأول، وناسبت من المناسبة وهي الاشتراك في شيء أو أكثر، وقدره بالنصب مفعول ناسبت، وضميره راجع [36a] إلى النبي عليه السلام، وقدر الشيء مبلغه في الكمال أو النقصان، وغلب استعماله في الكمال، وآياته بالرفع فاعل ناسبت، وهي جمع آية بمعنى العلامة، وعظمًا بالنصب تمييز عن إسناد ناسبت، وهو بمعنى العظمة، وجملة أحيا جواب لو، وأحيا من الإحياء، واسمه فاعل أحيا، ضميره راجع إلى النبي عليه السلام، وحين ظرف أحيا، ويدعى على صيغة المجهول من دعاه إذا طلبه، وضمير يدعى راجع إلى الله، ودارس مفعول أحيا، والرَّمَم جمع رَمَّة، وهي العظام البالية، فدراستها زيادتها في البلى.

[“Lev”, şart edatıdır ve bu harf ikinci durumun gerçekleşmemesini, birincinin gerçekleşmemesine bağlamaktadır. “Nâsebet”, “el-münasebet” kelimesinden türemiştir ve bir veya daha fazla şeyde

⁴³⁸ Derkenar: Ya’ nî te’ kîd ḡâbilindendir.

⁴³⁹ [Onu gözümle gördüm, onu kulağımla işittim, ona elimle vurdum.]

⁴⁴⁰ [“Ellerinin yazdığından ötürü onların vay hâline!” (Bakara, 2/79)]

⁴⁴¹ Derkenar: Ey, ‘Uḡûbet’ -i azîmet Tevrât-ı şerîfi taḡrîf ve tebdil edenler içindir yedleriniñ ketbinden olucu.

⁴⁴² Ya’ nî, “Münâfîḡlar ḡalblerinde olmayanı efvâhları ile derler.” [Âl-i ‘İmrân, 3/167]

⁴⁴³ Derkenar: Ya’ nî, “Ḥabîbim sen de! Taḡkîḡ, faẓl Allâhîñ ḡudretindedir, dilediḡi ḡuluna i’ tâ eder daḡi Allâhü Te’ âlâ kâmilü’l-’ ilimidir. [Âl-i ‘İmrân, 3/73]

⁴⁴⁴ Derkenar: (بكسر الراء) Çürümüş kemikler.

ortak olmayı ifade eder. “Kaderahu” kelimesi, “nâsebet” fiilinin mef’ulü olarak mansup gelir ve zamiri peygambere (sav) dönmektedir. “Kaderuş-şey’i” ifadesi, bir şeyin mükemmellik veya eksiklik derecesini ifade eder ve genellikle mükemmellik için kullanılır. “Âyâtuhu” kelimesi, “nâsebet” fiilinin fâilidir ve “işaret” anlamına gelen “âyet” kelimesinin çoğuludur. Nasb ile gelen “‘azamen” kelimesi, “nâsebet” fiiline isnat edilen bir temyizdir ve “büyüklük” anlamına gelir. “Ahyâ” cümlesi, “lev” edatının cevabıdır. “Ahyâ”, “el-ihyâu” kelimesinden türemiştir ve “ismuhu” kelimesi “ahyâ” fiilinin fâilidir, sonundaki muttasıl “hû” zamiri peygambere (sav) dönmektedir. “Hîne”, “ahyâ” fiilinin zarfıdır. Meçhul sigâ ile gelen “yud‘a” fiili “bir kimseyi çağırmak istediğinde onu davet etti” anlamında kullanılan “da‘ahu” fiilinden türemiştir. “Yud‘a” fiilinin zamiri Allah'a dönmektedir. “Dârise”, “ahyâ” fiilinin mef’ulüdür. “Râ”nın kesrelenmesiyle “er-rimemu”, “çürümüş kemikler” anlamına gelir ve “rimmetun” kelimesinin çoğuludur. Bu kelime, deforme olmuş kemikler demektir. “Dirâsetuhâ”, onların çürüme derecesinin artması anlamına gelir.]

Ve hâşılı ma‘ ne’l-beyt:

Ya‘ nî Hâzret-i Risâlet ‘Aleyhi’s-selâmîñ ‘alâmetleri ki esmâsı ve mu‘cizâtıdır kıadrine münâsib olaydı, lâzım olurdu ki ol zâtıñ ism-i şerîfiyle du‘â olunduğda ism-i şerîfi çürümüş kemikleri ihyâ ederdi velâkin ‘alâmetleri kıadrine münâsib olmadı kıadri ‘azîm olduğı ecilden ve ism-i şerîfi ile du‘â olunsa çürümüş kemikleri ihyâ etmez. Bi’l-küllîye in‘idâmıyla nidâ olunduğı vaqıtde ke-enne nâzım ne kıadar Hâzret-i Nebiniñ evşâf-ı kemâlini kemâl-i tarîk üzere beyân etdi ise dağı beyânda kuşûr etdim, binde [toğuz yüz] toğsan toğuzunu terk etdim, demekdir. Bu beyitde, Resûlu’llâhıñ ismi mevtâları ihyâ eylemez demek vâkı‘ a muğâlifdir. Zîrâ sâ‘ir enbiyâ-i ‘izâmde olan mu‘cizeniñ küllisi ol [36b] zâtıñ yedinde zühûr etdi. İsmi ile du‘â mevtâyı ihyâ eylemez demek ol zât-ı muhterem dâr-ı beğâ olduğdan soñra demekdir. Yoğsa hâl-i hayâtında mevtâları ihyâ ederdi. Nitekim ol zât-ı muhteremiñ zamân-ı sa‘âdetinde enşârdan bir yigit dâr-ı beğâ olduğda hâzır olanlar mevtâniñ yüzünü örtüvermişler. Mevtâniñ a‘mâ za‘îf vâlidesi var imiş. Haber vermişler “Oğluñ dâr-ı beğâ oldu.” deyü. Vâlidesi ağlayarak Resûl-i Ekrem hâzretlerine gelüp “Yâ Rab! Eger senin rızâña ve Resûlüñ rızâsına muğâbık ‘amel işledim ise bu şiddetden beni hâlâş eyle! Resûlüñ du‘âsı sebebiyle oğlumu ihyâ eyle!” dediğı vaqıtde Resûlu’llâhıñ du‘âsı sebebiyle Te‘âlâ hâzretleri ol mevtâyı ihyâ edüp hâzır olanlar ile ol mağâmda ta‘âm dağı yedi. Ve dağı rivâyet olunmuş ki Câbir bin ‘Abdu’llâh hâzretleri Resûl-i Ekrem hâzretlerini dâ‘vet edüp bir koyun kesdiğı vaqıtde ‘Abdu’llâh hâzretleriñ iki oğı var imiş. Küçük oğı koyunu keserken görmüş. Büyüğü görmediginden küçük birâderine su‘âl etmiş ki “Pederimiz koyunu nasıl kesdi?” deyü. Küçüğü büyüğüne “Gel yat da saña ta‘lîm edeyim.” dedikde büyüğü itâ‘at edüp yatıyor. Küçük bunu pıçağı eline [37a] alup boğazlıyor, vâlidesine kelleyi iletincek vâlidesi ağlıyor. Küçük oğlan havfindan nâşî tam üstüne çıkıyor, vâlidesi arka sıra yürüyünce küçük de tamdan kendünü bırakup ol dağı helâk oluyor. Vâlideleri bu muşibete şabredüp iki oğullarıñ mevtâlarını bir hırkaya şarup ta‘âm bişirmeye başlıyor. ‘Aleyhi’s-selâm Efendimiz da‘vete geldiğı vaqıt Cibrîl ‘Aleyhi’s-selâm nâzil olup “Yâ Muhammed Rabbiñ saña emretti. Câbir hâzretleriñ oğullarını ma‘iyyetde ta‘âma oturdurasın!” deyü buyurunca Resûlu’llâh “Ey Câbir, evlâdlarıñ getir ma‘iyyetde ta‘âm yiyelim!” buyuruyor. Câbir hâzretleri evine varup ehline su‘âl ediyor “Evlâdlarımız nerdedir?” deyü. Ehli cevâb ediyor, “Anlar hâzırda yoğdur.” Câbir hâzretleri dönüp huşûr-ı Resûle geliyor, “Yâ Resûla’llâh, evlâdlarımız hâzırda yoğdur.” deyü. Resûlu’llâh tekrâren “Getireceksin!” diyor. Câbir hâzretleri tekrâren evine varup ehline ikdâm ediyor. Ehli muğtar kalup kışşayı haber veriyor.

Cābir ḥazretleri ağlayarak Resūlu'llāha gelüp vāqı'adan ḥaber veriyor. Resūlu'llāh tefekkür ediyor. Der-ḥāl Cibrīl 'Aleyhi's-selām nāzil olup “Yā Muḥammed, Te'ālā ḥazretleri size emreder. Du'ā [37b] et mevtālara!” buyuruncaḡ Resūlu'llāh Efendimiz ol mevtālara du'ā edüp mevtālar diri oldukları ḥalde ḡalḡup Resūlu'llāh ile ma'ıyyetde ta'ām yiyorlar. Bunuñ emṡalı Resūlu'llāhdan şudürü keşirdir. Bu beytiñ ḡaşşası, sekerāt-ı mevti ḡāzır olan ḡastaya bu beyit oḡunmuş olsa va'cesi yetdi ise ölür va'cesi yetmedi ise şifā bulur, demişler.

[47. Beyit]

لَمْ يَمْتَحِنًا بِمَا تَعْيَا الْعُقُولُ بِهِ

حِرْصًا عَلَيْنَا فَلَمْ نَرْتَبْ وَمَنْ نَحْمِ

[Bize olan aşırı sevgisinden dolayı o, aklın almadığı şeyle bizi imtihan etmedi. Biz de şüpheye düşmedik ve şaşırıp bir hata yapmadık.]

لم يمتحنًا من الامتحان بمعنى الاختبار والابتلاء أو من المحنة، وبما متعلق بـ يمتحننا، وما عبارة عن الشرع الشريف، وتعني مضارع من عي لا من أعيا بمعنى تحير وعجز، والعقول جمع عقل، وبه متعلق بـ تعيا، والضَّمير راجع إلى الموصول، وحرصًا مفعول له، أو حال أي ذا حرص، وعلى متعلق بالحرص، والحرص شدة الميل إلى الشيء، فلم ترتب الفاء نتيجة أي لم نشك، ولم نهم مضارع من «هام» إذا تحير

[“Lem yemtehinna”, “el-ımtihan” kelimesinden gelir ve “sınav” veya “deneme” anlamındadır ya da “el-mihne” kelimesinden gelir. “Bimâ”, “yemtehinna” fiilinin müte'allakıdır ve şer-i şerîfi ifade eder. “Ta'yâ”, “e'yâ” değil, “aciz kalmak” ve “şaşırmak” anlamına gelen “ayye” fiilinin muzârî hâlidir. “Ukûl”, “aklun” kelimesinin çoğuludur ve “bihî” ifadesi “ta'yâ” fiilinin müte'allakıdır. Zamir ism-i mevsule dönmektedir. “Hırsan”, mef'ulü lehtir veya “hırs/arzu sahibi” anlamında hâlidir. “Alâ”, “el-hırsu” kelimesinin müte'allakıdır. “El-hırsu”, “bir şeye karşı meylin güçlü olması” anlamındadır. “Felem nertab” ifadesindeki “fâ” harfi, “sonuç” ifade etmek için kullanılmıştır; “şüphe etmedik” anlamına gelir. “Lem nehim”, hayret edildiğinde kullanılan “hâme” fiilinin muzârîsidir.]

Veḡāşılı ma'n'el-beyt:

Ḥazret-i Fahr-i 'Ālem bizleri ta'ciz eden şey ile imtiḡān etmedi. Daḡi tekālîf-i şaḡḡa ile bize teklîf etmedi nitekim Benî İsrâ'îl zamânında olan tekālîf-i şaḡḡalar mişilli. Dîne ḡarām olup cemî' ḡatilde ḡışāşı ta'yîn olunması, daḡi ḡaḡā eden a'zâyı kesmek, [38a] daḡi necāset doḡunan⁴⁴⁵ şevbi maḡāş ile kırḡmak, daḡi tevbe bedelinde nefsinı ḡatıl, daḡi cum'a artesi 'amelî terk, daḡi keniseniñ ḡayrıda 'amel cā'iz olmamaḡ, daḡi bir gün bir gecede elli vaḡit farz olmaḡ, daḡi zekātda mâlik dörtde birini vermek, daḡi ḡayrıları mişilli. Yāḡud ta'b ve meşāḡḡāt veren 'amel üzerine bizi ḡaml etmedi. 'Aḡlı ta'ciz edecek mu'cizâtı ityân ile bizim üzerlerimize ḡariş olduḡı ecilden bizler daḡi nübüvvetde ve şerî'atde şek edüp taḡayyürde ḡalmadıḡ. Ol zāt-ı mükerrerem ümmetlerini ta'ciz etmemek ve ümmetleriniñ şek

⁴⁴⁵ Derkenar: Ḳāle 'Aleyhi's-selām: «رفع عن أمي الخسف والمسح والغرق» [Boḡulma, hayvana dönüştürülme ve yerin dibine batırılma cezaları ümmetinden kaldırılmıştır.]

ve taḥayyürden berī olmaları ümmetleriñ necātlarına delâlet eder. Bu beyitte fi-sûreti'l-Enbiyâ⁴⁴⁶ ﴿وَمَا

﴿وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ﴾ daḥi fi-sûret-i Āl-i 'Imrān

⁴⁴⁷ nazm-ı celîlelerine işâret vardır. Daḥi (أي لا حرج فيها) ḥadîs-i şerîfine⁴⁴⁸ işâret vardır.

[48. Beyit]

أَعْيَا الْوَرَى فَهْمٌ مَعْنَاهُ فَلَيْسَ يُرَى

لِلْقُرْبِ (فِي الْقُرْبِ) وَالْبُعْدِ مِنْهُ (فِيهِ) غَيْرُ مُتَّفَعٍ.

[Onun kemalini anlamak bütün varlıkları aciz bıraktı. Ona yakın ve uzak olanlarda hayret ve aczden başka bir şey görülmez.]

الإعْيَاءُ التَّعْجِيزُ، وَالْوَرَى بِمَعْنَى الْخَلْقِ، وَالْأَلْفُ وَاللَّامُ فِيهِ لِلِاسْتِغْرَاقِ، وَهُوَ مَفْعُولٌ أَعْيَا، وَفَهْمٌ فَاعِلُهُ، وَهُوَ مُضَافٌ إِلَى مَفْعُولِهِ أَيَّ فَهْمِهِمْ مَعْنَاهُ، وَمَعْنَى الرَّجُلِ كِمَالِهِ الْخَاصُّ بِهِ، وَالْفَاءُ فَصِيحَةٌ: أَيُّ إِذَا عَجَزَ [عَجَزَتْ] الْمَخْلُوقَاتُ عَنْ فَهْمِ مَعْنَاهُ، فَلَيْسَ يُرَى [38b] قَالُوا إِنَّ أَوَّلَ لَيْسَ لَا أَيْسَ، وَالْأَيْسَ اسْمٌ لِلْمَوْجُودِ، فَإِذَا قِيلَ لَا أَيْسَ فَمَعْنَاهُ لَا مَوْجُودٌ وَلَا وَجُودٌ، وَيُرَى مُضَارِعٌ عَلَى صِبْغَةِ الْمَجْهُولِ إِثْمًا مِنَ الرَّؤْيَةِ الْبَصْرِيَّةِ أَوْ مِنَ الرَّؤْيَةِ الْقَلْبِيَّةِ، وَاللَّامُ فِي الْقُرْبِ بِمَعْنَى فِي الْقُرْبِ وَالْبُعْدِ، إِثْمًا زَمَانِيًّا أَوْ مَكَانِيًّا، وَمِنْهُ ضَمِيرُهُ رَاجِعٌ إِلَى مَعْنَاهُ، وَالْإِنْفِجَامُ قَبُولُ الْإِلْزَامِ؛ أَيُّ الْعَجْزِ عَنْ إِتْيَانِ كِمَالِ مَعْنَاهُ.

["El-i'yâ", "âciz bırakma" anlamına gelir. "El-verâ", "yaratılmışlar/halk" anlamındadır ve başındaki "elif-lâm", istigrâk içindir. O, "a'yâ" filinin mef'ulüdür. "Fehmu", bu filin fâilidir ve mef'ulüne izafe edilmiştir, yani "onun anlamını onların anlaması" anlamındadır. "Er-racul" kelimesinin anlamı, ona özgü olan mükemmelliktir. "Fe" harfi, açıklayıcıdır. Yani, yaratılmışlar onun anlamını kavramaktan âciz kaldığında "leyse yürâ" (görülmez) denir. "Leyse" kelimesinin kökeninin "lâ eys" olduğu söylenir ve "el-eys", "mevcut olan" anlamındadır. Dolayısıyla "lâ eys" denildiğinde, "mevcut değil" veya "varlık yok" anlamına gelir. "Yürâ", meçhul bir fiil olup ya görsel algıdan ya da kalbî algıdan gelir. "Lâm" harfi, yakınlık için olup "yakınlıkta" veya "uzaklıkta" anlamındadır. Bu (görülme), zamansal ya da mekânsal olabilir. "Minhu" ifadesindeki muttasıl "hu" zamiri, "ma'nâhu" ifadesine dönmektedir. "El-infiḥâm", "zorunluluğu kabul etme" anlamına gelir; yani, "onun anlamının mükemmelliğine ulaşma konusundaki âcizliği kabul etme" anlamını kazanmıştır.]

Ve ḥâşılı ma' nâhu:

'Aleyhi's-selâm ḥazretleriñ kemâlâtınıñ ma' nâsını fehmetmek maḥlûkâtı 'âciz kıldı. Hiçbir aḥad kemâlâtını idrâk ve ihâṭaya vâsıl olamaz. Ol ma' nâ yakın ve ırâqdan ḥis olunmaz. 'Acz ve taḥayyür ve sükûtdan mā-^c adâ ki ol kemâlâtıñ künhüne vuşlatdan cemî^c 'âlem 'âciz olurlar, demektir. Bu beyit, cemî^c maḥlûkât üzerlerine zât-ı muḥterem ḥazretleriñ 'uluvviyeti ve şerâfetine delîldir. Zîrâ ol zâtıñ

⁴⁴⁶ [Enbiyâ 21/107]

⁴⁴⁷ Derkenar: Daḥi, "Te'âlâ ḥazretleri bu ümmetiñ şikleti ve üzerlerinde olan aḡlâllerini izâle eder." [A'râf 7/157]

⁴⁴⁸ Derkenar: 'Aleyhi's-selâm Efendimiz "Güç olmayan sehl-i tarîki istiḳâmet üzere ba's olundum." buyurur. [Mirkati'l-Mesabih, 6/2490]

me‘ānī-i ḥafīyye-i behiyye ve kemālāt-ı ‘aliyye-i seniyyesini fehim, kā’inātı bi-cem‘ihim ve maḥlūqātı bi-esrihim‘ āciz kıldı.

[49. Beyit]

كَالشَّمْسِ تَظْهَرُ لِلْعَيْنَيْنِ مِنْ بُعْدٍ
صَغِيرَةٍ وَتُكَلِّ الْأَطْرَفَ مِنْ أَمَمٍ

[Hz. Peygamber, uzaktan gözlere küçük görünen; fakat yakından (ve doğrudan bakılınca) gözü kamaştırır güneş gibidir.]

الشمس كوكب نحاري مُضيء لجميع العالم، وتظهر من الظهور على صيغة التأنيث، لأنَّ الشمس مؤنث، وللعينين على صيغة التثنية متعلِّق بـ تظهر، والألف واللام فيه للاستغراق أي لكل عين، ومن بعد متعلِّق به أيضًا، والبُعد بضمَّتين [39a] لغة في البعد، وصغيرة حال من فاعل تظهر، وتكل من الإكلال، وهو التعجيز عن الإدراك، والطرف العين، ومفعول تكل، وجملة تكل عطف على جملة تظهر، ومن أمم متعلِّق بـ تكل أو حال من الطرف، والأمم بفتحين القُرب.

[Güneş, tüm dünyayı aydınlatan gündüz gezegenidir ve “tezharu” fiili “ez-zuhûr” kelimesinden türemiş olup müenneslik sigasıyla gelmiştir. Çünkü “şems” kelimesi Arapçada dişildir. “Li‘ayneyn” kelimesi tesniye/ikil siga üzere olup “tezharu” fiilinin mute‘allakıdır. “Elif” ve “lâm”, istiğrak için kullanılmış olup “her göz için” anlamındadır. “Min bu‘di” ifadesi de bu fiilin mute‘allakıdır. İki dammeli “el-bu‘udü” bir lehçe olarak “uzaklık” anlamındadır. “Sagîraten” kelimesi, “tezharu” fiilinin öznesinin hâli olarak kullanılmıştır. “Tüküllü”, “el-iklâl” kelimesinden türemiştir. Bu fiil “idraki aciz bırakmak” anlamındadır. “Et-tarafu” kelimesi, “göz” anlamında kullanılmıştır ve “tüküllü” fiilinin mef‘ulüdüdür. “Tüküllü” cümlesi, “tezharu” cümlesine atıf yapılmıştır. “Min ümemin”, “tüküllü” fiiline veya “et-taraf” kelimesinin hâline mute‘allaktır. İki fetha ile “el-ememu” kelimesi, “yakınlık” anlamındadır.]

Ve ḥāşilü’l-ma‘ nā:

Ol Ḥazret-i Risāletîñ ḥālî şemsiñ ḥālîne müşābihdir. Nitekim güneş ırakdan küçük olarak görünür ve yakından gözleri kamaştırır. Ke-zālik Resül ‘Aleyhi’s-selām kemāl-i şu‘ā’ından ve kuvvet-i ziyāsından nāşî kendüye nazar edenleriñ gözlerini ta‘ciz ve taḥayyürde kıları ki sulṭān-ı kevneyn şağîr görünürdi. Ve eger im‘ān-ı nazar ile nazar olursa bir mertebe ‘azamet ve heybet ile görünürdi ki lisān ile vaşfolunmaz. Ol sulṭāna yakın ve ırak olanlarıñ mā-beynleri semāvātîñ fevķinden ve arzıyyeniñ taḥtı kadar tefāvüt eder. Bu beyitte ‘Aleyhi’s-selāmîñ kavline işāret-i ḥafīyye vardır: ⁴⁴⁹ اللهم

اجعلني في عيني صغيراً، أي لمشاهدة عظمتك، وفي أعين الناس كبيراً، أي لمكاشفة قدرتك

[50. Beyit]

⁴⁴⁹ Derkenar: Ey, “Yā Rab! ‘Aynımda beni şağîr kııl, ‘azametini müşāhede için ve nāşî ‘aynında beni kebir kııl, kudretini mükāşefe için.” [Keşfü’l-Estār, 3198]

وَكَيْفَ يُدْرِكُ فِي الدُّنْيَا حَقِيقَتَهُ

قَوْمٌ نِيَامٌ تَسَلُّوا عَنْهُ بِالْحُلْمِ

[Uyuyan ve gördüğü düşle avunanlar, dünyada onun yüce varlığını nasıl anlayabilir?]

هذا البيت تأكيد للأول، الواو عاطفة، وكيف ظرف يدرك فُؤِدْ عليه لصدارته، لأنه استفهام، والاستفهام لإنكار الوقوع، ويدرك مضارع معلوم من الإدراك، [39b] وفي متعلِّق بـ يدرك، وحقيقته مفعول يدرك، وضميره راجع إلى النبي عليه السلام، وحقيقة الشيء كماله الخاص به، وقوم فاعل يدرك، لفظه مفرد ومعناه جمع كرهط، ونيام بالرفع صفة قوم وهي جمع نائم، وتسلُّوا من التسلية بمعنى قنعوا واكتفوا، وعنه متعلِّق بـ تسلُّوا، والضمير إمَّا راجع إلى النبي عليه السلام، وإمَّا إلى حقيقته، والحلم بضمَّتَيْن ما يراه النائم في نومه من الخيالات.

[Bu beyit, ilkini pekiştirir. “Vâv” atfeden bir harftir. “Keyfe” kelimesi, soru edatı olduğu için cümlelerin başına getirilmiştir ve bu soru, (istifhâm-ı inkârî) gerçekleşmenin inkârı hakkında bir sorudur. “Yudriku” fiili, “el-idrak” kelimesinden türeyen malum bir muzari fiildir. “Fî” kelimesi, “yudriku” fiilinin müte’allakıdır. “Hakikatehu” kelimesi, “yudriku” fiilinin mef’ulüdüdür ve zamiri Peygamber’e (sav) döner. Bir şeyin hakikati, ona özgü olan mükemmelliktir. “Kavmun” kelimesi, “yudriku” fiilinin fâilidir; kelime tekildir ama anlamı “raht” gibi çoğuldur. Ref’ ile “niyâmun” kelimesi, “kavm” kelimesinin sıfatıdır ve “nâim” kelimesinin çoğuludur. “Tessellev” fiili, “kanaat ettiler, yetindiler” anlamındaki “et-tesliyetu” kelimesinden türemiştir. “Anhu” ifadesi, “tessellev” fiilinin müte’allakıdır ve zamir ya Peygamber’e (sav) ya da onun hakikatine atıfta bulunur. İki damme ile “el-hulum” kelimesi, uyuyan kişinin uykusunda gördüğü hayallerdir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Ya nî hâl-i ‘Aleyhi’s-selâm güneşe müşâbih olur oldu ise daği ol zât-ı muhteremiñ künh ve haqîkâtime dünyâda rü’yâ mişilli ednâ ma’rifete qanâ’at eden kişi, huşûsan qavm-i gâfil, ne keyfiyyetde idrâk edebilir? ‘Âkîl ve fâhim idrâk edemeyince qavm-i gâfil idrâk edemeyeceği evlâ bi’t-ṭurukdur. Bu beyitte ‘Aleyhi’s-selâmiñ qavl-i şerifine tenbih vardır: ⁴⁵⁰الناس نيام، وإذا ماتوا انتبهوا

[51. Beyit]

فَمَبْلَغُ الْعِلْمِ فِيهِ أَنَّهُ بَشَرٌ

وَأَنَّهُ خَيْرٌ خَلَقَ اللَّهُ كَلْبَهُمْ

[Onun hakkında ilmin varabildiği en son netice, onun bir beşer ve Allah’ın yarattığı bütün varlıkların en hayırlısı olduğudur.]

الفاء للتفصيل والتفسير، والمبلغ بمعنى المنتهى والغاية، والألف واللام في العلم عوض عن المضاف إليه، أي منتهى علم الناس، وفيه متعلِّق بـ مبلغ، أو ظَرْفٌ مُسْتَقَرٌّ صفة للعلم، وفيه حذف مضاف أي في شأنه عليه السلام، وأنَّ مع اسمها وخبرها خبر المبتدأ، والضمير للنبي عليه السلام، والبشر علم لنفس الحقيقة، [40a] وأنه خير عطف على أنه بشر، والخير (أي ما له عاقبة حميدة) ضد الشر، والخلق بمعنى المخلوق، وضمير كلهم راجع إلى الخلق، لأنه جمع معني، وهو تأكيد معنوي يفيد الشُّمول.

⁴⁵⁰ Derkenar: Ey, “Näs nevmde ve gâfletdedirler. Öldükleri vakitte uyanırlar.” [Sehâvî, el-Mekâsîdül-hasene, No1251]

[“Fâ” harfi, tafsil ve tefsir içindir. “El-meblağ” kelimesi, “son” ve “amaç” anlamındadır. “El-‘ilim” kelimesindeki “elif ve lâm” takısı, “insanların ilminin eriştiği son nokta” anlamına gelmiş olup muzafun ileyhe ıvaddır (Muzafun ileyh konumundadır). “Fîhi” ifadesi, “meblağ” kelimesinin müte’allakıdır veya “el-‘ilm” kelimesinin sıfatı olan müstekar bir zarftır. Burada “onun (Peygamber’in) durumu hakkında” anlamına gelen bir muzaaf hafzedilmiştir. İsmiyle ve haberiyle beraber gelen “enne”, mübtedânın haberidir ve zamir Peygamber’e (sav) aittir. “Beşerun” kelimesi, hakikatin kendisi için bir işarettir. “Ennehû hayrun” ifadesi “ennehû beşerun” ifadesine atfedilmiştir. “El-hayr” (yani iyi bir sonuca sahip olan şey), “şer”in zıddıdır. “El-halk” kelimesi, “yaratılmış” anlamındadır ve “kulluhum” ifadesinin zamiri, “el-halk” kelimesine döner. Çünkü o çoğul anlamlıdır ve bu, geneli ifade eden manevî bir tekiddir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Nâzım ahvâl-i ‘aczi beyân eylediye ezkiyânîñ fehminiñ nihâyetini ve ‘ulemânîñ ‘ilminiñ vuşul mağallini ta‘yîn ya‘nî Resûlü’llâhîñ haqqında ilmiñ nihâyet-i bulûğı dağî fehmiñ vuşülü, Hâzret-i Resûlûñ zâtınıñ mebnîsinde *ennehû beşerun* tağkîk Resûl beşerdir. Bundan ziyâde nâsîñ ‘ağlı idrâk etmez. Dağî Resûlü’llâh mağlûkâtîñ küllîsinîñ hayırlısı ve efdalidir ve kâ’inâtîñ seyyididir. Bu beyitte işâret var ki Hâzret-i Muğammed ‘Aleyhi’s-selâmîñ haqqîkati tavğ-ı beşerden hâric olup ‘inda’llâh fezâ’il-i keşîresi vardır.

[52. Beyit]

وَكُلُّ آيٍ أَنَّى الرُّسُلُ الْكِرَامُ بِهَا

فإنما اتَّصَلْتُ مِنْ نُورِهِ بِهَمِّ

[Bütün peygamberlerin getirdiği mucizeler, onlara, ancak onun nurundan ulaşanlardan ibarettir.]

هذا البيت تأكيد لسابقه وتنبيه على أن سائر الأنبياء مندرجة في خلق الله، الواو من قبيل عطف العلة على معلولها، أي إذ كل آيٍ وأتى بمعنى جاء، والرُّسُلُ بسكون السين لضرورة الوزن جمع رسول، والكرام جمع كريم، والباء في بها للملابسة متعلِّق بأتى، والضَّمير راجع إلى الآي، فإنما جواب الشرط، واتصلت ماض فاعله فيه راجع إلى آي، ومن متعلِّق ب اتصلت، وضمير نوره راجع إلى محمد عليه السلام، [40b] والنُّور الجواهر المضىء، والنار كذلك، وبهم متعلِّق ب اتصلت أيضًا، والضمير للرسول.

[Bu beyit, öncekini pekiştirir ve tüm peygamberlerin Allah’ın yarattıkları arasında yer aldığına dikkat çeker. “Vâv” harfi, sebebin sonuca atfedilmesi türündendir, yani “nitekim her ayet” anlamını içermektedir. “Etâ” kelimesi, “geldi” anlamındadır. Vezin gereği “sîn”in sükunuyla “er-rusûlü” kelimesi, “rasul” kelimesinin çoğuludur. “El-kirâmu” kelimesi, “kerîm” kelimesinin çoğuludur. “Bihâ” ifadesindeki “bi” harfi, “etâ” fiiliyle ilişkili olup, yakınlık görevindedir. Zamir “el-‘âye” kelimesine döner. “Fe’innema” ifadesi, şartın cevabıdır. “İttasalet” fiilinin faili olan zamir, “el-‘âye” kelimesine döner. “Min” ifadesi, “ittasalet” fiilinin müte’allakıdır. “Nûruhu” kelimesinin sonunda bulunan muttasıl zamir, Muhammed’e (sav) döner. “En-nûr”, aydınlatıcı cevherdir, “en-nâr” da böyledir. “Bihim” ifadesi de “ittasalet” fiilinin müte’allakıdır ve “bihim” kelimesine eklenmiş muttasıl zamir peygamberlere aittir.]

Ve hāşılı ma‘ne‘l-beyt:

Dağı her bir ‘alāmetler ki ol ‘alāmetler ile rusul-i kirāmlar geldiler. Taḥkīk, ol ‘alāmetler Muḥammed ‘Aleyhi’s-selāmiñ nūrundan sā‘ir enbiyāya muttaşıl oldu. Sā‘ir enbiyā-i ‘izāmiñ mu‘cizeleriniñ mebdē‘i Ḥāzret-i Muḥammed ‘Aleyhi’s-selāmiñ nūrundan ḥāşıldır. Cābir bin ‘Abdu’llāh el-Enşārī ḥāzretlerinden rivāyet olunmuş ki Cābir ḥāzretleri su‘āl etdim ki “Yā Resūla’llāh, anam babam saña fedā olsun! Cemī‘ eşyādan evvel Allāhiñ ḥalkından sen baña ḥaber ver!” dedim. Kāle Resūla’llāh: “Yā Cābir, taḥkīk, Te‘ālā ḥāzretleri cemī‘ eşyādan evvel seniñ Nebiñiñ nūrunı kendi Zāt-ı ‘Ulyāsımiñ nūrundan ḥalk etdi. Ol nūr, ḳudretu’llāh ile Te‘ālāniñ dilediği mekānda deverān eder. Ol vaḳitde levḥ ve ḳalem ve cennet ve cehennem ve melā‘ike ve gökler ve yerler ve güneş ve ay ve cin ve insān yok idi. Vaḳtā ki Allāhü Te‘ālā maḥlūḳātı ḥalk etmek murād edincek ol nūrı dört[e] taḳşim etdi. Ḳısm-ı evvelden ḳalemi ve ḳısm-ı şāniden levḥi ve ḳısm-ı şālīşden ‘arşı ḥalk etdi. Ve ḳısm-ı rābi‘i dört[e] taḳşim etdi. Ḳısm-ı evvelden ḥamele-i ‘arşı ve ḳısm-ı şāniden kürsiyi ve ḳısm-ı şālīşden sā‘ir melā‘ikeleri ḥalk etdi. Bundan şoñra ḳısm-ı rābi‘i [41a] ke-zālīk dört[e] taḳşim etdi. Ḳısm-ı evvelden semāvātı ve ḳısm-ı şāniden arāzini ve ḳısm-ı şālīşden cennet ve cehennemi. Bundan şoñra ḳısm-ı rābi‘i ke-zālīk dört[e] taḳşim etdi. Ḳısm-ı evvelden mü‘mininiñ gözleriniñ nūrlarını ve ḳısm-ı şāniden mü‘mininiñ ḳalbleriniñ nūrlarını ki ma‘rifetu’llāhdır ve ḳısm-ı şālīşden nefisleriniñ nūrlarını ki tevḥiddir *lā ilāhe illa’llāh Muḥammedü’r-resūla’llāh* dağı ‘arş ve kürsi benim nūrumdan dağı kerrübüyyūn ve r-rūḥāniyyūn melā‘ikeler benim nūrumdan dağı yedi ḳat gök melā‘ikeleri benim nūrumdan dağı cennet ve içinde olan ni‘metler benim nūrumdan dağı güneş ve ay ve yıldızlar benim nūrumdan dağı ‘aḳıl ve ‘ilim ve tevḥid benim nūrumdan dağı enbiyā-i ‘izāmiñ ervāḥları dağı resūl-i kirāmiñ ervāḥları benim nūrumdan dağı şühedā ve su‘adā[yı] benim nūrumdan ḥalk etdi. Ve ḳısm-ı rābi‘ olan nūrı her bir ḥicābda biñ sene iḳāme eyledi Te‘ālā ḥāzretleri. Ol maḳām ‘ubūdiyyet maḳāmıdır. Dağı kerāmet ve sa‘ādet ve hibet ve re‘fet ve ‘ilim ve ḥilim ve vaḳār ve sekīnet ve şābir ve şıdḳ ve yaḳīn ḥicābıdır. Vaḳtā ki nūr ḥicābdan ḳıdğı vaḳitde arza biner maşrıḳ ile maḡrib mā-beynini ziyālandırır nitekim ḳarañu gecede sirāc ziyā verdiği mişilli. Bundan şoñra Te‘ālā ḥāzretleri Ādem ‘Aleyhi’s-selāmi ḥalk etdiği vaḳitde ol [41b] ḥicābdan ḳıkan nūr Ādem ‘Aleyhi’s-selāmiñ üzerine bindi. Şoñra Şite naḳletti.” buyurdu ‘Aleyhi’s-selām Efendimiz. Bu ḥadış-i şerīfden ma‘lūm oldu ki sā‘ir enbiyā-i ‘izāma vāşıl olan ‘alāmetleriñ küllisi Ḥāzret-i Muḥammed ‘Aleyhi’s-selāmiñ nūrundandır. Zīrā taḥkīk cemī‘ kevneyniñ nūrı ‘Aleyhi’s-selāmiñ nūrundandır.

[53. Beyit]

فإنه شمسٌ فضِّلْهُمُ كَوَاكِبِهَا

يُظْهِرُنْ أَنْوَارَهَا لِلنَّاسِ فِي الظُّلْمِ

[Çünkü o bir fazilet güneşidir; diğere peygamberler ise (güneş batınca) karanlıkta insanlara parıltısını gösteren yıldızlar gibidir.]

هذا البيت تعليل وبيان للبيت السابق، الفاء للتعليل، والضمير راجع إلى النبي عليه السلام، وشمسٌ فضل أي كشمس فضل، وإضافة الشمس إلى الفضل بيانية، وشمس خير إن، وضمير «هم» راجع إلى الأنبياء عليهم السلام، ومبتدأ خبره كواكبها، والضمير راجع إلى الشمس، ويظهرن فاعله راجع إلى الكواكب، ومفعوله أنوارها، والضمير راجع إلى الشمس، وللناس متعلقٌ بـ يظهرن أي جميع الناس، والظلم جمع ظلمة، وهي خلاف النور.

[Bu beyit, önceki beytin gerekçelendirilmesi ve açıklamasıdır. “Fe” harfi, gerekçelendirme/sebepe içindir ve zamir Peygamber'e (sav) döner. “Şemsü fadlin” ifadesi, “faziletin güneşi gibi” anlamındadır ve “şems” kelimesinin “fadl” kelimesine izafeti beyâniyedir. “Şems”, “inne” edatının haberidir ve “hum” zamiri peygamberlere (sav) döner. Onun haberinin mübtedâsı “kevâkibuhâ” ifadesidir. Zamir “şems” kelimesine döner. “Yuzhirne” fiilinin fâili “kevâkib” kelimesine döner ve mef'ulü “envârahâ” ifadesidir. Buradaki zamir yine “şems” kelimesine döner. “Linnâs” ifadesi “insanların tamamı” anlamında olup “yuzhirne” fiilinin müte'allakıdır. “Ez-zulmü” kelimesi, “zulmet” kelimesinin çoğuludur ve o, nûr'un zıddıdır.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Ya' nî Hâzret-i Muḥammed 'Aleyhi's-selâm şems-i faẓl mişillidir ve sâ'ir enbiyâ-i 'izâm yıldız mişillidir ki ol yıldızlar güneşin envâr-ı ma'arifini qarañu gecede nâsın küllisine izhâr ederler. Nâzım murâd eder ki güneş sâ'ir nûrların sultânıdır. Güneş toğduğı vaqıtde yıldızların nûrları maḥv olur. Ke-zâlik Muḥammed 'Aleyhi's-selâm sâ'ir enbiyâ-i 'izâmın sultânıdır. Ol sultânın nübüvvet [42a] 'alâmetinden şems tarîkatı ve kevkeb şerî'ati leme'ân eylediği vaqıtde sâ'ir edyân maḥv ve envârı muẓmaḥil olur ol sultânın kemâl-i şu'â ve leme'ânından, demekdir. Ma'lûm ola ki cemî' enbiyâda olan ḥaşletler Hâzret-i Muḥammed 'Aleyhi's-selâmda dağı var idi. Ammâ melâ'ikelerin Âdem 'Aleyhi's-selâma secdeleri, alında Muḥammed 'Aleyhi's-selâmın nûrı var idi anın için idi. Ve ammâ cemî' esmâyı bilmekliği, ke-zâlik Muḥammed 'Aleyhi's-selâm da cemî' esmânın 'ulûmunu bilirdi. Ve ammâ İdrîs 'Aleyhi's-selâmın mekân-ı 'âlîye ref'i mişilli Muḥammed 'Aleyhi's-selâma mi'râc verildi. Cemî' enbiyânın maḳâmını ol gece geçdi. Ve ammâ Nûḥ 'Aleyhi's-selâma imân eden ümmetleri ğarqdan necât buldı. Ke-zâlik Hâzret-i Muḥammede imân eden ve etmeyen 'azâb-ı semâ ile helâk olmazlar. Qâle'llâhü Te'âlâ fi-sûreti'l-Enfâl: Ve ammâ İbrâhîm ⁴⁵¹ ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ﴾ 'Aleyhi's-selâma nâr-ı Nemrudı Te'âlâ berd ve selâm kıldı. Ke-zâlik Hâzret-i Muḥammed 'Aleyhi's-selâmdan ḥarbin nârını Te'âlâ'llâh söyündürdi. Qâle Te'âlâ fi-sûreti'l-Mâ'ide: ⁴⁵² ﴿كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ﴾ Ve ammâ İbrâhîm 'Aleyhi's-selâma maḳâm-ı ḥullet verildi. Ke-zâlik Muḥammed 'Aleyhi's-selâma da verildi. Ve ammâ İbrâhîm 'Aleyhi's-selâma puḫları kırmaḫ verildi. Ke-zâlik Muḥammed 'Aleyhi's-selâma cemî' puḫların kırılmaklığı verildi. Qâle Te'âlâ fi'l-İsrâ: ⁴⁵³ ﴿وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ، إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا﴾. Ve ammâ Hâzret-i Mûsâ [42b] 'Aleyhi's-selâma 'aşâyı yılana ḳalb etmek verildi. Ke-zâlik Muḥammed 'Aleyhi's-selâma Ebû Cehil taş atmaḫ murâd etdi. 'Aleyhi's-selâmın ketfeyn beyninde iki yılan görđi. Ḥavfindan Ebû Cehil ḳaçdı. Ve ammâ Mûsâ 'Aleyhi's-selâma yed-i beyzâ verildi. Hâzret-i Muḥammed 'Aleyhi's-selâma da verildi. Ḥattâ qarañu gecede ol zâtın nûruyla yere düşen inne bulunurdu. Ve ammâ Mûsâ 'Aleyhi's-selâma deryâyı şaḳ etmek verildi. Ke-zâlik Muḥammed 'Aleyhi's-selâma da ḳameri şaḳ etmek verildi. Ve ammâ Mûsâ 'Aleyhi's-selâma icâbet-i

⁴⁵¹ Derkenar: Dağı “Allâhü Te'âlâ kâfirlere 'azâb eder olmadı. Ḥâlbuki Ḥabîbim sen ol kâfirlerin içlerindesiñ.” [Enfâl, 8/33]

⁴⁵² Derkenar: Ya' nî, “Yahüd Resûlü'llâha her bâr muḥârebeyi murâd etdikleri vaqıtde beynderinde münâza'a ḳılmaḫ sebebiyle Allâh anların şerrini Resûlden def' eder.” [Mâide, 5/64]

⁴⁵³ Derkenar: Ya' nî, dağı “Ḥabîbim sen ḳavmiñe de! İslâm geldi. Şirk gitti.” [İsrâ, 17/81] İbn-i Mes'ûd ḥâzretlerinden rivâyet olunmuş ki 'Aleyhi's-selâm Efendimiz yevm-i fetihde Mekkeye dağil olduğı vaqıtde Mekke'de üç yüz altmış puḫ var imiş. 'Aşâ ile Efendimiz bu puḫların gözlerine bir bir dürtmüş de الباطل وزهق الحق buyurmuş. Cemî' puḫları yüz üzerine urup helâk eylemiş. Beyt üzerinde bir puḫ ḳalmış. Anı dağı Hâzret-i 'Aleyhi's-selâm emir ile kesr etmiş.

du‘ā verildi. Ke-zālik Muḥammed ‘Aleyhi’s-selāma lā-yu‘ad ve lā-yuḥṣā icābet-i du‘ā verildi. Ve ammā Mūsā ‘Aleyhi’s-selāma taşdan şu çıkarmağ verildi ise Muḥammed ‘Aleyhi’s-selāma Bedir Ğazāsında barmağları arasından şuyı iḥrāc etmek verildi. Bu ise eblağdır. Ve ammā Mūsā ‘Aleyhi’s-selāma Te‘ālā Tūr-i Sīnāda tekellüm etdi ise Muḥammed ‘Aleyhi’s-selāma Leyle-i İsrāda Sidre-i Mūntehāda tekellüm buyurdular. Ve ammā Hārūn ‘Aleyhi’s-selāma feşāḥat-i lisān verildi ise Muḥammed ‘Aleyhi’s-selāma cemī‘ ādemden ziyāde feşāḥat verildi. Ve ammā Yūsuf ‘Aleyhi’s-selāma bir cihetden ḥüsün verildi ise Muḥammed ‘Aleyhi’s-selāma cemī‘ cihetden ḥüsün verildi. Ve ammā Yūsuf ‘Aleyhi’s-selāma ta‘bīr-i rü’yā verildi ise Muḥammed ‘Aleyhi’s-selāma lā-yu‘addü ta‘bīr-i rü’yā verildi. Ve ammā Dāvūd ‘Aleyhi’s-selāma demiriñ līneti verildi ise Muḥammed ‘Aleyhi’s-selāma [43a] demiriñ līnetinden şoñra ağacı daḡı Te‘ālā telyīn etdi. Ve ammā Süleymān ‘Aleyhi’s-selāma cinleri Te‘ālā ‘asker etdi ise Muḥammed ‘Aleyhi’s-selāma da melā’ikleri ‘asker etdi. Ve ammā Süleymān ‘Aleyhi’s-selāma nebīyy-i melik olmağlığı verildi ise Muḥammed ‘Aleyhi’s-selāma hem nebīyy-i melik ve hem nebīyy-i ‘abd verildi. Ve ammā ‘İsā ‘Aleyhi’s-selāma dilsizleri ve ebraş marazasını iyü edüp mevtālarıñ iḡyāsı verildi ise Muḥammed ‘Aleyhi’s-selāma bunlarıñ cemī‘ si verildi. Nitekim Mu‘āz ḡazretleriñ ehli baraş maraızıyla ibtilā olup Resūlu’llāha şekvā etdi. ‘Aleyhi’s-selām ḡazretleri mübārek yediyle meş etdi. Te‘ālā şifā verdi. Nice mevtāları iḡyā eyledi.

[54. Beyit]

أَكْرَمَ بِخَلْقِ نَبِيِّ زَانَهُ خُلُقٌ

بِالْحَسَنِ مُشْتَمِلٍ بِالْبِشْرِ مُتَّسِمٍ

[Güzel ahlakla süslenen Hz. Peygamber’in yaratılışı Allah’ın ne büyük ikramıdır! Güzellik onu bürümüş ve güzel yüz ona nişan olmuştur.]

أكرم فعل تعجب على صيغة أمر الحاضر، والفاعل مستتر راجع إلى الله، أي ما أكرم الله بخلق نبي، والباء فيه زائدة على ما ذهب إليه الأخفش، متعلق [متعلقة] بـ أكرم، والخلق بمعنى الذات والصورة، والتنوين في نبي للتعظيم، والمراد منه محمد عليه السلام بقرينة المقام، وجملة زانه صفة لني، وهو من الزينة، والخلق فاعل زانه، وهو بضممتين جمع خلق بمعنى السيرة، والمراد أخلاقه الحسنة عليه السلام، وبالحسن متعلق بالمشتمل المؤخر فؤد للخصر، واللام [43b] للاستغراق، ومشتمل بالجر صفة بعد صفة لني، وهو على صيغة الفاعل بمعنى الإحاطة وبالبيشْر متعلق بالمتسم المؤخر، والبيشْر بكسر الباء البشاشة، ومتسم صفة بعد صفة لني، وهو اسم فاعل من الاتسام بمعنى الاتصاف من الوسم بمعنى العلامة.

["Ekrim" kelimesi, emr-i hâzır sigası üzere fiil-i ta'accübdür ve fâili, Allah'a dönen gizli bir zamirdir. İfade "Allah'ın peygamberleri yaratması ne kadar da güzel oldu." anlamındadır. Buradaki "bi" harfi, "ahfeş"ın görüşüne zaidir ve "ekrim" fiiliyle ilişkilidir. "El-halk" kelimesi, "zat ve suret" anlamındadır. "Nebi" kelimesindeki tenvin, yüceltme içindir ve bağlam gereği ondan kasıt Muhammed (sav)'dir. "Zānehu" cümlesi, "nebi" kelimesinin sıfatıdır ve "zīnet" kelimesinden gelir. "El-huluk" kelimesi, "zānehu" fiilinin fâilidir ve iki dammayla siret anlamında kullanılan "hulk" kelimesinin çoğuludur. Burada kastedilen, onun (sav) güzel ahlakıdır. "Bil-husni" ifadesi, hasr için öne alınan muahhar "el-müştemil" ifadesinin müte'allakıdır. "Lam" harfi, istiğrak/kapsayıcılık içindir. Cer ile gelen "müştemilin" kelimesi, "nebi" kelimesinin sıfatlarından biridir ve "kuşatma" anlamında fail sigasındadır. "Bi'l-bişri" ifadesi, sonra gelen "müttesim"

kelimesinin müte'allakıdır. "Bâ" harfi kesreli olarak gelen "el-bişru" kelimesi, "güler yüzlülük" anlamındadır. "Müttesim" kelimesi, "nebi" kelimesinin sıfatlarından biridir ve "el-ittisam" kelimesinden türediğinde "vasıflanma" anlamında; "el-veseme" kelimesinden türediğinde "işaret" anlamında kullanılan bir ism-i fâildir.]

Ve hâşılı ma'ne'l-beyt:

Nebîniñ halk[1] ne 'aceb ekrem oldı. Şol Nebî ki hulk kendüyi müzeyyen ve hüsünü ziyâde eyledi. Hüsni beşâsetli beşeresi müştemeldir. Nâzımın murâdı oldur ki bir zât ki kemâlde bu dereceye vâsıl ola her hâlde ol zâta iktidâ lâzım ve vâcibdir. Resûl-i Ekrem hâzretleri 'inde'l-kırâ'at temâyül eylediği beytiñ dördüncüsüdür. Bu beyti okurken tekrâr ve tek olarak okumalı.

[55. Beyit]

كالزهر في ترفِ والبدر في شرفِ

والبخر في كرمِ والدهر في همِ

[Hz. Peygamber yumuşaklıkta çiçek, şerefte dolunay, cömertlikte deniz, himmet hususunda sonsuz zaman gibidir.]

فالمصرع الأول لبيان حسن خلقه وصورته، والثاني حسن خلقه وسيرته، كالزهر ظرفٌ مُستقرٌّ مجرور على أنه صفة بعد صفة لني، أو مرفوع على أنه خبر مبتدأ محذوف، أي هو كالزهر، والكاف للتشبيه، والرف بفتح الزاي المعجمة نور النبات، وجمعه أرفار وأزاهر، وفي ترف متعلق بالتشبيه المستفاد من الكاف، والرف بفتح التين النعومة في الجلد، والبدر بالجر معطوف على [44a] الزهر، أي وكالبدر هو القمر في ليلة أربعة عشر [الخامس عشر]، وفي شرف عطف على في ترف، والمراد منه علو القدر (لا العلو المكاني) والبحر عطف على قربه أو بعيدة أي كالبحر. والكريم من أعطى الكل. والجود [الجواد] من أعطى الأكثر. والسخي من أعطى البعض. والدهر عطف على القريب أو البعيد أي كالدهر بفتح الدال بمعنى الزمان. والهيم جمع همة وهي قصد إكمال التوجه.

[İlk mısra, onun yaratılışının güzelliğini ve suretini, ikinci mısra ise güzel ahlakını ve siretini açıklar. "Kez-zehri" ifadesi, "nebi" kelimesinin sıfatlarından biri olarak mecrur bir müstekar zarf veya mahzuf bir müptedanın haberi olarak merfu olabilir, yani "o, çiçek gibidir" anlamındadır. "Kâf" harfi teşbih içindir. Fetha ile "ez-zehru" kelimesi, "bitkilerin nuru" anlamındadır ve çoğulu "ezhâr" ve "ezâhir" kelimeleridir. "Fi terafin" ifadesi, "kâf" harfinden elde edilen teşbihin müte'allakıdır. İki fetha ile gelen "et-terafu" kelimesi, derinin yumuşaklığı anlamındadır. Kesre ile gelen "el-bedri" ifadesi, "ez-zehri" kelimesine atıfla mecrur olup "o ayın on dördüncü gecesindeki dolunay gibidir" anlamındadır. "Fi şerefin" ifadesi, "fi terafin" ifadesine atıftır ve burada kastedilen, makamın yüceliğidir (mekânın yüceliği değil). "El-bahri" ifadesi, deniz gibi yakın veya uzak bir şeye atıfla kullanılmıştır. "El-kerîm", herkese veren kişidir. "El-cûd" ve "cevâd" (cömert kişi), çoğunu veren kimsedir. "Es-sahîy", bir kısmını verendir. "Ed-dehru" ifadesi, zaman gibi yakın veya uzak bir şeye atıfla kullanılmıştır. "Himem" kelimesi, "himmet" kelimesinin çoğuludur ve tam bir yönelişi kasteder.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Şol Nebî ki letâfetde ve hüsünde ve behcetde çiçege müşâbihdir. Daği şerefde ve ‘ulüvv-i menzelede ayıñ on dördüne müşâbihdir. Daği keremde ve ‘umüm nef de deñize daği himmetde ve mürüvvette zamâna müşâbihdir. Ya‘nî, evşâf-ı cemîle ve ahlâk-ı hamîdeniñ küllisi ol zâtta mevcûd, hiçbirinden hâlî degildir, demek olur.

[56. Beyit]

كَأَنَّهُ وَهُوَ فَرْدٌ فِي جَلالِهِ

فِي عَسْكَرٍ حِينَ تَلْقَاهُ وَفِي حَشَمٍ

[Onunla yalnızken karşılaştığın zaman, heybetiyle sanki o, bir ordu veya emrine amade olanlar arasında gibidir.]

تَوَهَّمُ الْقاصِرُونَ أَنَّهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ اتَّصَفَ بِالْكَرَامَةِ وَالْبِشَاشَةِ لَخَوْفِهِ مِنْ قَوْمِهِ، دَفَعَ ذَلِكَ، وَقَالَ كَأَنَّهُ وَهُوَ فَرْدٌ، كَأَنَّ لِلتَّشْبِيهِ، وَالضَّمِيرَانِ رَاجِعَانِ لِلنَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَالْوَاوُ لِلْحَالِ، وَالْفَرْدُ بِمَعْنَى الْمُنْفَرِدِ، وَهُوَ مَبْتَدَأٌ، وَفَرْدٌ خَبْرُهُ، وَفِي مَتَعَلِّقٍ بِالتَّشْبِيهِ، وَالْجَلالَةُ الْمَهَابَةُ وَالْعِظْمَةُ، هِيَ خَبْرٌ بَعْدَ خَبْرٍ، وَالضَّمِيرُ رَاجِعٌ إِلَى النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَفِي عَسْكَرٍ ظَرْفٌ مُسْتَقَرٌّ خَبْرٌ كَأَنَّ، وَحِينَ ظَرْفٌ التَّشْبِيهِ، وَتَلْقَاهُ مِنَ الْمَلِاقَةِ [44b] بِمَعْنَى الْوَصُولِ وَهُوَ خُطَابٌ لِكُلِّ أَحَدٍ يَصِلُحُ لِلخُطَابِ، وَضَمِيرُ الْمَفْعُولِ رَاجِعٌ إِلَى النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَفِي حَشَمٍ عَطْفٌ تَفْسِيرٌ وَبَيَانٌ، وَتَأْكِيدٌ لِلْعَسْكَرِ؛ أَيِ التَّوَابِعِ وَاللُّوَاهِقِ.

[Kusurlu olanlar, onun (Peygamber'in) kavminden korktuğu için cömertlik ve güler yüzlülükle nitelendiğini zannettiler. Bu yanlış anlamayı reddetti ve dedi ki: “Ke’ennehu ve hüve ferdun” (O, tek başına iken sanki...). “Ke’enne” kelimesi teşbih içindir ve iki zamir Peygamber'e (sav) döner. “Vâv” harfi, hâl bildirmek içindir. “Ferd” kelimesi, “yalnız” anlamındadır ve müpteda olarak kullanılmıştır, “ferd” onun haberidir. “Fi” ifadesi, teşbihin müte'allakıdır. “El-celâle” kelimesi, “heybet ve büyüklük” anlamındadır ve ikinci bir haber olarak kullanılmıştır. Zamir, Peygamber'e (sav) döner. “Fî ‘asker” ifadesi, “ke’enne”nin haberi olarak müstekar bir zarftır ve “hîne” teşbih zarfıdır. “Telkâhu” ifadesi, “el-mülâgâtü”den türemiş olup “ulaşmak” anlamındadır. O, hitaba uygun olan herkese yönelik bir hitaptır. Mef’ul zamiri, Peygamber'e (sav) döner. “Fî haşem” ifadesi, “yardımcılar ve takipçiler” anlamında olup “asker” kelimesinin açıklaması ve tekîdi olarak kendisine atfedilmiştir.]

Ve hâşılı ma‘ ne’l-beyt:

Nâzım bu beyitden murâd eder ki her ne kadar Faḥr-i Kâ’inât ḥazretleri ümmetiniñ üzerine ifrâṭla şefkate ve merḥamete delâlet eder ahlâk-ı hamîde ve evşâf-ı cemîle ki tevâzu‘ ve ḥilim mişilli kemâl şifâtlarıyla muttaşif ise daği ke-enne ‘Aleyhi’s-selâm celâlet ve kemâl-i metânet ve şecâ‘atde münferiddir ki her bir aḥad kendüye mulâkî olduğu vaḳitde ‘asker içinde ve tevâbi‘ levâḥıḳ ortasında cülüs eden mülükler müşilli mehâbetli idi. Ya‘nî yalnız olduğu hâlde ordu içinde vâkı‘ olan ser-‘askerler mehâbeti gibi belki dağa ziyâde mehâbet şâhibi idi. Bu kelâmiñ ḥulâşası, mü‘minler içinde ol zât-ı muḥterem cemâl şifâtını izḥâr ederdi. Kâfirler ve münâfıḳlar için de celâl şifâtını izḥâr ederdi. Zü‘l-cenâheyn idi. Rivâyet olunmuş ki taḥḳıḳ: Ebâ Cehil bir yetîme vaşî naşb olunup yetim ‘üryân-ı muḥtâc olduğu hâlde kendüye gelüp mālını ṭaleb etdiği vaḳitde Ebū Cehil yetîmi def‘ ve mālını daği vermemiş. Ol vaḳitde Ḳureyşin ekâbirleri yetîme “Resūlu’llāha git mālını alıverir.” demişler. Ḥâlbuki [45a] bu ḳavilden Ḳureyşin murâdları istihzâ, ya‘nî Resūlu’llāhiñ Ebū Cehile ḳudreti yetmez, bu feḥvâ

ile söylemişler. Yetim bu kelâmı ḥaḳîḳat zannedüp Resûlu'llâh kim olduğunu daḥi bilmez imiş. Resûlu'llâhı su'âl ederek gelüp ḥâlini ifâde etdiği vaḳitde Ḥazret-i Risâlet Efendimiz muḥtâc olanı reddetmez imiş. Yetimi ma' iyyetine alup Ebû Cehile vardığı vaḳitde Ebû Cehil kıyâma ḳalkup Ḥazret-i Resûle ta'zîm ve tevḳîr eyleyerek yetimiñ mâlını teslim eylemiş. Ḳureyşîñ müşrikleri Ebû Cehili ta'yîb eylemişler. “Yâ Ebâ Cehil, dînden çıktın mı?” demişler. Ebû Cehil “Dînden çıkmadım velâkin Resûlün şağında ve şolunda ḥarbeler gördüm. İtâ'at etmediğim vaḳitde dürter deyü ḥavf etdim.” demiş.

[57. Beyit]

كَأَنَّ اللَّوْلُؤَ الْمَكْنُونُ فِي صَدْفٍ

مِنْ مَعْدِنِي مَنْطِقٍ مِنْهُ وَمُبْتَسِمٍ

[Sedef içinde gizli inciler, sanki onun söz ve tebessümünden oluşmuştur.]

لما توهم القاصرون والجاهلون من البيت السابق أنه عليه السلام كان غليظ القلب، عبوس الوجه، شديد الكلام، دفعه فقال: كأنما اللؤلؤ، كأن للتشبيه، وما كافة عن العمل، واللؤلؤ الذرُّ البياض [الأبيض]، جمعه اللآلي بفتح اللام الأولى وكسر الثانية، واللؤلؤ مبتدأ خبره الآتي من معدني، والمكنون بالرفع صفة اللؤلؤ بمعنى المستور، والمصون المحفوظ، وفي صدف متعلق ب مكنون، والصدف ظرف يُرَى اللؤلؤ فيه في البحر، واختلفوا في أنه حي أم لا، والمعدن بكسر الدال محل المعدن بمعنى [45b] الإقامة، والمنطق مصدر من النطق أو اسم مكان، فمعدنه اللسان والشفة، ومنه صفة منطق، والضمير راجع إلى النبي عليه السلام، والمبتسم⁴⁵⁴ كالمنطق في الكلمة والمعدن.

[Önceki beyitte kusurlu ve cahil olanlar, onun (Peygamber'in) katı kalpli, asık suratlı ve sert sözlü olduğunu zannettiler. Bu yanlış anlamayı reddetti ve dedi ki: “Ke’ennemâ el-lü’lü” (Sanki inci...) “Ke’enne” kelimesi benzetme içindir ve “mâ” (mâ-i kâffe) edatı işin etkisini kaldırır. “Lü’lü”, beyaz inci anlamındadır ve çoğulu ilk “lâm” fetha ile, ikinci “lâm” kesre ile “leâlî” olarak gelir. “El-lü’lü”, mübtedadır, “min ma’deni” ifadesi onun gelen haberidir. Ref ile “meknûn” kelimesi, “gizlenmiş” anlamında “el-lü’lü” kelimesinin sıfatıdır ve “el-mesûn” (korunmuş) anlamındadır. “Fî sadefin” ifadesi, “meknûn” kelimesinin müte’allakıdır. “Es-sadefu”, denizde incinin yetiştiği kabuktur ve canlı olup olmadığı konusunda farklı görüşler vardır. Dâl harfinin kesrelenmesiyle “el-ma’din”, “ikamet” anlamında “ ‘adn” kelimesinin mahallindedir. “Mantık”, “en-nutku” kelimesinin mastarı ya da ism-i mekândır. Bu yüzden “ma’denuhû” onun konuşma yeri dil ve dudaktır. “Minhu” ifadesi, “mantık” kelimesinin sıfatıdır ve zamir Peygamber’e (sav) döner. “El-müptesim” kelimesi, kelime ve ma’den açısından “el-mantık” kelimesi gibidir.]

Ve ḥaşîlü'l-ma' nâ:

Nâzım murâd eder ki ‘Aleyhi’s-selâmiñ kelâmı lisân ve şefeteynde ke-enne şadef içinde mestûr ve maḥfûz olan lü’lüye müşâbihdir. Şafâda ve revnaḳda ve gâyet beşâsetde ve letâfetde şol kelâm ki ‘Aleyhi’s-selâmiñ maḥall-i nuṭuḳ ve maḥall-i tebessümünden istiḥrâc olunur. Ya’ nî lü’lü’ şadef içinde

⁴⁵⁴ يقال بسم- بيسم - بسما من الباب الثاني، et-tebessüm fetḥateyn ile ḍaḥikden ednâ olan gülmekdir. Ḍaḥik kendü istimâ’ ede, âḥar istimâ’ etmeye, el-mübtessim ammâ fâ’il ev mef’ül.

mużırrātdan maḥfūz olup meydāna zuhūr ‘inde hāliş olduđı mişilli kelām-ı Resūl fem-i şerīfinden zuhūr ‘inde ebā’ıl ve mefāsidden maşūndur. Ḥaḫ üzere ‘şābitdir ve i’ timād lāzımdır.

[58. Beyit]

لَا طِيبَ يَغْدِلُ تُرْبًا ضَمَّ أَعْظَمَهُ،

طُوبَى لِمُنْتَشِقٍ مِنْهُ وَمُلْتَمِّمٍ

[Onun kemiklerini saran toprağa denk olacak hiçbir koku yoktur. Onu koklayana ve öpene ne mutlu!]

لا لنفي الحكم عن الجنس، والطيب اسم لما يُطَيَّبُ به، ويُعْدِلُ أَي يُساوي، وجملة يعدل خبر لا، واسمها الطيب، وتُرْبًا بضم التاء وسكون الزاء لغة في تراب، وهو مفعول يعدل، وضم بمعنى لصق ومس، والجملة صفة ترْبًا، والأعْظَمُ جمع عِظَام، والمراد جميع أعضائه عليه السلام، والضمير فيها راجع إلى النبي عليه السلام، وطُوبَى مصدر من طاب ك بُشِّرَى وزلفى، واسم شجرة في الجنة، وهو إمَّا صفة لترْبًا أو مبتدأ خبره لمنتشِق، ومنتشِق اسم فاعل من الانتشاق، وهو الإشمَام، ومنه متعلِّق [46a] ب منتشِق، وملتمم عطف على منتشِق، وهو من الالتئام بمعنى التقبيل.

[“Lâ” harfi, cinsin hükmünü nefyetmek/olumsuzlamak içindir. “Et-tayyibu”, güzel koku sürülen şeyin adıdır. “Ye‘dilu” ifadesi, “denk olur” anlamına gelir, “ye‘dilu” cümlesi “lâ”nın haberidir ve ismi “et-tayyib” kelimesidir. “Et-tâ” harfinin dammelenmesi ve “er-râ” harfinin sükûnu ile “turban” kelimesi, “turab” kelimesinin bir lehçeye ait kullanımıdır. “Damme” kelimesi “yapıştı, dokundu” anlamındadır ve cümle olarak “turban” kelimesinin sıfatıdır. “A‘zam”, “‘izâm” kelimesinin çoğuludur. Burada Peygamber’in (sav) tüm uzuvları kastedilmektedir. Zamir, Peygamber’e (sav) döner. “Tûbâ”, “büşrâ” ve “zülfâ” gibi “tâbe” fiilinden türemiş bir mastardır ve cennette bir ağacın adıdır. Bu kelime ya “turban” kelimesinin sıfatıdır ya da haberi “limün-teşik” olan bir mübtedâdır ve “mün-teşik”, “koklama” anlamında “intişâk” fiilinden türetilmiş bir ism-i faildir. “Minhu” ifadesi, “mün-teşik” kelimesinin müte‘allakıdır. “Mültesim”, “mün-teşik” kelimesine atfedilmiştir ve o, öpmek anlamına gelen “el-iltisâm” kelimesinden türemiştir.]

Ve ḥāşilü’l-ma‘ nâ:

Zāt-ı Resūle mute‘allık olur fezâ’iliñ zıkrinden fariğ olduğdan şonra Ravza-i Muḥahharanın şeref beyânına nâzım şürü‘ eyledi. Ya‘ nî ravza-i muḥahharada ‘Aleyhi’s-selâmın cesed-i şerīfine muttaşıl olan türāba müsāvî ve müşābih olur dünyāda envā’-ı tayyibden bir şey olmadı. Devlet ve sa‘âdet şol kimesne içindir ki ravza-i muḥahhara türābından koçulaya ve öpe. Enes ḥazretlerinden rivāyet olunmuş ki “Resūl ‘Aleyhi’s-selâmın misk ü ‘anberinden atyeb olur rāyiḥa koçulamadım.” buyurmuş. ‘Ulemā “Resūlu’llāhın ḫabr-i şerīfinin toprağı Beyden dağı Mescid-i Aḫsâ ve ‘arş ve kürsiden efdaldır.” demişler. ‘Ulemā iḥtilāf etmişler ki “Ravza-i muḥahharayı ziyāret sünnet midir yoḫsa vācib midir?” Ba‘zı Mālikiyyeler “Sünnetdir.” demişler ekşer Ḥanefiyyeler ve Şāfi’iyyeler “Vācibdir.”

من حجّ ولم يزرني فقد جفاني. Ve fī-hadīṣ-i āḥar... من وجد سعة ولم يعد إلي فقد جفاني،⁴⁵⁵ Kāle ‘Aleyhi’s-selām demişler.

⁴⁵⁶ Bu ḥadīşler ziyāretiñ terkinin ḥurmetine delālet ederler.

(الفصلُ الرَّابِعُ فِي ذِكْرِ مَوْلُودِهِ [مولده] عليه السّلام)

[Dördüncü fasıl: Hz. Peygamber aleyhisselamın doğumu hakkındadır.]

[59. Beyit]

أَبَانَ مَوْلِدُهُ عَنْ طَيْبِ عُنْصُرِهِ

يَا طَيْبِ مُبْتَدَأِ مِ نُهُ وَمُحْتَمِّمِ

[Allah, onun doğumunu tertemiz soyundan meydana getirdi. Ne güzel bir başlangıç ve ne güzel bir son!]

أبان بمعنى أظهر وكشف، والمولد بكسر اللام اسم زمان، وهو فاعل أبان، و [46b] مفعوله محذوف، أي عجائب كثيرة، والضّمير راجع إلى النبي عليه السلام، وعن متعلّق بـ أبان، والمراد من الطيب طهارته وخُلُوصه عمّا لا ينبغي، والعنصر بمعنى الأصل، والمقصود بالنداء محذوف، أي يا أيها العقلاء انظروا بنظر التعجب إلى طيب ابتدائه وانتهائه، فالمبتدأ والمختتم بمعنى المصدر ويجوز (أن يكون) اسم زمان، ومنه صفة مبتدأ، وضميره راجع إليه عليه السلام.

[“Abane” kelimesi, “açıkladı ve ortaya çıkardı” anlamındadır. “Mevlid” kelimesi (lâm harfi kesreli olarak) zaman ismidir ve “ebane” fiilinin failidir; mef’ulü ise hazfedilmiştir, yani “birçok harika şey.” Zamir, Peygamber Efendimiz’e (sav) dönmektedir. “An” edatı, “ebane” fiiline bağlıdır ve “tayyib” kelimesinden kastedilen, saflığı ve uygun olmayan şeylerden uzak olmasıdır. “Unsuru”, “asıl” anlamına gelir. “Nidâ” ile kastedilen şey hazfedilmiştir, Yani, “Ey akıl sahipleri! Onun başlangıcının ve sonunun saflığına hayretle bakın.” demektir. “Mübteda” ve “muhtetem” kelimeleri masdar anlamında olup, zaman ismi de olabilir. Bu kelimeler bir sıfat olarak “mübteda”ya bağlıdır ve zamiri, Peygamber Efendimiz’e (sav) geri dönmektedir. “An tîb” ifadesi “unsur”a muzaf olarak gelmiş, o da zamire muzaf olmuştur ki bu zamir de Peygamber Efendimiz’e (sav) dönmektedir.]

Ve ḥāşılı ma‘ne’l-beyt:

Ya‘nī ‘Aleyhi’s-selāmın aşl-ı tayyib[i] sebebiyle mekân-ı vilâdesi yâḥud zamân-ı vilâdesi zühür etdi. Aşl-ı tayyibden murâd Resûlün lâıyık olmayan şeyden şahâreti ve ḥulûşudur. Yâ kavim, ibtidâ-i emirde ve nihâyet-i zamânda Resûl ‘Aleyhi’s-selâmdan zühür eden tayyibe sizler nazâr eyleyiñ. ‘Aleyhi’s-selâm Efendimiziñ dünyâya zühürunda ‘ulemâ ihtilâf etmişler. Aşḥâb “Fîl senesi Mekke-i Mükerrermede dünyâya ayıñ on dördü mişilli zühür ve lema‘ân eyledi.” demiş ba‘zılar. Ve ba‘zılar “Fîl

⁴⁵⁵ Derkenar: Ya‘nī “Bir kimesne ḥaccede ve ḳudreti ola beni ziyârete ‘avdet eylemeye, baña cefâ etmiş olur.” [İthafü’s-Saadeti’l-Müttakin bi-Şerhi İhya-i Ulumi’d-Din, 4/415]

⁴⁵⁶ Derkenar: Ya‘nī “Bir kimesne ḥaccede beni ziyâret etmeye baña cefâ etmiş olur.” [Keşfü’l-Hafâ 2/288 (No: 2460)]

senesinden otuz sene sonra.” demişler ve ba’zılar “Kırk sene sonra.” demişler. ‘Ulemā ‘indinde kavli-i evvel muhtârdır. Rivāyet olunmuş ki ‘Abdu’llāh hazretleriniñ nuṭfe-i zekiyyesi Āmineniñ raḥm-i şadefine melekūt ve me’ālim-i ceberūtdan nidā olunmuş ki ehl-i şıdk u safā taḥkik cevāmi‘-i kudsi isnāyı daḥi cihet-i şeref-i a’lāyi koḫuladılar daḥi ‘ibādet seccādesini şaffū’s-şafāya döşediler [47a] melā’ike-i muḫarrebīniñ şufūfi eclinden taḥkik nūr-ı meknūn Āmineniñ baṭnına intikāl eyledi. Ol baṭn ki ‘aql-ı bāhire ve faḫr-i masūn sāhibidir. Daḥi Sehl bin ‘Abdu’llāhdan rivāyet olunmuş ki “Vaḫtā ki Te’ālā hazretleri Hazret-i Muḫammed ‘Aleyhi’s-selāmı recebiñ evvel cum’a gecesi Āmineniñ baṭnında ḫalk etmek murād etdiḡi vaḫitte Te’ālā hazretleri ol gece cennetiñ ḫazinedārlarına ‘Firdevsi açiñ!’ deyi emretti.” Daḥi semāvāt u arzda nidā olunur ki “Ḥazīne olunan nūr bu gecede vālidesiniñ baṭnında şābit olan Nebiyy-i Hādīniñ nūrudur, ol Nebīniñ ḫilḫati vālidesiniñ baṭnında tamām olur.” Daḥi rivāyet olunmuş ki “Ḥazret-i Risālet ‘Aleyhi’s-selām ana raḥmine vāqi’ olduḡı sene gāyet Ḳureyşe ḫaḫt var imiş. Ana raḥmine vāqi’ oluncaḡ yerlerde her bir şey çok bitiyor ve ağaçlar çok mīve veriyor. Ol seneye ‘senetü’l-fetḫ ve’l-ibtihāc’ tesmiye ediyorlar.” Daḥi bir rivāyetde taḥkik: Āmine “Kendüyi aḡrı duḡduḡı vaḫitte kimse bilmedi bir menzilde ben yalnız idim. ‘Abdü’l-Muṭṭalib tavāf ederdi. Bir emr-i ‘azīm işitdim, ḫavf etdim.” buyurur. “Şoñra bir beyāz kuş ḫanadı ḫalbim üzerine meş etdi benden ḫorku ve aḡrı def’ oldu. Bundan şoñra eṭrāfıma nazar etdim. Beyāz bir şerbet geldi, [47b] içdim. Bir ‘ālī nūr baña işābet eyledi. Bundan şoñra çok raculler gördüm; havāda durmuşlar, ellerinde gümüşden ibriḫler var. Te’ālā gözümüñ perdesini keşfetti, maşrıḫdan ve maḡribe ḫadar yeri gördüm. Daḥi üç sancaḡ gördüm; biri maşrıḫa ve biri maḡribe ve biri Ka’beniñ üzerine dikilmiş. Beni aḡrı dutdı, Muḫammed ‘Aleyhi’s-selām dünyāya zuḫūr etdi. Ben ol zāta nazar etdim, ol zāt secdeye varmış mübārek barmaḡını semāya ḫaldırılmış mutaḫarri’lar mişilli. Bundan şoñra bir beyāz bulut semādan iḫbāl edüp ol zātı iḫāta eyledi. Ol vaḫitte bir nidā işitdim ‘Maşrıḫdan maḡribe cevelān ediñ, daḥi deñizlere dāḫil oluñ, ol zātıñ na’t ve şüretini bilesiñiz.’ deyi.”

[60. Beyit]

يَوْمَ تَقْرُسُ فِيهِ الْقُرْسُ أَهْمٌ

فَدَأْ نَذَرُوا بِمَجْلُولِ الْبُؤْسِ وَالْيَقَمِ

[[Onun doğduḡu gün] öyle bir gündür ki, o gün İrānlılar keder ve azapların gelişiyle korkutulduklarını sezdiler.]

يوم بدل من المولد، والمراد من اليوم النهار، والأصح أنه عليه السلام ولد يوم الاثنين، فعن قتادة أنه عليه السلام: «سئل عن صيام يوم الإثنين فقال: ذلك يوم ولدت فيه»، وعن ابن عباس أنه قال: «ولد عليّ السّلام يوم الإثنين، وأنزل عليه النبوة يوم الإثنين، وخرج مهاجراً يوم الإثنين، ودخل المدينة يوم الإثنين، ووضع القبر يوم الإثنين، وكذا فتح مكة يوم الإثنين وأنزل [48a] عليه سورة المائدة يوم الإثنين»، وتقرس أي نظر وعلم بالفراسة بكسر الفاء، وفيه متعلّق به، وضميره راجع إلى اليوم، والفرس بالرفع فاعله، والقُرس اسم جمع لأهل فارس، وأنهم أن مع اسمها وخبرها مفعول، والضمير للفرس، وقد للتحقيق، وأنذروا ماض مجهول من الإنذار بمعنى التخويف مع الإبلاغ، وضمير الجمع للفرس، ومجول متعلّق بالإنذار والحلول بمعنى النزول، والبؤس الشدة، واللام للاستغراق، أو للجنس، أو للعهد، واليَقَم عطف تفسير للبؤس وهو بفتحتين جمع نِقْمَة بكسر النون وهي النيدة والعقوبة.

[“Yevm” kelimesi, “mevled” kelimesinin bedelidir ve buradaki “yevm” ile kastedilen gündüzdür. Doğru olan görüş, Peygamber Efendimiz’in (sav) pazartesi günü doğduğudur. Bu konuda Katâde’den (ra) rivayet edilmiştir ki Peygamber Efendimiz (sav) pazartesi günü oruç tutma konusunda kendisine sorulduğunda şöyle buyurmuştur: “Bu, benim doğduğum gündür.” İbn Abbas’tan (ra) da şöyle rivayet edilmiştir: “Peygamber Efendimiz (sav) pazartesi günü doğdu, peygamberlik ona pazartesi günü verildi, pazartesi günü hicret etti, pazartesi günü Medine’ye girdi, pazartesi günü kabri hazırlandı, pazartesi günü Mekke fethedildi ve pazartesi günü Mâide Suresi ona indirildi.” “Teferrase” kelimesi ise “bakıp anlamak, ferasetle bilmek” anlamındadır. Burada fiilin fâili “furs” kelimesidir. “Furs” kelimesi, İran halkı için kullanılan bir topluluk adıdır. “Ennehum” ifadesi, ismi ve haberiyle birlikte mef’uldür; zamir ise İran halkına (fursa) döner. “Kad” kelimesi tahkik için kullanılmıştır. “Unzirû” kelimesi, “uyarmak” anlamında edilgen bir fiildir ve zamir topluluğa (fursa) döner. “Bi-hulûl” ifadesi, “inmek” veya “varmak” anlamına gelir ve “inzâr” (uyarı) fiiline bağlıdır. “Bü’s” (şiddet) kelimesi, “bütünlük” anlamına gelen lâm-ı istiğrak ile gelir; ayrıca “cins” veya “ahid” anlamında da olabilir. “Nikem” kelimesi, “bü’s” kelimesine bir açıklama atfı olarak eklenmiştir ve “şiddet” veya “ceza” anlamında olup “nikme”nin çoğuludur.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Mevlid-i Resûlden bedel ehl-i Fârisî ol günde teferrüs eylediler. Ya’ nî firâset ile mevlid-i Resûli zâhire ihrâc etdiler. Tahkîk ehl-i Fars üzerlerine nâzil olan şiddet ve niğmet sebebiyle tahvîf olunurlar. Nüzûl-i şiddetden murâd Resûl ‘Aleyhi’s-selâmın mevlid zamânında nâsa işâbet eden meşâ’ib ve hücum-ı mu’âtebdir. Rivâyet olunmuş ki Hâzret-i Risâlet ‘Aleyhi’s-selâm Efendimiziñ vilâdesi günün gecesinde melik-i Fars ki anın ismi Sâsândır bir rü’yâ görüyor. Tahayyürde çalup ehl-i memleketinde ne kadar kâhin ve sâhîr ve müneccim var ise cümlesini cem’ ediyor. Dağı Yahûduñ ruhbânlarından bir tâ’ife cem’ edüp Sâsân “Ben bir rü’yâ gördüm ve tahayyürde çaldım, ta’bîrinden [48b] haber verin!” dediği vakitte anlar da “Rü’yânı haber ver ki ta’bîr edelim.” diyorlar. Sâsân, “Rü’yâyı haber verdikten sonra ta’bîre i’timâd etmem, hem rü’yâdan ve hem ta’bîrinden haber vereceksiniz!” deyü teklîf eylemiş. Añlar da küllisi tahayyürde çalup ta’bîre kâdir olamamışlar. Ol vakitte içlerinden bir racul “Yâ melik! Rü’yânın ta’bîrini murâd edersen Şaîh adam gönder, ta’bîri ol bilir.” demiş. Melik ‘Abdü’l-Mesîhî Bahreyne gönderiyor. Şaîh senede bir kerre deñizden çıkup nâs anı bir altun şahîfe üzerine korlar imiş. Gelecek senelerde her ne ki vukû’ bulur ise Şaîh haber verir nâs haber verdiğini yazarlar imiş. ‘Abdü’l-Mesîh deñizden çıkacak deyü gözetmiş. Şaîh deñizden çıktığı vakitte melikiñ rü’yâsından bed edüp söylemiş: “Fars meliki rü’yâsında ‘Arab atları gördi. Atlar şehirlere toplup ‘Irâk develerini şehirlerden sürdi çıkardılar. Bu ‘alâmetler Tevrâtda ve İncilde mevşûf olan Hâzret-i Nebiyü’l-ümmî el-‘Arabî el-Hâşimî Muhammediñ vilâdesi ‘alâmetidir. Ve rü’yânın te’vîl[i], melikiñ rü’yâda gördüğü ‘Arab atları ol Nebiy-i Muhteremiñ aşhâblarıdır. Bilâd-ı Farsa dâhil olurlar. Bilâdları yakında fethederler. Sâsândan şehirleri alırlar.” deyü Şaîh bu haberi verincek ‘Abdü’l-Mesîh [49a] ağladı. “Niçin ağlarsın?” deyü su’âl edincek, “Ömrüm kalîl oldu ol Nebîye ulaşamam.” demiş. ‘Abdü’l-Mesîh ol maķâmdan rucû’ edüp melike ta’bîr[i] haber verincek Şaîh[i] katl ile emredüp Şaîh[i] katl ve başını şak etmişler.

[61. Beyit]

وَبَاتَ أَيُّوَانُ كِسْرَى وَهُوَ مُنْصَدِعٌ

كَشْمَلِ أَصْحَابِ كِسْرَى غَيْرِ مُلْتَمِعِ

[Kisra'nın adamlarının bir daha bir araya gelemeyecek şekilde dağıldığı gibi onun sarayı da öylece yarılıp ayrıldı.]

ثم شرع في بيان العلامة الثانية وعلامة الواقعة في يوم ولادته فقال: وبات ماض أي فعله في الليل أو صار، والجملة معطوفة على جملة تفرس، والعائد محذوف أي بات فيه، وإيوان بكسر الهمزة اسم معرب لسقف لا يكون لجانب مقدمه جدار، ويجوز فتحها وهو فاعل بات، والمراد منه بناء ساسان، وهو مضاف إلى كسرى، وهو اسم جنس لمن يملك العجم، كما أن قيصر اسم جنس لمن يملك الروم، والنجاشي لمن يملك الحبشة، وخاقان لمن يملك الترك، وفرعون لمن يملك مصر، وتبع لمن يملك اليمن، والواو في وهو حالية، والضميم راجع إلى الإيوان، ومنصدع اسم فاعل من الانصداع بمعنى الانحدام والتفرقة، قوله كشمل جواب لسؤال مقدر تقديره هل بني بعد الانحدام أم لا؟ أي كتنفرك أصحاب كسرى، وما جمعوا بعد التفرقة كذلك الإيوان تفرق وما جمع، كشمل ظرفٌ مُسْتَقَرٌّ حال، أو صفة مصدر محذوف؛ أي انصداعًا كشمل هو من الأضداد هنا بمعنى التفرقة، [49b] وغير حال من شمل مضاف إلى ملتئم من الالتيام* [الالتئام] أي غير مجتمع.

[Sonra, Peygamber Efendimizin (sav) doğduğu gün gerçekleşen ikinci işareti açıklamaya başladı ve şöyle dedi: “Bate” kelimesi, geçmiş zaman fiili olup gecede gerçekleşen bir eylemi ifade eder veya “oldu” anlamına gelir. Cümle, “teferrase” fiiline atıfla bağlanmıştır ve cümlenin dönüş zamiri hafzedilmiştir. Yani, “O gece öyle oldu.” “İvân” kelimesi, Arapçalaşmış bir isimdir ve ön cephesinde duvar olmayan bir tavan anlamındadır; bu kelimenin fâili olarak da kullanılabilir. Buradaki “ivân” kelimesi Sasanî yapısını ifade eder ve Kisra’ya izafe edilmiştir. “Kisra” kelimesi, Acem krallarını ifade eden cins isimdir; tıpkı “Kayser”in Roma imparatorları, “Necaşî”nin Habeşistan kralları, “Hâkan”ın Türk kağanları, “Firavun”un Mısır kralları ve “Tübbâ”nın Yemen hükümdarları için kullanılması gibi. “Ve hüve” bağlacı, hâl cümlesi olarak gelir ve zamir “ivân”a döner. “Munsadı” kelimesi, “çatlamak” veya “dağılmak” anlamına gelen “insidâ” fiilinden türemiş bir ismi faildir. “Keşemli” ifadesi, gizli bir sorunun cevabıdır, bu soru şöyle düşünülebilir: “Çatlayıp dağıldıktan sonra tekrar inşa edildi mi?” Yani, “Kisra’nın adamlarının dağılması gibi dağılmış ve bir daha toplanmamıştır; ivân da öyle dağıldı ve bir daha bir araya gelmedi.” “K’eşemli” (şeml gibi) tabiri, duruma bağlı bir hâl ya da hafzedilmiş bir mastara sıfat olabilir. Burada “şeml” (toplanma) kelimesi, zıt anlamlısı olan “dağılma” anlamında kullanılmıştır ve başka bir hâliyle de “bütünlükten uzak olan” anlamına gelir. “Gayru’l-müctemia” (bir araya gelmemiş olan) ifadesine zıt anlamlı bir ek olarak gelir ve bu, bir araya gelmeme veya birleşmeme anlamındadır.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Daği Resülün dünyaya zühür gününde Kisrânın köşkleri yıkıldı ve kubbeleri çatladı ve yarıldı. Hâlbuki münkesir ve müteferriklendir; ictimâc kabûl etmeyen aşhâb-ı Kisrânın teferriklere mişilli. Rivâyet olunmuş ki taḥkîk: Sāsân ol köşki ḫoḫsan senede binâ edüp altun şuyı ile ve zeberced ve lü’lü’ ve kıymeti ‘aẓîm olan cevâhirler ile zînetlemiş. Vaḫtâ ki ‘Aleyhi’s-selâm ḫazretlerinin vilâdesi gecesi

ol köşk titreyüp yıkılıyor. On dört şerefe yere düşüyor. Sekiz şerefe bākī kalıyor. On dört yıkılan şerefeniñ ‘adedince Kısra mülüklerine Hzret-i Muhammed ‘Aleyhi’s-selām mālîk olacağına işâret etmiş. Bu beyitte Kısra lafzı iki def‘a zikrolundu. “Kısralar beyninde muğâyere var.” demişler. Ve “Bu beyitte iki kışşaya işâret var.” demişler. Mısrâ‘-ı evvel, Sāsān isminde olan Kısranıñ köşkünüñ harābına işâretidir. Ve mısra‘-ı şānī, Yezdicer[d] isminde olan Kısranıñ kışşasına işâretidir. Yezdicer[d] Kısralarıñ āhiri olan melik imiş. Fars beldesiniñ küllisine mālîk olup şecā‘atde meşhūr olan Rüstemi ser-‘asker etmiş. Ve cemī‘ hazā‘ini āna teslīm edüp “Dilediğün miqdārı silāh ve altun gümüş aḥz et [50a] ve ‘Arabiñ şerrini benden def‘eyle!” demiş. Rüstem bilād-ı Ḥorasāndan iki yüz biñ ‘asker ile bilād-ı ‘Irāka gitmiş. Ehl-i zimmetiñ küllisi kendüye tābī‘ olup ‘ahdlerin bozmuşlar. Ol vaḳit ‘Ömer raḍıya’llāhü ‘anh ḥazretleriniñ ḥilāfeti vaḳti imiş. Raḍıya’llāhü ‘anh ḥazretleri çok ‘asker düzüp Sa‘d bin Ebī Vaḳḳāş ḥazretlerini ser-‘asker edüp ‘Irāk tarafına irsāl ve muḳaddem ‘Irāk tarafında olan ‘askere de emir-nāme irsāl etmiş ki “Sa‘d ḥazretleri ol tarafa vardıkda itā‘at ediñ!” deyü. Sa‘d bin Ebī Vaḳḳāş ‘Irāka vardığı vaḳitde Rüstemiñ ‘askeri ile iki ‘asker birbirlerine muḳābele ediyorlar. Ol vaḳitde Hilāl bin ‘Alḳametü’l- Heysemī ḥazretleri Rüstemi görüp Rüstemi ḳatlı ediyor. Sa‘d bin Ebī Vaḳḳāş Hilāl bin ‘Alḳameye Rüstemiñ üzerinde olan mālī i’tā ediyor. Üzerinde yetmiş biñ dirhem gümüşüñ kıymetine bālīg olur mālī çıkmış ḥācından mā‘adā, ḥācınıñ kıymeti yüz biñ dirheme bālīg olmuş. Ehl-i Fars münhezim olup Sa‘d ḥazretleri cem‘iyyetlerini perīşān ve ‘askerlerini ḳatlı ediyor. Bundan soñra bir daḥi kendülerini düzemiyorlar. Ehl-i İslām külliyetli māl-ı ḡanīmete nā’il oluyorlar. Küffārın sancaḳlarını alup māl-ı ḡanīmetle ‘Ömer raḍıya’llāhü ‘anh ḥazretlerine varıyorlar. ‘Ömer raḍıya’llāhü ‘anh ḡanīmeti Müslimīn [50b] beyninde taḳsīm ediyor. ‘Alī kerrema’llāhu veche ḥazretlerine sancaḳda bir ḳarış sehm düşüyor. Ol bir ḳarışı on biñ altuna şatıyor.

[62. Beyit]

وَأَلْتَأُرْ خَامِدَةً أَلَا نَفَاسٍ مِنْ أَسْفٍ

عَلَيْهِ وَالْتَهَرُ سَاهِي الْعَيْنِ مِنْ سَدَمٍ

[Onun doğumuna duyduğu eseften dolayı taptıkları ateşin nefesi kesilip söndü. Nehirleri de öfke ve üzüntüsünden kaynak ve yatağını değiştirdi.]

ثم شرع في بيان العلامة الثالثة والرابعة، فقال والنار، الواو عاطفة والجملة معطوفة على الجملة السابقة، وخامدة من الخمود وهو انقطاع شعلة النار مع بقاء جمرها وهي خير المبتدأ، ومضاف إلى الأنفاس جمع نَفَس، وهو بالفتح ما يدوم ببقائه الحيوان، والمراد به شعلة النار، ومن أسف متعلق بـ خامدة، والأسف بمعنى الحزن، وعليه متعلق بـ أسف، والضمير إما راجع إلى النار وإما إلى يوم الميلاذ وإما إلى الفرس، ولكل وجهة من جهة المعنى، والنهر عطف على النار، والمراد منه ماء الفرات، وساهي العين بالرفع خير المبتدأ، أعنى والنهر والساهي بمعنى الغافل، والعين تجيء لمعان كثيرة، والمراد هنا منبع الماء، ومن (لفظ من بمعنى الأجلية) متعلق بالساهي، والسدم الحزن.

[Sonra, üçüncü ve dördüncü işareti açıklamaya başladı ve şöyle dedi: “Ve en-nâr” (ateş) kelimesi, bağlaç olarak kullanılmıştır ve önceki cümleye atıftır. “Hâmide” kelimesi, “humûd” kökünden gelir; ateşin alevinin sönmesi ama közlerinin kalması anlamındadır ve bu kelime, mübtedanın haberidir. “Enfâs” kelimesine muzaf olarak kullanılmıştır ve “nefes” kelimesinin çoğuludur.

“Nefes”, canlıların yaşamını devam ettiren şeydir, burada ise ateşin alevi kastedilmektedir. “Min esef” ifadesi, “hâmidê” kelimesine bağlıdır ve “esef”, üzüntü anlamına gelir. “Aleyhi” ifadesi de “esef”e bağlı olup zamir ateşe, doğum gününe veya Perslere dönebilir ve her üçü de anlam açısından uygun bir yorum sunar. “Nehir” kelimesi de “ateş” kelimesine atıf yapar ve burada “Fırat Nehri” kastedilmektedir. “Sâhî'l-ayni” ifadesi, mübtedanın haberi olarak kullanılmıştır. Yani “nehir” kastedilmektedir ve “sâhî” kelimesi “gafil” anlamına gelir. “Ayn” kelimesi birçok anlama gelir, burada suyun kaynağı anlamındadır. “Min” (neden-sonuç anlamında kullanılan edat), “sâhî” kelimesine bağlıdır ve “sedem” kelimesi ise üzüntü anlamına gelir.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Daği Hâzret-i Risâlet ‘Aleyhi’s-selâmîñ vilâdesiniñ ‘alâmetindendir kâfirleriñ tapındıkları âteşin şu‘lesiniñ söyünmesi hüzün eclinden için. Daği tapındıkları Fırâtiñ şuyunuñ kesilmesidir hüzün eclinden için. Nehr-i Fırat ‘Aleyhi’s-selâm Efendimize müştâk olup kavuşamadığı ecilden [51a] ağlayup ağıdığı yeri şaşırıyor yâhud Fars beldesine rucû‘ ediyor ol kâfirler anıñ hâdemesi oldukları ecilden.

[63. Beyit]

وَسَاءَ سَاوَةٌ أَنْ غَاضَتْ بِحَيْرِئِهَا

وَرَدَّتْ وَارِدُهَا بِالْعَيْظِ حِينَ ظَمِي

[Göllerinin yere batması Savalıları ümitsizliğe düşürdü ve susadıkları zaman göle gidenler öfkeyle geri döndüler.]

ثم شرع في بيان العلامة الخامسة فقال: وساء الواو للعطف، والجملة معطوفة على قريبها أو بعيدها، وساء بمعنى أحزن، وساء اسم مدينة عظيمة (من البلاد التي على ناحية العراق، والمضاف محذوف، أي: (أهل ساوة)، والمراد أهلها أي أحزن في ميلاده عَلَيْهِ السلام أهل ساوة، ثم إنَّ ساء إن كان لازماً تكون ساوة بالرفع فاعلاً له، وإن متعدياً تكون بالنصب مفعوله، وفاعله قوله إن غاضت، وغاض بمعنى غاب، وبحيرتها فاعل غاضت، والضمير إلى ساوة، والبحيرة اسم لمياه عظيمة في مملكة عراق العجم بين همدان [همدان] وقم، وتركب فيها السفن، وكان ماؤها لطيفاً، لا يُشابه مياه سائر البحار، وكان في أطرافها كنائس كثيرة وأسواق غفيرة، وكان الكفار يروجون كفرهم عندها، وقيل كانوا يعبدونها، فلمَّا وُلِدَ رسول الله غاب [غاص] ماء تلك البحيرة، ورد على صيغة المجهول، وواوه إمَّا للحال أو للعطف على غاضت، وَرَدَّتْ بمعنى رجعت، وقوله واردها نائب فاعل ل رد، والضمير راجع إلى البحيرة، والوارد بمعنى الذاهب لأخذ الماء، وبالغيب متعلق ب رد، أي بالغضب، وحين ظمي ظرف للوارد أو ل رد، وظمي أي عطش.

[Sonra, beşinci işareti açıklamaya başladı ve şöyle dedi: “Ve sâe,” burada “vâv” bağlaç içindir ve cümle yakın ya da uzak bir cümleye atıf yapar. “Sâe,” “üzdü” anlamına gelir. “Sâve,” büyük bir şehrin ismidir (Irak tarafında bulunan bir yer). Muzaf olan kelime hazfedilmiştir, yani “Sâve halkı” kastedilmektedir ve burada, “Peygamber Efendimiz’in (sav) doğumunda Sâve halkı üzüldü.” anlamı ifade edilmektedir. Eğer “sâe” fiili lâzım (geçişsiz) kabul edilirse, “Sâve” kelimesi merfû olarak fâil olur; eğer müteaddî (geçişli) kabul edilirse, “Sâve” kelimesi mansûb olarak mefûl olur ve fâili “in gâdat” cümlesidir. “Gâdat” kelimesi, “kayboldu” anlamına gelir ve

“bahîretuhâ” (gölü) onun fâilidir; zamir “Sâve”ye döner. “Bahîre,” Irak-ı Acem topraklarında, Hemedan ve Kum arasında bulunan büyük bir su kütlesinin ismidir. Orada gemiler yüzerdi ve suyu hafifti, diğer denizlerin suyuna benzemezdi. Kıyılarında birçok kilise ve kalabalık pazarlar bulunurdu; kâfirler burada küfürlerini yayarlardı hatta bu suya taparlardı. Peygamber Efendimiz’in (sav) doğumunda bu gölün suyu çekildi. “Rudde” (geri çekildi) kelimesi meçhul bir fiil olarak gelir; “vâv” hâl içindir ya da “gâdat” fiiline atıf yapar. “Rudde,” “geri döndü” anlamındadır. “Vâriduhâ” (ona gelen, su almak için gelen) kelimesi “rudde” fiilinin nâib fâilidir ve zamir “bahîre”ye döner. “Vârid,” su almak için gelen kişiyi ifade eder. “Bi’l-gayz” (öfkeyle) ifadesi, “rudde” kelimesine bağlıdır; yani, “öfkeyle geri dönmek.” “Hîne zımî” (susuz kalma anı) ifadesi, “vârid” ya da “rudde” kelimeleri için zarf olarak kullanılmıştır. “Zımî,” “susuz kalmak” anlamına gelir.]

[51b] Ve hâşilü’l-ma‘nâ:

Daği ehl-i Sâvanîñ tapındıkları deryânîñ şuyı Hâzret-i Risâletîñ mevlid gecesi kesilmesi ahâlisine hüzn verdi. Daği ehl-i Sâvanîñ şusuz olanları şu bulmadıkları vaqitde qablarını birbirine urup kırdılar. Şıfrü’l-yed oldukları hâlde gâzab ile girü döndüler. Bu daği kâfirleriñ üzerlerine ‘alâmet-i ‘azîme oldı, ‘ibret almadılar.

[64. Beyit]

كَأَنَّ بِالنَّارِ مَا بِالْمَاءِ مِنْ بَلَلٍ
حُزْنًا وَبِالْمَاءِ مَا بِالنَّارِ مِنْ ضَرَمٍ

[Sanki ateşte, sudaki ıslaklık (ve söndürme özelliği) varmış gibi üzüntüsünden (söndü). Su da ateşteki alev (ve yakma) özelliğine sahip gibiydi.]

هذا البيت تكملة للبيتين السابقين، فالمصراع الأول تكملة للبيت (الأخير)، والثاني للأول (من قبيل اللف والنشر المشوش، هذا من مُحَبِّنَاتِ اللفظ)، وكأَنَّ من الحروف المشبهة بالفعل، وبالنار ظَرْفٌ مُسْتَقَرٌّ خبر كان، متعلقٌ بحصل المقدَّر أي كأنه حصل بالنار أي نار الجوس، وما موصولة مع صلته [صلتها] اسم كأنَّ، وبالماء متعلقٌ بمقدر أي ما حصل بالماء ظرف مستقر صلة ما، ومن بلل بيان لما، والمراد بالماء ماء ساوة، وحزناً مفعول له أي لأجل حزن وقع فيهم يظنون مثل هذا الظن، وبالماء معطوف على النار أي وكأن بالماء، وبالنار على الماء بحرف واحد والعامل واحد، وهو كأن، ومن ضم بيان لما، والضم شعله النار أي نار الجوس التي لم تخمد ألف عام.

[Bu beyit, önceki iki beytin tamamlayıcısıdır. İlk mısra, son beytin; ikinci mısra ise bir önceki beytin devamıdır. Bu, “leff ve neşr-i müşevveş” (dağınık bir şekilde örülmüş leff ve neşr) sanatı olup, sözün güzelliklerinden biridir. “Ke’enne” (gibi) harf-i müşebbeh bi’l-fiil, “bi’n-nâr” (ateşle) tabiri ise istikrarlı bir zarf olup “ke’enne”nin haberi ve takdir edilen “hasıl” fiiline bağlıdır. Yani, “sanki Mecusilerin ateşiyle olmuş gibi.” “Mâ” ism-i mevsul ve sılası “ke’enne”nin ismidir; “bi’l-mâ” (su ile) ifadesi ise takdir edilen fiile bağlıdır, “mâ”ya müstekar bir zarf olarak gelir ve “bell”den (ıslaklık) açıklaması yapılır. Burada kastedilen “mâ,” Sâve Gölü’nün suyudur. “Hüznen” (üzüntüyle) ise mef’ulün leh olup, onların içlerinde olan bir üzüntüden dolayı böyle bir düşünceye kapıldıklarını ifade eder. “Bi’l-mâ,” “bi’n-nâr” ifadesine atıftır; yani “ve suyla da”

anlamında olup “bi’n-nâr” ile “bi’l-mâ” arasında sadece bir harf farklılığı vardır. İkisi de aynı “ke’enne” fiilinden etkilenir. “Min daramin,” “mâ”ya bir açıklama olarak gelir ve “darâm,” ateşin alevi demektir; yani burada Mecusilerin bin yıl boyunca sönmemiş ateşi kastedilmektedir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Tahkîk: Ehl-i Sâva zannetdiler ki tapındıkları şu kesildi ve kurudu ve şuyun yerinde âteş yandı, şuyun [52a] ıslagını kurutdu kendülerine hüznün işâbet ettiği ecilden şu âteşe tebdil oldu zannetdiler. Dahı ‘abede-i nâr olan Mecüsiler hüznüleri eclinden tapındıkları nâr söyünüp yerine şu oldu zannetdiler. Ya’ nî zübde-i merâm kâfirler Resûlu’llâhîni vilâdesi günü kendülere şol meretebe hüznün ‘arız oldu ki şu âteşe ve âteş şuya tebeddül etdi zannetdiler hayretlerinden nâşî.

[65. Beyit]

والجنُّ تَهْتَفُ وَالْأَنْوَارُ سَاطِعَةٌ

وَالْحَقُّ يَظْهَرُ مِنْ مَعْنَى وَمِنْ كَلِمٍ

[Onun doğduğu gün cinler sevinç çılgınlıkları atıyor, nurlar yükselip yayılıyor, hakikat manada ve sözde ortaya çıkıyordu.]

ثم شرع في بيان العلامة السادسة والسابعة فقال: والجن، والجملة معطوفة على سابقها أو الواو الحالية، والجن جوهر ناري يتشكّل بأشكال مختلفة، وهو في اللغة بمعنى الستر، وتهتف أي تصيح وتصوت وتتكلم بولادته عليه السلام، والأنوار بيان لعلامة أخرى. والجملة معطوفة على سابقها، والأنوار مبتدأ جمع نور، وهو جوهر مضيء، وساطعة خبر من السطوع بمعنى الظهور، وهذه الجملة الاسمية تدلّ على الدوام والثبات، ففيه إشارة إلى [أنّ] نوره عليه السلام باقٍ إلى يوم القيامة [القيامة]، ويرى ذلك النور من في قلبه نور، والحق الواو إمّا عاطفة أو الحالية وهو ضد الباطل، والحق مبتدأ، يظهر خبره من الظهور، ومن لا ابتداء الغاية متعلّق بـ يظهر، وتووين معنى للتعظيم أي معاني القرآن العظيم، ومن كلم أي ألفاظ [52b] القرآن.

[Sonra altıncı ve yedinci işaretin açıklamasına başladı ve şöyle dedi: “El-cinn,” bu cümle öncekine atıftır veya “vâv” hâldir. “El-cinn,” ateşten yaratılmış, farklı şekillere bürünebilen bir cevherdir ve dilde “örtü” anlamına gelir. “Tehtif,” bağırarak, ses çıkarmak ve konuşmak anlamına gelir. Burada Peygamber Efendimiz’in (sav) doğumunu haber vermek için ses çıkardıkları anlatılmaktadır. “El-envâr”, başka bir işaretin açıklamasıdır. Bu cümle de önceki cümleye atıf yapar. “El-envâr” müpteda olup “nûr” kelimesinin çoğuludur ve “parlak” anlamına gelir. “Sâtiatün” (parlak), haber olup “sâtû” kelimesi “görünmek” anlamına gelir. Bu isim cümlesi, sürekliliği ve devamlılığı ifade eder. Bu, Peygamber Efendimiz’in (sav) nurunun kıyamet gününe kadar kalıcı olduğuna bir işarettir. Bu nuru, kalbinde nur bulunanlar görebilir. “El-hakk”, “vâv” bağlaç veya hâl olabilir, “hakk” kelimesi “batılın” zıddıdır ve burada müptedadır. “Yazharu,” (ortaya çıkar) haberdir; “min,” başlangıç ifade eder ve “yazharu” fiiline bağlıdır. Bu, *Kur’an-ı Kerim*’in anlamlarına işaret eden bir yüceltme ifade eder. “Min kelim,” yani *Kur’an-ı Kerim*’in kelimelerinden ve anlamlarından bu hakikat ortaya çıkar.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Daḥi tā'ife-i cin nübüvvetiñ şıdkına delâlet eder şey ile tekellüm ederler. Daḥi nübüvmete delâlet eder envâr zuhûr edicidir. Daḥi ḥaḳ cānib-i bāından ve cānib-i zāhirden zuhûr eder. Ve ammā cin setri-ma'nāsına nāsıñ gözünden gā'ib olmak Allāhın ḳullarına ni'metidir. Cinniñ şüreti ḡayet ḳabih̄ olduḡu ecilden gören ādem taḥammül edemeyüp yā ölür ve yāḥud 'aḳlı zāyi' olur. Ke-zālik melā'ikelerin̄ şüretleri aḥsen şüretde olduḡu ecilden gören ādemiñ yā 'aḳlı zāyi' olur ve yāḥud ölür. Rivāyet olunmuş ki "Cin üç şınıftır. Bir şınıfınıñ ḳanatları vardır havāda uçarlar ve bir şınıfı yılan ve kelb şüretindedirler ve bir şınıfı yeryüzünde riḫlet ederler ve yürürler ve daḥi cinniñ insān mişilli millet-i keşiresi vardır." demişler. "Anlarıñ içinde Yahūdī ve Naşārā ve Mecūsī ve puḫa ḫapanları vardır ve Müslimleri içinde mübtedi'leri vardır ve küllisi mükellefdir." demişler. Rivāyet olunmuş ki Ḥāzret-i Risāletiñ vilādesi zamānında maşriḳ cinni maḡribe ve maḡrib cinni maşriḳa uğradıkları vaḳitte 'Aleyhi's-selām Efendimiziñ vilādesini tebşir ederler ve tekellüm ederler imiş. Ve daḥi Ḥāzret-i Resül 'Aleyhi's-selāmiñ vālidesi [53a] Āmineden rivāyet olunmuş ki "Resūlu'llāh dünyāya zuhûr vaḳtinde benden bir nūr zuhûr etdi, Şām ilini ziyālandırıdı." demiş. "Vālidesinden nūruñ zuhūrı ehl-i arzıñ ol zāt ile hidāyetine işāretidir." demişler ve "Şirk ḫulmetiniñ zevāline daḥi işāretidir." demişler. Ḳāle'llāhü Te'ālā fi-süreti'l-Mā'ide: ⁴⁵⁷ ﴿قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ﴾

[66. Beyit]

عَمُوا وَصَمُّوا فإِعْلَانُ البشائرِ لمْ

تُسْمَعُ، وَبارِقَةُ الإِنذارِ لَمْ تُشْم

[Kör ve sağır kesildiler de müjdelerin ilanı işitilmedi ve korku şimşekleri görülmedi.]

هذا البيت جواب لسؤال مقدر، وهو هل آمن القوم بإخبار الجن بنبوته عليه السلام أم لا، فأجاب بقوله عَمُوا وَصَمُّوا أي لم يؤمنوا به، عمو فعل ماض بمعنى عدم الرؤية يعني الكفار لم يروا الأنوار الساطعة، وَصَمُّوا عطف على عَمُوا، يعني الكفار لم تسمع كلام الجن وتبشيرهم، فإعلان: الفاء للتفصيل أي إظهار البشائر جمع بشير [بشارة] بمعنى المخبر السرور، ولم تسمع على البناء للمفعول، والضَّمير راجع إلى الإعلان، وبارقة عطف على إعلان البشائر بمعنى لمع، والإِنذار الإبلاغ على وجه التخويف، ولم تشم بمعنى لم تنظر ولم تبصر، وضميره راجع إلى البارقة.

[Bu beyit, varsayılan "Acaba kavim, cinlerin Peygamber Efendimiz'in (sav) nübüvvetini haber vermesine iman etti mi yoksa etmedi mi?" sorusuna cevaptır. Soruya şöyle cevap vermektedir: "Amû ve summû", yani, iman etmediler. "Amû," görmeyen anlamına gelen geçmiş bir fiildir; kâfirlerin parlak nurları göremediğini ifade eder. "Sammû," "amû" fiiline atfedilmiş olup kâfirlerin, cinlerin konuşmalarını ve müjdelerini duymadıklarını belirtir. "İ'lân", (ilan etmek) "fâ" harfiyle ayrıntılı bir açıklamaya geçilir; bu, müjdeleyici haberlerin ilan edilmesi demektir. "İ'lân," edilgen bir şekilde kullanılmış olup zamir "i'lân" kelimesine dönmektedir. "Bârika", (parlamak) "i'lân" kelimesine atıf olarak kullanılmıştır ve "inzâr" (uyarı) korkutma yoluyla yapılan tebliğdir. "Ve lem teşum" (görmedi, hissetmedi) ifadesi, "bakmadı ve fark etmedi" anlamında olup zamiri "bârika" kelimesine dönmektedir, Allah Teala, Cuma Suresi'nde şöyle buyurmuştur: "Kitap yüklü eşeğe benzerler." (Cuma, 62/5)]

⁴⁵⁷ Derkenar: Taḫḫiḳ: "Ḳullarım Allāh tarafından size Ḳur'an geldi." [Māide, 5/15]

Ve hāşılı'l-ma' nā:

Kāfirleriñ gözleri görmez ve kulaqları işitmez oldular. Ya'nī gözleri görerek ve kulaqları işiderek haqq[ı] kabūl etmediler. Binā'en-aleyh köre ve şağıra teşbīh olundular 'adem-i nef' de. Qāle'llāhü Te'ālā fi-sūreti'l-Cum'a⁴⁵⁸: ﴿كَمَثَلِ الْهَمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا﴾ [53b] Ya'nī, "Himār kitabı arkasında götürüp kendüye fā'ide hāşıl olmadığı mişilli kāfir mu'annitler haqqı gözler haqqikat görürler ve işidirler lākin himār meşābesinde kendülere fā'ide hāşıl olmadığı ecilden köre ve şağıra teşbīh olundular."

[67. Beyit]

مِنْ بَعْدِ مَا أَخْبَرَ الْأَقْوَامَ كَاهِنُهُمْ

بَأَنَّ دِينَهُمُ الْمَعْوَجَّ لَمْ يَسْمَعْ

[Kavimlere, kendi eğri dinlerinin devam edemeyeceğini kâhinleri haber verdikten sonra dahi uyarıları fark edemediler.]

هذا البيت تفصيل لما قبله، قوله من بعد متعلق ب صموا ولم تسمع بهما معًا، وما مصدرية، والأقوام جمع قوم وهو مفعول أخير، وكاهنهم فاعله، وهو الذي يخبر بالمغيبات، بأن دينهم متعلق ب أخير، والدين في اللغة الطاعة والجزاء، وهنا بمعنى الطريق، والمعوج بالنصب صفة دينهم وهو اسم مفعول من الاعوجاج، ولم يسم بمعنى لم يد.

[Bu beyit, önceki beytin ayrıntılı bir açıklamasıdır. "Min ba'du" (bundan sonra) ifadesi, "sammû" (sağır oldular) ve "lem tesme" (işitmediler) fiillerine bağlıdır ve her ikisi için de geçerlidir. "Mâ" harfi mastar anlamında kullanılmıştır. "El-ekvâm" (topluluklar), "ahbera" (haber verdi) fiilinin mef'ulüdür. "Kâhinuhum" (onların kâhini) ise failidir ve gaybı haber veren kişiyi ifade eder. "Bi enne dînehum" (dinlerinin) ifadesi, "ahbara" fiiline bağlıdır. "Din" kelimesi dilde itaat ve karşılık anlamlarına gelir, burada ise "yol" anlamındadır. "El-mu'avvac" (eğri), mansûb olup "din" kelimesine sıfat olarak gelmiştir ve "el-'ivac" (eğrilik) kökünden türeyen ism-i mef'uldür. "Lem yakum" (devam etmedi) ifadesi ise "sürmedi, kalıcı olmadı" anlamına gelir.]

Ve hāşılı'l-ma' nā:

Ya'nī, kavm-i küffār haqdan kör ve şağır oldular şol vaqıtde ki kâhinleri ol kavme eğri olan dînleri kâ'im olmaz deyü haber verdikten sonra başāretleri bağlanup ke-enne kör ve şağır menziline tenzîl olundular her ne kadar haqqikaten kör ve şağır degiller ise de. Hāzret-i 'Āişe-i Şiddîka vālidemizden rivāyet olunmuş ki "Bir Yahūdî Mekke'de sâkin olurdu. Hāzret-i Resûl 'Aleyhi's-selâmîñ vilâdesi gece[si] Yahūd dedi: 'Yā ma'şer-i Qureyş, bu gece siziñ içinizde bir veled dünyāya zühür etdi mi?' Qureyş [54a] 'Bilmeziz.' dediler. Yahūd 'Siz nazār ediñiz bu gece bir veled zühür etdi.' dedi. 'Bu ümmetiñ nebîsidir. Keffeyn mā-beyninde 'alāmeti vardır.' dedi. Qureyş gitdiler su'āl etdiler. 'Abdu'llāh bin 'Abdü'l-Muṭṭalibiñ bir oğlı oldu.' dediler. Yahūdî ol mevlüdüñ vālidesine gitdi. 'Alāmetine baqdı, gördi, gāşyān olduğı hâlde yıkıldı. 'Benî İsrā'ilden nübüvvet gitdi.' dedi. Ya'nī, muḳaddem olan nebileriñ şer'i'ati nesh oldu, dedi."

⁴⁵⁸ [Cuma 62/5]

[68. Beyit]

وَبَعْدَ مَا عَايَنُوا فِي الْأَفْقِ مِنْ شُهُبٍ

مُنْقِضَةً وَفَقَّ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ صَنَمٍ

[Yerdeki putların (yüzüstü) düştüğü gibi ufukta yıldızların akmasını gördükleri hâlde yine fark edemediler.]

هذا البيت تفصيل، والمصراع الثاني علامة أخرى لولادته عليه السلام، وبعد: عطف على محل من بعد، وما مصدرية، وعايَنُوا ماضٍ من المعاينة، وفي الأفق متعلِّقٌ بـ عايَنُوا، والأفق يسكون الفاء للتخفيف جوانب السماء، ومن شهب بيان لما، والشهب بضمين جمع شهاب، وهو شعلة نار، أو النجوم، ومنقضة إمَّا صفة شهب، أو حال منه، أو خبر مبتدأ محذوف على صيغة مفعول من نقض أي سقط، وقوله: وفق ما بالنصب صفة مصدر محذوف أي انقضاءً موافقًا لانقضاء ما في الأرض، ومن صنم بيان لما هو الصورة.

[Bu beyit, önceki açıklamanın detaylandırılmasıdır ve ikinci mısra, Peygamber Efendimiz'in (sav) doğumunun başka bir işaretidir. "Ve ba'd" (ve sonra), "min ba'di"nin yerine atfedilmiştir. "Mâ" mastar anlamındadır. "Âyenû," "görmek, müşahade etmek" anlamında geçmiş bir fiildir ve "fi'l-ufuk" (ufukta) ifadesi ona bağlıdır. "Ufuk," ("fâ" harfi sakin) göğün sınırlarını ifade eder. "Min şuhub," (şu'leler) "mâ"nın açıklaması olup "şuhub" kelimesi, "şihâb" (şu'le, ateş parıltısı veya yıldız) kelimesinin çoğuludur. "Munkadât," (düşen, akan) ya "şuhub" kelimesine sıfat olarak gelmiştir ya da hâl konumundadır veya da gizli bir müptedanın haberi olarak gelmiştir. "Nakd" kökünden türeyen bir ism-i mef'uldür ve "düşmek, parçalanmak" anlamına gelir. "Vifke mâ" (uygun şekilde), mansûb olup gizli bir mastarın sıfatıdır, yani "yeryüzündeki parçalanma gibi bir parçalanma" anlamına gelir. "Min sanem" (putlardan), "mâ"nın açıklaması olup bu şekilde putların düşüşü ile gökyüzünde görülen bu hadiseler arasında bir uygunluk ifade edilir.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Daği kavm-i küffâr etrâf-ı semâda olan yıldızlarıñ yevm-i vilâdede şeyâ'îñ üzerlerine suqûtlarını [54b] mu'âyenet-i müşâhede ve gördükden şoñra imân etmediler. Ol sâkıt olan yıldızlar yerde sâkıt olan putlara muvâfık ve 'adedince olur. Kale'llâhu Te'âlâ fi-süreti's-Şâffât: ﴿فَاتَّبَعَهُ شُهَابٌ ثَائِبٌ﴾⁴⁵⁹ nazm-ı celîlinde olduğu mişilli. Rivâyet olunmuş ki emr-i kazâ olunduğdan şoñra⁴⁶⁰ hamele-i 'arş olan melâ'ikeler emriñ kazâsını işidirler, tesbîh ederler, daği aşağıda olan melâ'ikeler hamele-i 'arşdan işidirler, anlar da tesbîh ederler. Tesbîhiñ sebebi neş'e imiş deyü kazâu'llâhdan haber alırlar. Hâkezâ haber dünyâ göğüne nihâyet buluncaya kadar dünyâ göğünden şeyâ'îñ yerde olan kehenelere haber getirirler, bu haberler şâdıkdır. Velâkin keheneler ziyâde ederler ve yalan söylerler. Zamân-ı câhiliyyetde böyle idi. Hâzret-i Risâlet 'Aleyhi's-selâm dünyâya zühür edince Allâhiñ emriyle melâ'ikeler şeyâ'îñ üzerlerine yıldız atmağla göge çıkmaktan men' ederler.

[69. Beyit]

⁴⁵⁹ Derkenar: Ya' nî, "Te'âlâ şeytân üzerine ziyâ verir yıldızları tâbi' kıldı." [Şâffât, 37/10]

⁴⁶⁰ Derkenar: Ya' nî, "Te'âlâ hâzretleri bir emri hüküm ve kazâ edince melâ'ikeler ol hükmolunan emirden haber alırlar. Hattâ dünyâ göğüne nihâyet buluncaya kadar şeyâ'îñler andan alırlar biraz daği kizb ile keheneye ifade ederler."

حَتَّىٰ غَدَاً عَن طَرِيقِ الْوَحْيِ مُنْهَزِمٌ

مِنَ الشَّيَاطِينِ يَنْقُضُونَ أُنْتَرٌ مُنْهَزِمٌ

[Öyle ki şeytanlar (yıldızların akması karşısında) vahiy yolundan dönüp peş peşe kaçıyorlardı.]

هذا البيت بيان لانقضاء فائدتها، حتى لانتهاء الغاية، وغدا بمعنى أعرض، وعن متعلق بـ غدا، وطريق الوحي كناية عن السماء، ومنهزم فاعل غدا وهو اسم فاعل من الانحزام بمعنى الفرار من العدو بسرعة، ومن الشياطين صفة منهزم، وهو جمع شيطان، وجملة يقفوا حال منه وضميره راجع إلى المنهزم ويقفوا [55a] بمعنى التبعية، وإثر بالنصب مفعول يقفوا، والإثر بمعنى العقب.

[Bu beyit, "inkıdâd"ın (yıldız kaymasının) faydasını açıklamaktadır. "Hattâ", ulaşılacak son noktayı ifade eder. "Ġadâ," yüz çevirdi anlamındadır. "An" (uzaklaşmak) "ġadâ" fiiline bağlıdır. "Tarîku'l-vahy", gökyüzü için bir kinayedir. "Munhazim," (kaçan) "ġadâ" fiilinin öznesidir ve "el-inhizâm" (hızla düşmandan kaçmak) kökünden türeyen ism-i fâildir. "Mine's-şeyâtîn," (şeytanlardan) "munhazim" kelimesinin sıfatıdır ve "şeyâtîn" (şeytan) kelimesinin çoğuludur. "Yakfû," (izlemek) cümlesi "munhazim" için hâl konumundadır ve zamiri "munhazim"e dönmektedir. "Yakfû," "takip etmek" anlamındadır. "İsre" (ardından), mansûb olup "yakfû"nun mef'ûlüdür ve "isre," "ardından, peşinden" demektir.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Ya' nî Hâzret-i Risâlet 'Aleyhi's-selâmiñ vilâdesi gecesı göklere şu' üd⁴⁶¹ eden şeyâfîn üzerlerine yıldızlar atılırdı. Nihâyetinde şeyâfîn münhezim olup vahyiñ tarîk[i] olan ebvâb-ı semâdan a' râz ve birbir aqâbince firâr ederdi. Yıldızlar şeyâfîne idrâk edüp ba' zısını yaqar kül ederdi ve ba' zısını yaqar a' zâları mücrem olurdi ve ba' zısının ' aqlı zâyî' olurdi.

[70. Beyit]

كَأَنَّهُمْ هَرَبًا أَبْطَالُ أُبْرَهَةَ

أَوْ عَسْكَرٌ بِالْحَصَىٰ مِنْ رَاحَتَيْهِ رُمِي

[Onlar âdeta Ebrehe'nin yiğit erleri (!) veya (Hz. Peygamber'in) avuçlarından atılan çakıl taşları karşısındaki (bozguna uğrayan) asker gibiydiler.]

هذا البيت تأكيد غيب (بعد) تأكيد وتحقيق بعد تحقيق لانحزام الشياطين، كأن للتشبيه، وضميره راجع إلى الشياطين، وهربا حال من اسم كأَنَّ، وهو بفتحتين الفرار خوفاً، وأبطال بالرفع خبر كأَنَّ وهو جمع بطل بمعنى الشجعان، وأبرهة اسم ملك اليمن رئيس أصحاب الفيل، أو عسكر تشبيه آخر وإشارة إلى معجزة أخرى، وعسكر معطوف على أبطال، وبالحصى متعلق بـ رمي المؤخر، والحصى أحجار صغيرة، ومن راحتيه متعلق أيضاً بـ رمي المؤخر، وراحتيه بمعنى كفيه، وضميره راجع إلى النبي عليه السلام، ورمي ماض مجهول.

[Bu beyit, şeytanların yenilgisini teyit ve pekiştirme üzerine bir pekiştirmedir. "Ke'enne", benzetme içindir. Zamiri şeytanlara döner. "Heraben" kelimesi, "ke'enne"nin isminden hâldir. "Ve

⁴⁶¹ Derkenar: Ya' nî biribiri arkasına binüp göge çıkarlardı.

hüve bi-fetheteyn" iki fetha ile gelir, yani "firâr" korkudan kaçış demektir. "Ve ebtâlu", ref' hâlinde olup "ke'enne"nin haberidir. Bu, "batal" kelimesinin cem'i olup, "şücâ" anlamındadır. "Ebrehe", Yemen hükümdarının adı olup fil ordusunun başkanıdır. "Ev askar", başka bir benzetme ve başka bir mucizeye işarettir. "Ve askar", "ebtâl" üzerine atf yapılmıştır. "Ve bi'l-hasâ", "ramâ" (atmak) fiilinin müte'ahhirine müte'allıktır. "El-hasâ", küçük taşlar anlamındadır. "Ve min râhatayhi", aynı şekilde "ramâ" fiilinin müte'ahhirine müte'allıktır. "Ve râhatayhi", avuçları anlamındadır. Zamiri Rasûlullah aleyhisselama döner. "Ramâ" geçmiş zaman meçhul fiildir.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Hzret-i Risâlet Efendimiziñ vilâdesi gecesı şeyâfîniñ inhizâmı ve firârları, Yemen meliki Ebreheniñ [55b] inhizâmına beñzer yâhud Server-i Enbiyâ Efendimiziñ yed-i beyzâlarından Bedir Ğazâsında⁴⁶² ufacak taşlar atılıp münhezim olan ' askere beñzer cem' iyyetleri perişân olup bir dağı düzelmeme. Kemâ kıle'llâhü Te'âlâ fi-süreti'l-Enfâl⁴⁶³: ﴿وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى﴾ Ya'ni, "Habîbim hâkîkatde taşları sen atmadıñ; zâhiren sen atdıñ velâkin hâkîkatde Allâhü Te'âlâ atdı." Mısrâ'-ı evvel, aşhâb-ı Fîliñ kışşasına işarettir. Eger Efendimiz 'Aleyhi's-selâm rebî'ü'l-evveliñ on ikinci işneyn gecesı Fîl kışşası senesinde 'alâ rivâyet dünyâya zühür etdi ise kıble'n-nübüvvet zühür eden irhâşâtdan olur. Aşhâb-ı Fîliñ kışşası, taħkîk: Yemen meliki Ebrehe çok etbâ' şâhibi idi. Bir gün ava gitdi. Gezerken bir kıfile gördi. Ebrehe su'âl etdi, "Bunlar kimlerdir?" dedi. Haber verdiler ki "Bunlarıñ Mekkede bir beyti vardır, senede bir kerre anı ziyâret ederler." deyicek Ebrehe ğazablandı. Kıfile[yi] yoldan çevirdi. Vezîrine dedi: "Münâsib degil mi bir beyt binâ edelim, dünyâda nazîri olmasın, nâs bizim beyti ziyâret etsinler, 'Arab Mekkede kendi beytlerini ziyâret etsinler?' deyüp Ebrehe mühendisler ile bindi şahrâya çıktı. Gezerken Şan'â-yı Yemene üç sâ'at bir arz-ı vâsi' gördi. "Buraya bir kenîse binâ ediñ!" deyü [56a] emretti. Ol makâma bir beyt⁴⁶⁴ binâ etdiler ve tekmiñ etdikden şoñra altun ve cevâhirden kıdiller aşdılar, lü'lü' ve envâ'-ı cevâhirden müzeyyen kürsi yapup beyte kıoydular ve emvâl-i nefisleri beyte kıoydular. Ebrehe ol beytiñ içine kıademe ve kıaçıcılar kıoydı ve divârlarına altun ve lü'lü'den kıaçıklar urdular ve kıaçıcılara Ebrehe tenbîh etdi: "Ehl-i Hicâzdan bir kıimesne gelir ise izin veriñ beyte dâhil olup nazâr etsiñler. Recâ olunur ki kendü beytlerini terk edüp bizim beyte ziyârete geleler." dedi. Bundan şoñra ehl-i Hicâzdan Yemene ticâret için altı nefer kıimesne gelüp "Yemen melikiniñ beyti şâyi' oldu, görmeyince gitmeyelim." dediler. Beytiñ kıapusına vardılar. Kıademeler su'âl etdiler: "Sizler kıimlersiz?" Anlar da "Biz ehl-i Mekkedeniz." dediler. İzin verdiler, beyte kıirdiler, nazâr etdiler ve ta'accüb etdiler. Beytiñ kıademeleri ve kıâfızları "Bizim beyt mi ahsen yoħsa siziñ beyt mi?" deyü su'âl etdiler. Ehl-i Hicâz "Bizim beytimiz ahsen ve a'lâ." dediler. "Zirâ sizler cevâhir altun ile feraħlanırsız, biz anlara kıaķmayız." dediler. "Bizim beytimizi İbrâhîm Hâlîlu'llâh ve oğlı İsmâ'îl 'Aleyhi's-selâm binâ etdiler ve kıavâşş-ı keşîri vardır kıattâ bir kıimesne astârına yâhud kıapunıñ kıalkasına yapışup du'â etse Te'âlâ du'âsını kıabül [56b] ve kıâcetini kıazâ eder." dediler. Beyne-hümâlarında nizâ' hâşıl oluyor, ehl-i Hicâzdan birisi kenîseniñ kıapusını kıitleyüp

⁴⁶² Derkenar: 'Alâ rivâyet Uħud Ğazâsında ve 'alâ rivâyet Hüneyn Ğazâsında.

⁴⁶³ [Enfâl, 8/17]

⁴⁶⁴ Derkenar: Ol beytiñ ism[i] ser-Hasebân ba'zılar ol beytiñ ism[i] Kıalbüs demişler ve ba'zılar Mâsircân demişler.

içinde olan hademeniñ küllisini katl ba' dehu ⁴⁶⁵ kensiseniñ içine yestehleyüp içine necâseti sıvayup arz-ı Hicâza firâr ediyorlar. Ebrehe bu hâle vâkıf oluncağ ğazabından 'aklı zâyi' oluyor, vezîrine "Ālât-ı harbi hażırla!" deyü emrediyor. Dört yüz biñ 'asker cem' edüp vezîri Mekke tarafına gönderüp bundan soñra kendü dañi biniyor, kırk da ma' iyyetlerinde⁴⁶⁶ filleri oluyor. Ebrehe ehl-i Mekkeyi katl ve beyti yıkmayı kaşdediyor. Mekkeniñ qurbına varup ol maķâma nâzil oluyorlar ve Kureysiñ develerini sürüp ordularına getiriyorlar. 'Aleyhi's-selâm hażretleriniñ dedesi 'Abdü'l-Muţţalibiñ dört yüz devesini getiriyorlar. 'Abdü'l-Muţţalibe haber vâsıl oluncağ nefis libâslar ve 'imâme-i laţife giyüp ve deveye binüp Ebrehe tarafına teveccüh edüp Ebreheniñ filleriniñ içinde Maħmüd isminde bir fil var idi ol file varıyor. "Āħir zamân nebîsi Hażret-i Muħammediñ ben dedesiyim." diyor. Ol vaķitde fil yüzünü yere koyup temelluķ dañi edüp girü gidiyor. 'Abdü'l-Muţţalib Ebreheye varup Te'âlâya du'â ediyor. "Allâhum, yâ Semî' yâ Başîr yâ 'Alîm yâ Ĥabîr yâ Rab! Ĥabîbiñ nûrunı bende altmış [57a] senedir sen vaz' etdiñ. Nûruñ şâhibi ĥürmetine yâ Rab beni zâlim beyninde ĥaķîr dañi ĥacîl etme!" deyü tazarru'dan soñra Ebreheniñ qalbine heybet vâķi' olup serîrinden kâ'im ve yere nâzil olup "Merhabân bike yâ Sultân-ı Mekke ve yâ Şeyĥü'l-Ĥaram, ĥâcetiñ nedir?" deyü su'âl ve ta'zîm eylemiş. 'Abdü'l-Muţţalib, "Dört yüz devem var idi, 'askeriñ almışlar anıñ için geldim." deyincek Ebrehe gülüyor. "Zannetdim ki beyti ricâ edeceksin!" diyor. 'Abdü'l-Muţţalib "Beytiñ ben şâhib[i] degilim, beytiñ şâhib[i] var, ĥıfz eder." diyor. Ebrehe emredüp develerini veriyorlar. 'Abdü'l-Muţţalib deveye binüp Mekkeye geldikde ahâliye Ebreheniñ hâlini beyân ve 'askeriñ çoķluğunu haber verincek ahâli "Biz[im] anıñ ile muĥârebe[ye] ĥudretimiz yetmez." deyüp firâr ediyorlar. Mekke boş qalıyor. 'Abdü'l-Muţţalib beytiñ ĥalkasına yapışup du'â ve tazarru' ediyor, alnından bir nûr sıçrayup beyte vâķi' oluyor ve göge yuķaru nûr direkleniyor. 'Abdü'l-Muţţalib bu ĥâl[i] görüncek "Yâ kavim! Girü dönünüz, size kifâyet eder, siziñ için ĥavf ve ĥüzün yoķdur." diyor. Eţrâflarına baķıyorlar. Yemen Deryâsı tarafından çoķ kuşlar gelüp 'askeriñ üzerine cem' oluyorlar. Her bir kuşda üç taş var: Biri [57b] ağızında ve ikisi ayaķlarında. Her bir taşlar mercimek kadar, her bir taşlar üzerinde atılacak adamlarıñ ismi yazılmış. Kuşlar taşları 'askeriñ üzerine bıraķdıkları vaķitde 'askeriñ küllisi helâk oluyorlar. İllâ vezîriñ üzerinde olan kuş taşı bıraķmıyor. Vezîr Ebrehe tarafına kaķıyor, kuş da üzerinde ma' iyyetde. Vezîr Ebreheye varup kemâl-i mertebe-i kışşayı naķlediyor, kuş da taşı üzerinden bıraķıyor, vezîr de helâk oluyor. 'Abdü'l-Muţţalib bu ĥâl[i] görüncek Ebâ Ĥubeyş tağından inüp mâllarını alıyor. Bu beliyeniñ def'ine sebep Resûlü'llâh 'aleyhi's-selamiñ nûrı oluyor. Ĥâle'llâhü Te'âlâ⁴⁶⁷: ﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلْنَا رَبَّنَا بِأَصْحَابِ الْفِيلِ﴾ el-âyetü. Ve dañi mışrâ'-ı şânî Bedir⁴⁶⁸ Ğazâsı kışşasına⁴⁶⁹ işâretidir. Bedir Ğazâsında İslâm 'askeri üç yüz on üç kişi imiş.⁴⁷⁰ Ğâyet silâĥları ve binid ĥayvânları

⁴⁶⁵ Derkenar: Yâĥud ehl-i Hicâz kâfilesi beytiñ qurbına konup âteş yaķıyorlar, kâfile gitdikden soñra rûzgâr âteşi kenîseye ilkâ edüp kenîse bi'l-külliye yanyor, melikiñ sem'ine bu ĥâl vâsıl oluncağ ğazablanup 'asker ile cânib-i Hicâza 'azîmet ediyor.

⁴⁶⁶ Derkenar: 'Alâ rivâyet Maħmüd isminde olan filden mâ'-adâ on iki fil ve 'alâ rivâyet sekiz fil ve 'alâ rivâyet biñ fil var imiş.

⁴⁶⁷ ["Rabbiniñ fil sahiplerine neler yaptığını görmedin mi?" (Fil, 105/1)]

⁴⁶⁸ Derkenar: Bedir vaķ'ası hicretiñ ikinci senesi ramazânıñ on yedinci gün yevmü'l-işneynde vâķi' olmuş.

⁴⁶⁹ Derkenar: Buĥârî-i şerîf rivâyetinde ve ammâ Müslim rivâyetinde Uĥud Ğazâsı kışşasına işâretidir. Yâĥud Ĥuneyn Ğazâsı kışşasına işâretidir. Zirâ (وَمَا رَمَيْتُ إِذْ رَمَيْتُ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى) (fi'l-Enfâl) nuzûlünde müfessiriñ ihtilâf etmişler.

⁴⁷⁰ Derkenar: Ve bir rivâyetde üç yüz on beş kişi aşĥâb imiş. Te'âlâ evvel emirde biñ melâ'ike ile ve ikinci merrede üç biñ melâ'ike ile ve merre-i şâlişde beş biñ melâ'ike ile Bedir Ğazâsında ehl-i İslâma nuşret buyurmuşlar, cümle melâ'ikeler beyâz libâs ile illâ Cibrîl şarı libâsda imiş.

az imiş, ya'nî bir feresleri var imiş. 'Asâkir-i küffâr çok ve silâhları ve hayvânları daği⁴⁷¹ çok olduğundan 'asâkir-i İslâma hüzün 'arız oluyor. 'Aleyhi's-selâm Efendimiz Cibrîlîñ emriyle mübârek yed-i beyzâlarına ufacığ taşlar alup⁴⁷² شامت الوجوه⁴⁷² deyüp küffâr tarafına atıverdiği vakitte gözlerine taş ve toz toplup münhezim oluyorlar. Bu daği Resûlu'llâhîñ mu'cize-i bâhiresindedir. [58a]

[71. Beyit]

نَبَذًا بِهِ بَعْدَ تَسْبِيحِ بِطَنِهِمَا

نَبَذَ الْمَسِيحِ مِنْ أَحْشَاءِ مُلْتَقِمِ

[Hz. Peygamber'in avuçlarındaki çakıl taşları, tesbih ettikten sonra tıpkı tesbih eden Hz. Yunus'un, kendini yutan balığın karnından atıldığı gibi atıldılar.]

أي نبد-نبدًا ومعنى النبد الرمي من اليد، والباء في به زائدة لتقوية العمل، والضمير راجع إلى الحصى، وبعد ظرف نبدًا أو رمي ومضاف إلى تسبيح، وكان التسبيح صادرًا من الحصىات، وبطنهما متعلق ب تسبيح، والباء بمعنى في أو ظرفٌ مُسْتَقَرٌّ على أنه صفة تسبيح، وضمير التثنية راجع إلى الراجحتين، ونبد المسبح بالنصب مفعول رمي، أي كنبذ المسبح وهو مضاف إلى مفعوله، وفاعله محذوف، أي نبد الله المسبح، واللام في المسبح للعهد، أي المسبح المعهود، وهو يونس النبي عليه السلام، ومن متعلق ب نبد، والأحشاء جمع الحشا، وهو بمعنى البطن، والملتقم بمعنى المبتلع، والمراد به الحوت.

[Ey, "nebeze-nebzen", "nebeze" kelimesi "elden atmak" anlamındadır. "Bâ" harfi, fiili kuvvetlendirmek için zaidir. Zamir, "çakıllar"a döner. "Ba'd" kelimesi, "nebzen" ya da "ramyen" (atmak) için zarf olup "tesbîh'e" izafe edilmiştir. Tesbih, çakıl taşlarından çıkmıştır. "Bi-batnihimâ", tesbih ile ilgilidir. "Bâ" harfi "içinde" anlamında ya da müstakil zarf olup tesbihin sıfatıdır. İkil zamir, iki avuca döner. "Ve nebeze'l-musebbih"; nasb hâlinde olup "ramyen" fiilinin mef'ulüdür; yani, tesbih edenin atması gibi. "Musebbih" mef'ulüne muzaf olup, faili hazfedilmiştir. Yani "nebeze'llâhu'l-musebbih". Yani, "Allah tesbih edeni attı." "Lâm" ahd içindir. Yani, bilinen tesbih eden, Yunus peygamber aleyhisselamdır. "Min" harfi, "nebeze" fiiline müte'allıktır. "Ahşâ" kelimesi, "haşâ"nın cemidir, "karın" anlamındadır. "Multakim", "yutan" anlamındadır. "Burada kastedilen balıktır. Allah Teala Sâffât Sûresi'nde şöyle buyurdu: "Feltekamehû'l-hûtu ve huve melîm."]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Hzret-i Risâlet 'Aleyhi's-selâm Bedir Ğazâsında ufacığ taşları yed-i beyzâlarına vahiy ile aldı. Taşlar yed-i beyzâlarında tesbih etdi. Resûlu'llâh işitdi. Şoñra taşları Ebâ Bekir hâzretlerine verdi. Taşlar Şiddîkîñ yedinde daği tesbîh etdiler. Ol daği işitdi. Bundan şoñra 'Ömer rağıya'llâhü 'anh hâzretlerine verdi. Anda daği tesbîh etdiler. Hâlbuki 'Ömer daği işitdi. Bundan şoñra 'Oşmâna ve 'Oşmân 'Alîye verdiler. Bu zâtlarıñ yedlerinde daği taşlar tesbîh etdiler. Anlar daği işitdiler. [58b] Şoñra Resûlu'llâh küffârîñ yüzlerine taşları atıverdi. Nitekim Te'âlâ hâzretleri nebîsi Yûnus 'Aleyhi's-selâmı suhûlet ile sâhil-i bahre balığıñ karnından ilķâ eylediği mişilli. Kâle'llâhü Te'âlâ fi-sûreti's-Şâffât⁴⁷³ ﴿فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ﴾

⁴⁷¹ Derkenar: Ol günde küffâr[iñ] biñ muķâtil ve yüz feresleri var imiş.

⁴⁷² [Yüzleri kararsın! (Sünen-i Dârimî, No:2452)]

⁴⁷³ ["Kınanmış bir hâldeydi ki onu balık yutuvermişti." (Şâffât, 37/142)]

﴿هُوَ مُلِيمٌ﴾ el-āyetü. Yūnus ‘Aleyhi’s-selāmiñ kışşası, taḥḳīk: ‘Aleyhi’s-selāmi Te‘ālā ḥāzretleri bir kavme nebī ba‘ ş eyledi. Ol kavim yüz yetmiş biñ kişi idi. Hiçbirisi icābet edüp dīni kabūl etmedikten soñra Yūnus ‘Aleyhi’s-selāma ezā ve cefā etdiler ve ḍarb etdiler. Ḥattā re’s-i şerīfini şaḳ etdiler. Yūnus ‘Aleyhi’s-selām Medyenden çıkdı. Bed-du‘āya başladı. “Yā Rab, ‘azābıñı bu kavmiñ üzerine inzāl eyle!” dedi. Ol vakitte Cibrīl ‘Aleyhi’s-selām nāzil oldu. “Yā Yūnus! Te‘ālā saña emretti, girü dön, kavmiñi kırk gece daḥi dīne da‘vet eyle. Kabūl ederler ise ne güzel ve eger kabūl etmezler ise Te‘ālā üzerlerine ‘azāb inzāl edecek.” deyincek girü döndi. Otuz yedi gün daḥi kavmini dīne da‘vet etdi. Dīni kabūl etmediler. “Üç güne kadar size ‘azāb gelecek.” deyü Yūnus ‘Aleyhi’s-selām haber verdi. Kırkıncı gece Yūnus ‘Aleyhi’s-selām Te‘ālāniñ izni yoḳ iken içlerinden çıkdı gitdi. Şabāḥ vaḳti olduḡı vaḳitte ‘azāb buludı ol kavmi ihāta eyledi. Yaḡmur yaḡar zannetdiler. Buluda naḡar etdiler. [59a] Bu taḳdīrce āteş buluduñ etrāfından çıkdı. Ol kavim korḡdular, nādīm oldular. Ve Yūnus ‘Aleyhi’s-selāmi aradılar, bulamadılar. Meliklerine dediler “Yūnus ‘Aleyhi’s-selām ḡā’ib oldu ise Rabbisi ḡā’ib olmadı.” deyüp bir meydāna cem‘ oldular. Küllisi birden tevbe etdiler ve tazarrū‘ ve niyāz etdiler. Ve puḡlarını kırdılar ve dīnu’llāhi kabūl edüp Te‘ālāya secde etdiler. Te‘ālā du‘ālarını kabūl etdi ve ‘azāblarını ḳaldırdı. Yūnus ‘Aleyhi’s-selām beldeden uzaḳ bir taḡda idi. Bu ḥāle vāḳıf olmadı. Şeyṭān, şeyḡ şūretinde Yūnus ‘Aleyhi’s-selāma geldi. Yūnus ‘Aleyhi’s-selām şeyṭāna “Nerden gelirsin?” dedi. Şeyṭān “Şehirden gelirim.” dedi. Yūnus ‘Aleyhi’s-selām “Kavim ne ḥāldedir?” dedi. Şeyṭān “Bir kezzāb arıyorlar, ḳatlı edecekler, ismine Yūnus diyorlar imiş.” dedi. Yūnus ‘Aleyhi’s-selām “Ol kavme ‘azāb geldi mi?” dedi. Şeyṭān “Gelmedi.” dedi. Yūnus ‘Aleyhi’s-selām ḳāvmine ḡāzablandı, “Beni tekzīb ediyorlar içlerine varmam!” deyüp Te‘ālādan izin almayarak Baḡr-i Rūma vardı, gemiyi ḥāzır buldı. Gemiyeye bindi. Deryā ortasına varıncaḡ gemi durdı, gitmedi ve taḡārrūk edüp ḡarḳ olmaya yakın oldu. “İçimizde kaçḳın köle ve ‘āşī var.” dediler. “Böyle oluncaḡ gemi yürümez.” dediler. “Ādetimiz ḳur‘a atarız.” dediler. [59b] “Her kime ḳur‘a işābet eder ise deryāya ilkā ederiz.” dediler. Üç def‘a ḳur‘a atdılar. Yūnus ‘Aleyhi’s-selāma işābet etdi. Yūnus ‘Aleyhi’s-selām ḳā’im olup أنا العاصي والعبد الأبق deyüp⁴⁷⁴ nefsini deryāya ilkā eyledi. Balıḡ anı yutdı bir büyük balıḡ da ol balıḡı yutdı, deryāniñ dibine indi. Te‘ālāniñ vaḡyi ile Yūnus ‘Aleyhi’s-selām لا إله إلا الله tesbīḥine devām ediyor. Du‘āsi maḡbūl olup Te‘ālā bu tesbīḥi melā’ikelere işiddiriyor. Melā’ikeler şefā‘at edüp dört sā‘at yāḡud üç gün yāḡud yedi gün yāḡud kırk gün balıḡıñ ḳarnında sākin olduḡundan soñra Te‘ālāniñ emriyle balıḡ Yūnus ‘Aleyhi’s-selāmi sāḡil-i baḡre incitmeyerek ilkā ediyor. Te‘ālā sāḡil-i baḡirde şecer-i yaḡṭın ḥalḳ edüp anda gölgeleniyor. Ba‘dehu ḳaryeye varıyor. Ehl-i ḳarye ikrām ve ta‘zīm ediyorlar.

[72. Beyit]

جَاءَتْ لِدَعْوَتِهِ الْأَشْجَارُ سَاجِدَةً

تَمْشِي إِلَيْهِ عَلَى سَاقٍ بِلا قَدَمٍ

⁴⁷⁴ [Ben asi kulum, ben ābık (kaçan) kulum!]

⁴⁷⁵ [Seni her türlü noksanlıktan tenzih ederim. Şüphesiz ben kendine zulmedenlerden oldum.]

[Onun davetine ağaçlar secde ederek ve ayaksız, kökleri üstüne (sürünerek) yürüyüp geldiler.]

هذا البيت بيان لمعجزة أخرى جاءت أي أتت لدعوته وقت طلبه لتشهد على نبوته عليه السلام، والأشجار فاعل جاءت، وهي جمع شجر، والمراد من الشجر هنا شجر النخل، وساجدة حال من الأشجار، والسجدة إما حقيقة، أو عبارة عن الانقياد، وتمشي إما جملة استثنائية أو حالة فاعله راجع للأشجار، وإلى متعلق بتمشي، [60a] والضَّمير راجع إلى النبي عليه السلام، وعلى ساق متعلق بتمشي، وبلا قدم إما متعلق بتمشي أو ظرف مستقر صفة ساق، أو حال منه.

[Bu beyitte, Hz. Peygamber'in (sav) peygamberliğine tanıklık eden başka bir mucize anlatılmaktadır. "Câet" fiili "etet", yani "geldi" anlamındadır ve "eş-şecâru" kelimesi bu fiilin failidir. Burada "ağaçlar" ifadesiyle özellikle hurma ağaçları kastedilmektedir. "Sâcideten" (secde eder hâlde) kelimesi ise ağaçların durumunu ifade eder ve secde etme ya gerçek anlamda ya da boyun eğmeyi, itaat etmeyi simgeleyen mecazî bir anlamdadır. "Temşî" (yürümek) fiili ya başlı başına bir cümle ya da hâl cümlesi olup öznesi yine "ağaçlar"dır. "Îlâ" harfi, yürüyüşün yönünü belirtir ve burada zamir Hz. Peygamber'e (sav) dönmektedir. "Alâ sâkin" (bir gövde üzerinde) ifadesi, ağaçların yürüyüş şekline bir işarettir ve "bilâ kadem" (ayaksız) kelimesi ya "temşî" (yürümek) fiiline bağlıdır ya da bir hâl durumu olarak "sâkin"e sıfattır. Bu mucize, ağaçların köklerinden çıkarak Hz. Peygamber'e (sav) doğru yönelmeleri ve ona secde edercesine eğilmeleri şeklinde tasvir edilmiştir. Bu olay, Hz. Peygamber'in (sav) peygamberliğine işaret eden bir başka mucize olarak kabul edilir.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Ḥazret-i Muḥammed 'Aleyhi's-selâmiñ da'veti ve talebi için inkıyâd edici oldukları hâlde ağaçlar Resül 'Aleyhi's-selâma geldiler. Ayaksız tobuğları üzerine yürüyerek ağaçlar teveccüh etdiler. Cemâdâtüñ Resül 'Aleyhi's-selâma inkıyâdları mu'cizât-ı bâhiredendir. Ḥazret-i 'Alî kerrema'llâhü veche rivâyet eylemiş ki küffâr bir gün Ḥazret-i Nebî 'Aleyhi's-selâmiñ ḥuzûruna gelmişler. "Eger bu ağaçları getirüp Risâletiñ üzerine şehâdet etdirirseñ saña imân ederiz. Ve eger şehâdet etdiremezseñ imân etmeyiz." demişler. Ḥazret-i Resül 'Aleyhi's-selâm Te'âlâiñ izniyle "Ey ağaçlar, yerinizden kıpır gelîñ, benim risâletim üzerine şehâdet eyleñ!" deyincek ağaçlar yerlerinden kıpır Ḥazret-i Risâlet ḥuzûruna gelüp ve risâleti üzerine şehâdet etdikden sonra secde eylemişler ki "Sen âhîr zamân peygamberisiñ." demişler. Kefereler bu mu'cize[yi] gördükden sonra imân etmeyüp ⁴⁷⁶ هَذَا

دَمِيْشَ demişler. İmâm Aḥmed, Ebū Süfyândan ihrâc eyledi ki Cibrîl-i Emîn bir gün Resül 'Aleyhi's-selâma geldi. Ḥâlbuki 'Aleyhi's-selâm kına boyanmış, ba'zı ehl-i Mekke darb eylediği ecilden maḥzûn olarak durur imiş. "Yâ Muḥammed saña bir 'âlâmet göstereyim. [60b] Râzî olur mısın?" buyuruncaḡ "Ne'am yâ Cibrîl." buyurmuş. Cibrîl 'Aleyhi's-selâm "Yâ Muḥammed şu ağaçları da'vet et!" buyurmuş. Muḥammed 'Aleyhi's-selâm ağaçları da'vet edincek yürüyerek ḥuzûruna kı'im olmuşlar. Cibrîl 'Aleyhi's-selâm "Yâ Muḥammed emret yerine gitsinler!" buyuruncaḡ Ḥazret-i Risâlet emretmiş ağaçlar gidüp maḡâmlarına kı'im oluncaḡ Resülu'llâh "Ḥasbî ḥasbî!" buyurmuşlar. Daḡı Berîreden rivâyet olunmuş ki Ḥazret-i Resüle bir A'râbî gelüp 'âlâmet istemiş. 'Aleyhi's-selâm Efendimiz "Yâ A'râbî, şu ağaca Resülu'llâh seni istiyor de!" buyurmuşlar.

⁴⁷⁶ [Bu yalancı bir sihirbazdır.]

Da‘vet edincek ağaç şağına ve şoluna ve öñüne ve ardına temāyül edüp kökünü yerden çıkarup Hāzret-i Resūlūñ huzūruna kâ‘im olduğı vaqıtde ağaç “Es-selāmu ‘aleyke yā Resūla’llāh!” diyor. A‘rābī “Emret yā Resūla’llāh yerine gitsin!” diyor. Resūlūñ emriyle ağaç yerine gidüp kâ‘im oluyor. Dağı Cābirden rivāyet olunmuş ki ‘Aleyhi’s-selām hāzretleri kâzā-i hācet için gidiyor. Setr olucağı şey bulamıyor. Ağacın biriniñ dalından tutup “Bi-izni’llāh baña itā‘at et!” buyuruyor. Ağaç itā‘at ediyor. Bir ağaca dağı varup dalından tutuyor. “Bi-izni’llāh baña itā‘at et!” buyuruncağı ol dağı itā‘at ediyor. ‘Aleyhi’s-selām “Allāhın izniyle birbiriñize kavuşuñ!” buyuruyor. Ağaçlar ikisi kavuşup Resūlū’llāhı setr ediyorlar. [61a] Kâzā-i hācetden şoñra ağaçlar ayrılıp yerlerine gidiyorlar.⁴⁷⁷

[73. Beyit]

كَأَمَّا سَطَّرَتْ سَطْرًا لِمَا كَتَبَتْ

فُرُوعُهَا مِنْ بَدِيعِ الْخَطِّ بِالْقَمِّ

[Ağaçlar öyle çizgi çizdiler ki sanki kökleriyle yol ortasına en güzel yazıyı yazmışlardı.]

فَكَأَنَّ لِلتَّشْبِيهِ، وَمَا كَافَّةً، وَسَطَّرَتْ بِمَعْنَى كَتَبَتْ، وَالضَّمِيرُ لِلأَشْجَارِ، وَسَطْرًا مَفْعُولٌ مُطْلَقٌ لَهُ وَاللَّامُ لِلتَّوْقِيتِ أَوْ لِلتَّلْعِيلِ مُتَعَلِّقٌ بِسَطَّرَتْ، وَمَا مُوَصُولَةٌ، وَكَتَبَتْ صِلَتُهُ [صِلَتِهَا]، وَضَمِيرُ الْمَوْصُولِ مَحْذُوفٌ أَيْ كَتَبَتْ، وَفُرُوعُهَا فَاعِلٌ كَتَبَتْ، وَالْفُرُوعُ أَيْ الأَغْصَانُ، وَضَمِيرُهُ لِلأَشْجَارِ، وَمِنْ بَيَانِ مَا، وَإِضَافَةٌ الْبَدِيعِ إِلَى الْخَطِّ مِنْ قَبِيلِ إِضَافَةِ الصِّفَةِ إِلَى مَوْصُوفِهَا أَيْ الْخَطِّ الْبَدِيعِ بِمَعْنَى الْخَطِّ الْحَسَنِ، وَفِي الْقَمِّ مُتَعَلِّقٌ بِكَتَبَتْ، وَالْقَمُّ بِفَتْحَتَيْنِ بِمَعْنَى وَسَطِّ الطَّرِيقِ.

["Fe ke'enne" benzetme içindir. "Mâ", kâffe (etkisiz kılan), "seteret" yazmak anlamındadır. Zamir ağaçlara döner, "setran" onun mastar-ı mutlakıdır ve "lâm" vakit belirleme veya sebep içindir. "Mâ" ism-i mevsul olup "ketebet" onun sılasıdır, mevsul zamiri hafzedilmiştir, yani "onu yazdı". "Fu-ruuhâ" yazanın failidir, "el-furû" dallar anlamındadır ve zamiri ağaçlara döner. "Min" ise "mâ"nın beyanıdır, "izâfetu'l bedi ile'l-hat" sıfatın mevsufa izafesi gibidir, yani güzel hat anlamında. "Fi'l-lukemi" yazmak ile ilişkilidir, "lukem" ise iki üstün ile, yolun ortası anlamındadır.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Ya'nî, ağaçlar Hāzret-i Risāletin da‘vetine icābet edüp geldikleri vaqıtde ke-enne ağaçlar mecī'etlerinde yerlere dalları yazı yazdılar. Ya'nî, yerde āşārları zuhūr etdi, inkāra mecāl yokdur. Bu iki beyitte işāret var ki Hāzret-i Resūlūñ emrine cemādāt olan ağaçlar itā‘at edince Müslimîne lāyık olan ol zātın emrine inkıyād edüp sünnetlerini tutmağı evlā bi't-ṭarīķdir.

[74. Beyit]

⁴⁷⁷Derkenar: روي في الأحاديث الصحيحة أنه عليه السلام إذا نام في الصحراء كانت تجيء له الأشجار وتظله

[Sahih hadislerde rivayet edildiğine göre Resulullah (sav) çölde uyuduğı zaman ağaçlar gelir ve onu gölgelendirirdi.]

مَثَلُ الْعَمَامَةِ أَيْ سَارَ سَائِرَةً

تَقِيهِ حَرٌّ وَطَيْسٌ لِلْهَجِيرِ حَمِي

[[Ağaçların hareketi) bulut gibiydi; o nereye gitse bulut da gider ve onu, günün en sıcak vaktinde fırın gibi kızgın güneşin hareketinden korurdu.]

مثل بالنصب على أنه صفة مصدر محذوف أي مجيئًا مثل الغمامة أو بالرفع على أنه [61b] خبر مبتدأ محذوف؛ أي هي أي الأشجار مثل العمامة هي بفتح العين المعجمة أي السحاب، وأنى بفتح الهمزة بمعنى أين أي إلى أي محل سار، أو بمعنى كيف: أي كيف سار النبي عليه السلام أي راكبًا كان أو ماشيًا، وسار بمعنى ذهب، وضميره راجع إلى النبي عليه السلام، وسائرة إما خبر مبتدأ محذوف أو حال من الغمامة، وتقيه أي تحفظه، وفاعله راجع إلى الغمامة، ومفعوله إلى النبي عليه السلام، والجملة إما حال أو استئناف، وحر بالنصب مفعول ثانٍ أي من حر، وطيس هو التنور، وللهجير اللام للتوقيت هو ظرفٌ مُستقرٌ صفة لوطيس أو ظرف له، والهجير نصف النهار عند اشتداد الحر، وحمي ماضٍ، وسكون آخره للوقف، وهو صفة لوطيس، والحمي اشتداد الحر.

["Misle" nasb hâlinde, hazfedilmiş mastarın sıfatı olarak gelir; yani, "bulut gibi bir geliş" ya da ref' hâlinde olup hazfedilmiş mübteda haberidir; yani, "ağaçlar bulut gibidir". "Hiye" (gemamet), noktalı gayn ile "bulut" anlamındadır. "Ve ennâ" hemze ile fethalı olarak "nerede/nereye" anlamındadır; yani "Hangi yere gitti?", ya da "Nasıl?" anlamında. Yani "Peygamber aleyhisselam nasıl yürüdü?". İster binekli olsun ister yaya olsun, "sâre" gitmek anlamındadır, zamiri Peygamber'e (sav) döner. "Sâire" ya hazfedilmiş bir mübtedanın haberidir ya da buluttan hâldir. "Takiyehû" yani "onu korur", faili buluta döner, mef'ulü Peygamber' (sav) döner. Cümle ya hâl cümlesidir ya da istinaf (başka bir cümle). "Harr" nasb hâlinde ikinci mef'ul olur; yani sıcağın şiddetinden. "Vatîs" tandır anlamındadır. "Li'l-hecîr" vakit belirleme için "lâm" harfidir, müstakil bir zarf olup "vatîs" kelimesine sıfat olur ya da zarf olur. "El-hecîr" öğle sıcağının en şiddetli olduğu vakittir. "Hamiye" geçmiş zaman filidir. Sonunun sakin olması vakıf içindir ve "vatîs" kelimesinin sıfatıdır. "El-hamî" sıcaklığın şiddetidir.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Tahkîk: Eşcâr Hazret-i Risâlet 'Aleyhi's-selâma geldiler ve inkıyâd etdiler nitekim bir bölük bulud ol zâtıñ üzerinde sâyebân olup nışfu'n-nehârda şiddet-i harâretten ne tarafa giderse hıfz etdiği mişilli. Bu beyit Bahîrâ râhibiñ kışşasına işâretidir. Tahkîk: 'Aleyhi's-selâm Hazret-i Hadîceniñ maşlahatı için Şâm-ı Şerife çıktığı vakitte Te'âlâ hazretleri ol zâtıñ başı üzerine bir beyâz bulud irsâl eyledi, şemsiñ harâretinden hıfz etmek için. Hattâ Resûl 'Aleyhi's-selâm kâfile ile Bahîr râhibiñ şavma'asının [62a] kırbunda bir ağaç gölgesine nâzil olmuşlar. Hâlbuki ağaç kıru imiş. Ol zât dibine inincek ağaç yeşillenmiş. Râhib şavma'adan çıkup kâfile ve buludı gördüğü vakitte ağacın dibinde Nebî olduğunı bildi. Ta'am hazırlayup kâfileyi da' vet etdi. Kâfile cemî'si da' vete gitdiler. Resûlu'llâh metâ'larını hıfz için bakıcı kıldı. Râhib bakdı ki bulud yerinde tıruyor. Râhib dağı "Gelmedik kıldı mı?" deyü su'âl etdi. "Metâ'ımızı hıfz için bir şahş kıldı." dediler. Râhib taleb etdi "Ol şahş gelsin girüye kimse kıalmasın!" dedığı vakitte Resûlu'llâh dağı geldi. Râhib gördi ki bulud kıpası üzerinde tıruyor. İçerüye girdi. "Yâ şâb, sen kıankı beldedensiñ?" dedi. Resûlu'llâh "Mekkedeniñ." dedi. "Kıankı kıabileđensiñ?" dedi. Ol zât "Kıureyş kıabileđensiñ." dedi. "İsmiñ nedir?" dedi. "İsmim

Muhammeddir.” deyincek rāhib Resūlu’llāhiñ gözleri arasından öpüp ﷲ محمد رسول الله dedi. İslām ile müşerref oldu ve İslāmı güzel oldu.

[75. Beyit]

أَقْسَمْتُ بِالْقَمَرِ الْمُنْشِقِ أَنَّ لَهُ

مِنْ قَلْبِهِ نَسَبَةً مَبْرُورَةَ الْقَسَمِ

[Yarılan aya yemin ederim ki onun Hz. Peygamber’in kalbine bir benzerliği vardır.]

هذا البيت بيان للمعجزة الأخرى، أقسمت: على صيغة التكلم من القسم أي الحلف، وبالقمر متعلق بـ أقسمت؛ أي أقسمت برب القمر، والمنشق بالكسر صفة القمر، وهو اسم [62b] مفعول من انشقاق بمعنى الانصداع، وقوله إِنَّ لَهُ بكسر الهمزة، وله ظَرْفٌ مُسْتَقَرٌّ خبر إِنَّ، ومن قلبه متعلق بـ نسبة قدم عليه للحصر، ومن بمعنى الباء، والنسبة بمعنى المشابهة، يعني أَنَّ للقمر المنشق مشابهة لقلب النبي عَلَيْهِ السلام في الانشقاق، ومبرورة القسم بالتصّب على أنه حال من فاعل أقسمت أي وأنا مصدوق في قسمي.

[Bu beyit, diğer mucizeyi açıklamaktadır. "Eksemtu", ilk tekil şahıs kipinde yemin etmek, yani "eksemtu" yemin ettim. "Ve bi'l-kamer", "eksemte" ile ilgili olup yani "kamerin rabbi ile yemin ettim" anlamındadır. "Ve'l-munşakku", kesreli olarak "kamerin sıfatıdır", bu da "inşikak" kökünden bir isimdir yani "yarılmak". "Ve kavluhu inne lehû", hemzesi kesreli, "lehû" müstekar zarf olup "inne"nin haberidir. "Ve min kalbihi", kalbin ona nisbetiyle ilgili olup hasr için kullanılmıştır. "Ve min", "bi" anlamında kullanılmıştır. "Ve'n-nisbetu", "müşābehet" anlamında olup yani "yarılmış kamerin, Peygamber’in (sav) kalbinin yarılmasına benzerliği vardır." "Ve mabrûratu'l-kasemi", nasb hâlinde olup "eksemte" fiilinin failinden hâldir, yani "ben yeminde doğruyken" anlamındadır.]

Ve ḥāşilü'l-ma' nā:

Ya' nī, Resūlu’llāhiñ işaretiyle şaḡ olan ḡameriñ Rabbisine ḡasem eyledim. Taḡḡik, ‘Aleyhi’s-selāmiñ ḡalbinden ḡamere nisbet vardır yemīn-i şādīḡ mişilli. Taḡḡik, Ḥāzret-i Nebīniñ ḡalb-i şerīfi nūr ile mūnevverdir ḡameriñ nūri mişilli. Ḥattā bir şaḡış yemīn etse “Resūlu’llāhda ḡameriñ nisbeti ve müşābeheti vardır.” deyü yemīninde bār ü şādīḡ olur demişler. Nitekim Cibrīl ‘Aleyhi’s-selām ol zātīñ ḡalb-i şerīfini şaḡ edüp zemzem ile yıḡadığı Enes raḡıya’llahü ‘anha ḡāzretlerinden mervīdir. Rivāyet olunmuş ki taḡḡik: Ebā Cehil ve tevābi’leri Resūlu’llāha mu‘ārizdan ‘āciz ḡaldılar ise Resūlūñ yevmen-fe-yevmen şem-i şerī‘ati rif‘at bulup nās kendüye imān etdiler. Ebū Cehil ve ‘avenesi Şām ḡalīfesi Ḥābīb bin Mālike yazmışlar: “İçimizde bir şaḡış zūhūr etdi. Rabb-i vāḡide bizi da‘vet eder ve puḡlarımıza şetm eder. Her ne vāḡit muḡābele etsek bize ḡālib oluyor. Seniñ ve ecdādiñ dīni za‘if oldu.” demişler. Ḥābīb bin Mālik on iki biñ ‘asker [63a] ile Ebḡāḡa gelüp iniyor. Ebū Cehil ve ‘uzemā-i Mekke hedāyālar ile istiḡbāline varıyorlar. Ḥābīb bunları saḡ ḡarafına oḡutdurup Ḥāzret-i Muḡammedden su‘āl ediyor. Anlar da “Ḥāzret-i Muḡammedi şabāveti vāḡtinde şādīḡ biliriz velākin kırḡ yaşına girincek puḡlarımıza şetm edüp başḡa dīn izḡār eyledi.” diyorlar. Ol vāḡtinde Ḥābīb “Ḥāzret-i Muḡammedi rızāsıyla gelir ise getirīñ gelmez ise kerhen getirīñ!” deyü ḡācibi gönderiyor. Ebū Bekir ḡāzretleri Resūlu’llāha ḡırmızı ve bir ḡara şarıḡ getirüp ‘Aleyhi’s-selām bunları giyüp Ḥābībīñ

huzûruna geliyor. Ebû Bekir sağında ve Hâdîce arkasında. Hâbîb görünce ayak üzere kâ'im oluyor. Resûlu'llâh oturduğu vakitte mübârek vech-i şerîfnde nûr tele'lü' ediyor. Kâfirlerin lisânları sükût kalıyor. Nâs üzerine heybet vâki' oluyor. Hâbîb diyor "Yâ Muhammed her bir Nebîniñ mu'cizesi vardır sen bilirsin, seniñ de mu'cizeñ var mıdır?" deyincek 'Aleyhi's-selâm Efendimiz "Ne istersiniñ?" buyuruyor. Hâbîb "Güneş batup ay meydâna çıkavire, ine ve iki pâre ola, bunu murâd ederim." dedi. "Şoñra göge kamer münîr olduğı hâlde gide." 'Aleyhi's-selâm Efendimiz "Böyle işlersem imân eder misin?" buyuruyor. Hâbîb "Ne'am!" diyor. "Şol şartla ki kalbimdekini haber veresin." deyincek Resûlu'llâh Ebâ Kubeys [63b] tağına çıkıyor, iki rek'at namâz kıilup Rabbisine du'â ediyor. Cibrîl 'Aleyhi's-selâm nâzil olup "Yâ Muhammed, Rabbiñ saña güneşi ve ayı ve geceyi gündüzi musahhar kıldı." buyuruyor. "Hâbîb bin Mâlikiñ zemin evde bir kıızı var. El ayak göz yok, böyle bir kıız. Te'âlâ ol kıızı şahîh ve sâlim kıldı." deyü Cibrîl-i emîn haber verincek Resûlu'llâh tağdan aşağı iniyor. Dağı Cibrîl ve melâ'ikeler gökde şaf olmuşlar. 'Aleyhi's-selâm Efendimiz güneşe barmağıyla işâret ediyor. Güneş batup karanlık oluncağ ay bedr-i münîr gibi zühûr ediyor. Mübârek iki barmağıyla aya dağı işâret edincek ay yere inüp iki pâre oluyor. Şoñra gün toğuyor kemâ-kân. Hâbîb "Yâ Muhammed seniñ için bir şart kaldı." diyor. Hâzret-i Muhammed 'Aleyhi's-selâm "Yâ Hâbîb, seniñ evde küt bir kıızıñ var idi. Te'âlâ anıñ a'zâlarını şahîh etdi." buyuruncağ Hâbîb ayak üzere kâ'im olup "Yâ ehl-i Mekke, bundan şoñra küfür yokdur, sizler biliñ و رسولہ محمدًا عبده و أشهد ألا إله إلا الله وأَنَّ محمدًا عبده و رسولہ" diyor. Ebû Cehil "Sâhire imân mı edersin?" diyor. Bundan şoñra Hâbîb bin Mâlik Müslim olarak Şâma varıyor. Kıızı أشهد ألا إله إلا الله diyerek pederine istikbâle geliyor. Hâbîb, "Yâ kıızım, bu kelâmı kimden öğrendiñ?" diyor. Kıızı, "Rü'yâmda baña bir şahîş geldi. 'Pederiñ İslâm ile [64a] müşerref oldı, sen de olursañ a'zânı yerine getiririm.' [dedi] diyor. Uyandım, a'zâmı şahîh buldum ve rü'yâda İslâm ile müşerref oldum." diyor.

[76. Beyit]

وَمَا حَوَى الْعَارُ مِنْ خَيْرٍ وَمِنْ كَرَمٍ

وَكُلُّ طَرْفٍ مِنَ الْكُفَّارِ عَنْهُ عَمِي

[Hayır ve kerem sahibini (Hz. Peygamber'i) mağaranın saklayışı ve kâfirlerin bütün gözlerinin ona karşı kör kesilişi onun mucizelerindedir.]

هذا البيت إشارة إلى معجزة آخر [أخرى]، وما حوى الواو عاطفة، وما مبتدأ خبره محذوف، أي ومن معجزاته عليه السلام ما حوى أي جمع وأحاط، فما اسم موصول عبارة عن ذات الرسول عليه السلام، أو عنه وعن أبي بكر رضي الله عنه، والغار أي الكهف، واللام للعهد؛ أي الغار المعهود الذي كان في جبل ثور في مكة المكرمة، ومن بيان لما، وخبر هو الفضائل، ومن كرم هو الفواضل، المراد من الأول النبي، ومن الثاني الصديق رضي الله عنه، قال عليه السلام: «ما نفعني مال أحد مثل ما نفعني مال أبي بكر»، وقال عليه السلام: «لو وزن إيمان أبي بكر بإيمان العالمين لرجح إيمانه»، وكل الواو إمّا حالية أو استثنائية، والظرف بمعنى العين، ومن الكفار إمّا حال من طرف، أو صفة له، وعنه متعلق بعمي المؤخر، قدم للوزن، وضميره راجع إلى النبي عليه السلام، وعمي إمّا ماض، أو صفة خبر المبتدأ، وهو كل.

[Bu beyit başka bir mucizeye işaret etmektedir. "Ve mâ havâ", "vâv" atif içindir. "Mâ" mübteda olup haberi hazfedilmiştir; yani, "ve onun mucizelerinden biridir ki o, topladı ve kuşattı". "Mâ"

ism-i mevsul olup Resulullah aleyhisselamın zâtı ya da o ve Ebû Bekir radiyallahu anh anlamındadır. "Ve'l-gâr", yani mağara. "Lâm" ahd içindir; yani, Mekketü'l-Mükerreme'deki Sevr Dağı'ndaki bilinen mağara. "Ve min", "mâ"ya beyandır. "Hayrun", faziletlerdir. "Ve min keremin", üstünlüklerdir. "El-murâdu mine'l-evveli'n-nebiyyu", birinciden kastedilen Hz. Peygamber'dir. "Ve mine's-sânî's-sıddîku radiyallahu anh", ikinciden kastedilen Sıddîk (ra)'tır. Peygamber aleyhisselam buyurdu: "Ebû Bekir'in malı bana, kimsenin malı gibi fayda vermedi." Ve yine buyurdu: "Ebû Bekir'in imanı, dünyanın imanıyla tartılsaydı, onun imanı ağır basardı". "Vâv"ların hepsi ya hâl içindir ya da istinaf içindir. "Et-tarfu", göz anlamındadır. "Ve minel-küffârî", ya "taraf"tan hâldir ya da sıfattır. "Ve anhu", "ammî"ye müte'allıktır. Sonuna göre sunulmuştur. Zamiri Resulullah aleyhisselama döner. "Ammî" ya mâzi fiildir ya da mübteda haberinin sıfatıdır ve o "küll"dür.]

Ve hâşılı ma' nâ:

Daği mağāranıñ muhîṭ olduğı Nebiyy-i Zî-şān ve Ḥāzret-i Şıddîk rağıya'llāhu 'anha zevātlarıñ Rabbisine ḳasem eyledim. Ol zevātlerden küffārıñ 'ayn-ı mebgūzları a' mā ya' nî görmediler Te' ālānıñ ḥıfz[1] sebebiyle. [64b] Vaḳtā ki Ḳureyşin ekābirleri Dārū'n-nedveye Resūlū'llāha ihānet ḥāḳḳında müşāvere için cem' oldukları vaḳitde İblis şeyḫ sūretine temeşşül edüp Dārū'n-nedveye dāḫil ve anlarıñ içinde oturuyor. Kāfirler "İzinsiz seni buraya kim idḥāl etdi?" diyorlar. La' in "Ben sizde ḥüsn-i niyet ve emr-i ḥāsen gördüm, size icābet etdim, anıñ için geldim." diyor. Kāfirler "Bu ehl-i Tihāmdan degil be'is yok." diyorlar. Ešnā-i müşāverede ba' zılar "Ḥāzret-i Muḥammed 'Aleyhi's-selāmı bir yere ḥāsedüp şū etmek vermeyek, hattā helāk oluncaya ḳadar." diyor. La' in "Bu re'y, re'y degil zīrā aḳrabā vü ta'alluḳātı cem' olur eliñizden alırlar." diyor. İçlerinden āḫar birisi "Beldeden iḥrāc ve ḡarīb edelim." diyor. La' in "Bu re'y, re'y degil, anıñ lisān-ı laṭif ve veche-i meliḫi vardır. Maḫlūḳ cem' olurlar da gelirler sizi beldeden iḥrāc ederler." diyor. Anlar da "Şeyḫ şādıḳdır." diyorlar. Ebū Cehil "Her bir ḳabilemeden birer yigitler ellerine ḳılıç verelim, Muḥammedi ḳatı ve izāle etsinler." diyor. La' in "Bu ḥāḳ cevāb." diyor. Buña ḳarār veriyorlar. Cibril 'Aleyhi's-selām bu ḫāli Ḥāzret-i Muḥammede ḥaber verüp "Beldeden ḳıḳ!" deyü emrediyor. Ḥāzret-i Resūl 'Aleyhi's-selām Ḥāzret-i 'Aliyi firāşından ḳaldırıp Ebā Bekire geliyor. Aḫvāli ḥaber veriyor. "Benim ile ma' iyyetde ḳıḳar mısın?" buyuruyor. Ebū Bekir [65a] ⁴⁷⁸ سَمِعَا وَطَاعَا deyüp ma' iyyetde ḳıḳıyorlar. Mağāra ḳapısına varıncaḳ evvelen Ebū Bekir rağıya'llāhu 'anha iḳerüye dāḫil olup bir delik görüyor. Ḥıḳasını ol delige idḥāl ve anda iki delik daği oluyor. Dabanları ile anları daği sed etdikden soñra "Udḥul yā Resūla'llāh!" diyor. Ḥāzret-i Resūl de iḳerüye dāḫil oluyor. Kāfirler 'Alī kerrema'llāhü veche ḥāzretlerine su'āl ediyorlar. Ol daği "Bilmem." diyor. Mağāranıñ ḳapısına geliyorlar. Ḳuş ḳapuya yuva yapıyor ve örümcek ađ geliyor. "Bu ḳapudan yaḳında kimesne iḳerü girmemiş." deyüp dönüyorlar. Her ne ḳadar şeyṭān "İḳerü girdiler." dedi ise de inanmadılar. Zāteyn, Allāhü Te' ālānıñ ḥıfz-ı emānında oldular.

[77. Beyit]

فَالصِّدْقُ فِي الْغَارِ وَالصِّدِّيقُ لَمْ يَمَّا

⁴⁷⁸ [İşittik ve itaat ettik, baş göz üstüne.]

وَهُمْ يَقُولُونَ مَا بِالْغَارِ مِنْ أَرْمٍ

[Müşrikler; “Mağarada hiç kimse yok.” derken, sadık olan Hz. Muhammed ile siddik olan Hz. Ebu Bekir mağarada (buldukları hâlde) görülmediler.]

هذا البيت تفصيل لما قبله، الفاء للتفصيل، والصدق مصدر بمعنى الصادق، وفي الغار خير مبتدأ (وهو فالصدق)، والصدّيق صيغة مبالغة بمعنى كثير الصدق، وفي هذا المصراع إشارة إلى قوله تعالى (في سورة الزمر) ﴿وَالَّذِي جَاءَ بِالصَّدَقِ وَصَدَّقَ بِهِ﴾ الآية 33، وخبر قوله والصدّيق محذوف أي كذلك، ولم يَرَمَا يفتح الباء وكسر الراء من وَرَمَ أنفه إذا غضب، والجملة حال أي لم يغضبا على القضاء والقدر، وقوله وهم يقولون الواو حالية والضمير للكفار، وجملة يقولون خبر مبتدأ، أو القول (أعني قولهم) [65b] ههنا بمعنى الحكم أي والكفار يحكمون، وما بالغار مقول لقول الكفار، وما مشبهة ب ليس، والباء بمعنى في وهو خير ما، ومن زائدة، وأرم بالرفع اسم ما، وهو بمعنى أحد، يقال ما في الدار أرم أي أحد.

[Bu beyit, kendisinden önce gelenlerin bir açıklamasıdır. “Fâ” ayrıntı ve detay için kullanılmıştır. “Es-sıdk” doğru anlamına gelen bir mastardır. “El-gar” mübteda haberdır. “Es-sıddik” mübalağa kalıbında çok fazla doğruluk anlamına gelir. Bu mısradaki Allah Teala’nın Zümer Suresi’ndeki sözüne işaret vardır: “Doğruyu getiren ve onu tasdik edenler var ya!” “Es-sıddik” haberi mahzuftur. “Ve lem yerime verime anfuhu” yani burnu şişti, kızdı. Cümle olarak hâl mevkiinde, yani kaza ve kaderden kızımadılar. “Ve hum yekulun”, “vâv” harfi hâliye ve zamir küffara ait. “Yakulûn” cümlesi haber veya “el-kavl” burada “hukum”, yani küffarlar hükmediyorlar anlamıdadır. “Ve mâ bi’l-ğâr makulu’l-kavl” küffara ait, “ve mâ müşebbehe bi leyse”, “bâ” harfi fi anlamına gelir. “Ve huva mâ” haberi, “min” zâide ve “arm mâ” ismi, biri anlamına gelir. Denilir ki; evde arm yok, yani evde kimse yok.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Te’ âlâ hazretleri bu merteye hıfz ve ehl-i dâlâliñ gözlerini görmez etdiyse Hazret-i Nebiyy-i Şıdk ve Ebū Bekir es-Şıddik gâra dâhil oldular ve anda sâkin oldular Te’ âlâniñ hükmüne râzi olucu oldukları hâlde. Daği hâlbuki küffâr gârniñ kapısına geldiler, “Gârda aslâ bir ahad yokdur.” deyü hükmetdiler ve daği Şıddikân kâfirleriñ kelâmıların işidirler idi. Kemâl-i tevekkül ve Te’ âlâya kemâl-i teyaqqunlarından gârda şâbit oldular, zâ’il olmadılar. Rivâyet olunmuş ki taḥkîk: Ebā Bekir es-Şıddik gârda mübârek ayaklarını deliklere vaz’ etdiği vakitte yılan kadem-i şerîfini şokmuş. Resûlu’llâha teşekkî etdikde mübârek büzâk-ı şerîfini Resûlu’llâh ol şokduğu yere koyuverince bi-izni’llâh şifâ bulmuş, daği elemi ref’ olmuş.

[78. Beyit]

ظَنُّوا الْحَمَامَ وَظَنُّوا الْعُنُكُوتَ عَلَى

خَيْرِ الْبَرِيَّةِ لَمْ تَنْسُجْ وَلَمْ تَحْمِ

[Müşrikler, mahlukatın en hayırlısının üzerine örümceğin ağını örmediğini ve güvercinin uçup dolaşmadığını sandılar.]

ظَنُوا أَيُّ وَهْمًا، والحمام طير يألف البيوت، والعنكبوت دُوَيْبَةُ [دُوَيْبَةُ] تنسج في الهواء، والجمع عنكب، والمذكر عنكب، وهي أفتع الأشياء، وعلى رزقها [66a] أحرص الأشياء، وتبيض وتحيض، وأول ما تلد دودًا صغارًا، ثم يتغير ويصير عنكبوتًا، وتكمل صورته في ثلاثة أيام، ويقوى على النسج ساعة يولد من غير تعليم، والذي تنسج لا تخرجه من جوفها بل من خارج جلدها، وعلى خير البرية متعلق بالفعلين الآتين على سبيل التنازع، والبرية بمعنى المخلوق، واللام فيه للاستغراق أي جميع المخلوقات، ولم تنسج ولم تحم فيه لف ونشر مشوش، لأنَّ الأول للثاني، والثاني للأول، ولم تحم بمعنى لم تبض. وذلك قوله تعالى في سورة التوبة ﴿إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيًا إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا﴾

[Zannettiler yani yanıldılar. Güvercin evleri seven bir kuş, örümcek havada uçan bir küçük hayvan, çogulu örümcekler ve müzekkeri ankebirdir. Bu hayvan çok kanaatkârdır ve geçimine çok önem veren bir hayvandır. Örümcek, yumurtlayan ve adet gören bir hayvandır. Önce küçük bir kurtçuk doğurur, sonra değişerek örümceğe dönüşür ve görünümü üç günde tamamlanır. Örümcek, doğduğu andan itibaren herhangi bir eğitim almadan örgü yapabilmektedir ve ördüğü şey, içinden değil derisinin dışından çıkar. “Ve ala hayril beriyye”, tenazü sebebiyle iki fiille mute’allıktır. “Ve el-beriyye” mahluk anlamındadır. “Lâm” harfi istiğrak içindir; yani tüm mahluklar demektir. “Ve lem tensic” “ve lem tehum” fiillerinde leff ve neşr vardır. “Lem tehum”, yumurtlayan anlamındadır. Tevbe Suresi’ndeki gibi: “Hani, kâfirler onu, iki kişiden biri olarak Ebu Bekir ile birlikte Mekke’den çıkarmışlardı. Hani onlar mağaradaydı. O, arkadaşına ‘Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir.’ demişti.”]

Ve hâşilü’l-ma’ nā:

Ya’ nī, küffār gögercini ve örümcegi maḥlūkuñ hayırlısı olan Nebiyy-i Muhtārîñ üzerine tokumadı ve tavāf etmedi zannetdiler; esrār-ı ilāhiyyeden gāfil ve rumūz-ı ḥafıyyeden cāhil oldukları ecilden. Bu kışşa Allāhîñ kemāl-i kudretine delālet eder ‘alāmāt-ı vāzıḥadandır. Te’ ālā ḥazretleri za’ if binā ile Ḥabībini⁴⁷⁹ ‘adūdan hıfz eyledi. Şimdiki hâlde “Ḥarem-i Şerîfîñ gögercinleri gār bābına beyt binā eden gögercin neslindedir.” demişler ve Resūl ‘Aleyhi’s-selām ol gögercini ve ol örümcegi katlden nehiy buyurmuşlar. Ve zālîke kâle Te’ ālā fi-şūreti’t-Tevbe:⁴⁸⁰ ﴿إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيًا إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا﴾

عنه. قاضي) البعض، إذ المراد به زمان. قاضي) هُما فِي الْغَارِ إِذْ (بدل ثان أوظرف الثاني. قاضي) يَقُولُ (أي رسول الله) لِصَاحِبِهِ (وهو أبو بكر رضي الله عنه. قاضي) العنكبوت دُوَيْبَةُ [دُوَيْبَةُ] تنسج في الهواء، والجمع عنكب، والمذكر عنكب، وهي أفتع الأشياء، وعلى رزقها [66a] أحرص الأشياء، وتبيض وتحيض، وأول ما تلد دودًا صغارًا، ثم يتغير ويصير عنكبوتًا، وتكمل صورته في ثلاثة أيام، ويقوى على النسج ساعة يولد من غير تعليم، والذي تنسج لا تخرجه من جوفها بل من خارج جلدها، وعلى خير البرية متعلق بالفعلين الآتين على سبيل التنازع، والبرية بمعنى المخلوق، واللام فيه للاستغراق أي جميع المخلوقات، ولم تنسج ولم تحم فيه لف ونشر مشوش، لأنَّ الأول للثاني، والثاني للأول، ولم تحم بمعنى لم تبض. وذلك قوله تعالى في سورة التوبة ﴿إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيًا إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا﴾

el-āyetü. Ya’ nī, Mekke kâfirleri Ḥazret-i Resūl ‘Aleyhi’s-selāmı katlı murād etdikleri vakitte Ḥazret-i Resūl’illāh ve Ḥazret-i Ebā Bekir Mekkedden çıkup [66b] Medîneye hicret murād edüp Mekke altında Cebelü’s-Sevrde bir mağāraya girdiler. Fi’l-hāl örümcek böcegi gārîñ ağzına ağ gerüp ve iki gögercin çapusunîñ altında yumurdladılar. Kâfirler ol zevātlar ardınca gelüp bu vecihle gördüklerinde ol ḥamāmeler yumurdanîñ üzerinde deverān ederlerdi. Ve kâfirler “Kimesne gelmemiş.” deyüp dönüp gitdiler. Rivāyet olunmuş ki örümcek iki def’a ağ kurmuş. Biri Melik Cālūt, Dāvūd ‘Aleyhi’s-selāmı taleb etdiği vakitte Dāvūd ‘Aleyhi’s-selāmîñ üzerine ağ kurmuş ve biri şanādîd-i Ḳureyş Muḥammed ‘Aleyhi’s-selāmı taleb etdikleri vakitte ağ kurmuş. İki def’a enbiyā-i ‘izāmı Te’ ālāmîñ emriyle hıfz etmiş.

⁴⁷⁹ Derkenar: Zīrā Ḥabībî Te’ ālāya şıgıñup mā-sivāyî terk etdiği ecilden.

⁴⁸⁰ [“O, iki kişinin ikincisiydi ancak hani ikisi de mağaradaydılar, arkadaşına, mahsun olma demişti. Şüphe yok ki Allah bizimle beraberdir.” (Tevbe, 9/40)]

[79. Beyit]

وَقَايَةُ اللَّهِ أَغْنَتْ عَنْ مُضَاعَفَةٍ

مِنَ الدُّرُوعِ وَعَنْ عَالٍ مِنْ أَلَا طُمِّ

[Allah'ın (onu) koruması, kat kat zırhlara ve sağlam kalelere ihtiyaç bırakmadı.]

الوقاية بمعنى الحفظ مضاف إلى فاعله، ومفعوله محذوف أي وقاية الله إياه، أعني الرسول عليه السلام، وأغنت ضميره راجع إلى الوقاية أي جعلت الرسول غنيًا عن المضاعفة من الدروع، والمضاعفة اسم مفعول أي ضم الشيء [شيء] إلى شيء، ومن الدروع حال من المضاعفة، وهي جمع درع، ما يلبس في الحرب، وعن عال عطف على عن مضاعفة أي عن مرتفع، أصله عالي حذف الياء للضرورة، والأطم بضمّتين جمع أطمه بمعنى القلعة.

[“El-vikaye”, koruma anlamına gelir, failine muzaftır ve onun mef’ulü mahzuptur. Yani, Allah’ın korunması, yani Resulullah’ı korudu. “Ve ağnet”, onun zamiri “vikaye” kelimesine aittir. Yani “Resul’ü zırh kullanmaya ihtiyaç duymadı.” anlamındadır. “Muzaafa”, mef’ul bir isimdir. Bir şeyi bir şeye bağlamaktır ve “mine’d-duru” muzaafadan hâldir, zırhın çoğuludur, savaş için giyilen şeydir. “Ve an al” atıf, “ala” muzaafat, yani “yüksekten” demek olup kökü “yüksek”tir. “Tâ” harfi zaruretten dolayı silinmiştir. “Ütum”, kale anlamına gelen “etma”nın çoğuludur.]

Ve hâşşılı ma’ nāhu:

Te’ālā hâzretleri Nebiyy-i [67a] Muhtârını zırhdan ve silâhdan ve qal’adan ğanî kıldı. Ğarî ħudretiyle qal’a menziline ve örümcek ağını zırh menziline kıldı Ĥabîbiniñ hıfzı için. Bu beytiñ hâşşası: Bir kimesne vuĥûş-ı müziyât olan arz-ı maĥûfda bulunmuş olsa bu beyti yedi yâhud toĥuz kerre okuyup eṭrâfına dâ’ire kılsın, müziyât olan ĥaşerât dâ’ireden içerüye dâĥil olup içinde olan kimesneye bi-izni’llâh zararî işâbet etmez ve mücerredir, demişler.

[80. Beyit]

مَا سَامَنِي الدَّهْرُ ضَيْمًا وَأَسْتَجِرْتُ بِهِ

أَلَا وَنَلْتُ جَوَارًا مِنْهُ لَمْ يُضْمِ

[Zamanın bana zulmederek zarar vermesinden dolayı her ne vakit ona sığındımsa onun tam bir himayesinden başka bir şey bulmadım.]

سامني من السوم بمعنى إذاقة الشدة والحنة، ففي إسناد سامه إلى الدهر مجازٌ أي ما ابتلاني خالق الدهر، وضيمًا مفعول مطلق من لفظ فعله على تقدير كون النسخة ما ضامني، ومن غير لفظه على تقدير كونه ما سامني، واستجرت الواو الحالية، الاستجارة طلب الخلاص والنجاة، والباء في به إمّا للسببية أو للاستعانة، والضمير للنبي عليه السلام بسبب مدحه عليه السلام، والاستثناء مُفَرَّغٌ أي ما ظلمني الدهر مع أني ملابس بطلب خاص بسبب مدحه في حال من الأحوال إلا في حال الوصول، ونلت الواو لتأكيد اللصوق، ونلت بمعنى وصلت، الجوار إمّا حقيقة أو بمعنى

الاستراحة والخلاص من جميع فتن الدنيا، ومنه متعلّق إليه، وضميره [67b] راجع إلى الضيم وهو الظلم، ولم يضم صفة جوار أيّ لم يظلم الدهر علي.

[“Sameni” kelimesi, sıkıntı ve belaya maruz bırakmak anlamında kullanılır. “Samehu” ifadesinin zamana atfedilmesi mecazdır. Yani, “bana sıkıntı vermedi” ifadesi, zamanın yaratıcısı olan Allah’ın beni imtihan etmediğini ifade eder. “Daymen” kelimesi, mefulü mutlak olarak burada geçer. “Ve’stecertu”, “vâv” hâl harfidir; yardım istemek, kurtuluş ve selamet talep etmek anlamındadır. “Bâ” harfi ya sebep anlamında ya da yardım etmek amacıyla kullanılmıştır. Buradaki zamir, Peygamber’e (sav) aittir ve bu, onun övülmesinin sonucudur. Ayrıca istisna ifadesi burada “mufarrağ”; yani, “zaman bana zulmetmedi” derken, özel bir istekte bulunduğum hâlde ancak varış anında başka bir durum oluşur. “Niltu” ifadesi, “vâv” harfi “lusuk” tekidi içindir; “niltü” ise “ulaştım” anlamına gelir. “Civaren” kelimesi ya gerçek anlamında ya da dünyanın tüm fitnelerinden kurtuluş ve dinlenme anlamında kullanılabilir. Burada “zalim” kelimesine atıf yapılmaktadır; yani, “Zaman bana zulmetmedi.”]

Ve hâşilü’l-ma’ nā:

Te’ ālā hâzretleri ezmenden bir zamānda kā’inātın umûrundan baña bir zarar şatdırmadı. Hâlbuki ben Hâzret-i Resûlden hâlâş ve necât taleb etdim. Lâkin hâlâş ve necâta ben nâ’il oldum. Zamân benim üzerime gâlib olup zûlmetmedi. Bu beytiñ hâşşası: Bir kimesne sefere gitmek murâd etse bu beytiñ mışrâ’-ı evvelini yazup evinde kıoysa ve mışrâ’-ı şāniyi yazup ma’ iyyetine alsa ol kimesne āfâtdan sâlim olarak bi-izni’llâh ehline vâşil olur, demişler.

[81. Beyit]

وَلَا أَلْتَمَسْتُ غِنَى الدَّارَيْنِ مِنْ يَدِهِ

أَلَا أَسْتَلِمْتُ أَلْنَدَى مِنْ خَيْرِ مُسْتَلِمٍ

[Her ne zaman ondan iki dünyaya ait nimet istedimse iyilik yapanların en hayırlısı olandan (Hz. Muhammed’den) bol bol ihsan gördüm.]

ولا التمسست: والجملة [الجملة] معطوفة على جملة سامني، وتكرير النفي للتأكيد، ولا التمسست على صيغة التكلم من الالتماس وهو طلب المساوى من المساوي، وهنا مطلق الطلب، وغنى الدنيا بالسعة والكفاية، وفي الحديث «ليس الغني من [عن] كثرة العرض إنما الغنى غنى القلب»، أو (عطف على قوله بالسعة) بصحة البدن والسلامة من البليّات، وغنى الآخرة بالفوز والنجاة والنائل إلى النعيم، وفي الخبر «أكثر أهل الجنة به» أي حُقق لأنهم يرضون بغنى الآخرة أعني الجنة ولا يطلبون جمال الله، قال تعالى (في سورة طه) ﴿والله خير وأبقى﴾، ومن يده متعلّق ب التمسست، والمراد من اليد ذاته عليه السلام من قبيل [68a] ذكر الجزء وإرادة الكل، أو بمعنى الطرف والجانب، أو بمعنى الإحسان والنعمة، والاستلام أي الأخذ [والصواب الالتزام، كالترام الكعبة والحجر الأسود، والأخذ هو التسلم لا الاستلام]، والندى العطاء، وهو مفعول استلمت، ومن متعلّق ب استلمت، وخير مستلم كناية عن رسول الله، ومستلم إمّا فاعل أو مفعول.

şeydir. Ayrıca “inne”, nehyin illetidir. Burada “lehu” zamiri, Peygamber’e (sav) aittir. “Kalben” kelimesi, “in” bağlamında bir isimdir. Tenvin, büyüklük ifade etmek için kullanılır. “İza namet” cümlesi, “kalb” kelimesine bir sıfattır. “Lem yenen” ifadesindeki failin zamiri ise “kalb”e aittir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Eyyühe’l-mu’ânid! Hâzret-i Nebîniñ rü’yâsında vâkı‘ olan vahyi sen inkâr eyleme! Taḥkîk: Muḥammed ‘Aleyhi’s-selâmîñ gâfletden ve fetretten ‘ârî olur ḳalb-i şâfisi var ki gözleri uyuduğı vakîtte ḳalb-i şerîfi uyumaz, bil ki vahye merbûtdur. Ḳâle ‘Aleyhi’s-selâm:⁴⁸² الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ جَزْءٌ مِنْ سِتِّ وَأَرْبَعِينَ Ya’ nî, rü’yâ-i şâliḥa ve şâdıḳa nübüvvetiñ kırk altı cüzde bir cüzüdür. Ve ḳâle’n-Nebî ‘Aleyhi’s-selâm:⁴⁸³ إِنَّ عَيْنِي تَنَامَانُ وَلَا يَنَامُ قَلْبِي Taḥkîk: “Gözlerim uyur ḳalbim uyumaz.” demektir.

[83. Beyit]

وَدَاكَ حِينَ بُلُوغٍ مِنْ نُبُوَّتِهِ

فَلَيْسَ يُنْكِرُ فِيهِ خَالَ مُخْتَلِمٍ

[(Rüyadaki) bu vahiy, onun peygamberlik mertebesine erdiği sırada gerçekleşmişti. O hâlde böyle bir zamanda rüya görenin hâli inkâr olunamaz.]

فالفاء للتفصيل، ودا إشارة إلى كون رؤياه وحياً، فذاك مبتدأ خبره محذوف أي واقع، فحين ظرف لذلك المحذوف، والبلوغ الوصول، وتوحيده عوض عن المضاف إليه أي حين بلوغه عليه السلام، والنبوة من النبأ أي الخبر، قوله فليس الفاء جزائية، وليس بمعنى لا، وينكر على صيغة المجهول من الإنكار، وفيه متعلق ب ينكر، والضمير إلى البلوغ، وحال نائب فاعل لينكر، والمختلم بفتح اللام بمعنى من يدرك خياله في النوم، والمراد منه عليه السلام، أو بكسر اللام بمعنى البالغ العاقل.

[Buradaki “fâ”, tafsil içindir, “zâ” rüyasının vahiy olduğuna işaret eder. Burada “fezaka” mübteda olup haberi gizli (mahzuf); yani, “gerçekleşecektir” anlamındadır. “Fe-hıyne”, bu mahzuf için bir zarfdır. “Buluğ”, erişmek demektir; onun tenvini muzafun-ileyhten ıvazdır, yani, “onun (sav) ergenliğine erişmesi zamanında” demektir. “Nübüvvet” ise haber anlamına gelen “nebe” kelimesinden gelmektedir. “Fe-leyse”, “fâ” burada cezâiye ve “lâ” anlamında da değildir. “Yünkeru” ifadesinin meçhul sigasına karşı bir itiraz söz konusudur ve burada “inkâr” kelimesine bağlıdır. Zamir “buluğ”a aittir. Hâl “yünkeru” fiilinin naibi faili durumundadır. “Muhtelem”, “lâm”ın fethası ile, rüyada hayalini gören kişi anlamındadır. Burada kastedilen odur (sav) ya da “lâm”ın kesresi ile, “ergen” veya “akıllı” anlamına gelir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Ya’ nî, ‘Aleyhi’s-selâm Efendimiziñ ibtidâ-i nübüvvetinde rü’yâda [69a] vâkı‘ olan vahyi inkâr olunmaz. Zirâ şe’n-i rü’yâda bâliğ ve ‘âkıllı olanıñ iḥtilâmı hâli inkâr olunmaz ‘âkıllı kemâlde olduğu ecilden.

⁴⁸² [Riyâzü’s-Sâlihîn, No: 840]

⁴⁸³ [Riyâzü’s-Sâlihîn, No: 1175]

[84. Beyit]

تَبَارَكَ اللهُ! مَا وَحِيٌّ بِمُكْتَسَبٍ

وَلَا نَبِيٌّ عَلَى غَيْبٍ بِمَتَّهِمْ

[Haşa, vahiy çalışıp kazanmakla elde edilmiş değildir ve hiçbir peygamber de gaipten verdiği haberde yanlış yapmaz.]

تبارك الله للتعجب، وهو من البركة أي كثرة الخير، ومعناه تزايد على كل شيء وتعالى وتعظم في صفاته وأفعاله، وما وحي بمكتسب أي لم يكن وحي أصلا في زمان من الأزمنة بكسب كاسب، وما حرف نفي بمعنى ليس، ووحى اسم ما، والباء زائدة، ومكتسب خبره، ولا نبي عطف على وحي (قوله نبي اسم لا)، وتكرير النفي للتأكيد، وعلى غيب متعلق بمتهم، هو خير لا، ومتهم اسم مفعول بمعنى المحمول على التهمة والكذب.

[“Tebârekallâh” (Allah mübarek kıldı) ifadesi, hayır ve bereketin artması anlamına gelir. Bu, her şeyden üstün ve yüce anlamında olup, Allah'ın sıfatları ve fiilleri açısından yüceliğini ve büyüklüğünü ifade eder. "Ve ma vahiyun bi müktesebi " ifadesinde, vahyin hiçbir zaman bir kişinin kazancı veya çabasıyla elde edilen bir şey olmadığını belirtir. "Mâ" olumsuzluk anlamındadır ve "yoktur" anlamına gelir. "Vahiy", "mâ"nın ismidir ve "bâ" zâid bir harftir. "Muktasib" ise bunun haberidir. "Ve lâ nebî" ifadesinde ise "nebî" "lâ"nın ismidir (olumsuzluk ismi). Olumsuzluğun tekrarı, tekid amacı taşır. "Ve ala gayb" ifadesi ise "müttehem" kelimesine bağlıdır ve o da "lâ"nın haberidir. "Müttehem", suçlanan veya yalancılıkla itham edilen anlamında olup ismi mef'ul anlamı taşır.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Ya' nî, Te' âlâ hâzretleri haq zâtında 'ulüvv-i 'azîmet şıfatıyla muttaşıfdir ki vahy-i 'abdi ezmeden bir zamânda kesb edemez daği vahiy sebebiyle enbiyâ-i 'izâmîñ gâ'ibden verdiği haber ile Nebî töhmete ve kızbe haml olunmaz. Zîrâ Nebî hevâdan nuţuk etmez. Qâle'llâhü Te'âlâ fi'n-Necm: ﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ﴾

﴿﴾ el-âyetü.⁴⁸⁴ إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ ﴿﴾

(الفصل الخامس في ذكر بركة دعائه عليه السلام)

[Beşinci fasıl: Hz. Peygamber aleyhisselamın duasının bereketi hakkındadır.]

[85. Beyit]

كَمْ أُبْرَأْتُ وَصَبَا بِاللَّمْسِ رَاخَتْهُ

وَأَطْلَقْتُ أَرْبَا مِنْ رِنْقَةِ اللَّمَمِ

[Onun eli, nice hastayı dokunmakla iyileştirdi ve nice şifaya muhtaç olan kimseyi cinnet bağından kurtarıp salıverdi.]

⁴⁸⁴ Derkenar: Ya' nî, “Nebî hevâdan nuţuk etmez. Nebîniñ nuţkı olmadı hemân ancak Te'âlâdan vahyolunur vahyoldı.”

هذا البيت إشارة إلى فائدة البعثة وتنبية على الثمرة لإرسال ذاك [تلك] الحضرة إلى الناس [69b] لفظ كم ههنا خبرية، فالمعنى كثيرا ما أبرأت، وهو من الإبراء بمعنى الإزالة، ووصبا يروى بفتح الصاد وكسرهما، فعلى الأول بمعنى المرض مطلقاً، وعلى الثاني بمعنى صاحب المرض، وباللمس الباء سببية متعلقة بـ أبرأت، وراحته فاعل أبرأت، والضمير للنبي عليه السلام، والراحة بمعنى داخل [باطن] الكف، وأطلقت عطف على أبرأت أي كثيراً ما أطلقت، الإطلاق التخيلية والعفو الاخلاص [الخلاص أو التخلص] من القيد، والأرب بكسر الراء بمعنى صاحب الاحتياج [الحاجة]، ومن ريقة متعلق بـ أطلقت، والريقة بالكسر جبل له عقدة (أي حلقة) يشد به البهائم، واللّمم بفتحين صِعَاژ الذنوب.

[Bu beyit, Hz. Peygamber'in gönderilişinin faydasına işaret etmekte ve o yüce makamın insanlara gönderilmesinin meyvesini hatırlatmaktadır. "Kem" kelimesi burada haberiyye amacıyla kullanılmıştır, dolayısıyla anlamı "ne kadar çok şifa verdin" şeklindedir. Bu, "çokça şifa verdin" anlamında olup "şifa verme" bir şeyi giderme anlamındadır. "Vesaba" kelimesi, "sad" harfinin esreli ve üstünlü hâli ile iki farklı şekilde rivayet edilmektedir. İlkine göre genel olarak hastalık anlamındadır, ikincisine göre ise hastalık sahibi demektir. "Bi'l-lems" ifadesindeki "bâ" harfi, sebep anlamında olup "şifa vermek" fiiline bağlıdır. "Rahatehu" ifadesi, "ebraat"ın fâilidir ve zamir Hz. Peygamber'e (sav) aittir. "Er-Rahatu" (avuç içi) kelimesi elin içi anlamında olup "etlakat" fiili "ebreet" fiiline atıftır, yani "çokça serbest bıraktın". "İtlak" kelimesi, bağlı bir şeyi çözmek ya da affetmek anlamındadır. "El-erib" kelimesi, "râ" harfinin esresi ile "ihtiyaç sahibi" anlamına gelir. "Er-ribka", "atlaktu" kelimesine müte'allıktır. "Ribaka" esre ile ip ya da düğüm anlamında olup hayvanların bağlanmasında kullanılan bir araçtır. "Lemem" ise küçük günahlar / küçük hatalar anlamına gelir.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Tahkik: Nebî 'Aleyhi's-selâmi nâsa bi'setiniñ hikmeti, Allâhü Te'âlâ çok kerre Muḥammed 'Aleyhi's-selâmiñ yed-i şerifleriniñ emrâzlara messi berekâtıyla emrâzlara şifâ verdi. Daḡi ḡalâşa muḡtâc olanları zunûb ve cunûn kaydından Resûlüñ messi sebebiyle ḡalâş eyledi. Rivâyet olunmuş ki yevm-i Bedirde Ebû Cehil Mu'avviz bin 'Afrânîñ elini kesmiş. Elini götürerek Resûlü'llâha gelmiş. Resûlü'llâh Efendimiz elini maḡalline koyup bitişdirdiği vaḡitte ke'l-evvel eli şaḡiḡ ve sâlim olmuş. Daḡi İbn-i 'Abbâs raḡiya'llâhü 'anha ḡazretlerinden rivâyet olunmuş ki bir ḡâtûn mecnûn oḡlunu ḡazret-i Resûle getiriyor. Efendimiz mecnûnuñ göḡsüne mübârek yediyle mesh [70a] ediverincek mecnûnuñ aḡzından siyâh kelb yavrusu şeklinde bir şey düşüp cünûndan şifâ buluyor. Daḡi Ümmü Selemeden rivâyet olunmuş ki Resûl 'Aleyhi's-selâm bir gün şaḡrâda iken bir geyik "Yâ Resûla'llâh!" diyor. Efendimiz "Yâ geyik ḡâcetiñ nedir?" buyuruyor. Geyik "Yâ Resûla'llâh, bir A'râbî beni tıtdı, taḡda iki yavrum var, koyuver beni yavrumu emzireyim de geleyim!" diyor. Efendimiz geyigi ıtlâḡ ediyor. Geyik taḡa gidüp yavrusunu irzâ' edüp geliyor. A'râbî bu ḡâli görüncek ḡafletten uyanıyor. "Yâ Resûla'llâh seniñ bir ḡâcetiñ var mı?" diyor. Efendimiz "ḡâcetim, geyigi ıtlâḡ edesin!" buyuruyor. A'râbî geyigi ıtlâḡ ediyor. Geyik أشهد أن لا إله إلا الله وأنتك رسول الله deyüp gidiyor ve emşâl-i keşîre.

[86. Beyit]

وَأُحْيِيَتِ السَّنَةُ الشَّهْبَاءَ دَعْوَتُهُ

حتى حَكَتْ عُزَّةً فِي الْأَعْصِرِ الدُّهُمِ

[Onun duası nice kıtlık ve kuraklık yılını ihya etti. Hatta o sene, karanlık asırlar içinde bembeyaz parlayan bir yıla benzedi.]

لما ذكر تأثير دعائه [دعوته] عليه السلام في الأرض شرع في بيان تأثير دعائه [دعوته] في السماء، فقال: وأحييت، والجملة معطوفة على أطلقت، وأحييت من الإحياء ضد الإمامة، والسنة مفعول أحييت بمعنى العام، والشهباء صفة السنة، والسنة الشهباء كناية عن القحط (كقوله تعالى في سورة الأعراف ﴿وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ﴾ الآية 130 أي بسنوات القحط)، ودعوتيه فاعل أحييت، والضمير راجع إلى النبي عليه السلام، وحتى حرف ابتدائية، وحكت بمعنى شابهت، والضمير المستتر فيه راجع إلى السنة، [70b] والغرة بالنصب مفعول حكت، والغرة بياض قدر الدرهم في جبهة الفرس، وفي الأعصر متعلق بحكت، والأعصر جمع عصر، وهو الدهر والزمان، والدُّهُم بضم دهم جمع أدهم وهو بمعنى الأسود .

[Peygamber Efendimiz'in (sav) duasının yeryüzündeki etkisinden bahsettikten sonra, onun duasının gökyüzündeki etkisini açıklamaya başladı ve şöyle dedi: "Ve ahyet." Bu cümle, "etlakat" ifadesine atfedilmiştir. "Ahyet", diriltmek anlamına gelir, bu da "imate"nin (öldürme) zıddıdır. "Sene" kelimesi, "ahyet" fiilinin mef'ulüdür, yıl anlamına gelir. "Şehbâ" kelimesi, yılın bir sıfatıdır. "Sene" kelimesi burada kıtlıktan kinayedir. Nitekim, A'râf Suresi'nde de (130. ayette) "Andolsun ki Firavun ailesini yıllarla (yani kıtlık yıllarıyla) yakaladık." buyrulmuştur. "Davetuhu" kelimesi, "ahyet" fiilinin failidir ve zamir Peygamber Efendimiz'e (sav) aittir. "Hatta" ibtidâi harfidir. "Haket" kelimesi, benzemek anlamında kullanılmıştır ve gizli zamir "sene'ye aittir. "El-gurra", "haket" in mef'ulüdür ve (gurra) atın alınındaki dirhem büyüklüğündeki beyazlık anlamına gelir. "Fi'l-a'sur" kelimesi, "haket" e bağlıdır. "A'sur" kelimesi, "asr" ın çoğulu olup devir veya zaman anlamına gelir. "Dühüm" kelimesi, siyah anlamına gelen "edhem" kelimesinin çoğuludur].

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Daği 'Aleyhi's-selâmın du'ası sebebiyle Te'âlâ kaht olan seneleri ihyâ ve bolluğa tebdil eyledi. Gâyet de Resûlün du'ası kara günler içinde vâқи olan beyâza müşâbihdir ihyâ eylemede. Ol senede sebzevât ve nebâtât çok olup yer yüzünü bürüdüğü ecilden ol seneye a'sur-ı dühüm derler nitekim hilâfına sene-i şehbâ denildiği mişilli. Enes hâzretlerinden rivâyet olunmuş ki zamân-ı sa'âdetde nâsa kaht işâbet eyledi. Nâs ol hâlde iken 'Aleyhi's-selâm cum'a gün huṭbe okurdu. Bir A'râbî kıyâma kalkdı. "Yâ Resûla'llâh, mâllar helâk oldu, 'iyâl acıkdı, Allâha du'â et!" dedi. Resûlu'llâh el kaldırdı, du'â etdi. Hîç bulud yok iken buludlar tağlar gibi kabardı. Resûlu'llâh huṭbeden inmeden mübârek lihyesinden şular aqđı. Gel[ecek] cum'aya kadar yağmur ṭurmadı. Bir hafta ṣoñra diğerk huṭbede iken bir racul kâ'im oldu. "Yâ Resûla'llâh, binâlar yıkıldı, mâllar şuya ğarq oldu, du'â et!" deyincek Resûlu'llâh el kaldırıp du'â etdi. ⁴⁸⁵ اللهم حوالينا لا علينا [71a] buyurup buluda işâret edincek buludlar açıldı. Bir ay derelerden şu aqđı, eṭrâfdan kimesne gelmedi. Rivâyet-i meşhûr ile böyle rivâyet olundu.

[87. Beyit]

بِعَارِضٍ جَادٍ أَوْ خِلَّتْ أَلْبِطَاحُ بِهَا

⁴⁸⁵ [Allah'im, etrafımıza, üstümüze değil!]

[[Resulullah'ın duası üzerine) sağanak yağdıran bir bulut sebebiyle derelerden akan suyu, denizden bir ırmak veya Arim vadisinden gelen sel zannedersin.]]

بعارض الباء متعلّقٌ بـ أحييت أو حكمت، والعارض بمعنى السحاب، وجاد من العَجُود بفتح الجيم بمعنى المطر الشديد، وضميره المستتر راجع إلى العارض، المعنى بسبب سحاب أمطر مطرًا شديدًا لا مطر فوقه، وأو في أو خلت بمعنى إلى (أو حتى) وختل من الخيال أي الظن، والخطاب عام، والبطاح جمع أبطح أو بطحاء، وهو مسيل واسع للماء أي الأودية، وبها الباء سببية متعلق [متعلقة] بـ خلت، والضمير راجع إلى العارض، وسيبًا بالنصب مفعول ثانٍ لختل والسيب بمعنى الجري، ومن اليم ظَرْفٌ مُسْتَقَرٌّ صفة السيب، واليَمُّ بفتح الياء البحر، ووقع في بعض النسخ سيب بالرفع على أنه مبتدأ وخبره من اليم، وكذلك قوله سيلًا وهو بمعنى الماء المجتمع الجاري بغتة من كثرة المطر، والعَرَم بفتح العين وكسر الراء بمعنى المطر الشديد، أو اسم وادٍ ببلدة سبأ، فالبيت كناية عن كثرة الأمطار في تلك السنة. [71B] لقوله تعالى في سورة السبأ: ﴿لَقَدْ كَانَ لِسَبِإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ كُلُوا مِن رِّزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ بَلَدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبِّ غَفُورٍ فَاعْرَضُوا فَأرسلنا عليهم سيل العرم وبدلناهم بحجنتيهم﴾ الآية.

["Bi-arid" kelimesindeki "bâ", "ahyet" fiiline müte'allıktır. "Ârid" kelimesi bulut anlamına gelir. "Câd" kelimesi, şiddetli yağmur anlamındaki "cevd" kökünden gelir ve gizli zamir "ârid"e aittir. Anlamı, "Şiddetli bir yağmur yağdıran bulut sebebiyle"dir. "Ev" kelimesi "fî" anlamında olup "hâlet" fiiline kadar bağlanmıştır. "Hâlet" kelimesi, zannetmek anlamına gelir. Buradaki hitap genel olup herkese yöneliktir. "Bitâh" kelimesi, "ebtah" veya "betha" kelimelerinin çoğuludur ve geniş su yatakları ya da vadiler anlamına gelir. "Bihâ" ifadesindeki "bâ" harfi, "hâlet" fiiline aittir ve zamir "ârid"e aittir. "Seyb" kelimesi, "hâlet" in ikinci mef'ulüdür ve akış anlamına gelir. "Mine'l-yem" ifadesi, sıfat olup "seyb"i niteler ve denizden akan bir akış anlamındadır. "Yemm" kelimesi, deniz anlamına gelir. Bazı nüshalarda "seyb" kelimesi merfû hâlde yazılmış olup, cümlede özne olarak kullanılmıştır ve "mine'l-yem" onun haberidir. Aynı şekilde "seylen" (sel) kelimesi de suyun bol miktarda yağmur sonucu ani olarak akması anlamına gelir. "Arim" kelimesi ise ya şiddetli yağmur ya da Sebe ülkesindeki bir vadi anlamına gelir. Bu beyit, o yılın yağmurlarının bolluğunu kinaye yoluyla anlatmaktadır. Bu ifade, Sebe Suresi'nde geçen şu ayete işaret eder: "And olsun, Sebe kavmi için oturduğu yerlerde büyük bir ibret vardır. Biri sağda diğeri solda iki bahçeleri vardı. (Onlara:) Rabb'inizin rızkından yiyin ve O'na şükredin. İşte güzel bir memleket ve çok bağışlayan bir Rab! Ama onlar yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine Arim selini gönderdik ve iki bahçelerini, acı meyveli, ilgin ağacı ve biraz da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik." (Sebe, 34/15-16)]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Sene-i қаһtı Resûlu'llâhiñ du'âsı berekâtıyla ihyâ etmek şol bir bulud sebebiye olur ki [71b] şiddet ile yağmur yağdırdı. Hattâ ol sene ey muhâtab, sen baһr-i 'azîm boşandı aқıyor zannetdiñ yâhud belde-i Sebe seyli boşandı aқıyor zannetdiñ. Bu beyitte⁴⁸⁶ Sebe bin Yeşcüb bin Ya' rub bin Қаһtân қışşasına

⁴⁸⁶ Le-қavlehu Te'âlâ fi sûreti's-Sebe:

﴿لَقَدْ كَانَ لِسَبِإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ كُلُوا مِن رِّزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ بَلَدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبِّ غَفُورٍ﴾ ﴿فَاعْرَضُوا فَأرسلنا عليهم سَيْلَ الْعَرَمِ وَبَدَّلْنَا لَهُم مَّجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ﴾ الآية

işâret vardır. Bunlar bir belde oldular. Ol belde Yemende idi. İsmine Me`rib derler. Ol beldede `azîm bir dere var. İsmine `Arim derler. Ol dereden `azîm seyl gelüp binâları yıkar. Vaqtâ ki Belkiş ol beldeye melike oldısa külliyyetli demir ve taş cem` edüp ol derenîñ öñüne `azîm sed binâ ve ol sedde delikler ve a`lâsına ve evsâta ve esfeline mîzâblar vaz` eylemiş ve ol sedden aşağıya ehl-i belde şağına ve şoluna baqçeler icâd eylemişler. Ol baqçelerde ni`met ve mîveler Allâhîñ `alâmetlerinden bir `alâmet olup hattâ bir mer`et zenbîlini başına koyup mîve ağaçlarınıñ altından uğradığı vaqıtde, ağacıñ dallarını tahrik etmeyerek ve mîvâyı cem` etmeyerek kendü tabî` atıyla dökülen mîvelerden ol zenbîl tolar imiş. Mîveniñ keşretinden ol belde tayyibe olup hattâ siñek ve pire ve kehle ve yılan ve `akreb ve vebâ ol beldede olmadıktan soñra taşradan gelen misâfir üzerinde olan pire ve kehle ol beldeye girincek [72a] ölür imiş. Neş`et-i ulâ sa`âdet-i ehl-i belde için hâşıl olmuş ise de Allâhîñ ni`metini bulup şükretmemişler belki “Allâhîñ bizim üzerimize ni`meti var mı bilmeyiz.” demişler. Allâhü Te`âlâ ol kavme on üç peygamber irsâl edüp “Allâhîñ ni`metini biliñ ve muqâbilinde şükrediñ!” deyü peygamberler nuşh etdiler ise de kabûl etmemişler. Te`âlâ hâzretleri anlarıñ binâ etdikleri seddiñ üzerine bir kör fare musallağ kılup seddiñ taşlarını kör fare delidelivermiş. Seyl boşanup deryâlar mişilli seddi inhidâm ve buyûtlarını ve baqçelerini ve emvâllerini ve evlâdlarını hârâb ve cemi`sini gark eylemiş.

(الفصل السادس في وصف القرآن)

[Altıncı fasıl: Kur'an'ın vasıfları hakkındadır.]

[88. Beyit]

دَعْنِي وَوَصْفِي آيَاتٍ لَه ظَهَرْتُ

ظُهُورَ نَارِ الْقَرَى لَيْلًا عَلَى عِلْمٍ

[Bırak beni de onun gece yüksek dağ başında yakılan ziyafet ateşi gibi besbelli olan mucizelerini anlatayım.]

دعني أمر من ودع - يدع بمعنى اتركني، ووصفي مفعول معه من دعني أي مع وصفي، والوصف بمعنى أصل المصدر لا الحاصل بالمصدر مضاف إلى فاعله، ومفعوله آيات، وهي جمع آية، بمعنى العلامات والمعجزات، وله إنا متعلق بظهرت، أو ظرف مستقر صفة الآيات، أو متعلق بـ وصفي، والضمير إلى النبي عليه السلام، والضمير المستتر في ظهرت راجع إلى الآيات، وظهور بال نصب مصدر نوعي لظهرت [72b] والقرى بكسر القاف والقصر بمعنى الضيافة، والعلم بفتح الحاء بمعنى الجبل، وليلاً ظرف لظهور، وعلى متعلق أيضًا به.

[“Da`nî”, “vede`a-yede`u” fiilinden emirdir. “Beni bırak!” anlamındadır. Ve “vasfî”, “yede`u” fiilinin mef`ulün me`ahıdır; yani “me`a vasfî” anlamındadır. “Vasıf” mastarın kendisidir; mastardan

[Andolsun ki Sebe kavmine, oturdukları yerde bile bir delil vardı, sağda, solda iki bahçe bulunmaktaydı; yiyecek Rabbinizin rızıkından ve şükredin ona; tertemiz bir şehir ve suçları örten bir Rab. Derken yüz çevirdiler de onlara setin suyunu gönderdik ve bahçelerini ancak böğürtlen, ılgın ve birazcık da köknar yetiştiren iki çorak tarlaya çevirdik (Sebe', 34/15-16).]

türeyen bir şey değildir ve fâ'iline izafe edilmiştir. Mef'ulü de "âyât" sözcüğüdür ve o da "âyet" kelimesinin cemidir, işaretler ve mucizeler anlamındadır. "Lehû" ya "zaherat"a müte'allıktır ya da "âyât" kelimesinin sıfatı olmasına itibarla zarf-ı müstekardır ya da "vasfî" sözcüğüne müte'allıktır. Zamir Hz. Peygamber'e dönmektedir. "Zaherat" filinin içindeki zamir de "âyât" sözcüğüne dönmektedir. "Zuhûra" (nasb ile) zaherat filinin mastar-ı nevîsidir. "El-kırâ" (kâfın kesresi ve kasr ile) ziyafet anlamındadır. "El-alem" (iki fetha ile) dağ manasındadır. "Leylen", "zuhura"nın zarfıdır ve "alâ" da aynı şekilde "zuhura"ya müte'allıktır.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Eyyühe'n-nâs! Resülü'llâh⁴⁸⁷ hakkında zâhir olan âyât-ı beyyinât ve 'alâmât ve izâhât ile Resüli vaşfımda sen beni terk eyle. Şol 'alâmet ki zûlmet-i cheil vaktinde zühür-ı beyyin ile âfâkda zühür etdi mehâsin-i ahlâk sebebiyle. Nitekim nâsı ziyâfete terğib ve şehâvet 'alâmetini izhâr için çarañu gecelerde yüce tağlar başına eşhiyâlarıñ yaqdıkları nâriñ şu'lesiniñ zühür[1] mişilli.

[89. Beyit]

فَالدُّرُّ يَزْدَادُ حُسْنًا وَهُوَ مُنْتَظَمٌ

وَأَيْسٌ يَنْقُصُ قَدْرًا غَيْرَ مُنْتَظَمٍ

[Muntazam olarak dizilen inci daha güzeldir; bununla beraber dizilmemek incinin kıymetini eksiltmez.]

الفاء للتعليل، الدر مبتدأ وهو اللؤلؤ المخرج من صدفه، وجملة يزداد خير المبتدأ، وحسنًا تمييز من نسبة يزداد، وهو الواو للحال، فالمبتدأ مع خبره جملة، والجملة حال من فاعل يزداد، ومنتظم على صيغة اسم الفاعل بمعنى النظم، أي جمع اللؤلؤ في السلك، وقوله وليس ينقص قدرًا دفع لتوهم نشأ من الكلام السابق من أنه لا حسن لبيان وصفه عليه السلام بغير النظم، فالواو للحال، وضمير ينقص راجع إلى الدر، المراد منه الآيات، وقدراً تمييز من فاعل ينقص، وغير حال من فاعل ينقص ومضاف إلى المنتظم.

["Fâ" ta'lîl içindir. "Ed-dürü" mübtedâdır ve istiridyeden (kabuğundan) çıkarılan inci anlamındadır. "Yezdâdu" cümlesi de mübtedânın haberi konumundadır. "Hasenen", "yezdâdu"nun nisbetinden temyîzdir. Ve hâl vâvidir. Mübtedâ haberiyle birlikte cümledir ve cümle "yezdâdu"nun fa'ilinden hâldir. "Müntezimün" ism-i fâil kalıbındadır ve düzen anlamındadır. (Yani incilerin iplikte dizilmesi manasında) "Leyse yenkusu kadran" ifadesi de önceki cümleden doğabilecek bir yanlış anlaşılmayı önlemek içindir. (Yani bir düzen içinde bulunmadan Hz. Peygamber'in vasıflarını açıklamak mümkün değildir.) "Vâv" hâl içindir ve "yenkusu"nun zamiri "ed-dürü" sözcüğüne dönmektedir ve bundan kastedilen şey de ayetlerdir. "Kadran", "yenkusu"nun fâ'ilini temyîz içindir. "Ğayra", "yenkusu"nun fâ'ilinden hâldir ve "muntazim" kelimesine izafe edilmiştir.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

⁴⁸⁷ Cümle "Kelâmda ihtişâr etmekle sen beni dañı" diye başlamış ancak bu ifadenin üstü çizilmiştir.

Ya' nī, Ḥaẓret-i Nebī [73a] 'Aleyhi's-selāmiñ mu'cizātı, bil ki āyāt-ı Ẓur'āniyye-i ġarībe-i 'acībe incüye müşābihdir ḥüsünde ve behcetde. Zīrā incü dizilmiş olsa ḥüsni ziyāde olur ve eger dizilmemiş olsa aşıl ḥüsüne noḡsān 'ārız olmaz. Ke-zālİK Resülün mu'cizātı noḡsānı ḡabül etmez ziyāde-i ḥüsni ḡabül eder.

[90. Beyit]

فَمَا تَطَاوُلُ آمَالُ الْمَدِيحِ إِلَى

مَا فِيهِ مِنْ كَرَمِ الْأَخْلَاقِ وَالشَّيْمِ

[Şairin hayal gücü, ondaki yüksek ahlakı ve temiz huyu anlatmaya yetmez.]

هذا البيت إشارة إلى تكثير أخلاقه المرضية وشيمه الجميلة، بل إلى عدم تناهيهها، كلمة ما للاستفهام الإنكاري أو التعجيب، وتطاول أي مد عنقه مرید الاطلاع عليه، والآمال جمع أمل، وهو الرجاء، وهو فاعل تطاول، والمديح إمّا بمعنى المادح أو بمعنى الممدوح، فإضافة الآمال إليه بحذف المضاف أي آمال أصحاب الممدوح، وإلى متعلّق بتطاول، وما موصول، وفيه ظرف مستقر صلتته، ومن بيانية، وإضافة الكرم إلى الأخلاق من إضافة الصفة إلى الموصوف؛ أي الأخلاق الكريمة، والمراد من الأخلاق الخصال الكسبية، والشيم بكسر الشين وفتح الباء جمع شيمة، وهي الخلق والعادة، والمراد بها الأخلاق الضرورية الوهية.

[Bu beyitler çok ahlaklı olduğuna ve güzel mizacına hatta kötü huylarının hiç olmadığına işaret eder. "Mâ" ya istifhâm-ı inkâriyyedir ya da ta'ccüb içindir. "Tetâvele" yani (bir şeyi) kavramak amacıyla boyun bükme. "El-âmâl" emel sözcüğünün cem'idir ki o da "er-recâ" (ümit etmek) anlamındadır ve "tetâvele"nin fâ'ilidir. "Ve'l-medih" ya "mâdih" ya da "memdûh" manasındadır. "El-âmâl"ın izâfesi de muzâfın hazfolunmasıyla gerçekleşmiştir. Yani "âmâlü ashâbi'l-memdûh" şeklindedir. "Îlâ", "tetâvele"ye müte'allıktır. "Mâ" mevsûledir ve "fîhi" de (mevsûlün) sılası olarak zarf-ı müstekardır. "Min" beyâniyyedir. Kerem sözcüğünün "ahlâk"a izafesi sıfatın mevsûfuna izafesi kabilindedir, yani anlamı "el-ahlâku'l-kerîme" (yüce ahlak) demektir. "Ahlâk"tan maksat sonradan edinilen özelliklerdir. "Şiyem" (Şîn'in kesresi ve yâ'nın fethası ile) "şeyme"nin cem'idir ve anlamı "adet ve ahlak" demektir. Bununla (şiyem ile) ifade edilmek istenen de bahşedilen zarûrî ahlaktır.]

Ve ḡaşilü'l-ma' nâ:

Ya' nī, medḡ ü şenā edicileriñ ricāsı ne keyfiyyetde bâliġ olur Resülü'llāhda olan aḡlâḡ ve tabi' atıñ keremine? Zīrā, taḡḡik, Resülü'llāhıñ evsāf-ı mecīde ve aḡlâḡ-ı ḡamīde [73b] ve şiyem-i 'adīdelerine vaşif bâliġ ve vāşil olmaz.

[91. Beyit]

أَيُّ حَقٍّ مِنَ الرَّحْمَنِ مُخَدَّنَةٌ

قَدِيمَةٌ صِفَةُ الْمُصَوِّفِ بِالْقَدَمِ

[Allah'ın hak olan ayetleri (lafız itibarıyla) sonradan, (mana itibarıyla) ezeldir; çünkü kadim olan Allah'ın sıfatıdır.]

شروع في ذكر شرف بمعجزه [معجزته] التي هي القرآن، آيات بالرفع خبر مبتدأ محذوف أي أبحر (بمعنى غالب في الحسن، وبمعنى صاحب الفضل، وبمعنى غالب في الضوء) المعجزات آيات حق أو القرآن آيات حق، أو مبتدأ خبره محذوف أي آيات حق منزلة، أو بالنصب على أنها عطف بيان، الآيات في قوله دعني ووصفي آيات أو على المدح، والآيات جمع آية وهي طائفة من القرآن منقطعة عمًا قبلها وما بعدها، وإضافتها إلى الحق بيانية إن كان الحق صفة مشبهة من حق بمعنى ثبت، ولامية إن كان مصدرًا، ومن الرحمن صفة آيات، ومحدثة خبر بعد خبر، وهي اسم مفعول من أحدث، وضميره راجع إلى الآيات، وقديمة خبر بعد خبر، وصفة الموصوف خبر بعد خبر، وبالقدم متعلق بموصوف، وهو عدم السبق بالعدم .

[(Hz. Peygamber'in mucizelerinden biri olan) *Kur'an* mucizesini anlatmak için bir başlangıçtır. "Āyâtü" (ref ile) hazfedilmiş bir mübtedânın haberidir, yani parıldadı. İyilikte baskın, erdem sahibi, ışığı parlak anlamında. (Buna göre taktir şu şekilde olur;) Mucizeler geçerli işaretlerdir ya da *Kur'an* hak ayetlerdir. Ya da yine hazfedilmiş bir mübtedânın haberidir. (Buna göre taktir şu şekilde olur;) Hak ayetler indirilmiştir. Ya da nasb ile atf-ı beyandır, "El-âyât" öncesinden ve sonrasında ayrı olarak *Kur'an*'dan bir parçanın adı olan "âyet" sözcüğünün cemidir ve "el-hak" kelimesine izafesi eğer "el-hak "sabit oldu" anlamında sıfat-ı müşebbihe ise izâfei beyâniyye ya da mastar ise izâfei lâmiyyedir. "Ve mine'r-Rahmâni" ifadesi "el- âyât"ın sıfatıdır. "Ahdes"den ism-i mef'ul olan "muħdesetün" de haberden sonra gelen (ikinci) haberdur ve zamiri "el-âyât" sözcüğüne dönmektedir. "Kadîmetün" de haberden sonra gelen (ikinci) haberdur. "Bi'l-kadem" mevsûfa müte'allıktır ve "hiçlikten önce" anlamındadır.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Ya' nî, Te'âlâdan vârid olur âyât-ı haḡḡa muħdesedir sîme-i ħudüşuḡa ki te'lif ve tanzîm ve tencîm mişilli daḡi bunlar mişilliler ile Ḥur'ân muttasif olduḡı ecilden. Şol muħdeşe ki kıdem ile mevşûf olur şıfat-ı kaḡmedir. Bir şey'in iki cihet olmaḡ cā'izdir; bir cihet ħudüş iḡtizâ eder ve cihet-i uḡrâsi kıdem iḡtizâ eder ve hünâ ke-zâlik. [74a]

[92. Beyit]

لَمْ تَقْتَرِنِ بِزَمَانٍ وَهِيَ تُخْبِرُنَا

عَنْ الْمَعَادِ وَعَنْ عَادٍ وَعَنْ أَرْمَ

[*Kur'an* ayetleri, bize ahiretten, Âd ve İrem kavimlerinden haber vermeleri itibarıyla (manası ve hükümleri) belirli bir zamana ait değildir.]

وجملة لم تقترن صفة بعد صفة لآيات، أو حال من فاعل قديمة، وهو من المقارنة، وبزمان متعلق بـ لم تقترن، وهي الواو للحال، وهي مبتدأ راجع إلى الآيات، وجملة تخبرنا خبره، وعن المعاد متعلق بـ تخبر، والمعاد مصدر ميمي أو اسم مكان، والمراد به الرجوع بعد الفناء، وعن عاد عطف على المعاد، وعاد قبيلة من العرب في ناحية اليمن، وعن إرم عطف على القريب أو البعيد، والمراد بإرم ذات العماد.

["Lem takterin" cümlesi "el-âyât"ın sıfatından sonra gelen sıfattır ya da "kadîme"nin fâ'ilinden hâldir ki bu da mukârene kabilindedir. "Ve bi zamânin", "lem tektarin"e müte'allıktır. "Ve" hâl

⁴⁹⁴ مُخْصِي cem‘ edüp ol şahrāya yüz biñ usta ve ‘amele ile gönderiyor. “Temeliniñ bir kerpüci altun ve bir kerpüci gümüş!” deyü erlerini tekmiñ edüp zeberced-i aḥḍar ve yākūt-ı aḥmerden direkler dikiyorlar ve üzerlerine altun ve gümüşden çok köşkler ve mecālisler binā ediyorlar. apuları birbirine muābil [75a] olarak melik iin altundan bir köşk binā ediyorlar. Melikiñ biñ vezīri var imiř, al‘ amñ eṭrāfına vezīrler iin biñ köşk binā ve her bir köške gümüşden řu yolu binā edüp ol yola sūd ve ḥamr ve ‘asel aıdıyorlar. Ü yüz seneden řoñra binādan fāriğ olup melike ḥaber veriyorlar. Melik, vezīrlerini ve etbā‘ ve enřārlarını cem‘ edüp ol cennete gidiyorlar. Bir günlük yol alınca cennete, Allāhü Te‘ālā üzerlerine bir řayḥa irsāl edüp cümlesini ihlāk ediyor, maṭlūblarına vāřıl olamıyorlar. “Ol cennete kimesne dāḥil olmadı, illā bir Müslim dāḥil oldu.” demiřler. Ve ammā ur‘ān-ı Kerimiñ ‘Āddan ḥaberi ke-avlihi Te‘ālā fi-sūret-i A‘rāf⁴⁹⁵ ﴿وإلى عاد أخاهم﴾ el-āyetü. Taḥik: ‘Ād avmi ‘Umān ile Ḥadramevt⁴⁹⁶ beyninde beldeleri olup puṭa ṭaparlar imiř. Te‘ālā, Ḥazret-i Hūd ‘Aleyhi’s-selāmı ol avme nebī ba‘ř eylemiř. Hūd ‘Aleyhi’s-selām ol avmiñ ḥaseb yönünden ḥayırlısı ve efḍali ise de tekzīb edüp ṭuḡyān olmuřlar. Te‘ālā ol avme üç sene aḥṭ vermiř. Ol avmiñ ‘ādetleri belā üzerlerine nāzil oluncaḥ Müslimleri ve kāfirleri beyte varup niyāz ederler imiř. ‘Ād Mekkeye kendü emřāllerinde yetmiř kiři gönderiyor. Re‘islerine ayl bin ‘Itr derler imiř. Re‘isleri [75b] beytde “Yā Rab, ‘Ād avmini sen řuvar!” deyü du‘ā eylemiř. Te‘ālā ḥazretleri üzerlerine üç bulud irsāl ediyor; biri beyāz ve biri ırmızı ve biri siyāh. Semā ṭarafından bir nidā gelmiř “Yā ayl, üç buluddan birini iḥtiyār eyle!” deyü. Ol daḥi ara buludı iḥtiyār eylemiř. Ol bulud kendülerini iḥāṭa edincek beřāretlenmiřler. ﴿هَذَا﴾ demiřler.⁴⁹⁷ Ol buluddan riḥ-i ‘aim ıḥup ol avmi ihlāk ediyor Ḥazret-i Hūd ‘Aleyhi’s-selām mü‘minler ile ḥalāř buluyorlar.

[93. Beyit]

دَأْمَتْ لَدَيْنَا فَفَاقَتْ كُلَّ مُعْجَزَةٍ

مِنَ النَّبِيِّينَ إِذْ جَاءَتْ وَمَمْ تَدْمُ

[Onlar, bugün hālâ elimizde bulunmakta olup diğer peygamberlerin mucizelerinden üstündür; çünkü onların mucizeleri (belirli bir zamanda gelmiş) ve devam etmemiştir.]

هذا البيت إشارة إلى فضيلة أخرى من فضائل هذه المعجزة التي هي القرآن، وهي دوامها، ضمير دامت راجع إلى الآيات، والتقبيد بـ لدينا للاحتراز عما دام عند الله، وفاقته بمعنى تفوقت، وكلّ معجزة بالنصب مفعول فاقته، والمعجزة أمر خارق يظهر على يد مدّعي النبوة عند تحدّي المنكرين على وجه يعجز عن إتيان مثله، ومن النبيين طرّفٌ مُسْتَقَرٌّ صلة معجزة، والمراد من النبيين من سوى نبينا عليه السلام، لأنه مستثنى منهم بالاستثناء العقلي، وإذ للتعليل، وفاعل جاءت راجع إلى آيات المعجزة، ولم تدم عطف على جاءت.

⁴⁹⁴ [Sayılamaz, hesaplanamaz.]

⁴⁹⁵ [“Ve Ād toplumuna da kardeşleri Hūd’u gönderdik.” (A‘rāf, 7/65)]

⁴⁹⁶ Derkenar: اسم بلد وقبيلة وهما اسمان في الأصل جمعاً اسماً واحداً [Bir belde ve kabile ismidir. O ikisi aslında iki isimdir, ama tek bir isim yapılmıştır.]

⁴⁹⁷ [“Bu bize yağmur yağdıracak buluttur.” (Aḥkâf, 46/24)]

[Bu beyit *Kur'an* mucizelerinin bir başka faziletine işaret eder ki o da (mucizelerin) devam etmesidir. “Dâmet” fiilinin zamiri “el-âyet”a dönmektedir. “Ledeynâ” ile kayıtlı olması da Allah indinde devam edenden sakınmak içindir. “Fâkat”, “tefevvakat” (üstün gelme) anlamındadır. “Külle mu‘cizâtin” (nasb ile) “fâkat” fiilinin mef‘ulüdür. Mucize peygamberlik iddiasında bulunan kişinin eliyle münkirlerinin benzerini dahi getiremeyeceği şekilde olağan dışı bir biçimde ortaya çıkan şeydir. “Ve mine’n-nebiyyîne”, “mu‘cize” sözcüğünün sılasıdır ve zarf-ı müstekardır. “Mine’n-nebiyyîne” Peygamberimiz (sav) dışında kalanlardır. Çünkü Hz. Peygamber istisnâ-i aklî ile onlardan ayrılmıştır. “İz” ta’lîl içindir. “Câet” fiilinin fâ’ili mucizenin işaretlerine dönmektedir. “Ve lem tedüm”, “câet” fiiline atıftır.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Ya’ nî, *Qur’an*-ı Kerîm bizim ‘indimizde cemî‘ zamânda [76a] ve cemî‘ mekânda dâ’ime ve bâkîyedir ve sâ’ir enbiyâ-i ‘izâmîn mu‘cizelerine *Qur’an* gâlib ve fâ’îkîdir. Zîrâ sâ’ir enbiyânîn mu‘cizâtı dâ’imî degildir.

[94. Beyit]

مُحْكَمَاتٌ فَمَا تُبْقِينَ مِنْ شَيْءٍ

لِذِي شِقَاقٍ وَلَا يَبْغِينَ مِنْ حَكْمٍ

[Onlar, şüpheye yer vermeyen ve (kendisinin üstünde) hiçbir hakem kabul etmeyen muhkem ayetlerdir.]

هذا البيت إشارة إلى فضيلة أخرى من فضائل القرآن، محكمات بالرفع خبر بعد خبر لآيات، أو صفة بعد صفة لها، وهي جمع محكم، هو في اللغة المتقن القوي، وفي الاصطلاح ما ظهر المراد منه ولم يحتل النسخ، والفاء في فما يبقين تفرعية، وما نافية، ويبقين جمع مؤنث من الإبقاء بمعنى الدوام، والضمير راجع إلى الآيات، ومن زائدة، وشئ جمع شئها، والذي ظرف مُسْتَقَرُّ صفة شبه، والشقاق بمعنى الخلاف، ولا يبعين عطف على ما يبقين، ويبغين بفتح الياء كما كان يبقين بضم الياء، وهو من البغي بمعنى الطلب، ومن زائدة، والحكم إمَّا بفتح الحاء أي القرآن لا يحتاج إلى حاكم آخر، أو بكسر الحاء جمع حكمة أي القرآن لا يحتاج إلى حكم زائد.

[Bu beyit *Kur'an* mucizelerinin bir başka faziletine işaret eder. “Muhkemâtün” (ref‘ ile) “âyet”ın haberinden sonra (ikinci) haberdır ya da “âyet”ın sıfatından sonra gelen (ikinci) sıfattır ve “muhkem” kelimesinin cem’idir. Sözlükte “kusursuz ve tam”, kavram olarak da “neshe ihtimali bulunmayan ve murâdı net olan” anlamında kullanılmaktadır. “Femâ yübkîne” sözcüğündeki “fâ” tefrîyyedir ve “mâ” nâfiyedir. “Yübkîne” devam anlamında “ibkâ”dan türetilmiştir ve cem’i müennestir. Zamir “el-âyet”a dönmektedir. “Min” zâiddir. “Şübehin”, “şübetün” kelimesinin cem’idir. Ve “lizî”, “şübehin” sözcüğünün sıfatıdır ve zarf-ı müstekardır. “Şikâk” hilâf anlamındadır. Ve “lâ yebgîne” “mâ yübkîne” sözcüğüne atıftır. “Yebgîne” sözcüğü “yübkîne”nin “yâ”sının dammeli olmasına karşın “yâ”nın fethası ile (okunur) ve talep anlamında arzu manasındadır. “Min” zâiddir. “Hakem” kelimesi ya “hâ”nın fethası ile (okunur ve bu durumda) *Kur'an* başka

idareciye ihtiyaç duymaz anlamında (anlaşılır) ya da “hâ”nın kesresiyle “hikmet” kelimesinin cem’i anlamındadır. Bu durumda taktir şöyle olur: *Kur’an* ek bir hikmete ihtiyaç duymaz.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Ya’nî, *Qur’an-ı Kerim* muhakkemât olur oldu ise nesihden ve tebeddülünden münezzehtir. *Qur’an*, haqka muhalefet edenin şubhesini def eder ve şubhe[yi] baki kırmaz. Dahî *Qur’an-ı Kerim* hakim-i uhrayı talep etmez ve muhtac olmaz. Ya’nî *Qur’an* şubheden ‘arî ve hükmünde müstakildir. Fî-süret-i Âl-i İmrân ﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ﴾⁴⁹⁸ [76b] nazm-ı celiline bu beyitte işaret vardır.

[95. Beyit]

مَا حُورِبَتْ قَطُّ إِلَّا عَادَ مِنْ حَرْبٍ

أَعْدَىٰ أَلَا عَادِيٍّ لَّيْهَا مُلْقِيٍّ أَسَلَّمَ

[Her ne zaman *Kur’an* ayetlerine harp ilan edilecek olsa, sonunda en azılı düşmanlar bile gerçeği görerek ona teslim olmuşlardır.]

هذا البيت إشارة على [إلى] فضيلة أخرى من فضائل القرآن، ما نافية، وحوربت ماض مجهول من المحاربة بمعنى المعارضة، والضمير المستتر راجع إلى الآيات، وقط ظرف زمان للماضي، والاستثناء مفرغ أي في حال من الأحوال إلا في حال عود، فعاد إمّا من العود بمعنى الرجوع أو بمعنى صار وانتقل، ومن حرب متعلق ب عاد، ومن لا ابتداء الغاية، وحرب بفتححتين بمعنى الغضب والغيط، وقيل هو بمعنى المحاربة، وأعدى مرفوع تقديرًا فاعل عاد، وهو اسم تفضيل من العداوة، والأعادي جمع أعداء، وهي جمع عدو، فإضافة أعدى إليها للمبالغة، وإليها متعلق ب عاد، والضمير راجع إلى الآيات أي إلى حقيقتها، وملقي السلم حال من فاعل عاد إن كان عاد بمعنى رجع، أو خبر عاد إن كان بمعنى صار، وملقي اسم فاعل بمعنى مقبل، والسلم بفتححتين أي السلامة.

[Bu beyit *Kur’an* mucizelerinin bir başka faziletine işaretler. “Mâ” nâfiyedir. “Hûribet” mu’âraza manasındaki “muhârabe” kelimesinin (kökünden) türetilen meçhûl ve mâzî formdadır. Müstetir zamir de “el-âyât” sözcüğüne dönmektedir. “Kattu” mâzînin (hûribet fiilinin) zarf-ı zamanıdır. İstisnâ müferrağdır. Yani döndüğü durumlar hariç anlamındadır. “Âde” ya dönmek anlamında “avd” (kökünden) türetilmiştir ya da “sâra” manasında dönüşmek anlamındadır. “Min harabin”, “âde” fiiline müte’allıktır. “Min” ibtidâ-i gâye içindir. İki üstün ile (okunan) “harabin” kelimesi de öfke ve hiddetlenme manasında ve bir görüşe göre de muhârebe anlamındadır. “A’dâ” takdîren merfû olmak üzere “âde” fiilinin fâ’ilidir ve “adâvet” (mastarından) ism-i tafdîldir. “El-e’âdî”, “a’dâ” sözcüğünün cem’idir ki o da “adüvvü”nün cem’idir. “A’dâ” sözcüğünün ona (“el-e’âdî”ye) izâfesi de mübâlağa içindir. “İleyhâ”, “âde” fiiline müte’allıktır ve zamir “el-âyât”a yani hakikatine dönmektedir. “Mülkiye’s-selemi”, “âde” eğer dönmek manasındaysa fâ’ilinden hâldir ya da (âde)

⁴⁹⁸ Derkenar: “Ol Allâhü Te’âlâ saña *Qur’ânı* inzâl etdi. Ol *Qur’ânı*n ba’ zı âyât-ı mübeyyinâtu mufaşşalâtıdır ki ol âyetlerin her birisi *Qur’ân*dır ki aḥkâm anın üzere ḥaml olunur.” [Âl-i İmrân, 3/7]

eğer dönüşmek manasındaysa “âde”nin haberidir. “Mülkî”, mükbil (yönelen) manasında ism-i fâildir. İki üstün ile (okunan) “selem” sözcüğü de selâmet (barış) manasındadır.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Ya' nî, kelâm-ı fuşâhâdan Qur'âna mu'âraza ve muqâbele ve mişil daği ityân olunmadı. İllâ mu'âraza taşaddî edenler mu'ârızdan rucû' ve Qur'an-ı Kerîme iqbâl ve inkiyâd etdiler. Qur'an-ı Kerîm kesret-i feşâhat ve belâgat ile muttaşif olduğu ecilden bir ahad mu'ârazaya kâdir olmaz, bil ki 'âcizdir. [77a] Rivâyet olunmuş ki Velîd bin Muğîre Qureyş beyninde gâyet faşîh imiş. 'Aleyhi's-selâm Efendimize gelmiş bir gün mu'âraza kaşdı için. “Yâ Resûla'llâh oğu benim üzerime!” deyincek 'Aleyhi's-selâm Efendimiz fi-sûret-i Nahl ⁴⁹⁹ ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ﴾ nazm-ı celîlini kırâ'at buyurmuşlar.

Velîd “Bir daği oğu!” demiş. Efendimiz bir daği oğumuş. Velîd “Allâha kâsem ederim ki bu âyetde hâlâvet ve talâvet var, a'lâsı müşmir ve esfeli mügdik⁵⁰⁰ beşer kelâmı degildir.” deyüp sükût ederek meclisden gitmiş. Hikâye olunmuş ki Yahyâ bin Hakîm Qur'âna mu'âraza taleb etmiş. Sûre-i İhlâsa nazar etmiş nazîrini getirmek için. Te'âlâ tarafından kendüye havf 'ârız olup tevbe ile rucû' ediyor. Daği sûre-i Gâri' aya nazîr getiriyorlar ⁵⁰¹ الفيل، ما أدراك ما الفيل، له ذنب قصير، وخرطوم طويل، إن ذلك من خلق الله ⁵⁰² الفيل، ما أدراك ما الفيل، له ذنب قصير، وخرطوم طويل، إن ذلك من خلق الله ⁵⁰³ الفيل، ما أدراك ما الفيل، له ذنب قصير، وخرطوم طويل، إن ذلك من خلق الله diyerek. Daği velâkin fi-sûreti'l-Bakara ⁵⁰² الفيل، ما أدراك ما الفيل، له ذنب قصير، وخرطوم طويل، إن ذلك من خلق الله ⁵⁰³ الفيل، ما أدراك ما الفيل، له ذنب قصير، وخرطوم طويل، إن ذلك من خلق الله diyerek. Şoñra tefekkür edüp kendü kelâmlarında çok noqşân buluyorlar andan şoñra habı olunuyorlar ve 'âciz qalıyorlar.

[96. Beyit]

رَدَّتْ بِلَاغَتِهَا دَعْوَى مُعَارِضِهَا

رَدَّ الْعَبُورِ يَدَ الْجَانِي عَنِ الْحَرَمِ

[Namusuna düşkün kimsenin kendi hareminden caninin elini çekip defettiği gibi, *Kur'an*'ın belagati de muarızlarının iddiasını öylece reddetmiştir.]

Tâkid لما قبلها، ردت منعت ودفعت، وبلاغتها فاعل ردت، وهي [77b] مطابقة الكلام لمقتضى الحال مع فصاحته، وضميرها راجع إلى الآيات، فالمصدر مضاف إلى فاعله، ودعوى مفعول ردت والمراد من الدعوى المقاومة بإتيان مثله، فالمعارض بمعنى المتصدي لإتيان مثله، والضمير للآيات، وردّ صفة مصدر محذوف أي ردًا مثل رد العيور، وهو مضاف إلى فاعله، والعيور صيغة مبالغة من الغيرة بمعنى شديد الغيرة، وهو صفة موصوف محذوف أي

⁴⁹⁹ Derkenar: Tahkîk: “Allâhü Te'âlâ umürda 'adlle emreder, daği ihsânla da emreder ki ol Resûlün emir üzre 'ibâdetdir, daği ekâribe muhtâc olduklarını vermekle emreder.” [Nahl, 16/90]

⁵⁰⁰ Derkenar: Ey, Keşîrû'l-ma' nâ, ya' nî çok ma' nâyî müstemil demektir.

⁵⁰¹ [Fil, fil nedir, sen filin ne olduğunu nereden bileceksin? Onun kısa bir kuyruğu uzun bir hortumu vardır. İşte bu Allah'ın yarattıklarından ender olan bir şeydir.]

⁵⁰² Derkenar: Katilîñ kışaş olunmasında siziñ için beka vardır. Zîrâ ki katle kaşdeden kişi katl etdiği tağdırce kendü daği katl olunur idügin bilicek katlden imtinâ' eder. Öyle olsa anda hem kendünün bekası ve hem katlini kaşdetdiği kimesneniñ bekası vardır. Ol ecilden meşelde قَتْلُ قَتْلٍ قَتْلُ ya' nî “Kışaş katli taklil eder.” denildi. Ve yâhud kışâşî âhîret kışâşından kırtulur zîrâ ki kışâş olucağ âhîretde hayâtda qalur ammâ ki dünyâda kışâşî olunmazsa âhîretde ol kışâş olunur.

⁵⁰³ [Öldürmek, öldürmeyi ortadan kaldırır.]

رد الرجل الغيور، ورد في الخبر: «إن الله غيور يحب الغيور»، وَعَبْرَةُ الْمُؤْمِنِ هَيْجَانٌ وَانزِعَاجٌ فِي قَلْبِهِ يُحْمَلُهُ عَلَى مَنَعِ التَّحْرِيمِ مِنَ الْفَوَاحِشِ، وَيَدُ الْجَانِي مَفْعُولٌ، وَالْمُرَادُ مِنَ الْيَدِ التَّصَرُّفُ بِذِكْرِ السَّبَبِ وَإِرَادَةُ الْمَسَبَبِ، وَالْمُرَادُ مِنَ الْجَانِي مَنْ يَأْتِي الْجَنَايَةَ لِمَحْرَمِ الْغَيْرِ، وَعَنِ الْحَرَمِ مُتَعَلِّقٌ بِرَدِّ، وَالْحَرَمُ بِفَتْحَتَيْنِ بِمَعْنَى مَحْرَمِ الرَّجُلِ، وَقُرئَ بِضَمِّ الْحَاءِ وَفَتْحِ الرَّاءِ عَلَى أَنَّهُ جَمْعُ حَرَمَةٍ وَهِيَ مَا يَكُونُ فِي حَرِيمِ الرَّجُلِ.

[Kendinden öncesini te'kîr içindir. "Raddet" engelledi ve uzaklaştırdı (manasındadır.) "Belâğatuhâ", "raddet" fiilinin fâ'ilidir. (Belâğat) durumun gerekliliğinin ve kelâmın fesahatiyle beraber uyumlu olmasıdır. (Belâğatın) zamiri "el-âyât" kelimesine dönmektedir. Mastar fâ'iline izâfe edilmiştir. "Da'vâ" kelimesi "raddet" fiilinin mef'ulüdür ve bu kelimeden maksat (bir şey) benzeriyle karşılık vermektir. "Mu'âriz" sözcüğü (bir şey) benzerini getirerek karşı koymak anlamındadır. Zamir "el-âyât"a (dönmektedir.) "Radde" hafzedilmiş bir mastarın sıfatıdır. Yani anlam istekli kişinin karşılık verdiği şekildedir. O (radde) fâ'iline izâfe edilmiştir. "Ġayûr" kelimesi "ġayret" sözcüğünden (türetilmiştir) ve çok istekli manasında mübâlağa kalıbındadır. Hafzedilmiş bir mastarın sıfatıdır. (Böylece anlam) çok istekli adamın karşılığı (olmaktadır.) Hadiste "Allah ġayûrdur ve ġayûr olanı sever." şeklinde gelmiştir. Müminin gayreti, onu kalbindeki kötülüklerden alıkoymaya sevk eden güç ve telaştır. "Yede'l-cânî" mef'uldür. "Yed" sözcüğünden maksat sebebin zikredilip müsebbibin irade edilmesi eylemidir. Cânî sözcüğünden murâd edilen ise suçu başkasının adına işleyendir. "Anî'l-hurami", "radde"ye müte'allıktır. İki üstün ile (okunan) "harem" sözcüğü birinin mahremi anlamındadır. Birinin mahreminde olan şey manasındaki "hürmet" kelimesinin cem'i olmak üzere "hâ"nın dammesi ve "râ"nın fethası ile de okunmuştur.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Ya' nî Ķur'ân-ı Kerîmîñ belâğati Ķur'âna mu'âraza edeniñ da' vâsını red ve men' etdi, nitekim cinâyet ediciniñ yedini mahreminden racul-ı ġayyûruñ reddi ve men' i mişilli. Ĥikâye olunmuş ki taĥķik: İbnü'l-Muġanna' vaĥtiniñ eşşahı imiş. Ķur'âna mu'âraza taleb edüp ve kelâm-ı mufaşşal nażmediyor. Bir gün bir mektebe uğruyor. Te'âlânîñ fi-sûret-i Hüd⁵⁰⁴ ﴿وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي﴾ kelâmı oĥunurken işidiyor. "Bu kelâma [78a] mu'âraza olunmaz ve beşer kelâmı degil." deyüp mu'ârazadan men' olunuyor.

[97. Beyit]

لَهَا مَعَانٍ كَمَوْجِ الْبَحْرِ فِي مَدَدٍ

وَفَوْقَ جَوْهَرِهِ فِي الْحُسْنِ وَالْقِيمِ

[Kur'an ayetlerinin, deniz dalgaları gibi birbirini destekleyen manaları vardır; fakat onlar güzellik ve değer bakımından denizin cevherinden daha üstündür.]

لها خير مقدم، ومعان مبتدأ مؤخر، والتنوين للتكثير والتعظيم، والمراد من المعاني المقاصد، وكموج البحر ظرفٌ مُسْتَقَرٌّ صفة معان، والموج بمعنى الاضطراب، وفي مدد متعلق بالكاف في كموج، والمدد بفتحيتين بمعنى النصره والعون، وفوق ظرف مرفوع المحل بالعطف على الكاف، فيكون صفة بعد

⁵⁰⁴ Derkenar: Tūfān emri nihāyet bulucaĥ arza denildi ki: "Şuyuñı içgil ve yā semā şuyuñı tūtğil ve yaġdıрмаğıl!" [Hūd, 11/44]

صفة لآيات والتقدير وللآيات معان كانت أو ثبت فوق جوهره، والجوهر أي النفيس المعدني والضمير للبحر، وجوهر البحر ما يستخرج منه من اللؤلؤ والمرجان، وفي الحسن متعلق بالزيادة التي تضمنها لفظ فوق، والقيم بكسر القاف وفتح الباء جمع قيمة.

[“Lehâ” öne alınmış haber ve “me’ânin” de sona alınmış mübtedâdır. (Me’ânin’deki) tenvîn teksir ve ta’zîm içindir. “Me’ânî” sözcüğünden murâd edilen el-mekâsıttır. “Ke-mevci’l-bahri”, “me’ânin”in sıfatı olarak zarf-ı müstekardır. “Mevc” huzursuzluk manasındadır. “Fî meded”, “ke mevcin”deki “kâf’a müte’allıktır. İki fetha ile (okunan) “meded” kelimesi yardım anlamındadır. “Fevka”, “kâf”ın mahalline atfedildiği için mahallen merfû zarftır ve böylece “el-âyât”ın sıfattan sonra gelen sıfatı olmaktadır. Taktir ise şöyledir: “Ayetlerin cevherlerinde üzerinde bulunan manaları vardır.” “Cevher”, kıymetli maden demektir. (Cevherî’deki) zamir “bahr”e (dönmektedir.) Denizin cevheri de çıkarılan inci ve mercandır. “Fî’l-hasen”, “fevka” lafzının içeriğinde bulunan “ziyâde”ye müte’allıktır. “Kâf”ın kesresi ve “yâ”nın fethası ile (okunan) “kıyem” sözcüğü de “kıymet” kelimesinin cem’idir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Âyât-ı Qur’âniyyeniñ iki şıfat ile mevşûf olur me’ânî-i keşîresi vardır. Şıfat-ı evvelîsi nuşretde ve keşretde Qur’ân deryâlarıñ dalgası mişillidir. Daği şıfat-ı şâniyyesi hüsün ve kıymetde me’ânî-i i’tibâr ile lü’lü’ ve mercân-ı nefis ma’deni fevkindedir Qur’ân-ı ‘Azîmü’ş-Şân. Hâzret-i Resûl Efendimiz “Qur’ândan ‘ulemâ toymazlar, kemâl-i lezzeti ve nihâyet hâlâveti daği Qur’ânda esrâr-ı ‘acîbe ve bedâyi’ -i gâribe ve esalîb-i müstaşsene ve ‘acâ’ib-i müstekmile oldugı ecilden.” [78b] buyurmuş.

[98. Beyit]

فَمَا تُعَدُّ وَلَا تُحْصَىٰ عَجَائِبُهَا

وَلَا تُسَامُ عَلَىٰ أَلْ أَكْثَارِ بِالسَّامِ

[Kur’an ayetlerinin olağanüstülükleri saymakla bitmez ve çok okumakla bıkip usanılmaz.]

فلا تعد ولا تحصى كلاهما على صيغة المجهول، فالأول من العدد والثاني من الإحصاء، والفرق بينهما أن الأول العدد واحدا واحدا والثاني جملة جملة، وعجائبها بالرفع جمع عجيبة، وهو ما يُتَعَجَّبُ منه، وضميرها راجع إلى الآيات، ولا تسام مضارع مجهول على صيغة التأنيث لا تترك، والضمير المستتر راجع إلى الآيات، وعلى الإكثار متعلق بـ تسام، وعلى بمعنى مع، والإكثار الإتيان بالكثير، واللام عوض عن المضاف إليه أي إكثارها، وبالسام الباء سببية متعلقة بـ لا تسام والسام بفتحين السامة والملامة [السامة والملالة].

[“Fe lâ tü’addü” ve “lâ tühsâ” her ikisi de meçhûl kalıplarındadır. İlki “el-add” ve ikincisi de “el-ihsâ” kökünden (türetilmiştir.) Merfû (okunan) “acâibuhâ”, “acîbe”nin cem’idir ki o da kendisinden hayret duyulandır. Zamiri “el-âyât”a dönmeindedir. Ve “lâ tüsâmü” terk etme manasında müennes kalıbı üzerine gelen meçhûl muzâridir. Müstetir zamir “el-âyât”a dönmeindedir. “Alâ’l-iksâr”, “tüsamü” fiiline müte’allıktır ve “alâ me’a” ve “el-iksâr” çoğaltmak manasındadır. (Ta’rîf için kullanılan Elif ve) Lâm muzâfun ileyhten ivazdır. “Bî’s-Se’emi”deki “bâ”

harfi sebebiyet içindir ve “lâ” Tüsâmu’ya müte’allıktır. İki fetha ile (okunan) “es-se’emi” usanmak ve bıkmak manasındadır.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Ḳur’ân-ı Kerîmiñ mütezammin olduğı me’ânî-i keşîresini sen bildiñ ise Ḳur’ân-ı ‘Azîmü’s-Şâniñ emr-i ‘acîbe ve ġarîbesi vâhid vâhid ve dağı cümle cümle nihâyet bulmaz dağı melâlet cihetinden

Ḳur’âniñ tekeşşürî terk olunmaz. Bu beyitte Resûlu’llâhiñ kavlı-i şerîfine işâret vardır: لا هذا القرآن لا

تنقضي (لا تنتهي) عجائبه (من العلوم الغريبة والأسرار العجيبة والدقائق اللطيفة)، ولا يخلق (من البلى فأدين) من كثرة الترداد (أي من تكرار تلاوته

(يا محمد) لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي (لكلمات علمه وحكمته، قاضي) لَتَفِدَّ (لَتَفِدَّ جنس البحر بأسره، قاضي) 505 (يا محمد) لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي (فإنها غير متناه لا تنفذ كعلمه ، قاضي) وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ (يمثل البحر الموجود ، قاضي) مَدَدًا (زيادة ومعونة ، قاضي) ﴿

السُّرَّتِ فِي السُّرَّتِ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي (لكلمات علمه وحكمته، قاضي) لَتَفِدَّ (لَتَفِدَّ جنس البحر بأسره، قاضي) 505 (يا محمد) لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي (فإنها غير متناه لا تنفذ كعلمه ، قاضي) وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ (يمثل البحر الموجود ، قاضي) مَدَدًا (زيادة ومعونة ، قاضي) ﴿

﴿ لَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ (ولو ثبت كون الأشجار أقلامًا) وَالْبَحْرُ مِدَّةٌ مِنْ بَعْدِهِ [79a] 506 (يا محمد) لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي (لكلمات علمه وحكمته، قاضي) لَتَفِدَّ (لَتَفِدَّ جنس البحر بأسره، قاضي) 505 (يا محمد) لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي (فإنها غير متناه لا تنفذ كعلمه ، قاضي) وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ (يمثل البحر الموجود ، قاضي) مَدَدًا (زيادة ومعونة ، قاضي) ﴿

﴿ لَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ (ولو ثبت كون الأشجار أقلامًا) وَالْبَحْرُ مِدَّةٌ مِنْ بَعْدِهِ [79a] 506 (يا محمد) لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي (لكلمات علمه وحكمته، قاضي) لَتَفِدَّ (لَتَفِدَّ جنس البحر بأسره، قاضي) 505 (يا محمد) لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي (فإنها غير متناه لا تنفذ كعلمه ، قاضي) وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ (يمثل البحر الموجود ، قاضي) مَدَدًا (زيادة ومعونة ، قاضي) ﴿

﴿ لَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ (ولو ثبت كون الأشجار أقلامًا) وَالْبَحْرُ مِدَّةٌ مِنْ بَعْدِهِ [79a] 506 (يا محمد) لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي (لكلمات علمه وحكمته، قاضي) لَتَفِدَّ (لَتَفِدَّ جنس البحر بأسره، قاضي) 505 (يا محمد) لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي (فإنها غير متناه لا تنفذ كعلمه ، قاضي) وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ (يمثل البحر الموجود ، قاضي) مَدَدًا (زيادة ومعونة ، قاضي) ﴿

﴿ لَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ (ولو ثبت كون الأشجار أقلامًا) وَالْبَحْرُ مِدَّةٌ مِنْ بَعْدِهِ [79a] 506 (يا محمد) لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي (لكلمات علمه وحكمته، قاضي) لَتَفِدَّ (لَتَفِدَّ جنس البحر بأسره، قاضي) 505 (يا محمد) لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي (فإنها غير متناه لا تنفذ كعلمه ، قاضي) وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ (يمثل البحر الموجود ، قاضي) مَدَدًا (زيادة ومعونة ، قاضي) ﴿

وهجته. اه

[99. Beyit]

قَرَّتْ بِمَا عَبَّرَ قَارِيهَا فَقُلْتُ لَهُ

لَقَدْ ظَفَرْتُ بِحَبْلِ اللَّهِ فَأَعْتَصِمَ

[Kur’an’ı okuyanın gözü ve gönlü onunla tatmin olmuştur. Onu okuyana dedim ki: Allah’ın ipi olan Kur’an sayesinde isteğine ulaştın, artık ona sınımsız sarıl.]

قرت فعل ماض من القرعة بمعنى البرودة، والباء في بها للسببية، والضمير لآيات أي بقرائها، والعين فاعل قرئت أي الباصرة والضمير للآيات، والفاء في

فقلت للفصيحة، وقلت على صيغة المتكلم، وله الضمير راجع إلى القارئ، لقد ظفرت اللام توطئة للقسم، وظفرت على صيغة الخطاب خطابا لقارئها،

وظفرت أي وجدت الفوز والنجاة من كل المكروه، والباء في بحبل الله متعلق باعتصم، والحبل بمعنى الآيات والشرايع [والشرايع على سبيل المجاز، وقوله

فاعتصم الفاء جواب شرط محذوف، واعتصم أمر حاضر من اعتصم، والمراد من الاعتصام ههنا هو العمل بموجبها بطريق الاستعارة، وفي البيت إشارة إلى

قوله عليه السلام: «إني قد تركت فيكم ما إن اعتصمتم به فلن تضلوا [79b] أبداً، كتاب الله وسنة رسوله» عليه السلام، وهو أي القرآن حبل الله

المتين، وهو الذكر الحكيم، وهو الصراط المستقيم، وإلى قوله عليه السلام: «إن هذا القرآن مأدبة الله، فاقبلوا مأدبته ما استطعتم، إن هذا القرآن حبل الله

المتين، والنور المبين، والشفاء النافع، عصمة لمن تمسك به، ونجاة لمن تبعه» الحديث.

505 [“De ki: Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa, ayrıca deniz üzerine deniz katsak, yine Rabbimin sözleri bitmeden denizler tükenirdi.” (Kehf, 18/109)]

506 [“Yeryüzünde ne kadar ağaç varsa hepsi kalem, deniz de mürekkep olsa ve bundan sonra da yedi deniz daha mürekkep olup o denize katılsa gene Allah’ın sözleri yazılıp tükenmez.” (Lokman, 31/27)]

507 [Bu Kur’an’ı okuyanlar bıkmaz. Tekrar okumaktan ve onu dinlemekten usanmaz.]

[“Karrat” mâzi fiildir ve soğukluk manasına gelen “el-kurret” kökünden (türetilmiştir.) “Bihâ”daki “bâ” sebebiyet içindir ve zamir “bi kırâatihâ” manasında “el-âyât”a dönmektedir. “El-aynû” gözlemleyen manasında “karrat” fiilinin fâ’ilidir ve zamir “el-âyât”a dönmektedir. “Fe gultü”deki “fâ” açıklama “fâ”sıdır. “Gultü”, mütekellim kalıbındadır. Ve “lehû” zamiri “kâri”e dönmektedir. “Legad zaferte”deki “lâm” kaseme hazırlık “lâm”ıdır ve “zaferte”deki okuyucusuna hitap kalıbındadır. Ve “zaferte” kötülüklerden kurtulmak manasındadır. “Bi hablillâhi”deki “bâ” “i’tesim’e müte’allıktır. “El-hablü” mecâzen “el-âyât” ve “eş’şerâyi” manasındadır. (Bir başka nüshada şerâi) “Fa’tesimi”deki “fâ” hafzedilmiş bir şartın cevabıdır. “Ve’tesimi”, “i’tesame” fiilinden emr-i hâzırdır. Burada “i’tisâm”dan kastedilen şey istiâre yolu ile bir işin gerekliliklerini yerine getirmek manasındadır. Bu beyitte Hz. Muhammed’in (sav) “Size, bağlı kaldığınız sürece asla yoldan çıkmayacağınız şeyler bıraktım: Kitap ve sünnet.” sözüne bir işaret vardır ve Allah’ın sarsılmaz ipi *Kur’an*’dır ki o da zikr-i hakîm ve doğru yoldur. “Bu *Kur’an* Allah Teala’nın bir ikramıdır. Gücünüz yettiğince bu ikramı kabul edin. Bu *Kur’an* Allah’ın metîn ipidir, apaçık bir aydınlıktır, fayda veren bir şifadır, sınıksız tutan için bir koruyucu ve yolunu takip eden kişi için bir kurtuluştur.”]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Ya’nî, Qur’ân-ı Kerîmî kırâ’at sebebiyle okuyanın gözleri nûrlandı ve ferahlandı. Allâha kâsem ederim ki eyyühe’l-kârî, tarîk-i müstakîm ile sen zafer bulduñ. Hâbl-i metîne temessük sebebiyle hâblü’llâh dârü’l-kerâmete seni işâl eder ve ‘akâbinden necât verir. Bu beyitte fi-sûret-i Âl-i ‘İmrân⁵⁰⁸ ﴿وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا﴾ nazm-ı celîline işaret vardır.

[100. Beyit]

إِنْ تَتْلُهَا حَيْفَةً ۖ مِنْ خَرِّ نَارٍ لَطَىٰ

أَطْفَأَتْ نَارَ لَطَىٰ مِنْ وَرْدِهَا الشَّبِيمِ

[Eğer *Kur’an*’ı Lezzâ ateşinin hararetinden korktuğun için okursan, onun serin suyuyla cehennem ateşini bile söndürürsün.]

إن شرطية، وتتلها مضارع من تلا بمعنى قرأ على صيغة الخطاب خطاب لقارئها المقدم، وأصله تتلوها فسقط [فسقطت] الواو للجرم، والضَّمير راجع إلى الآيات، وخيفة مفعول له لتلها، والخيفة بمعنى الخشية، ومن متعلقة بـ خيفة، وإضافة الحر إلى النار لأميَّة، ولطى من أعلام جهنم أو طبقة من طبقاتها، وهو مع فاعله صفة نار، وأطفأت جزاء الشرط على صيغة الخطاب، ونار لطى بالنصب [80a] مفعول أطفأت، ووقع في بعض النسخ حر لطى، والأول أنسب بالإطفاء للإطفاء، ومن أجنبية متعلقة بـ أطفأت، والورد بكسر الواو بمعنى الإشراف على الماء، الورد بمعنى المورد، فالمراد منه الماء، والضَّمير راجع إلى الآيات، والشَّبِيم بفتح الشين وكسر الباء أي البارد.

[“În” şartiyye içindir. “Tetlühâ” önceden geçen “kâri”ye hitap kalıbından okudu manasında “telâ” fiilinin muzârisidir ve aslı “tetlühâ”dır ancak cezm sebebiyle “vâv” düşmüştür. Zamir “el-âyât”a dönmektedir. “Hîfeten”, “tetûhâ”nın mef’ûlün lehi’dir. “El-hîfet” korku manasındadır. “Min”, “hîfeten” kelimesine müte’allıktır. “Harr” kelimesinin “nâr”a izâfesi lâmiyyedir. “Lazâ”

⁵⁰⁸ [“Hep birden Allah’ın ipine sınıksız sarılın.” (Âl-i İmrân, 3/103)]

cehennemnin özel isimlerinden bir isim ya da cehennemnin tabakalarından bir kattır ve fâiliyle beraber “nâr” kelimesinin sıfatıdır. “Etf’te”, hitap kalıbında şartın cezasıdır. Fetha ile (okunan) “nâra”, “lezâ etfe’t”nin mef’ulüdür. Bazı nüshalarda “nâra lezâ” şeklinde de gelmiştir. İlki (harri kelimesinin tamlamada bulunma durumu) “itfâ” anlamına daha uygundur. “Min” nedensellik içindir ve “etfe’et” fiiline müte’allıktır. “Vâv”ın kesresiyle (okunan) “el-vird” kelimesi mevrûd manasındadır ve bundan kastedilen şey de sudur. Zamir “el-âyât”a dönmektedir. “Şîn”in fethası ve “bâ”nın kesresiyle (okunan) “eş-şebim” kelimesi de soğuk anlamındadır.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Eyyühe’l-kârî! Âyât-ı Qur’âniyye ve beyyinât-ı furkâniyye[yi] cehennem nârının harâreti ve şiddeti ve Melik-i Cabbârîñ ‘azâbı havfından okur iseñ cehennem nârını söyündürsün⁵⁰⁹ nitekim mâ-ı bârid harâreti söyündürdüğü mişilli. Ke-zâlik Qur’an-ı Kerîm tecvîdiñ ri’âyetine muķârin olarak kıra’at olunmuş olsa cehennem nârının harâretini söyündürür ve şefi’ olur ve nârdan necât verir. Ma’lûm olsun ki fuķahâ “Qur’an-ı Kerîmi ezbere okumadan yüzünden okuması efdaldır.” demişler. Zîrâ muşhafa yapışmak eliñ ‘ameli ve nazar etmek gözün ‘amelidir ve kıra’at üzerine zâ’id olarak vehim nazar etmek te’emmül-i ma’nâyâ mu’in olur ve ekşer şaḥâbe muşhafdan okurlar imiş. Ḥazret-i ‘Alî kerrema’llâhü veche “Üç şey hıfzı ziyâde eder ve balgâmı giderir.” buyurmuş: Sivâķ, şavm, kıra’atü’l-Qur’an. Daḡi ‘ulemâ “Yüzüne ve Qur’âna [80b] nazar Kâ’beye nazar mişilli ‘ibâdetdir.” demişler. Kâle ‘Aleyhi’s-selâm اتلوه فإن الله يؤجر على تلاوة كل حرف عشر حسنات Ya’nî, “Qur’an-ı Kerîmi tilâvet ediñ!

Taḡḡiķ, Te’âlâ ḡazretleri her bir ḡarfîñ ‘adedince on ecir verir.” demekdir. Ba’zı şâliḡinden rivâyet olunmuş ki “Bir gece ben sûre-i Tâḡâ okudum. Tekmîl olunca uyudum. Rü’yâda bir şeyḡ gördüm. Gökden nâzil oldu. Elinde bir şaḡife ḡuzûrumda ol şaḡife[yi] açdı. İçinde sûre-i Tâḡâ var. Her bir kelimeniñ taḡtından on ḡasene şâbit olmuş, illâ bir kelimeniñ taḡtında ḡasene yok. Ben dedim: ‘Vallâhi ben bu kelâmı okudum, taḡtında şevâb yok, ḡikmeti nedir bilmem.’ Ol vakîtte şeyḡ ‘Sen şâdiķsın.’ dedi. ‘Ben ol kelimeniñ şevâbını yazdım lâkin ‘arş cānibinden bir nidâ geldi, ‘Sen ol kelimeniñ şevâbını maḡv eyle!’ deyü. Binâen-‘aleyh ol kelimeniñ şevâbını maḡv etdim.’ deyincek ol kıra’at eden ba’zı şâliḡ, ben ağladım rü’yâmda, ‘Niçin bir kelimeniñ şevâbı maḡv oldu?’ dedim. Rü’yâmda dediler: ‘Sen okurken bir racul geldi ol kelimedede şavtını sen ḡaldırdıñ,⁵¹⁰ anıñ için ol kelimeniñ şevâbı maḡv oldu.’ deyü rü’yâda cevâb verdiler.” demiş. Daḡi Maḡâmâtda zikrolunmuş ki ‘Aleyhi’s-selâm ḡazretlerine bir racul geldi, “Yâ Resûla’llâḡ, bir kimesne evlâdına Qur’an ta’lîm etse anıñ şevâbı nedir?” deyü [81a] su’âl etdi. ‘Aleyhi’s-selâm Efendimiz “Qur’an kelâmu’llâḡdır, anıñ nihâyeti yokdur ben bilmem.” buyurmuş. Cibrîl gelüp Cibrîle su’âl etmiş, Cibrîl daḡi “Ben bilmem Rabbü’l-‘izzete su’âl edeyim.” buyurmuş. Şoñra Cibrîl bir daḡi nâzil olup “Yâ Muḡammed Te’âlâ size selâm kıra’at eder, bir kimesne evlâdına Qur’an ta’lîm etmiş olsa her bir ḡarfiniñ ‘adedince cennetde altundan bir şehir verir, ol şehirde biñ köşķ var her bir köşķünde biñ beyt vardır.” buyurmuş. وجاء في

Ya’nî, “Bir kimesne Qur’an okusa ve ḡükmi ile ‘amel etse vâlideyni[ne] yevm-i kıyâmetde tâc giydirilir ol tâciñ ziyâsı güneşin ziyâsından aḡsendir.”

⁵⁰⁹ Bu kelimededen sonra “Vird-i Qur’âna tecvîdine ri’âyet ederek mülâzemet eclinden âyâtüñ mevrîd olan” yazılıp üstü çizilmiştir.

⁵¹⁰ Derkenar: Ya’nî, “Riyâ etdiñ, ḡul için ‘amel etdiñ, şevâbdan ḡâlî olduñ.”

[101. Beyit]

كَأَنَّهَا الْحَوْضُ تَبَيَّضُ الْوُجُوهُ بِهِ

مِنَ الْعَصَاةِ وَقَدْ جَاءُوهُ كَالْحَمَمِ

[Kur'an ayetleri havz-ı kevser gibidir. Günahkârlar ona kömür gibi siyah girseler dahi yüzleri ak pak olarak çıkarlar.]

هذا البيت إشارة إلى فضيلة أخرى من فواضل [فضائل] القرآن، كأن للتشبيه، والضمير للآيات، والحوض مجاز أي ماءه، واللام للعهد أي المراد الكوثر الذي له عليه السلام، وهو ثابت بإجماع أهل السنة والأحاديث الصحيحة كقوله عليه السلام: «حوضي مسيرة شهر، وزواياه سواء، وماءه أشدُّ بياضاً من اللبن، وريحه أطيب من المسك، وكيزانه أكثر من نجوم السماء، من شرب منه لا يظمأ أبداً»، وتبييض بيان لوجه الشبه [81b] الشبه أي الآيات مشبهة بالحوض في تبييض الوجه، وجملة تبييض بالرفع صفة الحوض، والوجه إما على حقيقتها، وإما المراد بما ذواتها على طريق المجاز اللغوي أو الحذف، ويؤيد الثاني بيانها بالعصاة، وبه متعلق ب تبييض، والضمير للحوض، ومن بيان للوجه، والعصاة جمع عاص، وقد جاءوه الواو للحال، وضمير الجمع راجع إلى العصاة، وضمير المفعول راجع إلى الحوض، والكاف للتشبيه، والحمم بضم الحاء وفتح الميم جمع حممة وهي بمعنى الفحم.

[Bu beyit yine Kur'an'ın başka faziletlerine işaret etmektedir. "Ke-enne" benzetme içindir. Zamir "el-âyât"a dönmektedir. "El-havzu" su manasında mecazdır. "Lâm", "ahd" içindir ve anlamı Hz. Muhammed (sav) için olan "Kevser"dir. Bu konuda ehl-i sünnetin ve şu örnekteki gibi sahih hadislerin icmâsı bulunmaktadır. "Havzî bir aylık yürüme mesafesindedir ve suyu süttten daha beyaz, kokusu miskten daha hoş, (alanı) gökyüzündeki yıldızlardan daha geniştir (çoktur) ve bundan içen bir daha asla susuzluk yaşamaz." "Tebyeddu" benzetme yönünü açıklamak içindir, yani ayetler yüzü beyazlatma hususunda "havz"a benzetilmektedir. "Tebyeddu" cümlesi "havz"ın sıfatı olması nedeniyle merfûdur. "El-vücûh" ya hakiki manasını taşımaktadır ya da hafz veya mecâz-ı lügavî üzerine mecazen sahiplerini kasteden bir anlamdadır. İkinci manasında olmasını ise (meselenin) "usât" ile beyan edilmesi destekler niteliktedir. "Bihî" de "tebyeddu" fiiline müte'allıktır ve zamir "el-havz"a dönmektedir. "Min", "vücûh"un beyanıdır. "Usât" kelimesi "âsi" sözcüğünün cem'idir. Ve "kad câûhu" cümlesindeki "vâv" hâl içindir ve cem' vâvı "el-usât"a dönmektedir. Mef'ulün zamiri ise "el-havz"a dönmektedir. "Hâ"nın dammesi ve "mîm" in fethasıyla (okunan) "humem" kelimesi de yakıt manasında "humeme" kelimesinin cem'idir.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Taḥkîk: Āyat-ı beyyināt yevm-i ʿ arāṣātda ʿ uṣāta ṣefāʿ at eder nitekim bizim Nebīmiziñ ḥavz-ı nārdan çıkanlara ṣefāʿ at etdiği mişilli, dārü'l-ḳarāra duḥūlden evvel yüzlerini beyāzlandırmada. Bu beyitte haberde vārid olana işāret vardır. Taḥkîk: Baʿ zı ʿ uṣāt-ı müʿ minin nāra dāḥil olurlar, nārda zünūbları miḳdārı yanarlar, nārdan iḥrāc olunup nehrü'l-ḥayāta ilkā olunurlar. Bir rivāyetde üzerlerine māʿ ü'l-ḥayāt dökülür, sevādları gider de beyāz olurlar. ⁵¹¹ هذا من فضل ربنا الفيّاض Daḥi bu beyitte ʿ Aleyhi's-selām

القرآن شافع (لصاحب الدُّنُوب) مُشَفِّعٌ (بفتح الفاء أي مقبول الشفاعة)، وماحل (على) Efendimiziñ ḳavl-i ṣerīfine işāret vardır:

⁵¹¹ [Bu, bolca veren Rabb'imizin fazlındandır.]

(قوله مصدّق على البناء للمجهول أي وزن فاعل أي ساع بليغ) مصدق، من جعله أمامه قاده إلى الجنة، ومن جعله خلف ظهره ساقه إلى النار. (Ya‘nī, taḥkīk: “Ḳur‘ān yevm-i kıyāmetde günāh-ı kebā‘ir ve şağā‘ir şāhibine şefā‘ edicidir daḥi tilāvet [82a] edüp ‘amel edeni derece-i ‘ālīye ref‘ edicidir daḥi şikāyetinde سَاعٍ بَلِغٍ⁵¹² muşaddaḳdır. ‘Amel[i] terk ve oḳumamak ve unutmak ve tecvīd üzre oḳumamak sebebiyle zāyi‘ edenler.” demekdir.

[102. Beyit]

وَكَالصِّرَاطِ وَكَالْمِيزَانِ مَعْدِلَةً

فَالْقِسْطُ مِنْ غَيْرِهَا فِي النَّاسِ لَمْ قُمْ

[Onlar sırat ve terazi gibi dosdoğrudur. İnsanlar arasında *Kur’an*’ın gösterdiği adaletin dışında bir adalet sürekli değildir.]

هذا البيت إشارة إلى فضيلة أخرى من فواضل [فضائل] القرآن، وكالصراط معطوف على كأنها، وتشبيه بعد تشبيه، والصراط جسر ممدود على متن جهنم يعبره (كقوله تعالى في سورة مريم ﴿وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا﴾ الآية 71) الأولون والآخرين من المؤمنين والكفار، والنبي عليه السلام قائم عليه قائلاً: «يا رب سلم سلم»، وهو أدق من الشعرة، وأحد من السيف، والناس في جواز متفاوت، ووُوي أنه «يكون على بعض الناس أدق من الشعرة، وعلى بعض مثل الوادي الواسع» بل بعض يمر عليه ولا يعلمه، وفي جعل الصراط مشبهها به (أي بالقرآن) ردُّ للمعتزلة [على المعتزلة] حيث أنكروا الصراط، والميزان عبارة عما يعرف به مقادير الأعمال، العقل قاصر عن إدراك كميته (قيل توزن كتب الأعمال، وقيل تجعل الحسنات أجساماً نورانية والسيئات ظلمانية، وقيل يوزن العبد مع عمله مرة بالخير ومرة بالشر)، ومعدلة تمييز من الإضافة في كالميزان، وهو مصدر ميمي أو اسم آلة، ففيه رد للمعتزلة [على المعتزلة] أيضاً لأنهم أنكروا الميزان، فالقسط تفرع على التشبيه الثاني، والقسط بمعنى العدل، ومن غيرها ظرف مستقر صفة قسط، والضمير للآيات، وفي الناس متعلق بـ لم يتم قدم للضرورة، ولم يتم بمعنى لم يدم ولم يتحقق.

[Bu beyit yine *Kur’an*’ın diğer faziletlerine işaret etmektedir. “Ke’s-sırâti” “kennehâ”ya atıftır. “Es-sırât”, cehennem üzerine asılmış, mümin ya da kâfir öncekilerin ve sonrakilerin ayet-i kerimedeki gibi herkesin mutlaka uğrayacağı şeklinde belirtildiği ve Hz. Muhammed’in (sav) “Ey Allah’ım koru ve kolla!” dediği, kıldan ince ve kılıçtan keskin, insanların geçerken farklı karşılaşacağı ve bazılarını kıldan ince olup bazılarını geniş bir vadi gibi geçerken fark edemeyeceği bir köprüdür. “Es-sırât”ın *Kur’an*’a benzetilmesi “sırât”ı inkâr ettikleri için Mutezile’ye bir reddiyedir. “El-mîzân” işin miktarının ölçüldüğü terazidir ve akıl bu meselenin hakikatini anlamaktan acizdir. (Amel kitaplarının tartılacağı, iyiliklerin nûranî kötülüklerin ise zulmânî bir biçime getirileceği ya da kulun bir kere iyilikleriyle bir kere de kötülükleriyle tartılacağı söylenmiştir.) “Ma’dile” “mîzân”daki gibi izâfenin beyânî içindir veya mîmî master ya da ism-i âlettir. Burada yine “mîzân”ı inkâr ettikleri gerekçesiyle Mutezile’ye bir reddiye söz konusudur. “El-kıst” ikinci benzetmenin detaylandırılmasıdır ve “adalet” manasındadır. “Min ğayrihâ”, “kıst” sözcüğünün

⁵¹² Derkenar: Ya‘nī “Ḳur‘ān-ı ‘Azîmü’ş-Şân, ḥaḳḳında kuşūr eden kimesneleri şikāyetde ğāyet sa‘y eder ve şikāyetinde Te‘ālā tarafından taşdıḳ olunur.”

sıfatıdır ve zarf-ı müstekardır. Zamir “el-âyat”a dönmektedir. “Fî'n-nâsi” zaruret nedeniyle öne alınmıştır ve devamlılık göstermeyip gerçekleşmeyen manasında “lem yekum” fiiline müte'allıktır.]

Ve hâşıl[82b] ü'l-ma' nâ:

Tahkîk: Âyât-ı beyyinât zulümâtdan hak temyîz eylemede şirâta beñzer. Dağı huşûmât def' edüp 'adâlet cihetinden mîzâna beñzer. Hâl-i şe'n böyle olur oldu ise dünyâda Kur'ândan gayrı şey-i âhardan beyne'n-nâs 'adâlet taleb etmek sâbit ve dâ'im olmadı. Dünyâ ve ehli hemân ancak 'adâlet ile kâ'imdir ve 'adâlet şerî'at ile kâ'imdir ve şerî'at Kur'an ile kâ'imdir. Eger âyât-ı Kur'âniyye sâbit olmamış olsa dünyâ kâ'im olmazdı ve beyne'l-halâ'îk huşûmât def' olmazdı.

[103. Beyit]

لَا تَعْجَبَنَّ لِحُسُودِ رَأْحٍ يُنْكِرُهَا

بِحَاهِلٍ وَهُوَ عَيْنُ الْحَاذِقِ أَلْفَهُمْ

[İyi anladığı ve tam erbabı olduğu hâlde, bilmezlikten gelerek onu inkâra yeltenen kiskancın hâline sakın şaşma!]

شروع فی بیانِ احوال المنكرين للقرآن العظيم الذي لا يأتيه الباطل من بين يديه ولا من خلفه، لا تعجبين نهي حاضر مؤكّد بنون مخففة؛ أي لا يكن لك عجب، ولحسود متعلّق به، وهو تمنّي زوال نعمة الغير، وراح بمعنى صار واسمه راجع إلى الحسود، وجملة ينكرها خبره، والضمير الفاعل إلى الحسود، والمفعول إلى الآيات، وتجاهلاً مفعول له لينكر، والتجاهل إظهار الجهل وليس له جهل في الواقع، وهو الواو للحال والضمير راجع إلى الحسود، والعين هنا بمعنى النفس والذات، وإضافته إلى الحاذق من قبيل شجر أراك (قوله شجر أراك أي الإضافة لامية لا يصح إظهار اللام فيه)، والحاذق بمعنى الماهر، والفهم بالكسر صفة الحاذق، وهو بمعنى كثير الفهم، وشديد العقل.

[(Bu) Ne öteden ne de beriden batıl olanın gelmesi mümkün olmayan Kur'an'ı inkâr edenlerin durumlarını beyan etmeye bir başlangıçtır. “Lâ te'ceben” nehy-i hâzır olup “muhañfef nûn” ile te'kît edilmiştir. Yani “Hiç şaşırma!” manasındadır ve “li husûdin” de (ona) müte'allıktır. “Husûd”, bir başkasındaki nimetin onun elinden alınmasını temenni etmek manasındadır. “Râha”, “sâra” anlamındadır ve ismi de haset eden kişiye dönmektedir. “Yünkiruhâ” cümlesi de “sâra”nın haberidir ve fâil zamir haset eden kişiye mef'ul ise “el-âyat”a dönmektedir. “Tecâhülen”, “yünkeru” fiili için mef'ulün lehtir. “Et-tecâhül” de hakikatte cahil olmamasına karşın cahil taklidi yapmak manasındadır. “Ve hüve”deki vâv hâl içindir ve zamiri de haset eden kişiye dönmektedir. “El-ayn”, nefis ve zât manasındadır ve “el-hâzik” sözcüğüne izâfesi “şecerun erâke” örneğindeki gibi “lâm”ın ortaya çıkmasının doğru olmadığı izâfe çeşitlerindedir. “El-hâzik” uzman manasındadır. Kesre ile (okunan) “el-fehimi”, “el-hâzik” sözcüğünün sıfatıdır ve anlamı “sivri zekâlî ve kolay kavrayan”dır.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Eyyühe'l-muḥāṭab! Mubālağa ile Ebū Cehil gibi [83a] Qur'ānı inkār eden ḥāsidiñ ḥasedinden sen ta'accüb eyleme. Taḥkīk: Mūnkirīn ḥaḳīkatde cāhil degil iken cehil izhār eylediler. Ḥālbuki ḥasūd mūnkir şedidü'l-fehim olan māhiriñ nefsi ve zātıdır ve ziyāde ehl-i idrāk ve ehl-i 'irfandır. Bu beyitte fi'l-Baḳara ﴿الَّذِينَ اتَّيْنَاهُمْ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبْنَاءَهُمْ﴾⁵¹³ nazm-ı celiline işāret vardır.

[104. Beyit]

قَدْ تُنْكِرُ الْعَيْنُ ضَوْءَ الشَّمْسِ مِنْ رَمَدٍ

وَيُنْكِرُ أَلْمَمُ طَعْمَ الْمَاءِ مِنْ سَقَمٍ

[Bazen ağrı yüzünden göz, güneşin ışığını ve hastalıktan dolayı ağız, suyun tadını inkâr eder.]

قد للتقليل إشارة إلى قلة الإنكار، وتنكر من الإنكار، والعين فاعل تنكر بمعنى الباصرة، والضوء بمعنى النور وهو بالنصب مفعول تنكر، والشمس كوكب نحاري مضيء للعالم، ومن رمد لفظ من منشئية متعلقة بـ تنكر، والرمد بفتححتين وجع العين [مرض في العين]، وينكر جملة معطوفة على الجملة الأول، والغم فاعل ينكر، وطعم مفعوله، وهو بمعنى اللذة، والماء اسم جنس يقع على القليل والكثير، ومن منشئية متعلقة بـ ينكر، والسقم المرض.

["Kad", inkârın azlığı içindir. "Tünkiru", "el-inkâr" kelimesinden türetilmiştir. "El-ayn", "tünkiru" fiilinin fâilidir ve gözlemleyen manasındadır. "Ed-dav'u", nûr anlamındadır ve mansup şekliyle "tünkiru" fiilinin mef'ulüdür. "Eş-şems", dünyayı aydınlatan gündüz yıldızıdır. "Min ramedin" "menşeyye" lafzıdır ve "tünkiru" fiiline müte'allıktır. İki fetha ile (okunan) "er-ramed", "el-ayn" kelimesinin cem'idir ve o da gözde rastlanan bir hastalıktır. "Yünkiru" ilk cümleye atfedilmiştir. "El-femu" yünkiru fiilinin fâilidir ve "ta'me" kelimesi de mef'ulüdür. O da lezzet manasındadır. "El-mâu" azı da çoğu da kapsayan ism-i cinstir. "Min" menşeyyedir ve "yünkirü" fiiline müte'allıktır. "Es-sekam" hastalık anlamındadır.]

Ve ḥāşilü'l-ma' nâ:

Ya' nî, ta'accüb yokdur ḥazıq-ı fehîm-i ḥasuduñ inkârından nitekim ba'zı kerre göz güneşin ziyasını gözde olan 'illet eclinden inkâr etdiği mişilli, daḥi maraz eclinden fem şuyuñ lezzetini inkâr etdiği mişilli. Qur'ān güneşin zav'ına ve şuyuñ lezzetine teşbîh olundu zuhūrda ve 'adem-i ḥafāda ve mūnkirīn göz ağrısıyla maraza teşbîh olundu 'adem-i ḳabūlde.[83b]

(الفصل السابع في ذكر معراج النبي عليه السلام)

[Yedinci fasıl: Nebî aleyhisselamın Miraç'ı hakkındadır.]

[105. Beyit]

يَا حَيِّرٌ مَنْ مِمَّ الْعَاثُونَ سَاحَتُهُ

⁵¹³ Derkenar: Ya' nî, "Şol kimesneler ki biz anlara kitāb verdik, onların 'ulemāsi Muḥammed 'aleyhi's-selāmın na'tını evşāfiyla bilirler nitekim şıbyān beyninde oğullarını bildikleri mişilli." [Bakara, 2/146]

سَعِيًّا وَفَوْقَ مُتُونٍ أَلَا يُنْقِ الرُّسْمَ

[Ey ihtiyaç sahiplerinin koşarak ve güçlü develere binerek kapısına yöneldiği kimselerin en hayırlısı (olan Peygamber!).]

هذا البيت بيان لمناقبه ومحاسنه عليه السلام، كلمة يا وضعت لنداء البعيد، وقد ينادى بها القريب، وخير اسم تفضيل، ومن من ألفاظ العموم عبارة عن الرسول عليه السلام، ويمع بمعنى قصد، والعافون جمع العافي أي السائل، والساحة مفعول بمم أي حریم الدَّار، والضمير راجع إلى من، والساحة من قبيل ذكر المحل وإرادة الحال، وسعيًّا حال من فاعل العافون، والمعنى المنفهم المصدر أي السعي بمعنى الفاعل أعني ساعين، وفوق ظرف عطف على سعيًّا، والمتون جمع متن، وهو بمعنى الظهر، وهو مضاف إليه لفوق، والأنيق بتقديم الياء على النون مقلوب الأنيق بتقديم النون، أصله أنوق جمع ناقة، فقدمت الواو فصار أنوق ثم قلبت ياء لمزيد الخفة، والرُّسْم بالجر صفة الأنيق، وهو بضمين جمع الرُّسوم، وهي الناقة التي تسير سريعًا.

[Bu beyit Peygamber'in (sav) güzelliklerini açıklamak için söylenmiştir. "Yâ" kelimesi uzaktakine nida içindir. Yakın için de kullanılır. "Hayr" ismi tafdildir, "men" umumi lafızlardan biridir ve bu ibarede Aleyhisselam'ı kastetmiştir. "Yemmeme" kastetti manasındadır. "El-afune", "el-afi"nin çoğuludur. Yani talep eden kişidir. "Es-saha", "yemmeme" fiilinin mef'ulüdüdür. Yani evin çevresi, eve ait olan yer demektir. Zamir, "men"e döner. "Es-saha" zikri mahal tarafından getirildi ama o mahal içindeki olanları istedi. "Sağyen", "afu"nun failinden hâldir. Masdardan anlaşılan şey "sa'y"dir (gitmek). Bu masdar kendisi fail manası gibi geldi. "Ağni" demek "sain" demektir. "Fevka" zarftır. "Sağyen" kelimesine atfedildi. "El-mütun" metnin çoğuludur. Sırt manasında gelmiştir. "Fevka" kelimesinin muzafun ileyhidir. "Eynuk" kelimesi "yâ"nın "nûn"dan önce gelmesiyledir. "Envuğ" kelimesiyle maklubtur. Onun aslı "evnuğ"dur. "Nagatün"ün çoğuludur. "Vâv" öne alınmıştır. "Vâv" takdim edildiği zaman "evnuk" olmuştur. Sonra "vav" "yâ"ya çevrilmiştir daha hafif olması için. "Ver-resmü" cer ile "evnuğ"un sıfatıdır. O iki dammelidir ve "rüsüm"ün çoğuludur. "Rüsüm", hızlı yürüyen dişi bir devedir.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Ey erbâb-ı ihtiyacıñ küllisi zâtını ve nefsinı şefâ' at için taleb etdikeri zevâtıñ hayırlısı! Daği sür' at ile yürüyücü develer üzerine binüp zâtından recâ taleb etdikleri zevâtın efđali ve eşfağı! Senden gayrı şefâ' atkârımız yokdur mağlûbumuzı sen i' tã eyle! [84a]

[106. Beyit]

وَمَنْ هُوَ الْآيَةُ الْكُبْرَى لِمُعْتَبِرٍ

وَمَنْ هُوَ الْبَعْمَةُ الْعُظْمَى لِمُعْتَبِرٍ

[İbret almak isteyenler için senden başka varlığı en büyük ayet kim olabilir? Ve ganimet bilenler için senden başka en yüce nimet kim olabilir?]

ومن معطوفة على المنادى أعني خير، وهو ضمير فصل يفيد القصر، والآية العلامة التي يميز بها بين الحق والباطل، والكبرى تأنيث الأكبر، وتوئين معتبر للتكثير، وهو المستدل على الله وعلى دينه، ومن معطوفة على مثلها، والنعمة عبارة عن المنفعة، والعظمى تأنيث الأعظم، صفة النعمة، والمغتنم إما متعلق بالنعمة، وإما ظرفٌ مُستقرٌ صفة للنعمة، والمغتنم اسم الفاعل أي من أخذ الخيرَ واغتنم به [واغتنمه].

[“Men” münada üzerine matuftur. “Hayr” kastedilmiştir. “Hüve”, munfasıl zamirdir. “Kasır” (tağyin) ifade ediyor. “Ayet”, hak ve batıl arasını ayıran bir alâmettir. “Kübra” kelimesi ekberin müennesidir. “Mu’teberin” tenvini çoğaltmak içindir. O (mutebir) Allaha, Allah’ın dinine ulaşmak isteyen bir kişidir. Ve “men”, o “men”e (benzerine) matuftur. “Nimet”, menfaat demektir. “El-uzmâ”, a’zam kelimesinin müennesidir. Nimetin sıfatıdır. “Limuğtenimi” nimetle müte’allıktır veya nimetin sıfatı müstekar zarftır. “El-muğtenim” ismi faildir. Yani iyiliği alan kıymetini bilen kişidir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Ey ‘ibret alıcılara ‘alâmet-i kübrâ olan zât-ı ekrem, daği ğanîmet bilenlere ni‘met-i ‘uzmâ olan zât-ı muhterem, ni‘metiñ feyezân eyle üzerimize! Bu beyitte ve beyt-i sâbıkda Resûlü’llâhiñ mi‘râcınıñ hikmetine işâret vardır. Taḥkîk: Mele-i a’lâ⁵¹⁴ huşûmet ve mücâdele etdiler, dört mes’elede biñ sene miḳdârı ol dört mes’eleniñ keşfine vâkıf olmadılar, tâ ki Resûl-i Ekrem nebî ba’s olununcaya kadar. Nebî ba’s olunduğı vakitte müşkilâtıñ keşfini bildiler ve Te’âlâya tazarru’ etdiler. Te’âlâ müşkillerini keşif için Ḥabîbini Kâbe-Ḳavseyne da’vet ve vaḫyetdi. Ḳâle ‘Aleyhi’s-selâm: رأيت ربِّي بأحسن صورة تعالی(أي

Te’âlâ buyurdi: “Yâ Muḫammed, ne şey eclinden mele-i a’lâ huşûmet ve mücâdele etdiler.”⁵¹⁵ صفته)

Ḥazret-i Muḫammed ‘Aleyhi’s-selâm “Yâ Rab siz ‘âlim dedim.” buyurur. “Te’âlâ bilâ-keyfiyyet şıfatını ketfeynim [84b] ma-beynine vaz’ eyledi, şıfatıñ eşerini şadımında buldum.” buyurur. Bundan soñra Te’âlâ “Yâ Muḫammed, mele-i a’lâniñ huşûmeti nedir bilir misin?” ḫiṭâbını edince “Ne’ am yâ Rab, fi’l-keffârât ve’l-münciyât ve’d-derecât ve’l-mühlikât dedim.” buyurur. Te’âlâ “Şadaḳte yâ Muḫammed!” ḫiṭâbını edüp “Ey melâ’ikelerim, müşkilâtı keşfediciyi bulduñuz, müşkiliñizden su’âl ediñiz!” buyurdi. İsrâfîl ‘Aleyhi’s-selâm “Keffârât nedir yâ Resûla’llâh?” deyü su’âl etdi. ‘Aleyhi’s-selâm Efendimiz cevâbında “Mekrûh vakitte âb-desti tekmîl edüp cemâ’ate yürümek ve gelecek namâza muntazır olmaḳ.” buyurdular. Bundan soñra Mikâ’il ‘Aleyhi’s-selâm “Derecât nedir yâ Resûla’llâh?” dedi. ‘Aleyhi’s-selâm Efendimiz “Ṭa’âm yedirmek, selâm vermek, nâs uyurken teheccüd namâzı kıılmaḳ.” buyurdular. Bundan soñra Cibril ‘Aleyhi’s-selâm “Münciyât nedir yâ Resûla’llâh?” dedi. ‘Aleyhi’s-selâm Efendimiz “Sırr u ‘alâniyyede Allâhdan ḳorḳmaḳ, faḳr u ğanî beyninde ortaca olmaḳ, daği ğazab ve rızâ beyninde ‘adâlet üzere olmaḳ.” buyurdular. Bundan soñra ‘Azrâ’il ‘Aleyhi’s-selâm “Mühlikât nedir yâ Resûla’llâh?” dedi. ‘Aleyhi’s-selâm Efendimiz “Buḫl ve hevâsına tâbi’ olmaḳ ve kişi nefsine ‘ucub etmek.” buyurdular. Te’âlâ’llâh ḫiṭâb buyurdular: “Küllisine Ḥabîbim şadıḳdır.”

[107. Beyit]

⁵¹⁴ Derkenar: Ya’ nî, göklerde olan melâ’ikeler dört mes’elede nizâ’ etdiler Mi’râc Gecesine kadar.

⁵¹⁵ Derkenar: Ya’ nî, Leyle-i Mi’râcda Rabbimi aḫsen şıfatda gördüm yâ rü’yet-i başar ile ve yâḫud rü’yet-i ḳalble.

سَرَيْتَ مِنْ حَرَمٍ لَيْلًا أَلَى حَرَمٍ

كَمَا سَرَى الْبَدْرُ فِي دَاجٍ مِنَ الظُّلَمِ

[Sen, zifiri karanlık bir gecede dolunayın gidişi gibi bir Harem'den diğer bir Harem'e gittin.]

[85a] هذا البيت تصريح لمعراج [بمعراج] النبي عليه السلام، سریت علی صیغة الخطاب للنبي عليه السلام، وسری بمعنى سار فی الليل، واختلفوا فی وقت الإسراء فقیل كان قبل الهجرة بسنة، وقیل بخمس سنة [سنوات]، وقیل كان قبل البعث، ومن حرم متعلق بـ سریت، والحرم بفتح حرم مكة شرفه [شرفها] الله تعالى، ولیلا نصب علی الظرفیة لسریت، وتنوینہ للتقلیل أي سرى فی بعض اللیل، وإلی حرم متعلق بـ سریت، والمراد من هذا الحرم المسجد الأقصى، وقوله كما سرى البدر تشبیه لسیره علیه السلام، وفي داج متعلق بـ سرى، وداج صفة موصوف محذوف أي فی لیل داج، والداجی من الدجى بمعنى الظلمة، فداج بمعنى راكد ظلامه، ومن الظلم متعلق بـ داج، والظلم بالضّم والفتح جمع ظلمة.

[Bu beyit Peygamber Efendimiz'in (sav) miracını açık bir şekilde zikretmektedir. "Sareyte" Peygamber Efendimiz'in (sav) hitap sigasıdır. Muhatap olan Peygamber Efendimiz'dir (sav). "Sera"nın manası gece yürüyüşü demektir. "İsra"nın hangi vakitte olduğu konusunda ihtilaf ettiler; hicretten bir yıl önce oldu denildi. Bazıları da beş yıl önce oldu dedi. Bazıları da Peygamber olmadan önce oldu dedi. "Min haramin" "sareyte" fiiline müte'allıktır, iki üstünlü "el-haram" kelimesiyle Mekke'nin haramı kastedilmiştir. Mekke ile Allah'ın şereflendirdiği Mekke'nin haramı kastedilmiştir. "Leylen", "sareyte" fiilinin zarfının mansubu olarak gelmiştir. Onun (Leyle'nin) tenvinini azaltmak için gelmiştir. Yani gecenin bir kısmında yürüdü. "İla haremin" "sareyte"ye müte'allıktır, bu sözdeki ikinci haramdan Mescid-i Aksa kastedilmiştir. "Kema-sare'l-bedrü" sözü Peygamber Efendimiz'in (sav) yürümesini kastetmiştir. "Fi-dacin" "sara" fiiline müte'allıktır. "Dacin" mahzup edilen mevsufun bir sıfatıdır. Yani "fi leylin dâcin" zifiri karanlıkta demektir. "El-daci", "eddüca"dandır. Manası karanlıktır. "Dacin" zifiri karanlık manasında gelir. "Minez-zulemi" "dacin"e müte'allıktır. "Ez-zulem" önce ötre sonra üstün şeklinde yan yana okunur. "Zulem", zulmetin çoğuludur.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Ey Resül-i Zât-ı Muhterem 'Aleyhi's-selâm! Nâsa 'alâmet-i kübrâ ve ni'met-i 'uzmâ olduñ ise gecenin ba' zısında Mescid-i Harâmdan Mescid-i Aşşâya sen yürüdüñ nitekim zulmetden zulmete ayıñ bedri yürüdüğü mişilli. **Qâle'llâhü Te'âlâ fi-süreti'l-İsrâ:** ﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ

الْأَقْصَى⁵¹⁶ el-âyetü.

[108. Beyit]

وَبِتَّ تَرَقَى أَلَى أَنْ نَلْتَّ مُنْرَلَةً

مِنْ قَابِ قَوْسَيْنِ لَمْ تُدْرِكْ وَلَمْ تَرْمِ

⁵¹⁶ Derkenar: "Allâhü Te'âlâyı noqşân şıfatlardan tenzih ederim. Ol 'abdi Muhammed 'aleyhi's-selâmı gecenin ba' zısında Mescid-i Harâmdan Mescid-i Aşşâya yürüdü." [İsrâ, 17/1]

[Sen, (Miraç Gecesi) Kâbe-Kavseyin denilen öyle bir mertebeye yükseldin ki o mertebe (diğer peygamberler tarafından) ne istenildi ne de ona ulaşıldı.]

فبت ماض مخاطب من البيتوتة بمعنى صرت، وترقى بمعنى تصعد، وإلى متعلق بترقى، ونلت بكسر النون ماض مخاطب من النبل بمعنى الوصول، ومنزلة مفعول [85b] نلت، ومن بيان للمنزلة، وقاب قوسين بالنصب محكي⁵¹⁷، والقاب بمعنى المقدار، والقوسين من قسي العرب، وهو عبارة عن كمال القرب مع رعاية الأدب، ولم تدرك مضارع مجهول مؤنث، والجملة صفة منزلة، ولم ترم على صيغة المجهول من الروم بمعنى الطلب.

[“Bitte” mazi muhatabtır. “El-beytute”den “oldun” manasıyla gelmiştir. “Terga” yukarı çıkıyor demektir. “İlâ” kelimesi “terga”ya müte’allıktır. “Nilte”, nûnun esresiyle okunuyor. Mazidir, muhataptır, “en-neyl” kelimesindedir. Ulaşma manası ile gelir. “Mezilet”, “milte” failinin mef’ulüdür. “Min”, “mezilet” kelimesinin açıklamasıdır. Kâbe-Kavseyini nasb ile gelmiştir. Kur’an’da geçtiği gibi geçmiştir. “Elgabü” miktar manasıyla gelmiştir. “El-kavseyin” Arapların “kisiyyi”nden (yaylarından) gelir. Bu ibare edebi gözetmekle beraber tam bir yakınlığı ifade eder. “Lem tûdrik” muzari, meçhul, müennestir. Bu cümle “menzilet”in sıfatıdır. “Lem-turami” meçhul sigası üzerine “ravm” kelimesinden talep manası ile gelmiştir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Ya’ nî Mî’ rāc Gecesi semāvāta çıkup kemāl-i qurb menziline vāşıl olduñ. Şol menzil ki nihāyet-i qurbdan ‘ibāre olan Kābe-Ḳavseyindir. Ol menzileyi senden ğayrı bir aḫad taleb etmedi ve vāşıl da olmadı. ‘Allāme Merzūkî demiş: Taḫḫīḳ, Ḥazret-i Muḫammed ‘Aleyhi’s-selām Kābe-Ḳavseyne qarīb olunca “Yā Rab, ümmetime ne işlersin?” buyurmuş. Te’ ālā ḫazretleri: “Üzerlerine raḫmet inzāl ederim ve seyyi’atlarını ḫasenāta tebdil ederim ve her kim du’ā etse ḫabül ederim ve her kim istese i’ṫā ederim ve her kim tevekkül ede aña kifāyet ederim, dünyāda ‘işyānlarını setr ederim ve āḫiretde seni şefi’ kılarım.” ḫiṫāb buyurmuş. Bu beytiñ ḫāşşası: Bir kimesne baĝlı çıkısa, üç ‘aded yumurṫayı şuda bişirüp ḫabuĝunı şoyduḫdan şoñra mışrā’-ı evveli ḫurūf-ı mühmele ile iki yumurṫaya ḫarflerini taḫsīm edüp yaza, ol iki yumurṫayı er yiye ve mışrā’-ı şāniyi üçüncü yumurṫaya yazup mer’e yiye. Bi-izni’llāh Te’ ālā açılır ve mücerrebdir, demişler. [86a]

[109. Beyit]

وَقَدَّمْتَنكَ جَمِيعَ الْأَنْبِيَاءِ بِمَا

وَأَلُّسُنِي تَقْدِيمَ مَخْدُومٍ عَلَى خَدَمِ

[[O gece] bütün nebi ve resuller, hizmetçinin efendiyi öne geçirdiği gibi seni öne geçirdiler.]

هذا بيان إمامته عليه السلام لسائر الأنبياء عليهم السلام، وقدمتك فعل ماض من قدم، وجميع فاعل قدمت، وتأنيت فعله باعتبار الإضافة، يعني أن الجميع مضاف إلى الأنبياء، والنبي أعم من الرسول، والباء في بما بمعنى في متعلق ب قدمت، والضَّمير راجع إلى بيت المقدس بقرينة المقام، والرسول بضم

⁵¹⁷ عن قوله تعالى في النجم [الآية 9] فكان جبريل أو محمد عليه السلام، قاب قوسين أو أدنى، فكلام الناظم على الثاني، فمعنى الدنو دنو اللفت لا دنو الزلفة، ودنو الإكرام لا دنو الأجسام، ودنو الأتس لا دنو النفس، ودنو الاستماع لا دنو الاجتماع، ودنو الوصال لا دنو الاتصال.

الراء والسين جمع رسول، لكن يقرأ في بالسكون لضرورة الوزن، وتقديم صفة موصوف محذوف بتقدير الجار أي تقديمًا مثل تقديم المخدم، والمصدر مضاف إلى مفعوله، وعلى خدم متعلق بالتقديم، والحَدَم بفتح الحاء، والمراد من المخدم رسول الله، ومن الخادم سائر الأنبياء عليهم السلام.

[Bu beyit Peygamber Efendimiz'in (sav) bütün peygamberlerin imamı olduğunu açıklıyor. "Kaddemetke" mazi fiili "kaddeme"dendir. "Cemi'u" "gaddemet" in failidir. Bu fiilin müennes gelmesi izafetten dolayıdır. Yani cemi kelimesi enbiya kelimesine muzaffer, nebi kelimesi resul kelimesinden daha geneldir. "Bihâ"daki "bâ" harfi "fi" manasıyla gelmiş olup "kaddemet" e müte'allıktır. "Hâ" zamirinin makam karinesi dolayısıyla bu zamirden "Beytü'l-Makdis" e döndüğünü anlıyoruz, şairin bu konuda İsra-Miraç hadisesinden bahsettiğinden dolayı. Rusul "râ" ve "sin" ötresiyle resulün çoğuludur. Fakat burada şiir zaruretiyle sükun ile okunuyor. Takdim mevsufu mahzûf olan bir sıfattır. Harfi cer takdiri olarak gelmiştir. Yani Peygamber Efendimiz (sav) sanki hizmet edilen kişi gibidir. Mastar takdim kelimesidir, onun mefulüne muzaftır. "Ala-hademi" "takdim" e müte'allıktır. "Elhadem" iki üstün ile gelir. "Hademe" hizmetçi manasına gelir. Mahdum olan Resulullah'tır. Hadim kelimesinden bütün peygamberler kastedilmiştir.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Ya' nî, cemî'ü'l-enbiyâ seni Beytü'l-Muqaddesde imâm edindiler daği rusuller de seni imâmete maḥdûm-ı ḥademe üzerine taḥdîm mişilli taḥdîm etdiler. Rivâyet olunmuş ki Mi' râc Gecesi Beytü'l-Muqaddesde 'Aleyhi's-selâm Efendimiz Burâqdan indi, ḥalqayı bağladı, mescide⁵¹⁸ dâḥil oldu, enbiyâ-i 'izâm mescidde ṭolu imiş. "Ḳâmet olduḡda şaf olarak imâm kim olur deyü muntaẓır idik. Cibrîl 'Aleyhi's-selâm elimden ṭutdı, imâmete taḥdîm etdi. Enbiyâlar ile namâzı kıldım, mescidden çıḡdım. Cibrîl 'Aleyhi's-selâm [86b] bir ḡadeḡ ḡamr ve bir ḡadeḡ süd getirdi, südi iḡtiyâr etdim. Cibrîl 'Fıṭratı iḡtiyâr etdiñ." dedi." İḡtilâf etmişler "Ol namâz farz mıdır nâfile midir? Şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem ḡazretleri 'urücdan evvel kıldı bir rivâyete göre nâfiledir ve bir rivâyete göre 'urücdan şoḡra kıldı farzdır ya' nî şabâḡ namazı." demişler.

[110. Beyit]

وَأَنْتَ تَخْتَرِقُ السَّبْعَ الطَّبَاقَ بِهَمِّ

فِي مَوْكِبٍ كُنْتَ فِيهِ الصَّاحِبَ الْعَلَمَ

[Sen, kalabalık bir topluluk içinde sancak sahibi olarak onlara uğrayıp yedi kat gökleri yarıp gittin.]

وَأنت الواو للعطف أو الحال، وتخرق من اخترق الطريق إذا قطعه ومَرَّ به، والسبع مفعول تخرق أي السموات السبع، والطباق صفة بعد صفة للسموات المحذوفة، وهم حال من فاعل تخرق، والباء للملابسة أي مارًا بهم، والضمير للأنبياء والرسل، أو الباء بمعنى مع أي مصاحبًا معهم [ههم]، وفي موكب

⁵¹⁸ Derkenar: Ya' nî mescidden murâd Mescid-i Aḡsâdır.

حال بعد حال أي كائنًا فيهم، والمراد منه جماعة الملائكة، وكنت بصيغة الخطاب وهو مع خبره صفة موكب، وفيه الضمير راجع لموكب، والعلم بفتحتين
إمّا بمعنى الرّاية، أو بمعنى الجبل.

[“Ve ente”, vâv atıf veya hâl olarak gelmiştir. “Tahteriku”, “ihteragat” “tarik” tendir. Onu geçerse ve bitirirse, “seb’u” “tahteriku” nun mef’ulüdür, yani yedi gök demektir. “Et-tıbak” hazf edilen semâvât kelimesinin ikinci sıfatıdır. “Bihim tahteriku” failinden bir hâldir. “Bâ” harfi mülabesat içindir. Yani onlardan geçti demektir. Zamir enbiya ve rüsul kelimelerine döner veya “bâ” harfi beraberlik manasıyla gelmiştir. Yani “onlarla birlikte” anlamında gelmiştir. “Fi-mevkibin” hâlden sonra bir hâldir yani onlarla beraberdir. Ondan melekler topluluğu kastedilmiştir. “Künte”, hitap sigasıyla gelmiştir. “Künte” cümlesindeki haberde dahil olmak üzere “mevkib” in sıfatıdır. “Fihi” zamiri mevkibe döner. “El-alem” iki üstün ile okunur, bayrak veya dağ manasıyla gelmiştir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Ya’ nî, cemî’ ü’l-enbiyâ Kıuds-i Mübârekde seni imâmete takdîm etdiler. Hâlbuki sen yedi kat göklerde anlara muṭâbık ve muşâhib olarak mürûr eylediñ ruḳbânlar cemâ’ atinde, ey, melâ’ ikeler cemâ’ atinde, sen anlarıñ içinde müşârün-ileyh olur sancaḳ şâhib[i] idiñ. Bu beyit fi’l-Mülk ﴿سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا﴾⁵¹⁹ nazm-ı celîlinden iḳtibâsıdır. [87a] Bu beyit ‘Aleyhi’s-selâm Efendimizden rivâyet olunana işâretidir. Taḳkîḳ: ‘Aleyhi’s-selâm, “Cibrîl ‘Aleyhi’s-selâm bize geldi, semâya bizim ile ‘urûc eyledi, dünyâ göğüne geldik, Cibrîl ‘Aleyhi’s-selâm semâniñ hâzînine ‘Ḳapuyı aç!’ dedi. Hâzîn ‘Kimdir?’ dedi, ol da ‘Cibrîl.’ dedi. Hâzîn ‘Seniñ ile kimse var mı?’ dedi. Cibrîl ‘Muḥammed ‘Aleyhi’s-selâm var.’ dedi. Hâzîn ‘İrsâl mi olundu?’ dedi, Cibrîl ‘Ne’am!’ dedi. Hâzîn göğüñ ḳapusını açdıḳı vaḳitte şu’üd etdik. Bir şahış oturuyor, sağında ve şolunda ḳaraltı var. Şaḳına nazar etdi güldi ve şoluna nazar etdi ağladı. Ol şahışñ üzerine selâm verdim.” buyurur ‘Aleyhi’s-selâm Efendimiz. Ol daḳı “Merḥabân bi’n-Nebî es-şâlih ve’l ibnü’s-şâlih.” dedi. Efendimiz “Ol kimdir yâ Cibrîl dedim.” buyurmuş. “Âdem ‘Aleyhi’s-selâmdır, sağında ve şolunda olan ḳaraltılar Âdem ‘Aleyhi’s-selâmıñ zürriyyetidir, sağ tarafında olanlar ehl-i cennet ve şol tarafında olanlar ehl-i nârdır.” deyü Cibrîl ‘Aleyhi’s-selâm cevâb vermiş. “Bundan şoñra Cibrîl ‘Aleyhi’s-selâm benim ile ikinci kat göge ḳıḳdı. Hâzîndârına ‘Ḳapuyı aç!’ dedi. Hâzîndâr evvelki minvâl üzere su’âl ve Cibrîl daḳı evvelki minvâl üzere cevâb verdikden şoñra ḳapuyı açdı. Şu’üd etdik. Ol maḳâmda Yaḳyâ ve ‘İsâ ‘Aleyhi’s-selâm [87b] var. Şoñra üçüncü kat göge ḳıḳdıḳ, anda Yûsuf ‘Aleyhi’s-selâm var. Şoñra dördüncü kat göge ḳıḳdıḳ, anda İdrîs ‘Aleyhi’s-selâm var. Şoñra beşinci kat göge ḳıḳdıḳ, anda Hârûn ‘Aleyhi’s-selâm var. Şoñra altıncı kat göge ḳıḳdıḳ, anda Mûsâ ‘Aleyhi’s-selâm var. Şoñra yedinci kat göge ḳıḳdıḳ, anda İbrâhîm ‘Aleyhi’s-selâm var. Şoñra Cibrîl ‘Aleyhi’s-selâm benim ile bir mertebeye ḳıḳdı, anda ḳalemiñ şavtını işitdim. Te’âlâ ḥazretleri ümmetimiñ üzerine elli vaḳti farz ḳıldı, girü döndüm Mûsâ ‘Aleyhi’s-selâma mürûr etdim. ‘Yâ Muḥammed Te’âlâ ümmetiñ üzerine ne şey farz etdi?’ buyurdu. ‘Yâ Mûsâ elli vaḳit şalâtı farz ḳıldı.’ dedim. ‘Yâ Muḥammed, girü dön, Rabbiñe ricâ et, ümmetiñ ṭâḳat getiremez.’ dedi. Girü döndüm, Rabbime niyâz etdim, on vaḳtini baḳş etdi, şoñra Musâ ‘Aleyhi’s-selâma mürûr etdim ‘On vaḳtini Rabbim baḳş etdi.’ dedim. ‘Yâ Muḥammed Rabbiñe rucû’ et, ümmetiñ ṭâḳat getiremez.’ dedi. Girü rucû’ etdim, on vaḳtini daḳı baḳş etti, ḥattâ onar onar baḳş etdi, şoñra beş vaḳtini baḳş etdi. Beş

⁵¹⁹ Derkenar: Ya’ nî, “Allâhü Te’âlâ yedi kat gökleri ba’zısını ba’zısınıñ fevḳinde muṭâbık olduḳı ḥâlde ḥalk etdi.” [Mülk, 67/30]

vaķit ķalınca Mūsā ‘Aleyhi’s-selām ‘Ümmetiñ tākāt getiremez girü dön diđer ricā et!’ dedi. Rabbimden ĥayā etdim, rucū‘ etmem dedim, beş vaķitde ķarār buldı.” buyurmuş ‘Aleyhi’s-selām Efendimiz. [88a]

[111. Beyit]

حَتَّىٰ إِذَا لَمْ تَدْعُ شَأْنًا لِمُسْتَبِقِ

مِنَ الدُّنْيَا وَلَا مَرْقَىٰ لِمُسْتَنِيمِ

[Allah’a yaklaşmak üzere yükselmek isteyenlere yükselecek bir yer ve ileri geçmek isteyenlere bir nihayet bırakmayınca dek yükseldin.]

حتى غاية لقوله تخترق أي لم يفارقه عليه السلام حتى وصلوا إلى قاب قوسين، وإذا للظرفية المحضة، ولم تدع بمعنى لم تترك، والشأو بمعنى الغاية، ولمستبق إنما متعلق بـ لم تدع، أو ظرفٌ مُسْتَبِقٌ على أنه صفة شأوا، والمستبق اسم فاعل بمعنى طالب السبق، وتنوينه للتكثير، ومن الدنو إِمَّا متعلق بـ لم تدع، أو صفة شأوا، والمراد من الدنو الدنو إلى الله، ومن الله، والمراد من دنوه تعالى نهاية القرب ولطف المحل، ولا مرقى عطف على شأوا، والمرقى بفتح الميم وسكون الرءاء بمعنى المصعد، والمستنم على صيغة اسم الفاعل من استنم بمعنى المرتفع، والمراد من المستنم هو جبريل عليه السلام.

["Hatta" "tahterigu"nun son noktasıdır. Yani melekler Peygamber Efendimiz (sav) Kâbe-Kavseyne'ye ulaşana kadar tek bırakmadılar. "İzâ" sadece zarf olarak gelmiştir. "Lem-tedağ" bırakmadı manasıyla gelmiştir. "Eş-şe'vü" amaç manasıyla gelmiştir. "Limüstegibin" "lemtedağ" ile müte'allıktır veya "şeu"nun sıfatıdır. "Müstagar" zarf olarak gelmiştir. "El-müstebig" ismi fail olarak geçmesi (kazanmayı) isteyen manası ile gelmiştir. Onun tenvinini çoğaltmak için gelmiştir. "Mined-dünüvvi" "lem-tedağ"a müte'allıktır veya "şeu"nun sıfatıdır. "Ed-dün" kelimesinden Allah'a yaklaşmak kastedilmiştir, Allah'a yaklaştı demek yaklaşmanın son hâlidir. "Nütfu'l-mahal" yüksek ve latif bir makamdır. "Velâ-marğan" "şe'ven"e matuftur. "El-merga" cezimli "tâ", üstünlü "mim" ile okunur. Merdiven veya asansör manasına gelir. "El-müstenim" ismi fail sigası ile gelmiştir. İstenmeden alınmıştır. Yüksek demektir. Müstenimden Cebrail aleyhhisselam kastedilmiştir.]

Ve ĥāşilü'l-ma' nā:

Ya' nī, melā'ikeler Ĥazret-i Muĥammed 'Aleyhi's-selāmdan mufāraķat etmediler, Kābe-Ķavseyne vāşil oldular. Muĥammed 'Aleyhi's-selām seb'a semāvātī ķat' edüp ĥattā ķurbiyyete ve irtifā'a sebķat taleb edenler için bir ĥatve ve bir adım terk etmedi. Daĥi rif'at taleb edenler için bir derece terk etmedi. "Rif'at taleb eden Cibril 'Aleyhi's-selāmdır." demişler. Ĥattā Cibril 'Aleyhi's-selāmı daĥi tecāvüz eyledi, demektir. Bu beyitte, rivāyet olunana işāret var. Taĥķik: Cibril 'Aleyhi's-selām Ĥazret-i Muĥammed 'Aleyhi's-selām ile Sidre-i Müntehāya nihāyet buldular. Sidre bir şeceredir ki [88b] yaprakları fil ķulağı mişilli. Kökünde dört ırmaķ akar; ikisi bāţın tarafına ve ikisi zāhir tarafına. Muĥammed 'Aleyhi's-selām Cibril 'Aleyhi's-selāma dört ırmaķdan su'āl buyurmuşlar. Cibril 'Aleyhi's-selām cevabında: "Ammā bāţın tarafına aķan ırmaķlar cennettedir ve ammā zāhir tarafına aķan ırmaķlar biri Nīl ve biri Fırātdır." buyurmuş. Cibril 'Aleyhi's-selām ol makāmda ķalup "Eger

enmile⁵²⁰ miḳdārı daḫi ḳarīb olsam yanarım.” buyurmuş. Ḳāle Te‘ālā: ⁵²¹ ﴿وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ﴾ el-āyetü.

“Ol makāmı tecāvüz Ḥazret-i Muḫammede maḫşüşdur mā‘adāya melā’ike ve Cibrīl mişilli ol makāmı tecāvüz lāyık deġildir.” demişler.

[112. Beyit]

خَفَضْتُ كُلَّ مَقَامٍ بِأَلِ اضْأَافَةٍ إِذْ

تُؤَدِّتِ بِالرَّفْعِ مِثْلَ الْمُفْرَدِ الْعَلَمِ

[Sen miraca davet olunduğunda, bir sancak gibi kendi makamına nispetle bütün makamları
aşığıda bıraktın.]

خفَضْتُ إمَّا بدل من قوله لم تدع، أو جواب ل إذ هو حط رتبة [رتبة] وجعل شيء تحت شيء، وكل مفعول خفضت، والمقام بفتح الميم اسم مكان بمعنى محل القيام وبالإضافة متعلق ب خفضت، أي النسبة، وإذ ظرف لقوله خفضت، ونوديت ماض مجهول على صيغة الخطاب من النداء بمعنى طلب الإقبال والمنادي هو الله تعالى، حيث روي أنه تعالى قال له عليه السلام في تلك الليلة: «ادن يا محمد، أذن يا محمد»، وبالرفع أي ملتبسًا برفع الله إياك أي الارتفاع، ومثل بالنصب صفة [89a] مصدر محذوف على المفعول المطلق، والمفرد بمعنى المنفرد الواحد في قومه، والعلم بفتححتين بمعنى العالي.

[“Hafadte”, “lem-tedein”den bir bedeldir veya iz, izin cevabıdır. O, boynun eğilmesi demektir. Hem de bir şeyi bir şeyin altına koymak anlamına gelir. “Külle” “hafadte”nin mef’ulüdür. “Makam” üstünlü mim ile ismi mekândır. Kalkış yeri demektir. “Bi’l-izafeti” “hafadte”ye müte’allıktır. Yani nispet demektir. “İz” “hafadte”nin zarfıdır. “Nudiyte” mazi meçhuldür. Hitap sigası üzere gelmiştir. Nidadandır. Gelmesini veya bakmasını istemektir. Nida eden Hz. Allah’tır. Rivayete göre o gece Allah Peygamber Efendimiz’e (sav) “Yaklaş yâ Muhammed!” demiştir. “Bi’r-ref’i” Allah’ın yüceltmesiyle bir hâle büründü. Yani yükseklik demektir. “Misle” hazf edilen bir mastarın sıfatıdır. “Misle” nasb ile mef’ulü mutlak üzere hazf edilen mastarın sıfatıdır. “Müfred” kelimesinin “kavminde onun gibi yoktur” anlamındadır. “El-alem” iki üstünle “yüksek” manasında gelmiştir.]

Ve ḫāşilü’l-ma‘nā:

Yâ Muḫammed! Her bir enbiyā ve evliyā ve melā’ike makāmlarına nisbet ile cemī‘ maḳāmıları sen tecāvüz edüp maḳāmātıñ küllisini zātıñızdan esfelde ḳoyduñuz. Şol ‘illetden için ki yâ Muḫammed, ⁵²² يا محمد أذنُ أذنُ nidāsiyla Ḳābe-Ḳavseyñ makāmına da‘vet olunduñ nitekim münferid ‘aliyyü’l-ḳadir ile nidā olunduğı mişilli. Ya‘nī kemālāt ve fezā’ilde münferid ve yek-tā olup müşārün-ileyh bi’l-benān olur kimesne mişilli demektir.

[113. Beyit]

⁵²⁰ Derkenar: Ya‘nī barmaq ucı, ġāyet-i ḳilletden kināyedir.

⁵²¹ Derkenar: Ya‘nī, melā’ikeler bizlerden bir aḫad olmadı hemāñ ancak maḳāl-i ma‘rifetde daḫi ‘ibādetde daḫi tedbīr-i ‘alemde emrine nihāyet bulmada ol aḫad için maḳām-ı ma‘lūm vardır, demişler. [Sāffāt, 37/164]

⁵²² [Ey Muhammed, yaklaş, yaklaş!]

كَيْمًا تَفُوزَ بِوَصْلِ أَيْ مُسْتَتِرٍ

عَنْ الْعُيُونِ وَسِرِّ أَيْ مُكْتَنِمٍ

[Gözlerden gizli mi gizli olan Allah'a kavuşmak ve nice önemli sırları anlamak için miraç ettin.]

كي حرف جر بمعنى لام التعليل، وما زائدة، وتفوز مُنْصُوبٌ بـ أَنْ مقدرة بعد كي أو مُنْصُوبٌ بـ كي فيكون كي بمعنى واللام مقدرة قبلها، وتفوز من الفوز بمعنى الظفر، وبوصل متعلق بـ تفوز أي الوصلة إلى رحمة الله تعالى، وأي مستتر صفة لمحدوف أي بوصل مستتر أي مستتر بمعنى كامل الاستتار، وعن العيون متعلق بـ مستتر، والعيون جمع عين بمعنى الباصرة أي جميع الباصرة أي جميع العيون، وسرّ بالجر معطوف على بوصل، وأي مكنتم أي كامل في الاكتتام.

["Key" harfi cer "lâm"ı talil manasında gelmiştir. "Mâ" zaidedir. "Tefuzu" "key"den sonra gizli en ile mansuptur. Veya key ile mansuptur. O zaman key nasb olur. "Key"den önce gizli bir lâm vardır. "Tefuze" "fevz"dendir ve zafer manasıdır. "Bi-vaslin" "tefuze"ye müte'allıktır yani Allah'ın rahmetine ulaşmak demektir. "Eyye müstetirin" "bi-mahzufu"nun sıfatıdır yani gizli vasıl iledir, "ne kadar gizli bir şeydir, tam gizlidir" anlamına gelir. "Anil-uyun" "müstetir"e müte'allıktır. "Uyun" "ayn"ın çoğuludur ve göz demektir. Yani "bütün gözler basiretin hepsidir" demektir. "Sırrın" cer ile "bi-vasli" üzerine matuftur. "Eyye muktetimi", "iktitam" konusunda tamdır.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Ya Muhammed! Cemî' maḳāmâtı sen tecāvüz etdiñ. Şol 'illetden için ki enbiyâdan ve melâ'ike-i muḳarrebûndan bir aḫad aña muḫtalî' olamaz. Gözden [89b] istitâr-ı kâmil ile müstetir olarak derece-i 'âlîye vuşlata fevz ve necât bulmak için maḳāmâtı sen tecāvüz etdiñ. Daḫi başa'irden inkitâm-ı kâmil ile sır olmak için senden ğayrı ol sırrıñ iḫâtasına hiçbir aḫadıñ iḳtidârı yokdur. Ve fî-hadîş-i şaḫîḫ ḳâle'n-Nebî 'Aleyhi's-selâm:⁵²³ رأيت رَبِّي بعيني وبقلبي، ولكننا عاجزون عَنْ دَرَكِ كَيْفِيَّتِهَا اه

[114. Beyit]

فَحَزَّتْ كُلَّ فَخَارٍ غَيْرَ مُشْتَرِكٍ

وَجُزَّتْ كُلَّ مَقَامٍ غَيْرَ مُزْدَحِمٍ

[Kimse sana ortak olmadan bütün övünülecek sıfatları kendinde topladın ve her makamı tek başına geçtin.]

الفاء للتفصيل والتفريع، وحزت على صيغة الخطاب من حاز بمعنى جمع، والخطاب له عليه السلام أي جمعت، وكل بالنصب مفعول حزت، والفَخَار بكسر [بفتح] الفاء ما يفتخر به من الفضائل والفواضل، وغير حال من فاعل حزت، أو صفة كل، أو مجرور على أنه صفة لفخار، وجزت عطف على حزت وهو بالجيم والزاي من الجواز، وجزت بمعنى عبرت وذهبت، وكل مقام ككل فخار، وغير مزدحم كغير مشترك بمعنى الاشتراك، والمزدحم بمعنى الازدحام، كلاهما اسم مفعول بمعنى المصدر.

⁵²³ Derkenar: Ya'ni 'Aleyhi's-selâm: "Leyle-i Mi' rācda Rabbimi rü'yet-i başar ve rü'yet-i ḳalb ile gördüm velâkin bizler Rabbimiñ keyfiyyetini idrâkden 'acimiz var." buyurmuş.

[“Fâ” tafsil ve tefriğ içindir. “Huzte” hitap sigası üzerine gelmiştir. Toplandı manasıyla “haze” fiilinden gelmiştir. Bu hitap Peygamber Efendimiz’e söylendi. Yani “Toplandın” demektir. “Külle” nasb ile “huzte”nin mef’ulüdür. “Fehar”ın “fâ”sı üstün ile gelmiştir. İftihar etmek güzel ve iyi şeylerle olur. “Ğayra”, “hüzte”nin failinin hâlidir veya “külle” kelimesinin sıfatıdır ya da “fehar”ın sıfatı mecrurdur. “Cüzte” fiili “hüzte” fiilinin üzerine matuftur. O fiil “cim” ve “ze” harfi ile gelmiştir. “Cevaz” kelimesinin kökündedir. “Cüzte”, “geçtin ve gittin” anlamına gelir. “Külle makamın”, “külle faharin” gibidir. “Gayra müzdahimi”, “gayra müşterikin” gibidir. “İştirak” anlamı ile gelmiştir. “Müzdeham”, “izdiham” anlamıyla gelmiştir. İkisi mastar anlamıyla ismi mef’ul olarak gelmiştir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Ya Muhammed! Fezâ’ il ve merâtibiñ küllisini sen cem’ etdiñ, fezâ’ ilde âhara ğayr-ı müşterek olduğuñ hâlde. Dağı küllî maĳâmı tecâvüz eylediñ ğayr-ı mezâhim ki kimesne mâni’ ve muĳâbil olmayıcı olduğı hâlde. Cemâlu’llâhiñ vişâline fevz ü felâh bulduñ [90a] ol cihetle ki cemî’ fâhirelere nâ’ il olduñ, ol fâhire de kimesne müşterek olmadı ve olmaz. Ba’ zı fużalâ ğayr-ı müşterek olur fahhârîñ küllisinden murâd; vesîle ve derece-i refî’ ve kevşer ve şefâ’ atü’l-’uzmâ ve maĳâm-ı maĳmûd ve livâ-yı memdûd mişillidir, dağı ğayr-ı müzdehim olur maĳâmîñ küllisinden murâd; maĳâm-ı muĳabbet ve ĳatmü’n-nübüvvet ve risâlet-i ‘âmme dağı bunuñ emşâl[i] gibi demişler. Bu beyitte ĳadış-i isrâda rivâyet olunana işâret var demişler. Resûl-i Ekrem buyurmuşlar ki “Ben Leyle-i İsrâda taĳaddüm etdim. Cibrîl ‘Aleyhi’s-selâm benim ‘aĳabimde olarak altın ĳicâbına nihâyet bulduĳ. ĳicâbı taĳrîk etdi. ‘Ol kimdir?’ denildi. Cibrîl ‘Aleyhi’s-selâm ‘Benim, ma’ iyyetimde Muhammed ‘Aleyhi’s-selâm var.’ dedi. Melek ‘Allâhü ekber!’ deyüp ĳicâbîñ taĳtından el çıkardı beni aldı göz açup yumuncaya ĳadar önüne koydı. Hâlbuki ĳicâbîñ ĳalınnıĳı beş yüz senelik yoldur. Melek baña ‘Taĳaddüm et yâ Muhammed!’ dedi. Ben geçdim, melek göz açup yumuncaya ĳadar lü’lü’ ĳicâbına vardı, ĳicâbı taĳrîk etdi. Verâsından bir melek ‘Ol kimdir?’ dedi. Melek, ‘Ben altın ĳicâbıñıñ şâhibiyim, ma’ iyyetimde Muhammed ‘Aleyhi’s-selâm var.’ dedi. Verâ-yı ĳicâbından ‘Allâhü ekber!’ deyüp elini ĳicâbîñ taĳtından çıkardı, beni aldı sür’ at ile önüne koydı, ben zâ’ il olmadım, yetmiş ĳicâbı bu minvâl [90b] üzere geçdim, her bir ĳicâbîñ ĳalınnıĳı beş yüz senelik yoldur. Bundan şoñra yeşil Refrefe⁵²⁴ intisâb olundum. Ziyâsı güneşîñ ziyâsına ĳâlib olur ol Refref üzerine ben vaz’ olundum. Bundan şoñra beni getirdiler. ‘Arşâ vâşıl oldum. Emr-i ‘azîm gördüm. ‘Arşdan bir ĳatre, lisânım üzerine vâĳi’ oldı. Aşlâ andan taĳtlı nesne yok. Ol ĳatre ile Te’âlâ baña evvelin ve âĳirîniñ ĳaberini verdi.” buyurmuş ‘Aleyhi’s-selâm Efendimiz.

[115. Beyit]

وَجَلَّ مَقْدَارُ مَا أُؤْتِيَتْ مِنْ رُتَبٍ

وَعَزَّ إِدْرَاكُ مَا أُؤْتِيَتْ مِنْ نِعَمٍ

[Senin sahip olduğun mertebelerin derecesi yüce ve sana verilen nimetleri ĳakkıyla anlamak zordur.]

⁵²⁴ Derkenar: Şol yeşil ĳumaşdır ki andan maĳbesler ya’ nî perdeler ittihâz olunur. *Vanĳulu*.

وجل الواو للاستئناف، وجل بمعنى عظم، والمقدار فاعل جلّ، وما موصول، ووليت ماض مجهول على صيغة الخطاب للنبي عليه السّلام من وآله أي جعله والياء، ومن رتب بيان لما، والرتب جمع رتبة، وعز معطوف على جل وعزّ أي ندّرّ وقلّ، والإدراك فاعل عز، وهو الإحاطة بالشيء ذاتا وصفة، وما موصول، وأوليت ماض مجهول على صيغة الخطاب من آله بمعنى أعطاه، ومن نعم بيان لما، والنعم بكسر النون وفتح العين جمع نعمة.

[“Vecelle”de vāv isti’nâf içindir. “Celle azume” yüce manasıyla gelmiştir. “Miktaru” celle fiilinin failidir, “mâ” mevsuldür. “Vülliyte” hitap sigası üzerine mazi meçhul olarak gelmiştir, bu hitap aleyhisselam içindir. “Vellâhu” fiilindedir, yani sorumlu olma manasında. “Min-rutebin” “mâ” için bir açıklamadır. “Rutebin”, “rütbe”nin çoğuludur. “Azze”, azaldı ve nadir oldu demektir. “İdrakü”, “azze”nin failidir. “İdrak”, bir şeyin zâtını veya sıfatının bütün yönlerini bilmektir. “Mâ” mevsuldür. “Uliyte”, “vülliyte” hitap sigası üzerine mazi meçhul olarak gelmiştir. Ona verdi manasıyla “evlâhu” fiilinden gelmiştir. “Min-niami” “mâ”nın açıklamasıdır. “Niam” esreli nûn fethalı ayn üzerine gelmiştir, nimetin çoğuludur.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Cemî‘ maķāmâtdan sen tecāvüz etdiñ ise daħi üzerine vālî ve re’îs kılındıĝıñ rütbe ve menzileniñ ğadri ve şerefi ‘azîm ve celîl oldı. Daħi ni‘metden i‘tâ olunduĝuñ şey’iñ idrâk[i] ‘azîz ve nefîs oldı. [91a] Bu ‘aṭiyye-i ‘aliyye ve hediyye-i behiyye enbiyâ ve rusul ve melâ’ike-i muĝarrebînden senden ĝayrı hiçbir aħade verilmedi. Bu beyitte⁵²⁵ ما أُؤْتِيَتْ مِنْ رَبِّ⁵²⁵ ğavli işâretidir ki ‘Aleyhi’s-selâm Efendimiz yevm-i kıyâmetiñ ahâlîsi üzerine şefâ’atle vālî olucaĝ şol ĥayşiyetden ki Leyle-i Mi‘râcda zâtına şefâ’at olundu. Daħi şol bir şey i‘tâ ve kendüye vahîy olundu ki cennet cemî‘ enbiyâ üzerlerine ĥarâm olur ĥattâ kendü zât-ı ekremi cennete dâħil oluncaya ğadar. Daħi cemî‘ ümmetler üzerlerine cennet ĥarâm olur ĥattâ kendü ümmeti dâħil oluncaya ğadar. Zîrâ şânında Te‘âlâ⁵²⁶ لولاك لولاك لما خلقت الأفلاك⁵²⁶ buyurdı. Ke-zâlik kendüye kuvvet-i ceberütiyye i‘tâ olundu düşmânımı ol kuvvet ile ihlâk daħi ğalemiñ muħît olduĝı şey’ler i‘tâ olundu. Ve daħi ما أُؤْتِيَتْ مِنْ نِعْمٍ⁵²⁷ işâretidir⁵²⁷ ki ‘Aleyhi’s-selâm Efendimize Te‘âlâ ĥazretleri evvelîn ve âħirîniñ ‘ilmini i‘tâ eyledi daħi ümmetini ĥayırlı ümem kıldı daħi ümmetine naşîhat irsâl etdi. Rivâyet olunmuş ki Te‘âlâ ümmetimden Leyle-i Mi‘râcda çok şikâyetler etdi. Evvelkisi: “Ben ‘Azîmü’s-Şân yâ Muħammed, ümmetiñe yarınki ĝünüñ ‘amelini teklîf etmedim; anlar benden yarınki ĝünüñ rızĝını taleb ederler.” İkincisi: “Yâ Muħammed, ümmetiñiñ rızĝını ĝayrıya i‘tâ etmem anlar ‘amellerini ĝayrıya verirler.” Üçüncüsü: [91b] “Yâ Muħammed, ümmetiñ rızĝımı yerler benim ĝayrıya şükrederler, ben ‘Azîmü’s-Şân ĥaĝĝında ĥıyânet ederler, maħlûĝ ile muşâlih olurlar.” Dördüncüsü: “Yâ Muħammed ‘izzet benimdir, ben ‘Azîmü’s-Şân Mu‘izzim, ümmetiñ ‘izzeti benden ĝayrıdan taleb ederler.” Beşincisi: “Yâ Muħammed! Taħĝik: Ben ‘Azîmü’s-Şân nârı her bir kâfir için ĥalk etdim, ĥâlbuki anlar nefîslerini nâra vâĝi‘ kılmaĝlıĝa ĝayret ediyorlar. Yâ Muħammed, ümmetiñe sen de! Eger bir aħadiñ iħsânına muħabbet ederler ise ben ‘Azîmü’s-Şân iħsân etmeklige evlâyım üzerlerine ni‘metim çok olduĝı ecilden. Semâ ve arz ahâlîsinden bir aħad[den] ĥavf ederler ise ben ‘Azîmü’s-Şân ĝorĝutmaĝlıĝa evlâyım kemâl-i ğudretim olduĝı ecilden ve eger bir aħadden recâ ederseniz ben ‘Azîmü’s-Şân evlâyım ve eger bir aħadden ĥayâ ederseniz cefâñız eclinden ben

⁵²⁵ [Sana verilen rütbeler]

⁵²⁶ [“Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım.” (Sâĝâni, *el Mevzuat*, 1/52)]

⁵²⁷ [Sana verilen nimetler]

‘Azîmü’ş-Şân evlâyım. Zîrâ cefâ sizden vefâ bendendir ve eger siz nefsiñiz ile ve mâlîñiz ile bir aḥadı ihtiyâr ederseñiz ben ‘Azîmü’ş-Şân evlâyım zîrâ ma‘bûduñuz benim ve eger va‘dinde bir aḥadı taṣdıḳ ederseñiz ben ‘Azîmü’ş-Şân taṣdıḳe evlâyım zîrâ taḥḳîḳ ben ‘Azîmü’ş-Şân şadıḳım. Ke-zâlik yâ Muḥammed, ümmetiñiñ mâlını çok etmedim yevm-i kıyâmetde ḥesâbları uzamamak için. Daḫi ‘ömürlerini uzun etmedim ḳalbleri ḳararmamak için. Daḫi füc’et ölüm vermedim tevbesiz gitmemek için. [92a] Daḫi dünyâda sâ’ir ümemden âḫir vaḳitde getirdim ḳabirde ḫabisleri uzamamak için.” buyurmuş Te‘âlâ ḫazretleri. Kezâ fi-Rûhi’l-Beyân.

[116. Beyit]

بُشْرَى لَنَا مَعَشَرَ الْإِسْلَامِ إِنَّ لَنَا

مِنَ الْعِنَايَةِ رُكْنَا غَيْرَ مِنْهُمْ

[Ey İslam toplumu! Allah’ın ezelf bir lütfu olarak bizim yıkılmayan bir dayanaḡımız vardır. Ne mutlu bizlere!]

بشرى إِمَّا خبر مبتدأ محذوف، أي هذه القصة بشرى، ولنا صفة أو مبتدأ، أي بشرى قد ثبتت، وإمَّا بشرى مبتدأ خبره لنا أي يؤول ببشرى عظمى أو فاعل في المعنى أي ما ثبت بشرى، والبشرى بمعنى المسرة والفرح، ومعشر نصب بالنداء المحذوف أي يا معشر بمعنى الجماعة، وإنَّ بكسر الهمزة تعليل للدعوى المستفادة مما سبق أي البشارة مخصوصة لنا، ولنا ظَرْفٌ مُسْتَقَرٌّ مرفوع على أنه خبر إن، واسمه قوله الآتي رُكْنَا، ومن العناية ظَرْفٌ مُسْتَقَرٌّ حال من رُكْنَا قُدِّمَ على ذي الحال لكونه نكرة، والمراد من العناية مزيد الاعتناء بمصالحهم والكرامة عليهم، وركنا ههنا بمعنى المستند، وغير بالنصب صفة رُكْنَا، ومنهم اسم فاعل من الانحدام بمعنى الزوال.

[“Büşra”, mahzuf bir mübtedanın haberidir. Yani bu hikâye müjdedir. “Lena” sıfat veya mübtedadır. Yani gerçek bir müjdeyle sabittir. “Büşra” kelimesi mübtedadır, onun haberi “lena”dır. Yani büyük bir müjde ile tevil edilir veya manada faildir. Yani müjde gerçekleşmedi. “Büşra” mutluluk ve ferahlık manasında gelmiştir. “Ma’sera” mahzuf nida ile nasb edilmiştir. Yani topluluk manasıyla “yâ-ma’sera” demektir. “İnne”, meksur hemze ile davet için bir açıklamadır. Yani bu müjde bize özeldir. “Lena” müstekar zarftır, haberi “inne” üzere merfudur. Gelecek olan sözdeki “rüknen” “inne”nin ismidir, “mine’l-inaye” “rükne”nin hâlidir, “müstakir” bir zarftır. Nekre olduğu için hâl sahibinden önce gelmiştir. İkramlarını ve ihtiyaçlarını karşılamayı artırma manasında gelmiştir. “Rüknen” müstened manasıyla gelmiştir. “Gayra” nasp ile rüknenin sıfatıdır. “Münhadimi” inhidamdan ismi faildir. Zeval manasında gelmiştir.]

Ve ḫâşilü’l-ma‘nâ:

Bu rütbe ve zülfâ Nebîmiz ‘Aleyhi’s-selâm için oldu ise yâ ma’sere’l-İslâm, bizim için beşâret ve behcet-i şâliḫa ḫâşıl oldu. Taḥḳîḳ: Bizim için ‘inâyetu’llâh rükn-i metîn ki şerî‘at-i bâḳiyedir inhidâm ḳabûl etmez ḳat’an bozulmak yokdur.

[117. Beyit]

لَمَّا دَعَا اللَّهُ دَاعِينَآ لِبَطَاعَتِهِ

بِأَكْرَمِ الرُّسُلِ كُنَّا أَكْرَمَ أَلَا مَعِ

[Allah bizleri, peygamberlerin en şerefli olan Hz. Muhammed vasıtasıyla kendisine itaate davet edince, biz de ümmetlerin en şerefli olduk.]

[92b] لما ظرف بمعنى إذ، وقد يكون لما حرف استثناء بمعنى إلا فتدخل على الاسمى، ودعا بمعنى سَمَى، والله فاعله، وداعينا مفعول دعا وسكون يائه للضرورة، والداعي ههنا بمعنى الهادي، ولطاعته اللام بمعنى إلى متعلق بـ داعينا، والطاعة بمعنى العبادة، والضمير إمَّا راجع إلى الله أو إلى الداعي، المراد به الرسول، وبأكرم الرسل متعلق بـ دعا الله، وكنا جواب لما، وأكرم الأمم بالنصب خبر كنا، والأمم جمع أمة وهي بمعنى الجماعة.

[“Lemma”, iz manasıyla bir zarftır ve isim cümlesiyle gelebilir ancak istisna olan “illâ” manasıyla gelecekse. “Da’a”, “semma” manasıyla gelmiştir. “Allah” lafzı “da’a”nın failidir. “Daina” “da’a”nın mef’ulüdür. Bunun “yâ”sı zaruret dolayısıyla cezimli gelmiştir. “Dai”, “el hâdi” manasıyla gelmiştir. “Lida’atihi”, lâm ile manasıyla gelmiştir. “Daina”, “ilâ” ile müte’allıktır. “Taati”, ibadet demektir. Zamir, “ed-dai” kelimesine veya “Allah” kelimesine döner. Zamir ile Resul kastedildi. “Bi-ekrami’r-rüslü”, “deallahu”ya müte’allıktır. “Künna” “lemma”nın cevabıdır, “ekrame’l-umemi” nasp ile “künne”nin haberidir. “El-ümem” ümmetin çoğuludur yani “topluluk” demektir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Vaktâ ki Te’âlâ hazretleri tâ’ati için dâ’i ve hâdimiz olan Nebimize bizi da’vet eylediyse Ekrem-i Rusul sebebiyle bizler sâ’ir ümmetleriñ ekremi ve eşrefi olduk. Bu beyitte fi-Âl-i ‘İmrân⁵²⁸ ﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ﴾ nazm-ı celiline işâret vardır. Taḥkîk: Ümmetiñ şerefiyyeti Resülün şerefiyyetine tâbi’dir. Ve kâle ‘Aleyhi’s-selâm⁵²⁹: يَا نَبِيَّ، مَا نَا-ي مُنِيفٌ، أَنَا أَكْرَمُ الْخَلْقِ عَلَى اللَّهِ، وَأَدْمُ وَمَنْ دُونَهُ تَحْتَ لِوَاتِي. Efendimiz “Ben maḥlûkuñ ‘inda’llâh ekremiyim, Ḥazret-i Ādem ve andan şoñra olan nebîler benim sancağım taḥtındadır.” buyurmuşlar.

(الفصل الثامن في ذكر جهاد النبي عليه السلام)

[Sekizinci Fasıl: Nebî aleyhisselamın gazveleri hakkındadır.]

[118. Beyit]

رَأَعَتْ قُلُوبَ الْعِدَى أُنْبَاءُ بَعْتِهِ

كَنْبَ آةٍ أَجْفَلَتْ عُقْلًا مِنْ الْعَنَمِ

[Aslanın kükreyişi, bir şeyden habersiz otlayan koyun sürüsünü ürküttüğü gibi, onun peygamberlik haberleri de düşmanların kalplerine öylece korku saldı.]

⁵²⁸ Derkenar: Ya’ nî, “Kullarım sizler ümmetiñ hayırlısı olduñuz.” [Âl-i İmrân, 3/110]

⁵²⁹ [Sünen-i Tirmizî Tercümesi, Menâkıb, 1]

راعت من الروع بمعنى التخويف، وقلوب بالنصب مفعول راعت، وهو جمع قلب وهو محل الإدراك، والعدا بكسر العين بالقصر جمع عدو أي أعداء [93a] الدين أعني الكفار والمشركين، والأنباء فاعل راعت، وهي جمع نبأ بمعنى الخبر، والبعثة مصدر بمعنى الرسالة والنبوة، والضَّمير راجع إلى النبي عليه السلام، والنبأة بمعنى صوت الأسد، وجملة أجفلت صفة نبأة أي أهرت ورفرت، وغفلا مفعول أجفلت، والغفل بضم الغين جمع غافل، ومن للبيان، والغنم اسم جنس يقع على الكثير والقليل.

[“Râ’at”, “rav”] kökünden korkutmak manasındadır. “Gulûb”, “râ’at” fiilinin mef’ulü olarak mansubdur ve “galb” kelimesinin çoğulu olup idrakın gerçekleştiği yerdir. “Ayn”ın kesresi “dal”ın kasrı ile “idâ”, “aduv” kelimesinin çoğuludur. Yani kafirleri ve müşrikleri ifade eden “e’d’âu’d-dîn” anlamındadır. “Enbâ”, “râ’at” fiilinin failidir ki haber anlamına gelen “nebe’e” kelimesinin çoğuludur. “Bi’set”, peygamberlik manasında mastardır ve zamiri de Hz. Peygamber’e (sav) râcidir. “Neb’e”, aslan sesi demektir. “Ecflet” cümlesi “neb’e”nin sıfatı olup ürkmek, korkmak anlamındadır. “Ğuflen”, “ecflet”in mef’ulüdür. “Ğayn”ın dammesi ile “ğuf”, “ğâfil”in çoğuludur. “Min”, beyan içindir. “Ğanem”, azlık anlamını da çokluk anlamını da ifade eden bir cins isimdir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Bu beyit su’âl-i muqaddere cevâbdır. Ke-enne sâ’il su’âl eyledi ki “Düşmanların hâlleri nice olur?” Ya’nî, Hzret-i Nebî ‘Aleyhi’s-selâmın nübüvveti ve âşâr-ı ba’s ş haberi zuhûr etdiği vakitte ‘adûların kulûblarını qorqutdı ve ‘adûları herebe ve firâra vâkı’ kıldı nitekim arşan şavtı ğâfil koyunları qorqudup ürküdüğü mişilli. Kâle ‘Aleyhi’s-selâm: نصرت بالربع مسيرة شهر وفي حديث شهرين Ya’nî, ‘Aleyhi’s-selâm qorqu ile bir aylık yola ve bir rivâyetde iki aylık yola nuşret olundum, demektir.⁵³⁰

[119. Beyit]

مَا زَالَ يَلْقَاهُمْ فِي كُلِّ مَعْرَكٍ

حَتَّىٰ حَكَّوْا بِأَلْقَانَا حَتْمًا عَلَىٰ وَضْمٍ

[Hz. Peygamber, her savaşta düşmanla karşılaşmaktan geri kalmadı; öyle ki, mızrak ile (öldürülen düşmanlar), kasap kütüğünde doğranan ete benzedi.]

شرح في قتاله وجهاده عليه السلام، ما زال بمعنى دام مجازًا، ويلقاهم من اللقاء بمعنى الملاقاة، وفاعله راجع إلى النبي عليه السلام، وضمير مفعوله راجع إلى الكفار، وفي متعلق بـ يلقاهم، والمعترك على صيغة المفعول بمعنى المعركة ومحل الحرب، [93b] وحتى متعلق بـ مقدار، أي كان يلقاهم في كل معترك ويقتلهم، حتى حكوا من حكى بمعنى شابه، وضمير الجمع راجع إلى الكفار يعني شابه الكفار، بالقنا بفتح القاف بمعنى الرمح، والباء فيه للسببية أي بسبب ضرب القنا، ولحما مفعول لحكوا، وعلى وضمٍ ظُفٌ مُسْتَقَرٌّ على أنه صفة لحما، والوضم بفتح الحين خشب أو حديد يقطع القصاب اللحم ويعلقه عليه.

[Resulullah (sav) savaşa ve cihada başladı. “Mâ-zâle”, mecazen devam etmek anlamındadır. “Yelgâhum”, “ligâ” kökünden olup karşılaşmak anlamındadır. Faili Rasulullah’a, mef’ulünün zamiri de kafirlere dönmektedir. “Fî”, “yelgâhum”a müte’allıktır. “Mu’terik”, savaş ve savaş yeri

⁵³⁰ [Askalani, *Fethu’l-Bâri Şerhu Sahihî’l-Buhari*, 6/148.]

anlamında mef'ul kalıbındadır. Hattâ miktara müte'allıktır. Yani her savaşta onlarla karşı karşıya gelir ve savaşırды demektir. "Hakev", "hakâ" kökünden olup benzetmek anlamındadır. Buradaki cemî zamiri kafirlere gider ve kafirler benzediler anlamına gelir. "Gaf"ın fethasıyla "ganâ" mızrak anlamına gelir. Başındaki "bâ" sebep ifade eder, yani mızrağın vurması sebebiyle demektir. "Lahmen", "hakev" fiilinin mef'ulüdür. "Alâ vedam" "lahmen"e sıfat olarak zarf-ı müstekardır. İki fetha ile okunan "vedam", kasapların eti kestiği ve üzerine astığı odun ya da demir anlamındadır.]

Ve hâşılı ma'ne'l-beyt:

Ḥazret-i Nebî 'aleyhi's-selâm aşhâb-ı kibâr ile zâ'il olmadı dâ'im oldu ki 'adûlara her bir ma'rekede mülâkî olup muhârebe ve mukâtele eyledi. Ḥattâ mızrâk darbıyla küffârı kaşşabiñ çengâlinde bıçaqlanmış etine müşâbih kıldı, küffâr kıyılmış et mişilli oldular.

[120. Beyit]

وَدُّوا الْفِرَارَ فَكَادُوا يَغِطُونَ بِهِ
أَشْلَاءَ شَالَتْ مَعَ الْعُقْبَانِ وَالرَّحْمِ

[Düşmanlar, karakuş ve kartalların (savaş meydanından) kapıp kaldırdığı et parçalarına özenircesine harpten kaçmak isterlerdi.]

ودوا من الود بمعنى المحبة أو بمعنى التمني، وضمير الجمع للكفار، والفرار مفعول ودوا، والفاء في فكادوا للعطف والتفسير لوذوا، وكاد من المقاربة أي قربوا، وجملة يغبطون بالنصب خير كاد، والغبطة بكسر الغين وهي تمنى حصول مثل النعمة الحاصلة للغير من غير زوالها، وبه متعلق يغبطون، والباء سببية، والضمير راجع إلى الفرار، وأشلاء مفعول يغبطون جمع شلو بمعنى العضو، وشالت أي ارتفعت، وجملة شالت منصوب محلا على أنه صفة أشلاء، وضميره راجع إليها، [94a] ومع حال من فاعل شالت، والعقبان بكسر العين جمع عُقَاب، وهو نوع من سباع الطير، يصاد ويصاد به، والرَّحْم بفتح الحاء جمع رحمة، وهو أيضًا نوع من الطير الذي يقع على الميتة.

["Veddû", "vüd" kökünden olup sevgi ve arzu etmek anlamındadır. Buradaki "cemî" zamiri kafirlere gitmektedir. "Firâr", "veddû" fiilinin mef'ulüdür. "Fe-kâdü"deki "fâ" atıf harfidir ve veddû fiilini açıklamak içindir. "Kâde", yakınlık ifade eder yani yaklaştılar demektir. Nasb ile okunan "yeğbetûne" "kâde"nin haberidir. "Ġayn"ın kesresi ile telaffuz edilen "ğipta" lafzı, başkasının sahip olduğu bir nimetin ondan yok olmasını istemeden kendisi için de arzu etmek demektir. "Bihi", "yeğbetûn"a müte'allık olup sebep bildirir. Zamiri ise "firâr"a döner. "Şilv" kelimesinin cemîsi olan "eşlâ" "yeğbetû"nun mef'ulüdür ve organ anlamına gelir. "Şâlet", yükseldi anlamındadır. "Şâlet" cümlesi "eşlâ" kelimesinin sıfatı olduğundan mahallen mansubtur. Zamiri de "eşlâ"ya dönmektedir. "Mea", "şâlet"in failinin hâlidir. "Ayn"ın kesresi ile "ıgbân", "u'gâb"ın cemîsi olup avlanan ve avlanılan bir yırtıcı kuş türüdür. İki fetha ile "raham", "rahame"nin cemîsidir. Bu da aynı şekilde ölümlere konan bir yırtıcı kuş manasına gelir. (rahame: Mısır akbabası)]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Tahkik: Ehl-i şirk ve ehl-i 'inād muhārebede münhezim olup Seyyidü'l-Ebrār Efendimiziñ mücāhedesinden firāra muhābbet ve temennī etdiler. Kemāl-i havflarından nāşī “Kuşlarıñ göklere kaldırdıkları et kıt'aları bizler olaydık!” deyü temenniye ğarīb oldular Hāzret-i Nebīniñ mücāhedesinden hālāşı bulmak için.

[121. Beyit]

تَمْضِي اللَّيَالِي وَلَا يَذُرُونَ عِدَّتَهَا

مَا لَمْ تَكُنْ مِنْ لَيْلِي إِلَّا شَهْرٌ الْحَرَمِ

[Haram aylarının geceleri dışında düşmanlar, gelip geçen gecelerin sayısını bilmezlerdi.]

تمضي بمعنى تمر، والليالي فاعل تمضي، ولا يدرون الواو للحال، ويدرون من الدراية أي لا يعلمون، وعدتها مفعول يدرون، والعدة بكسر العين بمعنى العدد، وضميره راجع إلى الليالي، وما لم تكن ما ظرفية مصدرية أي دوام لم تكن، وضميره راجع إلى الليالي [بل إلى عدتها]، ومن متعلق بـ لم تكن، والأشهر جمع شهر، والحرم بالجر صفة الأشهر، وهو بضمين جمع حرام.

[“Temdî”, temürrü, geçmek anlamındadır. “Leyâlî”, “temdî”nin fâlidir. “Velâ-yedrûn” cümlesindeki “vâv” hâldir. “Lâ-yedrûn”, dirayet mastarından gelip “bilmezler” anlamındadır. “İddeteha”, “yedrûne”nin mef’ulüdür. “Ayn”ın kesresi ile olan “ıdde”, sayı anlamındadır. Zamiri “leyâlî”ye dönmektedir. “Mâ-lemtekun” cümlesindeki “mâ” zarf ifade eden masdardır, yani “sürekli olmadı” anlamındadır. Zamiri de yine “leyâlî”ye dönmektedir. “Min”, “lem-tekun”a müte’allıktır. Eşher, “şehr”in cemî’sidir. Mecrur olan “hurum” kelimesi “eşhur”un sıfatıdır. İki damme ile okunan hurum “harâm”ın cemîsidir.]

Ve hāşilü'l-ma' nâ:

Tahkik: Küffār muhārebeden firārlarında şol bir hālete bâliğ oldular ki geceler üzerlerine mürür eder geçerdi. Şiddet-i harb ve şiddet-i ālāmdan geceleriñ ‘adedlerini bilmezlerdi mādem ki eşher-i haram dört ay gelmeyince. Receb ve zi'l-ka‘de ve zi'l-ħicce ve muharrem bu dört ay [94b] girince bu aylara ta‘zîmen muhārebe etmezlerdi, hānelerinde istirāhat ederlerdi. Bu dört ayda muhārebeniñ hevl ve şiddetinen hālāş oldukları eclinden eşher-i haramda geceleriñ ‘adedlerin bilirdilerdi.

[122. Beyit]

كَأَنَّ الدِّينَ ضَيْفٌ حَلَّ سَاحَتَهُمْ

بِكُلِّ قَوْمٍ أَلَى حَلِّ الْعِدَا قَوْمٍ

[İslam dini sanki düşmanların etine iştahlı, bütün kumandanlarla, onların üzerine inen misafir gibidir.]

كأنّ للتشبيه، وما كافتة، والدين في اللغة بمعنى الإطاعة، وفي العرف وضع إلهي سائق لدوي العقول باختيارهم المحمود إلى الخير بالذات، ثم إنّ الدّين يقع على الحقّ والباطل لكونه عبارةً عمّا يعتقّد، والضيف بمعنى المسافر، وجملة حلّ ساحتهم صفة ضيف، وحلّ بمعنى نزل، والساحة أي ما حول الدّار،

وضمير الجمع راجع إلى الكفار، وبكل قَرْمٍ حال من فاعل حَلَّ، والقَرْمُ بفتح القاف وسكون الراء بمعنى السَّيِّد، والمرادُ بكل قَرْمٍ صحابة رسول الله عليه السلام، وإلى لحم العدى متعلِّقٌ بـ قَرْمِ المؤخر، والمرادُ من العدى الكفار، وقَرْمٌ بالجر صفة بعد صفة لضيف، أو صفة لكل قَرْمٍ، والقَرْمُ بفتح القاف وكسر الراء بمعنى شديداً الاشتهاء إلى اللحم.

[“Ke’enne”, teşbih ifade eder. “Mâ” ise “kâffe”dir. “Din”, sözlükte itaat anlamındadır. Örfte ise temelde akıl sahiplerini bizzat isteyerek kendi seçimleriyle hayra yönelten ilahi kuraldır. Din, inanılan şeyden ibaret olduğundan bu hâliyle hem hak hem de batıl için kullanılabilir. “Dayf”, misafir anlamındadır. “Halle sâhatahüm” cümlesi “dayf”ın sıfatıdır. “Halle” konakladı, “sâha” ise evin etrafındaki şeyler anlamındadır. Buradaki cemî zamiri kafirlere döner. “Bi-küllî-garmin”, “halle”nin failinin hâlidir. “Gâf”ın fethasıyla ve “râ”nın sükunuyla olan “garm”, efendi manasındadır. “Bi-küllî-garm” ile kastedilen Rasulullah’ın sahabesidir. “İlâ lahmi’l-adâ” gerideki “garm”a müte’alılıktır. “İda’l-küffar”dan murad kafirlerdir. Mecrur olan “garim” ya “dayf”ın ikinci sıfatı yahut “bi-kulli-garm”ın sıfatıdır. “Gâf”ın fethası ve “râ”nın sükunu ile olan “garm”, ete aşırı iştah duymak manasında kullanılır.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Tahkîk: Dîn-i İslâm yâhud dîniñ şâhib[i] olan Sulţân-ı Enbiyâ küffârlarıñ dâ’ireleriniñ meydânlarına sulţânlarıñ ziyâfete nuzûlleri mişilli nâzil oldular. Bilâdları üzerine gâlib ve ‘asâkirlerine muşâhib [95a] ve seyyidlerine muţî^c ve hîdmetlerine kâ’im ve lühüm-ı küffâra iştihâ ve fesâdlarını izâle ve ecsâdlarını tefrîk ve bilâdlarını hârâb ve evlâdlarını esîr ederek küllî yevm İslâm gâlib oldular ve İslâm inhizâmı kabûl etmezler. Zîrâ İslâm⁵³¹ ولا يُعلى عليه dir.

[123. Beyit]

يَجْرُ بِحَرْ خَمِيسٍ فَوْقَ سَابِحَةٍ

يَرْبَى بِمَوْجٍ مِنْ أَلَا بُطَالٍ مُلْتَطِمٍ

[Hz. Peygamber at üzerinde, dalgalar gibi art arda ok yağdıran kahramanlardan oluşan deniz gibi bir orduyu sevk ve idare ediyordu.]

هذا البيت بيان لشجاعة جيشه عليه السلام، ومثانة صحابته الفخار، وجملة يجر خبر مبتدأ محذوف، أي هو يجر، والضمير المستتر فيه راجع إلى الدين، المراد به رسول الله عليه السلام، وجر مفعول يجر، وإضافة البحر إلى الخميس من إضافة المشبه به إلى المشبه أي خميس مثل بحر، والخميس العسكر الذي تمت أركانه سمي به لكونه مشتملاً على خمسة أركان، وفوق صفة خميس، وسابحة صفة موصوف محذوف أي خميس كائن فوق خيل سابحة، من السبح الفرس الذي سيره أسرع وأحسن، وجملة يرمي صفة خميس، فضميره راجع إليه، أو إلى البحر، والموج بمعنى الاضطراب، والمراد هنا السهام والرماح بطريق المجاز، ومن الأبطال ظُفْرٌ مُسْتَقَرٌّ صفة لموج، أو بيان لقوله المؤخر ملتطم، والأبطال جمع بطل بمعنى الشجيع القوي، وملتطم بالجر صفة موج، وهو اسم فاعل بمعنى ضارب بعضه على بعض [بعضه بعضاً] من [95b] شدة الهيجان.

⁵³¹ [Yücedir ve hiçbir şey ondan yüce değildir.]

[Bu beyit Resulullah'ın ordusunun cesaretini ve sahabelerin metanetini ifade etmektedir. "Yecurru" cümlesi mahzuf "hüve" mübtedasının haberidir. "Müstetir" zamir olan "hüve" ise "din"e râcidir. Onunla işaret edilen de Resulullah'tır. "Bahr", "yecurru"nun mef'ulüdür. "Bahr"ın "hamîs"e izafesi "müşebbeh bih"ın "müşebbeh"e izafesi gibidir. Yani "deniz gibi hamîs" demektir. "Hamîs", beş kişiden oluşan birlik anlamındadır. "Fevga", hamîs'in sıfatıdır. "Sâbiha", mahzuf mevsufun sıfatı olup atın üzerindeki birliğin yüzer hâlde bulunması demektir. "Sebhu'l-feras" diye atın hızlı ve çevik hareket etmesine denir. "Yermî" cümlesi "hamîs"ın cümlesidir. Zamiri de ona râcidir. "Mevc", kargaşa anlamındadır. Burada mecaz yoluyla oklar ve mızraklar kastedilir. "Mine'l-ebtal", ya "mevc"e sıfat olarak zarf-ı müstekardır ya da kendisinden sonraki "mültetam" için açıklamadır. "Ebtâl", "batal"ın cemîsi olup "güçlü ve cesur" anlamındadır. Mecrur olarak "mültetam" "mevc"ın sıfatı olur ki ism-i fail anlamında "can havliyle birbiriyle çarpışan" anlamını ifade eder.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Ya' nî, 'Aleyhi's-selâtü ve's-selâm Efendimiz beş eṭrâflı tammü'l-erkân olan 'askerini baḥr-i ḥamîs mişilli küffârîñ üzerine çeker. Ol 'asker eşref-i aşḥâbdan olup sür'at ve suhûlet ile yürüyen atlar üzerlerinde yürürler, sefineniñ deryâ üzerinde yürüdüğü mişilli. Meydân-ı muḥârebeye ol 'asker-i şecî' küffâra oḡ ve mızrâḡlar atarlar, deryâlarıñ dalḡalar atdığı mişilli. 'Asker-i Resûl baḥr-i ḥamîse teşbih olundular keşretde ve temâmiyetde ve şecâ'atde. Zîrâ 'askeri beşe taḡsîm etmişler: Muḡaddeme ve meymene ve meysere ve sâḡa ve ḡalb. Ehl-i İslâm bu beş fırḡa 'askeri küffâra muşâdem ḡıldılar ve ḡâlib oldular bilâ-firâr.

[124. Beyit]

مِنْ كُلِّ مُنْتَدِبٍ لِلَّهِ مُحْتَسِبٍ

يَسْطُو بِمُسْتِ اصِيلٍ لِلْكَفْرِ مُصْطَلِمٍ

[O kahramanlar, küfrün kökünü kazımak için hücum ederler, sevabını yalnız Allah'tan bekler ve O'nun her davetini hemen kabul ederlerdi.]

بيان لمهارة أصحابه عليه السلام في استعمال الأسلحة وحاذقيتهم في علوم المحاربة، من كل منتدب بدل من الأبطال، والمنتدب على صيغة اسم الفاعل من الانتداب بمعنى الإجابة للدعوة إلى شيء بالحث والإغراء أي من كل مجيب لدعوة الله، ومحتسب بالجر صفة منتدب، وهو اسم الفاعل من الاحتساب بمعنى العمل لله والإخلاص فيه طلباً لمرضاة الله، ويسطو صفة بعد صفة أو حال [لا يكون حالاً، لأن قبله نكرة]، وضميره راجع لكل منتدب، ويسطو بمعنى يصول ويغلب على الأعداء، [96a] وبمستاصل الباء فيه للمصاحبة أو للاستيغانة، متعلق بـ يسطو، والمستاصل اسم فاعل بمعنى القلع عن أصله بلا بقية أثره، وللکفر متعلق بـ مستاصل، ومصطلم بالجر صفة مستاصل وتأکید له، وهو أيضاً اسم فاعل بمعنى الإهلاك.

[Bu beyit Rasulullah'ın ashabının silah kullanmadaki mahâretini ve savaş stratejilerindeki ustalıklarını ifade etmektedir. "Min külli müntedibin", kahramanlardan bedeldir. "Müntedib", "intidâb" mastarından ism-i fâil veznindedir ve bir davete arzu ve şevkle icabet etmek anlamına gelir. Yani burada kastedilen Allah'ın davetine icabet edenlerdir. Mecrur olan "muhtesib",

“müntedib”in sıfatıdır. İhtisâb masterından ismi fâil olup Allah rızasını kazanmak için Allah yolunda çalışmak ve Allah’a karşı ihlaslı olmak anlamındadır. “Yestû”, sıfattan sonra ikinci sıfat yahut hâldir. Zamiri “müntedib”e dönmektedir. “Yestû”, düşmanlarını alt etmek ve mağlup etmek manasındadır. “Bi-müste’sıl”daki “bâ”, musâhabe (birliktelik) ya da istiâne (yardım isteme) içindir ve “yestû”ya müte’allıktır. “Müste’sıl”, hiçbir şey kalmamacasına bir şeyi kökünden kazımak anlamındadır. “Li’l-küfr”, “müste’sıl”a müte’allıktır. Mecerur olan “müstalım”, “müste’sıl”ın sıfatıdır ve onu te’kid eder. Aynı şekilde “müstalım” da helak etmek manasında ismi fâildir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Tahkîk: Aşhâb-ı şecî‘ den bedel Rableriniñ da’vetine her bir cevâb vericiler ve emru’llâha hülûş ediciler, âlât-ı kavîyye ile küffâr üzerine hâmler ve eşliha ile ehl-i fesâdın cemî‘ sini ihlâk ve yer yüzünü ehl-i ‘inâddan tahtîr ederler rızâu’llâh taleb eclinden bilâ-garaz.

[125. Beyit]

حَتَّىٰ غَدَتْ مِلَّةُ آلِ إِسْلَامٍ وَهِيَ بِهَيْمٍ

مِنْ نَعْدِ غُرْبَتِهَا مَوْصُولَةٌ الرَّحِمِ

[Nihayet İslam milleti garip kaldıktan sonra o kahramanlar sayesinde hısım ve akrabalarına kavuştu.]

كلمة حتى إمَّا غاية ليجر أو لیسطو، وغدت بمعنى صارت، وملة الإسلام بالرفع اسم غدت، وإضافة الملة إلى الإسلام بيانية أي ملة هي الإسلام وهي بهم، الواو للحالية، وهي مبتدأ، وبهم ظرفٌ مُسْتَقَرٌّ خبر المبتدأ، وضمير هي راجع إلى الملة، ومن بعد غربتها متعلِّق بما بعده، وضمير المؤنث راجع إلى ملة الإسلام، والمراد من غربة الإسلام استغراب أحكامه كل أحد لعدم معرفته وعدم الائتلاف به، وموصولة الرحم بالنصب خبر غدت، والموصولة من الصلة، والرحم القرابة.

[“Hattâ” kelimesi, önceki beyitlerdeki “yecurru” yahut “yestû” için gaye bildirir. “Ġadat”, oldu anlamındadır. Merfu “millet-i İslâm”, “ġadat”ın ismidir. “Millet”in “İslâm”a izafeti açıklama bildirir yani “İslâm ve ondan oluşan bir millet” anlamındadır. “Vâv” hâl içindir. “Hiye” mübtedadır. “Bihim” zarf-ı müstekar olarak mübtedanın haberidir, zamiri de “millet”e dönmektedir. “Min-ba’di ġurbetiha” kendisinden sonrasına müte’allıktır. Müennes zamiri, “millet-i İslâm”a râcidir. “Ġurbetu’l İslâm” ile kastedilen bilinmediği ve benimsenmediği için hükümlerinin henüz herkesçe tuhaf karşılanmasıdır. Mansub olan “mevsûlete’r-rahimi”, “ġadet”in haberidir. “Mevsûle”, bağ; “rahim” ise yakınlık anlamındadır.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Tahkîk: ‘Aleyhi’s-selâm Efendimiziñ ehl-i nâr üzerine [96b] ‘asker-i keşiri çekmeniñ nihâyeti ve hâmleniñ fâ’idesi, millet-i İslâm İslâmiyyet ile manşûr olmağıdır. İslâm ġarîb olduğdan sonra şıla-i

millet-i İslâmîni muşâlihini görüp ve ehl-i şirkden ve küfürden hıfz eyledikleri ecilden. Ya' nî, millet-i İslâm yetimlikden ve çullukdan maşûnlar idi zamân-ı sa' âdetde.

[127. Beyit]

هُمُ الْجِبَالُ فَسَلْ عَنْهُمْ مُصَادِمَهُمْ

مَاذَا رَأَى مِنْهُمْ فِي كُلِّ مُصْطَدِمٍ

[Mücahitler dağlar gibidir. Şimdi sen, her savaşta onlardan neler çektiklerini düşmanlarından sor.]

هم مبتدأ راجع إلى الأبطال السابقة، والجبال بالرفع خبر المبتدأ، واللام فيه يفيد [تفيد] الحصر، لكنه الدعائي، والجبال جمع جبل، فسل الفاء إمّا سببية، أو تفرعية، وسل أمر أي فيلزم لك السؤال، وعنهم ظرف ل سل، والضمير للكفار، ومصادمهم مفعول به ل سل، والضمير للأبطال، وهو بضم الميم مصدر من صادم بمعنى التقاء العسكرين، وقيل هو بفتح الميم اسم مكان بمعنى محل الحرب، وماذا رأوا بدل من مصادمهم أي فسل عنهم أي شيء رأوا، وضمير الجمع في رأوا راجع إلى الكفار، ومفعول الرؤية محذوف أي رأوه، ومنهم متعلق ب رأوا، والضمير للأبطال، [97b] وفي كل مصطدم متعلق ب رأوا، والمصطدم اسم مكان بمعنى محل الحرب.

["Hüm", mübteda olup geçmiş kahramanlara racidir. Merfu "cibâl", mübtedânın haberidir ve başındaki "lâm" hasır ifade eder. "Cibâl", "cebel" in çoğuludur. "Fesel"deki "fâ" ya "sebeiyye" ya da "tefrî'yye" dir. "Vesel", emirdir yani seni sormaya mecbur eder. Anhüm", "sel" fiilinin zarfıdır ve zamiri kafirlere gider. "Mesâdimehum", "sel" fiilinin mef'ulün bihidir ve zamiri kahramanlara gider. "Mim" in dammesi ile orduların çarpışması anlamına gelen "sâdeme" fiilinin masdarıdır. "Mim" in fethası ile savaş meydanı anlamında ism-i mekân olur. "Mâzâ-ra'ev", "mesâdime" nin bedelidir ki bu durumda "fe-sel anhum" yani gördükleri şeyleri sor anlamına gelir. "Raev" fiilindeki cemî zamiri kafirlere gider. "Ru'ye" nin mef'ulü mahzuftur, yani aslında "raevhu" demektir. "Minhüm", "raev" fiiline müte'allıktır. Zamiri de kahramanlara döner. Fî-küllü mustedamin", "raev" fiiline müte'allıktır ve savaş meydanı anlamında ismi mekândır.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Tahkîk, aşhâb-ı şeci' ler tağlara müşâbihdir şecâ' atde ve metânetde. Eger bu kavli taşdik etmez iseñ küffârdan su'âl et ki aşhâb-ı kibârîni ehl-i nâr ile olan muhârebe ve muqâtelesinden. Dağı aşhâb-ı şeci' den ma' rekede ve meydân-ı muhârebede ne şey görmüşler andan dağı su'âl et haber versinler.

[128. Beyit]

وَسَلْ حَتَيْبًا وَسَلْ بَدْرًا وَسَلْ أَلْحَدَا

فُصُولَ حَتْفِ كُفْمِ أَذْهَى مِنْ أَلْوَحْمِ

[Düşmanlar için vebadan daha tehlikeli birer felaket mevsimi olan savaşları sen Huneyn'den, Bedir'den ve Uhud'dan sor.]

تفصيل لتلك الغزوات، وسل الواو عاطفة، وسل أمر خطاب للمُنكر شجاعة الأصحاب، وحينئذ مفعول به ل سل أي أهل حنين بضم الحاء وفتح النون وإد بين مكة والطائف، وسل بدراً كَرَّر العامل للوزن، ويذر اسم موضع بين مكة والمدينة، وسل أُحُدًا عطف على القريب أو البعيد، وأُحُد بضمَّتين موضع بقرب المدينة، وفصول حتف مفعول ل سل، أي عن فصول جمع فصل، وهو طائفة من الزمان، والحتف الهلاك، أي أزمئة الهلاك، ولهم ظرف مستقر، صفة حتف، أي حاصل لهم، وأدهى صفة فصول، أو حتف، أو حال، وهو اسم تفضيل بمعنى الداهية أي الآفة العظيمة [المصيبة]، ومن الوخم متعلق ب أدهى، والوخم بفتححتين مرض يقال له الوباء [الأصحُّ تعقُّن الهواء المسبب للأمراض انظر: المعجم الوسيط ص: 1020].

[Bu beyit gazveleri detaylandırmaktadır. “Ve sel”deki “vâv” atıftır. “Ve sel” ashabın cesaretine işaret eden münker emir muhatab sigasındadır. “Huneynen” sel fiilinin mef’ulün bihidir ve kastedilen “ha”nın dammesi “nun”un fethası ile Taif ve Mekke arasındaki bir vadinin ismi olan Huneyn’in ehlidir. “Ve sel bedren”de âmil önemine binaen tekrar etmiştir. “Bedr”, Mekke ve Medine arasında bir yerin adıdır. “Ve sel uhuden”, yakın ya da uzak üzerine atıftır. İki damme ile “Uhud”, Medine yakınlarındaki bir yerin adıdır. “Fusûle-hatfin”, “sel”in mef’ulüdür. “Fusûl”, “fasl” kelimesinin çoğulu olup belli bir zaman dilimi anlamını karşılar. “Hatf” ise helak/ölüm anlamındadır; yani ölüm zamanları denmektedir. “Lehum”, “hatf”in sıfatı olarak zarf-ı müstekardır ve onlara oldu manasına gelir. “Edhâ”, “fusûl”ün ya da “hatf”in sıfatıdır yahut da hâldir. Büyük felaket (musibet) anlamındaki “dâhiye”nin ism-i tafdilidir. “Mine’l-vehami”, “edhâ”ya müte’allıktır. İki fetha ile “veham”, veba denilen hastalığın adıdır. (Daha doğru tanımı şudur: Hava yoluyla bulaşan enfeksiyon. Bkz. *el-Mu’cemu’l-Vasît*, s. 1020)].

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Eyyühe’l-münker! Ehl-i Hüneyn ve ehl-i Bedir ve ehl-i [98a] Uğuddan su’âl et, küffâra ‘arız olan helâkden hâlleri nice oldu. Küffâr için nev’-i helâk vebâ ‘illetinden eşeddir. Hüneyn Ğazâsının kışşası, taḥkîk: Ḥazret-i Resûl ‘Aleyhi’s-selâm Mekke-i Mükerrreme[yi] fethetdikden sonra Mekkede on beş gün kâ’im oldu. Vaḳtâ ki ḳabile-i Hevâzin feth-i Mekke[yi] işiddiler ise Mâlik bin ‘Avf ve Benî Naḍîr ve Sa’d bin Ebî Bekir cem’ oldular ve ‘asker cem’ etdiler. Resûlu’llâh ile muḥârebe ḳaşdetdiler. Resûl-i Ekrem Efendimiz bu ḥâli işidince nâsa emretti “Şevvâliñ yigirmi dördüncü cum’a ertesi Hüneyne ḳıḳıñ!” deyü. Feth-i Mekkeye ḥâzır olan Müsliminden on biñ ve üç biñ de ḡayrıdan ḥâzır olup ḳıḳdıkları vaḳitde ‘asker-i İslâmdan bir racul ‘askeriñ keşretine nazar edüp ‘ucbundan nâşî “‘Asker-i ḳalilden küffâr bu ‘askere ḡâlib olamaz!” dedikde Resûlu’llâh Efendimiz bu ḳavl-i ‘ucbu sevmemiş. Kemâ ḳâle’llâhü Te’âlâ fi’t-Tevbe: ﴿وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبْتَكُمْ كَثُرْتُكُمْ﴾⁵³⁴ el-âyetü. Müslimîn ḡazâyâ yürümüşler, küffâr bir dereye gizlenmiş imiş. Ḥâlbuki İslâmın ḥaberi yok. Ḥabersiz İslâm ‘askeri üzerine ḥamle ḳılmışlar. ‘Asker-i İslâm keşretlerine ḡurûr ve nuşreti Allâhü Te’âlâdan bilmedikleri ecilden bozulup ḡağılmışlar. ‘Aleyhi’s-selâm Efendimiz ‘ammisi ‘Abbâs ve Ebû Bekir ve ‘Ömer ve ‘Alî ve beş de sâ’ir aşḥâbdan [98b] ḡokuz kişi ile ol maḳâmda ḳalmışlar. Efendimiz أنا النبي لا كذب أنا ابن عبد المطلب⁵³⁵ deyüp ḳatırımı küffâr tarafına iḳbâl ve sür’at ederek “Yâ Rab, va’d etdigin nuşreti ver!” deyü niyâz buyurmuşlar ve ‘ammisi ‘Abbâsa “Nâsa nidâ et!” deyü emredüp ‘Abbâs ḥazretleri enşâra ve ḡayrılara şavt-ı belîḡ ile nidâ edincek aşḥâb cem’ olup iki ‘asker birbirlerine mülâḳât etdikde Te’âlâ

⁵³⁴ Derkenar: “Yevm-i Hüneynde a’ dâ üzerine Allâh nuşret etdi. Şol vaḳit ki siz keşretiñize ‘ucub etdiniz.” [Tevbe, 9/25]

⁵³⁵ [Ben peygamberim, yalan yok. Ben Abdülmuttalib’in oğluyum. (*Hadislerle İslam*, 6/290)]

hazretleri ‘asker-i İslāma nuşret ve melā’ikeleri inzāl edecek Resūlu’llāh küffāra nazar edüp bir avuç tobrağ eline alup⁵³⁶ شاهت الوجوه diyerek küffār tarafına atıverdiği vaqıtde tobrağ küffārın gözlerine dāhil ve küffār münhezim olmuşlar. Ve Bedir Ġazāsının kışşası: Qāle’llāhü Te‘ālā fi-Āl-i ‘İmrān⁵³⁷: ﴿وَلَقَدْ﴾
﴿وَلَقَدْ﴾ el-āyetü. Bu Ġazā Müslimīniñ Ġazavātınıñ a‘zāmıdır. Müslimīn ramazān-ı şerīfde Bedir Ġazāsına hüruc etmişler. ‘Asker-i İslāmın cümlesi üç yüz on beş aşhāb, küffār biñ ‘aded imiş. ‘Azīm kıtāl olup Te‘ālā Resūl üzerine sekīne inzāl ve melā’ikeler ile nuşret edüp ol günde müşrikīniñ yetmişini katl ve yetmişini ehl-i İslām esir ve şanādīd-i Qureyşin ekşerisini katl etmişler. Ve Uhud Ġazāsının kışşası: Vaqtā ki Bedir Ġazāsında Qureyşe çok beliyyāt işābet ve şanādīdleriniñ ekşerisi katl olunmuş olduğundan küffār Hāzret-i [99a] Resūl Efendimize muhārebe için cem‘iyyet ve kabā’il-i keşire kendülere itā‘ at edüp ol günde üç biñ kişi olmuşlar. Resūl Efendimize ihbār etmişler. Cum‘a gün[i] Efendimiz huṭbeye çıkup nāsa “Hāzır oluñ!” deyü huṭbede emrediyor. “Yā eyyühe’n-nās! Tahkīk: Rū’yāda şıgır gördüm, hūrlar ke-enne zırh giymişim, daği seyfim kırılmış ve arkamda bir çoç, bu minvāl üzere gördüm ve te’vīl etdim. Şıgır aşhābımdır, katl ederler ve ammā zırh Medīnedir ve ammā kılıncañ kırılması nefsimişe işābet eden elemdir ve ammā çoç ‘asker-i küffārdır anları katl edeceğim inşā’llāh!” buyurmuş. Resūlu’llāh aşhābı ile müşāvere etmişler. “Resūlu’llāh Ġazāya çıkmasın Medīnede ikāme etsin!” demişler. Ve nāsdan ba‘zısı “Bizim ile ma‘iyyetde çık yā Resūla’llāh!” demişler. Resūlu’llāh daği ma‘iyyetde çıkup iki ordu birbirlerine mülākāt edecek ba‘zı aşhāb māl-ı Ġanīmete sapışmışlar. Küffār İslām üzerine hücüm ediyor, İslāmın ba‘zısı şehīd ve Resūlu’llāh Efendimize miḥnet ‘arız oluyor.

[129. Beyit]

المُصْدِرِيُّ الْبَيْضُ حُمْرًا بَعْدَ مَا وَرَدَتْ

مِنَ الْعِدَى كُلِّ مُسْوَدٍّ مِنَ اللَّيْمِ

[Onlar, düşmanların sarkan saçlarıyla simsiyah olan ense köküne beyaz olarak indirdikleri kılıçları kıpkızıl olarak kaldıranlardır.]

المُصْدِرِيُّ إِقْمًا مَنصُوبٌ عَلَى الْمَدْحِ أَيْ أَمْدَحِ الْمَصْدِرِيِّ، أَوْ مَجْرُورٌ عَلَى أَنَّهُ بَدَلَ مِنَ الضَّمِيرِ فِي مَنْهَمٍ فِي الْبَيْتِ السَّابِقِ، وَالْمَصْدِرِيُّ جَمْعُ مُصْدِرٍ، اسْمُ فَاعِلٍ [99b] مِنْ أَسْوَدهُ بِمَعْنَى جَعَلَهُ صَادِرًا، وَمُضَافٌ إِلَى الْبَيْضِ جَمْعُ أَبْيَضٍ، وَالْمُرَادُ بِهِ السُّيُوفُ الْمَصْقُولَةُ، وَحُمْرًا حَالٌ مِنَ الْبَيْضِ أَيْ مَلَطَخَةٌ تَلِكُ السُّيُوفِ بِاللِّدْمَاءِ، الْحُمْرُ بِضَمِّ الْحَاءِ وَسُكُونِ الْمِيمِ جَمْعُ أَحْمَرٍ، وَبَعْدَ ظَرْفٍ لِلِإِضْذَارِ، وَمَا مَصْدِرِيَّةٌ، وَوَرَدَتْ بِمَعْنَى دَخَلَتْ وَاتَّصَلَتْ، وَالضَّمِيرُ لِلْسُّيُوفِ، وَمِنَ الْعِدَى ظَرْفٌ مُسْتَقَرٌّ حَالٌ مِنْ كُلِّ مَسْوَدٍ الْمُوَخَّرِ، وَكُلُّ مَسْوَدٍ مَفْعُولٌ بِهِ لَوْرَدَتْ، وَمِنَ اللَّيْمِ بَيَانٌ لِلْمَسْوَدِ، وَاللَّيْمُ بِكَسْرِ اللَّامِ جَمْعُ لَيْمَةٍ، وَهِيَ الشَّعْرُ الْمُسْتَرْسَلُ إِلَى الْمُنْكَبِ، وَالْمُرَادُ مِنْبَتُهَا وَهُوَ الرَّأْسُ.

["Musdiriyyu", ya medih üzere mansubdur ki bu durumda musdiriyyeyi övüyorum anlamına gelir ya da bir önceki beyitte geçen "minhüm" zamirinden bedel olmak üzere mecrurdur. "Musdiriyy", "musdar"ın çoğulu olup "esdarahu"nun ism-i failidir ve bir şeyi yapmak/ortaya çıkarmak

⁵³⁶ [Yüzleri kararsın! (Sünen-i Dârimî, No:2452)]

⁵³⁷ Derkenar: “Allāhü Te‘ālā size Bedir Ġazāsında nuşret etdi. Hālbuki siz ‘adedde cemā‘ at-i qalile idiñiz.” [Āl-i İmrān, 3/123]

anlamına gelir. “Ebyad”ın cemîsi olan “bîd”e muzaaftır. Bununla, cilalı parlak kılıçlar kastedilir. “Humran”, “bîd”den hâldir yani kana bulanmış hâldeki kılıçlar demektir. “Ha”nın dammesi, “yâ”nın sükunu ile “humr”, “ahmer”in çoğuludur. “Ba’de”, “isdâr”ın zarfı ve “mâ” masdariyyedir. “Veradet”, içine girmek ve yaralamak anlamındadır. “Lâm”ın kesresi ile “limem”, “limme”nin cemîsidir ve “omuzdan aşağı sarkan saç” anlamındadır. Kastedilen onun kaynağı olan “baş”tır.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Ya’ nî, aşhâb-ı kirâmî ve şeci’-i ‘izâmî ben medhederim. Tahkîk: Anlar şaykal olur kılıçlarını küffârîñ re’slerine vârid ve vâşil olduğdan sonra küffârîñ kanına boyadılar, demektir.

[130. Beyit]

وَالْكَاتِبِينَ بِسُمْرِ الْخَطِّ مَا تَرَكْتُ

أَقْلَامُهُمْ حَرْفَ جِسْمٍ غَيْرِ مُنْعَجِمٍ

[Hatt oklarıyla yazı yazan mücahitlerin kalemleri, düşmanın vücudunun hiçbir tarafında noktasız yer bırakmamıştır.]

هذا البيت توصيف غيبٍ وتوصيف وتحقيق لمناقب الأولياء إثر تحقيق، وتشبيه لرماحهم بالأقلام، وإثبات (الكتابة) لها على وجه الاستعارة التخيلية، والكَاتِبِينَ الواو عاطفة، وهو معطوف على المصدرى، وهو بمعنى الساطر والناقش على شيء، ويسم الخط متعلقًا بالكاتبين، والسمر جمع أسمر هو نصال الرماح، والخط اسم بلدة في البحرين، يقال رماح خطبة أي رماح حسناء ذات قيمة عالية، وما نافية، [100a] وجملة تركت حال من الكاتبين، وأقلامهم فاعل تركت أو الجملة استئنافية، والأقلام جمع قلم، والمراد بها السهام والرماح مجازًا، وحرف جسم مفعول تركت، والحرف بمعنى الظرف، وإضافته إلى الجسم لامية، وتووين جسم عوض عن المضاف إليه أي جسم العدى، وغير حال من حرف جسم، ومنعجم على صيغة الفاعل من انعجم بمعنى قبل النقطة.

[Bu beyit, düşmanların akıbetini vafsetmekte ve ashabın ne kadar usta savaşçılar olduğunu ortaya koymaktadır. “Rimahuhum”, “eklâm”a benzetilmiştir. Onun yazması istiare-i tahliliyyedir. “Ve’l-katibeyn”deki vav atıf olup “musdiriy” üzerine matuftur. Bir şey üzerine yazan, nakşeden anlamına gelir. “Bi-sümri hat”, “katibeyn”e müte’allıktır. “Sümri”, “esmer”in cemîsi olup mızrağın ucu demektir. “Hat” ise Bahreyn’de bir yörenin adıdır. “Rimâh-hattiyye” diye üst kalitedeki iyi mızrağa denir. “Mâ”, nefiy içindir. “Tereket” cümlesi “katibeyn”in hâlidir. “Eklâmuhum”, “tereket”in faili ya da cümle-i isti’nâfiyyedir. “Eklâm”, “kalem” kelimesinin çoğulu olup onunla mecaz yoluyla ok ya da mızrağa işaret edilir. “Harfu-cism”, “teraket”in mef’ulüdüdür. Harf, zarf manasındadır. “Cism”e izafeti de izafet-i lâmiyyedir. Muzaafun-ileyhten ıvaz olarak gelen “cism” ile düşmanların bedeni kastedilir. “Gayru”, “harfu cism”in hâlidir. “Mün’acim”, noktalamadan önce anlamındaki “in’aceme”nin failidir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Tahkik: Aşhâb-ı Resûl küffârîñ rezil olur cisimleri üzerine hasnâ mızrâklar ile yazı yazdılar ve nakşetdiler ve aşhâbîñ mızrâqları küffârîñ cisimlerinden bir taraf terk etmediler. İllâ mızrâklar ile noqtaladılar ve ta‘n etdiler ve bedenleriniñ her bir tarafını mızrâklar ile deldiler.

[131. Beyit]

شَاكِي السِّلَاحِ هُمْ سِيمَا تُمَيِّزُهُمْ

وَالْوَرْدُ يَمُّ تَائُرٌ بِالسِّيَمَا مِنْ أَسَلَمٍ

[Nasıl ki gül, güzel manzarasıyla palamut ağacından seçilirse, keskin silahlı mücahitler de kendilerini başkalarından ayıran bir görünüme sahiptirler.]

شَاكِي السِّلَاحِ إِثْمًا صِفَةً لِلْمَصْدَرِي، أَوْ بَدَل، أَوْ حَالٍ مِنْهُ، وَشَاكِي مَقْلُوبٌ شَائِكٌ أَيْ تَامَ السِّلَاحِ، وَلَهُمْ ظَرْفٌ مُسْتَقَرٌّ خَيْرٌ مَقْدَمٌ، وَسِيمَا مَبْتَدَأٌ، وَالْجُمْلَةُ صِفَةٌ بَعْدَ صِفَةٍ لِلْمَصْدَرِي أَوْ حَالٍ مِنْهُ، وَتَقْدِيمٌ مَا حَقَهُ التَّأْخِيرُ يَفِيدُ الْحَصْرَ، وَالسِّيَمَا بِمَعْنَى الْعَلَامَةِ الَّتِي تَكُونُ فِي وَجْهِ الْإِنْسَانِ يَسْتَدَلُّ بِهَا عَلَى بَعْضِ أَحْوَالِهِ، وَجُمْلَةُ تَمَيِّزُهُمْ صِفَةٌ لِسِيمَا أَيْ تَفْرِيقٌ، وَضَمِيرُهُ الْمُسْتَتَرُّ رَاجِعٌ إِلَى السِّيَمَا، مَوْثِقٌ بِالْأَلْفِ الْمَقْصُورَةِ، وَالضَّمِيرُ الْمَفْعُولُ رَاجِعٌ إِلَى الْأَصْحَابِ، وَالْوَرْدُ جَوَابٌ [100b] سَوْأَلٍ مَقْدَرٍ، كَأَنَّهُ قِيلَ الْأَصْحَابُ وَالْعَدَى كُلَّهُمْ مِنْ بَنِي آدَمَ، فَأَجَابَ عَنْهُ، وَالْوَرْدُ بَفَتْحِ الْوَاوِ ثَمَّ شَجَرٌ مَعْلُومٌ، وَالسَّلَمُ بَفَتْحَتَيْنِ شَجَرٌ يَشْبَهُ شَجَرَ الْوَرْدِ.

[“Şâkiyyu’s-silâh” ya “musdiriy”in sıfatıdır ya bedeldir ya da ondan hâldir. “Şâkiy”, tam teçhizatlı silahlı anlamındadır. “Lehüm” mukaddem haberin zarf-ı müstekarıdır. “Sîmâ”, mübtedadır. Cümle, “musdiriyye”nin sıfatı akabinde gelen ikinci sıfat yahut hâldir. Cümlede sonra gelmesi gerekirken hasr ifade etmek için başa geçmiştir. “Sîmâ”, insanın bazı hâllerini gösteren yüzündeki alamet manasına gelir. “Tümeyyizuhum” cümlesi ayırt edilir anlamında “sîmâ”nın sıfatıdır ve gizli zamiri de ona döner. Zira “sîmâ” elif-i maksure ile müennestir. Mef’ulün zamiri “ashab”a râcidir. “Verd”, mukadder sorunun cevabıdır. Sanki ashaba ve düşmanlara hepiniz benî âdemdensiniz denilmiş ve cevap verilmiştir. “Vâv”ın fethası ile “verd”, bilinen bir ağacın meyvesidir. İki fetha ile “selem” ise verd ağacına benzeyen bir ağaçtır.]

Ve hâşilü’l-ma‘nâ:

Tahkik: Aşhâb-ı Resûlu’llâh tammü’s-silâh oldular. Küffârdan ve ehl-i şeqâdan evşâf-ı latîfe ve hüsn-i sîmâ ile mümtâz oldular. Zîrâ küffâr üzerine eşedd-i tevâzu‘ ile beyne-hümâlarında ruhamâ oldukları ecilden. Nitekim gül ağacı selem ağacından mümtâz olduğu mişilli. Kâle’llâhü Te‘âlâ fi-ḥaqqi’l-aşhâb:

538 ﴿سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ﴾ el-âyetü.

[132. Beyit]

تُحْدِي أَلْيَاكُ رِيَا حُ النَّصْرِ نَشْرُهُمْ

538 Derkenar: Ya‘nî “Aşhâb-ı rızvânu’llâh ‘aleyhim ecma‘ in ḥazerâtılarınñ vechelerinde eşer-i sucüddan olucu ‘alâmetler vardır.” [Fetih, 48/29]

فَتَحَسَّبَ الزَّهْرَ فِي الْأَكْمَامِ كُلِّ كَمِي

[Zafer rüzgârları sana onların güzel kokusunu sunuyor. Zırhına bürünen her kahramanı henüz kılıfından çıkmamış çiçek sanırsın.]

تهدي من أهدى يهدي بمعنى توصل أو إرسال الهدية، وإليك متعلق ب تهدي، والخطاب لكل أحد، وجملة تهدي حال، ورياح فاعل تهدي، وهي جمع ريح، وإضافته إلى النصر بمعنى النصرة مجازًا، قال الله تعالى في آل عمران ﴿وَمَا النَّصْرَ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ﴾ الأنفال 10؛ آل عمران 126، ونشرهم مفعول تهدي، والضَّمير راجع إلى الصحابة، والنشر بمعنى الرائحة الطيبة، والمراد به أخبارهم الطيبة، فتحسب الفاء للتفريع، وتحسب بصيغة الخطاب أي تظن، والزهر مفعول تحسب، واللام فيه للاستغراق؛ أي كل زهر هو نورة النبات، وفي الأكمام ظُرْفٌ مُسْتَقَرٌّ حال من الزهر، أو صفة له، وهو وعاء الطلع، وغطاء [101a] النور، وكل كمي مفعول ثانٍ لتحسب، والكمي بمعنى الشجاع، وهو بتشديد الباء فاعيل خفف للضرورة.

[“Ehdâ-yühdî” filinden “tühdî”, hediye gönderme veya ulaştırmaktır. “İleyke”, “tehdî”ye müte’allıktır. Hitap, ayrı ayrı her bir kişiyedir. “Tehdî” cümlesi hâldir. “Rîh” kelimesinin çoğulu olan “riyâh”, “tehdî”nin failidir. “Nasr”a izafeti, mecazi olarak zafer anlamındadır. Allah Teala Âl-i İmrân Sûresi’nde şöyle buyurmaktadır: “Zafer, ancak Allah’ın katından gelir.” (Enfâl, 10, Âl-i İmrân, 126). “Neşerahum”, “tehdî”nin mef’ulüdür. Zamiri ise “ashab”a dönmektedir. Neşr, güzel koku demek olup işaret edilen onların güzel haberleridir. “Fe-tahsebu”daki “fâ”, “tefrî” içindir. “Tahsebu”, muhatap sigasındadır ve “zannediyor” anlamındadır. “Zehr”, “tehsebu”nun mef’ulüdür, başındaki “lâm” ise istiğrak içindir. Yani aslında çiçek, bitkinin özünü taşır. “Fi’l ekmâm”, zarf-ı müstekardır ve “zehr”in hâlidir yahut sıfatıdır. Çiçek tohumlarını örten ve başçıkları taşıyan çiçek tablasıdır. “Kulle kemiy”, “tehsebu”nun ikinci mef’ulüdür. “Kemiy”, cesur anlamında olup feil kalıbında “yâ”nın şeddesi ile olduğu hâlde zaruretten dolayı şeddesi düşürülmüştür.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Millet-i İslâmîñ riyâzet çiçekleri açılıp ol çiçeklere nuşret yılları işâbet etdiği vakitte ey muhâtab, seniñ kuvve-i şemmeñe râyiha-i tayyibe neşreder. Hattâ sen zannedersin ki goncası içinde güller açılıp hoşluğu ‘âlemi ihâta eylemiş. Lâkin bu ma’ nâ mecâzıdır. Ezhârdan murâd Hâzret-i Risâlet ‘Aleyhi’s-selâmîñ aşhâbında riyâzet vaktinde hâşıl olan bir hâletdir. Riyâhdan murâd, aşhâbîñ muhârebe vaktinde hâşıl olan âşâr-ı cemîleleridir, fetḥ-i Şâm ve I’râk ve ğayrılarını mişilli. Neşirden murâd, aḥbâr-ı ḥamîdeleriniñ etrâfa şuyû’udur. Hediyyeden murâd, fetḥ-i beldeden hâşıl olan meserretîñ ehl-i İslâma vuşlatıdır. Şecâ’atden murâd, aşhâbîñ a’ dâ ile muhârebeleri ‘indinde a’ dâ üzerine ğâlibiyetleri ve Te’âlâ tarafından nuşretleridir ve keramet-i âşârlarından kinâyedir.⁵³⁹

[133. Beyit]

كَأَنَّهُمْ فِي ظُهُورِ أَحْتِيلِ نَبْتُ رِيٍّ

⁵³⁹ Bu beytin açıklamasının tamamının üstüne çizgi çekilmiş ve açıklama derkenar kısmına yapılmıştır. Bu sebeple derkenar kısmında bulunan açıklama çalışmada dipnotta değil metin kısmında verilmiştir. Üstüne çizgi çekilerek iptal edilen kısım şu şekildedir: Tahkîk: Aşhâb-ı kirâm cemî’ cihâdda muntaşır olup küffâr üzerlerine ğâlib oldular. Hattâ ey muhâtab, saña hediye işâl eder her bâr nuşret yelleri esüp daḥi bereket ve devlet ile ihbâr taharrük eylediği vakitte ḥâl-i şe’n böyle olur oldu ise her bâr zarfınıñ içinde sen çiçeği gördüğüñ vakitte ke-enne aşhâb-ı şecî’ler zırḥ içinde zannedersin. Zirâ, tahkîk, çiçekler râyiha-i tayyibe şâhibi olduğu mişilli. Ke-zâlik aşhâblar daḥi râyiha-i tayyibe şâhibleridir.

مِنْ شِدَّةِ الْحَزْمِ لَأَمْ مِنْ شِدَّةِ الْحَزْمِ

[Atların sırtında, kolanların sıkı bağlanmasından değil, azim ve sebatlarının kuvvetli oluşundan dolayı sanki mücahitler yükseklerde biten kökleri sağlam ağaçlar gibidir.]

كأن للتشبيه، والضمير للأصحاب، وفي ظهور مستقر حال من الضمير، هو جمع ظهر بمعنى المتن، والحيل اسم جنس يقع على الذكور والإناث، وإضافة النبت إلى الرئي من قبيل شجر الأراك، هو الرئي بالقصر جمع ربوة، وهي المرتفع في الأرض، ومن متعلق بكاف التشبيه، والشدة بكسر الشين، والحزم بفتح الحاء وسكون الزاي بمعنى قوة الثبات، ولا من شدة بفتح الشين، كما أن الحزم الثاني بضم الحاء والزاي جمع حزام، وهو ما يشد به سرج الفرس على ظهره بالربط التام.

[“Ke-enne”, teşbih içindir. Zamiri ashâbı ifade eder. “Fî-zuhûr”, zamirin zarf-ı müstekarı formunda hâlidir. “Zuhûr”, sırt anlamındaki “zahr” kelimesinin çoğuludur. “Hayl”, müzekkeri de müennesi de karşılayan ism-i cinstir. “Nebt”in “ruba”ya izafeti “şeceru’l-erak”de olduğu gibidir. Kasr ile okunan “rubâ”, tümsek anlamında “rubve”nin çoğuludur ve yerdeki yükseltiyeye verilen addır. “Min”, teşbih için gelen “kâf” harfine müte’allıktır. “Şîn”in şeddesi ile “şidde”, “ha”nın fethası ve “ze”nin sükunu ile “hazm” ne denli sağlam durduklarını ifade eder. “Şın”ın fethası ile şedde ve “ha”nın ve “ze”nin dammesi ile ikinci “huzum”, “lâ min şeddeti’l-huzum”, “hızâm”ın çoğuludur. Onunla verilmek istenen mana, at sırtındaki ashâbı, eyere sıkıca bağlayan şeydir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

[101b] Taḥkîk: Aşhâb-ı güzîn rıdvanu’llâhî ‘aleyhim ecma’in ḥazerâtı atları isti‘mâl etmede mahâretleri vardır ki üzerinde bilâ-taḥarrük sâbit olurlar. Nitekim mekân-ı ‘âlîde sâbit olan otlar mişilli şebât-ı kavî ile sâbit olurlar. Atlarıñ eyerlerini muḥkem bağlamak cihetinden değil belki izhâr-ı dînde istiḥkâmı hülkî ve zâtî olduğu cihettendir, tekellüfî degildir.

[134. Beyit]

طَارَتْ قُلُوبُ الْعِدَا مِنْ بَأْسِهِمْ فَرَقًا

فَمَا تُفَرِّقُ بَيْنَ الْبِهِمِ وَالْبُهُمِ

[Mücahitlerin şiddetli hücumundan korkan düşmanların kalpleri uçtu da yiğitle kuzuyu ayırt edemez oldular.]

فجملة طارت ابتدائية، وهي من الطيران بمعنى التحرك من مكانها، وقلوب فاعل طارت، وفيه مجاز، والعدى جمع عدو، ومن بأسهم متعلق ب طارت، ومن منشئية، والبأس الشدة، وضمير الجمع إلى الأصحاب، وفرقا مفعول له حصولي لطارت، أو مفعول مطلق له أو تمييز من نسبه أو حال من فاعله، فما تفرق الفاء تفرعية أو سببية، وما نافية، وتفرق من التفریق، وضميره راجع إلى القلوب، والبهيم الأول بفتح الباء وسكون الهاء جمع بهمة وهي السخلة، والبهيم الثاني بضم ففتح جمع بهمة وبضم فسكون بمعنى الشجاع.

[“Târat” cümlesi ibtidâiyedir ve bir yerden hareket etmek anlamında olan “tayeran”dan gelmektedir. “Kulûb”, “târat”ın failidir ve mecazî bir kullanımdır. “Idâ”, “aduv” kelimesinin çoğuludur. “Min be’sihim”, “târat”a müte’allıktır. “Min”, menşeiyyedir. “Be’s” de şiddet

anlamındadır. Cemî zamiri, ashaba gitmektedir. “Feragan”, “ya târat”ın mef’ulün lehi ya mef’ulün mutlakı ya nisbet bildirmesiyle temyizi yahut da failinin hâlidir. “Femâ-tüferrigu”daki “fâ” ya tefrîyye ya da sebebiyyedir. “Mâ” ise olumsuzluk içindir. “Tüferrigu”, “tefrîg”den gelir, zamiri “gulub”a döner. “Bâ”nın fethası, “hâ”nın sükunuyla ilk “behm”, “behme”nin çoğuludur ve kuzu manasındadır. Damme ve fetha ile olan ikinci “buhem” ise damme ve sükun ile okunan “buhme”nin cemîsidir. O da cesur anlamındadır.]

Ve hâşılı ma‘ne’l-beyt:

Vaktâ ki aşhâb-ı Resûlillâh şecâ‘at ile mevşûf oldular ise ‘adûlarıñ kulûbları hâvflarından nâşî aşhâbîñ şiddetinden bi’l-külliyet mün‘adim ve zâhib oldular. Pes ol ‘adûlar kızı ile aşhâb-ı şecâ‘at ve bahâdırları fark [102a] edemezlerdi kemâl-i dehşetlerinden ve şiddet-i hâvflarından nâşî.

[135. Beyit]

وَمَنْ تَكُنْ بِرَسُولِ اللَّهِ تَصْرُتُهُ

إِنْ تَلَّقَهُ أَلَا سُدُّ فِي أَجَامِهَا تَجِم

[Ormanda aslanlar, Resulullah’ın sayesinde zafer kazanan kimseye rastlayacak olsalar korkudan susarlar.]

ومن تكن الواو ابتدائية، ومن شرطية، وتكن بالجزم إمّا تامّة أو ناقصة، وبرسول الله خبر مقدّم لتكن، والباء فيه إمّا للاستعانة أو للسببية، وتقديمه لضرورة الشعر، ونصرته بالرفع اسم تكن، وإضافته إمّا إلى الفاعل، أو إلى المفعول، وإن شرطية، وتلقه مجزوم بإن، أصله تلقاه، وضمير المفعول راجع إلى من، والأسد بضم الألف وسكون السين جمع أسد، وهو فاعل تلقه، وفي آجامها إمّا متعلّق بـ تلقه، أو بتجم المؤخر، والآجام بالمد جمع أجمّة، وهي أرض كثيرة القصب، والضمير راجع إلى الأسد، وتجم بفتح التاء وكسر الجيم بمعنى حزن، أو سكت، والضمير المستتر راجع إلى الأسد، وجملته جواب الشرط الثاني، وشرطية جواب الشرط الأول.

[“Ve men tekun” cümlesindeki vâv ibtidâiyye, min şartıyyedir. Cezm ile okunan “tekun” ise tam ya da nakıs olabilir. “Bi-resûlillah”, “litek”in mukaddem haberidir. Başındaki “bâ”, istiane ya da sebep bildirir. Öne geçmesi şiir zaruretindedir. Merfû “nusratuhu”, “tekun”un ismidir. İzafeti ya failedir ya da mef’uledir. “In” şartıyyedir. “Telgahu”, in dolayısıyla meczumdur, aslı “telgâhu”dur. Mef’ulün zamiri “men”e döner. “Elif”in dammesi, “sin”in sükunu ile “üsüd”, “esed”in cemîsidir ve “telgahu” fiilinin failidir. “Fî âcâmihâ” ya “telgahu”ya ya da sonra gelen “tecim”e müte’allıktır. Med ile okunan “âcâm”, “eceme”nin cemîsidir ve çokça kamış olan yer anlamına gelir. Zamiri ise “esed”e döner. “Tâ”nın fethası, “cim”in kesresi ile “tecim”, üzüldü veya sesini çıkaramadı anlamında olup müstetir zamiri “esed”e döner. Bu cümle ikinci şartın cevabıdır. Bu şart cümlesi ise ilk şartın cevabıdır.]

Ve hâşılı ma‘nâ:

Tahkik: Aşhâb-ı kirâm cihâdda manşûr olmadılar hemân ancak Resûlillâhîñ nuşretiyle manşûr oldular. Zirâ, tahkik, bir şahış ki a‘dânîñ muhârebese üzerine Resûlillâh nuşret ve i‘âne eyleye, ol

şahış cemî‘ mesâ‘ib ve inhizâmdan manşûr ve maḥfûz olur. Hattâ ol şahısa ihlâk ile meşhûr olur efrâd-ı arslan mekânında mulâkî olmuş olsa ḥavfından ve Resûlu’llâha ihtirâmen arslan sâkin olur [102b] ve aşhâb-ı güzîn rıdvanu’llâhi ‘aleyhim ecma‘in ḥazretlerine Resûlu’llâh ḥürmetiyle zararî işâbet eylemez. Bu beyitte işâret var ki Resûlu’llâh Efendimiz kölesini Yemende Mu‘âz ḥazretlerine göndermiş. Yolda giderken arslan köleye rast geliyor. “Ben Resûlu’llâhîñ kölesiyim, benim ile mektûbı var.” deyincek arslan bir tarafâ yoldan gidiyor ve bir rivâyetde arslan köleyi omuzı ile kaçarak yola getiriyor.

[136. Beyit]

وَلَنْ تَرَى مِنْ وَلِيٍّ غَيْرٍ مُنْتَصِرٍ

بِهِ وَلَا مِنْ عَدُوٍّ غَيْرٍ مُنْقَصِمٍ

[Onun yardımıyla zafer kazanmayan bir dost ve perişan olmayan bir düşman asla göremezsin.]

ولن ترى الواو عاطفة، ولن نافية، وترى على صيغة الخطاب من الرؤية، ومن ولي كلمة من زائدة وتنوين ولي للتكثير، والولي بمعنى القريب، وغير إمّا بالجر صفة ولي أو بالرفع خبر مبتدأ محذوف أو بالنصب حال، ومنتصر اسم مفعول من انتصر، وبه متعلق بمنتصر، والضّمير راجع إلى النبي عليه السلام، ولا من عدو عطف على من ولي، وغير بالجر أو بالرفع أو بالنصب، ومنتصم اسم فاعل بمعنى منقطع ومتفرق.

[“Ve len terâ”daki “vâv” atıf, “len” nefiy, “terâ” da “ru’ye”den muhatap sigasındadır. “Min veliy”deki “min” zâide, “veliyin”in tenvini ise kesret içindir. “Veliy”, yakın anlamındadır. “Ġayra” ya “veliy”in sıfatı olarak mecrurdur ya mahzûf mübtedanın haberi olarak merfu ya da hâl olarak mansubdur. “Muntasır”, “intesara” fiilinden ism-i mef’uldür. “Bihi”, “muntasır”a müte’allıktır. Zamiri ise Resulullah’a (sav) râcidir. “Ve-lâ min-aduv”de “min”, “veliy” üzerine atıftır. “Ġayri” ya mecrur ya merfû ya da mansubdur. “Münkasim”, parçalanmış ve dağılmış anlamında ism-i fâil kalıbıdır.]

Ve ḥâşilü’l-ma‘ nâ:

Taḥkîk: Aşhâb-ı Resûl rıdvanu’llâhi ‘aleyhim ecma‘in ḥazerâtı cemî‘ evḳâtda Resûlu’llâhdan nuşret aḥz edicilerdir. Zîrâ aşhâb-ı Resûlu’llâhî ğayr-ı manşûr olur görmezsin. [103a] Daḡi ‘aduları ğayr-ı münkesir olur görmezsin. Belki her bir velî manşûrdur ve her bir ‘adû münkesirdir. Ba‘zı kibârdan ḡikâyet olunmuş ki taḡkîk: “Ben ba‘zı ġâfilin meclisinde idim, ol ba‘zı ġâfil ‘Nefsîñ hevâsından ḡiçbir aḡad ḡalâş bulamaz velev Resûlu’llâh daḡi olursa da.” demiş. Şol ḡayşiyetden ki Resûlu’llâh ‘Dünyâñızdan üç şey baña muḡabbetli kılındı.’ buyurdu. ‘Biri ḡib ve biri nisâ ve biri şalâtda ḡurret-i ‘aynî.’ Ol ba‘zı kibâr[a] ‘Ey ġâfil sen Allâhdan ḡayâ etmez misin?’ dedim. Zîrâ Resûlu’llâh ‘Ben muḡabbet etdim.’ buyurmamış bil ki ‘Baña muḡabbetli kılındı.’ buyurmuş. Ne keyfiyette Te‘âlâ tarafından bi’z-zarûr ḡâşıl olan şey ile ḡul levî olunur?’ dedim. Bundan soñra benim için ġam ve keder ḡâşıl oldu bu mişilli kelâmı işitdiğim ecilden. Soñra Resûlu’llâhî rü’yâda gördüm ‘Sen ġam ve kederde olma, ben anıñ emrinde kifâyet ederim.’ buyurdu. Bundan soñra ol ġâfil çiftlige giderken yolda ḡatlı olundu.” demiş.

[137. Beyit]

أَحْلَ أُمَّتُهُ فِي حِرْزِ مَلَّتِيهِ

كَاللَّيْثِ حَلَّ مَعَ أَلَا شِبَالٍ فِي أَجْمِ

[Aslanların yavrularıyla birlikte (kendileri için güvenli olan) ormana indiği gibi Hz. Peygamber de ümmetini dinin sağlam sığınağına indirdi.]

أحل بمعنى أنزل، وأمته مفعول أحل، والمراد من الأمة الإجابة، وهي من بلغه الدعوة إلى الإسلام فأمن بالنبي عليه السلام، لا أمة الدعوة، وهي من [103b] بلغة [بلغته] الدعوة، ولم يؤمن، وفي حرز متعلق ب أحل، والحِرْز بكسر الحاء بمعنى الحصن، وكالليث حال من فاعل أحل، والليث اسم للأسد، وحل الثاني صفة الليث، واللام للعهد أو حال، والأشبال جمع شبل بكسر الشين وهو ولد الأسد، وفي أجم متعلق ب حل الثاني، والأجم بفتحيتين أي مكان يسكن فيه الأسد.

["Ehalle", indirdi anlamındadır. "Ümmetehu", "ehalle"nin mef'ulüdür. "Ümmet"ten kasit ise karşılık vermedir. "Ümmet", kendisi İslam'a davet edilen ve Resulullah'a iman edenlerdir. Kendisine davet yapılmış ancak iman etmemiş kimseler ümmetten değildir. "Fî hırz", "ehalle"ye müte'allıktır. "Ha"nın kesresi ile "hırz", at manasındadır. "Ke'l-leys", "ehalle"nin failinin hâli olup aslanın bir adıdır. İkinci hâl de "leys"ın sıfatıdır. "Lâm" ya ahd ya hâldir. "Eşbâl", "şîn"ın kesresi ile "şibl"ın cemîsi olup aslan yavrusuna verilen addır. "Fî ecem", ikinci hâle müte'allıktır. İki fetha ile "ecem", aslanın yaşadığı herhangi bir mekânın adıdır.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Resûlu'llâh cemâ'atini dîn-i İslâm ƣal'asına inzâl etdi. Nitekim arslan yavrusunu mevzi'inde hıfz etdiği mişilli. Nâzım-ı merhûm Nebî 'Aleyhi's-selâmı arslana ve ümmetini arslan yavrusuna ve dîn-i İslâmı ƣal'aya teşbih eyledi kemâl-i şecâ'atde ve ƣuvvet-i cür'etde ve nihâyet-i hıfzda ve temerrüd edeni şiddetle aħzda ve keşret-i şefkatde ve 'afvda ve tevâzu'da ve hîlimde. Zîrâ arslan mevzi'inde tevâzu' ve tezellül eder ve ihlâk ƣaşdetdiđi vaħitde şiddetle aħz eder. Ve bu beyitte hadîş-i ƣudsiyyeye işâret vardır: فمن دخل حصني أمن من عذابي Ya' nî, kelime-i *lâ ilâhe illa'llâh* benim ƣal'amdır, ƣal'ama dâhil olan 'azâbımdan emîn olur.⁵⁴⁰

[138. Beyit]

كَمْ جَدَلْتُ كَلِمَاتُ اللَّهِ مِنْ جَدَلٍ

فِيهِ وَكَ مَخَصَمَ الْبُرْهَانُ مِنْ خَصِمِ

[Allah'ın kelamı (olan *Kur'an*), İslam dinine karşı nice mücadele edenleri serdi ve onun kuvvetli delilleri, nice azılı düşmanları mağlup ve perişan etti.]

⁵⁴⁰ [et-Tevhîd, 25]

كم خيرية للتكثير، وجدلت من التجديل بمعنى الوضع على الأرض، وكلمات الله فاعل جدّلت، والمراد منها القرآن العظيم، ومن جدل مفعول ل جدلت، ومن [104a] زائدة، وهو بكسر الدال بمعنى كثير الخصومة، وفيه متعلّق ب جدل، والضمير إنّما راجع إلى الملة بتأويل الإسلام أو برسول الله أي في دين رسول الله، وكم خصم عطف على كم جدلت، وخصّم بالتشديد من المبالغة في الخصومة، والبرهان فاعل خصّم، ومن زائدة، وخصّم مفعول خصّم، وهو بكسر الصاد أي كثير الخصومة.

[“Kem”, kesret anlamında haberdır. “Ceddelet”, “tecdîl”den gelip yere düşmek anlamındadır. “Kelimatullâh”, “ceddelet”in failidir ve onunla *Kur’an-ı Kerim* kastedilmektedir. “Min cedil”, “ceddelet”in mef’ulüdür. “Min” zâiddir. “Dâl”ın kesresi ile “cedil”, şiddetli düşmanlık demektir. “Fîhi”, “cedil”e müte’allıktır. Zamiri de ya “İslam” diye te’vil edilerek “millet”e ya da Resulullah’ın getirdiği din anlamında “Resulullah”a dönmektedir. “Kem hassame”, “kem ceddelet” üzerine atıftır. Şeddeli “hassame”, “husumet”in mübalağasıdır. “Burhân”, “hassame”nin failidir. “Min zaid”, “sâd”ın kesresi ile “hasime” de “hassame”nin mef’ulü olup şiddetli düşmanlık/husumet anlamına gelir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Ya’ nî, keşirü’l-cidâl olan hâşımları *Kur’an-ı Kerim* çok kerre yere isķat etti. Dîn-i İslâm hakkında dahî keşirü’l-huşümet olanlara hüccet-i ķatı’ a çok kerre ğâlib oldu ve ta’ cîz etti.

[139. Beyit]

كفأك بالعلم في الأمي معجزة

في الجاهلية، والتأديب في اليتيم

[Okuma yazma bilmeyen bir ümmnin Cahiliye Dönemi’nde yaşadığı hâlde ilme, yetim olduğu hâlde yüksek bir terbiyeye sahip olması sana mucize olarak yeter.]

كفأك أي حسبك، والخطاب لكل أحد، والباء زائدة واللام للعهد الذهني، وفي الأمي صفة العلم أو حال منه، والأمي عبارة عن لا يعرف الكتابة، ولم يقرأ من الخط، ولم يتعلم من معلّم؛ بل بقي على أصل الخلقة، ومعجزة تمييز معناها قد سبق، وفي الجاهلية متعلّق بالعلم أي في وقت الجاهلية، والتأديب بالجر عطف على العلم أو بالرفع عطف على محل أي كون الرسول عليه السلام مؤدّبًا، وفي اليتيم متعلّق بالتأديب؛ أي في حال اليتيم.

[“Kefâke”, sana yeter demektir. Burada hitap her bir ferd içindir. “Bâ” zaid, “lâm” ahd-i zihnidir. “Fi’l-ümmyi”, ya ilmin sıfatı ya da hâlidir. “Ümmi”, okuma yazma bilmeyen, bunu bir öğretmenden de öğrenmemiş bilakis olduğu hâl üzere kalmış kimse için kullanılan bir ifadedir. “Mu’cize”, geçti anlamında temyizdir. “Fi’l-cahiliyye”, “ilm”e müte’allık olup Cahiliyye Dönemi’nde demektir. “Te’dîb”, mecrur okunursa ilim üzerine, merfû okunursa mahal yani Resulullah’ın tabiatının terbiye edilmiş olması üzerine atıf olur. “Fi’l-yütüm”, “te’dîb”e yani “yütüm”ün hâline müte’allıktır.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Taḥķik: ‘Aleyhi’s-selâmın mu’cize-i bâhiresi çokdur. Ey ḥiṭba şâlih olan şahşın küllisi! ‘İbret nazarı ile eger nazar ederseñ [104b] zamân-ı cāhiliyyetde ḥ’āceden ta’allüm etmeyen Nebîniñ ‘ilmi mu’cize

yönünden senin i‘timād etmekligiñe kifāyet eder. Dağı ol zātūñ zamān-ı yetimliginde ol zāta Allāhın te‘dibi i‘timād yönünden kifāyet eder. Nitekim Ka‘beniñ taşu üzerinde ol zātūñ ‘avret maḥall[i] iẓhār olunduğda kendüye ⁵⁴¹أَسْتَقْبِلُ عَوْرَتَكَ nidāsi olunduğı mişilli.

[140. Beyit]

حَدَمْتُهُ بِمَدِيحِ اسْتَقْبِيلِ بِهِ

ذُنُوبِ عُمُرٍ مَضَى فِي الشَّعْرِ وَالْخِدْمِ

[Bu kasideyle ona (Resulullah’a) hizmet ettim. Hayatım boyunca başkalarına şiir yazarak ve hizmet ederek işlediğim günahların, bu kaside vesilesiyle affını ummaktayım.]

خدمته على صيغة نفس المتكلم من الخدمة أي مدحته، والضمير للنبي عليه السلام، والجملة استنافية، والمدح ما يمدح به، وجملة أستقبل صفة مدح أو حال منه من الاستقالة أي طلب العفو، وبه متعلق بـ أستقبل، والباء للاستعانة، والضمير إلى المدح، وذنوب مفعول به له جمع ذنب شامل للصغائر والكبائر، وإضافة الذنوب إلى عمر بمعنى أي الذنوب في مدة حياة الإنسان، وجملة مضى صفة عمر أي ذهب، وفي الشعر متعلق بـ مضى، والشعر كلام موزون ومركب من سبعة أبيات، والقصيدة ما تركب من عشرة أبيات فما فوقها، والخدم بالجر عطف على الشعر، وهو بكسر الخاء وفتح الدال جمع خدم [خدمة].

[“Haddemtuhu”, “hıdme”den mütekellim sigasında olup onu övdüm anlamına gelir. Zamiri Hz. Peygamber’e döner ve cümle isti’nâfiyyedir. Medîh, kendisiyle övülen şeydir. “İstigâle”den gelen “estegîlu” cümlesi “medîh”in ya sıfatı ya da hâlidir ve bağışlanma diledi manasındadır. “Bihi”, “estegîlu”ya müte’allıktır. “Bâ” istiane anlamındadır, zamiri de “medîh”e dönmektedir. “Zünûb”, küçük büyük tüm hataları içine alan “zenb” kelimesinin cem’sidir. “Zünûb”un “umr”a izafeti insan hayatında yapılan tüm hatalara işaret eder. “Madâ” cümlesi, “umr”un sıfatıdır ve gitti anlamındadır. Şi’r, “madâ”ya müte’allıktır ve yedi beyitten oluşan vezinli sözdür. On ya da daha fazla beyitten oluşan ise kasidedir. Mecrur “hıdem” şiir üzerine atıftır. “Hâ”nın kesresi, “dâl”ın fethası ile “hıdme”nin çoğuludur.]

Ve ḥāşilü’l-ma‘ nā:

Ya‘ nā, Sulṭān-ı Enbiyāyı mediḥ sebebiyle ḥıdmet-i ‘ālilerine meşğul oldum. Şol zünüb ki [105a] mülük ve sulṭānlara ḥıdmet ve ebyāt ve eş‘ârda mediḥle ‘ömrüm geçdi idi. Ol zünüb muḳābelesinde zāt-ı ekremi mediḥle ‘af taleb ederim. Bu beyitte fi’s-süreti’ş-Şu‘arā ⁵⁴²﴿وَالشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ﴾ nazm-ı celiline işaret var ki muḳaddem selāṭiñ bel şeyāṭini ebyāt ve eş‘ârda mediḥ tariḳ-i ğāvün ve tuğyandır.

(الفصل التاسع في الاستغفار والاستشفاع)

[Dokuzuncu fasıl: Bağışlanma ve şefaaf isteme hakkındadır.]

⁵⁴¹ [Avretini ört!]

⁵⁴² Derkenar: Ya‘ nā, “Şu‘arāya tuğyānlar tābi‘ olurlar.” [Şu‘arā, 26/224]

[141. Beyit]

إِذْ قَلَّدَانِي مَا تُخْشَى عَوَاقِبَهُ

كَأَنِّي بِهَمَّا هَدَيْتَنِي مِنَ النَّعْمِ

[Başkalarına yazdığım şiir ve ettiğim hizmet; boynuma neticesinden korkulan bir gerdanlık taktığı için bunlarla sanki ben kurbanlık bir deveyim.]

إِذْ لِلتَّلْعِيلِ لَطَلِبِ الْعَفْوِ، وَقَلَّدَانِي وَضَمِيرِ التَّنْبِيَةِ رَاجِعٌ إِلَى الشَّعْرِ وَالْحَدَمِ، وَقَلَّدَ مِنَ التَّقْلِيدِ، وَهُوَ رِبْطُ الْعِنَقِ، وَمَا تُخْشَى مَنْصُوبٌ مَحَلًّا مَفْعُولٌ ثَانٍ لِقَلَّدَ، وَتُخْشَى عَلَى صِيغَةِ الْمَجْهُولِ مِنَ الْخَشْيَةِ بِمَعْنَى الْخَوْفِ، وَعَوَاقِبُهُ نَائِبٌ فَاعِلٌ لِتُخْشَى، وَهِيَ جَمْعُ عَاقِبَةٍ، وَالضَّمِيرُ رَاجِعٌ إِلَى مَا، وَكَأَنَّ لِلتَّشْبِيهِ، وَبِهَمَّا ظَرْفٌ مُسْتَنْقَرٌ حَالٌ مِنْ اسْمِ كَأَنَّ، وَضَمِيرِ التَّنْبِيَةِ رَاجِعٌ إِلَى الشَّعْرِ وَالْحَدَمِ، وَهَدَيْتَنِي بِالرَّفْعِ خَبَرٌ إِنَّ [كَأَنَّ]، وَالْهَدْيُ يَفْتَحُ الْهَاءَ وَسُكُونُ الدَّالِ مَا يَهْدِي إِلَى مَكَّةَ لِلذَّبْحِ فِيهَا، وَمِنْ بَيَانٍ لِلْهَدْيِ، وَالنَّعْمُ يَفْتَحُ التَّوْنَ وَالْعَيْنَ هُوَ الْإِبِلُ وَالْبَقَرُ وَالْغَنَمُ.

[“İz”, bağışlanma talep etmek ve açıklama içindir. “Kalledâni” tesniye zamiri “şiir”e ve “hıdem”e döner. “Kallede” taklittendir, “boyun bağlaması” anlamına gelir. “Vema-tühşa”, “kallede” fiilinin ikinci mefulü olarak mahallen mansubtur. “Tühşa” meçhul sigası üzerine gelmiştir, korkmak anlamında olup “haşyet” kökünden gelir. “Avakibuhu”, “tühşa” fiilinin naibi-fâili olup “âkibe”nin çoğuludur. Zamir “mâ”ya döner. “Ke’enne” teşbih içindir, “bihimâ” zarfı müstekar olup “ke’enne”nin isminden hâldir. Tesniye zamiri “şiir”e ve hademe döner. “Ref” ile “hedyun” kelimesi inne (ke’enne)’nin haberidir. “Dâl”ın sükun, “hâ”nın fethası ile “hedy” kelimesi Mekke’ye gönderilen karşılıksız bir kurban kesmek anlamındadır. “Min”, “hedy”den beyaniyedir, ayn ve nûn fethası ile “ne’am” ise koyun, inek ve deve anlamı ifade eder.]

Ve hâşılı ma’ne’l-beyt:

Tahkik: Zünûblarımaın ‘afv[1] için Allâhü Te‘âlâdan benim ‘afv talebim lâzım oldu. Zirâ selâtin hâkıkında vâqî‘ olan ebyât ve eş‘âr ve hidmet, ‘âkıbet havfı [105b] üzerine beni haml eylediler. Ke’enne in‘âm-ı hayvândan Beyt-i Mükerreremeye ihdâ ve irsâl olunan hayvân meşâbesinde benim boynuma ‘âlâmet-i kılâde daqdılar ki ölmek ‘âlâmetidir ol ‘âlâmetiñ ‘avâkıbinden kôrqukur, ben ol kurbâna müşâbih oldum, şu‘arâlık ve Allâhîñ gayrıya hidmet sebebiyle. Bu beyitte fi’l-A‘râf⁵⁴³ ﴿أُولَئِكَ﴾ el-âyetü, kelâm-ı qadîmine işâret vardır. Ya‘nî, ‘ameli terk üzere olanlar ‘adem-i fehimde hayvân meşâbesinde belki ezal olurlar.

[142. Beyit]

أَطَعْتُ عَنِّي الصَّبَا فِي الْحَالَتَيْنِ وَمَا

حَصَلْتُ إِلَّا عَلَى أَلَا تَامَ وَالنَّدَمِ

[Her iki hâlde de (başkalarına şiir yazmak ve hizmet etmekle) çocukça taşkınlıklarda buldum. Neticede günah ve pişmanlıktan başka bir şey elde etmedim.]

⁵⁴³ [A’râf 7/179]

أطعت أي اتبعت، وَعَيَّ مفعول أطعت، والغِيُّ بتشديد الياء بمعنى الغواية والضلالة، والصَّبَا بكسر الصاد أي وقت الصباوة، وفي الحالتين متعلّق بـ أطعت أو ظُرْفٌ مُسْتَقَرٌّ صفة لغوي الصبا، والمراد من الحالتين الشعر والخدم، وما حصلت الواو حالية، وما نافية، وحصلت بالتشديد من حصل كذا أي بقي عليه، وإلا للاستثناء، والآثام جمع إثم، وهو الذنب، والنَّدَمُ بفتح النون التّاديب.

[“Eta’tu” uydum demektir. “Ġayy” kelimesi “eta’tu” fiilinin mef’ulüdür. “Yâ” harfinin şeddesiyle “ğayy” kelimesi sapkınlık ve baştan çıkarma manasına gelir. “Sad” harfinin kesreli şekliyle, “es-sibâ” kelimesi ergenlik zamanı anlamına gelir, her iki hâlde de “eta’tu” fiiline müte’allıktır veya zarfı müstekar olup ergenlik sapıklığı anlamına gelen “ğayye’s-sıba”nın sıfatıdır. “Haleteyn”den murat şiir ve hizmetçilerdir. “Mâ hassaltu” cümlesindeki “vâv” hâliyye, “mâ” ise nâfiyedir. Şedde ile “hassaltu” fiili elde etti ve alıştığı şeye devam etti manasına gelir. “İllâ” istisna içindir, “ism” (peltek se ile) günah anlamında olup çoğulu “âsâm”dır, iki üstünlü “en-nedem” kelimesi ise pişmanlık demektir.]

Ve hâşılü’l-ma’ nâ:

Taḥkîk: Şabâvet vaktimde olan ḍalâlet ki şî’r ve ḥidmetdir, ol ḍalâlete ben tâbi’ oldum ve ‘ömrümün ḥulâşasını zâyî’ kıldım ve ğayrın emrine imtişâl etdim. Şî’r ve ḥidmet ile iştiğâl ḥâlimde ‘ibâdet bedelinde ḥâlbuki eşyâdan [106a] bir şey taḥşîl etmedim. Hemân ancak zünüb ve nedâmet üzerine ‘ömrüm geçdi peşimânlıktan ğayrı nesne taḥşîl etmedim taḥassür ve taḥazzün benim içindir.

[143. Beyit]

فَيَا خَسَارَةَ نَفْسٍ فِي تِجَارَتِهَا

لَمْ تَشْتَرِ الدِّينَ بِالدُّنْيَا وَلَمْ تَسْمِ

[Ey ticaretinde zarar eden nefis! Dünyaya karşılık dini satın almadın ve iyi bir pazarlık yapmadın.]

يا خسارة كلمة يا للنداء، وخسارة بالنصب منادى مضاف إلى النفس، ونداء الخسارة مجاز، والخسارة إصابة الضرر الذي هو غير المقصود من التجارة، وتوین نفس عوض عن المضاف إليه أي نفسي، وفي تجارتها متعلّق بالخسارة، أي في وقت تجارتها، وهو حياة الدنيا، والتجارة كناية عن طلب مرضاة الله، ولم تشتري الدين جواب لسؤال مقدّر، كأنه قيل لم خسرت نفسك في التجارة فأجاب عنه، والضمير المستتر راجع إلى النفس، أي لم تختر ولم تستبدل، والدين مفعول به لتشتري، وبالدين متعلّق بـ لم تشتري، ولم تسم عطف على لم تشتري، من السّؤم هو الإتيان بمقدمات البيع والشراء.

[“Yâ hasaraten”de, “yâ” nida harfidir, nasb ile “hasâre” kelimesi münadadır, “nefs”e muzaftır. “Hasâre”nin nidası mecazdır. Hasaret kelimesi ticarete beklenmedik bir zarara girmek demektir. “Nefs” kelimesinin tenvini muzaf ileyhten bedeldir, yani “nefsî” (nefsim) demektir. “Fi-ticaretiha” “hasaret” kelimesine mute’allıktır, ticaret esnasında demektir, o ise dünya hayatıdır. Ticaret, Allah’ın rızasını talep etmekten kinaye olarak gelmiştir. “Ve-lem teşteriddin”, cümle olarak takdiri (gizli) bir sorunun cevabıdır. Sanki “Ticarette (manevi ticaret) nefsin neden kaybetti?” denildi. Onun adına cevap verdi. Müstetir zamir “nefs”e aittir, değiştirmede ve seçmedi demektir. “Ed-dîn”

kelimesi “teşteri” fiilinin mef’ulüdü. “Bi’d-dünyâ”, “lem teşteri” fiili ile müte’allıktır. Alışveriş malzemesi getirmek anlamına gelen “lem-tesumi” cümlesi “lem-teşteri” cümlesine atıftır.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Ey nefsimiñ hâşâreti! Vaktiñ geldi, gel bu vakit ta’ accüb edicileriñ zamânıdır ticâretde. Zirâ dünyâ bedelinde dîn sen aḥz etmediñ daḥi dünyâyı terk ile dîniñ taḥşîlini sen kaçdetmediñ ḥüsn-i niyyet ile.

[144. Beyit]

وَمَنْ يَبِعْ أَجْلاً مِنْهُ بِعَاجِلِهِ

يَبِئْ لَهُ الْعَيْنُ فِي بَيْعِ وَفِي سَلَمٍ

[Kim ki din hususunda peşini veresiyeye satarsa, onun peşin ve veresiyede iflas edeceği besbellidir.]

[106b] ومن يبيع الواو ابتدائية، ومن اسم شرط مبتدأ، ويبيع مضارع مجزوم من باع - يبيع أي يستبدل، وأجلاً مفعول يبيع، والآجل ما يأتي بعد أجل ومدة أي العقبي، ومنه ظُوفٌ مُسْتَقَرٌّ صفة لأجلاً وضميره راجع إلى الدين أي من حظ الدين، وبعاجله متعلق بالبيع، والعاجل ما يأتي عجلة أي الدنيا، والضمير راجع إلى من، وجملة بين جزاء الشرط، وهو مضارع مجزوم بفتح الياء وكسر الباء من بان - بين أي يظهر، وضمير له راجع إلى من، والغبن فاعل بين، وهو بفتح الغين وسكون الباء بمعنى الضرر الكامل، وفي بيع متعلق بالغبن أو صفة له، وفي سَلَمٍ عطف على في بيع، وهو بفتحتين إعطاء النقد للنسيئة.

[“Ve men yebi”, vâv ibtidaiyye, men şart ismi olup mübtedadır. “Yebi”, “bâa-yebi’u” dan meczum muzaridir, deḡiştiriyor anlamındadır. “Acilen”, “yebi”in mef’ulüdü, “âcil” kelime olarak manası bir müddet sonra gelen şey yani “el-ukbâ”dır. “Minhu” zarf-ı müstekardır, “âcilen”in sıfatıdır, zamiri “din”e döner, yani dinden bir nasiptir. “Bi-âcilihi”, “bey” kelimesine müte’allıktır. “Âcil”, hızlı gelen şey yani dünyâyı kasdetmiştir. Zamir “men” kelimesine döner. “Yebi”in cümlesi “ceza’uṣ-şart”, fiil müzaridir meczumdur. Üstünlü “yâ” ve esreli “bâ” ile okunur. “Bâne-yebinü” gelir ve manası “yezheru” (ortaya çıkıyor) demektir. “Leḥü”nün zamiri “men”e döner, “el-ḡabnu” “yebîñ” fiilinin failidir. Cezimli “bâ” ve üstünlü “ḡayn” harfi ile okunur, büyük bir zarar anlamına gelir. “Fi bey’in”, “ḡubn”a mute’allıktır veya onun sıfatıdır. “Fi selemi” kelimesi “fi bey’in” sözüne atıftır, ilk iki harfi üstünle söylenir. “Müeccel” (ilerdeki zaman) para vermek (borç) demektir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Daḥi şol bir şaḥiṣ ki âḥireti dünyâyâ bey’ ve istibdâl eyleye, ol şaḥiṣ için bey’ inde ve ‘aḡd-i seleminde ḡabn-i fâḥiṣ zâhir olur ve ol şaḥiṣ maḡbün ve mu’âmelesi⁵⁴⁴ ḥüsrân olur ve rûz-ı cezâda ḥaḡîḡatü’l-ḥâl kendüye ma’ lûm olur lâkin nedâmetden ḡayrı çâresi yoḡdur.

[145. Beyit]

⁵⁴⁴ Derkenar: Ey, dünyâsı ma’ mür âḥireti ḡarâb olur.

إِنْ أَنْتِ دَنْبًا فَمَا عَهْدِي بِمَنْتَقِصٍ

مَنْ النَّبِيِّ وَلَا حَبْلِي بِمَنْصَرِمٍ

[Eğer günah işleyecek olursam, Hz. Peygamber’le olan ahdim bozulmaz ve onunla olan bağım kopmuş sayılmaz.]

هذا البيت تسلية للنفس وبيان لسبب مغفرتها، إن حرف شرط، وآت بمد الهمزة وكسر التاء نفس متكلم وحده، أصله آتي من أتى-يأتي فسقط [فسقطت] الياء [107a] للجزم، فمعنى إن آت إن فعلت، ودنبا مفعول آت، وهو يشمل الصغائر والكبائر، فعهدي الفاء للجزاء؛ أي فلا أحزن ولا أقطع الرجاء، وما نافية، والعهد بمعنى الميثاق، أي التزام التوحيد والدين والعقائد، والمنقضى بمعنى عدم الوفاء به، ومن النبي متعلق بـ منتقض، ولا حبلي عطف على ما عهدي، والمراد من الحبل الوسائل التي بينه وبين النبي عليه السلام، ومنصرم على صيغة الفاعل أي منقطع.

[Bu şiir hem nefsi teseli etmek hem de günahlar için bağışlanma sebebinin açıklamasıdır. “İn” şart harfi, “âti” hemze uzatması, “te” ise esreyle okunur. Bir konuşanın kendisi tektedir. “Âti”nin aslı “etâ- ye’ti” filinden gelir, ama “yâ”sı düşer. Cezimden dolayı “in âti”, “yaptıysam” demektir. “Zenben” günah demektir, hem kebaîr hem sağair ifade eder (büyük ve küçük günahlar). “Zenb” sözü “âti”nin mefulüdür. “Feahdî”deki “fâ” cezâ içindir, yani üzülüyorum, ümidimi kesmiyorum demektir. “Mâ” nafiye, “ahd”, misâk (söz) manasına gelir, yani tevhidin iltizamı (kabul ve istediklerini yapmak) din ve akaid olarak. “El-muntekid” vefasızlık anlamına gelir ve “mine’n-nebiyyi” “muntekid” kelimesine müte’allıktır. “Ve lâ habli”, “mâ ahdî”ye atıftır, “el-habl”dan maksat Peygamber Efendimiz’le onun arasındaki vesilelerdir, “munsarim” ise fâil sigasında “munkatı” demektir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Eger ben günâh işleyüp seyyi’ e kesb etdim ise taḥkîk ben Te’ âlânîñ setr ve gufrânına recâ ederim. Zîrâ îmân ‘ahdini ben bozmadım, ma’şiyeti irtikâb ile tevbe bozmaḡ îmânı bozmaz, aşıl îmân bende bâkîdir. Daḡi gelecek va’dim Resûlu’llâh cihetinden munḡaḡı’ olmadı. Bil ki ḡâlîñ ve zamânîñ küllîsinde va’dim ve recâm me’mûldür. Kâle’llâhü Te’ âlâ fi-şûreti’l-Baḡara⁵⁴⁵ ﴿وَمَنْ يُؤْمِن بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ﴾
﴿وَمَنْ يُؤْمِن بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ﴾ Ya’ni, bir kimesne Allâh[a] îmân eyleye, taḡkîk, ol kimesne ḡavî olur, ḡarîk-i ḡaḡḡa temessük eyledi bir daḡi kesilmez.

[146. Beyit]

فَإِنَّ لِي ذِمَّةً مِنْهُ بِتَسْمِيَّتِي

مُحَمَّدًا وَهُوَ أَوْقَى الْخَلْقِ بِالذِّمَمِ

[Şüphesiz isminin Muhammed olması dolayısıyla ben onun himayesindeyim. O ise yaratılanlar içinde sözünü yerine getirenlerin en vefalısıdır.]

⁵⁴⁵ [Bakara, 2/256]

فإنَّ لي الفاء تفسير للعهد، والذمة بمعنى الأمان، ومنه ظرف مستقر صفة لذمة، والضَّمير راجع إلى النبي عليه السلام، وبتسميتي متعلِّق بالذمة، والباء فيه للسببية، أي تسمية [107b] الله إياي، أو تسمية مسمى إياي محمداً، ومحمداً مفعول ثانٍ للتسمية، وهو جملة استثنائية، والضَّمير للنبي عليه السلام، وأوفى صيغة مبالغة للتفضيل من وفى بالعهد إذا راعى مقتضاه، والخلق بمعنى المخلوق، والدَّمم بكسر الهمزة جمع ذمَّة.

[“Feinne lî”, “fâ” ahd için tefsirdir (açıklamadır). Zimmet “emân” anlamındadır. “Minhu” ise zarfı müstekar “zimme”nin sıfatıdır. Zamir, Peygamberimiz’e aittir. “Ve bi-tesmiyetü”, “zimme” kelimesi ile müte’allıktır. İçindeki “bâ” harfi sebebiyet içindir. Yalnızca Allah tesmiyesi ya da yalnızca Muhammed tesmiyesi ile müsemmadır. “Muhammed” tesmiyeye ikinci mef’uldür ve o isti’nafiye cümlesidir. Zamir Peygamber’e döner. “Evfâ” kelimesi ise tafdil için mübalağa sigasıdır. “Halk”, yaratılmış anlamındadır. “Zâl” harfinin kesreli hâliyle zimem kelimesi ise “zimme”nin çoğuludur.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Zîrâ, taḥkîk: Resûlu’llâhdan benim için ‘ahd ve mîşâḳ vardır. Zîrâ benim isimim Muḥammeddir. Resûlu’llâhîñ muḥabbetine delâlet eder. Resûlu’llâh zimeme mürâ‘at ile vefî etmege etemdir. Dâr-ı ‘uḳbâda şefâ‘at ile ḳâ‘imdir. Ḳâle Resûlu’llâh: *لَهْ شَفَاعَتِي* “Bir şahış Ya‘nî, “Bir şahış ḥâlîşân ve muḥlişân kelime-i tevḥîdi getirse şefâ‘atim ol kimseye ḥelâl olur.”⁵⁴⁶ Bu beyitte işâret vardır Resûlu’llâhdan vârid olana. ‘Aleyhi’s-selâm Efendimiz buyurmuş ki: “Cibrîl ‘Aleyhi’s-selâm baña geldi. Yâ Muḥammed! Te‘âlâ seniñ üzeriñe selâm kırâ‘at eder. ‘İzz ü celâlîme ḳasem ederim ki seniñ ismiñde olan şahışa nâr ile ‘azâb etmem.” buyurmuş. Daḥî “Ḥabîbim, isminde ism[i] olan kimesneye nâr ile ‘azâb etmege ḥayâ mu‘âmelesi ederim.” buyurmuş.

[147. Beyit]

إِنْ لَمْ يَكُنْ فِي مَعَادِي أَخِي بِيَدِي

فَضْلاً وَإِلَّا فُتِلَّ يَا زَلَّةَ الْقَدَمِ

[Eğer kıyamet günü lütfedip elimden tutmazsa (o zaman sen bana) şöyle de: “Ey ayağı sürçen zavallı neredesin?”]

إِنْ لَمْ يَكُنْ جَمَلَةٌ شَرْطِيَّةٌ، وَالضَّمِيرُ لِلنَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَجَوَابُ الشَّرْطِ قَوْلُهُ فَقُلْ، أَوْ مَحذُوفٌ؛ أَيُّ فَقُلْ يَا شِدَّةَ الْبَالِ وَيَا بُؤْسَ الْحَالِ، وَالْمَعَادُ مَصْدَرٌ، أَوْ مَكَانٌ، [108a] أَوْ زَمَانٌ، وَالْمُرَادُ بِهِ حَالَةُ الْمَوْتِ وَمَا بَعْدَهُ، وَالْأَخْذُ بِالْيَدِ عِبَارَةٌ عَنِ النَّصْرِ وَالْإِمْدَادِ وَالْمُعَاوَنَةِ، وَفَضْلاً تَمْيِيزٌ مِنْ نَسْبَةِ أَخِيًّا إِلَى فَاعِلِهِ؛ أَيُّ تَفَضُّلاً أَوْ إِحْسَانًا وَإِلَّا أَيُّ عَهْدًا، وَقَوْلُهُ فَقُلْ خَطَابٌ لِمَنْ جَرَّدَهُ مِنْ نَفْسِهِ، وَيَا زَلَّةَ الْقَدَمِ أَيُّ احْضَرِي فَهَذَا أَوَانُكَ، وَزَلَّةُ الْقَدَمِ عِبَارَةٌ عَنِ الْوُقُوعِ فِي الْمَهَالِكِ.

[“În lem yekün”, şart cümlesidir. “Zamir” Peygamberimiz’e (sav) aittir. Şartın cevabı “fegul” fiilidir. “Yâ” da mahzufdur yani “yâ şiddetu’l-bâl” ve “yâ bu’su’l-hâl” de (ne kütü bir hâldeyim). “Mead” ise masdar, mekân ya da zaman anlamında olabilir. Onunla anlatılmak istenen ise ölüm hâli ve sonrasındır. “Ah’zu bilyed” ifadesi yardım, imdat ve destek anlamındadır. “Fadlen” kelimesi

⁵⁴⁶ [Hadislerle İslam, 7/626]

“âhizen”in failine nisbet etmekten temyiz gelmiştir. İhsan ve fazilet anlamındadır yoksa manası “ahd”dır. “Fegul” kelimesi ise nefsinden tecrit edene (kişinin nefsinden ayırdı) hitap olarak gelmiştir.” “Ve yâ zelletelkadem”, katil (gel) bu senin vaktindir anlamındadır. “Zelletulkadem” ifadesi helaka düşme anlamında gelmiştir.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Taḥkîk: Ḥazret-i Resûl ‘Aleyhi’s-selâmiñ cenâb-ı kerîmine ‘azâb-ı elîmden ve mehlekeden necât bulmada ben muhtâcım. Va‘di ve ‘ahdi üzerine zâ‘id olur faẓl u iḥsânı olmamış olsa ey muḥâtab, sen nefsiñe de: ⁵⁴⁷ يا زَلَّةَ الْقَدَمِ، وَيَا سَيِّئَ الْحَالِ، وَشَتَيْتَ الْبَالَ، وَشَدِيدَ الْمَأَلِ

[148. Beyit]

حَاشَاؤُ أَنْ يَحْرِمَ الرَّاجِي مَكَارِمَهُ

أَوْ يَرْجِعَ الْجَارُ مِنْهُ غَيْرَ مُحْتَرَمٍ

[Haşa o, kereminden umanı mahrum etmez; ona sığınan komşu, hürmet ve şefaât görmeden dönmez!]

حاشاه أي أنزهه وأبرته، وضمير المفعول راجع إلى النبي عليه السلام، ويحرم إما معلوم أو مجهول، والراجي مفعوله الأول، قائم مقام الفعل، وسكون يائه لضرورة الشعر وهو بمعنى السائل، ومكارمه جمع مكزمة بالضم، وهي الصفة المرضية، وهو منصوب مفعول الراجي أو المفعول الثاني ليحرم أو يرجع بالنصب معطوف على يحرم بمعنى يعود، والجار إما منصوب أو مرفوع، وهو بمعنى القريب، وضمير منه راجع إلى النبي عليه السلام، وغير محترم حال من الجار أي غير مُكْرَم.

[“Hâşahu”, berî etti, tenzih etti anlamlarına gelir. Meḥulün zamiri Peygamberimiz’e (sav) aittir. “Yuharrim” malum ya da meçhul olabilir, racî ise onun ilk meḥulüdür, fiilin makâmını kâimdir (fiil gibi amel etti). “Yâ” harfinin sükunu ise şiiir olmasından dolayıdır, “sâil” (taleb eden) anlamına gelir. “Mekarimuhu”, “mekrumet”in çoğuludur, “râ”sı ötrelidir, “yerci”nin ya da “yuharrimu”nun meḥulüdür, “ev yercia” ise “yuharrimu”nun ma’tufudur, dönüyor anlamına gelir. “Elcâr”, mansub ya da merfû olabilir. Yakın anlamındadır, “minhu” zamiri Peygamberimiz’e (sav) aittir. “Ġayru muhterim”, “câr”ın hâli olup “Ġayr” mükerrem anlamındadır.]

[108b] Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Taḥkîk: ‘Aleyhi’s-selâm ikrâm recâ eden ümmetlerini maḥrûm etmeden ve yâḥud ecir taleb eden ümmetlerini ḥürmetsiz men‘ ve reddetmeden münezzehtir. Yâḥud kendüden ḥürmetsiz komşularınıñ rucû‘undan münezzehtir. Zîrâ Resûlu’llâh ma‘den-i kerâmet ve menba‘-ı iḥtirâm ve ehl-i luṭufdur. Bil ki ehl-i dünyânıñ cemî‘i si ‘Aleyhi’s-selâmiñ zâtından yardım ve luṭuf ve iḥsân taleb ederler.

⁵⁴⁷ [Ey ayak kayması, ey durumun kötülüğü, ey akıl karışıklığı, ey aşırı mal hırsı!]

[149. Beyit]

وَمُنْذُ أَلْزَمْتُ أَفْكَارِي مَدَائِحَهُ

وَجَدْتُهُ لِحَالِصِي خَيْرٍ مُلْتَزِمٍ

[Bütün düşüncemi onun medh ü senasına ayırarak, kurtuluşum için onu hamilerin en hayırlısı buldum.]

ومنذ العامل فيه وجدت، أو منذ مبتدأ، وهو بمعنى أول المدة، وألزمت من أزمته الشيء فالتزمه أي جعلته كفيلاً للشيء فتكفل به، والأفكار جمع فكر وهو التأمل، والمراد به هنا عدم الافتراق من رضاه، ومدائحه مفعول أزمته، وهو جمع مديح أي المراد به أخلاقه الحسنة، وجدته أي علمته، والضمير راجع إلى النبي عليه السلام، ولخالصي متعلق ب ملتزم المؤخر، وحذف المفعول للتعميم أي عن كل مكروه، واللام بمعنى في، والخالص بمعنى الفوز والنجاة، وخير مفعول ثان لوجدت، وملتزم اسم فاعل، وهو الرّواية.

[“Munzu”daki âmil “vecettü”dür ya da “munzu” mübtedadır, onun manası “sürenin başlangıcı” demektir. “Elzemtuhû”dan “elzemtu” ise “kefil kıldım” anlamındadır. “Efkâr” fikrin çoğulu olup “teemmül” (tefekür, düşünmek) demektir. Burada bu kelimeyle anlatılmak istenen onun rızasından ayrılmamaktır. “Medaihahû”, “elzemtu” fiilinin mefulüdür ve o “medih”in çoğuludur, onunla güzel ahlak ifade etmek istenilmiştir. “Vecedtuhû” (kalb fiili) onu tanıdım demektir, zamir Peygamberimiz’e (sav) döner. “Ve-lihalâsi” ise sonraki gelen söz “multezem”e müte’allıktır. Mefulün hafzedilmesi ta’imim içindir yani tüm mekruh (kötü) şeylerden demektir. “Lâm”, “fi” anlamındadır. “El-halâs”, necat ve kazanç anlamındadır. “Hayr” kelimesi “vecedtu”nun mefulüdür, “multezem” kelimesi de ism-i faildir, rivayet bu şekildedir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Tahkik: Ben hülüş-ı niyyet ile Resülü’llâhiñ medhini efkârım üzerine ilzâm etdigim müddetiñ ibtidâsından berü Resülü’llâhı nefsim kefil bildim ve her bir şiddet ve beliyeden [109a] hâlâş eder buldum ol zâtıñ ahlâk-ı hasenesinden neş’et edici olduğı hâlde.

[150. Beyit]

وَلَنْ يَفُوتَ مِنَ الْغَيْ مَنَّهُ يَدًا تَرَبَّتْ

أَنَّ الْحَيَا يُنْبِتُ أَلَا زَهَارَ فِي أَلَاكُمْ

[Yağmurun tepelerde bile çiçek bitirdiği gibi, onun bol şefaati de ümitsiz kalan bir eli bırakmaz.]

ولن يفوت من الغي مَنَّهُ يَدًا تَرَبَّتْ والمراد منه شفاعته عليه السلام، ومن ظَرَفٌ مُسْتَقَرٌّ صفة للغنى أو حال منه، والضمير للنبي عليه السلام، ويداً أي عن يد، وتربت بمعنى افتقرت، والمراد به أيدي المحتاجين، وإنّ الحيا استئناف وتنظير للحكم المتقدم، والحيا بالقصر المطر،

وأما بالمد الاستحياء، وإسناد يثبت إلى الحيا مجاز من قبيل الإسناد إلى سببه، والأزهار مفعول يثبت، وهو جمع زهر بالتحريك النور، والأكم جمع أكمة
معنى رأس الجبل الذي لا يستقر فيه الماء، والمقصود تشبيه جوده بالجوود في عموم النفع.

[“Ve len yefûte”, “fevt”ten geliyor. Kesreli bir şekilde ve kasr ile “ğınâ”, “yesâr” (durumu iyi) anlamına gelir. Kastedilen mana ise selâm üzerine olsun Peygamberimiz’in şefaattir. “Min”, zarfı müstekar olup “ğına”nın sıfatı ya da ondan hâldir. “Hû” zamiri selâm üzerine olsun Peygamberimiz’e döner. “Yeden” kelimesi, “elden” manasındadır. “Teribet”, fakirleşti anlamındadır, kastedilen mana ise ihtiyaç sahibi olan kişilerin elleridir. “İnne’l-hayâ”, istinafiye ve geçtiği hükmün tanziridir, hemzesiz “hayâ” yağmur demektir, hemzeli hâli “istihyâ”dır, “yunbitu” fiilinin “hayâ”ya isnadı bir şeyi sebebine isnad nevinden mecazdır. “Ezhâr”, “yunbitu”nun mef’ulüdü ve “zehr” kelimesinin çoğuludur. Ortası harekeli çiçek, “ekem”, “ekme”nin çoğuludur. Manası üzerinde su kalmayan (durmayan) dağın zirvesidir. Cömertliğini umuma faydası konusunda “yağmur”un cömertliğine benzetmeyi kastetmiştir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Ya’ nî, kim ki Hâzret-i Resûlûn medhine teşebbüs edüp yapışsa elbette ol kimesneden ğanî ve şefâ’ati fevt olmaz. Nitekim yağmur tağ başlarında çiçeği bitirüp çiçek tağ başından fevt olmadığı mişilli. Resûl ‘Aleyhi’s-selâmîn ümmetlerine ‘umûm nef’ vardır. Cûd u sehâ ile muttasıf olup dâ’imâ ümmetleriniñ üzerinden luḡfi ve ihsânî zâ’il olmaz. Ba’zî [109b] şulehâ-i Mekke ‘Aleyhi’s-selâm Efendimizi rû’yâda görüp su’âl ediyor: “Yâ Rasûla’llâh! ⁵⁴⁸ من الإيمان buyurduñ mı?” deyincek, Resûlu’llâh “ل” buyuruyor. Ol ba’zî şulehâ uyqudan uyanup ta’accüb ediyor. Bu vaḡ’a[yı] ‘ulemâ-i Mekkeye hikâye ediyor. Bundan cümlesi ta’accüb ediyorlar. Zîrâ hadîş[i] rivâyet-i şaḡiḡha ile biliyorlar ve Buḡârîde mezkûr. Ol şâliḡe “Bir daḡi Hâzret-i Resûlu’llâha teveccüh et!” deyü emrediyor. İkinci gecede bir daḡi teveccüh ediyor. Evvelki tarîḡ üzere Resûlu’llâh “ل” buyuruyor. Bu rû’yâyı ke-zâlik ‘ulemâ-i Mekkeye hikâye edincek “Bir daḡi teveccüh eyle!” deyü emrediyorlar. Üçüncüde bir daḡi teveccüh edincek evvelki mişilli görüyor. ‘Ulemâ-i Mekke bu vâḡ’âyı Mısır sultânı ve ‘ulemâsına yazıyorlar muḡaddîşinden İbn-i Hacerîn zamânında. İbn-i Hacer bu kelâmı işidincek ta’accüb edüp sultâna “Emret ol şâliḡ bu tarafa gelsin, görelim ve lisânından işidelim.” diyor. Sultân ḡarc-ı râhını Mekkeye gönderüp ol şâliḡi istiyor. Şâliḡ sultânîn ḡarcını ḡabûl etmeyüp Mısıra geliyor. ‘Ulemâ ve küberâ istiḡbâline varup görüyorlar ve ol vâḡı’adan su’âl ediyorlar. Hikâye edincek ta’accüb ediyorlar ve bu vâḡı’a[yı] Şâm-ı Şerîfde Burhâne’d-dîn muḡaddîşe yazıyorlar. Burhâne’d-dîn ol şâliḡi istiyor “Göreym ve lisânından [110a] vâḡı’ayı işideyim.” diyor. ‘Ulemâ-i Mısır ol şâliḡi alup Şâma varıyorlar. Burhâne’d-dîne vâḡı’ayı hikâye edincek Burhâne’d-dîn farkı fehmedüp “Ḳaşr ile ḡayâ yağmur ma’nâsına olur. Ḥadîş-i şerîf med ile من الإيمان dır. Lâkin bu gece bir daḡi teveccüh et!”

⁵⁴⁸ [Haya imandandır. (Hadislerle İslam, 1/512)]

demiş. Ol şālîh Hâzret-i Resûle teveccühünde “Med ile الإيمان من الحيا ḥadîsdir.” buyurmuş ‘Aleyhi’s-selâm Efendimiz.

[151. Beyit]

وَمَا أُرِدُ زَهْرَةَ الدُّنْيَا الَّتِي اقْتَطَفْتُ

يَدًا زُهَيْرٍ بِمَا أَتَيْتُ عَلَى هَرَمٍ

[[Bu kasideyi yazarken) Herem’i övmesi üzerine Züheyr’in elleriyle derlediği göz alıcı dünya çiçeklerini (nimetlerini) istemedim.]

وَمَا أُرِدُ أَيُّ مَا رَجَوْتُ وَمَا طَلَبْتُ، وَزَهْرَةَ مَفْعُولٌ لَمْ أُرِدْ، وَالزَّهْرَةَ أَيُّ النَّصَارَةِ وَالْبَهْجَةِ، وَالتِّي صِفَةُ لِلزَّهْرَةِ، وَقَطَفْتُ وَاقْتَطَفْتُ كِلَاهِمَا رَوَايَةٌ أَيُّ جَمَعْتُ، وَيَدًا فَاعِلٌ اقْتَطَفْتُ، أَصْلُهُ يَدَانِ، وَزُهَيْرٌ اسْمُ شَاعِرٍ مِنْ فِجُولِ الشُّعْرَاءِ [فِي الْجَاهِلِيَّةِ]، وَمَا أَتَيْتُ الْبَاءَ لِلْسَّبِيْبَةِ أَوْ لِلْبَدَلِيَّةِ، وَمَا إِذَا مَوْصُولٌ [مَوْصُولِيَّةٌ] أَوْ مَصْدَرِيَّةٌ، وَهَرَمٌ بِفَتْحِ الْمَاءِ وَكَسْرِ الرَّاءِ هُوَ هَرَمٌ بِنُ سِنَانٍ، مِنْ أُجُودٍ مُلُوكِ الْعَرَبِ.

["Ve-lem urid", yani ümit etmedim ve istemedim. "Zehra", "lem erid" in mefulüdür, "ezzehrah" yani parlaklık ve aydınlıktır. "Elletî" ise "zehra" kelimesinin sıfatıdır. "İktetafet" ve "katafet" ikisi de rivayettir, yani topladı manasındadır. "Yedâ" ise "iktetafet" in fâilidir, "yedâ" kelimesinin aslı "yedâni" dir. Züheyr ise Cahiliye dönemindeki fuhûlu’s-suarâdan (önde gelen şairlerden) bir şairdir. "Ve bimâ esnâ" daki "bâ" harfi sebebiyet ya da bedeliyet içindir, "mâ" ise ismi mevsuldur (mevsule) ya da masdariyedir. Fethalı "hâ" ve esreli "râ" ile "Herim" ise en cömert Arap krallarından Herim bin Sinân' dır.]

Ve ḥâşilü’l-ma’ nâ:

Daḥi lezzât-ı dünyâyı ben kaçdetmedim Züheyr bin Ebū Sülmânîñ iki elleri dünyâ metâ’ ını cem’ etdiği mişilli Herim bin Sinânı medḥ ü şenâ sebebiyle. Herim bin Sinân, ‘Arabîñ mülüklerinden saḥî ve seyyid-i Ğatafândır. Rivâyet olunmuş ki Herim bin Sinânîñ vâlidesi ḥâmile olarak fevti qarîb oluncaḥ vaşiyet ediyor ki “Öldüğüm vaḳit batnımı şaḳ ediñ seyyid-i Ğatafân [110b] ḳarnımdadır.” diyor. Öldüğü vaḳit ḳarnını yarıp veledini iḥrâc ediyorlar. Ol veled şoñra seyyid-i Ğatafân oluyor.

(الفصل العاشر في الوسيلة بجاهه عليه السلام)

[Onuncu fasıl: Hz. Peygamber aleyhisselâmın şefaati hakkındadır.]

[152. Beyit]

يَا أَكْرَمَ الْخَلْقِ مَا لِي مِنْ أَلُودٍ بِهِ

سِوَاكَ عِنْدَ مُحُلُولِ الْخَادِثِ الْعَمِيمِ

[Ey yaratılmışların en hayırlısı olan peygamber! Ölüm geldiğinde benim senden başka sığınacak kimsem yoktur.]

يا أكرم وقد سبق ذكره، والخلق اللام للجنس، أو للاستغراق أي جميع المخلوق، وفي بعض النسخ يا أكرم الرسل، وما نافية، وألوذ أي ألتجى وأعوذ، وبه متعلق بـ ألوذ، والضمير راجع إلى من الموصول؛ أي للشفاعة إلى الله، وسواك، منصوب على الظرفية، وعند متعلق بـ ألوذ، والعمم بفتحين وبكسر الميم الأولى، وكلاهما مروي، وهو من عم بمعنى شمل وأحاط، والمراد من الحادث الشامل لجميع الخلق، وهو إمّا الموت أو القيامة، والمراد من حلوله ونزوله مجيء وقته.

[“Yâ ekreme”, daha önce bahsedilmişti. “Ve’l-halk” cins ya da istiğrak içindir, yani bütün mahlukattır. Bazı nüshalarda “ya ekreme’r-rusul” şeklinde gelmiştir ve “mâ” olumsuzluk içindir. “Eluzu” ise sığınmak manasındadır. “Ve-bihî”, “eluzu” filine müte’allıktır. “Bihî”nin zamiri “men”, ismi mevsûle döner, yani şefaathetmek için “Sivâke” zarfiyet üzere mansubtur, zarf olan “inde” “eluzu”ye müte’allıktır. Mervi olan ilk iki harfi fethalı veya ilk mîm esreli olup “amem”den gelir, manası kapsadı demektir. “Hâdis” kelimesinden murat bütün mahlukattır ve “şamil hadis”ten maksat tüm canlıları kapsamasıdır. O şey ölüm ya da kıyamet olabilir. “Hulûlihî”den ve “nuzûlihî”den zamanının gelmesi kastedilmiştir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Ey maḥlûkâtîñ ekremi! Mevt yâḥud kıyâmet geldiği vakitte senden ğayrı ilticâ ve şıgınacağım bir aḥad yoğdur. Ya’ nî, senden ğayrı şefâ’ atkârımız yoğdur. Şeytânîñ şerrinden imânımızı sen ḥıfz eyle. Bu beyitte fi-sûret-i ‘Abese⁵⁴⁹ ﴿يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ ﴿﴾ وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ ﴿﴾ وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ ﴿﴾﴾ nazm-ı celiline işâret vardır. Ya’ nî, “Kıyâmetde bir aḥadîñ bir aḥada menfa’ati olmaz.” [111a]

[153. Beyit]

وَلَنْ يَضِيقَ رَسُولُ اللَّهِ جَاهَكَ بِي

إِذَا الْكَرِيمُ تَجَلَّى بِاسْمِ مُنْتَقِمٍ

[Kerim olan Allah, kıyamet gününde Müntakim ismiyle tecelli edince, ey Allah’ın resulü, bana şefaathetmekle senin makam ve rütbene asla noksanlık gelmez!]

ولن يضيق الواو حالية، ورسول الله منصوب على أنه منادى محذوف حرف نداءه، والجاه بمعنى الوجاهة، وهي رفعة المنزلة، وبى أي بشفاعتي [بشفاعتك لي] واعتناك بي، وإذ بمعنى إذا للظرفية، وتجلي إمّا بالحاء المهملة بمعنى اتصف أو بالمعجمة بمعنى انكشف، وباسم منتقم أي بصفة منتقم.

[“Velen-yedıka”daki vâv hâliyyedir. “Resulullah” ifadesi münâda olduğı için mansubtur, nida harfi mahzuftur. “Velcâhu”, “vecâhet” anlamındadır o da “raf’atu’l-menzile” (yüksek makam) manasındadır. “Câr”, mecrur olan “bî” yani senin şefaathet ile ve benimle ilgilenmen anlamındadır. “İz”, zarf bildiren “izâ” manasındadır, “Tehallâ” fiili noktasız olan “hâ” harfiyle

⁵⁴⁹ [Abese, 80/34-36]

gelirse vasıflandı demektir, noktalı olan “hâ” ile gelirse açıldı anlamına gelir. “Ve bismi muntekim”, muntekim sıfatıyla anlamına gelir.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

Ḥazret-i Resûlden mâ-‘adâ şıgınacağımız bir kimesne yokdur. Ḥâlbuki yâ Resûla’llâh baña şefâ‘at sebebiyle seniñ şeref ve kıadriñe ‘ında’llâh noqşân ‘arız olmaz. Allâhü Te‘âlâ ‘aşilere müntakim olup aḥz-i intikâm etdiği günde bil ki şeref ve kıadriñ muzdâd ve münkeşif olur. Zîrâ aḥz-ı intikâm ve ‘uqûbet ismiyle kerîm münkeşif ve zâhir olur. Eger su’âl olunur ise makâm, qahir maqâmıdır. Kerîmiñ zikri bu makâmda münâsib degildir. Bu su’âliñ cevabında biz deriz: Kerîm ve ḥilimden hâşıl olan ‘uqûbet ve gâzab qahırdan hâşıl olan ‘uqûbetden eşeddir. Qâle’n-Nebî ‘Aleyhi’s-selâm: اتق غضب الحليم ، فإن غضب الحليم أليم Ya‘nî, “Ḥalîmiñ gâzabından ḥâzer et zîrâ taḥkîk, ḥalîmiñ gâzabı eşeddir.”

[154. Beyit]

فإن من جودك ألدنيا وضرتها
ومن علومك علم اللوح والقلم

[Şüphesiz dünya ve ahiret senin cömertliğinden, Levh’in ve Kalem’in ilmi de senin ilmindedir.]

[111b] هذا البيت تفسير وتعليل لقوله ولن يضيق، فإن من جودك الجود إفاضة ما ينبغي لا لغرض، والدنيا بالنصب تقديرًا اسم إن، وضرة معطوف على الدنيا، وهي الآخرة، وإنما سماها ضرة لأن الجمع بينهما متعذر، قال عليه السلام: "من أحب آخرته أضر بدنياه، ومن أحب دنياه أضر بآخرته"، ومن علومك عطف على من جودك، والعلوم جمع علم، إمّا بمعناه أو بمعنى المعلوم، وعلم اللوح والقلم أي المعلومات الحاصلة منهما، وعلم بالنصب معطوف على الدنيا، واللوح هو الكتاب المبين، والقلم وهو الذي خلق مقدّمًا على جميع الأشياء، وقد جعل الله له ثلاثمائة وستين سنًا، كل سن يعرب عن ثلاثمائة وستين سنًا من العلوم الاجمالية، فيفصلها في اللوح.

[Bu beyit “ve-len yedika”nın tefsiri ve ta’lilidir. “Feinne min cudike”, “elcûd” gaye olmadan gerek olan şeyleri bol bol vermek demektir. “Ve’d-dünyâ”, “inne”nin ismidir takdiren mansubtur. “Ve darre”, “dünya”ya ma’tuftur yani ahirettir, onu “darre” (kuma) olarak isimlendirmiştir çünkü ikisi arasında cem etmek imkansızdır. Selâm üzerine olsun Peygamberimiz şöyle demiştir: "Kim ahireti arzularsa dünyasını zarara uğratmıştır, kim de dünyayı arzularsa ahiretini zarara uğratmıştır." “Ve min ulûmike”, “min cudike”ye matuftur. “Ulûm” ise ilmin çoğuludur, ya kendi manasında veya malûm manasına gelmektedir. “Ve ilmu’l-levhi ve’l-kalem”, ikisinden hasıl olan malûmatlar (bilgiler) anlamındadır. Nasb ile “ve-ilme” dünyaya atıf olarak mansubtur. “El-levh”, kitabı’l-mubîndir. “Kalem” ise her şeyden önce yaratılmış şeylerin ilkidir. Allah onu 360 sınıfa ayırmış, her sınıf 360 sınıf olarak açıklanır ve levhde tafsili yapılıdır.]

Ve hâşilü'l-ma' nâ:

لَعَلَّ رَحْمَةَ رَبِّي حِينَ يَقْسِمُهَا

تَأْتِي عَلَى حَسَبِ الْعَصِيَانِ فِي الْقِسْمِ

[Umulur ki Rabb'im rahmetini taksim ederken, taksim günahların (çokluğuna göre) yapılıdır.]

[112b] لَعَلَّ للترجي، ورحمة مُنْصُوبٌ على أنه اسم لعل، وحين ظرف لتأتي المؤخر، يقسمها أي يفترقها، وضمير تأتي راجع إلى الرحمة، وعلى حسب

صلة لتأتي، والحسب بمعنى القدر، والعصيان شامل للذنوب كلها، وفي ظرف لحسب، والقسَم بكسر القاف وفتح السين جمع قسمة بمعنى نصيب.

[“Le’alle”, “tereccî” içindir. “Rahmete”, “le’alle”nin ismi olduğu için mansubtur. “Hîne” sonraki gelen “te’ti”nin zarfıdır. “Yaksimuhâ” onu ayırır demektir. “Te’ti”nin zamiri rahmet kelimesine döner. “Ala hasebi”, “te’ti”nin zarfıdır. “Yaksimühe”, “yuferrikuha” (ayrılıyor) anlamaktır. “Alâ hasebi”, “te’ti” filinin sılasıdır. “Haseb” miktar anlamındadır, isyan ise tüm günahları kapsamaktadır. “Fî”, “hasebi”nin zarfıdır. “Kâf”ın kesresi ve “sin”in fethası ile “kisem” kelimesi kismetin çoğulu olup nasip anlamındadır.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Ey nefsi emmâre! Allâhın rahmetinden ve mağfiretinden ümid kesme. Zîrâ kebâ’iri şagâ’ir mişillidir Te’ âlânın mağfiretine nisbet ile. Zîrâ taḥkîk, ben recâ ederim ki Rabbimin rahmeti ve gufrânı taḫsîm vaktinde ‘ işyânın miqdârı üzere taḫsîm olunur.

[157. Beyit]

يَا رَبِّ وَأَجْعَلْ رَجَائِي غَيْرَ مُنْعَكِسٍ

لَدَيْكَ وَأَجْعَلْ حِسَابِي غَيْرَ مُنْخَرِمٍ

[Yâ Rabbi! (Rahmetine olan) ümidimi huzurunda ters çevirme ve hesabımı noksan eyleme.]

يا رب كلمة يا موضوعة لنداء البعيد، وقد ينادى القريب بما ينادى البعيد، ورب محذوف الباء اكتفاء بالكسرة، والرب بمعنى المالك والخاص والمبلغ

إلى الكمال شيئاً فشيئاً، واجعل وقع في بعض النسخ فاجعل بالفاء، والرجاء بمعنى الأمل، وغير منعكس بالنصب مفعول اجعل، وهو بمعنى غير مردود،

ولدى بمعنى عند، والحساب يطلق على ثلاثة معان؛ العُدُّ والترقُّب والظن، وكله جائز هنا، وغير منخرم غير منقطع.

[“Yâ Rabbi”de “yâ” harfi uzaktakine nidâ içindir, yakındakiler de uzaktakilerin nidâsıyla çağırılabilir. “Rabbi” kelimesinde esre ile iktifâ edilmiş, “yâ” hazfedilmiştir, “rab” ise kemale sahip ve malik anlamlarına gelir. Bazı nüshalarda “vec’al” fiili “fâ” harfi ile “fec’al” olarak gelir. “Ve’r-racâ” emel manasındadır. Mansûb olarak “ğayra mun’akis” kelimesi “ic’al”ın mefulüdür, manası “gayri merdud” (reddedilmez) demektir. “Ledâ”, “i’nde” anlamındadır, hisâb ise üç anlama gelir: “el-’addu (saymak), et-terakkub (beklemek), ez-zannu (zannetmek). Bunların hepsi burda caizdir. “Gayrı-munharim”de ise “ğayr” munkatı (kesintisiz) anlamına gelmektedir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Yā Rab! Sen beni mağfiret eyle! Daği recā etdiğim mağfireti hızlāna tebdil eyleme! Luṭuf ve iḥsānıñ [113a] sebebiyle daği kerāmetden gözetdiğimi ğayr-ı munḳatı^ç kıl!

[158. Beyit]

وَأَلْطُفْ بِعَبْدِكَ فِي الدَّارَيْنِ أَوْ لَهُ

صَبْرًا مَتَى تَدْعُهُ أَلَا هُوَ أَلْ يَنْهَزِمُ

[İki dünyada da kuluna lütfeyle; çünkü korkular hücum ettiği zaman onun bitip tükenen sabrı vardır.]

اللطف هو الإحسان الخفي، قال بعبدك مكان بي للاستعطاف، وفي الدارين متعلق بـ الطف أي الدنيا والآخرة، وإن له استئناف وتعليل لطلب اللطف، وصبراً اسم إن، وله خبره المقدم، ومتى من الظروف الزمانية، وتدعه بالدال أي تطلبه أو بالراء أي تخوفه أو تلقه من الملاقاة، والأهوال فاعل تدعه، جمع هؤل وهو الشدة، وينهزم مجزوم على الجزاء لقوله متى، وضميره للصبر، والجملة الشرطية مع الجزاء صفة صبراً، ومعناه ينقطع.

[“El-lutfu” gizli ihsan demektir. “İstirham celb etmek için, “bî” yerine “bi-abdike” kelimesi getirilmiştir. “Ve fid-dârayn”, “ultuf” fiili ile müte’allıktır, dünya ve ahiret anlamına gelir. “İnne”, “lehû” istinafidır ve lütuf talebinin ta’lîlidir. “Sabran”, “inne”nin ismidir, “lehû” ise onun mukaddem haberidir. “Metâ”, zaman zarflarındandır. “Dâl” harfi ile “ted’uhû” fiili talep ediyor anlamındadır, “râ” harfi ile ise korkutuyor anlamındadır. “Ted’uhû” fiili yerinde “telkahu” dersek o zaman mülakat kaynağından gelmiştir. “Ve’l-ehvâl”, “ted’uhû”nun failidir, “hev”in çoğuludur ve şiddet manasındadır. “Yenhezim”, “metâ”nın cezau’ş-şart olmak üzere meczumudur ve zamiri “sabr” kelimesine döner. Şart cümlesi cezası ile beraber “sabr”ın sıfatıdır manası ise “yenkatı” (kesiliyor) demektir.]

Ve ḥāşilü’l-ma’ nā:

Yā keşirü’l-luṭuf! Me’āşiyi ikrār edici ‘abd-i za’ifiñe luṭuf ve iḥsān eyle. Daği dünyā ve āhiretde şedā’idden sen sālīm kıl. Zīrā taḥkīk, ‘abd-i za’ifiñ şabrı vardır, kendüyi şiddet taleb etdiği vaḳitde şabrı munḳatı^ç olur kemāl-i za’fi olduğu ecilden.

[159. Beyit]

وَأَذِّنْ لِصَلَاةٍ مِنْكَ دَائِمَةً

عَلَى النَّبِيِّ بِمَنْهَالٍ وَمُنْسَجِمٍ

[Allah’ım, sürekli olan salavat bulutlarına izin ver de Hz. Peygamber üzerine sağanak sağanak rahmet yağdırıñlar.]

وائذن عطف على اجعل أو الطف، أي أعط الإجازة [والأصحُّ أجزُّ أو إسمح]، والسحب جمع سحب، والمراد من الصلاة مزيد الشرف والكرامة، ومنك صفة صلاة، ودائمة صفة بعد [113b] صفة له، وعلى النبي متعلق بصلاة أو دائمة، وهو محمد عليه السلام، وبمنهل متعلق بئذن، أي بإفاضة مطر منصّبٍ سائلاً بلا انقطاع، ومنسجم مجرور معطوف على منهل من الانسجام وهو السّيلان.

[“İ’zen” fiili “ic’al” veya “ultuf” fiillerine matuftur, yani “icazet ver” (eciz veya ismah demek daha doğru). “Ve’s-sehbu”, “sehâb”ın çoğuludur. “Salat” kelimesi ile ifade edilen ise şerefin ve kerametın arttırılmasıdır ve “minke” “salât”ın sıfatıdır. “Daimetin” ise sıfat üstüne sıfatdır ve “ale’n-nebiyyi” “salât” ya da “daimen”e müte’allıktır. Nebi olan selam üzerine olsun Muhammed’dır. “Bi-münhellin”, “i’zen” ile müte’allıktır, durmadan yağan sağanak yağmur anlamına gelir. “İnsicam”dan gelen mecrur “münsecim” ise “münhel”in matufu olup “seyelân” (akmak) anlamına gelir.]

Ve hâşilü’l-ma’ nâ:

Yâ Laţîf! Zâtından Hâzret-i Muḥammed ‘Aleyhi’s-selâm üzerine dâ’imâ maḥarı ve mezîd-i şerefi ifâza ve seyelân etmege buludlara izın ver ve emret, demektir.

[160. Beyit]

والآل والصَّحْبُ ثمَّ التَّابِعِينَ لَهُمْ

أهل التَّقَى والنَّقَا والحِلْمِ وَالْكَرَمِ

[Hz. Peygamber’in ailesine ashabına ve ondan sonra ona tabi olanlara salavat daim olsun ki onlar takva sahibi, saf, yumuşak huylu ve cömerttirler.]

والآل أصله أهل، وآله عليه السلام كل مَنْ تَبِعَ دينه، والمرادُ به أهلُ بيته، وهو عطفٌ على النبي، والصَّحْبُ تخفيفٌ صاحب، أو جمع له، والمراد به أصحابه عليه السلام، وثم تنبيه على تأخر رتبة التابعين عن رتبة الآل والأصحاب، وهم متعلق بالتابعين، والضمير للآل والأصحاب، وأهل بالجر صفة الفِرَقِ المذكورة، أو بالرفع خبر مبتدأ محذوف، أي هم، والتَّقَى بالصَّحْمِ التقوى أي الاجتناب عن المحرّمات والشُّبُهَات، والنَّقَا أي الطهارة من خبث المعاصي، وفي بعض النسخ النهي جمع نهيّة، وهي العقل والحلم والكرم، قد سبق بياهما في أوصافه عليه السّلام.

[“El-âlin”ın aslı “ehil”dir ve “âlihi aleyhisselâm” ise Peygamberimiz’in dinine tabi olmuş herkes anlamındadır. Bu söz ile ehli beyt kastedilir, bu kelime “en-nebiyyi” kelimesine atıftır. “Ve’s-sahbi”, “sâhib” kelimesinin tahfifi veya çoğuludur. Bu söz ile Peygamber’in ashabı kastedilmektedir. “Sümme” ise tabiînin sırasının âle ve ashaba göre geride olmasındandır. “Lehüm”, tabiine müte’allıktır, zamir ise âl ve ashaba döner. Cer ile “ehil” kelimesi ise az önce mezkûr olan grupların sıfatıdır, ref hâlinde ise mahzûf mübtedanın haberi olur, yani “onlar”. Dammeli bir şekilde “et-tukâ” kelimesi haramlardan ve şüpheli şeylerden tecennüb etmek (kaçınmak) anlamına gelir, “en-nekâ” ise isyan pislighinden uzak durmak anlamındadır. Bazı

Yā Mufīze'l-ḥayr. Ey ḥayır şacı Zāt-ı Ecell. A' lā buludlara ızın ver Ḥazret-i Muḥammediñ [114b] ve āl ü aşḥabınıñ ve tābi'iniñ üzerlerine ḥayrı dökmecliğe, riḥ-i şabā ağaçlarıñ dallarını taḥrīki müddetinde daḥi beyāz develeri şavt-ı ḥüsün ile sevḳ edici çobanıñ surūr-ı i' tā müddet ve devāmında, demektir.

لَمَّا شَرَعْتَ تَرْجَمَةَ هَذِهِ الْقَصِيدَةِ فِي سَنَةِ ثَمَانٍ وَسِتِّينَ بَعْدَ الْمِائَتَيْنِ وَالْأَلْفِ مِنَ الْهَجْرَةِ تَعَاقَبَ عَلِيَّ الْإِبْتِلَاءِ مِنْ طَرَفِ اللَّهِ كَذَا وَكَذَا، وَأَشْغَلَنِي حَتَّى انْتَهَيْتَ إِلَى بَيْتٍ ”فَانَسَبَ إِلَى ذَاتِهِ ...“ غَلَبَ عَلِيَّ رَجُلِي عِلَّةً، وَكُنْتُ صَاحِبَ فَرَّاشٍ، وَالْأَطْبَاءُ عَجَزُوا عَنِ مَعَالِجَةِ هَذِهِ الْعِلَّةِ، فَقَرَأْتُ هَذِهِ الْقَصِيدَةَ عَلَيَّ رَجُلِي، وَرَجَوْتُ الشِّفَاءَ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى بِوَسِيلَةِ الرَّسُولِ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَأَشْفَى اللَّهُ لِي مِنْ هَذِهِ الْعِلَّةِ. قَدْ وَقَعَ الْفَرَاغُ مِنْ تَرْجَمَةِ هَذِهِ الْقَصِيدَةِ فِي شَهْرِ ذِي الْحِجَّةِ مِنْ يَوْمِ الصَّالِي وَقْتُ الضُّحَى بِعَوْنِ الْمَلِكِ الْمَنَانِ، وَالصَّلَاةِ وَالسَّلَامِ عَلَيَّ رَسُولِ الْخِتَانِ، وَالْآلِ وَالْأَصْحَابِ الرَّجْحَانِ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ بِمَنَّةِ الْغَفْرَانِ.

[h. 1268/m. 1852 yılında bu kasidenin çevirisini yapmaya başlayınca Allah tarafından çeşit çeşit imtihanlar peş peşe geldi ve beni uğraştırdı. Ta ki ... فانسب إلى ذاته... beytine geldiğimde iki bacağıma bir hastalık arız oldu ve beni yatağa bağımlı kıldı. Öyle ki tabipler bu hastalığı tedavi etmekten aciz kaldılar. Ben de iki bacağıma bu kasideyi okudum ve Resul (sav) vesilesiyle Allah Teala'dan şifa diledim. Allah da bana şifa verip beni bu illetten kurtardı. Bu kasidenin tercümesi Melikü'l-Mennân olan Allah'ın yardımıyla zi'l-hicce (Eylül/Ekim) ayının salı günü kuşluk vaktinde tamamlandı. Salat ve selam O'nun şefkatli Resul'ünün üzerine ve onun ehline ve ashabına olsun. Hamd, âlemlerin Rabbi olan, bağışlayan Allah'a mahsustur.]

SONUÇ

Miladi XIII. yüzyılda Mısır'da yaşamış bir âlim ve şair olan Bûsîrî, Hz. Peygamber aşkıyla çok sayıda şiir yazmıştır. Ancak onun şöhretine vesile olan şiiri; felç hastalığına yakalandığında, Hz. Peygamber'i vesile kılarak dua etmek ve bu hastalığından kurtulmak niyetiyle *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Medhi Hayri'l-Berîyye* adıyla kaleme aldığı ve sonrasında *Kasîde-i Bürde* ismiyle ünlenen şiiridir. Bu kasidenin ünlenmesine vesile olan husus ise rüyasında bu kasideyi Hz. Peygamber'e sunması ve Allah Resulü'nün onun bedenini sıvazlamasıyla şifa bulmasıdır. Bûsîrî daha hayatta iken geniş kitlelerce okunan ve hakkında şerhler yazılan bu kaside, Türk edebiyatında da oldukça rağbet görmüştür. Gerek ibadet telakki edilerek gerekse şifa bulmak maksadıyla okunan bu kasideye manzum veya mensur çok sayıda şerh kaleme alınmıştır. Bûsîrî'nin kasidesine şerh yazan müelliflerden biri de İskilipli Abdülkâdir b. İsmail'dir. Müellifin XIX. yüzyılda kaleme almış olduğu söz konusu şerh, Berlin Devlet Kütüphanesi Hs. Or. 4572'de kayıtlıdır. Eserle veya müellifiyle ilgili daha önce herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Abdülkâdir b. İsmail'le ilgili bilgiler mevcut eserinden edinilenlerden ibarettir.

Şarih, şerhinin mukaddimesinde, insanların bu kasideyi manalarını idrak edemedi ve kurallarına riayet etmeden okuduklarını, bu sebeple de faziletinden umdukları gibi faydalanamadıklarını ifade etmektedir. Kendisinin ise işlerinin yoğunluğuna rağmen okuyanların bu kasideden faydalanabilmelerini sağlamak ve insanlara yardımcı olmak amacıyla şerhi yazmaya başladığını belirtmektedir.

Eserin klasik tertip özelliklerini taşıdığı görülmektedir. Şarih eserine besmele ile başlamış, ardından Allah'a hamd ve Resulü'ne salavat içeren kısa bir manzume paylaşmıştır. Bu manzumenin ardından gelen mukaddime kısmından sonra ana metni vermiş, şerhin bitiminde ise eserini yazdığı tarih bilgisini de verdiği hatime bölümünü yazmıştır.

Şerh, diğer *Kasîde-i Bürde* şerhlerinde olduğu gibi on bölüm hâlinde kaleme alınmıştır. Bu bölümlerde, *Kasîde-i Bürde* şerhlerinde nadir görülen dua bölümüne yer vermiştir.

Beyitler şerh edilirken önce kasidenin Arapça asli beyti verilmiş ardından kelimelerin tahlilleri de Arapça olarak yapılmıştır. Şerh, XVI. yüzyılda İbrâhim b. Süleyman el-Ankaravî'nin bu şekilde iki dilli olarak kaleme aldığı şerhten sonra tespit edilen ikinci bir Arapça-Türkçe *Kasîde-i Bürde* şerhidir. Ankaravî'nin eseri, beyitlerin bir arada şerh edildiği, Türkçe mana kısımlarının özellikleriyle de aktarma yönü ağır basan 34 varaklık bir şerhtir. Bunun yanında Abdülkâdir b. İsmail her beyti ayrı şerh etmiş, gerek Arapça gerekse Türkçe açıklamalarında oldukça fazla bilgi vererek mufasssal bir şerh ortaya koymuştur.

Beyitlerin kelime yapılarına ve manalarına getirilen Arapça açıklamalardan sonra beytin genel manasının Türkçe açıklamasına yer verilmiştir. Bu açıklamalara ek olarak beyitlerde işaret edilen olay veya kişilerle ilgili çok sayıda hadise de tahkiye yoluyla anlatılmıştır. Kimi zaman da soru-cevap yöntemiyle bazı kavram veya durumlara açıklık getirilmiştir. Müstakilen şifa niyetine

okunabilecek olan beyitler belirtilmiş, bu beyitlerin hangi hastalıklara ve ne şekilde okunacağı hakkında da izahlarda bulunulmuştur.

Şarih, bahsi geçen konularla ilgili çok sayıda ayet ve hadise yer vermiş, bu ayet ve hadislerin hem Arapçalarını hem Türkçe manalarını aktarmıştır. Ayetlerin hangi surede geçtiklerini belirtirken hadislerin ravilerini de çoğu durumda belirtmiştir. Kasidede telmihte bulunan kişiler, savaşlar, mucizeler, kerametler veya diğer tarihî olaylarla ilgili çok sayıda kıssaya yer vermiştir. Bu yöntem sayesinde anlattıklarını daha anlaşılır ve akılda kalıcı kılarken eserini de akıcı hâle getirmiştir.

Şerhin Türkçe kısımlarında genelde kısa cümleler dikkati çekmektedir. Açık ve anlaşılır bir dil kullanılmakla birlikte Arapça-Farsça kelime ve tamlamaların da önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Özellikle Hz. Peygamber'in övüldüğü kısımlarda ardı sıra gelen tamlamalarla ortaya konan gösterişli bir dil görülür. Anlatılan kıssalarda veya soru-cevap yoluyla bilgi verme yoluna gidilen kısımlarda kullanılan dil ise oldukça basittir.

Şerhte; aşk, nefis, hüsün, Kâbe-Kavseyn, himmet, zühd gibi tasavvufi terimler, kavramların derin manalarına ulaşma gayretinden çok bahsi geçen bu kavramları hayattan örneklerle kavratma yoluna gidilerek ele alınmıştır. Bu bağlamda Sehl b. Abdullah, İbrahim b. Şeybân, Serî es-Sakatî, Cüneyd-i Bağdâdî, Ebu Abdullah Mağribî, Ebu Türâb en-Nahşebî, Ahmed b. Erkam el-Belhî, Abdullah b. Haffif, İmâm-ı A'zâm, Ebu Osman el-Mağribî, Samedânî ve Sehl et-Tüsterî gibi birçok mutasavvıfın hayatından çok sayıda kıssa anlatılmıştır.

Şerhte derkenar açıklamaları oldukça yoğundur. Derkenarların bugünkü dipnot usulüne benzer bir yöntemle verildiği görülür. Ana metinde bir harf veya işaretle belirtilen kısımlar, derkenarda da aynı harf veya işaretle açıklanmıştır. Bazı durumlarda açıklamaların ilgili ifadelerin hemen altına yapıldığı da görülmektedir. Ayet ve hadis açıklamalarının yanı sıra bazı kelimelerin anlamları veya kelimelerden çıkarılabilecek diğer anlamlar da derkenar açıklamaları arasındadır. Bu açıklamaların sonlarında açıklamanın müellife ait olduğunu belirtmek üzere sah çekildiği görülür.

Kaynaklarda, İskilipli Abdülkâdir b. İsmail'le ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Şerh, müellifin ortaya çıkan ilk eseri olup hakkındaki bilgiler de bu eserden edinilenlerden ibarettir. Şarih, eserini 1268/1852 yılında yazmaya başladığını belirtmektedir. Şerhinde ortaya koymuş olduğu Arapça, onun Arapça bilgisine son derece hâkim olduğunu; zikrettiği çok sayıda ayet ve hadis ise *Kur'an-ı Kerim*'e ve hadis ilmine dair yetkinliğini göstermektedir. Yine konularla alakalı çok sayıda tarihî olayı detaylarıyla nakletmesi, ayetlerin nüzul sebepleriyle ilgili olayları veya hadislerin geçtiği meseleleri ilgili yerlerde anlatması İslam tarihi bilgisini de gözler önüne sermektedir. Eserini tertip hususiyetlerine de uyarak akademik bir disiplinle yazmış olması da edebiyat ve edebî eserler üzerindeki hakimiyetinin ispatı sayılmalıdır. Tüm bu veriler ışığında, Abdülkâdir b. İsmail'in kendini din, dil ve edebiyat alanında iyi yetiştirmiş bir ilim adamı olduğu kesindir. Varsa diğer eserlerinin de ortaya çıkması ve bu sayede kendisi hakkında daha geniş bilgi sahibi olunması da en büyük temennimizdir.

Bu çalışma sayesinde ülkemizde yetişmiş önemli bir ilim insanı unutulmaktan kurtulmuş, eseri ise gurbet kütüphanelerinde beklemek yerine insanımızın istifadesine sunulmuştur. Şarih, şerhi yazdığı sırada tıpkı Bûsîrî gibi iki bacağından felce yakalandığını ve bu kaside vesilesiyle şifa bulunduğunu belirtmektedir. Bu özelliğiyle de ayrı bir öneme sahip olan ve çalışma boyunca incelenerek yukarıda kısaca özetlenen tüm özellikleriyle mufassal bir şerh niteliği taşıyan eser, *Kasîde-i Bürde* şerhleri arasındaki nadide yerini almıştır.

KAYNAKÇA

- Abdülkâdir bin İsmail el-İskilîbî. *Kasîde-i Bürde Şerhi*. Berlin Devlet Kütüphanesi Hs. or. 4572.
- Abidin Paşa. *Kasîde-i Bürde Tercüme ve Şerhi*. çev. Ömer Faruk Harman. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2004.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed el. *Keşfü'l-Hafâ Halk Arasındaki Rivayetlerin İlmî Değeri*. çev. Mustafa Genç. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2021.
- Adam, Baki. "Tevrat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/40-45. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. çev. Rifat Oral. 6 Cilt. Konya: Ensar Yayıncılık, 2003.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsned*. Kahire: Müessesetü Kurtuba, ts.
- Ahmet Cevdet Paşa. *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*. 2 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi, ts.
- Akdemir, Hikmet. *Belâğât Terimleri Ansiklopedisi*. İzmir: Nil Yayınları, 1999.
- Akdemir, Hikmet - Kiraz, Seydi. "Bâcûrî'nin Kasîde-i Bürde (Bânet Su'âd) Hâşiyesi ve Yekgûş'un Bu Hâşiyeye Dair Hulâsası". *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2024), 91-168.
- Akdemir, Hikmet - Kiraz, Seydi. *Kutlu Hırkayla Taltif Edilen Bir Şiir: Kaside-i Bürde Üzerine Yazılmış Bir Hâşiyeye ve Hulâsası*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2024.
- Akkaya, Hüseyin. *Tercüme-i Kaside-i Bürde, İrşadü'l-Avam*. Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları, 2015.
- Akkaya, Talip. *Osman Tevfik ve Şerh-i Kaside-i Bürde Tercüme-i Mücmeli Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Aksoy, Fevzi - Balcı, Mehmet. *İmam Bûsîrî ve Kasîde-i Bürde*. İstanbul: Feriât Yayınevi, 1975.
- Albayrak Sak, Vesile. "Esâsî'nin Kaside-i Bürde Tercümesi". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 16 (2019), 343-363.
- Albayrak Sak, Vesile. "Said Paşa'nın Kaside-i Bürde Tahmisi". *Turkish Studies* 9/8 (2013), 523-559.
- Albayrak Sak, Vesile. "Şemseddin Sivâsî'nin Kaside-i Bürde Tercümesi". *Turkish Studies* 9/3 (2014), 91-110. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.6349>.
- Algül, Hüseyin. "Gazve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/488-489. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Algül, Hüseyin. "Hadramut". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/65-68. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Aliyyü'l-Kârî. *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkati'l-Mesabih*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Alper, Ömer Mahir. "İbn Sînâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/319-322. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Arı, Mehmet Salih. "Üsâme b. Zeyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/361-363. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Armutçuoğlu, İlhan. *Kasîde-i Bürde Manzûm Tercüme*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.
- Arslan, Ahmet Turan. "Şemseddîn-i Sîvâsî ve Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi". *Osmanlılar Döneminde Sivas: Sempozyum Bildirileri*. 2/77-86, 2007.
- Askalani, İbn Hacer el-. *Fethü'l-Bâri Şerhu Sahihî'l-Buhari*. Riyad: Daru's-salam, 2000.
- Âşikkutlu, Emin. "Berîre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/503-504. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

- Ateş, Süleyman. "Cüneyd-i Bağdâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/119-121. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Avcı, Casim. "Kinâne (Benî Kinâne)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/31-32. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Avcı, Casim. "Kureys (Benî Kureys)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/442-444. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Avcı, Casim. "Me'rib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/187-188. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Aycan, İrfan. "Ebû Süfyân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/230-232. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aycan, İrfan. "Muâviye b. Ebû Süfyân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/332-334. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Aycan, İrfan. "Sa'd b. Bekir (Benî Sa'd b. Bekir)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/372. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Ayçiçeği, Bünyamin. "Bûsîrî (ö. 696/1297?)'nin Kasîdetü'l-Bürde'sinin Ahmed Arîf (ö. 1186/1772-73'ten sonra) Tarafından Yapılan Manzum Tercümesi". *Türklük Bilgisi Araştırmaları Journal of Turkish Studies* 59 (2023), 65-93.
- Ayçiçeği, Bünyamin. "Bûsîrî (ö. 696/1297 ?)'nin Kasîdetü'l-Bürde'sinin Diyarbakırlı Mehmed Said Paşa (ö. 1308/1892) Tarafından Yapılan Mensur ve Manzum Tercümesi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 15 (2015), 27-102.
- Ayçiçeği, Bünyamin. *Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'sinin Geçmişten Günümüze Türkiye Toplumuna Üzerindeki Akademik, Sosyal ve Dini Etkileri*. Tübitak Sobag-Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Destek Grubu. Proje Nu. 215K398, 2018.
- Ayçiçeği, Bünyamin. *Necîb Efendi'nin Kasîde-i Bürde Şerhi Muhtasar Tevessül İnceleme-Tevessül'le Karşılaştırma-Metin*. İstanbul: DBY Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Ayçiçeği, Bünyamin. "Satır Altı Kasîde-i Bürde Tercümesi". *Türk Edebiyatında Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürdesi Cilt 2: Metinler*. ed. Bünyamin Ayçiçeği. İstanbul: DBY Yayınları, ts.
- Ayçiçeği, Bünyamin (ed.). *Türk Edebiyatında Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'si Cilt:1 Nüshalar*. İstanbul: DBY Yayınları, 2024.
- Ayçiçeği, Bünyamin. "Üsküdarlı Abdülhay Celvetî ve Kasîde-i Bürde Tercümesi". *IX. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu 11-13 Kasım 2016 Bildiriler*. ed. Coşkun Yılmaz. 223-266. İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2016.
- Ayçiçeği, Bünyamin - Koç, Hamza. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, 2022. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/kaydli-kaside-i-burde-hocazade-mehmed>.
- Aydın, Süheyla. *Kemâlâtî Mehmed'in Kasîde-i Bürde Tercümesi (İnceleme-Metin)*. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Lisans Tezi, 2020.
- A'zamî, Muhammed Mustafa el. "Buhârî, Muhammed b. İsmâil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/368-372. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Azizova, Elnure. "Tihâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/153-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bakır, Abdulhalik. "Basra". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/108-111. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Balcızâde Ahmed b. El-Hâc Hasan İstanbulî. *Şerh-i Kasîde-i Bürde*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 1735.
- Barlak, Yasemin. "Cerîr b. Abdullah El-Becelî'nin Askerî ve Siyasi Faaliyetleri (633-674)". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (2022), 263-286.

- Başaran, Selman. "Huzeyfe b. Yemân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/434-435. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Batuk, Cengiz. "Nemrud". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/554-555. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Bilge, Mustafa L. "Aden". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/367-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Bilge, Mustafa L. "Bahreyn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/492-495. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Bilge, Mustafa L. "Uman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/140-144. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bilgin, Mustafa. "Ebû Osman el-Mağribî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/208-209. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Boks, Abdullah A. "Ebûkubey's". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/280-281. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Âdem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/358-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Bostan, İdris. "Akdeniz (Tarih)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/231-234. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Bozkurt, Nebi - Küçükaşcı, Mustafa Sabri. "Medine". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/305-311. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bozkurt, Nebi - Küçükaşcı, Mustafa Sabri. "Mekke". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/555-563. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. ed. Fikri Yavuz - İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınları, 1972.
- Canan, İbrahim. "Enes b. Mâlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/234-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Cankurt, Hasan. *Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarayî Hayatı, Sanatı, Eserleri ve "Miftâhu's-Sa'âde" Adlı Manzûm Kasîde-i Bürde Şerhi*. Aksaray: Kültür Yayınları, 2015.
- Cebeci, Lütfullah. "İsrâfil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/180-181. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Cebeci, Lütfullah. "Mikâil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/45-46. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Ceylan, Ömür. "Şerh (Türk Edebiyatı)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/565-568. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Coşkun, Alperen Bedirhan. *Mollâ Husrev'in Şerh-i Kaside-i Muhrika'sı (İnceleme- Tenkitli Metin)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019.
- Çağlayan, Nagehan. *Mehmed Hayrî Hasîde-i Ravbe Neşîde-i Külbe Şerh-i Kasîde-i Bür'e*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022.
- Çağrı, Mustafa. "Gazzâlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/489-505. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çağrı, Mustafa. "İhyâü Ulûmi'd-Dîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/10-13. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çakan, İsmail Lütfi - Eroğlu, Muhammed. "Abdullah b. Abbas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/76-79. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

- Çelebi, İlyas. "Kâhin (Kelâm)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/171-172. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çelebi, İlyas. "Şeytan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/99-101. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Çetin, Osman. "Horasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/234-241. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Çubukcu, Asri. "Avf b. Afrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/115. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çubukçu, İbrahim Ağâh. *İslâm Düşünürleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1989.
- Dağüstânî, Abbas Fevzi. *Enisü'l-Vahdet Tahmisü'l-Bürde*. İstanbul: Ahmed Efendi Matbbası, 1883.
- Dârimî. *Süneni Dârimî*. Keratçı: Kadimi Kütüphane, ts.
- Demirayak, Kenan. "Kasîdetü'l-Bürde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/566-568. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Demircan, Adnan. "Sevr Mağarası". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/5-6. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Demirci, Mehmet. "Ebû Türâb en-Nahşebî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/243-244. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Demirkent, Işın. "Kayser". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/94-96. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Doğan Averbek, Güler. "Berlin Devlet Kütüphanesi'nde Bulunan Kataloglanmamış Türkçe Yazmalar Üzerine Tespitler". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 24 (2020), 1-40.
- Doğan, Muhammet Nur. *Metin Şerhi Üzerine*. İstanbul: Yedi İklim Yayınları, 1995.
- Ece, Selami. *Klasik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri (I-II)*. Erzurum: Eser Basım Yayınları, 1. Basım, 2015.
- el-Münzirî. *Şerhu't-Terğib ve't-Terhib*. Riyad: Mektebetü Dari's-Selam, 2018.
- Emre, M. Efdal. *Yûnus Emre Dîvânı ve Şerhi*. İstanbul: Eser Kitap, 2017.
- Er, Şaban. *Nahifî Süleymân Efendi Külliyyâtı ve On Eserinin Tıpkıbasımı, Tercümesi, Sâdeleştirilmesi*. İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları, 2014.
- Erkoç, Ethem. *Çorumlu Şeyhülislam ve Âlimler*. Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.
- Ertaylan, İsmail Hikmet. *Şeyh Abdurrahim Karahisarî Tercüme-i Kaside-i Bürde*. İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1960.
- Fayda, Mustafa. "Âişe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/201-205. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Fayda, Mustafa. "Bahîrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/486-487. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Fayda, Mustafa. "Bedir Gazvesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/325-327. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Fayda, Mustafa. "Ebû Bekir". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/101-108. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Fayda, Mustafa. "Hz. Ömer". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 34/44-51. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Fayda, Mustafa. "Velîd b. Mugîre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/33-34. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. "Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/371-374. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Gökgöz, Yağmur. *Mustafa b. Ahmed el-Bosnevî'nin Zübdetü's-Sürûhi't-Türkiyye'si (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Görmez, Mehmet. "Vâsile b. Eska". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/550-551. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Güler, Ömer Said. *Ka'b b. Züheyr'in Kasîde-i Bürdesi'ne Osmanlı Döneminde Yazılan Türkçe Şerhler (Karşılaştırmalı İnceleme Üsküdârî Ahmed Efendi, Abdurrahman Abdî Paşa ve İsmüddin Efendi Şerhlerinin Tenkitli Neşirleri)*. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.

Günaydın, Yusuf Turan. *İbn-i Kemâl Edebî Kişiliği ve Kaside-i Bürde Tercümesi (Tenkitli Metin)*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1995.

Gündüz, Şinasi. "Şit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/214-215. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Gürkan, Nejdî. *Mehmet Fevzî Efendi Fethu'l-Verde "Şerhu'l-Bürde" (İnceleme Tahkikli Metin)*. İstanbul: Arena Dijital, 2011.

Hacı Mehmed Saîd. *Şerh-i Kasîde-i Bürde*. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağış. 114.

Hamîdullah, Muhammed. "Hendek Gazvesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/194-195. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Hamîdullah, Muhammed - Avcı, Casim. "Uhud Gazvesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/54-57. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Harman, Ömer Faruk. "Arim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/373-374. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Harman, Ömer Faruk. "Hârûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/254-256. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Harman, Ömer Faruk. "İbrâhim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/266-272. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Harman, Ömer Faruk. "İncil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/270-276. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Harman, Ömer Faruk. "İrem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/443. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Harman, Ömer Faruk. "İsâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/465-472. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Harman, Ömer Faruk. "İsrâil (Benî İsrâil)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/193-195. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Harman, Ömer Faruk. "Medyen". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/346-348. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Harman, Ömer Faruk. "Nûh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/224-227. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Harman, Ömer Faruk. "Yûnus". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/597-599. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Harman, Ömer Faruk. "Yûsuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/1-5. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Hatiboğlu, İbrahim. "Muâz b. Hâris". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/339-340. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Hatiboğlu, İbrahim. "Sa'd b. Ebû Vakkâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/372-374. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

- Hatiboğlu, İbrahim. "Selmân-ı Fârisî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/441-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Şu'be b. Haccâc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/224-226. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Heyat, Javad. "Fars". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/174-176. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Heysemi, Nureddin Ali b. Ebi Bekir el. *Keşfu'l-Estâr*. Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1979.
- Heysemi, Nureddin Ali b. Ebi Bekir el. *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*. Daru'l-minhâc, 2015.
- Hilmi, Ömer Faruk. *Kelime Manalı Kasîde-i Bürde (Emin tezekkürî ciyrânın) Şerhi, Fazileti, Havas ve Esrârı*. İstanbul: Tuğra Neşriyat, 2013.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen*. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2024.
- İlhan, Mevlüt. "Na'imî'nin Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi". *Journal of Turkish Language and Literature* 4/3 (2017), 42-61.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1969.
- İpek, Muhammed Resul. *Rusçuklu Mehmed Hayrî'nin Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi 'Hediye' (İnceleme-Metin-Dizin)*. Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2021.
- İpşirli, Mehmet. "Taşköprizâde Kemâleddin Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/152-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Kaçalin, Mustafa S. "Vankulu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/513. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kaçar, Mücahit. "İbrâhîm b. Süleymân el-Ankaravî'nin Kasîde-i Bürde Şerhi". *Türk Edebiyatında Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'si Cilt: 2 Metinler*. ed. Bünyamin Ayçiçeği. İstanbul: DBY Yayınları, 2024.
- Kahraman, Bahattin. "Le'âlî ve Abdurrahîm Karahisârî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümeleri". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 4 (1997), 57-107.
- Kandemir, M. Yaşar. "Câbir b. Abdullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/530-532. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kandemir, M. Yaşar. "el-Câmiu's-Sahîh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/114-123. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kandemir, M. Yaşar. "Fâtıma". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/219-223. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kandemir, M. Yaşar. "Hanbel b. İshak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/525. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kandemir, M. Yaşar. "Hatice". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/465-466. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kandemir, M. Yaşar. "İbn Hacer el-Askalânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/514-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kandemir, M. Yaşar. "Muâz b. Cebel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/338-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Kandemir, M. Yaşar vd. *Riyâzü's Sâlihîn*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2011.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ümmü Seleme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/328-330. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kapar, Mehmet Ali. "Ebû Cehil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/117-118. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Kapar, Mehmet Ali. "Hevâzin (Benî Hevâzin)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/276-277. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kaplan, Yunus. "Fazlî ve Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 25 (2021), 66-89.
- Kaplan, Yunus. "Kasîde-i Bürde'nin Mütercimi Meçhul Bir Manzum Tercümesi". *Mecmua-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 8/15 (2023), 1-31.
- Kaplan, Yunus. "Nihâdî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi". *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 10/25 (2021), 45-70.
- Kaplan, Yunus. "Sayrafi ve Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 9/24 (2022), 309-338.
- Karakoç, Sezai. *İslâm'ın Şiir Anıtlarından*. İstanbul: Diriliş Yayınları, 2019.
- Karakuş, Ömer Faruk - Uzunyaylalı, Muhammet Emin. "Üsküplü Abdurrahîm Efendi ve İki Dilli Manzum Kaside-i Bürde Çevirisi". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10-19 (2023), 28-50.
- Kasadar, Ömer Faruk. *İsmail Niyazi Osmanpazarî (ö. 1275/1858) Hayatı, Eserleri ve el-Umde Ale'l Bürde İsimli Eseri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019.
- Kaya, Mahmut. "Bûsîrî, Muhammed b. Saîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/468-470. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kaya, Mahmut. *Kasîde-i Bürde'yi Türkçe Söyleyiş*. İstanbul: Damla Yayınevi, 2014.
- Kaya, Mahmut. "Kasîdetü'l-Bürde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/568-569. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kaya, Remzi. "Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 11/2 (2002), 31-58.
- Keskinsoy, Haşim. *Mekkî ve Nahîfî'nin Kasîde-i Bürde Tahmisleri (Tenkitli Metin-İnceleme)*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2011.
- Kılavuz, Ahmet Saim. "Azrâil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/350-351. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kılıç, Hulusi. "el-Makâmât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/414-415. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kılıç, Hulusi. "Harîrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/191-192. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kırca, Celal. "Âd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/333-334. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kiraz, Seydi. "Türk Edebiyatında Şerh Geleneği ve Şârihi Bilinmeyen Bir Yûnus Emre Şerhi". *Kahramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2019), 263-292.
- Kiraz, Seydi. "Türk İslam Edebiyatında Bir Peygamber Portresi: Hz. İsa". *Ekev Akademi Dergisi* 60 (2018), 261-280.
- Koç, Hamza. "Abdullah Salâhî-i Uşşâkî'nin Kasîde-i Bürde Tercümesi ve Tahmisi". *Türk Edebiyatında Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürdesi Cilt 2: Metinler*. ed. Bünyamin Ayçiçeği. İstanbul: DBY Yayınları, 2024.
- Koç, Hamza. "Ahmed-i Rıdvan'ın Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 5/12 (2018), 9-31. <https://doi.org/10.17822/omad.2018.97>.
- Koç, Hamza. *Berlin Devlet Kütüphanesi Hs. Or. 5151'de Kayıtlı Kasîde-i Bürde Şerhi*. İstanbul: DBY Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Koç, Hamza. "Kasîde-i Bürde nin Mütercimi Belirsiz Manzum Bir Tercümesi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 29 (2022), 935-956. <https://doi.org/10.15247/Dev.2022.386>.
- Koç, Hamza. "Mustafa Maksûd Resâ Efendi'nin Kasîde-i Bürde Tahmisi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 27 (2021), 489-546.

- Koç, Hamza. "Mütercimi Belirsiz Bir Kasîde-i Bürde Tercümesi". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 49 (2023), 363-398.
- Koç, Hamza. "Paşasaraylı Fazlî Efendi'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 26 (2021), 391-425.
- Koç, Hamza. *Re'îsü'l-İhtisâb Şerîf Mu'tasım el-Buhârî, Kasîde-i Bürde Tercümesi ve Tahmisi*. İstanbul: DBY Yayınları, 2024.
- Koç, Hamza. "Safâyî Mustafa b. Ali'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi". *Türk Edebiyatında Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürdesi Cilt 2: Metinler*. ed. Bünyamin Ayçiçeği. İstanbul: DBY Yayınları, 2024.
- Koç, Hamza. "Türâbî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi". *Türk Edebiyatında Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürdesi Cilt 2: Metinler*. ed. Bünyamin Ayçiçeği. İstanbul: DBY Yayınları, 2024.
- Koç, Hamza - Baka Telli, Şermin. "Cihâdî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi". *DBY Yayınları*, 205-226.
- Komisyon. *Hadislerle İslam*. haz. Komisyon. 7 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.
- Kortantamer, Tunca. "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 8 (1994), 1-10.
- Koyuncu, Fatih. "Hulvî Abdullah Efendi'nin Kaside-i Bürde Tercümesi". *The Journal of Academic Social Science Studies* 15(92) (2022), 63-86.
- Köksal, M. Asım. *Peygamberler Tarihi*. 2 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Kubbealtı Lugati. Erişim Tarihi. 20 Eylül 2024. <http://www.lugatim.com/>
- Kuray, Ahmet. "Medineli Ebû Âmir er-Râhib ve İslâm Davetine Muhalefeti". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2022), 651-675.
- Kur'ân Yolu. Erişim Tarihi. 20 Ağustos 2024. <https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir/>
- Kurt, Halil. "Yemen". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/400-401. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kuzubaş, Muhammet. "Muhammed Fevzî'nin Miftâhu'n-Necât Adlı Eseri (Kasîde-i Bürde Tahmis ve Şerhi)". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/1 (2007).
- Küçük, Abdurrahman. "Câlût". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/38. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Küçükbaş, Mustafa Sabri. "Mâlik b. Avf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/504-505. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Luggat Osmanlıca Türkçe Sözlük. Erişim Tarihi. 15 Eylül 2024. <https://www.luggat.com/>
- Menzioğlu Ahmed Efendi. *Kasîde-i Bürde Tercümesi*. çev. Kemal Akırmak. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2017.
- Merinos, Fatma. *Sayrâfî'nin Kasîde-i Bürde Tercümesi ve İncelemesi*. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisans Tezi, 2017.
- Mermer, Kenan. *Klâsik Şerh Geleneğinde Üslûp Kasîde-i Bürde Örneği*. İstanbul: İz, 2. Basım, 2020.
- Mermer, Kenan. "Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Bölümü, 175 Numarada Kayıtlı Satır Altı Kasîde-i Bürde Tercümesi". *Türk Edebiyatında Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'si Cilt: 2 Metinler*. ed. Bünyamin Ayçiçeği. 307-329. İstanbul: DBY Yayınları, 2024.
- Muhammed Reyşehrî. *Mîzânu'l-Hikme*. İstanbul: Kevser Yayınları, 2020.
- Murtaza ez-Zübeydi, Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed b. *İthafü's-Saadeti'l-Müttakin bi-Şerhi İhya-i Ulumî'd-Din*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Mustafa el-Ahshavî el-Çorûmî. *Tercüme-i Kasîde-i Bürde*. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, Demirbaş No: 626/1.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el. *Sahîh-i Müslim Muhtasarı*. çev. Abdullah Feyzi Kocaer. Konya: Hüner Yayınevi, 2013.

- Namlı, Ali. "Rûhu'l-Beyân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/211-213. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Naskali, Esko. "Sâsânîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/174-176. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Osmanlıca Sözlükler. Erişim Tarihi. 28 Eylül 2023. <https://www.osmanlicasozlukler.com/>
- Osmanlı Türkçesi Linguistik Analiz Aracı. Erişim Tarihi. 25 Mayıs 2024. <https://www.lexiqamus.com/tr>
- Öğüt, Salim. "Ebtah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/82-83. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Öksüz, Yılmaz. "Mütercimi Meçhul Bir Kasîde-i Bürde Tercümesi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (2020), 211-245.
- Önkal, Ahmet. "Übey b. Halef". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/272. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Öntürk, Tolga. "İzmitli Muhyiddîn Şeyhzâde'nin Türkçe Kaside-i Bürde Tercümesi". *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 20/2 (2021), 973-996.
- Öz, Mustafa. "Mukanna' el-Horasânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/124-125. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özcan, Ayşe. *Nazîfî İsmail Akhisârî ve Manzum Kasîde-i Bür'e Tercümesi: İklîdü's-Saâde*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019.
- Özdemir, Dursun Ali. *Zâli Ahmed bin Mustafa'nın Kasîde-i Bürde Şerhi*. Ordu: Ordu Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2015.
- Özkuyumcu, Nadir. "Nadîr (Benî Nadîr)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/275-276. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özön, Mustafa Nihat. *Osmanlıca Türkçe Sözlük*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2. Basım, 1955.
- Öztürk, Mustafa. "Sehl et-Tüsterî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/321-323. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Saraç, M. A. Yekta. "Kemal Paşazâde'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi". *İslami Edebiyat* 24 (1994), 65-70.
- Saraç, M.A. Yekta. *"Şerhler" Türk Edebiyatı Tarihi*. ed. Talat Sait Halman. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007.
- Sarıçam, İbrahim - Öz, Mustafa. "Hâşim (Benî Hâşim)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/403-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Savran, Ahmet. "Kâ'b b. Zühayr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/7-8. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Seffarini. *Levâmiu'l-envari'l-behiyye ve sevâtıu'l-esrâri'l-eseriyye*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslami, 1991.
- Serin, Rahmi. *Kaside-i Bürde Havas ve Esrarı*. İstanbul: Pamuk Yayıncılık, 1995.
- Seyyid, Eymen Fuâd. "Nil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/122-123. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Sezer, İsmail Hakkı. *İmam Bûsîrî ve Bürde'si*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora, 1985.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Sînâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/221-222. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Sönmez, Hakan. "Yahyâ b. Abdullâh'ın Kasîde-i Bürde Şerhi: Tercümetü'l-Esrâr fî Medhi Seyyidi'l-Ebrâr". *Eski Türk Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2024), 169-192.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*. haz. Nuri Akbayan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Şahin, Ebubekir Sıddık. *Kaside-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1997.

Şahin, M. Süreyya. "Cin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/5-8. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Şemseddin Sâmî. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019.

Şener, Halil İbrahim. *Kasîde-i Bürde, Bür'e ve Su Kasîdesi (Metin-Mukayese-Tahlil)*. İzmir: Hür Efe Matbaası, 1995.

Şengül, İdris. "Kıssa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/498-501. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Şeyh Sadûk. *et-Tevhîd*. Müessesetü'n-neşri'l- İslami, 1430.

Şimşek, Selami. *Kasîde-i Bürde (Fazileti, Sırları ve Manzum Tercümesi)*, Şeyh Abdülhay el-Celvetî el-Edirnevî. İstanbul: Buahara Yayınları, 2018.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et. *el-Mu'cemu'l-Kebîr*. çev. Zekeriya Yıldız - Hüseyin Yıldız. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2023.

Tahrallı, Mustafa. *Ken'ân Rifâî, Tuhfe-i Ken'ân -Armağan- Hadîs-i Şerifler ve Kasîde-i Bürde'nin Manzum Tercümesi*. İstanbul: Cenân Eğitim, Kültür ve Sağlık Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2019.

Talal, Hussein Abdulameer Talal. *Sadullah Halvetî'nin Şerh-i Kasîde-i Bürdesi (İnceleme-Tenkitli Metin)*. İsparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2016.

Tarlan, Ali Nihad. *Edebiyat Meseleleri*. İstanbul: Ötüken, 1981.

Taşdelen, Damla. "Zâtî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 60/1 (2020), 113-152.

Taşdemir, Mine. *Sa'du'llâh Halvetî'ye Atfedilen Anonim Kasîde-i Bürde Şerhi (İnceleme-Metin)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019.

Tatçı, Mustafa. *Yûnus Emre Şerhleri*. İstanbul: H Yayınları, 2008.

TDK Derleme Sözlüğü. Erişim Tarihi. 9 Ekim 2024. <https://sozluk.gov.tr/>

TDK Güncel Türkçe Sözlük. Erişim Tarihi. 25 Ocak 2024. <https://sozluk.gov.tr/>

TDK Tarama Sözlüğü. Erişim Tarihi. 25 Aralık 2023. <https://sozluk.gov.tr/>

Tevakku Sözlük (Uygulama). Erişim Tarihi. 12 Ekim 2023. <https://tevakku.com/>

Tirmizî. *Sünen-i Tirmizî*. çev. Abdullah Parlayan. 3 Cilt. Konya: Konya Kitapçılık, 2011.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünen-i Tirmizî Tercümesi*. çev. Abdullah Parlayan. Konya: Konya Kitapçılık, 2007.

Tokdemir, Ferda. *Erzurumlu Hasan Fehmi Efendi ve Kasîde-i Bürde'yi Şerh Yöntemi*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2017.

Tomar, Cengiz. "Şam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/311-315. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Tomar, Cengiz. "Tarih (Mısır, Suriye ve Filistin)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/40-45. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Tomar, Cengiz. "Yemen (Kültür ve Medeniyet)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/414-416. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Topaloğlu, Bekir. "Abdullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/75-76. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Topaloğlu, Bekir. "Âmine". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/63-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Tuman, Mehmet Nâil. *Tuhfe-i Nâilî Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*. ed. Cemal Kurnaz - Mustafa Tatçı. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001.

- Tuncel, Metin. "Akdeniz (Coğrafya)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/229-231. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Tuncel, Metin. "Fırat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/31-33. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Tülücü, Süleyman. "Züheyr b. Ebû Sülmâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/540-542. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Türkoğlu, Serkan. "Alî b. İsmâîl Babadağ'ın Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 13 (2023), 374-397.
- Gurretü'l-Münîre Şerh-i Kevkebü'l-Muzîe Yahud Kasîde-i Bürde Şerhi*. çev. Türkzâde Hâfız Mehmed. İstanbul: Kasbar Matbaası, 1894.
- Uçar, Abdullah - Uçar, Hasan. "Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Kasîdetü'l-Bürde'sinin Türkçe Tahmîsi". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 16 (2024), 9-41.
- Uludağ, Süleyman. "Hızır (Tasavvuf ve Halk İnanıcı)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/409-411. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Uludağ, Süleyman. "Serî es-Sakatî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/564-565. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Uludağ, Süleyman. *Tezkiretü'l-Evliya*. Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984.
- Useymîn, Muhammed b. Salih el. *Şerhu Riyazü's-salihîn*. Müessesetü Şeyh Useymîn el-Hayriyye, 1435.
- Usluer, Mehmet. "İslam Orduları Karşısında Tutunamayan Bir Hükümdar: Son Sasanî Kısırâsı III. Yezdicerd". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi (Online)* 9/2 (2023), 289-307.
- Uyanık, Mevlüt. *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler*. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Uzunpostalcı, Mustafa. "Ebû Hanîfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/131-138. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Ünver, İsmail. "Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler". *Turkish Studies* 3/6 (2008), 1-46.
- Varol, Hüseyin. "Ebû Ali el-Merzûkî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/91-92. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yavuz, Yusuf Şevki - Ünal, Zeki. "Cebrâil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/202-204. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yazar, Sadık. "Amasyalı Seyyid Hüseyin Efendi ve Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/3 (2018), 145-187.
- Yazar, Sadık. *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.
- Yazar, Sadık. "Le'âlî Mahlaslı Seyyid Ahmed b. Mustafâ'nın Kasîde-i Bürde Şerhi". *Türk Edebiyatında Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürdesi*. ed. Bünyamin Ayçiçeği. 79-253. İstanbul: DBY Yayınları, 2024.
- Yazar, Sadık. "Osmanlı Telif Geleneğinde İstilahî ve Amelî Yönden Tercüme ve Şerh İlişkisi". *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. M. A. Yekta Saraç Armağanı*. ed. Mücahit Kaçar vd. İstanbul: DBY Yayınları, 2023.
- Yazar, Sadık - Erbil, Esmâ. "Koçhisârîzâde Süleymân Tâlib'in Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32 (2024), 853-902.
- Yazıcı, Tahsin. "İbn Hafîf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/535-537. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yeşildağ, Abdussamed. *Şeyhulislam Mehmed Esad Efendi'nin Tahmîsleri ve Bânet Su'âd Tahmîsine el-'Uryânî Tarafından Yapılan Şerh*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010.
- Yetik, Erhan. "İbrâhim b. Şeybân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/352-353. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Yıldız, Alim. *Ahmed Sûzî Hayatı ve Şiirleri*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2011.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Ahmed b. Tolun". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/141-143. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Yiğit, İsmail. "Osman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/438-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Yiğit, İsmail. "Sebe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/241-243. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Yücel, Yusuf İbrahim. "Kaside-i Bürde Üzerine Son Dönemde Yapılan İlmî Çalışmalar". *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1 (2016), 86-106.

Yücesoy, Hayrettin. "Kâdisiye Savaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/136-137. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Yücetürk, Orhan Seyfi. "Belkıs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/420-421. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Yüksel, Mustafa Ramazan. "İskilipli Abdülkâdir bin İsmail'in Kasîde-i Bürde Şerhi". *Eski Türk Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2022), 348-365.

EKLER

Ek-1. Dizin

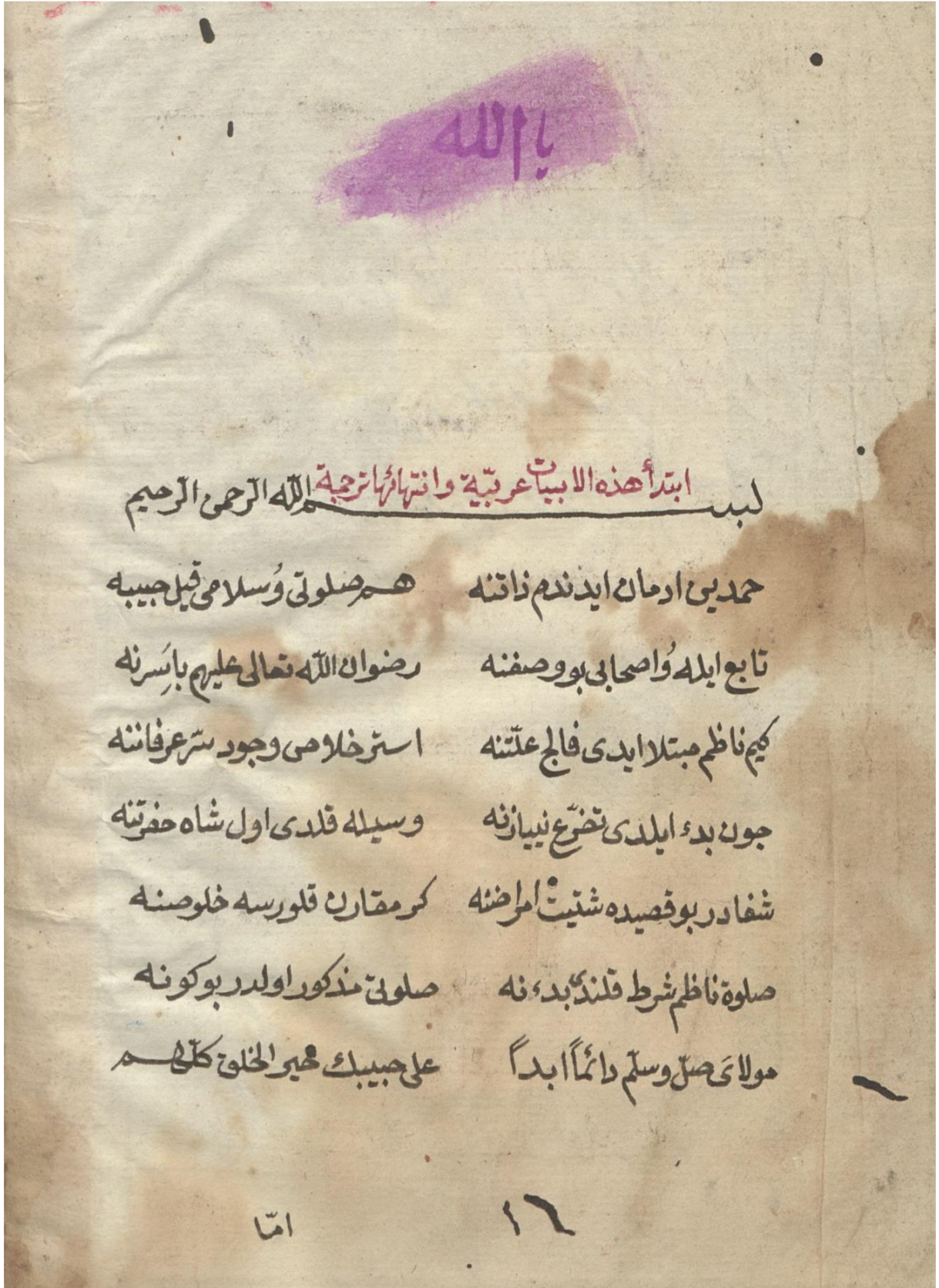
- Âdem, 166, 167, 228, 235
Aḥkâf, 147
Aḥmed bin Erḳam, 137
Âl-i ‘İmrân, 133, 159, 162, 212, 217, 235, 245
Allâh, 126, 136, 138, 154, 156, 160, 182, 182, 215, 216,
228, 231, 247, 207, 213, 216, 221, 223, 224, 236, 255,
262, 265, 266, 276, 277, 278
Âmine, 174, 181
A‘ râf, 210, 255
Baḥîrâ, 191
Baḥreyn, 175
Baḳara, 153, 213, 222, 258
Baḥâ, 146
Bedir, 186, 202, 244
Bedir Ğazâsı, 168, 185, 186, 187, 245
Belḳış, 205
Berîre, 189
Beytû’l-Muḳaddes, 227
Buḥârî, 124, 188, 262
Burâḳ, 227
Burhâne’d-dîn, 262
Câbir, 160, 190
Câbir bin ‘Abdu’llâh, 160
Câbir bin ‘Abdu’llâh el-Enşârî, 166
Câlût, 196
Cibrîl, 135, 139, 143, 146, 147, 160, 161, 187, 188, 189,
192, 193, 194, 218, 224, 227, 228, 229, 230, 232, 239,
240, 243, 259
Cum‘ a, 182
Cüneyd-i Bağdâdî, 141
Dâvûd, 168, 196
Ebâ Bekir, 187, 194, 195, 196
Ebâ Cehil, 170, 192
Ebâ Ḳubeyıs, 186, 193
Ebî Süfyân, 144
Ebî Tûrâb en-Naḥşebî, 131
Ebrehe, 185, 186
Ebû Bekir, 192, 193, 194, 195, 244
Ebû Cehil, 167, 170, 171, 192, 193, 202, 222
Ebû ‘Abdu’llâh Mağribî, 131
Ebû ‘Âmir er-Râhib, 144
Ebû Oşmân el-Mağribî, 142
Ebû Süfyân, 144, 189
Ebû Tûrâb en-Naḥşebî, 142
Ekmelü’t-Taḥiyye, 144
Enbiyâ, 153, 162
Enes, 138, 172, 192, 203
Enfâl, 167, 185, 186
Fars, 175, 177, 178
Fâtımatü’z-Zehrâ, 144
Fecr, 209
Fırat, 178, 232
Firdevs, 174
Ğârî‘ a, 213
Ğatafân, 263
Ḥabîb bin Mâlik, 192, 193
Ḥadîce, 191, 193
Ḥadramevt, 210
Ḥarem-i Şerîf, 196
Ḥârûn, 149, 168, 228
Ḥasebân, 185
Ḥâşim, 156
Ḥazret-i Risâlet, 135, 139, 143, 149, 161, 164, 172, 175,
176, 179, 180, 182, 184, 185, 186, 189, 191, 192, 193,
251, 273
Ḥendeḳ, 144
Herim bin Sinân, 263
Hevâzin, 244
Ḥızır, 155
Ḥicâz, 185, 186
Hilâl bin ‘Alḳametü’l- Heysemî, 177
Ḥorasân, 177
Hûd, 210
Ḥuneyn, 133, 244
Ḥuneyn Ğazâsı, 133, 185, 186, 244
Ḥuzeyfetü’l-Yemânî, 145
İblîs, 194
İbn Ṭolun, 131
İbn-i Ḥacer, 262
İbn-i ‘Abbâs, 202, 216
İbnü’l-Muḳanna‘, 214
İbrâhîm, 149, 156, 167, 185, 196, 228
İbrâhîm b. Şeybân, 130
İdrîs, 167, 228
İḥyâ-i Ulûm, 138
İmâm Aḥmed, 189
İmâm Ğazzâlî, 138
İmâm-ı A‘zam, 141
İncil, 175
İsmâ‘ il, 156, 185
İsrâ, 167, 225
İsrâ‘ il, 161, 182
İsrâfil, 224
Ka‘be, 149, 174, 254
Ḳayl bin ‘İtr, 210
Ḳayıs, 147
Kehf, 216
Ḳıyâmet, 209
Kinâne, 156
Kisrâ, 147, 176, 177
Ḳuds-i Mübârek, 228
Ḳulbûs, 185
Ḳureys, 156, 170, 171, 174, 182, 186, 191, 194, 196, 213,
245
Ḳur‘ân, 181 207, 208, 210, 211, 212, 215, 220, 222, 223,
224, 225, 226, 227, 229, 231, 232, 233

Kur'an-ı Kerim, 143, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 219,
 220, 221, 256
 Loğmān, 216
 Maḥmūd, 186
 Maḳāmāt, 218
 Mālik bin 'Avf, 244
 Mā'ide, 167, 181
 Māsircān, 185
 Medīne, 116, 144, 196, 244
 Mekke, 115, 116, 142, 145, 146, 173, 182, 186, 189, 191,
 194, 195, 199, 213, 247, 265, 266
 Me'rib, 205
 Meryem, 149
 Mescid-i Aḳsā, 172, 225, 227
 Mescid-i Ḥarām, 225
 Mıŝır, 262
 Mīkā'il, 224
 Muḥammed, 135, 136, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 150,
 151, 143, 154, 155, 156, 157, 158, 161, 166, 167, 168,
 169, 175, 177, 188, 191, 194, 195, 197, 199, 202, 205,
 221, 227, 229, 231, 233, 234, 235, 236, 262, 272, 274
 Muḥammedü'l-Muŝtafā, 148, 149, 153
 Mu'āviye, 137
 Mu'avviz bin 'Afrā, 202
 Mu'āz, 168, 251
 Mu'minūn, 209
 Mūsā, 149, 155, 167, 168, 229, 229
 Mülk, 228
 Müslim, 186
 Naḍir, 144, 244
 Naḥl, 213
 Naŝārā, 157, 181
 Necm, 146, 201
 Nemrūd, 167
 Nil, 230
 Nisā, 153
 Nūḥ, 167
 'Abbās, 248
 'Abdu'llāh, 175
 'Abdu'llāh bin 'Abdu'l-Muṭṭalib, 184
 'Abdullah bin Ḥafif, 141
 'Abdü'l-Mesih, 175
 'Abdü'l-Muṭṭalib, 175, 188
 'Abese, 264
 'Acem, 144, 149
 'Ād, 211
 'Ād bin İrem, 209
 'Ād bin 'Avs, 209
 'Aden, 209
 'Ādiyāt, 209
 'Āiŝe, 144, 182
 'Alī, 178, 189, 191, 197, 221, 248
 'Allāme Merzūkī, 226
 'Arab, 150
 'Arim, 205
 'Azrā'il, 224
 'Irāk, 175, 177
 'İsā, 149, 168, 228
 'Oŝmān, 187
 'Ömer, 147, 178, 189, 244
 'Umān, 210
 Rab, 136, 137, 145, 146, 150, 161, 188, 190, 195, 196,
 213, 221, 227, 229, 231, 232, 244, 248, 271, 273
 Resül, 115, 116, 120, 139, 145, 147, 149, 161, 164, 166,
 172, 173, 174, 175, 176, 178, 182, 184, 191, 192, 193,
 195, 197, 199, 200, 202, 205, 206, 209, 215, 238, 243
 Resüla'llāh, 145, 148, 161, 167, 192, 197, 205, 206, 227
 Resülu'llāh, 134, 137, 144, 147, 157, 160, 161, 162, 166,
 167, 169, 172, 174, 181, 182, 188, 189, 192, 194, 196,
 198, 199, 202, 205, 207, 210, 212, 219, 227, 247, 248,
 250, 253, 254, 255, 262, 264, 265
 Rūhi'l-Beyān, 234
 Rüstem, 177
 Sād, 130
 Şāffāt, 183, 187
 Şamedānī, 142
 Sa'd bin Ebī Bekir, 244
 Sa'd bin Ebī Vaḳḳās, 177
 Sāsān, 175, 176, 177
 Saṭiḥ, 175
 Sāva, 179, 180
 Sebe bin Yeşcüb bin Ya'rub bin Ḳaḥṭān, 204
 Sehl, 142
 Sehl bin 'Abdu'llāh, 141, 174
 Selem, 115
 Serī es-Şaḳatī, 131
 Sevr, 196
 Şiddik, 133, 187, 194
 Sidre'-i Müntehā, 168, 229
 Sinā, 168
 Süleymān, 168
 Süleymān Aḳŝehrī, 117
 Şām, 181, 192, 193, 248, 262
 Şeddād, 209
 Şedīd, 209
 Şit, 166
 Şu'arā, 254
 Şu'be, 141
 Tevbe, 134, 199, 247
 Tevrāt, 159, 175
 Tihām, 194
 Ṭāhā, 218
 Ubey bin Ḥalef, 209
 Uḥud, 244
 Uḥud Ġazāsı, 185, 186, 245
 Ümmü Seleme, 202
 Üsāme bin Zeyd, 139
 Vanḳulu, 112, 235
 Vāŝile bin el-Eşka', 156
 Velīd bin Muğire, 213
 Yaḥyā, 228
 Yaḥyā bin Ḥakīm, 213
 Yāsīn, 209
 Yemen, 185, 186, 205, 209, 251
 Yezdicer, 177
 Yūnus, 187, 188
 Yūsuf, 153, 168, 228
 Zāriyāt, 141

Zuḥruf, 154
Züheyr bin Ebū Sülmā, 263

Zümer, 266

دخی اوقید دیو بزله اذن و بردی

أَجِبْتُ أَنْ لَجَبْتُ مِنْكُمْ مَا بَيْنَ مَنْسَجِمٍ مِنْهُ وَمُضْطَرَمٍ

الهمزة للاستفهام الانكاري وهو بمعنى النفي ويجيب بالكسر والفتح من افعال القلوب
بمعنى الظن والتصب في الاصل مصدر بمعنى الاراقة لكن المراد هنا منه العاشق
الكامل وان للتأكيد ولجت مصدر بمعنى المحبة ومنكم من الانكتم اي مستتر
وما زائدة ويبي طرف منكم ومنسجم صفة موصوف محذوف اي دمع منسجم وهون
الانسجام بمعنى التصب ومنه متعلق بمنسجم والضمير راجع الى التصب ومضطرم
معطوف على منسجم وهو ايضا صفة موصوف محذوف اي قلب مضطرم اي مشتعل بنار
العشق وحاصل معنى البيت بوبيت قلبه عشق بولنان شخصه بر دليل كفايت اتمك كذا
دليل آخو ايله اثباته يعني قلبه حور عشق بولنان شخصه لايق دكلد كره محبت
مستتر على ايه ماد مکه اول شخصي كوز يا شى اقسيله وقلب اضطر ام بينده اوله
حالبوکه امرينك وجودى شخصه اولان حالته شاهدين مثابسنده دلالة ايدر
حالة مذكوره في انكار محال قيلند اولوب نفسك تعنته تبهيت انكرد وياخود
تحقا رسكنه سلو كدر حالبوکه ايكسى دخی مذموم صدر

لَوْلَا الْهَوَى لَمْ تُرْفِ دُعَا عَلَى طَلِيلٍ وَلَا أَرَفْتُ لِذِكْرِ الْبَابِ وَالْعَالِمِ

لم ترف دوعا على طليل
لم ارفق
قوله دوعا مضمون القول
مهم

لو انك تفتك ثابتة
لا انك دارا اي
منسجم وقلب مضطرم
التالي بالكل والقدم
فتب نقضه

في التفات من الخطاب الى الغيبة عند الجهور والسكاء لتشتت القلوب منهم

بلغ الدعوة ولم يؤمى وفي حرز متعلق باحل والحز بكسر الحاء بمعنى الحصن
 وكالليث حال من فاعل لعل والليث اسم للأسد وحل الثاني صفة الليث
 واللام للعهد او حال والاشبال جمع شبل بكسر الشين وهو ولد الاسد وفي اجم
 متعلق بحل الثاني والاجم بفتحتين اى مكان يسكن فيه الاسد وحاصل المعنى
 رسول الله جماعتى دين اسلام قلعه منه اتراله اندى تتكم ارسلان يورنى

موضعه حفظ انديكى مثلى ناظم مرحوم نبى عليه السلامى ارسلانه وامثنى
 ارسلان يورسنه ودينى اسلامى قلعيه تشبيه ايلدى كمال شجاعته وقوه
 ونهاية حفظه وتمرد ايدى شدة اخذده وكثرة شفقته وعفوره و
 تواضعه وحلمه زيرا ارسلان موضعه تواضع وتذلل ايدر واهلاك
 قصد انديكى وقده شدتله اخذ ايدر وبويته حديث قدسيه به اشارة
 واردر لاله الا الله حصنى فى دخل حصنى ايمى من عذابى يعنى كلمة لا
 اله الا الله بنم قلعه ر قلعه داخل اولان عذابمدين ايمى اولور

ان كثر من الامرات وضعت على الارض كناية عن ايجاز القول

وهو قوله
 لا اله الا الله
 وحده لا شريك له
 له الملك وله الحمد
 وهو لا يئس ولا يمل
 له ما فى السموات
 وما فى الارض وما
 بينهما وما حولهما
 لا يشاء احد ان ينزل
 عرشه عن فوقه
 له ما فى السموات
 وما فى الارض وما
 بينهما وما حولهما
 لا يشاء احد ان ينزل
 عرشه عن فوقه

كوه جدلت كلمات الله مني جدل
 فيه وكر خصم البرهان مني خصم
 كره خيرة للتكثير وجدلت من التجديد بمعنى الوضع على الارض وكلمات الله
 فاعل جدلت والمراد منها القرآن العظيم ومني جدل مفعول لجدلت ومن

زائدة

